

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK ROMANINDA DİN VE İNANÇ
(1971-1980)**

YUSUF EREN

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. ERTAN ENGİN**

KONYA-2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yusuf EREN		
	Numarası	22810701001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Türk Romanında Din ve İnanç (1971-1980)		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Yusuf EREN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yusuf EREN
	Numarası	22810701001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Doç Dr. Ertan ENGİN
	Tezin Adı	Türk Romanında Din ve İnanç (1971-1980)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Türk Romanında Din ve İnanç (1971-1980)” başlıklı bu çalışma 03/12/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1			
2			
3			
4			
5			

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yusuf Eren		
	Numarası	22810701001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Doç Dr. Ertan ENGİN		
	Tezin Adı	Türk Romanında Din ve İnanç (1971-1980)		

Kökeni insanlık tarihi ile neredeyse yaşıt olan din, sanat ürünlerinden biri olan romanda insanların ve toplumların hayatına etki etmesi nedeniyle kendisine yer bulmuştur. İnsan yaşamında inançla ilgili sözcükler az veya çok kullanılageldiğinden sosyal hayatı kendisine malzeme olarak seçen romanda din ve inanç unsurlarının yer edinmesi gayet tabiidir. Türk edebiyatında ilk örneklerinin verildiği Tanzimat'tan bu yana din ve inançla ilgili unsurların yazarlar tarafından romanlarda kullanıldığı görülür. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ortaya konulan eserlerde dinî hassasiyetin ön planda olduğu söylenebilir. Bu dönemdeki birçok eser halkı eğitmek ve bilgi vermek için yazılmıştır. Cumhuriyet sonrasında ise eserlerde dinle birlikte seküler veya ideolojik, siyasi söylemin gittikçe arttığı görülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'de iki askerî müdahale dönemi olan 1971-1980 yılları arasında yayımlanan romanlardaki din ve inanç unsurları tespit edilmiş, kullanılan bu unsurların siyasi bir anlam ifade edip etmedikleri ayrıca incelenmiştir. Dönem içerisinde siyasi ve ideolojik hareketlerin fazla olmasından dolayı yazılan romanlarda siyasal etki hayli belirgindir. Bu etkinin fazla olmasına rağmen yazılan eserlerde din ve inancın çok az eser dışında siyasi bir manada kullanılmadığı görülmüştür. İslam dini ile ilgili kavramlar diğer inançlara göre eserlerde hayli fazladır. Bu unsurlar genellikle halkın günlük hayatında kullandığı biçimiyle romanlarda yer almıştır.

Anahtar Sözcükler

Din, inanç, Türk edebiyatı, roman, Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Yusuf EREN		
	Student Number	22810701001		
	Department	Department Of Turkish Language and Literature		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Doç Dr. Ertan ENGİN		
	Title of the Thesis/Dissertation	Religion and Belief in Turkish Novel (1971-1980)		

Religion, whose origin is almost as old as human history, has found a place in the novel, one of the most important works of art, because of its impact on the lives of people and societies. Since words related to faith are used more or less in human life, it is natural for elements of religion and belief to take place in the novel, which chooses social life as its material. It is seen that elements related to religion and belief have been used in novels by writers since the Tanzimat period, when the first examples were given in Turkish literature. It can be said that religious sensitivity was at the forefront in the works produced in the last years of the Ottoman Empire, which was a religion-based state. Many works during this period were written to educate and inform the public. After the Republic, it is seen that secular or ideological and political discourse along with religion has increased in the works.

In this study, elements of religion and belief in the novels published between 1971 and 1980, which were two periods of military intervention in Turkey, were identified and it was also examined whether these elements had a political meaning. Due to the many political and ideological movements during the period, the political influence is quite evident in the novels written. Although this influence was great, it was observed that religion and belief were not used in a political sense in the written works, except for a very few works. Concepts related to the Islamic religion are much more numerous in the works than other beliefs. These elements are generally included in novels as people use them in their daily lives.

Keywords

Religion, belief, Turkish literature, novel, Turkish Novel of the Republican Period

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	ii
Doktora Tezi Kabul Formu	ii
Özet	iii
Abstract.....	iv
İçindekiler	v
Kısaltmalar	ix
Ön Söz	x
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1971-1980 YILLARI ARASINDAKİ ROMANLARIN TANITIMI

1.1. Emine Işınsoy: Ak Topraklar	13
1.2. Leylâ Erbil: Tuhaf Bir Kadın	13
1.3. Oğuz Atay: Tutunamayanlar	14
1.4. Hüseyin Nihal Atsız: Ruh Adam	14
1.5. Kemal Bilbaşar: Başka Olur Ağaların Düğünü	15
1.6. Adalet Ağaoğlu: Ölmeye Yatmak.....	15
1.7. Muzaffer İzgü: Halo Dayı ve İki Öküz	15
1.8. Oğuz Atay: Tehlikeli Oyunlar	16
1.9. Yusuf Atılgan: Anayurt Oteli	16
1.10.Erdal Öz: Yaralısn	16
1.11.Füruzan: Kırk Yedi'liler.....	17
1.12.Halide Nusret Zorlutuna: Aydınlık Kapı.....	17
1.13.Kemal Tahir: Karılar Koğuşu.....	18
1.14.Mehmet Seyda: İhtiyar Gençlik.....	18

1.15.Melih Cevdet Anday: İsa'nın Güncesi.....	18
1.16.Necati Cumalı: Acı Tütün	19
1.17.Vedat Türkali: Bir Gün Tek Başına	19
1.18.Attilâ İlhan: Sırtlan Payı.....	19
1.19.Dursun Akçam: Kanlıdere'nin Kurtları	20
1.20.Mustafa Miyasoğlu: Kaybolmuş Günler	20
1.21.Oktay Akbal: İnsan Bir Ormandır	21
1.22.Sevgi Soysal: Şafak.....	21
1.23.Tahsin Yücel: Vatandaş	21
1.24.Talip Apaydın: Tütün Yorgunu	22
1.25.Demir Özlü: Bir Uzun Sonbahar	22
1.26.Münevver Ayaşlı: Pertev Bey'in Torunları.....	23
1.27.Pınar Kür: Yarın Yarın.....	23
1.28.Rıfat Ilgaz: Sarı Yazma	24
1.29.Samim Kocagöz: Tartışma	24
1.30.Selim İleri: Her Gece Bodrum.....	24
1.31.Yaşar Kemal: Yılanı Öldürseler	25
1.32.Aziz Nesin: Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz	25
1.33.Fakir Baykurt: Kara Ahmet Destanı	25
1.34.Ferid Edgü: O / Hakkârî'de Bir Mevsim.....	26
1.35.Abbas Sayar: Can Şenliği.....	26
1.36.Aysel Özakın: Alnında Mavi Kuşlar.....	27
1.37.Emine Işınsu: Çiçekler Büyür	27
1.38.Adalet Ağaoğlu: Bir Düğün Gecesi	28
1.39.Ayla Kutlu: Kaçış	28
1.40.Demir Özlü: Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları	28
1.41.Rasim Özdenören: Gül Yetiştiren Adam	29
1.42.Tarık Buğra: Gençliğim Eyvah.....	29

1.43. Tarık Buğra: Dönemeçte	30
------------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM DİNİ İLE İLGİLİ UNSURLAR

2.1. Din.....	30
2.2. İslam, Müslüman.....	77
2.3. Kur'an- ı Kerim	101
2.4. Namazla İlgili Unsurlar	105
2.5. Tanrı	144
2.6. Allah	163
2.7. Ölüm ve Sonrası.....	198
2.6. Günah - Şeytan.....	205
2.9. Tasavvufi İlgili Unsurlar	217
2.10. Dua ve Beddua Etme.....	263
2.11. Peygamberler	278
2.12. Kutsal Aylar ve Bayramlar	296
2.13. Alevilik	304
2.14. Tesettür	311

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER SEMAVİ DİNLERLE İLGİLİ UNSURLAR

3.1. Hristiyanlıkla İlgili İnanç Unsurları.....	318
3.2. Musevilik / Yahudilikle İlgili İnanç Unsurları	346
3.3. Mecusilik ve Budizm ile İlgili İnanç Unsuru	350

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BATIL İNANÇLARLA İLGİLİ UNSURLAR

4.1. Türbe ve Yatır Etrafındaki Batıl İnançlar.....	355
4. 2. Muska	372
4. 3. Fal.....	379

4. 4. Büyü	383
4. 5. Diğer Batıl İnançlar	389
Sonuç	415
İncelenen Romanlar	427
Kaynakça	430

KISALTMALAR

AP	Adalet Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DP	Demokrat Parti
Hız.	Hazreti
MC	Milliyetçi Cephe
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyonu
vd.	ve devamı
vs.	vesaire
Yay.	Yayınevi veya yayınları
YKY	Yapı Kredi Yayınları

ÖN SÖZ

Din ve inanç evren var olduğundan beri insan hayatında merkezî bir yer teşkil etmiştir. İnsan davranışlarının sebepleri araştırıldığında inancın az veya çok etkisinin olduğu görülecektir. Bireylerin yaşam biçimlerinin şekillenmesinde din ve inancın önemli bir yeri vardır. Beşerî bilimlerin hemen hemen her dalıyla ilişkili olan inancın edebiyat gibi insanın hayatında geniş yer tutan bir alanla da münasebetinin olması gayet tabiidir. Diğer bilim alanlarının din ve inançla ilgili unsurlara yaklaşımları farklı olduğu gibi edebiyat da kendine özgü bir yaklaşım içerisinde olmalıdır. Çünkü eski çağlardan beri neredeyse tüm sanat metinlerinde dinin etkisi gözle görülebilir niteliktedir. Örneğin Antik Yunan Dönemi'nde oluşturulan metinlerde tanrılar başkahraman olmuşlardır. Avrupa'da akıl ve bilimin ön plana çıktığı dönemlere kadar bu etki başat roldedir.

Türk edebiyatında sözlü kültür döneminden günümüze kadar dinin ve inancın edebî metinlerde kendine yer bulduğu söylenebilir. İslamiyet'in Türkler tarafından kabulü ile bu etki daha fazla hissedilmiştir. Divan Edebiyatı ürünlerinin birçoğunun dinle bağının olması bunun kanıtıdır. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda ideolojik ve siyasi ortamın edebî eserlerde yer alan inanç unsurlarını da etkilediği görülür. Biz de bu çalışmamızda 1971 askerî muhtırası ile 1980 askerî darbesi arasında yayımlanan romanlardaki din ve inanç unsurlarını incelemeyi amaçladık. Söz konusu dönem; 1960 darbesinden sonra oluşturulan anayasanın yürürlükte olduğu, anayasa ile topluma verilen özgürlüklerin yine asker tarafından muhtıra ile kısıtlandığı, partiler ve hükümetlerin askerin gölgesinde olduğu bir dönemdir. Söz konusu yıllar arasında kurulan hükümetler kısa süreli olmuş, ülkede siyasi kamplaşmalar, hareketler daha çok görülmeye başlanmıştır. Türk insanının ideolojik çekişmeleri fazlasıyla sert yaşadığı, meydana gelen sokak olayları, işlenen cinayetlerle toplumun bu yönde her gün yeni bir sarsıntıyla uyandığı, giderek dozu artan olayların bir askerî darbe ile sonuçlandığı söz konusu yıllarda yazılan romanlardaki din ve inanç unsurlarının incelenmesi önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Dünyanın çeşitli yerlerinde 1968 yılında öğrenci olaylarının meydana gelmesi, yaygınlaşması diğer ülke edebiyatlarını etkilediği gibi Türk edebiyatını da etkilemiştir. Bazı romanlarda bu olayların etkisinin olduğu görülür. Din ve inançla ilgili unsurlar söz konusu eserlerde hayli geri plana atılır. Bunun yanı sıra 1971-1980 yılları arasında dinî neşriyate herhangi bir sınırlamanın veya sansürün getirilmediği görülmektedir. Romanlardaki anlatım tamamen yazarının üslubunun yansımasıdır. Baştan sona dinî gaye taşıyan bazı eserlerin teknik açıdan zayıf olmaları dikkat çekicidir. Dönem içerisindeki bazı romanlarda ise durum bunun tam tersidir, eser içerisinde din ve inançla ilgili unsur çok nadir bulunmaktadır. Söz konusu yıllarda yayımlanan, tespit edebildiğimiz kadarıyla, dört yüze yakın roman içerisinden kırk üç tanesini inceledik. Bu anlamda her görüşten yazara yer vermeye çalışarak çok yönlü bir roman listesi oluşturduk.

Türk romanında din ve inanç konusunda şu ana kadar hayli çalışma yapılmıştır. Kemal Timur'un 2001 yılında Prof. Dr. Kazım Yetiş danışmanlığında hazırlamış olduğu "1872-1896 yılları arasındaki Türk Romanında Din Duygusu, Dinler ve İnançlar" başlıklı doktora tezi önemlidir. Sonraki yıllarda Mehmet Emin Gönen 1897-

1908, Yaşar Şimşek 1908-1923, Mahir Karacar 1929-1933, M. Halil Sağlam 1934-1938, Mehmet Ragıp Ete 1923-1938, Serap Tanyıldız 1939-1942, Gökhan Yavaş 1923-1950 yılları arasında Türk romanında dinle ilgili unsurlar üzerine doktora tezi hazırlayarak alana katkıda bulunmuşlardır. Bunun yanında alana fayda sağlayan yüksek lisans tezleri de yazılmıştır.

Tezimizde 1971-1980 yılları arasında yayımlanan romanlardaki din ve inançla ilgili unsurları tespit etmeye çalıştık. Bu unsurların siyasi bir anlam taşıyıp taşımadıklarını ortaya koyduk. Siyasi bir anlam içerisinde kullanılanları ayrıca belirttik. Tezimiz Giriş bölümünden sonra dört ana bölümden ve Sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde din ve inancın anlamlarını, din ve inançla roman arasındaki ilişkiyi ele aldık. Romanların yazıldığı dönemin özelliklerini, dönemin roman üzerindeki etkisini ifade ettik. I. Bölüm’de 1971-1980 yılları arasında yayımlanan romanlarla ilgili temel bilgileri vererek romanlarda işlenen ana olay örgüsüne değindik. II. Bölüm’de romanlarda İslamiyet’le ilgili unsurların tespitini yaptık. III. Bölüm’de diğer semavi dinlerle ilgili unsurları inceledik. IV. Bölüm’de ise batıl inançların romanlardaki yerine değindik. Sonuç bölümünde ise ele aldığımız romanlardaki din ve inanç unsurları ile ilgili bir neticeye varmaya çalıştık.

Tez çalışmamın her aşamasında desteğini esirgemeyen, yol göstericiliği ile her zaman yanımda olan, her daim gönül rahatlığı ile iletişim kurabildiğim danışman hocam Doç. Dr. Ertan Engin’e sonsuz teşekkür ediyorum.

Konya -2025

GİRİŞ

Her sanat eserinde olduğu gibi edebiyat bilimini ilgilendiren edebî eserlerin de kendilerine özgü bir varlık yapıları vardır. 18. ve 19. yüzyıllarda burjuva toplumun gelişmesiyle birlikte roman türü gerçek anlamda var olur. Roman her ne kadar Eski Çağ düzyazısına, eski Doğu masallarına, şövalye edebiyatına, Rönesans hikâyesine ve destanına bağlı olsa da onlar başka bir şeydir (Naci, 1990: 7). Modern çağda ortaya çıkan bir tür olan romanın tümelleri reddetmeye çalıştığı, bu ölçüde de klasik dönemden ve Orta Çağ'ın mirasından uzaklaştığı söylenebilir. Roman bireyci ve yenilikçi yönelimi en iyi yansıtan edebiyat biçimidir. Önceki dönemdeki edebî biçimler ait oldukları kültürlerin, geleneğe sadakati hakikatin temel ölçüsü sayan genel eğilimini yansıtıyorlardı. Edebî gelenekçiliğe ilk kez ve her yönden karşı çıkan tür roman oldu. Romanın başlıca ölçüsü her zaman benzersiz dolayısıyla da yeni olan bireysel yaşantıdır. Roman son yıllarda orijinallığe, yeniliğe o zamana kadar hiçbir türün vermediği ölçüde önem veren bir kültürün en uygun edebî aracı hâline geldi (Watt, Barthes, 2002: 14-16).

Ortaya çıktığı günden beri roman, insanın duygularını, düşüncelerini, hayallerini belirli bir üslup kaygısı güderek, merkezine insanı alarak, bireyci ve öznel bir anlatımla, öğretmekten ziyade eğlendirmeyi gaye edinen kurmaca bir edebî türdür. Roman, insanı merkeze alarak samimi bir anlatımı benimsemesi, farklılıkları ön plana çıkarıp gerçeği veya gerçeğe yakın olan olayları dile getirmesi sebebiyle geniş kitleler tarafından yüzyıllar boyunca ilgi görmekte, anlatmaya bağlı diğer edebî metinlerden daha fazla ön planda olduğu söylenmektedir.

Zekiye Antakyalıoğlu'na göre roman, romantik şiir gibi sıradan kişilerin birbirlerine yine birbirlerini anlatarak keyif verdikleri, duygu ve düşüncelerini paylaştıkları bir sanat dalıdır. Ancak romantik ruh naif, hayalci, idealist iken roman girişimci, gerçekçi ve maddeci burjuva ruhuna sahiptir. Roman öz ve yaşam arasındaki kopuşun, gerçeklik ile benliğin birbirinden ayrılışının edebî türüdür (Antakyalıoğlu, 2013: 19). Roman on sekizinci özellikle de on dokuzuncu yüzyılda burjuva toplumunun gelişmesiyle ortaya çıkmıştır (Naci, 1990: 7). Türk edebiyatında ise roman Berna Moran'ın da ifade ettiği gibi Batı'da olduğu gibi feodaliteden kapitalizme

geçiş döneminde burjuva sınıfın doğuşu ve bireyciliğin gelişimi sırasında tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşulların etkisi altında yavaş yavaş gelişen bir anlatı türü olarak ortaya çıkmamıştır. Batılılaşmanın bir parçası olarak Batı romanından çeviriler ve taklitlerle başlamıştır (Moran, 2004: 9).

Bütün edebî ürünlerin olduğu gibi romanın da en önemli unsuru dildir. Taş veya bronz heykelin, boya resmin, sesler müziğin nasıl hammaddesi ise dil de edebiyatın hammaddesidir. Burada unutmamak gerekir ki dil taş gibi değişmeyen sabit bir madde değildir. Bizzat bir insan yaratmasıdır ve böylece dili konuşan kişilerin kültür mirasını geleceğe taşır (Wellek, Warren, 2021: 27).

İnsan tabiatı hakkında psikologlardan daha fazla şey öğrettiğine inanılan romanın sayısı belli olmayan insanı anlatması sınırları belli olmayan bir esnekliğe sahip olmasını da gerektirmektedir. Zekiye Antakyalıoğlu romanın esnekliğini şu şekilde açıklar:

“Roman insanı ve onun yaşam mücadelesini anlatırken bunu:

- * Dolaylı veya dolaysız yapabilir
- * Düzyazı, şiir ve dram diliyle yapabilir
- * Tamamen gerçeğe dayalı veya tamamen kurguya dayalı olabilir
- * Kendi kurgusallığının farkında olarak (üstkurgu biçiminde) veya olmayarak yapabilir
- * Belli bir olay örgüsü izleyerek veya izlemeyerek yapabilir
- * Gerçeklikten kastı dış, somut, maddesel dünya da olabilir; tamamen fantastik, hayal ürünü ve romana ait bir dünya da
- * Gerçeklikten kastı tamamen içsel, soyut ve psikolojik olabilir
- * Gerçekliği tamamen reddedebilir
- * Belirli bir hikâye anlatabilir/anlatmayabilir
- * Komik, trajik, satirik (yergisel), lirik, epik, parodik veya trajikomik olabilir
- * Belirli bir ahlaki/politik/ideolojik söylemi temsil etmek/vurgulamak isteyebilir /istemeyebilir

* İnsana ve onun yaşam mücadelesine tuttuğu ayna çok detaylı tasvirler içerebilir/içermeyebilir.” (Antakyalıoğlu, 2013: 26)

Edebiyatın ve romanın sosyal yönüne vurgu yapan Kemal Karpat’a göre ise roman, orta sınıfların yarattığı ve onların dünyasının sorunlarını, değerlerini, insan ve dünya felsefesini ifade eden bir yazı türüdür (Karpat, 2021: 33).

İnsana dair ne varsa anlatmaya çalışan roman türünün insanın temel duygularından biri olan inanma duygusuna içeriğinde yer vermemesi düşünülemezdi. İçindeki duyguları ifade edebilme isteği insanda nasıl ki doğuştan beri varsa herhangi bir varlığa, nesneye inanma ihtiyacı da aynı şekilde vardı. Din ve inanç kavramları insanoğlunun yaratılışından beri gündemini hep meşgul etmiştir.

“Din duygusu fitrîdir/doğuştandır. Din bilimleri alanında yapılan araştırmalar da din duygusunun fitrî/doğuştan olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Max Müller’in, ‘din duygusu, insan tabiatında fitrî bir keyfiyettir’ ve Benjamin Constant’ın, ‘Din, insan tarihine en fazla hâkim olmuş bir âmildir. Dinî hayat, tabiatımızın ezeli bir niteliği ve ondan ayrılmayan bir keyfiyettir.’ şeklindeki tanımları da bu düşünceyi doğrulamakta ve açığa kavuşturmaktadır.” (Küçük, Tümer, 2022: 29)

İnsanın olduğu her zaman diliminde ve her yerde dinin de var olduğu bir gerçektir. 19. yüzyıldan sonra çeşitli alanlarda kabul gören pozitivist teoriler dinin kökenine yönelik pozitivist değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir. Buna göre din, insanlığın geçirdiği tekâmüle paralel tarzda bir tekâmül geçirmiş, ruhçuluk ve tabiata tapınma ile iç içe olan mitolojik dönemi metafiziğe dayalı kavram ve değerler dönemi izlemiştir. Dolayısıyla ruhçuluk, atalar kültü ve büyü, geleneksel din ve tanrı düşüncesinin temelinde bulunmaktadır. Bu bağlamda Hegel, insanlık tarihinde din çağı öncesi bir sihir ve büyü çağı olması gerektiğini ifade etmiştir. Frazer de insanlığın erken döneminde insanların doğayı büyü ve sihir gücüyle kontrol altına alabileceğini düşündüğünü söylemiştir (Gündüz, 2019: 17). İnsan, içindeki inanma ihtiyacını gidermek istemiştir. Bunu da din öncesi dönemde çeşitli tapınma biçimleri ile gerçekleştirmiştir.

Emile Durkheim’e göre din; kutsal, yani ayrı ve yasak sayılan şeylere ilişkin olan ve kendisine katılan herkesi kilise (tapınak) denilen bir manevi topluluk

durumunda birleştiren tutarlı inanç ve eylemler dizgesidir (Durkheim, 2010: 76). Max Weber ise insanların doğaüstü güçlerle dua, kurban ve ibadet formlarında biçimlenen ilişkileri, büyüsel zorlama olan büyücülükten ayrı olarak kült ya da din olarak tanımlanabilir, demektedir (Weber, 2012: 120). Din, büyü türü inanç şekillerinden daha disiplinli bir inanma şekli olduğundan onlardan ayrılmaktadır.

Din kelimesi Arap dilinde çok geniş bir anlama sahiptir. Sözlükte ceza/mükâfat, âdet/durum, itaat/isyan, hesap, zül, inkıyad, hüküm/kaza, galebe, kahr, isti'lâ, mülk, ferman, tevhit, ibadet, millet, şeriat, vera', takva, hizmet, ihsan, ikrah gibi anlamlara gelmektedir. Hamdi Yazır din kelimesini tanımlarken siyaset anlamını da zikreder. Terim olarak din, akıl sahiplerini kendi arzuları ile hayırlara sevk eden ilahî bir nizam, Allah tarafından konulmuş ve insanları Allah'a ulaştıran bir yoldur. Din olgusu ilk insandan beri var olagelmıştır. Yüce Allah hak dinin ilkelerini, ilk insan, peygamber Âdem'den itibaren bütün insanlara vahiy yoluyla bildirmiştir (Karagöz, 2015: 122). Dinin anlamı hayli kapsayıcıdır. Kimi uzmanlar onun siyaset gibi anlamlarına da değinmektedirler. İlk insanın ortaya çıkmasıyla birlikte dinin de var olması onun insan hayatında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu da gösterir niteliktedir.

Hilmi Ziya Ülken'e göre din, bütün toplumlarda ortak olan ve ilkel toplumlarda sosyal hayatın tamamını kuşatan olaylar süreci ve toplum kurumudur. Din, toplumun ve civarındaki olayların kutsal ve kutsal dışı diye ayrılmasına dayanır. Kutsal dışı olaylar dinle ilgisizdirler. Fakat kutsala karşı gelen veya onu çiğneyen olaylar dine karşıdır (Ülken, 1969: 81).

Gordon Marshall'a göre din, kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyodinsel topluluk içinde birleştiren bir inançlar, semboller ve pratikler kümesidir. Kutsal, dindışıyla tam bir karşıtlık içindedir; çünkü kutsalda huşu duygusu hâkimdir. Sosyologlar dini, bir Tanrı ya da tanrılara olan inançla değil, kutsala gönderme yaparak tanımlamışlardır ve buna neden olarak, böylesi bir tanımın toplumsal karşılaştırma yapmayı olanaklı kıldığına işaret ederler. Örneğin Budizm'in bazı versiyonlarında Tanrı inancı yoktur. Din, bireysel ve araçsal olduğu için büyüyle de karşıtlık içindedir (Marshall, 1999: 156). Dinin dışında olan kavramların onunla bir ilgisinin olmadığı

söylenebilir. Fakat dinin karşıtı olarak ortaya çıkan kavramların dinle olumsuz anlamda da olsa bir ilişkisi bulunmaktadır.

Annemarie Schimmel din denince İlah veya Tanrı olması şart olmayan insanüstü bir kudretle insanın münasebetini anladığını söyler. Münasebet ise duygular, iman akideleri ve ibadetler şeklinde tezahür eder. İnsan ürker ve güvenir, bu kudretin celalinden korkar yahut da cemaline karşı sonsuz bir hayranlık duyar (Schimmel, 1999: 5). İnsanda meydana gelen korkma duygusu onda kendisinden üstün bir güce sığınma ihtiyacını meydana getirir. İnsan içini ancak bu şekilde rahatlatacaktır.

Din kavramı halk arasında genellikle “kutsal” terimiyle birlikte kullanılır. İnsan zihninde kutsal alana yönelik duygu ve düşüncelerle tavır ve davranışları ifade etmektedir. Kutsal sıra dışılığı, olağanüstülüğü, diğer şeylerden farklı bir değer taşımayı, bambaşkalığı, bu evrenin dışından gelen bir güç olmayı ifade etmektedir. *Kur'an*'da din terimi, yol, hayat tarzı, hesap günü, kanun, hüküm ve benzeri anlamlarda kullanılmaktadır. Buna göre din, insanın her türlü inancını, düşüncesini, tavır ve davranışlarını ifade eden insanın yaşam tarzı ya da yaşamında izlediği yol anlamına gelmektedir. *Kur'an*, din terimini özel anlamda İslam dini için de kullanır ve “Allah katında din İslam'dır.” (3. Âl-i İmran, 19) der. Bir diğer ifadesinde ise “Kim İslam'dan başka bir din seçerse bu ondan kabul edilmeyecektir.” (3. Âl-i İmrân, 85) diyerek İslam dışındaki dinlere de dikkat çeker. *Kur'an*'ın bu kullanımı dikkate alındığında, Allah'ın inanan insanlara öngördüğü dinin İslam olarak belirtildiği, ancak bunun dışındaki dinlerin mevcudiyetinin de prensip olarak kabul edildiği aşikârdır (Gündüz, 2019: 17). Halk arasında din kutsal ile yakın anlamlı olarak kullanılmaktadır. Müslümanların kutsal kitabı olarak kabul edilen *Kur'an*'da ise din denince akla İslam gelmektedir.

Tarihçiler ve siyaset bilimciler dinleri yalnızca kültürün bir bileşeni olarak görme eğilimindedirler. Oysa dinler toplumları birbirine bağlar. Etnik köken ve dil gibi diğer bütünleştirici güçlerle örtüştükleri zaman da bunu özel bir güçle yaparlar. Dinler, esasında toplumsal bağlılık için gerekli olabilir. Şimdiye kadar bir dini olmadan uzun süre hayatta kalmış hiçbir toplum yoktur. Din bütün toplumlarda hayati bir rol oynar. Çünkü ahlakı, güveni ve ticareti, alışverişi ve bunlara dayanan kurumları

şekillendirir. Üreme davranışlarını ve demografik büyüme oranlarını kuvvetle etkiler (Wade, 2012: 248). Din sadece insanın inanma ihtiyacını karşılamaz, aynı zamanda toplumların hayatlarını devam ettirmelerini de sağlar. Herhangi bir inanca sahip olmayan insanların da millet yahut toplum olamadıkları görülmektedir.

İnanç kelimesi sözlükte inanılan şey, itikat, iman, bir fikre bağlılık, birine duyulan güven, İslam dinini son din olarak kabul edip onun içerisinde bulunan her şeye gönülden bağlanıp Allah'ın emirlerine teslim olma anlamlarına gelmektedir (Serinsu, 2009: 168-169).

Hilmi Ziya Ülken'e göre inanç, iktisadî ve teknikten hukukî ve dinîye kadar bütün değerlere ait olan ve görgü, bilgi alanını aşan bağlanış tarzıdır. İnanç, toplum hayatında üst bünyeyi teşkil eder. Fakat sırf dine ait olan inanca iman demelidir. Başlıca vasfı dünyaya, değil, öteki âleme inanmaktır (Ülken, 1969: 146).

Afşar Timuçin'e göre inanç, bir şeyin doğruluğuna inanma edimidir. Kesinliklerden çok olasılıklara yatkın düşüncedir. Tam olarak doğrulanmış yani kesinleştirilmiş düşünce hiçbir zaman inanç diye nitelendirilmeyecektir. Dinsel çerçevede inanç ussallıktan çok gönülle ilgilidir, bir görüş olmaktan çok bir bağlanıştır, bir duygusal onamadır. İnanç belirlemeyi ve onamayı sever, kanıtlamayı sevmez; zaten o daha çok kanıtların geçerli olmadığı alanlara yönelir. İnanan kişi düşüncesini belli bir düşünce biçimine ulamıştır ya da belli bir öğretinin altına koymuştur. Her inanç sağlam bir güven duygusuna dayanır (Timuçin, 2004: 280-281). İnanç dinden farklı bir kavramdır. Dinde kutsallık var iken inançta böyle bir durum söz konusu değildir. İnançta kanıtlama yoktur, önemli olan gönülle bağlanmaktır.

Dilimize *Edebiyat Üzerine Düşünceler* adıyla çevrilen eserinde T.S. Eliot "Din ve Edebiyat" şeklinde bir başlık açar ve burada edebiyat ile din ilişkisini açıklamaya çalışır. Ona göre son yıllarda edebiyat ve din ayrı kurumlar olarak düşünülmektedir. Bu durum, edebî eserlerin belli bir din ve ahlak ölçüleri dışında değerlendirilmesi anlamına gelmemelidir. Dinin edebiyatla ilişkisinden bahsedilirken eserlerinde dinden hiç söz etmedikleri halde, onun hayat ve ahlak görüşünü paylaşan fakat dinin propagandasını yapmayan yazarlar göz önüne alınmalıdır (Eliot, 1990: 98-99). Eliot,

dinle edebiyatın birbirinden uzak kavramlar olduğu düşüncesine katılmaz. Edebiyat mutlaka dinle de ilişki içerisinde olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken ise yazarların doğrudan dinin propagandasını yapmamalarıdır. Bunun yerine yazarlar onun hayat ve ahlak görüşünü okurları ile paylaşabilirler.

Edebiyat eserlerinin din ve inanç olgusu ile ilişkisi oldukça ileri düzeydedir. Antik dönemlerden günümüze kadar bu ilişkinin var olageldiğı dikkat çekmektedir. Herbert Read de bu gerçeğı ifade eder. *“Eserlerini yaratırken dini inanıştan hareket etmemiş gibi görünen sanatçıların bile hayatları daha yakından incelenince dini duyarlık diyebileceğimiz bir tarafla karşılaşırız.”* (Read, 1960: 84) Sanatçılar doğrudan olmasa bile dolaylı yoldan dinden etkilenmişler ve bunu da aynı şekilde eserlerine yansıtmışlardır.

Görüldüğü gibi ilahiyat, sosyoloji, felsefe ve daha birçok bilim alanında uzman kişilerin din ve inanç konusunda tanımları bulunmaktadır. Din kelimesi daha çok Tanrı’yla bağlantılı ilahi ve kutsal olanı ifade etmektedir. İnanç ise dine göre ilahi bir kaynağa yaslanmak zorunda değildir. Batıl inanışları, efsaneleri, rivayetleri de içine aldığından dolayı daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu yüzden tezimizde hem din hem de inanç kelimesine yer vermenin doğru olacağına inandık.

Tezimizde Gordon Marshall’ın yapmış olduğı din tanımını esas alacağız. Marshall dini, kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren inançlar, semboller ve pratikler kümesidir, şeklinde tanımlamıştır. İnanç konusunda ise Afşar Timuçin’in yapmış olduğı tanımı esas alacağız. Timuçin’e göre inanç, bir şeyin doğruluğuna inanma edimi, kesinliklerden çok olasılıklara yatkın düşüncedir.

Din kavramı, tanımlarda da belirtildiğı gibi ilk insandan bu yana bütün insanların zihinlerinde bulunan, onların sosyal, ekonomik, siyasi faaliyetlerini etkileyen bir kavramdır. İnsanın bireysel, toplumsal, ruhsal yönünü anlamaya, anlatmaya çalışan, insanlara estetik bir zevk vermeyi amaçlayan edebiyatın ilgi alanlarının başında insan gelmektedir. İnsanın olduğı her yerde ise inanma söz konusudur. Din ve inanç unsurlarına yer vermeyen, bu unsurlardan bahsetmeyen,

faydalanmayan bir edebî eser neredeyse yok gibidir. Edebî eserlerin içerisinde doğrudan veya dolaylı olarak, metnin içerisine sindirilerek din ve inanç unsurlarından bahsedilmiştir.

Türk tarihine bakıldığında ilk yazılı metinlerden beri din ve inanç konularının hem yazılı hem de sözlü edebiyatın içerisinde bulunduğu görülmektedir. Örneğin Orhun Abideleri'nde Tanrı'nın bütün yüce sıfatları sayılmıştır. Türklerin inandığı Tanrı tektir, göktedir, ezeli ve ebedidir, eşi ve benzeri olmayandır, hayat verendir, yaratandır, öldürendir, iradesine göre hükmedendir, bağışlayandır, her şeyi en iyi bilendir, insanlara bilgi veren ve yol gösterendir. Kağanları tahta çıkaran ve müstakil devlet kurmalarını sağlayan Tanrı'dır (Küçük, Tümer, 2022: 97). Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle dinî unsurların eserlerde daha yoğun biçimde kendine yer bulduğu söylenebilir.

Tarih boyunca çeşitli hurafe veya batıl şeklinde adlandırılan inançların da toplumların hayatında etkili olduğu söylenebilir. Bu inançların dinî inançlarla karıştırıldığında topluma yön vermede daha etkili olduğu görülür. Şerif Mardin'in de ifade ettiği üzere Mustafa Kemal, toplumu bir arada tutan temel unsurun İslamiyet olduğunu bildiğinden bağımsızlık mücadelesi sırasında bu unsurdan mümkün olduğunca faydalanır (Mardin, 1991: 30). Bağımsızlık mücadelesinin örgütlenmesinde ve manevî açıdan desteklenmesinde din adamlarının büyük katkıları olmuştur.

“Söylence diye anılan ürünlerin eski Anadolu dillerindeki karşılığı ‘mitos’dur... Söylenceler, tanrılaştırılmış insanların, insanlaştırılmış tanrıların egemenlik sürdükleri geniş bir varlık alanıdır. ... Söylenceler, birer hayal ürünü olarak kaldığı sürece, toplulukların düş gücünü, yaşama anlayışını, evrene hangi gözle baktıklarını gösterme bakımından üzerinde durulmaya değer varlıklardır. Ancak bir söylence, biçim değiştirerek, inanç kılığına girer de güncel yaşamı yönlendirmeye kalkışırsa sınırları dışına taşmış, sakıncalı duruma gelmiş demektir.” (Eyüboğlu, 1987: 5-12)

Türk edebiyatının ilk ürünlerinden itibaren şekillenmesinde dinin ayrı bir yeri vardır. Araştırmacılar tasniflerini edebiyat ürünlerinin içeriğini göz önüne alarak İslam öncesi, İslam etkisinde şeklinde yapmışlardır. Kemal Timur Türk edebiyatındaki ilk şiirlerin dinî merasimlerde söylenen şiirler olduğunu ifade etmiştir (Timur, 2006: 20).

“Anadolu’da teşekkül eden Divan şiirinin özünde din, İslâmiyet vardır. Şairlerimiz, divanlarına çok defa tevhit, münacat ve naatla başlarlar. Klasik edebiyatımıza baktığımız zaman mevlit, naat, siyer, miraciye, hilye gibi tamamen dinî muhtevalı; Tanrı’nın varlığını ve birliğini anlatan O’na yakarışları ihtiva eden, peygamberi öven, onun şekil ve şemailini, doğumunu, miracı anlatan müstakil türler oluşmuştur. Ayrıca kaynağı doğrudan doğruya *Kur’an* olan Yusuf ve Zeliha mesnevileri kaleme alınmıştır. Bunun dışında, hep bilinir ki, klasik şairlerimiz, mazmun sistemi içerisinde ya bir ayet ya bir hadise işaret etmekte veya İslami bir menkıbeye, peygamberler tarihine telmihte bulunmaktadır. İslam’ın beş şartından olan ve hayatımızda önemli değişiklikler yapan oruç için ramazaniyeler yazılmıştır.” (Timur, 2006: 22).

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında, İttihat ve Terakki’nin etkili olduğu dönemde devlet, din ve kültür esasına dayanan cemaati siyasi toplum haline yani millet haline dönüştürme çabası hızlanmıştır. Böylece ortak din ve kültür esasına dayanan Osmanlı millileşmesi açıkça Türkleşmeye dönüşmüştür. Genç Kalemler ve Ömer Seyfettin de bu çabaya katılmışlardır (Karpas, 2021: 57).

Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı romanlarına bakıldığında da dinî öğelerin yazarlar tarafından kullanıldığı görülür. Gerek kurgu içerisinde gerekse içerik olarak din ve inanç yazarlar için vazgeçilmez öğelerdendir.

İnsanoğlunu var olduğu günden bu yana ilgilendiren temel duygu ve düşüncelerden biri olan din ve inanç konusunun Türk edebiyatı içerisinde de incelenmeye, araştırılmaya uygun olduğu düşünüldüğünden tez konusu olarak seçilmiştir.

12 Mart 1971 askerî muhtırası ve 12 Eylül 1980 askerî darbesi arasında Türk toplumu çok çalkantılı bir dönem yaşamıştır. Toplum içerisinde yaşanan olaylar dönem romanını da etkilemiştir. Bu dönemde kaleme alınan romanlardaki din ve inanç düşüncesi ise şu ana kadar ele alınıp incelenmemiştir. Siyasi olayların ön planda olduğu söz konusu yıllarda romanlarda bulunan din ve inançla ilgili unsurları siyasi yönden incelemenin uygun olacağı düşünüldü. Buradaki temel problem yazarların din ve inanç unsurlarına herhangi bir siyasi amaçla, propaganda malzemesi olarak yer verip vermemeleridir. İçerik açısından din ve inanç unsurları tek tek tespit edilip alt başlıklar şeklinde düzenlenecek, siyasi yönden kullanıldığı düşünülen din ve inanç unsurları ayrıca belirtilecektir.

Fransa’da Mayıs, Haziran 1968 tarihinde başlayan öğrenci olayları ve ardından yaşanan gelişmeler sadece o ülkeyi değil tüm dünyayı etkilemiştir. Olayların sonuçları siyasi olduğu kadar dinî de olmuştur. Fransa’da seçimler yenilenmiştir. Kilise başta olmak üzere dinî unsurlar sorgulanmış, cinsel özgürlük ve feminizm genişlemeye başlamıştır. Fransa’daki 68 olayları ve sonrası Türkiye’yi de etkilemiş, birçok üniversitede öğrenci olayları meydana gelmiştir. Bu olaylardan sonra siyasi otorite sorgulanmaya başlanmış, eylemlerden sonra meydana gelen idam cezaları toplumsal ve dinî birçok ögenin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu durumun yazılan romanlarda da etkisinin olduğu görülmektedir.

İlkin Amerika’da başlayan gençlik hareketleri kısa sürede tüm dünyayı sarsmaya başlamıştır. İşçi ve sendikaların bu harekete katılmasıyla olaylar daha da büyümüştür. Amaçları temelde eğitim devrimi yapmak ve düzen değişikliği sağlamaktır. Türkiye 1968 olaylarından kendine özgü şekilde etkilenmiştir.

“Türkiye’de gençlik hareketleri, başlangıçta Demokrat Parti’nin anti demokratik uygulamalarına bir tepki olarak gelişti. Sonrasında 1961 Anayasası’nın yarattığı demokratik ortam farklı fraksiyonda görüşlerin ortaya çıkmasında etkili oldu. Üniversitelere getirilen özerklik, öğrencilerin yönetime katılmasına ve görüşlerini savunmasına imkân sağladı. Ancak, Anayasa’nın vadettiği hak ve özgürlükler gereği gibi hükümet politikalarına yansımada. Bu durum, demokratik hak ve özgürlüklerini kullanmak isteyen gençlik içinde hoşnutsuzluğa ve zamanla da isyana neden oldu. 1960’ların başlarında sıradan miting, konferans ve boykotlarla başlayan gençlik olayları, 1968’de şiddet ve terörün körüklediği ideolojik bir çatışmaya dönüştü.” (Bozkurt, 2017: 68)

Türkiye’nin siyasi hayatında darbeler ve askerî müdahaleler önemli bir yer tutmaktadır. 1961 Anayasası ile demokratik siyasal hayata geri döndükten sonra geçen on yıllık süre içerisinde yeni oluşturulan düzen ihtiyaçlara cevap veremez hâle geldiği için bir restorasyona ihtiyaç duyuldu (Dursun, 2005: 187). 1969 yılında dünyanın birçok yerinde olduğu gibi gençler Türkiye’de de değişim için sokaklara döküldü. 12 Mart 1971 tarihinde Türkiye’de ikinci kez yaşanan ters dalga sonucunda demokrasiden otoriter yönetime geçildi. Bu kez işlem daha değişik bir yöntemle gerçekleştirildi. Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının birlikte imzaladıkları “muhtıra” radyodan okundu. Bu muhtırada komutanlar demokratik seçimlerle iş

başına gelmiş olan hükümetin istifasını ve Atatürkçü bir anlayışla anayasanın öngördüğü düzenlemeleri yerine getirebilecek güçlü bir hükümetin kurulmasını talep etmekteydiler. Eğer bu talepler yerine getirilmezse ordunun yönetime tamamen el koyacağı ihtarı da yapılmaktaydı (Dursun, 2005: 187). Böylece yönetim kadrosunda bulunan kişilere askerlerin istediği şekilde yeni bir biçim verilmiştir.

1965'ten muhtıraya kadar olan dönemde ülkeyi tek başına Adalet Partisi yönetmişti. İlk bakışta darbe AP iktidarına ve Süleyman Demirel'e yapılmış gibi görünüyordu, fakat zamanla bu darbenin daha ziyade sola dönük olarak yapıldığı ortaya çıkmıştır (Çavdar, 2004: 215; Baydur, 1997: 318-319). Muhtıra döneminde seçilmiş organların varlığı sözde devam etmekle beraber otoriter bir yönetim 14 Ekim 1973'e kadar sürmüştür. Bu dönemde ordunun vesayeti altındaki meclis faaliyetlerini yürütmüştür. Bu dönem zarfındaki gerek Anayasa değişikliği gerek diğer bütün karar ve uygulamalar askerin baskısı ile seçilmişlerden oluşan hükümetlerce yerine getirildiler. Silahlı kuvvetler bu dönemde de tıpkı daha önce olduğu gibi kendi ayrıcalık ve özerkliklerini daha da arttırmıştır (Dursun, 2005: 190). 1973 seçimlerine kadar muhtıranın etkisi çok ağır bir şekilde görülmüştür.

“Türkiye’de 12 Mart 1971 muhtırasının ardından yapılan 14 Ekim 1973 seçimleri, 12 Eylül 1980 darbesine kadar sürecek koalisyonlar dönemini başlatmıştır. Bu koalisyonlar içerisinde Türk siyasi tarihinde özel bir dönem olarak I. ve II. Milliyetçi Cephe Hükûmetleri de vardır. Siyasi açıdan istikrarsız ve çalkantılı olan bu dönemde, toplumsal gerilim artmış, özellikle öğrenci olaylarına bağlı olarak anarşi ve terör tırmandırılmıştır. Bu durum birçok siyasi cinayeti beraberinde getirmiş, seçim dönemleri zorlu geçmiş ve ülke tam bir kaos ortamına sürüklenmiştir. MC Hükûmetlerini oluşturan partiler, ülke menfaatleri için zor şartlarda bir araya gelmişlerdir. Ancak başta CHP olmak üzere çeşitli çevrelerin tepkisini çekmiştir. Bu hükûmetler siyaset dışı yollarla özellikle öğrenci olayları ve grevlerle düşürülmek istenmiştir.” (İlman, Dönmez, 2015: 163)

1971-1980 arası yaşanan siyasi gelişmeler Türk edebiyatını ve bilhassa Türk romanını da etkilemiştir. Kemal Karpat da bu duruma temas eder. Karpat Türk edebiyatının sosyal içeriğinin belirlenmesini şu şekilde açıklar:

- a) Değişen sosyal koşullar (sosyal çevre); somut toplumsal gerçekliğin edebî düşünce ve ifadeye yansımaları edebiyatın sosyal içeriğini meydana getirir.

Ekonomik rejim, iç ve dış politika, çeşitli sosyal grupların ortaya çıkışı ve bunların zenginliği, gücü ve statüyü paylaşma biçimleri ve birbirleriyle değişen ilişkileri, edebiyatın sosyal içeriğini belirleyen ve yazarın tarihin belli bir dönemindeki toplumsal gerçekliği algılayışını şekillendirebilen bazı somut sosyal faktörlerdir (Karpaz, 2009: 156).

- b) Edebî ifade biçimleri: Edebiyat eserinin içeriği, biçimini belirler. Sosyal gerçekliği ifade etme biçimi olarak düzyazıda en çok kullanılan tür romandır. Türk yazarlarının sosyal gerçekliğe dair algısını belirleyen belli başlı değişkenler; benimsedikleri gerçeklik mefhumu, sahip oldukları sosyal arka plan, meslek, eğitim ve ideolojik inançtır (Karpaz, 2009: 161-164).

1971-1980 arası romanlarda konu olarak 27 Mayıs 1960 askerî darbesi ve 12 Mart 1971 muhtırasının toplumda meydana getirdiği siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel temelli olayların önemli yer tuttuğu görülür. Romanların içeriğinin 1971'den sonra değiştiği söylenebilir.

“Önceleri 1960 ihtilali anayasasının sağladıklarıyla sol sosyalist düşünce siyasette, kültür ve edebiyatta uygulama alanlarına sahip olmuştur, fakat birçok sosyalist düşünceye göre 12 Mart ile yön değiştirilmiş ve 12 Mart gelişen devrimci hareketi yok etmeye koyulmuştur. Bütün bunlar 1971'den sonra yazılan politik romanlara yansımıştır.” (Narlı, 2007: 169)

Murat Belge'ye göre; 12 Mart sosyalizmin yenilmesidir ve bu romanların temel sorunsalı, bu yenilginin sorgulanması olmalıdır. Fakat bu romanlar genel olarak işkence ve suçluluk duygusu arasında ortaya çıkan mağduriyete eğilmişlerdir (Belge, 1998: 101).

İki askerî müdahale arasında (1971-1980) yazarların eserlerinde kullandıkları din ve inanç unsurlarını siyasi yönden irdeleyen, araştıran bir çalışmanın şu ana kadar yapılmamış olması bir eksikliktir. Biz bu çalışmamız ile bu boşluğu doldurmayı planlamaktayız. Çalışmamızda din ve inanç unsurlarına içerik yönünden yer verecek, aynı zamanda da siyasi yönden inceleyeceğiz. Çalışma bu dönemde yazılan Türk romanlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1971-1980 YILLARI ARASINDAKİ ROMANLARIN TANITIMI

1.1. Emine Işınsu: Ak Topraklar

1971 yılında yayımlanan roman Türklerin yer tutma, yeni yerler fethetme ülküsünü konu alır. Romanda olaylar Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminden başlar ve Başbuğ Alparslan'ın Malazgirt Meydan Savaşı'nı kazanması ve Ak Topraklar adını verdikleri Anadolu'ya ulaşmaları anlatılır. Eser Türk Edebiyatı Vakfı'nın Malazgirt Zaferi'nin 900. yıl dönümü münasebetiyle düzenlediği yarışmada, Alparslan Roman Ödülü'ne layık görülmüştür. Romanın üslubu Dede Korkut Hikâyeleri'ne benzemektedir. Kullanılan dil anlatılan dönemin Türkçesine yakındır. Roman elli üç başlıktan oluşmakta, 1069-1071 arasındaki yaklaşık iki yıllık zamanda geçen olayları temel almaktadır.

1.2. Leylâ Erbil: Tuhaf Bir Kadın

Leylâ Erbil'in 1971'de yayımlanan 188 sayfalık ilk romanı *Tuhaf Bir Kadın* dört bölümden oluşmaktadır. Sırasıyla Kız, Baba, Ana ve Kadın başlıklarını taşıyan eserin ilk bölümünün isimsiz kahramanı Kız'dır. Aslında bu kızın adı Nermin'dir. Okur bunu sonraki bölümde öğrenir. Roman Nermin'in yaşadığı toplumdaki bazı normlara karşı çıkışını konu edinmektedir. Roman zaman olarak 1950'li yıllarda geçmektedir. Bu senelerde Nermin'in genç kızlıktan yetişkinliğe geçişte yaşadığı olaylar, içinde yaşadığı toplumu sorgulaması, hayat karşısındaki mücadelesi anlatılmaktadır. Nermin başta annesi olmak üzere çevresindekilerle uyuşamaz, çatışmalar yaşar. Din ve inanç konusunda da etrafındakilerden farklı düşünmektedir.

1.3. Oğuz Atay: Tutunamayanlar

Oğuz Atay'ın ilk romanı olan *Tutunamayanlar*, toplumcu gerçekçi romanların ön planda olduğu bir dönemde bireyi ve bireyin iç dünyasını odağına almasıyla dikkat çeker. Bu romanda anlatılmaya çalışılan herhangi bir toplumsal sorun değil kişinin kendi dünyasıdır. Oğuz Atay'ın romanını üç anlatı düzlemi üzerine kurduğu görülür:

“1. Metnin reel gerçeklik düzlemi: Turgut'un, Selim'in ölüm nedeninin ardına düşüp onun çevresiyle konuştuğu bölümler; Turgut'un yolculuğu ve çerçeve metinler (romanın başındaki açıklamalar ve romanın sonundaki Turgut'un mektubu). 2. Roman kişilerinin yazdığı metinler: Şarkılar, açıklamalar, günlük notları, ansiklopedi maddeleri... 3. İç dünya düzlemi: Anılar, iç konuşmalar... Ancak bu düzlemler, romanda kesin sınırlarla birbirinden ayrılmış değildir, birçok yerde birbirinin içinde erir.” (Ecevit, 2017: 237)

Tutunamayanlar romanı 1970 TRT Kültür, Sanat ve Bilim Ödülleri Yarışması'nda başarı ödülü kazanır. Fakat kitabın yayımlanması hayli zor olur. “*Romanın ilk bölümü 1971 yılı aralık ayında çıkar. 2. cildi ise 1972 yılı içinde okura ulaşır.*” (Ecevit, 2017: 308) Oğuz Atay romanını 1970 yılı Ekim ayı sonunda tamamlayarak yarışmaya başvurmuştur.

Genel olarak romanda kişinin içinde bulunduğu topluma, birlikte yaşadığı insana uyum sağlayamaması ve yalnızlaşmasının konu edildiği görülür. Bireyin dünya üzerinde varoluş sorunu irdelenir. Çok katmanlı yapısıyla dikkat çeken roman birden fazla anlatım tekniği ile de edebiyatımızda özgün bir yere sahiptir. Romanda özellikle İsa Peygamber imge olarak yoğun şekilde kullanılır.

1.4. Hüseyin Nihal Atsız: Ruh Adam

Ruh Adam romanı 1972 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanmıştır. Romanda hayatını askerliğe adanmış bir yüzbaşı olan Selim Pusat'ın yaşadıkları anlatılmaktadır. Romanın özellikle son kısımlarında din ve inançla ilgili unsurların kullanıldığı görülür. Selim Pusat'ın bir yerde tasavvufun ne olduğunu irdelemeye başlaması sayfalar boyu sürer. Aynı zamanda büyük mahkemede meleklerin, peygamberlerin konuşturulması, Allah'ın büyük ışık olarak tasvir edilmesi de dikkat çeker.

1.5. Kemal Bilbaşar: Başka Olur Ağaların Düğünü

1972 yılında yayımlanan romandaki olaylar Beşparmak Dağları'nın Menderes'e bakan yamaçlarında, ekonomik anlamda giderek büyüyen şirin bir kasabada geçer. Olayların merkezinde ise kasabanın önde gelen ağalarından olan Osman Ağa'nın kızı Menekşe, Doktor Murat ve Hüseyin Ağa'nın oğlu Tahir vardır. Romanın çatışmasını Murat, Menekşe ve Tahir arasındaki aşk üçgeni oluşturmaktadır. Murat'la Tahir okuldan arkadaş olmalarına rağmen Menekşe'den dolayı anlaşamazlar. Doktor Murat ağa kızı Menekşe'ye olan duygularını kendine bile itiraf edememektedir. Romanın sonunda Menekşe ile Murat kavuşurlar.

1.6. Adalet Ağaoğlu: Ölmeye Yatmak

Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* üçlemesinin ilk romanı olan *Ölmeye Yatmak*, 1973 yılında yayımlanmıştır. Eserin odak noktasında kırsal bir yerden çıkıp zorlukları aşarak aydın ve özgür birey olmak için mücadele eden Aysel vardır. On üç bölümden oluşan roman Aysel'in ölmek için bir otel odasına girip yatağa uzanmasıyla başlar ve bu şekilde de biter. 07.22'de başlayan roman dokuz dakikayı geçmeyen zaman dilimleriyle birlikte bölümlere ayrılmıştır. 08.49'da Aysel otelden ayrılır ve roman biter. Romanda din ile ilgili kavramların çok az ve yüzeysel kullanıldığı görülür.

1.7. Muzaffer İzgü: Halo Dayı ve İki Öküz

Muzaffer İzgü'nün üçüncü romanı olan *Halo Dayı ve İki Öküz*'ün ilk baskısı 1973 yılında Bilgi Yayınevi tarafından yapılmıştır. Roman iki öküz alabilmek arzusunun kapılan altmış üç yaşındaki Halo Dayı'nın köyünden İstanbul'a gidip inşaatlarda çalışmasını, para biriktirmesini anlatır. Olaylar aktarılırken hem köydeki hem de şehirdeki insanların yaşam şekilleri, sosyal yaşantıları da okuyucuya verilir. Halo Dayı ve oğlu İdris'in İstanbul'da yaşadıkları bir nevi Anadolu insanının büyük şehire göç ettiğinde karşılaştığı olayların betimlenmesi gibidir. Roman başkahraman Halo Dayı vasıtasıyla İstanbul'a göç eden Türk köylüsünün saflığını, köyden şehre gelen insanların bunalımlarını, yaşadığı zorlukları, şehir yaşamındaki durumlarını,

hayal kırıklıklarını, şaşkınlıklarını, kent hayatına tutunma çabalarını, kentleşmenin yol açtığı sorunları anlatır.

1.8. Oğuz Atay: Tehlikeli Oyunlar

Dört bölüm ve on sekiz alt bölümden oluşan Oğuz Atay'ın ikinci eseri olan roman 1973 yılında yayımlanmıştır. Roman başkahraman Hikmet Benol'un eski yaşamını terk ederek bir gecekonduya taşınması ile başlar. Buradaki insanlarla ilişkisi çerçevesinde hem kendisiyle hem de geçmişiyile hesaplaşan Hikmet Benol bir nevi kimlik bunalımı yaşar. Toplumda bir yer edinemeyen, büyük hayal kırıklıkları yaşayan Hikmet, kitaplara, oyunlara sığınmış bir aydındır. Gecekonduya oyunlar yazmasına rağmen hiçbirinin sonunu getiremez. Romanda Hz. İsa'nın kullanılması özellikle bir bölüme Son Akşam Yemeği adı verilerek İsa Peygamber'in yaşadıklarının anlatımı dinî unsur olarak öne çıkar.

1.9. Yusuf Atılgan: Anayurt Otel

Yazarın ikinci romanı olan eser 1973 yılında yayımlanmıştır. 1839 yılında Keçecizadeler tarafından yaptırılan konak Cumhuriyet sonrasında otele çevrilmiş ve ismi de Anayurt Otel olmuştur. Keçecizadeler işletmesini önce Ahmet Efendi'ye vermişler o ölünce de oğlu Zebercet'e devretmişlerdir. Romanın başkahramanı Zebercet; düşündüklerini söyleyemeyip içinden geçiren, hayatı otelle sınırlı, insanlarla iletişimi oldukça zayıf, içine kapanık birisidir. Romanın yalnızlık teması etrafında kurgulandığı görülmektedir.

1.10. Erdal Öz: Yaralı

1974 yılında yayımlanan eser, evinde bulundurduğu kitaplar nedeniyle gözaltına alınıp günlerce işkenceden geçirilen daha sonra tutuklanıp cezaevine gönderilen bir siyasi mahkûmun yaşadığı olaylardan, cezaevi sürecindeki gözlemlerinden oluşur. İşkence teması etrafında yazılan romanda ikinci tekil şahıs ağzından anlatım yapılmıştır. İşkencecilerin ortak özelliği hepsinin resmi görevli olmasıdır. Romanda mahkûm tipler de önemli yer tutar. Romanın başkarakteri önce işkencehanelere oradan da adli mahkûmların olduğu koğuşa gider. Başkarakterin

siyasi bir mahkûm olmasına rağmen adli mahkûmların içinde bulunması hem buradaki çeşitli insanların anlatılmasını hem de dönemin yanlışlıklarının dile getirilmesini sağlar.

1.11. Fûruzan: Kırk Yedi'liler

Roman zaman dilimi olarak 1958-1972 yıllarını anlatsa da olaylar ağırlık olarak öğrenci olaylarının yoğun yaşandığı 1968-1972 yıllarına aittir. Olaylar romanın başkahramanı Emine'nin 12 Mart muhtırası sonrasında konulduğu hapishanede çocukluk günlerini ve üniversitede arkadaşlarıyla yaşadıkları olayları zihninden geçirmesi şeklinde anlatılmıştır. Arkadaşları genelde Emine gibi 1947 doğumlu, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesinde okuyan, sol (devrimci) görüşe sahip öğrencilerdir. Bu arkadaşlarının bir kısmı Doğuludur. Emine ve çoğu arkadaşı öğrenci olaylarında uçlarda yer almalarından dolayı 12 Mart 1971 sonrası hapishaneye atılır ve orada çok ağır sorgulamalara, suçlamalara ve işkencelere maruz kalırlar. Ağırlıklı olarak bu sorgulamalar ve işkenceler Emine üzerinden gösterilir.

1.12. Halide Nusret Zorlutuna: Aydınlık Kapı

Daha önce iki farklı gazetede tefrika edilen romanın ilk baskısı 1974 yılında Ötüken Yayınları tarafından yapılmıştır. Roman dört ana bölümden oluşmaktadır. Son bölüm, diğer üç bölümden içerik, olay ve şahıs kadrosu yönüyle farklılık gösterir.

Klasik bir başlangıçla kahramanları tanıtarak başlayan eserde Mısırlı zadelere Behçet Bey, eşi Nimet Hanım, kayınvalidesi, pek çok hizmetkârla Ege Denizi'ni gören büyük bir konakta yaşamaktadır. 1893 yılında Lertzân; üç yıl sonra da Vildan dünyaya gelir. İki kız kardeş birbirine hiç benzemez. Aile fertlerinin tanıtılmasının ilk bölüme bırakılmasının bazı sebepleri vardır. Yazar, kahramanları yaşadıkları sosyal çevre ve irsiyet ilişkisi içerisinde anlatır. İki kız kardeşin zıtlığına dayanan romanda Vildan anlatıcıya göre sonunda doğru yolu bulur ve huzura kavuşur. Aydınlık Kapı, yazarın Vildan için sunduğu kurtuluş anlamına gelir. Vildan romanın sonunda bu kapıya ulaşarak İslam sevgisi etrafında yeni bir dünyaya adım atacaktır.

1.13. Kemal Tahir: Karılar Koşuşu

Kemal Tahir'in 1941-1944 yılları arasında hapis yattığı Malatya Cezaevinde tuttuğu notlara dayanan roman, onun müsveddelerinden yola çıkılarak bir bütün hâline getirilmiştir (Tahir, 2016: 9). 1943 yılında geçen roman kronolojik bir sıra takip eder. 13 bölümden oluşan romanda olaylar mahkûmlar tarafından İstanbullu adı verilen Murat'ın gözünden anlatılır. Malatya Cezaevinde geçen çok çeşitli olaylar, mahkûmların başlarından geçenler, onların duygu ve düşünce dünyaları, olaylar hakkındaki yorumları roman kurgusu içerisinde verilir. Romanda Hanım'ın idam edilme sürecinin anlatılması romandaki gerilimi sağlamıştır. Diğer olaylar bunun yanında yan olay niteliğindedir. Cezaevinde bulunanların geçmişte yaşadıkları olay örgüsünün temel parçalarındandır.

1.14. Mehmet Seyda: İhtiyar Gençlik

İlk baskısı 1974 yılında yapılan roman 12-13 yaşlarındaki Osman'ın Konya-Ereğli'deki ve Çorum'daki iki yılını hikâyeye eder. Osman'ın aile, ev ve okul yaşantısının anlatıldığı eser temelde iki bölümden oluşur. İlk bölümde mekân Konya-Ereğli, ikinci bölümde ise Çorum'dur. İlk bölümde çocuk olarak bahsedilen Osman'ın Antalya'dan Ereğli'deki baba evine dönüşü anlatılır. Zaman zaman geri dönüşlerle Antalya'da yaşadığı günler verilir. İkinci bölümde Çorum'daki yeni eve taşınma, Osman'ın sünnet edilmesi, ortaokula başlaması, babasının işten ayrılması, iş araması için başka ile gitmesi ve Osman'ın ortaokulda yaşadıkları olaylar anlatılır.

1.15. Melih Cevdet Anday: İsa'nın Güncesi

1974 yılında yayımlanan romanda olayın geçtiği kentin adı verilmez, zamanı belli değildir. Dört bölümden oluşan romanın başkahramanının ismi geçmese de eşinin ona İsa diye hitap etmesinden adının ne olduğu anlaşılır. Romandaki diğer karakterlerin ismi verilmez. Başkahramanın fiziksel özelliklerinden yola çıkarak onlara taktığı isimler vardır. İsmi olmayan başkahraman, sıradan, kendi halinde yaşayan birisi iken olmadık sorgulamalara tabi tutulur. Bu durum 12 Mart dönemini anımsatmaktadır.

1.16. Necati Cumalı: Acı Tütün

Önce tefrika olarak Hürriyet gazetesinde yayımlanan eser 1974 yılında roman olarak basılır. 26 bölümden oluşan roman Urla'da geçer. Halk ve evlenmek için paraya ihtiyacı olan Ferit 1952 yılında tütün fiyatlarının yüksek olacağını düşünür, buna umut bağlarlar. Kasabanın doktoru da İzmir'de yaşayan paragöz karısına para yetiştirmek için tütün piyasasına girer. Kasabaya eksperler gelir ve kısa süre sonra fiyatlar açıklanır. Halkın beklediğinin çok çok altında bir fiyat belirlenmiştir. Bir süre bölge halkı bu fiyata direnip tütününü satmasa da zaman geçtikçe bazı kasabalarda halk dayanamaz ve satar. Sonunda yine tüccarların ve eksperlerin dediği olur ve halkın tütününü çok ucuza kapatılır.

1.17. Vedat Türkali: Bir Gün Tek Başına

1974 yılında yayımlanan romanın başkahramanı Kenan geçmişte karıştığı öğrenci olaylarından dolayı gözaltına alınmış, yediği iki tokat yüzünden toplumdan kendini soyutlayarak düşüncelerini bir daha eyleme dökmemiş, mevcut düzenle uyuşamayan birisidir. Bencil ve huysuz bir görünüm çizen Kenan'ın kendisini kocasına adanmış bir eşi ve yedi yaşlarında bir de kızı vardır. Romanda 1959 yılı ve 27 Mayıs 1960 darbesi öncesi toplumsal ve siyasal olaylar anlatılmaktadır. Eşi Nermin ve sevgilisi Günsel arasında kalan Kenan 26 Mayıs gecesi intihar eder.

Romanda Günsel ve arkadaşları vasıtasıyla dönemin üniversite gençliği ve işçilerin 27 Mayıs öncesi olaylara yaklaşımı aktarılır. Kenan'ın arkadaşı Rasim yoluyla toplumda rahat yaşamayı seçen bencil kişilerin özellikleri verilmeye çalışılır. Günsel Kenan'ı direniş ve mücadeleye, Rasim ise zengin ve rahat yaşama davet eder. Her ne kadar Günsel'i sevdiğini söylese de bencilliği, korkuları Kenan'ı Rasim'den kopartamaz. İkilemde kalır. Olaylar karşısında daha fazla dayanamaz. Romanda dinî öğelere de fazlaca yer verilmiştir.

1.18. Attilâ İlhan: Sırtlan Payı

Sırtlan Payı, *Aynanın İçindekiler* roman dizisinin ikinci kitabıdır. Attilâ İlhan bu romanda seferberlik kuşağının bir temsilcisi olarak kabul edilen Miralay Ferit'in

bir kalp krizi sonucunda ölmesini anlatır. Seferberlik kuşağı Osmanlı Devleti'nin yıkılışını yaşamış, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuna hizmet etmiş; aksiyoner kimliğe sahip, kendi içinde sorunları olmayan topluma uyum sağlamaya çalışan tiplerdir. Sanatçı geri dönüş tekniğini de kullanarak Miralay Ferit'in anıları aracılığıyla Milli Mücadele ve mütareke yıllarını da roman kurgusuna eklemiştir. İlk kez Bilgi Yayınevi tarafından 1974 yılında yayımlanan, beş bölümden oluşan roman 1975 yılında Yunus Nadi Roman Ödülü'nü kazanmıştır.

Ferit Bey, gençliğini vatanın kurtuluşuna adanmış bir nesli temsil eder. İstanbul'da kaldığı yıllarda sarayın durumunu görmüş, Milli Mücadele için bilgi toplamış, İstanbul'dan Anadolu'ya cephane ve mühimmat sevk edilmesi için gayret göstermiş, birçok cephede savaşmış ve pek çok askerin şehit olmasına tanıklık etmiş birisidir.

1.19. Dursun Akçam: Kanlıdere'nin Kurtları

Yazarın ilk romanı olan, dört ana bölümden ve otuz sekiz alt başlıktan oluşan *Kanlıdere'nin Kurtları* 1975 yılında yayımlanır ve 1976'da Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'ne layık görülür. Köy enstitülü yazarlardan olan Dursun Akçam kurguladığı bu romanında ağa (bey) - köylü çatışmasını merkeze alarak Ardahan'ın Çeşmir Köyü'nde geçen olayları, 1950'li yıllardaki yaşamı anlatır. İnönü Dönemi, Demokrat Parti iktidarı ve dönemin sosyal, siyasi olayları roman kahramanlarının bakış açılarıyla verilir.

1.20. Mustafa Miyasoğlu: Kaybolmuş Günler

Yazarın ilk romanı olan, 23 bölümden oluşan bu eser önce Milli Gazete'de tefrika edilir, 1975 yılında ise kitap olarak yayımlanır. Eser 1977'de Türkiye Millî Kültür Vakfı Armağanı'na layık görülür. Romanda geleneklerine bağlı bir üniversite öğrencisi olan Beşir'in yaşadığı zorluklar anlatılır. Romanın başkahramanı Beşir Güner, *Kedi Günlüğü* dediği notlarını Miyasoğlu'na teslim eder, yazar da bu notları düzenleyerek yayımlar. Romanda geçen diğer kahramanlar Kamuran, Nezihe, Filozof Yaşar, Sosyalist İbo ve Kamil'dir. Romanda olaylar vakıf yurdunda, üniversitede ve Kamil'in evinde geçmektedir. Kamuran, Beşir'le aynı sorunları farklı çevrelerde yaşar.

Beşir’le görüştüğü zamanlarda yaşadıklarını ve hayallerini birbirleriyle paylaşırlar. Beşir, tıp öğrencisi olan Kamil'in evine gidip burada bitirme tezi ile uğraşmaya başlar. Tez konusu Abdülhak Hamit'in eserleridir. Beşir kendi sorunları ile boğuşmaktan tezi ile yeterince ilgilenemez.

1.21. Oktay Akbal: İnsan Bir Ormandır

1975 yılında yayımlanan roman Akşam, Gece ve Sabah isimli üç ana bölümden oluşur. İki çocuğu olan kırk sekiz yaşındaki anlatıcının mutsuz bir evliliği vardır. Anlatıcı eşiyle yaşadığı tartışmadan sonra sokaklarda dolaşmaya çıkmış ve evlilik kurumunu, yaşamı, insanları sorgulamaya başlamıştır.

1.22. Sevgi Soysal: Şafak

12 Mart yıllarını anlatan, yazarın hayatından izler taşıyan, 1975 yılında yayımlanan roman üç ana bölümden oluşmaktadır: Baskın, Sorgu ve Şafak. Roman muhtıradan sonra Adana'nın kenar mahallelerinden birinde bulunan bir eve yapılan baskınla başlar. Gözaltına alınan Ali, Mustafa ve Oya'nın yaşadıkları birer birer anlatılır. Adana'da sürgünde bulunan Oya, bir rastlantı sonucu tanıştığı Avukat Hüseyin tarafından Ali'nin evine akşam yemeğine götürülür. Tekstil fabrikasında işçi olan Ali, Hüseyin'in ve tutuklu bulunduğu Selimiye'den salıverilince Adana'ya gelen Mustafa'nın dayısıdır. Yemekte Mustafa dışında Ali'nin bacanağı Zekeriya ve komşusu Ekrem de vardır. Bir ihbar sonucu ev basılır, evdeki erkekler ve Oya emniyete götürülür. Sorgu sabaha kadar sürer. İhbarın asılsız çıkması neticesinde hepsi serbest bırakılır.

1.23. Tahsin Yücel: Vatandaş

Tahsin Yücel'in on sayfalık bir öykü olarak yola çıktığı, sonraları farklı zamanlarda tekrar düzenlemeleriyle son şeklini alan ve roman bütünlüğüne ulaşan, ilk baskısı 1975 yılında yayımlanan eseridir. Eserde yazın dünyasının eleştirildiği görülür. Şaban Baş isimli aydın, bir gün gittiği mekânda başka bir aydın yazar ile karşılaşır, tüm kitap boyunca onu muhatap alarak hayat meselesini, kavgalarını ve görüşlerini bu yeni gördüğü kişiye anlatır. Eser boyunca Şaban Baş eserlerini yazmak için neden

tuvalet kapılarını seçtiği, işi, nişanlısı, eşi ve hakkında daha birçok şeyi bu karşısında duran yeni kitap çıkarmış yazara aktarır. Bu yazar neredeyse hiç konuşmaz. Fethi Naci, meyhanede başlayan, yolda devam eden ve evde sona eren bu üç bölümlük romanı farklı bir bakış açısıyla üçe böler. Birinci bölümü “yazarak rahatlamak”, ikinci bölümü “yazarak savaşmak” ve üçüncü bölümü “metalaşan insan ilişkileri” şeklinde adlandırır (Naci, 2012: 460-470).

1.24. Talip Apaydın: Tütün Yorgunu

1975 yılında yayımlanan roman köyde yaşayan insanların ekonomik durumlarına ve sağlık problemlerine dikkat çeker. Samsun’un Bafra ilçesine bağlı Görekli Köyü’nde geçen olayların ağır bastığı romanda yıllardır tütün işlerinde çalışan Ağ Osman’ın bir gün çok çalışmaktan dolayı ruhsal dengesi bozulur ve onun tedavi süreci anlatılır. Roman üç ana olay örgüsü üzerine kurulmuştur: Ağ Osman’ın normal olmayan davranışlar göstermeye başladığı tütün kırma günleri, köyde onu iyileştirmek için uygulanan ilkel tedaviler ve onun doktora götürülme süreci. Romanda köylülerin dillerinde sürekli dinî kavramların olduğu görülür. Ayrıca Ağ Osman’ın ilk tedavisinin dinî unsurların sıkça kullanıldığı batıl bir inanç olması romanda inanç unsurunun nasıl istismar edildiğini göstermesi açısından kayda değerdir.

1.25. Demir Özlü: Bir Uzun Sonbahar

İlk baskısı 1976 yılında yapılmıştır. 1970 sonbaharının gerilim dolu günlerini anlatan roman 19 bölümden oluşur. İsmi verilmeyen başkahraman askerden izinli döndüğü bir gün Gülgün’le ve aynı zamanda onun sayesinde burjuva yaşam tarzı ile tanışır. Sorunlu bir evlilik sürecinden sonra eşinden ayrılan başkahraman, mutluluğu Gülgün’de bulmaya çalışsa da bu mümkün olmaz. Git gide yalnızlaşır. Sosyalist bir dünya görüşüne sahip olmasına rağmen burjuva tarzı bir yaşam sürer. Yaşadığı buhran nedeniyle başkahraman alkole ve cinselliğe sığınır fakat huzuru bulamaz. 12 Mart 1971’e giden sürecin ele alındığı romanda yalnızlık, bunaltı, yabancılaşma gibi temalara yer verilir.

1.26. Münevver Ayaşlı: Pertev Bey'in Torunları

Pertev Bey'in İki Kızı adlı romanın devamı olan *Pertev Bey'in Torunları*, 29 Temmuz ve 7 Kasım 1969 yılları arasında, Babıalide Sabah gazetesinde tefrika halinde yayımlanmıştır. 1976'da Sebil Yayınları *Pertev Bey'in Üç Kızı* ve *Pertev Bey'in İki Kızı* adlı romanlarıyla *Pertev Bey'in Torunları* adlı romanı tek cilt halinde *Pertev Bey'in Üç Kızı* başlığı altında okurla buluşturmuştur.

Önceki romanların devamı niteliğindeki bu eserde Nermin Hanım'dan ayrılan Muammer Bey, Hilal isimli sosyete, lüks yaşamaya meraklı birisi ile İsmet Paşa'nın katıldığı bir merasimle evlenir. Çiftelhavuzlar'daki köşkü kiraya veren Nermin, ablası Berrin ile küçük bir eve yerleşir, ablasıyla birlikte Nakşibendiyye şeyhine intisap ederek yeni bir hayat sürmeye başlar. Çocukları Tülay Komünist Parti'nin önde gelenlerinden serseri tabiatlı Naili isminde karanlık birisiyle, Aydın ise Yahudi bir kız olan İren'le evlenir.

1960 darbesinin hemen öncesinin ve sonrasının anlatıldığı romanda zaman içerisinde Tülay ve Selmin anneleri gibi şeyhe intisap ederek huzura kavuşurlar. İki oğlu yurt dışına giden ve bir daha dönmeyen Nermin Hanım, böylelikle iki kızını kurtarmış olur. Ablası Berrin ile hacca giderler ve Berrin orada kalır.

Manevi duyguların okuru etkiler biçimde ele alındığı roman yazarın dine ve tarikata bakışının bir yorumu şeklindedir. Eserdeki karakterler dinî bir hayat yaşadıkları zaman iç huzuruna ermişlerdir. Roman içerisinde din ve inanç unsurlarının önemli yer tuttuğu görülür.

1.27. Pınar Kür: Yarın Yarın

1976 yılında yayımlanan, 12 Mart romanı olarak kabul edilen eser yazarın ilk romanıdır. Aldığı eğitimi yarıda bırakan ve yetiştiği çevreyle uyuşamayan Seyda'nın toplumsal ve psikolojik uyumsuzluğu anlatılırken aynı zamanda toplumun farklı kesimlerindeki bireylerin durumları da okuyucuya aktarılır. Temelde birbirinden farklı yaşam süren üç tipin, Seyda, Selim ve Aysel'in gözüyle toplumun durumu anlatılır. 12 Mart 1971 Türkiye'sindeki siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullar sergilenir.

1.28. Rıfat Ilgaz: Sarı Yazma

1976 yılında yayımlanan, Rıfat Ilgaz'ın Cide'ye dönüşü ile başlayan roman, otobiyografik türde bir eserdir. Romanda, Rıfat Ilgaz'ın çocukluk dönemi, öğrencilik yılları, öğretmenlik günleri, aile yaşamı, cezaevi ve sanatoryum yılları anlatılır. Rıfat Ilgaz, Cide'de doğar. Bu yıllarda Kurtuluş Savaşı'nın etkisi devam etmektedir. On iki yaşında babasının tayiniyle Samsun Terme'ye giderler. İlkokulu burada bitirir. Ortaokulu ise ablası ve eniştesinin yanında Kastamonu'da okur. Ortaokul yıllarında Kastamonu'da çıkan bir dergide şiirleri yayımlanmaya başlar. Lisede edebiyata olan ilgisi devam etse de babasının ölümünden sonra öğretmen okuluna başlar.

1.29. Samim Kocagöz: Tartışma

12 Mart 1971 Muhtırası'na giden süreci konu alan, üç ana bölümden, on dokuz ara bölümden oluşan eser yazarın onuncu romanıdır. İki bakış açısının kullanıldığı romanda hâkim bakış açısının anlatıcısı değişik mekânda çarpışan gençleri ele alırken, kahraman anlatıcı ise yaşadıklarını kendi bakış açısı ile okura aktarır. Eserin zeminini fikir çatışması oluşturur. Yaşanan dönemdeki yöneticiler ile gençlerin düşünce farklılıkları anlatılır. Öğrenciler arasındaki fikir ayrılıkları ve Türkiye İşçi Partisi'nin dağılma süreci ele alınan konulardandır.

1.30. Selim İleri: Her Gece Bodrum

Romanda aralarında iyi iletişim kuramayan bir grup arkadaşın Bodrum'da geçirdikleri bir yaz tatili anlatılır. Bu arkadaşlar daha çok kendi dünyalarına çekilmişler ve orada konuşmaktadırlar. İçsel konuşmaları eserde önemli yer tutar. On dört bölümden oluşan ve yazarının edebiyat çevrelerinde ünlenmesini sağlayan, yayımlandığı 1976 yılında birçok baskı yapan roman 1977'de Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'ne layık görülmüştür. Eserde kentsoyluların iç dünyaları, yalnızlıkları, birbirleriyle ilişkileri, içsel konuşmaları geniş yer tutar. Bodrum'a tatil yapmak amacıyla gelen Cem, Murat ve Tarık isimli üç arkadaşın Murat ve Tarık birbirlerine yakın bir görünümde iken Cem kendisini onlardan farklı hisseder ve kendi iç yalnızlığına çekilir. Roman başkışı Cem'in yalnızlığının odak noktası haline getirildiği bir süreçte ilerler.

1.31. Yaşar Kemal: Yılanı Öldürseler

1976 yılında yayımlanan romanın ana mekânı Çukurova'da küçük bir köydür. Başkahraman Esme çok varlıklı bir ailenin kızı, dünyalar güzeli birisidir. Esme köyün gençlerinden Abbas'a gönlünü kaptırır fakat ailesi onu Abbas'a vermek istemez. Başka bir köyden Halil ise Esme'ye bir tuzak kurarak tecavüz eder, ardından onu zorla kaçırıp evlenir. Bir süre sonra Hasan isimli bir oğulları olur. Abbas hapisten kaçır ve Halil'i öldürür, Esme'yi kaçıtır. Birkaç gün sonra ise Abbas'ın ölüsü getirilip köy meydanına atılır. Olayların gelişmesiyle hiç alakası olmadığı halde Esme, Halil'in annesi, kardeşleri ve köy halkının tamamına yakını tarafından tek suçlu olarak dillendirilir. Köylüler türlü hurafeler ve dedikodular yayarak romanın sonunda Esme'yi oğlu Hasan'a öldürtürler. Romanda hurafelerin, batıl inançların oldukça fazla yer tuttuğu görülür.

1.32. Aziz Nesin: Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz

İlk olarak tiyatro oyunu olarak kaleme alınan eser halkın yoğun ilgisi ile karşılaşınca sinema filmi de çekilir. Yazar eserin bir roman olarak da okuyucuya ulaşmasını istediğinden 1977 yılında roman türünde yayımlanır. Kayıtlara göre 1896 doğumlu Yaşar 1915 tarihinde Çanakkale Savaşı'nda şehit düşmüştür ve babasından bir yaş büyük gözükmektedir. Ayrıca annesi de babasıyla 7 yaşında evlenmiş görünüyordur. Daha hayatının ilk safhasında devlet kurumlarından kaynaklı türlü hatalarla karşılaşan Yaşar Yaşamaz bunu ömrü boyunca yaşayacaktır. Eserde yoğun bir şekilde bürokrasi eleştirisi yapılır. Yaşar'ın başına gelenlerin benzerlerini bazı karakterler de yaşarlar ve böylece bu eleştiri desteklenmiş olur. Sistem işine geldiğinde romanın başkahramanı Yaşar'ı hayatta kabul eder fakat işine gelmediğinde ise kanlı canlı karşısında görse bile onun yaşadığına inanmaz.

1.33. Fakir Baykurt: Kara Ahmet Destanı

Irazca Üçlemesi adı verilen serinin son romanıdır. *Yılanların Öcü* ve *Irazcanın Dirliği* romanlarının devamı olan eser 38 bölümden oluşmaktadır. Muhtarın köyde yarattığı haksız düzenin şehirdeki devamı niteliğindedir. Kara Ahmet, Bayram'ın oğludur. Kara Bayram ve ailesinin şehirdeki zorlu yaşantıları ve dönemin siyasi

olayları romanın olay örgüsünü oluşturur. Ahmet başarılı bir okul döneminden sonra Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesini kazanır. Amacı ninesine yardım eden kaymakam gibi yoksul halka sahip çıkan birisi olmaktır. Fakültede devrimci düşüncedeki öğrencilerle çeşitli eylemlere katılır. Onların çoğu fikirlerine katılmaz, karşı çıkar. Onun amacı halkına yardım etmektir. Arkadaşlarıyla gecekonduda oturan yoksul insanlara arka çıkmak için yaptıkları bir eylemde tutuklanır. Romanda dini istediği gibi kullanan insanlarla onların düşüncelerini benimsemeyenlerin mücadeleleri çatışmayı oluşturur. Asıl çatışma ise gücü elinde bulunduranlarla yoksullar arasındadır. Varlıklı kişileri korumaları ve onlara yardımcı olmaları bütün partilerin ortak özelliği gibidir.

1.34. Ferid Edgü: O / Hakkâri’de Bir Mevsim

Romanın ilk baskısı 1977 yılında yapılmıştır. O, roman içerisinde Hak kentindeki Süryani kitapçının anlatıcıya verdiği kitaplardan birisinin içerisinde geçen simge kavramlardan biridir. Aynı zamanda romanın başkahramanı olan öğretmene yapılan bir adlandırmadır. Çünkü roman içerisinde öğretmenin adı geçmemektedir. Roman, Hak kentine altmış kilometre uzaklıktaki Pir köyüne sürgün edilen bir öğretmenin kış mevsimi boyunca başından geçenleri anlatmaktadır. Denizci olduğu düşünülen anlatıcı, Hak iline altmış kilometre yani sekiz saat uzaklıktaki 13 haneli 114 kişinin yaşadığı Pir köyüne öğretmen olarak sürgüne gönderilmiştir.

Hem dış gözleme hem de iç gözleme geniş yer verilen eserde dinî unsurlara sıkça başvurulduğu görülmektedir. Kış boyunca kendi kaderleri ile baş başa bırakılan köylüler ve öğretmen çok daraldıklarında Tanrı’yı anmakta, ondan yardım beklemektedirler. Bunun yanında günlük hayatta karşılaşılabilen veya kullanılabilen selamlaşma, ezan, günah, cennet, cehennem gibi kavramlara roman içerisinde yer verilmiştir.

1.35. Abbas Sayar: Can Şenliği

Romanda çocukları tarafından evinden kovulan, han köşelerinde sefil bir yaşam süren seksen yaşındaki bir kişinin yalnızlığı, kimsesizliği, hayata tutunma çabası anlatılır. Romanın başkahramanı çeşitli cephelerde savaşmış Hüseyin Ağa, Nail Bey’in bağına bekçilik eden seksen yaşında yoksul bir köylüdür. Nail Bey bağı her

gelişinde, yaşlı bekçinin hayat hikâyesini dinler. Bekçilik yaparken, yalnızlığını alır ve kendisine can şenliği olur düşüncesiyle Nail Bey'e bir eşek satın aldırır. Hüseyin Ağa bağın yakınlarında oturan genç bir gelinin anası, yetmişine merdiven dayamış Fadik Hatun'la evlenir. Romanın sonunda otuz kırk yıl önce kovulduğu, kendisine ait olan evi gaz yağı dökerek yakar. Böylece bir türlü yüzüne gülmeyen kaderden, acı ve hüznü dolu yaşamından, kendisine haksızlık yapanlardan intikam almış olur. *Can Şenliği*, Hüseyin Ağa'nın bağda bekçilik yaparken yalnızlıktan sıkılması üzerine kendisine can şenliği olur düşüncesiyle Nail Bey'e aldırıldığı eşektir.

1.36. Aysel Özakın: Alında Mavi Kuşlar

1978 yılında yayımlanan roman 1 Mayıs 1977 tarihinde İstanbul Taksim Meydanı'nda meydana gelen olayları konu alır. Başkahraman Armağan kadını ikinci sınıf gören, onun serbestçe yaşamasını istemeyen bir çevrede büyür. Özgürlük içinde zamanla bir tutku hâlini alır ve bunu gerçekleştirmek için İstanbul'a gelir. Böylece hem aile ve toplum baskısından kurtulmuş olacak hem de özlemini duyduğu hayatı yaşayacaktır. Fakat yaşadıkları onu işçi olaylarının içerisine çeker. Diyaloğa dayalı bir anlatımla oluşturulan eserin roman tekniği ve üslubunun oldukça kusurlu olduğu söylenebilir.

1.37. Emine Işın: Çiçekler Büyür

1978 yılında yayımlanan roman dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Bulgar Hükümeti'nin Türkleri yok etmeye yönelik eğitim, kültür, inanç temelli faaliyetleri ele alınır. İkinci bölümde, başkahraman İlay'ın okuldan atıldıktan sonra maruz kaldığı baskılar ve kendini birey olarak keşfetme süreci anlatılır. Üçüncü bölümde İlay'ın hapishanede maruz kaldığı işkence, esir kadınlara yapılan insanlık dışı muameleler ve İlay'ın Mehmet Ali aracılığıyla hapishaneden kurtarılması anlatılır. Dördüncü bölümde sevdiği kişinin Türkiye aleyhine çalışan bir casus olduğunu öğrenen İlay'ın yaşadığı hayal kırıklığı ve bunun neticesinde İlay'ı öldürmek isteyen Mehmet Ali'nin İlay tarafından öldürülmesi anlatılır.

1.38. Adalet Ağaoğlu: Bir Düğün Gecesi

Dar Zamanlar serisinin ikinci kitabı olan *Bir Düğün Gecesi* 1979 yılında yayımlanır. 12 Mart yıllarını anlatan roman Sedat Simavi Vakfı Roman Ödülü, Orhan Kemal ve Madaralı Roman Ödülü'nü alır. Anlatı 12 Mart sonrası bir düğünde buluşan işadamları, asker, aydın, sanatçı ve gençlerin muhtıra öncesi ve sonrası yaşadıklarına odaklanır. Romanda olaylardan çok kişilerin iç dünyasına, gözlemlerine, duygu ve düşüncelerine yer verilir. Bir işadamının kızı Ayşen ile tümgeneralin oğlu Ercan'ın düğününde bir araya gelenler toplumun belirli bir kesiminin yaşadıklarının da panoraması gibidir.

1.39. Ayla Kutlu: Kaçış

Ayla Kutlu'nun ilk romanı olan *Kaçış* Ağustos 1979 tarihinde ilk baskısını yapar. Demokrat Parti döneminin son yıllarındaki siyasi çalkantıları konu alan roman, Siyasal Bilgiler Fakültesinde Toplumsal Ekonomi Asistanı olan Üstün, onun sevgilisi hukuk öğrencisi Ayhan ve akademisyen Cahit üçgeninde aşk ve kaçış temasını işler. Romanda daha çok bir aydının bunalımını, kaygılarını, karmaşasını, huzursuzluğunu görmek mümkündür.

14 bölümden oluşan roman toplumsal meseleler etrafında bireyin bunalımı ve yalnızlığını anlatmaktadır. Başkahraman Üstün'ün Fransa'dan dönüşünden hemen sonra tutuklanması ile başlayan romanda her bölümdeki olaylar önceki bölümün eksik kalan yerlerini tamamlar niteliktedir.

1.40. Demir Özlü: Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları

İlk basımı 1979 yılında yapılan roman yazarın hayatından çok fazla öge taşır. 1960'lı yılların anlatıldığı eser 23 bölümden oluşur. Avukat Selim İstanbul'da yaşadığı zaman diliminde Anna, Ada, Ayşe, Bayan M. gibi burjuva yaşam tarzını benimseyen varlıklı kadınlarla birlikte olur. O dönem ülkenin içinde bulunduğu durum anlatılır. Gözaltılar, yargılamalar, tutuklamalar dönemin genel havasını vermektedir. Roman başkahraman Selim'in yaşadığı yalnızlığı, bunalımı, çelişkileri dile getirir.

1.41. Rasim Özdenören: Gül Yetiştiren Adam

Eserde birbirinden bağımsız iki olay öyküleştirilmiştir. İlk olay, Millî Mücadele sonrası dış dünya ile bütün bağıını kopararak kendi kabuğuna çekilen ve bütün hayatını güzel kokulu güller yetiştirmeye adanmış yaşlı bir adam üzerine kurgulanmıştır. Adamın evine kapanmasının asıl sebebi, çetin savaş döneminde arkadaşlarıyla birlikte hâlifelik adına korkusuzca savaştığı hâlde, savaş sonrası kurulan yeni rejimle uyuşmayan arkadaşları gibi bedel ödemekten çekinmesidir. Çünkü arkadaşları, uyuşmazlığın bedelini asılarak ödemişlerdir. Bu bedeli ödeme cesareti gösteremeyen adam, savaş sonrası yeni rejime tepkisini evine kapanmakla gösterir. İkinci hikâyeye, Amerika’da yaşayan Sitare isimli bir Türk kadının çevresinde gelişen olayları anlatır. Sitare, ismi Çarlı olan Türk asıllı yaşlı biriyle evlenir. Sitare etrafında anlatılan olaylarla yazar, Amerika’nın yozlaşan günlük yaşamının bir panoramasını özellikle vurgular. Kumar, parıltılı dünya, hızlı bir yaşam Amerika’nın temel göstergeleridir. 23 bölümden oluşan eserin 10 bölümünde Gül Yetiştiren Adam, 12 bölümünde Sitare, son bölümde ise iki hikâyenin sonucu yer alır.

1.42. Tarık Buğra: Gençliğim Eyvah

Yazarın 1977 yazdığı 1978’de tefrika edilen ve 1979’da da roman olarak yayımlanan romanı yazıldığı dönemde egemen olan karışıklıkların sebebini ortaya koymaya çalışır. Roman daha çok başkahraman İhtiyar’ın ülke içerisinde kaosu nasıl oluşturduğu sorusu üzerine kuruludur. Bütün düzenlere karşıt bir tip olan İhtiyar ülkedeki darbelerin de bir bakıma perde ardındaki hazırlayıcısıdır.

İhtiyar on binlerce ve iki nesilce yoz aydının ve kötü politikacının bir araya gelerek ortaya çıkardıkları bir mozaiktir. Buğra’ya göre 12 Eylül’e giden süreç ve sonrasında yaşanan olaylar bu romanda anlatılanların bir yansıması gibidir. Üniversitelerdeki olaylar, parlamentonun durumu, basın, sendikalar ve gençliğin vaziyeti sanki romanın her bir bölümünü ispatlamaktadır. Buğra romanda Çanakkale’den sonra bir kere daha belki bükülen bütün bir eğitim neslini anlattığını söyler (Buğra, 2018: 105-106). Roman siyasi olaylar etrafında dönerken İhtiyar’ın zaman zaman dinle ilgili kavramları da siyasi maksatlarla kullandığı görülür.

1.43. Tarık Buğra: Dönemeçte

Roman zaman olarak çok partili hayata geçiş denemelerinin yaşandığı 1946-1948’li yıllarda geçer. Bir Anadolu kasabası olan Akşehir’de doktor olarak görev yapan Şerif’in burada yaşadıklarından hareketle dönem aydınlarının durumları anlatılır. Şerif eski sevgilisi Handan’ı ona zarar verecekleri düşüncesiyle etrafındaki erkeklerden korumaya çalışır. Savcı yardımcısı Orhan ve eczacı Celal türlü girişimlerde bulunarak Handan’ı elde etmeye çalışmaktadırlar. Akşehir’de aydın denilebilecek insanların devamlı gittikleri Şehir Kulübü isimli içkili bir yer vardır. Burada hayattaki önemli şeyler dikkate alınmaz, poker partileri düzenlenir. Şerif kulübe sürekli giden insanlara asıl görevlerini hatırlatmaya çalışır. Fakat çoğunlukla başarılı olamaz. Etrafindakilere karşı nefret duymaya başlarken aynı zamanda kendi dünyasına çekilir ve yalnızlaşır. Romanda fert toplum çatışmasının ön planda olduğu görülmektedir. Doktor Şerif etrafındakiler tarafından anlaşılamaz. Bir dönem siyasi işlerle de uğraşan Şerif romanda sorumluluk sahibi dürüst insanın temsilcisidir.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM DİNİ İLE İLGİLİ UNSURLAR

2.1. Din

Arapça deyn kökünden gelen din kelimesi İslam, örf ve âdet, hesap, hüküm ve ferman, millet, şariat, itaat gibi anlamlara gelmektedir. Kutsal dili İbranice olan Yahudilikte Allah’a ibadet tabiri, diğer dinî tutum ve davranışlar yanında özellikle din kavramını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Eski Yunancada din, hem korku hem saygı anlamlarını içermektedir. Her dinî kültürün din kavramını ifade etmek üzere seçtiği kelimelere ait anlamların ortak noktasının “yol, inanç, âdet, bağ, kulluk” olduğu söylenebilir. Bütün bu kelimeler, kökleri insanın iç hayatında bulunan ve semereleri çeşitli davranışlarla tezahür eden köklü ve evrensel bir fenomeni ifade etmeyi amaçlar. İslam bilginlerine ait din tarifleri *Kur’an-ı Kerim* ve İslam inançları göz önünde bulundurularak yapılmıştır. İslam bilginlerinin tariflerinin, akıl sahiplerini

peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanun, tanımına yakın olduğu görülür (Tümer, 1994: 312). Dinde özellikle vurgulanan nokta insanın iç hayatı ile ilgili olmasıdır. İnsan daha sonra duygularını çeşitli davranışlar aracılığıyla dışa vurmaktadır.

Din üzerine yapılan tariflerde ortak noktalardan biri dinin ilahi kaynaklı olduğunun vurgulanmasıdır. Buna göre gerçek din beşer kaynaklı olamaz. Yine bu tariflerde dinin akıl ve irade ile ilişkisi gösterilmiştir; bu da dinin bir bilgi ve tercih konusu olduğu anlamını taşır. Nihayet dinin insanları özü itibarıyla hayır olana yönelten bir kanun şeklinde tanımlanması dinin aynı zamanda bir aksiyon alanı olduğunu gösterir.

Batılı bazı araştırmacıların tariflerinde zihnî elemanı öne çıkardıkları görülmektedir. James Martineau dini “daima yaşayan bir Tanrı’ya, bir ilâhî şuur ve iradenin kâinatı idare ettiğine ve insanlıkla mânevî râbitaları elinde tuttuğuna inanış”; Herbert Spencer “her şeyin bizim bilgimizin üstüne çıkan bir kudretin tezahürü olduğunu kabul”; Max Müller ise “insanın, çeşitli adlar ve değişen görünüşler altındaki sonsuz kavramasını sağlayan zihnî bir melekesi veya yeteneği” şeklinde tarif etmiştir. Din bilimleri açısından dini oluşturan hususlar olarak kabul edilen unsurların başlıcaları şunlardır: Tabiat üstü, insan üstü varlıklara inanç (Tanrı, melekler, cinler, ruhanî varlıklar gibi); kutsalla kutsal olmayanı ayırma; ibadet, âyin ve törenler; yazılı veya yazısız gelenek (kutsal kitap, ahlâkî kanunnâme); tabiat üstü, insan üstü varlık veya kutsalla ilgili duygular (korku, güven, sır, günahkârlık, tapınma, bağlılık duyguları gibi); insan üstü ile irtibat (vahiy, peygamber, dua, niyaz, ilham gibi vasıta ve yollarla); bir âlem ve insan, hayat ve ölüm ötesi görüşü; hayat nizamı; içtimaî grup (cemaat) ve bu gruba mensubiyet. Bazı dinlerde bunların hepsi, bazılarında ise bir kısmı bulunur (Tümer, 1994: 319-320). Bilhassa din ile ilgili tanımlarda insanın maddi ve manevi birtakım değerlere ihtiyaç duyması ve bunun için de bu değerleri elinde tutan yüce bir kudrete inanması dikkat çeker.

Kabileden ulusa ve daha sonra da uygarlığa ilerleme sürecinde, bütün toplumsal bağlayıcı mekanizmalar arasında din, en temel ve en farklı mekanizma

olarak kalmıştır. Din, insanları dayanışmaya iten, düşmanlara karşı birleştiren en temel araçtır (Wade, 2012: 356).

Bedri Gencer'e göre din, geniş manada aslî ve fer'î kısımlarıyla şeriatın bütünü, dar manada ise aslî kısmını ifade etmektedir. Bütün insanlık, ilkinden sonuncusuna bütün peygamberlere gönderilen tek ilahi din İslam'a tabidir. "Din bir, şeriatlar muhtelifdir." hadisi, Hz. İbrahim'e tâbi Yahudi, Hristiyan ve Muhammedî ümmetlere tek din, üç şeriatın gönderildiğini belirtir. İslam, bütün peygamberlere gönderilen tek dinin hususî adı olduğu hâlde çağımızda son dinin adı olarak dilimizde yaygınlaşmıştır (Gencer, 2017: 51). Dinin özü huy güzelliğini sağlamaktır. Dinin kelime manası hükümdür. Vahiy yoluyla din, dünyayı kurarken, tedeyyün yoluyla sürdürür. Din, insanın dünya kurma kaynağıdır. Vahiy sayesinde dünyayı kurmak için gelen din şeriat ve tarikat olarak iki boyuttan oluşur. Şeriat dinin iskeletini oluşturan ana yasadır (Gencer, 2017: 53-54).

Din kelimesi romanlarda kelime olarak geçtiği gibi aynı zamanda kutsal kabul edilen inancın derin manasını içerdiği de olmaktadır. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında dinle ilgili kavramları en çok kullanan karakter Selim Işık'tır. Soyadını İsa Peygamber'in *İncil*'deki en önemli sembollerinden birisinden almıştır. "Mısra 433 ve sonrası: Her kılında bir mızıka bulunan Deccal'ın" alt başlığında Selim'in yeterince din bilgisinin olmadığı, gelişigüzel bir bilgi aldığı dile getirilir. "*Düzensiz bir din bilgisi, Selim için utanç kaynağıydı. Bilinmeyen kuvvete karşı bazı saldırılara geçmeye eğilimi olmakla birlikte, korkusu her zaman kesin bir vuruculuktan onu alıkoymuştur.*" (s. 220) Devamında da Selim'in dinin cezalandırıcı yönünün sevmediği insanlara yönelmesini istediği görülür. Cami kurallarından ise hiç hoşlanmamakta hatta ıstırap duymaktadır.

"Selim, dinin cezalandırıcı yönünden kaçarak, yıldırımların yalnız sevmediklerine yağmasını dilemiş, bir yandan da bu kötü dileğinin verdiği suçluluk duygusundan kurtulamamıştır. Dini bir mevsimlik (yaz) sevebilmesi ve dileklerinin yerine gelmediğini görmesi onu başka bir çıkmaza düşürmüştür. Ayrıca, Sabri'nin kolaylıkla uyduğu cami kuralları onun için bir ıstırap kaynağı olmuştur. Bütün iyi niyetine rağmen Selim, aşağı tabaka ile ilişkilerini Maria Antoinette'in davranışından öteye götürememiştir. Dine bağlılığı, günlük sorunlarına bir

çözüm getirmemiş ve çocukların mahallede ona saldırmalarını engellememiş, herkes kötülüğünde ısrar etmiştir.” (s. 221)

Oğuz Atay’ın bu cümleleriyle aydınlara yönelik din konusunda bir yorum, eleştiri yaptığı söylenebilir. Aydın bir karakter olarak çizilen Selim Işık, aydınlanmaya çalışırken dini konularda bazı sıkıntılar yaşamaktadır. Atay, Selim karakterinden hareketle Türk aydınının dine karşı olan yaklaşımına da dikkat çekmiş olabilir. Tutunamayanlardan birisi olan Selim, dinin verebileceği herhangi bir hayata tutunma duygusundan mahrumdur. İç sıkıntılar, bunalımlar, varoluşsal bazı problemler yaşamaktadır. Selim’in dini bir mevsimlik sevmesi fakat bunun dertlerine bir deva olmaması onu bir çıkmaza sürüklemiştir. Demek ki kısa bir süre için dine bağlanmak aydının zihnindeki problemlere, zihinsel sancılara çare olamamaktadır.

Dine bağlılığı Selim Işık’ın günlük sorunlarına da bir çözüm getirmemiştir. Çevresinde olan herkes yine bildikleri gibi hareket etmişler, kötülüklerine devam etmişlerdir. Din konusu üzerinde duran birçok Türk aydını vardır. Mehmet Âkif Ersoy bu isimlerden birisidir. “*İslâm, sa’y dinidir, amel dinidir, mücâhede dinidir.*” (Düzdağ, 2013: 203) sözleriyle İslam dini hakkındaki düşüncelerini özetleyen Âkif’e göre Müslümanlar gerçek manada dinlerini bilmemektedirler. Müslümanların çoğunluğu İslam’ın doğru olan şeklinden habersizdir. Hâlbuki gerçek manada anlaşılrsa İslam onları hem dünyada hem de ahirette mutluluğa götürecektir (Düzdağ, 2013: 116). Kendisi dine bağlı bir hayat yaşayan Mehmet Âkif’in çevresinden şikâyet etmesi Selim Işık karakterini akla getirmektedir. Çünkü onun da bireysel manada dine bağlanması sorunlarını çözmekte yetersiz kalmış, çevresindeki insanların ona menfi davranmalarını engelleyememiştir.

Selim Işık’ın dini değerlere tutunamayan aydın bir karakter olarak anlatılması Tevfik Fikret’i akla getirmektedir. Onun Târîh-i Kadîm şiirinde dine ve Tanrı’ya karşı isyankâr bir tavır sergilediği görülür. Şair, gelenekten ve içinde yaşadığı toplumun değer hükümlerinden tamamen uzaklaşmış, maziye korkunç tablolardan ibaret görmüştür. Tevfik Fikret mutlak anlamda barış ve adaletin hüküm sürdüğü bir dünya özler, kul ile Tanrı’yı ayıran bir dini kabul etmez. Hatta Allah’ın kendisine yaklaşılmaz olduğunu, yeryüzünden yükselen feryat ve şikâyetlerin cevapsız kaldığını söyleyecek

kadar ileri gider (Uçman, 2012: 11-12). İçine düştüğü bunalımdan çıkamayan, zihnindeki sorgulamalardan kurtulamayan Tevfik Fikret dine tutunamamış bir Türk aydınıdır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dinle ilgili yorumlarda bulunan Abdullah Cevdet'e göre "elite" isimli bir Müslüman aydınlar grubu devlet içerisindeki dinin negatif etkisini olumluya çevirmek için uğraşmalıdır. Cevdet'in amacı din aracılığıyla Batı'daki mevcut yenilikleri Osmanlı toplumuna getirmenin yanı sıra bilgin kişiler ile Batılı düşünürlerin düşüncelerinin kıyaslanması sonucunda ortak noktaları bularak İslâm dininin biyolojik materyalizmle özdeş olduğunu kanıtlamaktır (Hanioğlu, 1992: 135). Abdullah Cevdet düşünceleri ve yorumlamalarıyla geleneksel din anlayışına ters düşmüştür. Ruhi özelliklerinden sıyrılan saf Müslüman bir yapıyı savunması onun din konusunda zihni sancılar çektiğinin de bir göstergesidir.

Şemseddin Günaltay da din konusunda yorumlarda bulunan, Müslümanlara kurtuluş yolunu çizmeye çalışan Türk aydınlarından biridir. Özellikle onun 1913 yılında yazdığı yazıları önemlidir. Daha sonra, 1915 yılında "*Zulmetten Nura*" adıyla eser haline getirilen bu yazılarında Günaltay, dini eğitimin yanında fen ilimlerinin de gerekliliğini vurgular. İslâm'ın hurafelerden, batıl inançlardan arındırılarak özünü koruyabileceğini ve ilerlemeye engel bir din olmadığını savunur (Günaltay, 1996: 18). Hurafeler ona göre ilerlemeye engel teşkil etmektedir. Bilimde ve teknikte geri kalmışlık İslâm'ın hakikatleri öğrenilerek ve fen ilmine vakıf olunarak aşılabacaktır.

Din konusuna eserlerinde yer veren Türk aydınlarından birisi de Yahya Kemal'dir. Yahya Kemal İslâm'a veya başka bir dinin akaidine mesafelidir. Fakat Fransızlardan uyarladığı ulusçu düşüncelerin etkisiyle İslâm'ın toplumsal, tarihî ve kültürel görünümüne önem verir. O, çağının genel entelektüel havası içinde bilimi, gerçekliğin veya hakikatin tek ölçütü olarak kabul eder. Toplumsal ilerlemeye bağlıdır (Bıyıklı, 2014: 78). Yahya Kemal gerek şiirleri gerekse düzyazıları ile dinî terimleri hayli kullanan bir sanatçıdır. Kendisinin din konusuna kafa yoran bir aydın olduğu eserlerindeki anlatımdan çıkarılabilir.

“Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim.” diyen Ziya Gökalp, dinin sosyal hayattaki önemini belirtmiştir. Erol Güngör’e göre Gökalp’in din konusunda üzerinde durduğu esas problem dinin modern toplumdaki yeri ve işlevinin ne olduğudur. Dinin yeni Türk hayatındaki yerini ilk defa Gökalp ele almıştır (Güngör, 1993: 50). Dinin toplumsal hayattaki yeri üzerinde oldukça duran Ziya Gökalp’in millet, ümmet, medeniyetin kaynaklarını farklı ifadelerle dile getirmesi dikkat çeker. Kendisinin de bu noktada kafasının karışık olduğu düşünülebilir. Bir aydının millet, ümmet yahut medeniyet kavramlarından hangisine tam olarak tutunacağı belli değildir. Diyarbakır’da geçen yaşamı ile İttihat ve Terakki’ye katılmasından sonraki yaşamındaki yazılarına, şiirlerine bakıldığında Gökalp’in din konusunda zihinsel sorgulamalar yaptığı neticesine varılabilir.

Ziya Gökalp’ten birçok konuda etkilenen Halide Edib Adıvar’ın din hakkındaki fikirleri de onunla paralellik gösterir. Gökalp’e göre, Türkler din anlayışında sevgiye ehemmiyet vermişlerdir. Aynı hissiyatları taşıyan Halide Hanım’a göre, bu din anlayışında katı bir şeriat kurallarına bağlılıktan daha çok Allah’ın cemal sıfatı ön plana çıkarılmıştır. Adıvar, yaratıcının ve dinin bir korku unsuru olarak kullanılarak insanların terbiye edilmeye çalışılmasından ziyade, yaratıcının sevgi yönüne vurgu yapılarak, onun insanlar için bahsettiği güzelliklerden söz etmenin daha etkili olduğunu belirtmiştir. Halide Edib Adıvar; Turancılık, İslamcılık ve muasırlaşmayı uzlaştırmaya çalışmış bir kişidir (Dönmez, 2024: 66 - 67). Adıvar’ın fikirlerinden etkilendiği Ziya Gökalp gibi din konusunda kafasının bulanık olduğu söylenebilir. Yaşadığı dönemin koşulları itibariyle Turancılık, İslamcılık, Batıcılık fikir akımları arasında kendisine tam bir yol belirleyemediği iddia edilebilir. O bir nevi tutunmak isteyen ama tutunamayan Türk aydınının örneklerinden biridir.

Jean Jacques Rousseau dinin toplumla ilgisinin hem genel hem de özel olacağını söyledikten sonra bir de insanın dini ve yurttaşın dininden bahseder. İnsanın dini Tanrı’ya salt içten bir tapınıştır, yüksek ahlak ödevleriyle sınırlıdır. Bu din, temiz ve sadedir. Doğal Tanrı hukuku denilen şeydir. İnsanın dininde tapınak yahut tören yoktur. İkincisi bir tek memlekette geçer. O memlekete tanrılarını, ermişlerini, koruyucu meleklerini sağlar. Onu kabul eden ulustan başkası imansızdır (Rousseau,

2012: 129). Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde insanın dini olarak bahsettiği inanış biçimi insanların içlerinden inandıkları bir Tanrı'yı akla getirmektedir. İnsanın kendisi ile Tanrı arasında kurulan gönül bağı bu kapsamda olabilir. İkinci olarak bahsettiği yurttaşın dini ise bütün yurttaşları belirli bir sorumluluk altına soktuğu için insanlarda dine karşı olumsuz bir önyargı, dinden uzaklaştırma gibi durumları meydana getirebilir.

Türk insanı yahut Türk aydınının trajedisini Selim Işık karakteri üzerinden veren Oğuz Atay'ın kendisinden önce yaşamış sanatçıların fikirlerini, aydınların dini görüşlerini bildiğini varsayarsak hem kültürel hem de sosyal bağlamda Türk aydını bir açmazın içerisinde gibidir. Yukarıda adı zikredilen birçok aydın din konusunda gelgitler yaşamış, hayatlarının bir devrelerinde dindar bir yaşantı sürerlerken diğer devrelerinde ya tamamen sorgulayıcı bir tavra bürünmüşler yahut din karşıtı yazılar yazmışlardır. Bu durum aydınlanmaya çalışan, sorgulamalar yapan, dine tutunamayan Selim Işık'ın karakterine de yansımıştır.

Füruzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanında başkahraman Emine'nin babaannesi babasına Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etme nedenlerini anlatır. Başlıca neden ise Kafkasya'daki siyasi otoritenin dinî yaşayış üzerinde kısıtlamalara gitmesidir. Baba da babaannenin anlattıklarını Emine'ye aktarır. “*Babaannemin anlatması babama. Gümrü'den geçip anayurda girdiklerinde baba dedem toprağı öpmüş. 'Niye kaçmışlar baba?' dedimdi.*

'Dinlerini kurtarmak için,' demişti alaya alan bir sesle.” (s. 7)

Emine'nin babaannesinin göç ettiği yıllarda Kafkasya'da Rusya komünist rejimi uygulamaktadır. Dinî anlamda sert yasaklar devrededir. Babaannesinin ailesi de dinlerini yaşayamayacakları için göç etmişlerdir. Bu durum Selahattin Bey için göç etmeye neden olabilecek geçerli bir neden değildir. Din bu kadar önem verilen bir unsur olmamalıdır. Dolayısıyla göç etme nedenlerini alaylı bir dille anlatmıştır.

1917 Ekim devriminden sonra Rusya'da Bolşevikler tarafından kurulan Sovyetler Birliği devletinde dinler içerisinde İslamiyet rejime karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Bundan dolayı İslam dinine yönelik sert ve acımasız bir yol izlenmiştir.

Sonraki aşamada İslam'ı Müslümanların hayatından tamamen çıkarmak, Müslümanlardan dinsiz insanlar yaratmak devletin resmi politikası haline gelmiştir (Hayit, 2000: 73). Müslümanlar üzerinde baskı kuran rejim manevi hayatın yaşanmasına engel olmuş, onları göç etmeye zorlamıştır.

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında yaşam öyküsü Atsız ile bazı noktalarda örtüşen Selim Pusat, her ikisi de üstlerine itaat etmediklerinden dolayı askerlikten çıkarılmışlardır, askerlikten atılmadan önce pek dindar olmayan ama en azından eşinin dinî duygularına saygı duyan birisidir. Askerlikten atıldıktan sonra ise eşinin bu duygularını hafife almaya başlar. *“Ayşe Pusat dindardı. İlâhî bir adalete daima inanmıştı. Dindar olmamakla beraber, eskiden kendi dinî duygularına saygı gösteren kocası şimdi buna da aldırış etmiyor, bu da Ayşe'yi ayrıca kırıyordu.”* (s. 20) Bu durum karşısında son derece üzülen Ayşe Pusat ise teselli bulmak için adaklar adamaktadır. *“Dinî inançları dolayısıyla teselliye şimdilik adaklar adamakta bulmuştu.”* (s. 215)

Romanda Selim Pusat şeytanî karakteri temsil eden Yek hakkında düşüncelere daldığında şeytan hakkındaki fikirleri de aktarılmış olur. *“Din kitaplarındaki şeytanın varlığını kabul eden bir kimse olsa şeytanın kendisine musallat olduğuna inanacaktı.”* (s. 196) Bu cümlelerle anlatılan birisinin herhangi bir dine mensup olmadığı anlamı çıkartılabilir. Selim Pusat romanın başka bir kısmında ise dinin sosyal bir müessese olarak yararlarından bahsetmektedir. *“Romalılarından daha önce, belki yamyamlık çağında da hukuk vardı ve şüphesiz o hukuk, kendi çapında ve çerçevesinde şimdikinden daha faydalı ve adil bir müessese idi. Çünkü vicdana ve adalete değil, sihirli ve semavi kuvvetlere dayanıyordu.”* (s. 89) Selim Pusat'ın burada dile getirdiği görüşün yazarın bir makalesi ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Yazar bu makalesinde dinlerin ahlaksızlıklara karşı bir kalkan vazifesi gördüğünü ifade eder. Bu hususta pagan Roma dönemini örnek verir. Ve o dönemin serbest aşk yüzünden birçok rezalete sahne olduğunu ifade eder (Atsız, 2015: 81).

Okültizm, herkes tarafından bilinemeyen, anlaşılamayan, anlaşılabilmesi için özgün birtakım düşünce ve inanç sistemlerinin ezoterik temel bilgi ve düşüncelerine ihtiyaç duyan kuramların, uygulamaların, evrenin bilinmeyen gizemini kavrayarak ona

egemen olmaya yönelik yöntemlerin ve bilgilerin genel adıdır (Babaoğlu, 1997: 7). Büyü, sihir, şamanizm, kabala, astroloji gibi gizil kollar okültizm çatısı altında toplanmaktadır. Yukarıdaki alıntıda “sihirli ve semavi kuvvetlere dayanan” hukukun daha etkili olduğunun ifade edilmesi okültizm terimini akla getirmektedir. Eski dönemlerde yaşayan insanlar evrenin görünemeyen, gizil bir güç tarafından idare edildiğine inanmaktadırlar. Selim Pusat’ın yamyamlık çağındaki hukukla ilgili söyledikleri o dönemki inançların dinlerden daha üstün olduğunu ima eder niteliktedir.

Atsız’ın din hakkındaki düşüncelerinin kendisine özgü bir yapısının olduğu görülür. Bu noktada onun imam hatip liselerine olan yaklaşımı dikkat çekicidir. Atsız imam hatip liselerinin gerekli olduğuna inanıyordur. Onun din hakkındaki görüşlerini öğrenmek için bu okullar hakkındaki cümlelerini bilmek faydalı olacaktır.

“Türkiye’de öğrenci vasfına layık topluluk, bir dereceye kadar imam hatip okullarında başka bir dini inançla birlikte eski bir Türk terbiyesini sakladıkları için bu çocuklarda bir üstünlük, derhal göze çarpıyor. Bunlar dini bilgilerle birlikte çağdaş bilimleri de öğrenerek yetiştikten ve halka hitap etmeye başladıktan sonra Türkiye’nin manzarası değişecektir. Eski hocalar ‘milimetrenin’ ve ‘Venezuela’nın’ ne olduğunu bilmeyecek kadar cahildiler. Arapçayı da bilmiyorlardı. İmam-Hatip Okulları öğrencileri en seçkin ve milli şuurlu öğretmenler elinde yetişirse yurt için büyük kazanç olur, Atatürk medrese ve tekkeleri kapattığı zaman bir yüksek İslam Enstitüsü açılsaydı şimdiye kadar yetişmiş olacak olan birkaç bin, Aydın, din adamı, Diyanet işlerinin başında ve sıra görevlerinde bulunur ve radyonun içinde melekler vardır, konuşan onlardır diyen Kürt Sait gibi kara cahil, yobazların ardından binlerce gafil Türk gitmezdi.” (Tekin, 2016: 262)

Atsız’a göre İslam dini, komünizm tehlikesi için en büyük enerji ve savunma kaynağıdır. Ona göre din Türk toplumuyla özdeşleşmiştir. Komünizm gibi bir tehlikede İslam dini, tüm tehlikeleri bertaraf edebilecektir ve birçok noktada haklı çıkmıştır. Türkiye, belirli zaman dilimlerinde komünizm tehlikesini bertaraf etmiştir (Tekin, 2016: 263).

“Ülkülere kanla, kılıçla, dövüşle, milli kinle varılır... Ülkü bir dindir. Kahramanlar ve şehitler ister.” (Atsız, 2015d: 88) diyen yazarın Türkçülük ülküsünü din olarak addettiği görülmektedir. *“Türkler Müslümanlık sayesinde değil, Müslümanlık Türkler sayesinde yükselmiş ve yaşamıştır.”* (Atsız, 2015d: 471) Ona

göre “din bir mefkûre olma kuvvetini” kaybetmiştir (Atsız, 2015c: 213). Bir başka makalesinde ise milliyetçiliği dinden üstün tuttuğu görülmektedir.

“Milliyetçilik büyük ve asil bir inançtır. Hiçbir karşılık beklemeden kendini yok etme düşüncesidir. Bu bakımdan dinden üstündür. Dindar, yarınki bir âlemin cennetine ve nimetlerine kavuşmak için feda eder. Bu fedakârlık, hiçbir şey ummadan kendisini yokluğun karanlıklarına atan bir milliyetçiliğin fedakârlıkları ile asla ölçülmez.” (Atsız, 2015d: 125)

Atsız’ın yazmış olduğu makalelerde benzerlikler ve farklılıkların olduğu görülmektedir. Genel itibariyle İslam’a ve dine yönelik eleştirilerinin olduğu, dinlerin ilahî niteliğini açıkça yadsıdığı söylenebilir (Sanlı, 2010: 92).

Emine Işınsoy’un *Çiçekler Büyür* romanında başkahraman İlay sorduğu sorularla öğretmeni kızdırır. Öğretmen ona Osmanlı barbarlığını ve halklar üzerindeki sömürsünü anlatan bir yazı hazırlayıp getirmesini söyler. Ardından Osmanlı ve İslam dini hakkındaki görüşlerini öğrencilere aktarmaya devam eder. Bulgarlar Osmanlılar yüzünden uyutulmuşlar ve kendilerini Rum kabul etmişlerdir.

“Yine Osmanlıların uyutucu politikası neticesinde dindardılar; Rum kilisesine bağlıydılar. Din, biliyorsunuz, geçen gün parti müfettişinin pek güzel anlattığı gibi; insanlar üzerinde afyon niteliğine sahiptir. İnsanları öbür dünyanın cenneti ve cehennemi ile oyalayıp, bu dünyada uyumalarını temin eder, gözlerinin açılıp, gerçekleri görmelerini engeller.

- Bütün dinler, öyle değil mi yoldaş öğretmen?
- Evet Mehmet Ali, bütün dinler, fakat bilhassa İslâmiyet. Biliyorsunuz öbür dünya diye bir şey yoktur, bu dünya ve emekçilerin gerçeği vardır yalnız.” (s. 28-29)

Aynı romanda Bulgarların İslam dinine yönelik yaptıkları faaliyetler ve bu konu hakkındaki görüşleri ara ara verilmektedir. Okullarda çocuklara İslam dini hakkında olumsuz ifadeler barındıran kitaplar okutulmaktadır. O dönemin sosyalist hükümetinde önem verilen tek şey iyi bir partili olmaktır.

“Her neyse, Selim Bilâlov, din tahsili görmüştü. Bu sebepten, İslamiyet’in gerici bir din, orucun sıhate çok zararlı, tıbbı aykırı, zekâtın soygun, sünnetin ise taş devri âdeti olduğunu, çok iyi biliyordu! Bu konuda iki eseri meşhurdu; ‘Kadere İman’ ve ‘Zararın Neresinden Dönülse Kârdır’ isimli bu kitapları bizlere satır satır ezberletmişlerdi. Konferansa gelen adamlar ve okuldakiler bilhassa dururlardı bu kitapların üzerinde, çünkü ‘Din adamları

emekçilerin sömürülmesi için burjuvanın hizmetindedir.’ cümlesi, bir din adamının, yetkili bir ağzın itirafından başka bir şey değildi, etkisinin büyük olacağını hesap etmişlerdi.

İşte o gün bu ünlü zat, kitaplarının tesirini yakından görmek ve bizlere konferans vermek için ta köyümüze kadar gelmek alçak gönüllülüğünde bulunmuşken, soru sormuş ve cevabını almıştım... ‘İyi bir partili olursan...’ Anam da hep, ‘İyi bir insan olursan İlay, cennete gidersin.’ derdi. Onun ‘iyi insanı’, Bulgar’ın üç adım, partili Bulgar’ın ise beş adım gerisinden yürüyen kişiydi; isyanı bilmeyen, boynu bükük kişiydi! Cennet, partili, iyi, doktor olabilmek falan derken, hepsi iç içe girip, kafamı karıştırdılar.” (s. 46)

“Gerici İslâm dininin bu insanı aptallaştırıp, pasifleştiren kader-kısmet anlayışı, falan filan...” (s. 50)

Başkahraman İlay’ın romanın sonunda casus olduğunu anladığı nişanlısı Mehmet Ali de komsomolluk töreninde İslam dinini karalayıcı cümleler kurar. Ona göre sosyalizm parlayan yüce bir güneştir.

“Bu yüce güneşten aldığımız güç ve hız sayesinde gerici İslam dininin uyuşturduğu, örümcekli beyinleri teker teker yok edeceğiz!.. Bize mani olmalarına, önümüze çıkardıkları engellere imkân vermeyeceğiz. ...

Bugünün şerefli komsomolları olarak bizlere düşen görev; burjuva Türkiye’sinin karanlık hayalini, gerici İslam dininin çağ dışı kurallarını halkın kafasından söküp çıkararak, yarının Bulgar emekçilerine Rusya’nın izinde, Marksizm’in hizmetinde ilerici Bulgaristan’ı armağan etmektir.” (s. 103-104)

İlay ise yaptığı konuşmada üstü kapalı biçimde ona tam zıt şekilde düşüncelerini ifade eder. *“Demek halkımızdan yalnız Türk halkını kastettiğimi, bilinçlendirmek derken, onu Türk-İslam şuuru ile şuurlandırmamız lazım geldiğini söylediğimi hiç anlamamış!”* (s. 104)

Bir mülakatında tutsaklıktan çok korktuğunu ifade eden Işınsu, *Çiçekler Büyür* romanını da bu duygularla yazdığını ifade etmekte, romanı yazdığı sıralarda Türkiye’deki yazarların ve milletimizin Afrika’daki tutsak devletlerle ilgilendiklerini, onlar için sergiler açıp konferanslar tertip ettiklerini söylemektedir. Işınsu ise Türklerin tutsaklığını yazmak istemiştir (Erol, 2006: 173). Bu romanda Bulgarları temsil eden sosyalist kişilerin din üzerinde çok durdukları görülmektedir. Bazen

insanları dinden soğutmak için o kadar aşırı cümleler kurarlar ki romanın başkahramanı İlay bu durumu hayalen alay konusu yapar.

“Daha önce Stefan; bilhassa İslamiyet üzerinde durmamızı tembihlemişti: ‘İşittim ki gizli gizli sünnet yaptırıyorlarmış, önüne geçmek lazım, orucu, zekâtı unutmayın. İslamiyet’in halkı sömürüsü üzerinde durun.’ Ben de, zekât verdiği için aç kalan bir aile düşünmüştüm. Oğlunu sünnet ettiriyor, yara iltihap kapıyor, çocuk ölüyor! Derken baba namaz kılmaya camiye gidiyor, cami çöküp başına yıkılıyor, o da ölüyor. Anne, dua etmesi için bir imam buluyor. İmam kadına tecavüz ediyor, kadın da bu namus yarasına dayanamadığı için imamı bıçaklıyor, din üzerine acıklı ve uzun bir nutuk attıktan sonra, imamı öldürdüğü ekmek bıçağını kendi karnına saplıyordu! Üç kişilik bir ailenin, yürekler acısı dramı, başlarına ne gelmişse İslamiyet yüzünden!” (s. 120-121)

İlay zaman zaman sevgilisi Mehmet Ali’yi dine önem vermesi konusunda uyarır. Ona göre Bulgarlar Türklerin manevi değerlerini kendilerine hedef edinmiş ve bunu unutturmak için gayret göstermektedirler.

“Ve maddeden geçebildiğimizi bildiği için artık manaya pençe atmış. Dil, din, iman. Asıl şimdi yara almaktadır bütün. Korktuğum bu.

Bunları anlatmaya çalıştım Mehmet Ali’ye, omuzlarını silkti:

-Yani töreleri falan mı kastediyorsun kızım, dedi.

-Bütününüyle yaşama tarzını Mehmet Ali; dil, din, iman dedim, kültür, töreler, hepsi içinde.” (s. 139)

Din konusunda güdülen en önemli gayelerden birisi de Bulgarların ve Türklerin kaynaşmasıdır. Bu durumda Türkler Bulgarların inanma biçimlerini benimseyecekler ve İslam dininden de uzaklaşmış olacaklardır. Bu konuda kendilerince halkı uyarmak ve uyandırmak istemektedirler.

“Şüphesiz ki, Başkan’ın kastı; Türk halkı ile Bulgar halkının her bakımdan kaynaşıp, hâl-hamur olmalarıymış! Dil, âdetler, töreler ve din!.. Zaten bütün ayrılık İslamiyet’ten doğmuş. Osmanlıların gaddar ve baskıcı siyaseti sonucu, bura halkının bir kısmı mecburen Müslümanlaşmış, giderek din ve milliyet birbirine karışmış, Müslüman Bulgarlar, kendilerini Türk farz etmişler! Bilindiği gibi şu İslamiyet; beyinleri uyuşturan, gerici bir dinmiş ve şimdi Todor Jivkov’un önderliğinde yetişmiş müfettişler birliği, halkı uyandırmak ve uyarmakla görevlendirilmişler...” (s. 323)

Todor Jivkov, 1962 yılında Bulgaristan Komünist Partisi Birinci Sekreteri ve Başbakan sıfatıyla iktidarın tüm gücünü elinde toplamıştır. Onun döneminde azınlıkları eritmeye yönelik politikalar oluşturulmuştur. Müslüman azınlıkları asimile etmeye yönelik tarımın kooperatifleştirilmesi ve okulların devletleştirilmesi gibi uygulamalara devam edilmiştir. Müslümanlar arasında birliği parçalamak için etnik kimlikler belirgin hale getirilmiştir. Azınlıkların hak ve özgürlükleri kısıtlanmıştır (Turan, 2003: 24). Türk azınlıkların ülke içerisinde büyük bir orana sahip olması Bulgar yönetimini sert bir yol izlemeye sevk etmiştir. Bu politikalardan dolayı sindirilen binlerce insan Türkiye’ye göç için müracaatta bulunmuştur.

Bir gün Stefan İlay’a üzerinde çok gizli yazan bir kâğıt getirir. Kâğıtta Bulgar Hükümeti’nin Türklere uygulayacağı yaptırımlar maddeleştirilmiştir. Tarihle ve dinle ilgili bir sürü emrin uygulanması istenmektedir. Amaç 1980 yılına kadar tek Bulgar devleti meydana getirmektir.

“‘Eğer din seçmek gerekiyorsa, Bulgar-Ortodoks dini seçilmeli.’ ‘Türklerin cenazesi Bulgar papazlar nezaretinde gömülmeli.’ ‘Türk ve Müslüman isimleri gericiliğin ifadesidir. Bu yüzden bu isimleri taşıyanlar, idarelere hiçbir zorluk çıkarmadan, birer Bulgar ismi seçmelidirler.’ ‘Hayvanlar arasında fark yoktur, bu yüzden domuz eti mutlaka yenmeli, yakın zamanda, Türk köylerine yalnız domuz eti sevk edilecektir.’ ‘Evlerinde tavuk, koyun besleyenler bunları, yakın zamanda domuzla değiştireceklerdir.’” (s. 346)

Romanda Rodoplardaki Türklere işkence yapılmasının, köylerin üzerinden tankların geçmesinin, evlerin ateşe verilmesinin, çocukların ağaçlara asılmasının, kızların, kadınların ırzına geçilmesinin iki gerekçesi vardır: Orada yaşayan ahalinin Türk isimlerini Bulgar ismi yapmaması, İslam dinini bırakıp Ortodoks Hristiyan olmamaları. (s. 441)

Romanda Mehmet Ali’nin iç sesi ile İlay’a seslenmesinde din önemli bir yer tutar. Bu cümlelerde Türklerin inandıkları dinin aşağılandığı bunun yanı sıra Marksizm’in ise yüceltildiği görülür. Marks’ın varlığı herkes tarafından kabul edilmişken Allah’ı hiç kimse görmemiştir. Mehmet Ali’ye göre temel farklılık aslında kendisinin ilerici İlay’ın ise gerici bir kafa yapısına sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

“Vadedilen cennet, Allah kelamı olursa inanırmışız ancak... Bak, şu yobazlığa bak! O sırada kendimi tutmasam, Marks’ın varlığı apaçık ortada, yazdıkları, ispatları ortada, şu halde bir gün dünya, mutlaka komünist cemiyete kavuşacaktır. Ama, senin Allah’ın nerde, hani kim görmüş onu, diyebilirdim. Eğer, Marksizm-Leninizm konusunda, insanlar bazı ufak tefek hata yapmışlarsa, öğretinin ne suçu var? Öğreti, her türlü hatadan, yanlıştan arınmıştır. Aksi düşünülemez! Ama, ben senin gibi yobaz, tutucu bir kafaya sahip değilim ak çiçek. Allah’a inanmıyorum... Herhalde kafa yapılarımızdaki değişiklik senin gerici, benimse ilerici olmamızdan!” (s. 465)

Karl Marx dine yönelik eleştirel görüşlerini 1843 yılında yazdığı “*Hegelci Hukuk Felsefesine Eleştiri*” eserinin Giriş kısmında ilk kez açıklamıştır. Marksist din eleştirisinde insan, bilinçli ve bağımsız düşünebilen bir birey olmaktan çok toplumsal bağlamda bir varlıktır. Marx, dine eleştirisinin temellerini şu şekilde ifade eder:

“İnsan, dini inşa eder, din insanı inşa etmez. Din, insanın öz bilinci ve duygusudur ki bunlar ya henüz teşekkül etmemiştir ya da hemen kaybedilmiştir. Fakat insan, somut, dünya dışında oturan bir varlık değildir. İnsan, insanın dünyasıdır, devlet, toplumdur (Sozietat). Bu devlet, bu toplum dini üretir, ters bir dünya bilinci (üretir), çünkü onlar ters bir dünyadır. Din, bu dünyanın genel bir nazariyesidir, ansiklopedik özetidir, popüler şekliyle mantığıdır, manevî “Point d'honneur”üdür, coşkusudur, moral/ahlâk yönden müeyyidesidir, kutsal (kutlamalı) ilaveleridir, genel teselli ve gerekçe sebebidir.” (Marx ve Engels, 2014: 9)

Marx insanların dine neden sarıldıklarını şu şekilde açıklar: Dinî sefalet, hakikî sefalet kavramının başka bir adıdır ve bir yönüyle de hakikî sefaletle karşı bir protestodur. Din, köşeye sıkıştırılmış mahlûkun inlemesidir, kalpsiz bir dünyanın keyfidir, tıpkı ruhsuz şartların ruhu olduğu gibi. Din, toplumun afyonudur (Marx ve Engels, 2014: 10). İnsanlar hayatın sıkıntılarını unutmak için afyonun sarhoş edici etkisinden yararlanırlar. Dertlerine çare arayanlar dine sarılarak dertlerini unutacaklardır. Afyon ağrı kesici, uyuşturucu madde olarak da kullanılmaktadır.

Emine Işınsu’nun *Ak Topraklar* romanında İbrahim Yınal’ın Batı’ya doğru yaptığı seferler sayesinde birçok yerde dinî konularda olaylar meydana gelmiştir. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey’in adı birçok yerde duyulmuştur.

“Bizans’ın başkenti İstanbul’da, solmuş duran minareleri canlandırmış, cami içinde kandiller ışınmış. Şii Fatimî Halifesi namına okunmakta olan hutbe kesilmiş, yerine Abbasî Halifesi ve

dahi Tuğrul Sultan namına hutbeye başlanmış. Hem İslâm hem kâfir, sultan Tuğrul'un görkemini iyice duyar olmuş.” (s. 37-38)

Aysel Özakin'ın *Alnında Mavi Kuşlar* romanında bir genç kız olan Armağan'ın gelenekçi toplum düzeni ile uyuşamayıp ona başkaldırması anlatılır. Din konusuna sadece birkaç yerde değinilen eserde Armağan'ın dine karşı bakışını annesinin yaşadığı olaylar şekillendirmiştir. Dedesi zengin bir din adamıdır ve annesine karşı oldukça sert, kaba davranmıştır. Annesi bedenini örten çarşafı birazcık açtığında Armağan'ın dedesi ona şiddet uygulamıştır. Dede kızının giyim konusunda çok ufak dahi olsa dini manada taviz vermesine dayanamamaktadır. *“Onun babası geniş toprakları olan bir din adamıydı. Çarşafını aralayan kızının başını duvara vuruyordu. Sesi bir gök gürültüsü gibi büyük, eski taş yapıyı sarsıyordu. Onu on üç yaşında bir başka köyün sahibinin oğluna vermişti.”* (s. 22)

Armağan'ın arkadaşı Sinan onu elit insanlar denilebilecek yakın çevresi ile tanıştırır. Yakın zamanda resim sergisi açmış Semra da onlardan biridir. Semra bir Amerikan filminden söz ederek, orada kadınların daha yalnız ve sinirli olduklarını az gelişmiş ülkelerde ise daha mutlu olduklarını ifade eder. Armağan'a göre ise burada dinsel baskı vardır. *“Bence burada kadınlar daha mutlu değil. Yani çoğunluğu demek istiyorum. Ekonomik baskıların yanında ahlaki ve dinsel baskılar kadınların çoğunu eziyor.”* (s. 94)

Türk yazar veya düşünürler tarafından kadınların hayatta yaşadıkları zorluklara, maruz kaldıkları baskılara dikkat çekilmiştir. Bu anlamda akla gelen ilk isim Fatma Aliye Hanım'dır. O, yazılarında yaşadığı dönemdeki kadınların mevcut durumlarından rahatsız olduğunu ifade eder. Romanlarında da kadınların o günün toplum yapısı içinde karşılaştıkları pek çok sorunu dile getirir. Kendisi üst sınıf bir aileden olmasına karşın kadınların yoksulluk nedeniyle yaşadıkları problemler, cariyelerin karşılaştıkları sorunlar, eşlerinden şiddet gören kadınlar Fatma Aliye'nin romanlarında yer alır (Barbarosoğlu, Şişman, 2021: 95-97). Fatma Aliye düşüncelerini ifade ederken İslam kaynaklarından yararlanır. Kadın konusunda değişimi dillendiren ilk yazarlardandır.

Tanzimat Dönemi'nde yazılan eserlerde kadınlar, aile yaşamındaki eşitsizliklerin kaldırılması, sivil yaşama katılma, toplumdaki eşit konumun sağlanması, topluma yararlı bireyler olma isteklerini dile getirirler. Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat, Fatma Aliye gibi isimlerin yazdıkları, dönem kadınları arasında ilgiyle karşılanır. Ahmet Mithat Efendi'nin kadın karakterleri, fiziksel ve tinsel bütünlüklerini oluşturan güçlü yapılarıyla kendi oluşlarını gerçekleştirmenin yollarını ararlar (Eliuz ve Karaçengel, 2013: 191-192). Bu dönemde yazılan eserlerde kadın sorunlarına değinildiği görülmektedir.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Celâl Nuri, kadının içinde bulunduğu cahillik ve pasiflik bataklığından kurtararak eğitilmesi, yetiştirilmesi için büyük çaba göstermiştir. Türk yenileşme tarihinde Türk kadını olmadan hakiki anlamda bir inkılabın gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir (Uyanık, 2004: 142). Ayrıca 1913 yılında *Kadınlarımız* adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde baskıcı zihniyete eleştiriler getirmiştir. İslam'da örtünme konusunu kadın özgürlüğü düşüncesine göre yorumlamıştır. Ona göre Müslümanlar örtünme anlayışında İslam'ın esaslarından uzaklaşmışlardır. İslam'da kadına büyük değer verilmiştir. Kadının devlet başkanı olma hakkı bile vardır (Uyanık, 2004: 147). Celâl Nuri, yaşadığı dönemin şartlarını göz önüne alarak kadının yetişmesi ve toplumda daha önemli görevler alabilmesi için düşüncelerini paylaşmıştır. O, kadına yenileşme anlayışı içerisinde bakmıştır.

1980 sonrası yazılan eserlerde kadın sorunlarının değişik açılardan, değişik boyutlarda ele alındığı görülür. Kadın bedeni eksenli konular işlenir. Önceki dönemlerde yazarlar kırsal kesimdeki veya gecekondu bölgelerindeki kadınların ataerkil toplum yapısı içerisindeki baskılanmışlığını ve eğitim sorunlarını gündeme getirmişlerdir. 1980 sonrasında ise özellikle kadın yazarlar tarafından taşra/gecekondu/kent kadını ve sorunları, kürtaj ve sık doğum, yaşlanma ve güzellik kaygısı, kadın ve çalışma hayatı, kadının cinsel özgürlüğü sorunu, kadın hakları, gelinkaynana ilişkileri, kadındaki kimlik çatışmaları konuları işlenmiştir (Karataş, 2009: 18). 1980 sonrasında İslamî roman sayısında hayli artış olmuştur. Dinin ana kaynaklarından öğrenilmemesi, din cehaleti, batıl inançlar, dinin kötüye kullanılması bu eserlerde işlenen başlıca konulardır.

Tarık Buğra'nın *Dönemeçte* romanında din olgusu, günlük hayatın tanzim edilmesi ve maneviyatın özellikle sufi anlayışın etkisi etrafında ele alınmıştır. Romanda modernleşmenin de etkisiyle ortaya çıkan toplumsal yozlaşma ve bireysel yabancılaşmaya karşılık dindar kimliklerde manevi arınmışlık ve hayata karşı olumlu bakış söz konusudur. Türk modernleşmesinde ihmal edilen manevi, dini ve geleneksel öğelerin varlığı romanda dindar ve başat karakter olarak Fakir Halid üzerinden tamamlanmaya çalışılır. Cumhuriyet döneminin aydın kişiliği olan Doktor Şerif ile dindar karakter şeklinde çizilen Fakir Halid'in bir araya gelip kaynaşabilmeleri dönemin modernleşme tasavvuruna da bir eleştiri içermektedir (Bulut, 2023: 181). Tarık Buğra dinin millet hayatındaki yeri hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklar.

“İnsan din duygusunu, milliyet şuurunu kaybettikçe hodbinleşir, hayvanlaşır, ‘ben’, ‘ille ben’ demeye başlar. Günah, cehennem korkusunun başıboş bıraktığı bu hayvanî sesi batı ‘zor’la inine sokmuştur. Bizde rüşvet, hakaret, gram, metre ve kalite hırsızlıkları, taahhüt yolsuzlukları, memur tembellikleri, vergi dalavereleri, hep insanların din ve milliyet şuurunu yitirdikten sonra devlet sopası ile de karşı karşıya kalmadıkları için alıp yürümüştür. Cezalarımız bütün bu vatan ihanetlerini umursamaz sayılacak kadar hafiftir. Biz bir tekzihi iki santim sağa koydu diye bir gazetecinin, milyonlarca liralık zarara ve can kayıplarına sebep olan bir orman kundakçısı veya bir müteahhiden beş misli cezalandırıldığı bir memlekette yaşıyoruz, sonra da rejimden ve düşünce adamlarından şikâyet ediyoruz. Tekrar etmek faydalıdır: Türkiye’yi kemirilmekten kurtarmak isteyenler her şeyden önce mânevi ve fikri değerleri ön plana alan bir eğitim seferberliğine girişmeli, sonra da bu topraklar üstünde yaşayan bütün insanları dürüstlüğe, iyiliğe, namuskârlığa mahkûm edecek bir hukuk düzeni kurmağa bakmalıdırlar.” (Buğra, 1964: 113)

Fakir Halid dükkânının kepenklerini besmeleyle açan, namaz kılan, *Makalat* ve Mevlana okuyan, yeri geldiğinde *Mesnevi*’den hikâyeler anlatan bir kişidir. Onun romanın merkezinde yer alan muhafazakâr bir tip olduğu söylenebilir. Olayları yorumlayışı, bakış açısının genişliği ve ön görüşü “*Rüşdiye öğreniminden değil İslam ve bağlı bulunduğu tarikat eğitiminden...*” (s. 42) gelmektedir. Gelenekçi bir bakış açısı vardır. Yüksek bir tahsil hayatı olmamasına rağmen oldukça iyi bir tecrübeye sahiptir. Kasabadaki modernleşmeyi, değişmeyi de en çok fark eden o olmuştur.

“Yaz tatillerinde kasabaya gelen Esma'nın oğullarından artık öyle sözler, hatta öyle kelimeler işitiyordu ki, irkilir ve bir başka milletin, başka ümmetin insanları ile konuşuyor sanırdı

kendini. Sözlere ve kelimelere bile boyuna değişiyordu. Birtakım insanlarla artık konuşmayı sürdürmez, çoğunlukla canı sıkın, arada bir de öfkeli, suskunlaşır olmuşlardı. Kırk yıllık müesseselerin, murabbarın, ehamların, zaviyelerin adı bile değişmişti.

Değişmeler o kadarla kalmıyordu elbette: Artık giyim kuşam, kılık kıyafet de başkalaşmıştı.” (s. 40)

Fakir Halid’in günlük yaşamının düzenli ve planlı olması dinî hayatından gelmektedir. Romanda geleneksel düzenin bozulmamış, dindar ve halk bilgeliği ile konuşan karakterinin bilgi ve kültürünü tasavvuftan ve *Mesnevi*’den aldığı görülür. Romanda birçok yerde Mevlana’nın *Mesnevi*’sine atıflar vardır ve meselelerin çözümlenmesinde *Mesnevi*’nin hikâyeleri kullanılır. Eserde, Anadolu’da halk dindarlığı ve ariflik öne çıkarılmakta ve olumlu kabul edilmektedir (Bulut, 2023: 189-190). Fakir Halid romanın olumlu kişisi olarak da diğer karakterlerden ayrılır. Bunun da gerekçesi sufi bir bakış açısına sahip olmasıdır.

“Fakir Halid günün hiçbir saatinde bozulmayan dengeli yürüyüşü ile geçip gitti. ... Yalnız parasının mı? Dakikalarının da hesabını bilirdi: İşte bütün mevsimlerde nasılsa öyle, sabah namazını kılacak, sonra da, gene her zamanki gibi, gidip dükkânını açacak.” (s. 6)

“*Mesnevi*’den uyarıcı cümleler ve hikâyeler hatırlıyordu: alışılmamış geçim darlıkları ve yaşayıştaki alışkanların karşılanamaz hale gelişi bir çeşit kıyamet alameti oluyordu.” (s. 41) İnsanların çoğu zaman ellerindeki ile yetinmeyip daha fazla mal, eşya istemelerinin doğru olmadığı romanda *Mesnevi* örnek verilerek anlatılır. İslam dininde elindekiyle yetinip, başkasının malına göz dikmemek kanaat etmek deyimi ile ifade edilir. Kanaat bilhassa tasavvuf ehli için çok önemlidir. Beslenme, giyim, mesken gibi temel ihtiyaçlarını yeteri miktarda karşılayan mutasavvıflar mal biriktirmekten, ihtiyaçlarından fazlasını elde etmeye çalışarak kalplerini mal, makam gibi hırslarla meşgul etmekten uzak dururlar. Romandaki olaylara Mevlana bakış açısı takınarak bakmaya çalışan Fakir Halid, diğer karakterlerin yaşantılarına etki eder, onların ufkunu açar.

“Fakir Halid de ‘bir gelir insan cihane’ diyordu. Ve ‘bir gelir insan cihane’ diyen daha milyonlar vardır. Ama bu gerçek hep aynı etkiyi yapmıyordu: Kimileri ‘bir gelir insan cihane’ diye paniğe kapılıyor, çalışıyor, çırpıyor, haklara, hukuklara, erdemlere kurtlar gibi saldırıyor; kimileri, gene, ‘bir gelir insan cihane’ dedikleri için dine, takvaya bağlanıyor; kimileri de

insanın cihane bir tek defa geldiğini, yok olup, toprağa gideceklerini bildikleri için, aynı gerçek yüzünden dürüst oluyor, mert oluyor, erdem savaşıyor oluyordu. Doktor, ‘Elbette, elbette bir daha yaşayacak değilsin; geberip gideceksin, bütün canlılar gibi. Ama önemli olan o değil, nasıl yaşayacağıdır. Fatih de bir kere yaşadı, İbrahim de, Muhammed de bir kere yaşadı. Haccac da. Mansur da bir kere yaşadı, Dahhak da. Köroğlu da bir kere yaşadı, Bolu Beyi de. Neron da, ‘benden sonra tufan’ demiş. İnsanın kendisinden sonra olanlar ve olmayanlar ve olabilecekler elbette vızıltıdır. Ama ya o sona giderken? Ve o sona gidiş?” (s. 28)

Halid’in dükkânında sohbet ederlerken Halid din için, iman için, Allah için ileri geri ve ulu orta konuşmaktan zevk alan genç savcıyı utana utana kınamaya başlar. Onun bu şekildeki konuşmasına Doktor Şerif kükreyerek karşılık verir. *“Ağa, ağa; bırak şu itleri. Sıkıysa bir de Milli Şef için, şu despot, şu köpekleştiren düzen için açsınlar ağızlarını.”* (s. 38) Romanda aydın olarak bilinen kişiler dinle ilgili terimlere kötü sözler söyleyebilirlerken mevzu hükümetle ilgili birisine geldiğinde onların hoşuna gidecek kelimeler kullanmaktadırlar. *“Gerçekten de, anında cezalandırmadığı veya cezanın ne olduğunu bilmedikleri için Tanrı’ya karşı kabadayılaştan bu adamlar, Milli Şef bir yana, onun kaymakamına, parti başkanına kavuk sallarlardı.”* (s. 38)

Romanda kişisel ve ahlakî özellikleri bakımından olumlu bir karakter olarak gösterilen esnaftan Fakir Halid’in gündelik rutinlerinde dinî öğeler öne çıkarılmaktadır. Fakir Halid’in dindar kimliğini şekillendiren terbiye, aldığı tasavvufî eğitimidir. Romanda kasaba, insanlar ve ülkenin genel gidişatı üzerine söyledikleri Cumhuriyet aydını Doktor Şerif’in düşünce dünyasında derin etkiler meydana getirir. Halkın konuştuğu dille anlattıkları, ülke ve topluma hissettiği sorumluluğun yansımasıdır. Şehir Kulübünde vakit öldüren, mesleki görevlerini bile doğru dürüst yapmayan aydınlara nazaran Fakir Halid hakiki bir aydındır. Bu aynı zamanda yazarın Türk modernleşme eleştirisini yerli ve dinî bir karakterle yaparak, alternatif bir modernleşme örneği sunar (Bulut, 2023: 190). *“Namazını kıldı. Gitti, dükkânının tahta kepenklerini besmeleyle açtı ve hayırlı müşteriler beklerken ‘Makalat’ı okumaya koyuldu.”* (s. 38)

“Doktor birden bire Fakir Halid’i düşündü: Bu iş onun için böyle değildi; bambaşka şarkıydı bu; fiske ve -top- belki onun için de vardı; ama bambaşka bir yorum için; diriltin, dik tutan, alnı açık, onurlu bir yorum için. Doktor kendisini de -bütün ötekiler gibi- sünepe, pısrık, böceksi buluverdi: ‘dönüşte çayı onunla içmeliyim.’” (s. 11-12)

Fakir Halid ülkedeki siyasi atmosferin değişeceğini öngörmüştür. Kasabadakilerin yaşantısından ve siyasilerin söylemlerinden çıkardığı netice çok da olumlu değildir. Ona göre hükümeti devralacak kişiler ezanı Arapça okutmakla memlekette hiç namussuz insan kalmayacağını zannetmektedirler. İnsanları da buna inandırmışlardır. Fakir köylü para eden neyi varsa bunu hükümetten bilecektir.

“Angara’dakiler hükümet bizim olsun da nası olursa olsun derler. İşleri güçleri yapcaz, etcez demekten öte gitmez. Din iman, ezeni Arapça okutucez derler. Bi hükümet oluverseler, bi de ezeni Arapça okutuverseler memlekette bir tek namussuz, bir tek hırsız, hayırsız ne kalmayacak.. buna inandırırılar yazık cahal milleti. Eee? Bunları kime dedirtebilirler? Belli işte... sen şinci deycen ki, millet bu ipsiz, sapsız heriflerin peşinden gider mi? Bak deyiveren sana, doktorem; gider... Hem de öyle bir gider ki, hiç bi düşün dernek bu gader şenlikli olmadıydı dersin. Bunalmış millet, yazık. Kefen bezi bulamadı.. buğda beş guruş, şeker beş panginot. Şinci ki, köylünün, kentlinin nesi para eder, sebebini kim istersen sor, Demirkırat’tan bilecek; haşa sümme haşa, Allah’ı bile fırkacı yapıp çıktık işte.” (s. 189)

Siyaset ve din arasındaki ilişkinin birinci düzeyi temel bir kurumsal ilişkidir. Geçmişte olduğu kadar günümüzde de bu birbirinden soyutlanmayan bir ilişki türüdür. Esasen öyle görünüyor ki; uzunca bir zaman siyasal olan dini olanın içinde geliştirdi, sosyal düzenleyicilikleri birlikte yapageldiler (Aydın, 2006: 140).

Din ve siyaset konularında önemli makaleler yazan Şerif Mardin’e göre kültür ve din konuları Türk sosyal bilimleri tarafından yeni keşfedilmiştir. Çok yakın zamana kadar din araştırmaları Türk toplumunu laikleştirme çabalarında -gerekli sağduyu ve hakkaniyetle- amaçlarında ilerlemek için kullanılmıştır, sonra da küfürlü “bilimdışılar” rafına kaldırılmıştır (Mardin, 2015: 214). Mardin, din konusundaki araştırmaların iki uç noktasını bu şekilde ifade eder. Gerçek manada, daha itidalli biçimde bu iki konuya eğilim daha çok yeni sayılır.

Şerif Mardin, din ve siyaset olgularını siyaset kimliği üzerinden sentezler. Mardin, siyasal gücün modern toplumda egemenlik stratejisini değiştirdiğini belirtir. Din ve siyaset ilişkisini siyaset bilimi çerçevesinde ele alır. Siyaset ve din açılımı tarihsel ve sosyolojik düzlemde. Şerif Mardin din ve siyaset ikilemini, Türk siyasal ve kültürel modernleşme sorunsalı ilişkisinde yaptığı merkez-çevre modeli noktalarında arar (Çaylak, 1998: 124). Egemen gücü eline geçiren merkez, çevresini

istediği biçimde şekillendirir, yönlendirir, üzerinde dilediği gibi hâkimiyet kurar. *Dönemeçte* romanında insanlar siyasetin değiştiği anda ülkede her şeyin değişeceğine inanırlar. Özellikle ezan tekrar aslına çevrildiğinde bütün sorunlar bitecek, halk büyük bir refaha kavuşacaktır. Ezanın okunuşunu değiştirmesini istedikleri kurum ise siyasettir. Halkı dinin uygulama noktasında yapacakları değişikliklerle ülkedeki tüm sorunların biteceğine inandıran kişiler siyasetçilerdir.

Avukat Mehmed Bey'in Ankara Hukuk Fakültesinde okuyan yeğeni kasabaya matbaa getirir ve küçük boy dört yapraklı gazete çıkarmaya başlar. Yazılarının çoğunu kendisi yazar, diğer yerleri de hikâye, deneme, fikir yazıları ile doldurur. Gazetenin pek satmadığını görünce kasabanın zenginlerinden Karcı Yusuf'tan maddi yardım almaya başlar. Bir süre sonra gazete işinden hoşlanan Yusuf onun payını vererek gazetenin tek sahibi olur. Artık eskisi gibi yazılar çıkmamakta, köylülerden derlediği haberleri yazmaktadır. Gazetenin adı artık Demirkırat olmuştur. Ve bütün köylere kadar da ulaşabilmektedir.

Karcı Yusuf arada bir coşarak başyazılar da yazar. Artık ırz, namusun kalmadığını, kadınların erkeklerle oturup kalktığını, dinin imanın elden gittiğini, camilerin ahır veya depo yapıldığını yazarak Demokrat Parti'nin propagandasını yapmaktadır. Ekinleri seller basmıştır, halkın başına türlü felaketler gelmeye devam etmektedir. Bunun sebebi olarak mevcut hükümeti gösterir. “*Cenâbı Allah (C.C.) bu milleti dertlerden, afatlardan ne zaman kurtaracak?! Ne gönah işledik bilmem ki! Ey millet gaari zevki safayı bırakın, dualar, niyazlar edin de başımıza dini, imanı bütün hükumatları versin.*” (s. 49)

Dönemeçte romanında muhafazakâr düşünce açısından önemli konulara değinilir. Kaderle ilgili değerlendirmeler buna örnek verilebilir. Tarık Buğra, romanda bir parkın ortasında bulunan bir fiskiye ve bu fiskiyenin bulunduğu havuzun ortasındaki küçük bir toptan bahseder. Üstelik sadece bir yerde değil; romanda parkta geçen hemen her olayda bu fiskiye ve topa göndermede bulunur. Olaylarla bağlantılı olarak yeri geldikçe anılan bu durumda topun içinde dönüp durduğu fiskiye kaderi, top ise insanoğlunu temsil eder (Çil, 2013: 130). Şadırvandaki fiskiye ve top roman karakterlerinden birisinin dikkatini çeker.

“Doktor bunu düşünür düşünmez şadırvanın fıskiyesindeki mika topa baktı: Fıskiye topla bitmez tükenmez oyununu oynuyordu. Top, su ile birlikte ve onun üzerinde yükselip alçalıyor, kurtulmak, düşmek ister gibi çırpınıyordu. Düştüğü de olurdu; ama dibe doğru daralan tel kafesin içine. Ve su, bir iki dokunuştan sonra onu yeniden kapar, sonsuz oyununa yeniden bağlardı. Doktor, bir gün, paydos çayını içtikleri sırada, yanındakilere şadırvanı, asıl da suyu ve topu göstermişti.” (s. 7-8)

Romanda Şehir Kulübünün konumu dikkat çekicidir. Burası insanları her türlü kültürel bağlardan koparan, hiçbir inanç ögesini akla getirmediikleri, tamamen kafalarını başka meşgalelerle doldurdukları bir yer olarak anlatılır.

“Fıskiyedeki top.. sekiz akasya ağacı... ve işlerini ellerinin tersiyle tutup atan, baştan savma yapan, angarya sayan; buna karşılık içki veya pokerdi, briçti, prafa, bilardo, piketti oyun masasına, yaşama şevklerinin bütün gücüyle oturan; Dünya’dan kopmak için oturan veya oturur oturmaz Dünya’dan kopan ve yirmi yirmi beş sloganlık.. tekerlemelik.. nüktelik.. deyimlik yapma dünyalarına şehveti bastıran bir hazla gömülüveren bu okumuş, yazmış, koca koca diplomalı insanlar!

Kısacası, Şehir Kulübü!

... Ruh cüzzamı, karakter cüzzamı.. cüzzamlılar.” (s. 263)

Aydınların halktan uzaklaşma sebeplerinin en başında dine yönelik olumsuz tutumları gelmektedir. Doktor Şerif katı laiklik anlayışını eleştirir. Şehir Kulübüne sürekli giden aydın takımının kendi öz değerlerine, Anadolu insanına, insanların dinî inanışlarına, ahlaka yönelik yabancılaşmalarını enstitüyü yeni bitirmiş bir köy öğretmenin ideolojik cümleleri üzerinden tenkit eder. Bunlar ezbere söylenen “Din afyondur, hocalar köylüleri sömürmektedir.” gibi cümlelerdir.

“Doktor bu gizli, ama kesiksiz, ama yaşamının kaderi ile ilgisiz ve acımasız savaşta Kulüp’tekilerin durumunu ve bir türlü anlaşılmayan korkunç sorumluluğunu düşündü. Aynı anda da bir çift kadife gözü hatırlayıverdi: Genç bir köy öğretmeni idi bu; enstitüyü yeni bitirmişti. Onu, yirmiyi henüz bulmayan yaşı ve yükünü develerin bile kolay çekemeyeceği beş, on cümle ile sağır, dilsiz ve penceresiz ovaya bırakıvermişlerdi:

..Din afyondur.. hocalar ve ağalar köylüyü sömürmektedir.. jandarma da ezer!..

Ve benzeri beş, on cümle.

... dinin, törelerin, devlet otoritesinin yokluğu ile büsbütün çölleşen yalnızlığından her kaçışında, her kasabaya kaçışında son sığınağına, büyük aydınlar çevresine, Şehir Kulübüne, bozgun çekirdeği soru ile kocaman kocaman açılmış olarak gelirdi: ‘Şu köylere bir şeyler yapmak gerek? Ne yapılabilir acaba?’” (s. 98)

Türk modernleşmesinin temel sorunlarının başında din ve modernleşme konusu gelir. Uyum ve karşıtlık gelgitinde modernleşme ve din zihniyet çatışmalarını da beraberinde ortaya çıkarmaktadır. *Dönemeçte* romanında belirginleşen olgu Türkiye’de temel bir zihniyet sorunu olduğu ve problemlerin bir türlü çözümlenemeyişin arkasında da aynı zihniyet meselesinin olduğu iddiasıdır (Karauguz, 2021: 117). Osmanlı Devleti ve devamında da Türkiye, Tanzimat’tan beri modernleşme ve uyum sorununu aşamamıştır. Dinle ilgili konularda bu durum daha hassas olmayı gerektirmesine rağmen uyum ve karşıtlığın bu noktada daha sert yaşandığı söylenebilir.

Romanda dinin; kültürel hayatın, mesleki, bireysel ve toplumsal ahlakın referans noktasını oluşturduğu görülür. Dinsel alanın daraltılması ve baskılanmasına karşılık öte yandan yozlaşmış ve ahlaki zaafları ile aydın sınıfı yanlış modernleşmenin sonucu olarak gösterilir (Bulut, 2023: 189). *Dönemeçte* romanında dinle ilgili kavramların insanın hayatı yaşayış tarzına yönelik olumlu bir çağrışım yaptığı söylenebilir.

“*Şehir Kulübü’nün az ötesindeki caminin müezzini sabah ezanını okumaya başladı. Bu seste insanı küçük hesaplardan, hırslardan... ve dertlerden utandıran bir şeyler vardı.*” (s. 5) Şehir Kulübünde bulunanlar ezan sesine aldırış etmezler bile. Bu durum onların yaşantı şekillerinin bir gereği olarak da okunabilir. Anlatıcının bir şeyler söylemek istediği, ezan sesi ile mesaj vermeye çalıştığı aslında bu insanlardır. Küçük hesaplar yapmaktan, hırslarından arınması gerekenler onlardır.

Tarik Buğra’nın *Gençliğim Eyvah* romanında İhtiyar, dini de kendi emellerine alet eden birisidir. İnsanları etkileyebilmek için çıkarları uğruna dini kullanır. Hem dini zayıflatmak hem de inanç gruplarını parça parça etmek de amaçlarındandır. Bu açıdan dini afyon saydırtabildiği, öteki dünyayı saçma gösterdiği için Karl Marks’ı över. Diğer taraftan da toplumu öteki dünyanın yerine koydurduğu böylece kutsal

amacının savaşını çetinleştirdiği, ezmek üzere olduğu topluma yeni ordular kattığı için de onu sevmez. (s. 246)

İhtiyar yok etme tutkusu ile doludur. Ülkede var olan basın, sendikalar, dernekler, partiler, sanat, edebiyat gibi var olan her şey bölünmeli, birlik sağlanmamalıdır. İhtiyar’a göre bunların çoğunun gerçek hayatla alakası yoktur. Sahte, çeşitli inanç gruplarından ibarettirler. “...kıran kırana bir dövüşe giden ve boyuna bölündükleri için savaş cepheleleri boyuna çoğalan, uyduruk inançların grupları!..” (s. 258)

Tarık Buğra’ya göre büyük yazarların hiçbirisi dine kayıtsız kalamamıştır. Dünya edebiyatında iman buhranları, arayışlar, buluşlar ve kaybedişler ünlü roman ve piyeslerin ana temlerindendir. Bu temlerden unutulmaz trajediler doğmuştur. Yalnız Türk edebiyatında buhransız, didinmesiz inkârlar, yermeler, kötülemeler görülmektedir. Buğra, inkârı üstünlük, akılcılık, ilimcilik sayan kişilerin davranışlarını beyinsizlik ve züppelik olarak niteler (Buğra, 2020b: 142-143). Türk edebiyatında madalyonun bir de diğer yüzü vardır ve bundan farklı bir nitelik taşımamaktadır.

Buğra, inancı ve inancı tutan edebiyatçılarımızın çilesiz, buhransız, didinmesiz, kavgasız kimseler olduğunu düşünür. Onlar inanış biçimlerinin yüzeyinde kalmakta, derine inmeyi becerememektedirler. İşin hakikat noktasına eğilmiyorlardır.

“Öteki nasıl dinle ilgili insanlarını ve olaylarını bozuk içgüdülere uyarak, peşin hükümlere ve politik itilmelere kapılarak kapkara göstermeye kalkışıyorsa, bu berikiler de işlerini, meselenin mahiyetine varmak çabasıyla korkar gibi, veya buna yetenekleri yokmuş gibi, sadece sağduyularla ve genel eğilimlerle başarmayı umuyorlar. O zaman da sonuç ötekilerde ne ise, berikilerde de aynı oluyor, yâni hakiki edebiyat olmuyor.” (Buğra, 2020b: 143).

Din, kültürün ve medeniyetin içerisinde önemli bir yer tutar. Bundan dolayı edebiyatçılarımızın Dünya edebiyatındaki büyük yazarlar gibi meseleye tek taraflı yaklaşmamaları, insanın inanç duygusunu daha derinlemesine ve sağduyulu şekilde ele almaları, eserlerinde işlemeleri edebiyatımız açısından oldukça faydalı olacaktır.

Tarık Buğra daha çocukken annesinin arkadaşları ile okuduğu ilahiler, uyumadan onun kulağına fısıldadığı dualar zihninde kalıcı etkiler meydana getirir.

Bunalımlarında, umutsuzluklarında onları hatırlar (Buğra, 2018: 90). Yazarın daha küçükken dinle tanışması sonraki yıllarda yazacağı romanlarda dini olumlu bir bakış açısı ile ele almasını sağlayacaktır.

Eleştirmenlerin İslamî dünya görüşüne sahip olduğu yönündeki sözlerini iltifat kabul eden Buğra, tam olarak böyle bir görüşünün oluşmamasından yakınır. Buna sahip olsaydı eserlerinin daha sağlam, daha değerli bir yapıda olacağını söyler. Aldığı eğitim ve içinde yetiştiği toplum bir felsefe edinmesine yardımcı olmamıştır. Dostoyevski'yi örnek vererek onun İsevi dünya görüşüne sahip olmasının gayet normal olduğunu hatta romanlarının başarılı olabilmesi için gereklilik, şart olduğunu ifade eder. Çünkü anlattığı insanlar Hristiyan'dır. Onların hayatlarını bilmek zorundadır (Buğra, 2018: 133-134). Anlatılan roman karakterinin hayatı din dışlanarak yahut görmezden gelinerek tam manasıyla anlatılamaz. Onun yaşamının bir yerinde mutlaka az veya çok dinle ilgili unsurlar olmalıdır.

Buğra'ya göre İslam birleştiricidir, bir başkasının inanç dünyası için hükümler vermeyi, onu mahkûm etmeyi günah sayar. İslam için, İslam kültürü, İslam edebiyat ve sanatı için çalışanlar değerlere karşı nankör olmamaya, hoşgörülü olmaya ve anlamaya çalışmalıdırlar. Bütünün idrakine çaba göstermelidirler. Asıl önemlisi ise gözü dönmüş mezhepçiler ve tarikatçılar gibi davranmaktan titizlikle kaçınmalıdırlar (Buğra, 2018: 145). Yazar herhangi bir mezhebin gözünden diğer mezhepleri yargılamaya başlarsa orada roman kendi gerçekliğini yitirmeye başlar. Roman inanç yönünden başkalarını yargılamamalıdır. Anlatıcı bundan dolayı onları aşağılamamalıdır. Burada esas olan karakterin kendi yaşantısındaki dinin, din duygusunun verilmesi, işlenmesidir. İnsanın duygularını anlatmayı amaçlayan romanda dinsel anlamda fanatizm yapmak anlatıya kapanmaz yaralar açar. Elbette her romancının bir dünya, din görüşü olmalıdır.

Tarık Buğra dinlerin ve siyasi iktidarların sanata, edebiyata dayandıkları ölçüde yayılıp kök saldıkları tespitinde bulunur. Romanı, hikâyesi, şiiriyle edebiyatın dışında bir Hristiyanlık düşünemediğini belirtir. İslam'ı sevdirmek, benimsetmek bakımından bir Yunus Emre'nin, bir tek Mevlid'i ile Süleyman Çelebi'nin payının en ünlü din bilginleri ile müfessirlerden üstün olduğuna inanır (Buğra, 2020b: 151).

Dinlerin yayılışında sanat eserlerinin payı hayli fazladır. Özellikle Hristiyanlık'ın kökleşmesi resimden, müzikten, romandan ayrı düşünülemez.

Aziz Nesin'in *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* romanında Yaşar ve karısı Anşe'nin taşındıkları dairenin üst katında Riçirt isimli yabancı bir kişi kalmaktadır. Koğuştaki arkadaşlarına her akşam başından geçen bir olayı anlatan Yaşar bir akşam onunla ilgili olayları anlatmaya başlar. Zengin olan üstelik Hristiyan olan Riçirt'in fakir bir Müslüman mahallesinde kalmasına Yaşar anlam veremez. Günün birinde Riçirt ona Müslüman olmak zorunda olduğunu, dinini değiştirmesi gerektiğini söyler.

“Derken günün birinde, ‘Müslüman olmak zorundayım’ dedi. ‘Riçirt Bey, hiç zorla Müslüman olduğumu duymamıştım,’ dedim. ‘Sen tarih bilmediğinden öyle sanıyorsun. Dünyadaki Müslümanların yarısından çoğunun ataları kılıç zoruyla Müslüman olmuşlardır,’ dedi. ...‘Hangi Müslüman sana kılıç çekti de, ne zoruna Müslüman oluyorsun?’ dedim. ‘Ah! Vara kılıcını çekip bir Müslüman kellemi almaya kalkaydı. Ondan da kötüsü ben âşık oldum bir Türk kadınına. Ailesi, Müslüman olmazsam kızlarını bana vermiyor. Anladın mı neden Müslüman olmak zorunda kaldığımı...’ dedi.” (s. 292)

Reşat ismini alan bu kişi sünnet de olur. Bir süre sonra Yaşar onun dinini değiştirmesindeki asıl gerekçeyi öğrenir. Bir casus olduğunu itiraf eden Riçirt Reşat Müslüman bir Türk kadını ile evlenmesindeki asıl amacı da Türkçeyi çok daha iyi öğrenip konuşabilmek şeklinde açıklar.

Kemal Bilbaşar'ın *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanında insanların dini kendi şahsi çıkarları için kullandıklarına dair örnekler verilir. Halkı kandırmanın en kolay yolunun dinî değerlerden faydalanmak olduğunu düşünen karakterler amaçları için dini siyasete alet etmekten de çekinmezler. Romandaki kurnaz, uyanık karakterlerden Hüseyin Ağa köye Hac filmini getirerek insanların dinî duygularını sömürür ve seçimi kazanır.

“Herkes seçimleri bu kez Osman Ağa'nın kazanacağını umuyordu. Osman Ağa yapılacak köy camii için arsa vermiş, kireç yaktırmıştı. Hüseyin Ağa bu çeşit hiçbir yardımda bulunmadıktan başka, pamuk ardiyesini bir seyyar sinemacıya kiralamıştı. İhtiyarlar ondan yüz çevirmişlerdi. Hüseyin Ağa şeytanın oyuncağı olmuştu. Tanrı yolundan ayrılmıştı, her gece pamuk ardiyesinde şeytan, çıplak kadın kılığına girerek delikanlıların ahlâkını bozuyordu. Bundan böyle köyün idaresi bir zındığa emanet edilemezdi, Osman Ağa'yı muhtar seçmeliydiler.

...Bereket seyyar sinemacıya... Şeytan herif, Hüseyin Ağa'dan, cimriliğine yakışmayacak, hatırı sayılır bir para kopardıktan sonra İstanbul'un yolunu tuttu; oradan 'Hac' filmiyle döndü geldi.

'Hac' filmi yüzünden Bucak kısa bir zaman içinde çevrenin Kâbesi oldu. Yakın-uzak köylerden, kasabalardan halk akın akın geldiler, Hüseyin Ağa'nın ardiyesindeki sinema doldu doldu, boşaldı, o mübarek yerleri kendilerine görmeyi nasip ettiğinden dolayı Hüseyin Ağa'yı hediyelere, hayır dualara gark ettiler. Köyün ihtiyarları da eski yargılarını tüm unuttular. Hüseyin Ağa'yı Tanrı'nın en mümin kulu ilan ettiler. Böylece seçimleri gene Hüseyin Ağa kazandı." (s. 12-13)

Hasan Ağa seçim geçtikten sonra köylülere durumu anlatmaya çalışsa da iş işten geçmiştir artık. *"Hüseyin Ağa gibisi yakışır size... Sinamasında ahlâkınızı bozar, üstelik paranızı da çeker cebinizden... Sona bi Hac filmiyle gözünüzü boyar, reylerinizi toplar..."* (s. 18) Köylüler cevap veremezler. Hüseyin Ağa dini bir referans göstererek ona karşılık verir. Hz. Ali'ye ait bir sözü Peygamberin sözü imiş gibi aktarması onun dini bilgisinin seviyesini göstermesi açısından dikkate değerdir. *"Benim sinamam bi' halk mektebidir... İnsanın eyisini, kötüsünü canlı canlı öğretiliyoruz millete... Dünyayı tanıyoruz... Peygamberimiz, bana bi' şey öğreden kölesi olurum, buyurmuş. Onun yolundan gitmek mi ahlâksızlık oluyo?"* (s. 18)

Romanda iki ağanın arasındaki rekabetten yola çıkılarak köydeki yaşayış, eğlenceler ve gelenekler anlatılır. Bu eserde insanlar arasındaki rekabet trajik boyutlara ulaşmaz. İki ağanın arasında çekişme konusu olan şeyler yaşayışlarının akışını canlandıran, renklendiren türden durumlardır. Bu vesileyle çevrelerindeki insanların yaşayışları da canlılık kazanır (Kaplan, 1997: 363). Bilbaşar, acımasız, zalim olarak köy romanlarında anlatılan ağa tipi yerine onların insan yönlerini ön plana çıkartır. Ağaların da kendilerine ait bir dünyaları vardır. Böylece klişe haline gelen anlayışın dışına çıkmış olur.

Fakir Baykurt'un *Kara Ahmet Destanı* romanında başkahraman Ahmet, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinde okurken zaman zaman halkının yoksulluktan kurtulması ve sömürülmesinin engellenmesi üzerine düşüncelere dalar. Ayrıca çevresindeki kişilerin söylediklerini de düşünür. Onlara göre devrim sandıktan

çıkmayacaktır çünkü din insanları uyutan bir afyon olarak kullanılmaktadır. Halk sosyalizm gelirse dinin kalkacağına inandırılmaktadır.

“Kapitalistler kitleleri çok etkili propaganda ve para gücüyle ve din adamlarını kullanarak uyutuyor. Boşa mı dedi din afyondur diyen. Bu yüzden asla sandıktan çıkamaz devrim.

...

Kapitalistler sosyalizmi komünizm olarak tanıtıyor. Sosyalizm gelince din kalkacak, kadın kız ortak olacak, Türkiye Rusya'ya bağlanacak diyorlar. Ürküyor köylüler.” (s. 255)

“O duvar o duvarınız, vız gelir bize vız! Bizim kuvvetimizdeki hız, ne bir din adamının dumanlı vadinden, ne de bir hülyanın gönlü yakışındandır.” (s. 305)

“El ele verin birlikte uyandırın yüzyıllardır kıyımla, korkuyla, dinle, afyonla uyutulmuş halkı! Yeni bir düzenin kurulmasına yardımcı olun.” (s. 324)

Ahmet köye kaçıp Irazca Nine'sinin yanında kalırken ninesinin topraklarını ortak eken Kerimoğlu ile muhabbet eder. Bir köylüde ummayacağı düşünüşe, sezgiye sahip olduğunu görünce şaşırır. Kerimoğlu sistemle, yönetimle uyuşamayan kişilerdendir. Hem köydeki ağaya hem de şehirde ağalık yapanlara karşı çıkmak istemektedir. Sözü'nün bir yerinde büyüklerin Burdur'dan, Ankara'dan, köyde ise ağanın köylüleri kemirdiğinden bahseder. Halkı uyutmak için ise hocaları kullandıklarını söyler. *“Uyutmak için de aramıza hacı hoca salıyorlar; göz açabilersen aç!” (s. 65)*

Bayram arkadaşı Ali'nin siyasetle ilgili konuşmalarından sıkıldığı bir akşam karısı ve çocuklarını da alıp başka bir arkadaşı olan Süleyman'a gider. Fakat orada da Süleyman ilkin benzer bir konu açar. İşçi Partisi'nin zayıflamasının asıl nedeni onun dine dokunacağı yönündeki söylentilerdir.

“Dine dokunmasınlar! Dine dokundular mı, milletin şapkası fırlıyor! İkincisi, karılar ortak olacakmış; iktidara gelirlerse, vatani Rusya'ya satacaklarmış! Bu propagandalarla belini kırıyorlar İşçi Partisi'nin. Değilse, en iyi parti, benim de kanaatime göre İşçi Partisi! Şimdi aramızda el yok şurda. Kendi kendimize konuşuyoruz. Fakat aşırı din, aşırı propaganda zayıflatıyor...” (s. 223)

Bayram ile karısı Haçça arasındaki en şiddetli tartışmalar çocuklarının okul seçimleri konusunda olur. İlk Ahmet'in ardından Osman'ın dinî okulda okumasını isteyen Bayram bunda başarılı olamaz. İkisinde de karısının dediği olur. Elinde sadece kızı Şerfe kalmıştır. En azından o bari Kur'an Kursuna gitmeli ya da kısa yoldan meslek sahibi olacağı bir okula gitmelidir.

“Neden olmasın? Gitsin Kuran kursuna; Müslümanlık kötü mü?”

Birden tartındı Haçça! Elini kolunu geri çekti. ‘Hâlâ Kuran kursu mu? Bitmedi mi o dava? Kıyamet kadar çocuk gidiyor Kuran kursuna. Herkes hafız olursa, öteki işlere kim bakacak?’”
(s. 225)

Din, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda, çoğunlukla, toplumu geri bırakan bir öge olarak işlenmiştir. Bu çerçevede dini temsil eden tipler çoğunlukla menfi tipler olarak karşımıza çıkar. Olumlu din adamı tipleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda hayli azdır.

Cumhuriyet ideolojisi ekseninde kaleme alınan romanlara bakıldığında, olumlu din adamı temsillerinin olumsuz din adamı tiplerine oranla niceliksel olarak azınlıkta kaldığı rahatlıkla görülebilir. Öyle ki 1923-1938 yılları arasında yazılmış romanlar tarandığında ancak bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar olumlu din adamı tasviri ve anlatımına rastlanır. Bundan hareketle Türk toplumunda büyük etkiye sahip olan dinin, onu temsil konumunda bulunan din adamının ve dini hayatlarında uygulamaya çalışan dindarların erken Cumhuriyet romanlarında gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınmadığı söylenebilir (Gülendam, 2002: 303). Bu durumun başlıca nedeni olarak Cumhuriyet'in uygulamaya çalıştığı resmî ideolojisi gösterilebilir. İlk dönem yazarları ideolojiye uygun eserler vermeye çalışmışlardır. Cumhuriyet ideolojisinin romandaki uygulayıcısı olmak istemişlerdir.

İnkılapçı ve kanonik metne örnek olarak gösterilebilecek eserlerden özellikle dikkat çekenleri, din adamı olarak nitelenebilecek kişilerden, onların inanış ve yaşayış biçiminden öğrendirme ve ideolojiyi empoze etme gayesiyle yazıldığı anlaşılan *Vurun Kahpeye* (Halide Edip Adıvar-1926) ve *Yeşil Gece* (Reşat Nuri Güntekin-1928) adlı romanlardır (Çıkla, 2004: 439). Her iki romanda da dini temsil eden tiplerin akılda

kalır biçimde olumsuz olarak çizildikleri görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra yazılan bu romanlardaki tiplerin benzerlerinin sonraki yıllarda bazı romancıların eserlerinde de olduğu söylenebilir.

Kemal Tahir dine olumsuz bir pencereden bakar. Özellikle *Karılar Koğuşu* romanında kendisinden önce yazılmış romanlardaki olumsuz din adamı tipllemelerine yakın kişiler görülür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlatılan dine, din adamına yönelik olumsuz bakış açısı bu eserde de bulunmaktadır.

Kemal Tahir için din, müstakil olarak var olan ve toplumu dıştan şekillendiren bir yapı değil, bizzat toplum tarafından üretilen ancak bu esnada toplumu da üreten bir üst yapı unsurudur. Kemal Tahir dini, metafizik âlemden ziyade fiziki âleme ait bir yapı olarak görmektedir. Toplumsal bir realite olarak kabul edilen din, yazarın hayatında etkili değildir (Çoşkun, 2006: 338).

Kemal Tahir'in *Karılar Koğuşu* romanındaki başkahraman Murat din konusundaki olumsuz görüşleri ile dikkat çeker. Kemal Tahir, komünistlikle itham edilen ve bu isnadı reddetmeyen bir yazardır. İlk romanlarında teorik bağlamda edindiği Marksist birikimi Türk toplumu üzerinde uygulamaya çalışmıştır. Marksizm'in altyapı ve üstyapı ilişkilerini çeşitli sınama noktaları ile romanlarında deneysel bir tarzda kurgular. Kurguda en önemli sınama noktalarından biri Türk solunun da sosyal bir çatışma alanı olarak hissettiği Marksizm ve din problemidir. Marksizm açısından bakıldığında Kemal Tahir'in din konusundaki görüşlerinin belirli bir çarpıklık içerdiği söylenebilir. Yaklaşımındaki tipik çarpıklık, devrimciliği dine karşı çıkmakla ve gericiliği de dini savunmakla özdeşleştiren bakış açısıdır (Hüküm, 2016: 131-132). *Karılar Koğuşu*'ndaki Murat yazarın sözcüsü gibidir. Buna onun mahkûmlardan Hacı Abdullah ile konuşması örnek olarak verilebilir. Burada Murat'ın dinin temel kurallarını kabul etmediği, kendisini kötülük yapmaktan din yerine başka şeylerin alıkoyduğunu söylediği görülür.

“Hocalar, mahşerde tekrar dirilmek var diyorlar. Tekrar, kıyamet günü dirilsek, bu günleri, o zaman işte böyle hatırlayacağız.”

‘Keşke hatırlasak...’

‘Gene başladın beyim... Eğer cennet de yoksa... Vallaha biz bütün yandık. Adam umutlanıyor.’

‘Kendini kandırmaktan ne çıkar Hacı?’

‘Demek ahret falan yok mu?’

‘Yok.’

‘Cennet, cehennem?’

‘Yok...’

‘Sus beyim, dinden çıkıyorsun.’

‘Dinden çıkmak da yok Hacı...’

‘Sahi mi söylüyorsun beyim?’

‘Vallaha...’

‘Öyleyse... Yahu sen adam vurmaktan korkmazsın... Adam dolandırmaktan korkmazsın... Fenalıktan korkmazsın... Neden fenalık etmiyorsun?’

‘İşe yaramaz ki... Fenalık dediğimiz şey her ne ise yapana zarardır. Hani Nasrettin Hoca bindiği dalı kesermiş... Fenalık işte ona benzer. Ben bir insanım. Dünyada iki milyar adam var. Eğer ben fenalık edersem, bu şu demektir: ‘Ey Hacı Abdullah, ey Sefer, ey başgardıyan, ey müdür, ey müddeiumumi, işte ben fenalık ediyorum. Fenalık etmek ayıptır, günah değildir. Siz de canınız isterse, kârlı bulursanız bol bol fenalık ediniz.’ Bu sözden sonra ne olur? Ben bir tek adam, hepinizin çeşit çeşit fenalıklarınıza karşı gelemem. Zarar ederim.’

‘Şimdi de fenalık edenler var.’

‘Var ama, onları ayıplıyoruz. Doğru yola getirmeye çalışıyoruz. O zaman kimse kimseyi ayıplamaz. Kimse kimseyi doğru yola getirmez. Zaten doğru yol kalmaz. Zaten marifet Allah’tan korkup yahut da ‘Cennete gideyim ne olacaksa!’ deyip iyilik etmekte değil ki... Allah’a, cennete, cehenneme inanmadan iyi olmak marifet... Öteki türlü alışveriş oluyor. Pazarlık oluyor. Yani Allah bile, kullarına boş boşuna söz geçiremeyeceğini anlamış da, ‘Ey kullarım, iyi olursanız sizi cennete koyarım.’ demiş. Analarımız da bize böyle demezler miydi? ‘Uslu dur, sana şeker alırım, yaramazlık edersen babana söyler akşama seni dövdürürüm.’ İşte bundan da belli bir şey, Allah’ı adamlar uydurmuşlar. O da tıpatıp bize benziyor. Kanunları da bize benziyor, mükafatıyla mücazâtı da...’

‘Tövbe de beyim...’

‘Doğru söze tövbe olmaz. Korkma Hacı. Keşke var olsa... Keşki var olsa da gazap etse... Bana sıra iki milyon sene sonra gelirdi. En evvel Hitler’in... Daha doğrusu Hitler namussuzunu oynatanların hakkından gelirdi. Kurtulurduk. Sen de on iki sene yatmamış olurdun.’ (s. 86-87)

Murat, Gardiyan Abdullah’tan “*Dini bütün Müslüman olduğundan dedikoduya bayılır. Hem Müslüman hem derviş...*” (s. 133) şeklinde bahseder. Cezaevinin yaşlı kadın gardiyanı Ayşe Ana öldükten sonra onun sevabına mevlit okutulur. Bu esnada Murat içinden mevlidi okutan Tözey’in mesleğinin orospuluk olduğunu geçirir. “*İyi vallaha... Bereket versin Allah yok. Yandığımızın resmiydi. Bizi öfkesinden, hak ile yeksan ederdi de, sevgili Cumhuriyet hükümetimizin iki yüz bin liralık zindanına yazık olurdu.*” (s. 153) Cezaevi müdürü ile Murat her konuda uyuşurlarken müdürün söylediğine göre din konusunda farklı düşünmektedirler. Buna Murat’ın cevabı bir soruyu içerisinde taşır. “*Sizi mutlaka aldatmalı mı?*” (s. 234) Gardiyan Derviş Abdullah ile 2. Dünya Savaşı üzerine muhabbet ederlerken söz dönüp dolaşıp Hitler’e gelir. Gardiyan Atatürk’ün önce Alman ordusunun daha sonra ise Rus ordusunun kumandanı olduğu lafına inanır. Rus tarafına geçmesinin sebebi ise onu Hitler’in ihtiyacı kalmadığı gerekçesi ile ordunun başından almasıdır. Gardiyan, Murat’a Almanların neden böyle bir halt yediğini sorar.

“‘Çünkü malum ya, Hitler, yani Alman’ın kralı, gizli din taşıyor. Müslüman... Müslüman olduğu için biraz oynakça.’

‘Alay etme beyim... Günaha giriyorsun.’

‘Kolayı var. ‘Tövbe Yarabbi,’ derim, Allah’ı kandırıyorum.’” (s. 290)

Hamal Abuzer ve çocuklarının vali tarafından Müslüman kabul edilmemeleri, Ermeni oldukları gerekçesiyle çocuklara yardım edilmeyip Abuzer’in tez elden askere alınması Murat’ın zoruna gitmiştir. “*Bu Müslümanlık ne biçim şey... Hazreti Ali zamanında kelimeyi şahadet getireni Müslüman sayarlarmış... Şimdi anasından doğanı kabul etmiyorlar...*” (s. 311) Hamal Abuzer’in çocuklarını önce Allah’a sonra kendisine emanet etmesi üzerine Murat “*Ulan sen hakiki Müslümanmışsın rezil! Bunu fark etmeyen valinin boynu altında kalsın...*” (s. 312) şeklinde tepki verir. Abuzer için

koğuştta yardım toplamak isteyen Murat, İslam kardeşliğinden, Müslümanların birbirine yardım etmesi gerektiğinden bahseder. Herkes elini cebine attığı esnada Murat dinin insanlar tarafından kendi çıkarları için kullanıldığını düşünür. *“Paralar şıkır şıkır tabağa toplanırken Murat, somurtarak her tarafa hâlâ din ve Allah namına dolap çevrildiğini düşünmekteydi. Askerlik şubesi reisiyle vali beyefendi de kim bilir kimlerin namına Abuzer’i resmen gâvur ilan etmişlerdi.”* (s. 315)

Kemal Tahir ilk romanlarında Marksist düşüncenin din konusundaki görüşlerini ispat etmeye çalışır gibidir. Bunu roman kurgusu içerisinde vermeye gayret eder. Onun bu din anlayışı hemen hemen tüm romanlarındaki dini temsil eden hocaların ya da hapishanede bir yandan namaz kılıp öte yandan dine aykırı her türlü işi yapan tiplerin fikrî altyapısını oluşturur. Olgunluk dönemi eserlerinde ve yorumlarında da yazarın, dinin sosyolojik işlevleri üzerinden konuştuğunu ve inançla ilgili kısımlarına müdahale etmekten özenle kaçındığını belirtmek gerekir. Genel olarak romanlarındaki iyi dindar tipler üzerinden yapılacak bir yorumla dinin kişi ve Allah arasında özel bir ilişki olarak kalması gerektiği iması sezilebilir. Kemal Tahir’in dine karşı olumsuz tutumu keskin bir dönüşümle olumlu bir biçim almamasına rağmen kronolojik olarak yayımlanan her romanda yumuşamaların olduğu gözlemlenir (Hüküm, 2016: 132-133). Notlarında dinle ilgili düşünceleri şu şekilde yer alır:

“İnsan, dinin ürünü; din insanların ürünüdür. Gerçekten din, insanın kendi benliği, kendi vicdanıdır (şuurudur). Ama insan dünyanın dışında soyut bir varlık değildir. İnsan, insan dünyasının, devletin, toplumun hür ürünüdür. Bu devlet, bu toplum, dini, bir tepetaklak dünyanın inancı olarak meydana getirir, (ortaya sürer) çünkü kendileri bir tersine döndürülmüş dünyadır.” (Akt. Çoşkun, 2006: 338)

Karılar Koğuşu’nda cehaletten kaynaklanan inanç istismarına hayli yer verildiği görülür. Dini istismar eden kişiler bu yolla kendilerine kazanç elde etmişlerdir. İstanbullu Murat’ın büyücü lakabını taktığı Nazmi Topçu muska yazarak mahkûmların parasını alır. (s. 12) Murat’a göre bir insan dinden diyanetten çok bahsederse mutlaka kötü bir iş yapmış demektir. *“Allah insanı topraktan yarattığını söyler. Yalandır. İnsanlar asıl, Allah’ı topraktan yarattılar.”* (s. 34) diyen Murat’ın İslam inancındaki Allah kavramını kabul etmediği ve kendisine göre bir inanç anlayışını benimsediği de söylenebilir.

İsmail Çoşkun’a göre yazarın dine ve din adamlarına bakışını “*Fermanlı Hoca*” isimli hikâyesi özetler. Hikâyede, kurnaz, yalancı, dinî kaidelere kendi çıkarlarına uyduğu müddetçe riayet eden bir din adamı tipiyle karşılaşılır. Fermanlı Hoca’nın temsil ettiği bu tip ve bu tiple alakalı yazarın bakışı, yazarın hayatının hiçbir evresinde değişmez. Kemal Tahir Türk toplumunun toplumsal dinamiği olarak dinin, etkin bir rolünün olmadığı inancındadır. *Karılar Koşuşu* romanında Anadolu insanının okunan Mevlit karşısında aldığı tavrı samimi bulmayan yazar, bu mevlidi organize edenin bir genelev kadını olmasını ise ironik biçimde anlatır (Çoşkun, 2006: 339). *Karılar Koşuşu*’nda namaz, oruç, hac gibi ibadetler de zaman zaman eleştirilir.

“Bu boğazlamanın artık mukaddes şeylerle hiçbir alakası kalmamış, asırlarca namına, gerek hayvan, gerek insan kanı dökülen uydurma kuvvetin bütün mehabeti belki de kaybolup gitmişti. Kurban bayramlarında, bazı İstanbul konakları bu kârlı işe bir parça sarık, tütsü, kurbanın gözünü bağlayan beyaz tülbent ve dua ile bir şeyler ilavesine çalışırlardı. İhtimai kıymetini tüketmiş her âdet gibi bu da nihayet gittikçe komik bir hâl alıyordu.” (s. 216)

Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında toplumdaki insanlardan kendisini soyutlamaya çalışan ve bir gecekonduya sığınan Hikmet Benol kendisini yalnızlık dininin yayıcısı şeklinde tanımlar.

“Sabahları, kimseyi uyandırmadan sessizce yola koyulurdum; gezici din adamları gibi. Yalnızlığın dinini yayıyordum. (Başarılı olduğum söylenemezdi.) Ben tanrı misafiriyim; kendisinin çok selâmı var sizlere. (Gülerlerdi.) Bu akşam da size yolladı beni. (Birbirlerine bakarak, gene bir şeye canı sıkılmış bunun, derlerdi içlerinden.)” (s. 24)

Hikmet kendisini bir hasta ve Albay Hüsamettin Bey’i bir doktor olarak kabul ettiği yerlerde bilinçaltında olanları doktoruna anlatmaya başlar. Hüsamettin Bey ondan acele etmesini, tüm beşeriyetin tedavi olmak için kapıda beklediğini söylediğinde kendisine cesaret verdiğini ifade eder. “*Son dakikalarım da imanımı yeniden kazandırdınız bana. Mezarımda bu imanla ben daha uzun süre yaşarım.*” (s. 34)

Necati Cumalı’nın *Acı Tütün* romanında insanın temel özelliklerinden birisinin de aldanma gereksinimi olduğu söylenir. İnsan, doğruyu kendini beğenmişlikle, kırılcılıkla suçlamaktadır. Bundan dolayı da din bezirgânları halkı rahatlıkla kandırır.

“Politikacılara, ağız kalabalık satıcılara, din bezirgânlarına; köksüz saçma sapan inançlarıyla başkalarını buyruğuna almaya çalışan ülkücülere, hatta kötü romancılara geçim yolu sağlayan, yetişkin insanın bu avunmaya hazır yanıdır.” (s. 32)

Romanın geçtiği Urla kasabasında önemli ikilikler vardır. Geçmişte bilinmeyen bir tarihten beri halk durmadan bölünmekte, birbirleri ile geçinememekte, düşman kamplara ayrılmaktadırlar. Rumların Balkanlara gönderilmesi ve onların yerlerine Balkan Müslümanlarının gelmesi de bu ikiliği ortadan kaldıramamıştır.

“Ne kadar iyi geçinirlerse geçinsinler Müslüman ile Hristiyan ayrılığı vardı aralarında. Mahalleler ayırdı. Derenin batısında Rumlar, doğusunda Müslümanlar oturuyorlardı. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra giden Rumların yerine Balkanların değişik bölgelerinden göçmenler geldi kasabaya. Gelenler Rumeli Türkleri ile kendilerini Türk, daha doğrusu Osmanlı bilen Boşnak, Arnavut Müslümanlardı. Rumlardan boşalan evlere yerleştirildiler. Gelenlerin Müslüman oluşu kaldırmadı eski ikiliği. Uzun yıllar yerliler ile göçmenler arasında sürdü bu çekişme.” (s. 33)

Kasabadaki bazı insanlar arasında siyasi ayrılıklar da mevcuttur. Kimileri particilikte oldukça ileri giderler. Kasabadaki Bilal Ağa onlardan biridir. Din konusunda bile bu durum değişmez. Bilal Ağa Azrail gelse bile ona da partisinin ne olduğunu soracaktır. Kasabada yaşayanlardan Hüseyin Kiraz bu durumu şöyle anlatır: “-Yahu Bilal Ağa, sen de bir türlü unutmazsın şu Demokrat Partili olduğunu. Her işte araya particiliğini sokarsın. Hani Allah geçinden versin. Azrail başına dikilse, hangi partili olduğunu soracaksın önce, ona göre vereceksin canını...” (s. 175)

Rıfat Ilgaz’ın *Sarı Yazma* romanında romanın başkahramanı Rıfat’ın babasının yakın arkadaşı Bahriyeli Mecit Abi’nin babasına yazdığı mektuba göre dinle ilgili ibadetler yozlaşmaya başlamıştır. Kıyametin kopması çok yakındır, bundan dolayı başka işlerle uğraşmayı bırakıp bolca ibadet etmek gerektir.

“Mecit Abi birkaç satır yazmıştı ama kâğıdın arkasında kitap harfleriyle korkunç şeyler yazılıydı. Pek yakında kıyamet kopacaktı! Dinsizlik almış yürümüştü! Padişah sevgisi, halife saygısı kalmamıştı. Bırakmalıydı harbi, darbi, ibadetle uğraşmalıydı. Son günümüz gelmişti işte! Mehdi pek yakında çıkacak, dünyanın sonunun geldiğini ilan edecekti.” (s. 110)

Rıfat'ın abisi cezaevinden afla çıktıktan sonra ailece bir masanın etrafında hem yemek yerler hem de abisi ve babası içki içerler. Rıfat'ın dikkatini babasının cümleleri arasına hiçbir şairden özellikle Tevfik Fikret'ten bir mısra sıkıştırmaması çeker. Babası abisinin haksız yere yattığını düşünür ve Rıfat da onunla birlikte ülkedeki adalet kavramını sorgulamaya başlar. Ona göre şair Mehmet Akif de şiirlerinde gerçek adaletten bahsetmemiş, halkın namaz kıldığı, ezanın okunduğu her yerin mutlu mesut insanlarla dolu olacağını iddia etmiştir.

“Bir de Mehmet Akif vardı. Yığından, yani emekçiden habersizdi. Halk, sadece namazını kılmakla cihada katılmakla halk olurdu. Ezan sesi duyulan her bucak, mutlu yurt kesimi sayılmalıydı. O zaman mera sağmallarla dolardı. Toprağı sıkınca şehitler fişkırdı mı, memleket cennet olurdu. Namık Kemal'e göre altı da birdi yerin, üstü de... Yiğitler, vatan imdadına koştular mı görevleri biter, yurt düşmanlardan arındı mı yapılacak hiçbir sorun kalmazdı. Fikret için bütün bu çabalar yersizdi. Din şehit isterdi çünkü, ‘asuman’ da kurban!” (s. 129)

Attilâ İlhan'ın *Sırtlan Payı* romanında Ahaliye Beyanname adıyla 25. Kolordu Kumandanı tarafından yayımlanan yazıda dinin bir millet için ne derece önemli olduğu anlatılır. Ardından herhangi bir ayrılık veya anarşi teşebbüsünde bulunacaklara gereken cezanın verileceği ifade edilir.

“Bu milleti yekdiğerine rapteden ve onlara hukuk ve metanet bahşeden yegâne zincirin ancak din olduğu unutulmamalıdır. Binaenaleyh İstanbul'un bir muhafızı olmakla beraber, aynı zamanda bir ferd-i müslime olmak sufatıyla da, dindaşlarıma tavsiye ederim ki alenen naks-i siyama her ne suretle ve sebeple de olursa olsun cüret edenleri derhal seri kanunun emreylediği ceza ile tecziye edeceğim.” (s. 83)

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişini ve harp ilanını ifade eden metinde de dinle ilgili unsurlar kullanılır. “*Allah'ın inayeti, peygamberimizin imdad-ı ruhanisi ve mübarek padişahımızın hayır duasıyla, Ordumuz düşmanlarımızı kahredecektir.*” (s. 327)

1960 darbesinden sonra devlet başkanı ilan edilen Cemal Gürsel 8 Ağustos 1960 tarihinde Büyükkada Anadolu Kulübünde hazine yararına verilen baloya katılır, etrafını çeviren insanlarla muhabbet eder. Gürsel din meselesi hakkında şunları söyler: “*Memleketimizde din dersi ve vaaz edenlerin bir kısmı objektif değildirler. Din*

adamları insanları birbirine düşman etmemelidir. Ben evvela insan, sonra Türk ve İslâmım.” (s. 458)

Attilâ İlhan, Osmanlı toplumunun ulusal burjuvazisini oluşturamadığını bu nedenle de modernleşirken ulusal kültür bileşimini başaramadığını savunmuştur. Nedeni ise emperyalizmin etkisiyle komprador burjuvazinin oluşmasıdır. Komprador burjuva, Müslüman olmayan kesimden oluşmuştur. Burjuvazinin savunduğu kültür de Batı kültürü olmuş aydın kesim de bu görüşten etkilenmiştir. Türkiye’de ulusal bir kültür bileşimi değil, Batı’dan aktarma kültür bileşimi görülmüştür. Türkiye’nin aydını Türkiye’nin Batılılaşma sürecinde halka faydalı olamamış, halkı küçümsemiş ve bu nedenle halka yabancılaşmış bir kesim olmuştur. Aydınların görevini tam anlamıyla yerine getirememesi de Türkiye’nin gelişimini sekteye uğratmıştır. Türkiye’de aydın geleneksel dinî ahlakı reddetmiş özgün ve tutarlı bir laik ahlakı da geliştirememiştir. Bunun yerine yabancı laik ahlakını koymaya çalışmış fakat olumlu bir sonuç alınamamıştır (Balıkcıgil, 2019: 87-88).

Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* romanında başkahraman Selim’i karısı Ayşe bir sinir veya ruh doktoruna göstermek ister fakat kimseye söylemeden güvenilir bir ruh doktoru bulmak çok zordur. En yakın dostu bile duysa bir şekilde Selim’in kulağına da gelme ihtimali vardır. Hele ki Selim’in düşüncelerine zıt birisi çıkar da her şeyi ifşa ederse bu her şeyi ters yüz edebilir. Sonunda Ayşe başka bir çözüm bulur. *“Hayır, hayır! Bu iş olmayacaktı. Ayşe çok üzgündü. Dinî inançları dolayısıyla teselliye şimdilik adaklar adamakta bulmuştu.”* (s. 215)

Abbas Sayar’ın *Can Şenliği* romanında Hüseyin Ağa kutsal bildikleri uğruna birçok cephede savaşmıştır. Köyüne gazi olarak döndükten sonra ise etrafındakiler zamanla onu yalnız başına bırakmışlardır. *“Din için, devlet için kırk yerimizden kurşun yedik. Hani nerde şimdi o din? Hani nerde o devlet? Dini, devleti bir yana, kuru bir ‘merhaba’yı esirgiliyor elin uşağı...”* (s. 103) Onun bu şekilde şikayetlenmesi hamamcıyı duygulandırır ve ortamı yumuşatmaya çalışır. *“-Allah ile hesaplaşmana karışmam. Dinine, devletine heç mi heç karışmam.”* (s. 104)

Melih Cevdet Anday'ın *İsa'nın Güncesi* isimli romanında başkahraman, bir terzi atölyesi olan sevgilisinin evinden çıktığı bir zaman Âdemelması adını taktığı, kör denilebilecek derecede miyop bir adamla karşılaşır. Birkaç saat sonra durakta tekrar karşılaşır. Romanın başkahramanının gözetime alınması ve takip edilmesi onunla karşılaşmasından sonra başlar. Durakta ikisi arasında yemin etmek üzere kısa bir sohbet gerçekleşir. İsminden de anlaşılacağı üzere dinî bir çağrışım taşıyan Âdemelması'na göre yemine inanmayan kişinin Allah'a da inancı yoktur.

“Siz yemine inanır mısınız?” diye sordu bana.

‘Bilmiyorum,’ dedim kısa kesmek için.

Ne demekmiş ‘Bilmiyorum’, yemine inanmayan Allah’a da inanmazmış, oraya kadar varınca da, sorun bireysel olmaktan çıkar, toplumsal bir nitelik kazanırmış, çünkü bir toplumda bir tek dinsizin bulunması başımızda bir tek bitin bulunmasına benzermiş, bir tek deyip de geçemezmişiz, çünkü o bit çoğalmış, çünkü bitler çiftleşerek değil, kendi kendilerine çoğalırlarmış.” (s.46)

Âdemelması karısının tuvaletini almaya gittiğini iddia etmişken çok alakasız biçimde karşısındaki kişinin inancını sorgulamaya başlar. Kişilerin inançlarının tüm toplumu etkilediğini ileri sürer. Başkahraman, bacanağı ile karşılaştığında yemin konusunu ona açar ve bu konuda fikirlerini öğrenmek ister.

“Yemine inanır mısın?” diye sordum.

Kapıya yaslanmıştı.

‘Duruma göre değişir,’ dedi. ‘Yemin bizi bağlamaz, biz yemini bağlarız. Çoğu zaman da korkudan yemin ederiz. Ama böyle yaparken karşımızdakini korkuttuğumuzu sanırsınız. Karşımızda ise hiç kimse yoktur. Yemin, yapmak ya da yapmamak önyargısıdır. Ardından gelen önemli olduğuna göre de gereksizdir.’

‘Öyleyse din?’ dedim.

‘O fiildir, önyargı değildir,’ dedi.

İçimden, ‘Karşımızda ise hiç kimse yoktur,’ sözünü tekrarladım.” (s. 56)

Vedat Türkali *Bir Gün Tek Başına* romanında yemin içeren ifadeleri sıklıkla kullanır. Yeminlerin çoğu dinî kavramlarla birlikte kullanılırken ara sıra devrimcilik üzerine de yeminler edildiği görülür.

“*Devrimci namusum üstüne yemin ederim ki.*” (s. 200)

“*Aha bu ekmeğe kör bakayım...*” (s. 499)

Füruzan’ın *Kırk Yedi’liler* romanında romanın başkahramanı Emine’nin ablası Seçil, kocasını evin hizmetçisi ile birlikte iken yakalar ve intihar eder. Emine bir süreliğine tekrar kendine gelen ablasının kocasından boşanacağını düşünmektedir. Fakat annesi Nüveyre Hanım onun gibi düşünmez. Seçil’in kocasının maddi durumu hayli iyidir. Kızının ondan ayrılması sözüne katılmaz.

“- *Daha neler Emine. Evlenmedin bilmezsin, ayrılmak o kadar kolay mı? Kocasını âşık Seçil’e. Üstelik iki de çocuk. Ablan boşanmaya kalksa ölür vallahi billahi adam.*” (s. 219)

Emine Işınsu’nun *Çiçekler Büyür* romanında başkahraman İlay ile sevgilisi Mehmet Ali’nin yaşadıkları topraklar uğruna cephede ölen insanlara karşı bakış açıları oldukça farklıdır. İlay’a göre onlar şehitlerdir ve yaşadıkları topraklara borçlarını ödemişlerdir. Kendilerinden sonra gelecek nesillere bir şeyler anlatmak için ölmüşlerdir. Mehmet Ali’ye göre ise onlar sadece birer cesettirler.

“- Cevap vermiyorsun kızım, söyleyim ben sana, tümünün sonucu kocaman bir hiçtir, hiçin ardında ise cesetler! Cesetler, öyle ya, o kadar!

-Onlara ceset diyemezsin, onlar şehittir, azizdir. Bizimdir onlar. Bizim kökümüzdür, bu topraklara...

- Bu topraklar, bu topraklar, sanki başka bir laf bilmezsin! Bak İlay, onlar...

Şiddetle sözünü kestim:

-Onlar, evet şehit oldular, o kadarını yapabildiler ama bizlere arkalarından gelenlere bir şey işaret etmek için, bir şeyler anlatmak için. Böyle ölümün bir manası vardır.” (s. 83)

Dursun Akçam'ın *Kanlıdere'nin Kurtları* romanında ağa baskısı ve köylünün ağaya tepkisi anlatılır. Baskı, zulüm, sömürü uzun sürmeyecek, köylünün gücü ve direnişi karşısında yok olacaktır. Olaylar Demokrat Parti'nin ilk yıllarında ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir köyde geçer (Kaplan, 1997: 437). Romanda Çeşmir Köyü'nde görev yapan imamdan ve bir hafızdan bahsedilir. Giderlerini köylülerin karşıladığı bu kişiler beyin maddî destekte bulunmasından dolayı zaman zaman taraf olurlar. Köylülerin dinle ilgili bilgi edinebilecekleri yegâne kaynak bu ikisidir.

“Hafız Kaya kısa boyu, çocuksu yüzüyle *Ahmediye*, *Muhammediye* okurdu, döner döner yine okurdu. Ağlatırdı dinleyenleri. Hafız'ın *Ahmediye*'sine, *Muhammediye*'sine, *Cenkeme*'sine doyum olmazdı. Köylüler yer yer heyecanlanır, küfrederlerdi küffara. Müslüman savaşçılara ‘Allah'ın aslanları!’ diyerek cuşa gelirlerdi.” (s. 76)

Romanın başkahramanı Merdan da hafızı benzer şekilde anlatır. Ona göre Hafız kısa boylu, sevimli birisidir. Aynı zamanda kendisini çok iyi yetiştirmiştir. Birçok dinî kitabı su gibi ezberden okumaktadır. Ayrıca sesi de çok güzeldir. Sesini duyanlar, dinlerken kendilerinden geçmektedirler.

“Hafız'ı babam da anam da severlerdi. Kısa boylu, kambur, sevimli bir kişiydi. Yüzü her zaman gülekti. Kınalı sakalından, derine gömülü gök mavisi gözlerinden sevgi akardı. *Kuran'ı Kerim*'i, *Ahmediye*'yi, *Muhammediye*'yi, *Cenkeme*'yi, *Mevlidi Şerifi*, *Muhammet Hanefi Çengi*'ni, *Kesikbaşı* su gibi ezbere bilirdi. Müziği *Kuran*'la, ilahiyle birleştirmiş, türküleştirmişti. Onun sesinde türkünün en yanığı, ölümün, çilenin acı burukluğu buram buram dardı. Hafız okumaya başlayanda akan sular durur, sinekler kanat çılmaktan utanırdı. Dinleyenlerin elemeleri, özlemleri gözyaşı olarak akardı.” (s. 182)

Köyün muhtarı imamın görevini tam yapmadığını, köye yağmur yağmamasının sebebinin de o olabileceğini düşünür. Çünkü o işini tam yapmadığı için köyde yaşlılardan başka namaz kılan kalmamıştır. İmamın görevi gerektiğinde insanları öldükten sonraki hayat hakkında korkutmaktır. Köyün muhtarı beye imamı şu şekilde anlatır:

“Esasına bakarsan köyümüzün İman Cephesi Başkanı Kuddusi Efendi gevşek davranmıştır, ibadetin yerini melanet almıştır. Ölüme merdiven dayamış üç beş yaşlıdan öte başı secdeye giden kalmadı köyümüzde. İmam dediğin işi sıkı tutacak, gayetten vaaz verecek, korku salacak ruhlara. Cenneti, cehennemi, arşü kürsiyi bir araya getirecek! Lakin sağ olmuş imam!” (s. 134)

Romanda muhtarın dinî değerlerle siyasi terimler arasında bağlantı kurduğu da görülür. Dünya hükümeti olduğu gibi bir de ahiret hükümeti vardır. Muhtara göre Genel Başkan Allah, Genel Başkan Vekili Hazreti Peygamber Efendimiz, yardımcıları da melekler, İsrail, Mikail, Cebrail, Ezrail'dir. Aralarında iş bölümü de vardır. Söz gelimi Ezrail ölüm işlerini yürütmekte, idamlarda infaz savcısı ile iş birliği yapmaktadır. (s. 199-200) Allah her iki dünyayı yaratmıştır fakat kendisi öbür dünyanın esas başkanıdır, bu dünya hükümetinin de fahri başkanıdır. Dünya hükümetinin ipleri ahiret hükümetinin elindedir. Bu iki hükümetin koalisyon yapması gerekir. Dünya hükümeti dine kuvvet vermeli, medreseler açtırmalıdır. Paşalı hükümet de bu yüzden, dinsizliğinden, koalisyonun protokolünü çiğnediğinden yıkılmıştır. (s. 200)

“Bu koanisyonun bozulmaması ve adaletli yürütülmesi için Çeşmir köyü olarak İman Cephesi'ni kurduk. Bu cephenin başkanı İmam Kuddusi'dir. Allah'ın memurları; hafızlar, mollalar, üfürükçüler, şeyhler görevlerini kusursuz yapsınlar istedik!” (s. 200)

Muhtara göre Allah'ın memurları dünya işleriyle değil ahiret, cennet, cehennem işleriyle uğraşır, ahiret hükümetini temsilen bu dünyada bulunurlar. Dinlerine, kitaplarına uymayan bir partinin sandığına oy atmazlar, attırmazlar. Koalisyon hükümetine çalışarak reylerin demokrasi hükümetine verilmesine çalışırlar. Bu yüzden devlet memurlarıyla araları açıktır. Devlet memurları oylarını muhalif partiye vermektedir. (s. 200) Köylerindeki Allah'ın memurları görevlerini yapmadıklarından bunca zamandır köye hiç yağmur yağmamaktadır. (s. 201) Muhtar imamın görevini yerine getirmediğini köylüye anlatmaya çalışır. Yağmurun yağmama sebebi olarak bunu tekrarlar durur.

“Yağmur yağdırmak demokrasiyeyi ahret hükümetinin görevidir. Öyleyse niye yağdırmaz? Çünkü köyümüzün İman Cephesi Başkanı Kuddusi Efendi ve ona yardımcı Allah'ın memurları görevlerini yapmadıklarından demokrasiyeyi ahret hükümetinin yanında yüzleri karadır, sözleri geçmez. Ne duaları kabul olur ne başka bir dilekleri... Ol sebepten Çeşmir yanar cayır cayır...” (s. 201)

Köylülerden Cinaslı'nın hafızın rütbesini sorması üzerine muhtar şöyle cevap verir: *“Hiçbir rütbesi yoktur. Demokrasiyeyi ahret hükümetinin değnekçisidir.”* (s. 203) Muhtara göre ahiret hükümetinin ocak başkanı olarak dünya demokrasisinde

temsili görev yaparlar. Müftüler ise ahiret hükümetinin belde başkanı sayılırlar. (s. 203)

Romanda Maviş isimli, altmış yaşında, çirkin, çelimsiz bir kadın yaşar. Köylerde evlenmeden yaşlanan kızlara Allah'ın kızı derler. Allah sevdiği kızları kocaya vermez, diye düşünürler. Çeşmir köyünde de Maviş Allah'ın çok sevdiği tek kızıdır. (s. 137)

Beldeye gelecek önemli zevatları karşılamak için beş tane koç kesilmesi planlanır. Koçların ücretini karşılamak için ise her evden bir teneke arpa alınacaktır. Fakat kuraklık olduğundan ve köylünün durumunun iyi olmadığından dolayı sıkıntılar yaşanabileceği ön görülür. Demokratik dünya hükümeti ile demokratik ahiret hükümetinin koalisyonu bu sorun çözülecektir.

“Köy kurulunu temsilen Bekçi Sürmeli'ye, İman Cephesi'ni temsilen de Hafız Kaya'ya resmen görev verilmiştir. Direnen komşularımız çıkarsa Sürmeli demokrasi yasalarından, Hafız da ahiret yasalarından yani şeriaten örnekler verirler. ... Böylece İman Cephesi ile Vatan Cephesi gayetten bir nizam içinde koanasyon yapmış olur.” (s. 295)

Vatan Cephesi 1958 yılında Demokrat Partili Başbakan Adnan Menderes tarafından ülke içerisindeki sorunları çözmek için kurulan bir oluşumdur. Kurulmasındaki bir diğer amaç ise muhalif vatandaşları Demokrat Parti tarafına çekebilmektir (Kalafat, 2021: 58). Başbakan Menderes'in 1957 genel seçimlerinden sonra muhalefete ve basına yönelik uyguladığı ağır yaptırımlara karşılık olarak muhalefet, Güç Birliği oluşturma kararını almıştır. Muhalefetin bu tutumuna Menderes, Vatan Cephesi Ocaklarını kurdurarak yanıt vermiştir. İktidar ve muhalefet arasındaki sert tartışmalar yıllarca sürmüştür. 1960 yılında ise iktidar ile muhalefet uzlaşamaz bir konuma gelmişlerdir. Ülke içerisindeki karışıklıklar artmış, ihtilal söylentilerinden bahsedilmeye başlanmıştır. 27 Mayıs 1960 İhtilali sonucunda bu ocaklar kapatılmış ve Yassıada duruşmalarında birçok tartışmaya konu olmuştur (İpek, 2024: 407). Vatan Cephesi Ocaklarının açılması, yaygınlaşması, vatandaşların bu ocağa kayıt olmaları ülke içerisindeki karışıklıkları ve kutuplaşmayı artırmıştır. İktidarın daha katı tedbirler alması ise Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesinin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.

Dursun Akçam'ın *Kanlıdere'nin Kurtları* romanında eski eğitim sistemi ile ilgili eleştirilerin yapıldığı görülür. Önceki eğitim sisteminde hocalar beyaz sarıklıdır. Her an öğrenciye vurabilmek için yanlarında uzun bir sopa bulundururlar. Öğrenciler birbirleri ile ezber yarışına girmektedirler. Hoca durup dururken uzun sopası ile onları dövmektedir.

“Hoca sırtı duvara dayalı karşımıza otururdu. Başında ak sarık, altında minder, yanında uzun bir sopa... Sürekli kitap okurdu. Gözlüklerinin üstünden de bizleri denetlerdi.

Herkesin dersi ayrıydı cüzünde. Hoca nereyi göstermişse orayı ezberlerdik. Her kafadan bir ses çıkardı, gürültü, uğultu. Yarış edercesine, heceleri ezberlemeye çalışırdık....

Hoca birden başını kaldırır. ‘Hıh hınzırlar!’ der, uzun sopasını üstümüze aşırırdı. Sopa inip kalktıkça başımızı bacaklarımızın arasından çıkaramazdık. Bazen öfkesini alamaz, ayağa kalkardı. Korkudan çil yavrusu gibi dağılır, dışarı kaçardık. Oda boşalırdı. Hocanın öfkesi yatıştıktan sonra ikişer, üçer yerimize oturur, bağdaş kurardık.” (s. 63)

Aynı romanda Çeşmir Köyü'ne köy enstitülü öğretmen olarak gelen Resül Efendi başlarda iyi karşılanır. Fakat zamanla köyün beyi Bekir Bey ile arasının açılmasından sonra köyde medreseyi kapatacağı yönünde dedikodular yayılır. Köylüler medreseyi kapatma nedenini sorgulamaya başlarlar. “*Ölüler bir arşın Kuran istemezler miydi? Geçmişlerin ruhuna Fatıha okuyan olmayacak mıydı? Din, diyanet beş vakit namaz ortadan mı kalkacaktı? Neydi o çocuklara öğretilen maskaralıklar?*” (s. 73)

Köy enstitülerinin kapatılması ifadesinden, kapatılmasından ilk kapatma sözcüğünün gündeme gelişi ile kapanış arası dönem algılanır. Mecliste kabul tarihi olan ve resmen köy enstitüsü adının geçtiği 17 Nisan 1940 tarihinden, köy enstitüsü adının resmen kaldırıldığı 1954 yılı başlarına kadar geçen süre anlaşılır. Buna göre köy enstitüleri 17.04.1940'ta kurulmuş, 1954'te kapatılmıştır (Aydoğan, 2006: 106). Yaklaşık on dört yıl boyunca eğitim veren köy enstitülerinin kapatılmasının siyasi ve dini birçok gerekçesi vardır.

Köy enstitülerinin 1943 programıyla oluşan özgünlüğünün 1946'dan itibaren bozulması ve 1947 programında iş içinde eğitim ilkesinin tasfiyesi, milliyetçi-

muhafazakâr siyasetçilerin enstitülerde verilen eğitimin ulusal değerlerden uzak olduğuna dair eleştirileri ve karma eğitim karşıtlıkları, DP'nin köylüler üzerindeki popülist söylemleri ve muhalefet yıllarında enstitülere karşı olanların eleştirilerini söylemlerinde birleştirmesi ve 1952'den itibaren enstitüleri klasik öğretmen okulu görünümüne sokan 1953 müfredat programını yürürlüğe koyması köy enstitülerinin kapatılması sürecini oluşturmuştur. Köy enstitüleri 27 Ocak 1954'te TBMM tarafından kabul edilen ve 4 Kasım 1954'te Resmi Gazete'de yayımlanan 6234 sayılı Köy Enstitüleriyle İlköğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun gereğince kapatılmış ve enstitü yerleşkeleri ilköğretmen okuluna dönüştürülmüştür (Akt. Tanrıveroğlu, Pazar, 2001: 183). Enstitülerin hem açılmalarında hem de kapatılmalarında dönemin şartlarının etkili olduğu görülmektedir. Enstitülerin ilk yıllarındaki kendilerine has yapısının zaman içerisinde bozulması dikkatlerden kaçmamalıdır.

Kanlıdere'nin Kurtları romanında DP'nin CHP'ye karşı girdiği ilk seçimde köydeki sandık usulsüzlüğünden bahsedilir ardından köy okulunun durumu anlatılır. Büyük bir şevk içinde duvarları yükselen, sayısız odaları olan okulun inşaatı bir anda durur. Kum, çimento, kireç bulunamaz. Toplanan paralar tükenince köylülerden tekrar para talebinde bulunulur. Demirkırat adına sert eleştiriler de başlar. “Okul devlet parası ile yapılmalıydı. Fukaraları sık boğaz etmeye kimsenin hakkı yoktu. Hükümet nasıl ki şehir okullarını yaptırıyordu, öyle de köy okullarını yaptırmalıydı! Medrese açtırmak neden düşünülüyordu?” (s. 262-263) Köyde konuşulanlara bakılırsa köy enstitüleri köy çocuklarına dinsizlik, komünistlik öğretmekte, öğretmen diye salmaktaydı. Yakında din iman kalmayacak, camiler kapatılacak, mezarlıklar tarla yapılacaktı. Ölüler tarlalara gübre diye atılacaktı. Bunlardan kurtulmanın yolu ise seçimlerde oyu Demirkırat'a vermektir (s. 263).

İkinci seçim yaklaştığında okulun duvarları yarım yamalak da olsa tamamlanmış ama üstü örtülememiştir. Çeşmir köyünde halka hitap eden DP Belde Başkanı Feramuz Yaylalı konuşmasını köy okuluna getirir. Mal vergisi, yol vergisinden sonra şimdi de bir mektep vergisinin çıktığını söyler. Köy enstitüsünden mezun olup gelecek olan öğretmenin köy çocuklarının ahlakını bozacağını iddia eder.

“Köy enstitüsünden bir öğretmen bozuntusu yollayacaklar. Kızların başını açacak, saçlarını kesecek; bir koç katımı gibi kızı oğlanı bir odaya dolduracak, yan yana oturtacak! İffet, namus kalmayacak; beş para olacak beş para! Din, namus, ahlak, haşa vekellem Allah tanınmayacak!” (s. 264)

Ardından komşu Bezek köyündeki bir öğretmeni örnek olarak verir. “*Eski yazı yasak, Kuran okumak yasak! Camiye gitmiyor, mevlit dinlemiyor, oruç tutmuyor. Köy içinde gâvurlar gibi başı açık geziyor. Burnu havada bir komonist! Babasını bile tanımıyor.*” (s. 264)

Feramuz Bey indikten sonra DP milletvekili adayı Haşim Bey abdest taşına çıkarak bir müddet konuştuğundan sonra sözlerini köy enstitülerine getirir. Köy enstitüsünden köye gelecek öğretmene devlet yetkililerinin köyden bir tarla, bir çiftlik bağışlayacağını, köyde kravatlı bir ağa, silahsız bir jandarma olacağını söyler.

“Bu öğretmene diyecekler ki haydi biz seni ağa yaptık, sen de bizim işimize çalış! Feramuz Bey’in dediği gibi camiye kilit, ezan, *Kuran yasak, Mevlidi Şerif’e* paydos! Gelsin gâvurluk, gitsin münafıklık. Vergi mi toplanacak, haydi öğretmen! Askere sevkîyat mı yapılacak, topla öğretmen! ... Yani hükümetin çelik yumruğu her daim başınızda olacak.” (s. 264)

Mektep olmalı, öğretmen gelmelidir köye. Ama mektebi hükümet yaptırmalıdır. Hükümet uyduruk dinsiz öğretmen değil dinine, imanına, töresine, milletine bağlı öğretmen göndermelidir. Dinsiz, imansızlardan, komünistten öğretmen olamayacaktır. Enstitülü öğretmenlerden beldedeki büyük memurlar, tüccarlar, esnaf yaka silkmektedir. Onlar saygılı bir biçimde oturmasını kalkmasını becerememektedirler.

“İyi ki okulunuz bitmemiş, iyi ki bu adamlar Çeşmir’in başına da musallat olmamış. Bir yiyin bin şükür edin! Biz iktidara gelirse, hepsini bir kalemde temizleyeceğiz, esastan öğretmen yani muallim, esastan okul, yani mektep getireceğiz köylere. Müslüman halkın çocuklarına medreseler açacağız! Müslüman’ız elhamdülillah, lailahe illallah!” (s. 265)

Köy enstitülerinin açıldığı yıllarda Kemalist hegemonya, bir yandan merkezileşme politikaları ile devlet aygıtını giderek güçlendirmek, diğer yandan ise merkez ile taşra arasındaki kültürel ayrımı ortadan kaldırmak amacıyla toplumsal rızayı kazanma gibi kendi içinde çelişkili iki politikayı gerçekleştirmek istemiştir.

Dolayısıyla bu süreçte, merkezileşme politikasında kayda değer bir aşama kaydedilmiş fakat taşradaki ideolojik rıza tam olarak sağlanamamıştır (Can, 2016: 154).

Köy enstitüleri komünistlik, ahlaksızlık veya dinsizlik gibi kavramların ötesinde incelenmeyi hak eden eğitim kurumlarıdır. Özellikle açıldığı ve kapandığı dönem ve Türkiye'nin dış politikadaki faaliyetleri bu açıdan önemlidir. Dönemin siyasi olaylarının yanı sıra ekonomik ve sosyal koşulları da göz önünde tutulmalıdır.

Fakir Baykurt'un *Kara Ahmet Destanı* romanında şehre göç eden Bayram'ın oğlu Ahmet'i götürdüğü din adamı Mestan Hoca oldukça kötü bir şekilde resmedilir. Kara Bayram ailesi ile beraber şehre göç ettikten sonra toplumda kendine yer edinmek ve çalıştığı iş yerinden atılmamak ister. Oğlunu Mestan Hoca'nın yanına götürmesinin asıl sebebi budur. Mestan Hoca, bilgisi derin, şehrin tanınmış hocalarından olmasına rağmen kirli bir şahısmış gibi resmedilerek, sözüne itibar edilmeyecek bir karakter olarak anlatılır.

"Kırmızı yüzünün alt yanını dolduran sakallarıyla iri yarı bir adam görmüştü, geniş bahçenin köşesindeki heladan çıkıyordu, belki oydu Mestan Hoca. Elini filan yıkamadan, ibriği iğdenin dibine koydu, gitti beli aldı, tükürdü avucuna çalışmaya başladı. Sebze arıkları yapacaktı ellediği yeri belki. Bir girerse yanına, bir kaptırırsa yakasını, nasıl kurtulur? Hem de neye yarar bin umutla dolu geleceği, binbir düşünle bezeli yaşamı?..." (s. 14)

"Narlar, kırmızı çiçeklerini sıralamış yeşil yaprakların arasına. Bir ondan bir ona konup kalkıyor ufacık topacık bal arıları. Anlatılmaz iniltiler ortalığı doldurmuş. Bunca güzelliğin, temizliğin arasından insan pisliklerinin dayanılmaz kokusu geliyor. Hele çukurları örtülmemiş. Şehrin bu yanına Bayram da akıl sır erdiremiyor." (s. 20)

Eleştirilen din adamları Fakir Baykurt'un romanlarının vazgeçilmez öğelerindendir. Bu eleştirilerin boyutunu roman içindeki insanların yaşamına göre irdelediğimizde iki ayrı bakış açısı ile karşılaşırız. Bu yönüyle din adamları romanlarda bir mum gibidir. Kimine göre ortalığı aydınlatır, kimine göre çevresindekileri yakıp onlara zarar verir. Yani bir mumun hem aydınlatan hem de yakan tarafı olarak resmedilen din adamları genellikle uyuşuk ya da uyuşturulmuş köylü tarafından aydınlatan, devrimci olarak görülürler (Yıldız, 2008: 227).

“*Kara Ahmet Destanı*’nın başından sonuna kadar Bayram’ın eşi Haçça ile çocuklarını okutma konusundaki tartışmalara yer verilir. Bayram çocuklarının hoca olmasını, İmam Hatip’te okumasını ister. Ancak romanın sonuna doğru tutuculukla bir yere varamayan Bayram, devrimci olup hapse düşen oğlu Ahmet’i desteklemeye başlar. Roman köy insanını yönlendirmenin ne kadar kolay olduğunun bir göstergesi olarak sunulur okuyucuya. Dinî duyguları ön plana çıkaran şahıslar, bu romanda da etki altına aldıkları şahısları yönlendirme görevini üstlenirler.” (Yıldız, 2008: 229)

Kaymakam olmak isteyen oğlunun bu isteğini reddederek imam olması gerektiğini söyleyen Kara Bayram; Ahmet’in hem bu dünyada kısa yoldan para kazanmasını hem de ahiretini kurtarması gerektiğini vurgular.

“Erken başlar, erken bitirirsin. Kuran’ı ezberledin mi, hatim duası yaparız. Geçersin milletin önüne, namaz kıldırır, öğüt verirsin. En istediğim nedir biliyor musun? Böyle bir hocanın babası olmak! Anana bakma sen. Anan kaymakamlık diyor. Onu bir zamanlar ben de istiyordum. Köy akıllarıydı onlar. Cahillik kötü ne olsa. Hem de kaymakam olmayı kolay sanıyordum. Nerdeee? Bir tane var mı yoksullardan bu okullara tırmanmış! Bu okullar gideri çok okullar! Süreleri uzun. Bizimki kısıdan olmalı. Eğebileceği dala heveslenmeli insan. Fazla yükseğine bakma. Bugün şehirde oturduğumuza bakma. Ne olsa, yoksuluz...”

Ahmet’e göre asıl cahillik bu. Yoksul da olsa, yaparım dedi mi yapar insan. Tanrı, daha yola çıkmadan pes eden ylgın insanların değil, gideceği yere tutkuyla yürüyen, kararlı insanların yardımcısıdır.” (s. 14-15)

“Geniş bir oda. İki penceresi var. Biri bahçeye, biri gölün ötesindeki Koca Dumlu’ya bakıyor. Ak bulutların altında çöküp duruyor koca dağ. Köşede, yün döşeğin üstünde oturuyor Mestan Hoca. Çocuklar yerde, kilimin üstündeler. Altı oğlan, iki kızdı hepsi. Kızlar başını örtmüş, eteğini sımsıkı kapatmış. Yenlerini de adamakıllı uzatmışlar. Ne saçları görünüyor, ne topukları. On üç, on dört yaşlarındalar. Başlarını eğmiş, okuyorlar sırayla. Oğlanlar diz çökmüş, biraz önlerindeki kitaplara, biraz Mestan Hoca’ya biraz da kızlara bakarak din öğrenimi görüyorlar.” (s. 17)

Mestan Hoca köy camisinde cuma namazı kıldırın, başında sarığı olan hocalara benzetilmiştir. Çipil gözlerine tel saplı gözlük takmış, sakalını beyazlatmadan salmıştır. Duvarı *Kur’an-ı Kerim* torbaları asılıdır. Bu torbalar çiçek nakışlarıyla süslü beyaz Amerikanlardan yapılmıştır. Tahta tavan toprak boyayla boyanmıştır. Bu yönüyle eski cami süslerini andırmaktadır. (s. 18) Kara Bayram oğlu Ahmet’in bir din adamı olması isteğini Mestan Hoca’ya ısrarla vurgular. “*Biz şöyle kısa yoldan, zatının*

yanında okutup, hem dünyasına, hem ahretine yarayışlı bir adam olmasını arzu ediyoruz.” (s. 19)

Köyü kısa sürede tanıma fırsatı bulan köy enstitülü yazarlar, zaman zaman köyle ilişkiler kurmuşlardır. Bu yolla edindikleri izlenimleri veya köy hakkındaki yaptıkları araştırmalara dayanan düşüncelerini romanlarında kullanmışlardır (Kaplan, 1997: 136-137). Enstitülü yazarlar özellikle 1950’li yıllardan sonra toplumcu bir bakış açısıyla, Cumhuriyet’in değerlerini köylüye benimsetme amacıyla eserler yazmışlardır.

Fürüzan’ın *Kırk Yedi’liler* romanında başkahraman Emine’nin annesi Nüveyre Hanım imam hatip liselerinin açılması konusuna değinir. “Onların partileri bile Şemsettin Günaltay zamanında İmam Hatip okullarına yeniden can verdiler de nasıl yaptılarsa, biz bile Halk Partili olduğumuz halde bu okulları Demokratlar açtı sandık. Oysa İsmet Paşa’nın...” (s. 63) Nüveyre Hanım imam hatip okullarını İsmet Paşa’nın açtırmasına şaşırılmaktadır. Kendileri Halk Partili olmalarına rağmen böyle bir davranışı kabul edememekte, Demokrat Parti’nin yaptığını sanmaktadırlar. Bu ve benzeri cümlelerinden romanda anlatılan ailenin dinî uygulamalardan rahatsız olduğu sonucuna varılabilir.

Din, bir inanç şekli olarak Emine Işınsu’nun *Çiçekler Büyür* romanında geniş biçimde yer alır. Bunda yazarın Bulgar Türklerinin yaşadıkları sıkıntıları ele alması etkilidir. Tarık Buğra’nın *Dönemeçte* romanında çok partili hayata geçildiği dönemdeki dine bakış kasaba insanların perspektiflerinden yansıtılır. Farklı görüşlere sahip insanların dini yorumlamaları da kendilerine özgüdür. Kemal Tahir’in *Karılar Koğuşu* romanında ise dine tek taraflı, olumsuz biçimde yaklaşıldığı görülür. Dursun Akçam’ın *Kanlıdere’nin Kurtları* eserinde din, siyasi maksatlar için kullanılır. Ayrıca dine pek sıcak bakılmaz. Eski ve yeni eğitim sistemindeki din anlayışı ele alınır.

2.2. İslam, Müslüman

İslam kelimesi sözlükte “kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak” anlamlarındaki silm (selm) kökünden türemiştir. İslam

sözcüğünün ilk etimolojisini yapan İbn Kuteybe kelimeyi “boyun eğmek ve iradî olarak uymak suretiyle barış ortamına girmek” olarak açıklamıştır. *Kur'an-ı Kerim*'de İslam kelimesi sekiz yerde geçmekte, ayrıca çok sayıda ayette aynı kökten fiil ve isimler bulunmaktadır. Fiil halinde geçtiğinde daha çok “Allah’a yönelmek”, “O’na teslim olmak”, “tevhid inancına sahip bulunmak”, “Allah’a teslimiyetin gereğini yapmak” manalarında kullanılmıştır. *Kur'an*'da İslam, Allah katındaki hak dinin karşılığı ve özel adı olarak belirlenmiş, ondan başka hiçbir dinin Allah tarafından kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır. Ayrıca Müslümanlara din olarak İslam’ın uygun görülmesi, hidayete erme yönünde Allah’ın yardım ve desteğinin en üst düzeyi şeklinde nitelendirilmiştir. Eş’arî İslam’ı “Allah’a tam teslimiyet, hükümlerine boyun eğme ve emirlerine uyma” şeklinde tanımlarken Mâtürîdî “kişinin kendini bütünüyle Allah’a teslim etmesi, sadece ve tamamıyla O’na kulluk edip ortak koşmaması” diye bir tarif yapmıştır. İslam, Hz. Muhammed’in temel öğreti ve esaslarını vahiy yoluyla Allah’tan aldığı ve ilk uygulamalarını bizzat kendisinin gerçekleştirdiği, zamanla Müslüman toplumlar tarafından insanlığın diğer zihnî ve amelî birikimlerinden de istifade ile geliştirilen din ve dünya görüşünün; insan, toplum, devlet gibi insanî konularda kendine has ilkeleri ve felsefesi bulunan tarihî tecrübenin, kültür ve uygarlığın genel adı olmuştur (Sinanoğlu, 2001: 1-2).

Sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen iman “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir. “Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” manasındaki akd kökünden türeyen itikat da “iman” karşılığında kullanılır. Terim olarak iman genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mü’min, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de Müslim denir. Ayrıca Türkçede Müslim kelimesinin Farsça kurala göre çoğulu olan Müslüman da bu anlamda kullanılmaktadır (Sinanoğlu, 2000: 212-214).

Erdal Öz’ün *Yaralısin* romanında başkaraktere işkence edildikten sonra yemek getirilir. Başkarakterin yemeği ayakta yediğini gören kendisini zorla ayağa kaldıran, yürüten, burası otel değil diyen et yüzlü nöbetçi onun karşısında, parmaklığın öteki

tarafında dik dik bakmaktadır. Parmaklığa tutunur ve ona doğru öfkeyle seslenir. “*Len it, ayakta yemek günah değil mi?*”(s. 154) Başkarakter ayakta yemenin günah olduğunu bilmediğini hem de oturmanın yasak olduğunu söyler. Nöbetçi, eliyle ona şiddetli bir tokat atar ve ardından onu dinî anlamda sorgulamaya başlar.

“‘Niye bilmiyorsun len? Ha?’

‘Neyi?’

‘Ayakta yemenin günah olduğunu. Yezit!’

Yanan yüzün, uğuldayan kulağın, günah, yezit ayakta.

‘Müslüman değil misin len?’

‘Müslümanım.’

‘Elhamdülillah de!’

‘Elhamdülillah.’

‘İslam’ın şartı kaç?’

‘Beş.’

‘Say!’

Sayıyorsun, soğuk, titreyen sesinle.

‘Ne zamandan beri Müslümansın len?’

‘Doğduğumdan beri.’

Yüzü yine birden kızarıp büyüyor, genişliyor. Eli havada uçuyor, yüzünde şaklıyor, savruluyorsun.

‘Doğmadan önce gâvur muydun len eşşek oğlu eşşek, yaklaş!’

Vuruyor.

‘Gâvur muydun?’

Vuruyor. Güçlkle duruyorsun karşısında.

‘Yaklaş eşşek oğlu eşşek yaklaş! Gâvur muydun?’

‘Değildim,’ diyebiliyorsun.

‘Kızılbaş mısın yoksa len?’

‘Değilim.’

‘Ne dedin?’

‘Kızılbaş değilim.’

Vurmuyor bu kez.

‘Kelime-i şehadet getir bakayım.’

Getiriyorsun, çocukluğundan kalma, iyi ki unutmadığın.

Kolunu parmaklığın dışına çekiyor.

‘Kalübeladan beri Müslüman’sın, anladın mı? Kalübeladan beri!’

Soruyor:

‘Ne zamandan beri Müslümanmıydın?’

‘Kalübeladan beri.’” (s. 155-56)

Emine Işınsu’nun *Ak Topraklar* romanında Türklerin vermiş olduğu mücadelelerin, yaptıkları seferlerin İslam dinine hizmet için yapıldığı vurgulanmaktadır. “*Ak Topraklar’a doğru küçük büyük Hristiyan prensliklerini Selçuklulara bağlar oluyor; Müslüman Araplar arasında da mezhep kavgaları ile solmaya gider olan İslâm dini, diriliyordu.*” (s. 38) Selcen, Yağmur’a Türk töresini anlatırken sık sık İslam’dan Müslüman olmaktan da bahseder. Eğer kendisinin söylediklerini tutarsa Yağmur başkalarının üzerinde de olumlu etki bırakacaktır. “*Bil ki sen töremize uygun iş işlersen, görk yüzlü Muhammed’in sözlerine, Allah’ın buyruğuna uygun gelersen; o dahi doğruyu bulmuş olur sende. Yok saptırırsan, der ki, Türk bu muymuş, Müslüman bu muymuş! Sen örnek ol ona.*” (s. 47)

Yamtar ile Ağar arasında geçen konuşmada da Selçuklu'nun İslam'a olan hizmetlerinden bahsedilir. *“Türk'ün töresini ve İslâm'ın buyruğunu gökte iken, yere düşürmemiştir ve dahi yüceltegider, bilir olurum, hep böyle derler.”* (s. 62)

Yağmur o dönem duyup düşündüklerini yazıya aktaran da birisidir. Oğuzların görkemli öyküsünde yaşananları anlatmak istemektedir. Hak din İslamiyet'i kabul etmeden önce Türklerin yaşantılarını da kaleme almıştır. Tek Tanrı'yı varlıkların yaratıcısı kabul eyleyip cennete ve öbür dünyaya inandıklarını, bu yüzden de ölen yiğitlerini dünyada yoldaşı oldukları at ve silahlarıyla gömdüklerini de yazmıştır.

“Oğuz'un, İslâm dininde karşılaştığı birçok şey; ona ulaşagörmeden çok önce, inanıp ad koyduklarına birdi. Görkemli Kur'an-ı Kerim, cennetten söz açıyorsa, Oğuz cenneti ondan öğrenmeden önce, gönlünden inanmış ve dahi adın koyadurmuştur: Uçmak! Bunun gibileri işte... Çocuk yazdıkça, sanki yüreği açılakoyuyor; Oğuz'un tarihiyle İslâm'ın yüceliği sarmaşıp ışıyarak, içine doluyordu... Tanrı Türk'ü koruyor, çünkü kendisi yolladı onu dünya üzre, bütün kavimlerden üstün kıldı ki, hepsini esirgeyebilsin, hepsine adı güzel Muhammed'in sözlerini ulaştırsın diye.” (s. 138-139)

Türklerin geleneksel dinleri hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre Türkler Şamanizm'e inanmaktadır. Şamanizm, temel olarak vecd haline geçen bu durumdayken göğe çıkarak ve yeraltına inerek ruhlarla irtibat kurduğuna inanılan kimselerin olduğu dini bir öğeye dayandırılmaktadır (Eliade, 1999: 24). Orhun kitabelerinde gök-yer inançlarına rastlanırken Şamanlıkla ilgili bir öğeye rastlanılmaz.

Ziya Gökalp Türklerin geleneksel dininin Şamanizm olduğunu reddeder. Ona göre Türklerin geleneksel dinleri Şamanizm veya Totemizm değil Toyunizm'dir (Gökalp, 1925: 25). Günümüzdeki bazı araştırmacılar Göktanrı inancının Türklerin İslam'dan önceki dinlerinin bir bölümünü oluşturduğunu dolayısıyla tamamına Göktanrı dini denildiği belirtirler (Polat, 2018: 82). Yaygın kanaate göre geleneksel Türk inancı Gök Tanrı dinidir (Tanyu, 1980: 9). Göğün en üstünde Tengri vardır ve âlemin kaderini o belirler. Gök 17 kattan oluşup 16. katında Gök Tanrı bulunur. 3. katta ise insanlar ile tanrılar arasında aracı olan ata ruhları vardır (Köprülü, 2005: 40).

Türkler Gök Tanrı ile İslam dinindeki tek Allah anlayışının benzer olduğuna inanmışlardır.

Türkler, evvelden inandıkları gök, yer ve insanın yaratıcısı olan tanrı anlayışlarını buldukları Allah'a inanmışlar ve kendilerini bütün olarak anladıkları İslam tarihinin içinde görmüşlerdir. Bu amaçla bir taraftan Hz. Nuh'un üç oğlundan Yafes ile bağ kurmuş, diğer taraftan Hz. İbrahim'in Kantura'dan çocukları olduklarını savunmuşlardır (Mert, 2021: 675). Türkler İslam dinini kendilerine yakın gördüklerinden onunla bağ kurmakta zorlanmamışlardır.

Türkler yaşadıkları coğrafya itibarıyla çeşitli dinler hakkında bilgi sahibidirler. Bunun yanında kendilerine özgü inançları da vardır. Kendi aralarında yaygın olan Gök Tanrı inancı ile İslam dinindeki Allah arasında benzerlik olduğunu gördüklerinden İslam dinine girmekte zorluk yaşamamışlardır. Türkler İslam dinini kabul etmeyi Araplaşmak olarak görmemişler, kendi milli kimliklerini muhafaza etmesini bilmişlerdir.

Halep Emiri Selçuklu Sultanının huzuruna çıkmak istemez. Tek güvencesi ise şehrinin Müslüman olması ve Sultanın Müslüman bir şehre dokunmayacağını düşünmesidir.

“Kentin Müslüman oluşuna güveniyor olmalıydı ve iyi biliyordu kim, Sultan; Rumlar karşısındaki bu Müslüman hudut kentine zor ile baş indirtmez. Onlara karşı kılıç kullanabilmez! Emir Mahmud, Başbuğ'un nanca iyi Müslüman olduğun tam bilicisiydi, belli.” (s. 142)

Daha sonra Emir Mahmud annesi ile birlikte gelir ve sultandan huzuruna çıkmak için izin ister. Bu durum halk arasında duyulunca halk bu durumun temsilini sergiler.

“-Ben, söyledim; Müslüman olduğum için, bir Müslüman kentin üstüne kılıç ile yürümeye ar ettim, sen kim, bu kentin emirsin ve Tanrı'nın izni ile İslâm'ın dirilticisi olan amcam Tuğrul Sultan ulusunun başbuğunu, böyle beklettikten sonra mı gelir olunur?” (s. 147)

Selçuklu sultanı Alp Arslan sadece bir hükümdar değildir. O aynı zamanda İslam'a hizmet eden birisidir. “-Doğu ve Batı'nın Sultanı, hak dini İslâm'ın taşıyıcısı,

ulu Başbuğumuz Alp Arslan...” (s. 180) Bizans ordusunun sayı olarak Selçuklu ordusunun üç dört katı fazla olduğu söylendiğinde Sultan Alp Arslan cins atının üzerinde biraz düşünür ve Allah’ın kendilerini koruyacağını söyler. “-Yoluna baş adadığımız yüce Allah, bizi korumaktadır. Ve kulları, ak alınlarını seccadeye koyup, kırışımız için dua etmekte, adı güzel Muhammed’e salavat getirmektedirler.” (s. 182) Sultanın imamı Buharalı Muhammed bin Abdülmelik Sultana Türk’ün ve İslam’ın tek Sultanı olduğunu ve din adına gaza yaptığını vurgular. Cuma günü savaşa başlamasını önerir çünkü o gün tüm Müslümanlar onun için camilerde dua edeceklerdir.

“-Ey Türk’ün ve İslâm’ın biricik sultanı, sen Allah’ın başka dinler üstüne zafer vadeylediği İslâmiyet uğruna gaza yapıyorsun. Bütün Müslümanların minberlerde, senin için yakardığı Cuma günü savaşa giriş. Ben özüm, Tanrı’nın zaferi senin adına yazdığına inanıyorum.” (s. 187)

Alp Arslan onun söylediklerine kulak verir. Cuma günü sabah namazından sonra bir nur gibi ak elbiseler içinde beyaz atı üzerinde askerlerinin karşısına çıkar. Allah’ı kendisine vekil yapmıştır, onun uğrunda savaştığını da özellikle vurgular.

“Başbuğ, onca yiğidin önünde attan indi, kibleye dönüp, ak alnını secdeye koydu: ‘Hasbünallahu ve ni’mel-vekil... Ya ulu Tanrı’m! Seni özüm vekil yapıyor, görkemin önünde yüzüm yere sürüyor, senin uğrunda savaşıyorum. Ya Allah’ım, niyetim halistir. Bana medet ulaştır, sözlerimde hilâf varsa beni kahret!’” (s. 193)

Bütün Müslümanlar tek yürek olmuş Cuma günü Sultan Alp Arslan için dua etmektedirler. Çünkü Sultan İslam dini için, Müslümanlar için savaşılmaktadır.

“-Allah’ım! İslâm’ın sancaklarını yükselt ve hayatlarını sana kulluk için esirgemeyen erlerini yalnız bırakma. Alp Arslan’ı düşmanlarına üstün kıl. Ve askerlerini, meleklerin ile koru. Zira, o, senin rızanı kazanmak için, canın, varın ve her şeyin vermekten sakınmıyor. O, senin yolunda ve dininin uğruna nasıl cihat ediyorsa, sen de onu öylece gözet, düşmanlarını kahreyle.

Camilerde halk yığınak olmuş, Cuma ezanı okunmakta.” (s. 197)

Münevver Ayaşlı, *Pertev Bey’in Torunları* romanında zaman zaman araya girerek kendi yorumlarını okuyucuya aktarır. Ona göre Amerikan, Fransız ya da Alman mekteplerine giden öğrenciler burada aldıkları eğitimin tesiriyle kendi kültürlerini reddetmektedirler.

“Kendine ait, yani Türk-İslam ne varsa fena kabul ediyorlar: Tarih, edebiyat ve bilhassa yaşama tarzını, topyekûn beğenmiyorlar, sevmiyorlar ve reddediyorlar. Halbuki, Türk-İslam hayatı, yani Osmanlıların sürdüğü hayat, harikulâde bir hayattı.” (s. 311)

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ve erken Cumhuriyet döneminde yabancı okulların Müslüman ve Türk aileler tarafından tercih edilmesinin bazı sebepleri vardır. Devlet okullarının kalitesinin gittikçe azalması, yabancı okullarda en az bir yabancı dilin iyi seviyede öğretilmesi bu nedenlerdendir. Netice olarak bu okullardan mezun olan öğrencilerin iş bulma imkânı daha fazla olmaktadır (Somet, 2010: 254). Yabancı okulların eğitim kalitesinin yüksek olması ve daha iyi olanaklar sağlaması onları cazip hale getirmiştir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında eserler veren Müfide Ferit Tek, Halide Nusret Zorlutuna, Necmettin Halil Onan gibi yazarlar romanlarında yabancı okullarda okuyan karakterlerini romanın odak noktasına yerleştirirler. Dolayısıyla uzun yıllar toplumu meşgul eden bir konuyu da gündeme getirmiş olurlar (Erkoç, 2020: 426). Milli kimliğin inşa edildiği yıllarda romancıların yabancı okullar konusuna kayıtsız kalmaması gayet normaldir.

Genel olarak yabancı okullar dışarıdan gelen Hristiyan misyonerlerin gerek kendilerinden farklı mezheplere mensup kimseleri kendi mezheplerine dâhil etmek gerekse Müslüman ve Yahudileri Hristiyanlaştırmak maksadıyla açtıkları eğitim kurumlarıdır. Bu nedenle misyonerlik faaliyeti ile yabancı okullardaki eğitim faaliyetleri birbirinden ayrı düşünülmemelidir (Aksu, 2008: 211). Yabancı okullarda okuyan Gayrimüslim çocuklarının belli bir süre sonra fikrî bir ayrılık içerisine girdikleri söylenebilir.

Pertev Bey’in Torunları romanında siyasi yorumlar ön plana çıkar. İngiltere İslam dininden olan milletleri nüfuz bölgesi içine almıştır. Rusya ise Türk bölgelerine musallat olmuştur. Osmanlı Devleti’ni teşkil eden esas unsur Türk olduğu aynı zamanda bir İslam devleti olduğu için her iki devletin de hedef alanı içerisindedir. Özellikle Yavuz Sultan Selim; Mekte, Medine’yi Osmanlı hudutları içine dâhil ettikten ve hilafeti aldıktan sonra, Mukaddes Emanetler İstanbul’a getirildikten sonra devlet tam anlamıyla İslam devleti hüviyetine bürünmüştür.

“Rusya, hicret etmeyip anayurtlarında kalmış Türkleri, Asya’da öz yurtlarında boğuyor; İngiltere ise, İslam âlemini parçalamakla ve birbirlerine düşman etmekle içerden mahvetmeye çalışıyordu.

Nitekim Arapların Türk düşmanlığı ve Türklerin Arap düşmanlığı tamamıyla İngiltere’nin ektiği tohumların verdiği meyvelerdir.” (s. 380)

“Fakat İngiltere’yi böyle görmek hata. O, hâlâ İslam âleminde, Ortadoğu’da, bilhassa Türkiye’de çok müessir bir rol oynamaktadır.

Bütün ihtiyarlığına ve yorgunluğuna rağmen, hâlâ nüfuz bölgesi olarak Türkiye’yi seçmiştir. Zira bütün yıkıcı ve yıpratıcı kuvvetinin namlusunu üzerimize çevirmiş bulunuyor.

İmparatorluğumuzun kaybına sebep olan ve bugünkü bölünmüş ve parçalanmış Araplar ve Arabistan, şeytan adam Lavrens’in eseridir.

Bugün bu adam yok. Yok ise de, onun yerine birçok küçük Lavrensler mevcut.” (s. 381)

Yazar anlatıcı Demokrat Parti’nin yaptıkları hatalara değindikten sonra halkın uyanık olmasını, Adnan Menderes’in bu konuda suçlu bulunması durumunda gayretullaha dokunacağını ifade eder. “*O kadar gayretullaha dokunurdu ki, memleket 27 Mayıs’tan sonra çektikleriyle işte böyle öderdi.*” (s. 382)

Muammer Bey’in oğlu Aydın komünistliğe çok özenen biridir. Hiçbir edebî birikimi olmamasına ve iyi bir üsluba sahip olmamasına rağmen bir tane piyes yazar. Yazdığı piyes kız kardeşi Tülay’ın ricası üzerine serseri, aynı zamanda komünist olan Naili tarafından sahneye konulur. “*Piyeste tatbikî komünistlik propagandası yapılmış ve bol bol Türk’ün dinine, milliyetine, tarihine, velhasıl nesi varsa bütün mukaddesatına küfür edilmişti.*” (s. 385)

Romanda Türklerin İslam dinine yaptıkları hizmetlere geniş yer verilir ve bu oldukça övgülü bir şekilde anlatılır. Türklerin binbir gayretle ve samimiyetle fethettikleri yerlere vatan hainlerinin lanetlenmiş elleri tarafından Moskof bayrağı, kızıl bayrak çekilmiştir.

“Allah’ın inayeti, fahr-i âlem efendimizin hadis-i şerifince, feth-i mübin, feth-i Konstantiniyye, Hazret-i Fatih’e ve kendisinin yanında ve daima himmeti hazır bulunan Akşemseddin’e nasip olacaktı.

Bu feth-i mübin, İslam'ın askeri olan Türklere, Allah'ın en büyük lütfu idi.

Bizans'ın surlarına ilk tırmanan ve surlar üzerine Türk bayrağını çeken ve sonra şehid düşen mübarek Ulubatlı Hasan'dan bu yana İstanbul Türk bayrağından başka bayrak görmemiş, hatta karanlık mütareke ve işgal seneleri bile evlere, dükkânlara yabancı bayrak asılmışsa da İstanbul, İstanbul şehri, Beyâzıd Kulesi böyle zillet, yabancı bayrak asılması zilletini görmemişti.” (s. 487-488)

Rasim Özdenören'in *Gül Yetiştiren Adam* romanında aynı isimli romanın başkahramanı istemediği düzeni meşrulaştırmamak için kasabadaki iki katlı sade evinden dışarı çıkmaz. Romanda Gül Yetiştiren Adam manevi değerlere ve İslam'a bağlılığın temsilcisidir.

“Evin dışında olup bitenlere -çok şeyler oluyordu dışarda: değişen giysiler, bulunan yeni araçlar, gereçler, çıkan savaşlar, yazın sıcakları, kış günlerinin soğukları, doğan çocuklar, ölen dostlar, hatta ezanın okunması, bayramlar- aldırmandan tam kırk yıl kalmıştı o aynı evin içinde Kuran okuyarak ve ibadet ederek ve yalvararak ve havf ederek.” (s. 16-17)

Çevresindekiler tarafından derviş olarak nitelendirilen bu adamın protestosu, yaklaşık elli yıl sürer. Bu süreç içerisinde sosyal ve kültürel hayatta meydana gelen değişimlerin uzağında yaşar. Tek amacı dünyanın en güzel kokan güllerini üretmek ve ibadetini yapmaktır.

“Gezinmektedir evin içinde, kitap okumakta, düşünmektedir, Yaradan'ı anmaktadır, yalnız onunladır, onunla baş başadır, onu tesbihle uğraşmaktadır. İşte, kendine ilke bellediği söz: Bir kimse zalim bir padişaha adildir dese kâfir olur demişler. Ve susuyordu adil dememek için zalime.

Kendi hayatını sürdüren bir dervıştır o, kimseye kendi gibi yaşamasını öğütlemeyi ama kimseyi de kendi hayatına karıştırmaz.” (s. 21)

Özdenören'e göre İslam dini Müslümanlara bir emanettir. Çünkü dinin hükümlerini insan koymamıştır. Dinin sahibi Allah'tır. Müslüman bu emaneti korumakla görevlidir. Yaşadığı toplumsal düzen içerisinde ahlaka uymayan davranışı yapmak bir tavizdir. Şartların uygun olmadığını bahane etmek, Müslüman için büyük bir vebaldir. Müslüman zamana uymak için sorumluluklarından kaçınmamalıdır (Özdenören, 2017: 56-57).

“Bir zamanlar -yani savaş sırasında (yani kendisinin daha delikanlılığının ilk yıllarında ve ne korkunç yıllardı onlar, arpa ekmeği yerlerdi ve uzak köylerden yiyecekleri gelirdi ve kıtlık, açlık savaş bir aradaydı ve dövüşmüşlerdi Kuran için, Halife için ve Fransız kenti terk etmek zorunda bıraktıkları zaman kurtulduklarını sanmışlardı, oysa sonradan olanlar bambaşkaydı, uğrunda savaşmadıkları ve savaşmayı akıllarına getirmedikleri şeyler olmuştu, ne uğruna savaşmışlarsa sanki savaşla onu ortadan kaldırmak istemişler gibi bir sonu olmuştu, kimsenin beklemediği şeylerdi bu ama gene de çok kimse farkında değilmiş gibiydi bunun ya da sanki herkes kâfir olmaya teşneymiş gibi, bir kendisi fark etmişti gerçeği, bir de asılan birkaç arkadaşı, şimdi biliyor ki asılan arkadaşlarının uğrunda asıldıkları şeyler de bugünkü insanların anlayabileceği şeyler değildir ve anlamazlar ve belki kendileri de bir kez daha asmaya kalkışır ama onlar yani asılanlar yani savaş verenler kendilerini asan insanlar kurtulsunlar diye savaşmışlardı ve asıldıkları şeyler için savaşmışlardı, bunu kim anlayabilir, kim? Kim? Bu binaların yükseldiği yerler hep yanmıştı. Birçok evleri de kendileri yakmıştı. Savaştan beş on yıl sonra şehrin ortasından geçen derenin kapatıldığını, oranın belli başlı caddelerden biri haline getirildiğini işitmişti. Şimdiyse şehir dört bir yana dal budak salıyordu. Şehir genişleyip büyüdükçe herkes bir şeylerin iyiye doğru gittiği vehmini taşıyordu. Oysa bunlar için savaşılmamıştı. Bunlar için savaşmayı kimse düşünmemişti, düşünülmezdi de. Ama savaşarak neyi ortadan kaldırmak istemişlerse, savaştan sonra o gelmişti. Tuhaf bir kader. Acaba gerçekten müstahak mıydılar?” (s. 35-36)

Adamın bu yörüngedeki duyguları ve düşünceleri onun evine kapanmasına neden olmuştur. Özdenören’e göre insan dünyada yalnızdır ve bu yalnızlıktan kurtulmanın yolu insanın kendini yaratıcıya sorumlu hissederek yaşamasıdır. Onun açısından bakıldığında sağlıklı bireyleşmenin yolu Allah sevgisi ve gerçek ahlaki değerlere ulaşmakla kazanılır. Eserlerindeki kahramanlar ve olaylar da bunu destekler niteliktedir. Yabancılaşma, çözülme, modern dünyanın kaosu içinde kaybolan eser kahramanlarına, yazar tarafından dinî inanç etrafında kendini anlamlandırma bir çözüm olarak sunulur (Aslan, 2008: 104, Akt. Akkoç).

Torunuyla beraber sabah namazını cemaatle kılmak için ilk defa dışarı çıkması adamın hayatında bir kırılma noktası olur. Gerçeklere tamamen gözü kapalı olan, bir monoton hayatın dinginliğine alıştığından, dışarı çıkmakla toplumdaki hızlı değişimin ve çarpıklıkların karşısında şaşkına döner. Yaşadığı şaşkınlık, yüzyıllardan beri değişime teslimiyetçi bir tavırla uyum sağlamaya çalışan ve toplumu yadırgayan yozlaşmış nesle bakış açısını temsil etmektedir. Adam, birbirine benzeyen insanların giyiminden, anlamsızlaşan günü birlik ilişkilerden ve ahlaki değerlerin

yozlaşmasından duyulan rahatsızlık ile inzivaya çekilmeden önceki dünyanın şartlarını mukayese eder. Toplumdaki değişim karşısında nasıl davranacağı konusunda hiçbir şey bilemez durumdadır. Sanki yaşadığı dünyaya ait değilmiş gibi her şeye yabancısıdır. Özellikle namaz kılmak için gittiği camide hissettikleri, tam bir hayal kırıklığıdır onun için. Camiye çok az insanın gelmesiyle başlayan hayal kırıklığı, takke takmayan insanların varlığının yanında fötr şapkasının varlığı, onun hayal kırıklığını uç noktaya taşır. Namaz sonrası kendini tutamayarak cami avlusundaki kalabalığa haykırır. Haykırışı, modernleşmenin sosyal, kültürel ve dinî hayatımızda alıp götürdüklerine karşı bir isyan olmakla beraber modernleşmenin olumsuz etkilerinden kendini koruyamadığı için, yolunu şaşırmış insanları doğru yola davet eden bir çağrıdır. Öykünün son bölümünde gazete onun bu konuşmasından dolayı tutuklandığını yazar (Bulut, 2013: 662).

“Şimdi namazdan çıktığınıza göre siz İslâm milletindensiniz, dedi adam bakışlarını o belirsiz, bilinmeyen noktadan ayırmayarak. Ve devam etti:

Ama bunu ispat edebilir misiniz? Siz buraya, camiye namaz kılmaya geldiğinize göre İslam’a uyan insanlarsınız? Fakat hani İslam’ınız?

...

Allah celle celaluhu, dedi gözlerini diktiği o belirsizlikten ayırmadan. ... sizden öncekileri niçin helak etti biliyor musunuz? Dedi, çünkü onlar kâfirlere benzemeye başlamışlardı.

Kardeşlerim!

Kalabalık ırgalandı gene.

...içinizdeki İslam’ı gösterin. Çünkü İslam, sizin üzerinizde görünmek ister. İman gizlidir, İslam açık. İman kalbedir, İslam zahirde. İslam şeriatsa, şariat sizin amellerinizde görünmek ister.

Yaşlı adam sustu gene. Sözlerinin anlaşılıp anlaşılmadığını irdelemek istiyordu sanki. Ama susması çok kısa sürdü. Yeniden konuştu:

Söz çok, ama sözlerle oyalanacak vakit yok. Hani amelleriniz? Benim gibi zamanın uzaklarından gelmiş bir garip sizi şu halinizle görse, vallahi size Müslümanlar demezdi. Sizler namaz kılan nasranilere benziyorsunuz. Namaz kılıyorsunuz ama görünüşünüz nasraniler gibi.

Kardeşler! Dışı kâfire benzeyen insanın içi de ona benzemeye başlar. Söz çok, ama uzatmaya gerek yok. Dönüş yakındır.. O'na döndürüleceğimiz gün yakındır, pişmanlığın fayda vermeyeceği dem gelmeden hemen tevbeye sarılın. Allah'tan korkun. Dediklerimi anlamaya çalışın. O gün, hakir ve zelil insanlar olarak Allah'ın huzuruna çıkmak ister misiniz? Kâfirleri dost edinenler ve onlara benzemek isteyenler onlardan olur. Onlar zalimlerdir. Zalimler olarak huzura varmak ister misiniz? Sözlerimi düşünün. Boşa konuşmadığımı anlayın. Haydi, herkes şimdi işinin başına, siz Allah'tan sizi korumasını dilerseniz Allah sizi korur.” (s. 141-142)

Maraş çevresindeki bir kasabada yaşayan Gül Yetiştiren Adam yeni dünya düzenine kendisini kaptıran ülkesinin savunduğu yeni değerler ile uğruna savaştığı değer arasındaki çatışmayı gördükten sonra, ciddi hayal kırıklığı yaşamış ve sonuç olarak kendi evinde elli yıllık inzivaya çekilmiştir. İnziva hayatında tek uğraşı gül yetiştirmektir. İçine kapandığı, korunduğu, direndiği hâlde, bir zaman içinde değişen dünyanın farkında olması, onun bilinçli bir kişiliğe sahip olduğunu gösterir. Evine kapanması, nasıl bilinçli bir tercihin sonucu ise, torunuyla dertleştiği bir gece, sabah namazını kılmak için ilk defa dışarıya çıkması da bilinçli bir tercihin sonucudur. Onun eve kapanma ve elli yıl sonra dışarı çıkma kararı, yapılan muhasebelerle temellendirilir. Savaş sonrası, düzene uyum sağlayamayan ve asılan arkadaşları gibi ölüme göze alacak cesareti almadığı için bir eziklik yaşamaktadır. Tepkisini, kendisini toplumdan soyutlamakla verir (Bulut, 2013: 684). Adam torunuyla birlikte sabah erken ilk defa dışarı çıkar ve camiye giderler. Namazdan sonra cemaate söyledikleri onun tutuklanmasına neden olur.

“80 yaşında bir adam tutuklandı. ... Halkı ayaklanmaya kışkırttığı iddiasıyla tutuklanan ihtiyarın aklî dengesinin yerinde olmadığı sanılıyor.

Bundan bir süre önce...

... evinde yapılan araştırmada Arap harfli kitaplar bulunarak el konulmuştur. Tuhaf bir kıyafetle mahkeme önüne çıkan yaşlı adam ‘elli yıldır gül yetiştirmekten başka bir işle uğraşmadığını’ iddia etmektedir.” (s. 148)

Gül Yetiştiren Adam'da bir yandan toplumun milli, dinî, ahlaki değerlerinin sürdürülmesi gerektiğine inandığı için adamın iç dramı verilir. Diğer yandan ise modern çağı temsil eden genç neslin eğlence dolu hayatları anlatılır. Yani birbirine zıt, iki farklı kesimin inanç ve yaşantıları ele alınır (Erol, Erol, 2017: 125). Gül yetiştiren

adamın kasabadaki evine çekilerek gül yetiştirmesine neden olan şey Kurtuluş Savaşı sonrasında yaşananlardır. Batılı işgalcilere karşı mücadelede yer alanlar savaştan sonra asılmışlardır. Bu durum gül yetiştiren adamda büyük bir hayal kırıklığı meydana getirir. Adam, elli yıl boyunca evine kapanarak yaşananlara tepkisini bir nevi pasif direnişle gösterir.

Romanda gül yetiştiren adam geleneğe bağlılığı temsil eder. Savaş sonrasında gelenekle bağ koparılmıştır. Savaş öncesi ve sonrasına dair akla gelebilecek somut ilk örnek birinci ve ikinci meclis arasındaki farklılıklardır. Adamın ilk mecliste geleneksel değerleri veya muhafazakâr düşünceyi temsil eden bir milletvekili olduğu düşünülürse ikinci mecliste bu adam meclise alınmamış, geleneğin yerine modernizmi temsil eden insanlar vekil olabilmışlardır. Bu duruma en somut örnek Mehmet Âkif Ersoy'un yaşadıklarıdır.

Kendisine İslam ahlakını ve Asr-ı Saadet sahabilerini örnek alan gül yetiştiren adam bir bakıma sessiz bir direnişe geçer. Onun direnişi İslam'ı yaşamak ve yaşatmak üzerine kuruludur. Onun sessizliği, evinde sürdüğü yaşamı sünneti düzgün yaşamak gayesiyledir. Adamın gül yetiştirmesi Hz. Muhammed'i hatırlatmaktadır. Cumhuriyet'le birlikte gelen yeni düzene karşı, geleneksel din anlayışını temsil eden adamın elinden bu kadarı gelmektedir.

Halide Nusret Zorlutuna'nın *Aydınlık Kapı* romanında Vildan'ın babası gurbet ellerde vefat etmiştir. Büyükannesi ile Mıhrifelek Kalfa arasında geçen bir konuşmayı dinleyen ve babasının otel köşelerinde öldüğünü ve ölümlerinde de bir yudum su veren olmadığını duyan Vildan'ın yüreği sızlar. Çünkü çocukluğundan beri bildiği bir bilgi onu huzursuz etmiştir.

“Halbuki, insanlar ölümlerinde şeytan, elinde bir bardak su ile karşılarına gelir, ‘imanını ver de sana su vereceğim’ diye onları kandırmaya, imanlarını çalmaya çalışmış... Onun için ağır hastaların ağızlarına her dakika su - yahut daha iyisi zembek (Mekke’de bir su kaynağı) - verilmiş...”

Vildan, bunu eskiden beri biliyor. Yıllarca önce, kendi minnacık bir çocukken, konakta ‘Bacı’ diye hürmet edilen emektar bir kalfa ölmüştü; o vakit Mıhrifelek hep onun başucunda oturup, ağzına pamukla zembek akıtmıştı.” (s. 22)

Onun odasına çocukları yaklaştırmamalarına rağmen Vildan bir fırsatını bularak Bacı'ya bir şeyler götürmek, onun gönlünü hoş etmek ister. O zaman Mihrifelek'ten neden hastaya sürekli su verdiğini sorar.

“İmanını kurtaramayan insanların öbür âlemde neler çektiklerini de Kur'an-ı Kerim hocası onlara anlatmıştı.

İman!...

Bu kelimeyi hoca onlara nasıl tarif etmişti, pek bilemiyordu amma, geniş ve temiz çocuk muhayyilesinde Vildan; ‘iman’ (Allah’a inanç) denilen şeyi ‘İnsanların içlerini ve yüzlerini aydınlatan bir ışık’ diye düşünüyordu. Göğsün içinde saklı, çok güzel bir ışık.

Mel'un (nefret edilen) şeytan, demek insandan o ışığı çalıyor ve o vakit insan, içi dışı kapkara olarak öbür dünyaya gidiyor.” (s. 22-23)

Halide Nusret Zorlutuna yaşamında dinle her zaman içli dışlı olmuş birisidir ve kendisini mutaassıp olarak niteler. Kendi düşüncelerinin yansımasını romanda görmek mümkündür. Ona göre din pozitivizmin karşısında yer alır. *Din Meselesi* adlı makalesinde dinsizliğin moda olduğu zamanlarda çok çektiğini ve birçok olaya maruz kaldığını ifade etmiştir. Ona göre Hz. Muhammed'in yaymış olduğu din-i mübin en üstün dindir. Dünyanın gerçek bir cennete dönmesi Müslümanların yüksek faziletleri olan dinimizi tatbik etmeleri ile mümkün olacaktır. Allah'ın en güzel nimetleri bizler için yarattığını vurgulayarak inkâr etmenin Müslüman'a yakışmadığını, gerçek dindarlığın güzellikler karşısında şükretmek olduğunu ifade eder. Halide Nusret, yaşantısında olduğu gibi din ile ilgili olarak öne sürdüğü fikirlerinde de saf ve temiz din anlayışını savunmuştur. O, bunu katışıksız, bozulmamış din şeklinde ifade etmiştir. O, dinimize cahil softaların yaptığı kötülüğü ehl-i salıp orduları yapamaz, sözü ile batıl ve cahilce yapılanları eleştirmiş ve bunların dinimize zarar verdiğini savunmuştur. Taassupkârlığı ve körü körüne bağlanmayı reddetmiştir. Yaratanın her şeyi akıl ve mantık ölçüsünde yarattığını ve yaşantımızın da bu çerçevede olması gerektiğini savunmuştur (Harikçi, 2017: 52-53).

Mustafa Miyasoğlu'nun *Kaybolmuş Günler* romanında başkahraman Beşir Güner üniversite eğitimi için İstanbul'a gelir. Annesi Beşir henüz on yaşında iken vefat

ettiği için babası iki çocuklu dul bir kadınla evlenir. Öz kardeşini babasına, kendisini ise sürekli acı çektiğinden dolayı annesine benzeten Beşir, fakülteye öğretmen olmak için değil kendisini geliştirmek için girmiştir. İyi bir öğrenci olmasına rağmen dört yıllık fakülteyi beş yılda bitiremeyen Beşir; Doğulu mu Batılı mı olduğuna henüz karar veremeyen, tereddütler yaşayan bir öğrencidir. Çevresindeki insanları kendisine yakın bulmayan ve kendisini bir boşluk içerisinde hisseden Beşir, bir arayış içerisinde gibidir.

“Benim bozgunum, her biri bir yerlerde harcanan bir kuşağın bozgunudur. Hâlâ bozgunu durdurulamamış bir devletin topraklarında yaşıyoruz. Her parça kendi içinde küçük parçalara, her grup kendi içinde küçük gruplara ayrılıyor. Ve çeşitli etkiler altında yaşamasını sürdüren halk geleneksel hayatı içinde ne yönde geliştiği bilinmeyen bir değişimi yaşıyor. Temel değerlerinin yön vermediği aydınları da, az buçuk bildiği ve çoğu zaman pek inanmadığı hayat ve düşünce kırıntıları içinde gün geçiriyor. Neye inanacağız, kimi niçin seveceğiz? Bize öğretilenlerle dünyanın hiçbir ilgisi yok. Ne kendi gerçeğimizi, ne değerlerimizi, ne dostumuzu-düşmanımızı ne de sözcülüğünü yapmamız istenilen batılı gibi yaşamının anlamını biliyoruz.” (s. 143)

Kendi çıkmazlarıyla sürekli mücadele içerisinde olan Beşir aradığı mutluluğu romanın sonlarına doğru namaz kılmakla bulur. Berat Kandili’nde bir uyanışla kendine gelir ve İslam’la huzura kavuşur.

İslâmiyet, Mustafa Miyasoğlu’nun düşünce dünyasını etkileyen en önemli unsurların başında gelmektedir. Yazarın *Kur’an* üzerine söylediği şeyler, tartışmazlığı, diğer dinlerin kitaplarına ait çelişkilerin *Kur’an*’da yer almadığı, evrensel niteliği etrafında şekillenmektedir. Yazara göre, bu durum İslâm dinini diğer dinlerden ayırıcı konumdadır. Denemelerinde *Kur’an*’ın tahkiye bakımından oldukça zengin bir eser olduğu, bütün kültürlerdeki sanatçıların ilgisini çekebileceği söylendikten sonra, İslam’ın evrensel bağlamdaki insan tipinin tahkiyelerde yer bulabilmesi için hadislerle ve tabakat kitaplarına başvurulması gerektiği öne sürülmektedir. Kutsal kitap, şairlerin etkisinden kendisini koruyabilen yegâne eser olabilmesiyle nazara verilirken, şairleri dolayısıyla edebiyatçıları muhatap alması yönüyle de ön plana çıkarılmıştır. Dinin edebiyata veya edebiyatın dine müdahalesi yazar tarafından normal karşılanmakta fakat bu hususta temel koyucu unsurun din

olduğu, edebiyatın onun durumuna göre şekil alması gerektiği düşünülmektedir (Keskin, 2015: 365-366).

Mehmet Seyda'nın *İhtiyar Gençlik* romanında başkahraman Osman'ın ortaokul arkadaşı Kalübela Cemil eserde İslam'la ilgili kavramları sıkça kullanan kişilerdendir. “*Kimle karşılaşsa, elini göğsüne bastırır, derinde ve okkalı bir ‘Esselâmualeyküm!’ çekerdi.*” (s. 109) Arkadaşları onun böyle hareketlerini pek sevmeyizler. Ya sessiz kalırlar ya da ona günaydın diyerek karşılık verirler. Dinle ilgili hikâyeler anlatan Halil Hoca bile sabahları onlara günaydın derken Cemil'in bu şekilde selam vermesini yadırgarlar.

“Tepeleri atıyordu. İslam Tarihini, Halifelerin tarihe geçmiş hikayelerini, Hazret-i Ömer'in Mescidin merdivenlerinde öldürülüşünü, ‘Senin yerine kimi seçelim ya Hazret-i Ömer?’ diye sorulduğunda, ‘Amcanın oğlunu seçelim mi?’ denildiğinde, ‘Hayır bir aileden bu kadar kurban yeter!’ deyişini, ‘Filanca senin kuyunu kazmak ister!’ denildiğinde, ‘Allah Allah, ben ona iyilik ettiğimi hiç hatırlamıyorum.’ deyişini üstün bir coşkuyla anlatan Halil Hoca bile ilk derse geldiği sabahlar ‘Günaydın çocuklar!’ derken, Kalübela'ya ne oluyor? Tutumu, kraldan çok kral yanlısı olmak değilse nedir?’” (s. 109-110)

Osman'ın babasının iş aramak için il dışına çıktığı zamanda Kalübela onun ailesi ile ilgilenir. Yakacaklarını, yiyeceklerini vs. elinden geldiğince temin etmeye çalışır. Evin küçük çocuğu Mustafa'nın onu taklit etmesi üzerine anne “‘*Selamünaleyküm abla!*’ demesini ansıyıp derdi ki: ‘*Müslüman çocuk. Dokunmayın, alay etmeyin!*’” (s. 114) der. Ailenin durumunun çok sıkıştığı Ramazan ayında Kalübela Cemil küçük bir torba tarhana ve bir küçük torba da bulgur getirir. Küçük çocuğu alıp Ulu Cami'de namaz kılmaya götürür. Fakat çocuk namaz kılmasını, sure okumasını, dua etmesini bilmiyordur.

“Adam almayacak kadar kalabalıktı Ulu Cami'nin önü. Kalübela, Softa Emin'in babasını tanıyordu. Ayakkabıları ona teslim edip, verdiği nalınları giyip, sonra onları da bırakıp, camiden içeri daldılar. Beyaz, yüksek kubbeden aşağıya sayısız demir çubuklar sarkıyordu. Her birinin ucunda bir yağ kandili. Yüzlerce yağ kandili. Kasketlerini ters çevirmiş namaz kılan adamların arasına karışıp, Cemil'in yol göstericiliği ile bir sıra başında yerlerini aldılar.

Çocuk, anlaşılmaz bir etki altına girmiş, sarsılıyordu. Göz ucuyla Cemil'i izliyor, o ne yapıyorsa onu yapıyordu. Akli uzak yıllara kayıp takılıyor, Babaanne ile Edirne'de, Selimiye

Camiinde, loca gibi kapalı ve yüksek bir yerden, aşağıda namaz kılan erkekleri görür gibi oluyor. Sonunda Babaannenin dizine başını koyup uyumuş, gözlerini evde açmıştı, oradan Düzce'ye, hastalanmış Büyükbabayı kollarına girerek getirdikleri gün, fındık ağacının altına sığındığı, gözlerinden yaşlar akarak, onu iyileştirmesi ve Büyükbaba hastalandı diye babanın kendisini dövmemesi için Tanrıya yalvardığı o unutulmaz güne geliyordu.” (s. 115)

Büyükbabanın iyileşmesi için dua etmesine rağmen bu dileğinin gerçekleşmemesi üzerine büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Fakat yine de inancını tazeler ve kendini caminin insanı kendinden geçiren atmosferine bırakır. *“Tanrı için kuşkuyla kapılmış olsa bile, kuşkularını yok edip inancını tazeleyerek, gözlerini, kubbede bir lahza tutmaktan kendini alamıyordu. ‘Allahım!’ Sen Büyükbabamı iyileştir, gerisine karışma!’ diye girdiği pazarlığın sonu fos çıkmıştı.”* (s. 116) Cami boşalırken bir hafifleme, rahatlama duyar. İçinden hiçbir şeye kızmamak, her şeye baş eğmek kararıyla kendine kötülüğü dokunmuşlarla dokunacak olanların gidip boyunlarına sarılmak gelir.

Sözlükte “kusursuz olmak, kurtulmak, rahatlamak” anlamındaki selâm *Kur’ân-ı Kerîm*’de ve hadislerde “eman, kurtuluş, esenlik, barış” manaları yanında “selâmlama” anlamında da geçer. Selam, karşılaşan iki kişiden birinin diğerine “selâmün aleyküm” (es-selâmü aleyküm: Selâm sizin üzerinize olsun, Allah sizi her türlü kaza ve belâdan korusun) demesi, diğerinin de buna aynı mânada olmak üzere “aleyküm selâm” (ve aleykümü’s-selâm) diye hayır duada bulunmasıdır (Efendioğlu, 2009: 342).

Hakkâri’de Bir Mevsim romanında birinci tekil anlatıcı Hak kentinde bir handa konaklar. Kaldığı odanın kapısı açılır ve içeriye yabancı bir adam girerek selam verir.

“Haritayı aldım, ipek ipliği çözüp önüme serdim. Üstüne eğildiğimde kapı açıldı ve bir adam, Selâmünaleyküm, deyip içeri girdi. Ve hemen soyunmaya başladı. Pantolonunu, ceketini, yeleğini çıkardıktan sonra da, Allah rahatlık versin, deyip boş yataklardan birine girip kıvrıldı.” (s. 61-62)

İslam dininde ve Türk kültüründe selamlaşma önemli bir yer tutmaktadır. Selam ifade eden sözler iki tarafın statü, yaş ve cinsiyetine göre farklılık gösterebilir.

Vedat Türkali *Bir Gün Tek Başına* romanında selamlaşmayı kalıp sözler biçiminde kullanır.

“Çok selam söyledi annem, dedi.” (s. 13)

“Rasim selamlaşacak, el sallayacak epeyi adam buldu yine.” (s. 32)

“Adam ağır ağır yaklaştı, başını yana eğip aynı sırtık yüzle baktı bir süre.

-Sabahlar hayrolsun, dedi.” (s. 65)

“... Bir tanem. Allahısmarladık.

-Güle güle.

Hadi Allah kavuştursun, dedi.” (s. 413)

“Masanın yanından geçen bir kalanturun eline uzandı eğilerek. El sıkıştılar.

-Nasılsınız Rasim Bey?

-Arz-ı hürmet ederim beyefendi. Duacınızım...

-Bilmukabele... Afiyetler olsun efendim...

-Allah ömürler versin beyefendi.” (s. 35)

“- Selamünaleyküm.

Ötekiler pek aldırmadılar. Kenan döndü adama:

-Aleykümselam, dedi. Merhaba.

Ötekiler de çabuk çabuk merhabayı bastırdı. Haymanalı da saygılı davrandı.

-Hoş geldin Süleyman Dayı

-Hoşbulduk.” (s. 319)

Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* romanında İstanbul'da amelelik yapmaya başlayan İdris kendisi gibi işçilerin gittiği kahveye girdiğinde orada bulunanlara selam verir. “-Selamünaleyküm, dedi.

Ötekiler:

-Aleykümselam, dediler.” (s. 168)

İdris'in yakın arkadaşlık kurduğu Durmuş bir gün Halo Dayı ve İdris'in kaldığı bodrum katını ziyarete gider. Bodrum katın her tarafının şırl şırl nem olduğunu görür. Kapıdan girdiğinde önce selam verir. “-Vallaha ölürsünüz burda, dedi. *Selamünaleyküm Halo Dayı...*” (s. 176)

Talip Apaydın'ın *Tütün Yorgunu* romanında insanların birbirlerine İslam dininde kullanılan özgün biçimiyle selam verdikleri görülür.

“Veririz Tanrı selamını ...

Selamünaleyküm dedi yanlarından geçerken.

Aleykümselam, dah!” (s. 7)

“Selamünaleyküm. Ulen nasıl karşılayış bu Osman?” (s. 35)

“Selamünaleyküm dedi muhtar. Emme yürüdünüz yavru, bi türlü yetişemedik.

Aleykümselam.” (s. 51)

“Selamünaleyküm diyerek yanına vardı Hüseyin.

Aleykümselam, buyur.” (s. 58)

“Selamünaleyküm.

Aleykümselam efendi.” (s. 93)

Rasim Özdenören'in *Gül Yetiştiren Adam* romanında Ulu Cami'nin avlusunda bulunan insanlar önce selamlaşır sonra birbirlerine hal hatır sorarlar.

“Selamünaleyküm gardaş

Ve aleykümüsselam gurban

Ne var ne yok?

Bildiğin gibi.

Peder nasıl?

O da öyle.

Hasta mı?

Hep öyle, yatıyor işte.

Allah şifalar versin.” (s. 11)

Muzaffer İzgü’nün *Halo Dayı ve İki Öküz* romanında İstanbul’da bir inşaatta amelelik eden Halo Dayı’ya amelelerden biri kaderinde bu yaşta İstanbul’da amelelik etmek de olduğunu söylediğinde Halo Dayı kazması ile keseğe hızlıca vurur ve şöyle der: “-Sıç oğul gadere, sıç, dedi. Arının a gaderi aynısı, elaleme bal yapıp yidirmek...” (s. 147)

Aziz Nesin’in *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* romanında Yaşar her akşam başından geçen farklı bir olayı orada bulunanlara anlatmaktadır. Bir akşam tüm koğuş merakla onun anlatımını beklerken o değişik bir giriş yapar.

“Ağbiler, bu akşam başımızdan geçenleri anlatmaya, ‘Felek gözün kör olsun!’ diyerek başlayacağız. Feleğin gözü kör olsun ağbiler. Ulan felek, yaktın bizi! Ulan felek olmaz ol! Namussuz felek, sürüm sürüm sürün de bizden beter ol! Ulan felek, Allah sana uyuz versin de kaşınacak turnak vermesin. Ulan Allahsız kitapsız felek, ulan imansız, vicdansız felek!” (s. 308)

Onun bu şekilde feleğe sövmesinin nedenini sis düdüğü sesli hükümlü sorunca Yaşar, han odasında tanıştığı Süleyman Usta’nın kendisine feleğe söverek içini rahatlatmayı öğrettiğini söyler.

“Süleyman Usta boyuna feleğe sövüp sayardı. Nerde, ne zaman bir uygunsuzluk, bir kötülük, bir bozukluk görse, hemen başlardı feleğe ilenmeye: ‘Ulan kan içici felek! Olmaz olası, ağzı gözü toprak dolası... Dert bulup da derman bulamayası...’ İşte böyle ilenirdi.” (s. 309)

Boyuna feleğe ilenen “*Ulan alçak, ulan rezil felek! Tuz yalayası, yüreği yanası da su bulamayası! İt dölü, bozuk mayası!*” (s. 310) gibi ağır sözler söyleyen Süleyman Usta’ya bir gün Yaşar neden böyle durmadan feleğe sövdüğünü sorar ve ilginç bir cevap alır.

“Oğlum Yaşar, benim başıma çok belalar geldi. Ben asıl kime sövüleceğini çok iyi bilirim ama, sövülecek olana sövünce başım derde giriyor. Yani çorbadan ağzım çok yandığından, ben de şimdi yoğurdu bile üfleterek yiyorum. Asıl sövülecek olanlara, sövülmesi gerekenlere sövüp saysak, polis yakamıza yapışır. Biz de asıl sövmemiz gerekenlerin yerine feleğe söveriz. Bu millet feleğin olmadığını bilmez de yatar kalkar feleğe söver, hiç durmaz boyuna feleğe ilenir? Bilir bilmesine... Ama feleğe söverken, feleğe ilenirken, kime sövüp ilendiğini bilir, yüreğinin ataşını söndürür. İleneceklerle ilensek mahkemeye verirlir, hapsilere atarlar. Millet de yolunu bulmuş; feleğe söver, kadere ilenir, yazgısını yerer. Yüreğini serinletir, biraz olsun erinir.” (s. 310)

Halk Edebiyatı’nda felek; dünya, kader, zaman, gökyüzü, Azrail, Allah ve kaderi belirleyen ilah anlamına gelmektedir. Bazen olağanüstü güçlere sahip yaşlı bir adam veya acuze olarak da düşünülür. Bu kişi elindeki çarkı çevirerek insanların kaderini belirler (Şimşek, 2009: 35). Süleyman Usta’nın bahsettiği felek ilahi anlamda değildir. O daha çok dünyaya daha doğrusu dünya üzerindeki bazı güç sahibi insanlara tepkisini açıktan açığa dile getirmek istemez. İçinde birikenleri dolaylı yoldan ifade eder.

Felekzede, talihsiz anlamında; feleğe küsmek, ümitsizliğe düşmek anlamında; feleğin çemberinden geçmiş, her türlü zorluğa uğramış, tecrübe sahibi anlamında; feleğin sillesini yemek, felakete uğramak anlamında kullanılır (Pakalın, 1993: 597). Felek çoğu zaman insanların acılarının, sitemlerinin, içinde biriken dertlerinin sorumlusu olarak gördüğü bir kavramdır. Romanda da Süleyman Usta, başına gelenlerin aslında kimden olduğunu bilir ama onlar hakkında kötü konuşacak olsa başının belaya gireceğini de bildiğinden feleğe söverek içini rahatlatır. Felek de nihayetinde yüzyıllarca insanın dertlerine, sıkıntılara sebep olan bir kavram olarak kullanılmıştır.

Yaşar o geceki anlatımını bitirdikten sonra sözünün sonunun felekle bağlar. Yüreğinin yalazlarını ağzından fışkırtır gibi ilk kez koğuştaki bağırır.

“- Ulan ben o feleğin anasını avradını, gelmişini geçmişini, yedi geçmiş geleceğini, eşikteğini, beşiktekini... Ulan ben o feleğin!..

Öteki hükümlüler de sövgüye, ilenmeye katıldılar.

Koğuştaki bir uğultu yükseldi.

- Felek gözün kör olsun!
- Ulan gözün kör olsun!
- Ulan felek, yaktın bizi!
- Ulan felek, olmaz ol!” (s. 324)

Fakir Baykurt’un *Kara Ahmet Destanı* romanında köy muhtarının evini ve ahırını Kara Ahmet yakar. Fakat muhtarın karısı biraz da suçu kendilerine atmalarından çekindiğinden kaderde olanın başa geldiğini söyler. “*Allah verdi mi veriyor işte! Yazımızda varmış! Kader ve tecellimizde varmış! Hiç kandil yakmasan, kibrit çakmasan, gene çıkıyor yangın! Yangın da debrem gibi bir şey! Kulun hatası mı debrem?*” (s. 102)

Bayram’la aynı hastanede çalışan Daşduraklı Hilmi, Ahmet’in dinî bir okulda okuması için Bayram’a sürekli telkinlerde bulunur, onu etkisi altına almaya çalışır. Ona göre her şey neticede Allah’ın yazdığı kadere bağlıdır. Ahmet ortaokul öğrencisi iken bir kompozisyon yarışmasında Bayrak isimli yazısıyla seçici kurulun takdirini kazanır. Ona Ankara’dan *İnsanlar Âlemi* isimli bir kitap gönderirler. Hastanedeki personel şefi Bayram’ı tebrik edince Hilmi’de bu sevimli haberden istifade ederek duygularını dile getirir.

“Yanarım, yanarım, neye yanarım, biliyor musun? Böyle zekâlı bir çocuğu götürüp lise ortasına yazdırdın, zebil ettin; ona yanarım! Hiç olmazsa İmam Hatip’e yazdırsaydın; İslam’a yarayışlı olurdu. Haydi gene hayırlı olsun! İradei külliye Allahüteâlâ’nın elindedir; unutma! Hangi yoldan yürümesinin daha hayırlı olduğunu, önünde sonunda O tayin eder...” (s. 169)

Daşduraklı Hilmi’ye göre çocuğun imam hatip türünden bir okula değil de düz bir liseye yazdırılması onun hayatının harcanması anlamını taşımaktadır. Fakat Hilmi yine de umudunu kaybetmez çünkü kader Allah’ın elindedir. Çocuk için nerede okumasının kendisi için daha hayırlı olacağını bilecek olan da Allah’tır.

Tarık Buğra'nın *Dönemeçte* romanında Orhan kaderin değiştirilip değiştirilemeyeceğini Doktor Şerif'e sorar. Şerif değiştirildiğinde de kaderin değiştirilen yön, gidiş olmadığını alinan sonuç olduğunu söyler. *"Kader olandır. Bu da bir bakıma, kader her şeydir demektir. Tıpkı, aynı açıdan, kader yoktur denilebileceği gibi."* (s. 175) Şerif, ilerleyen günlerde kendisiyle, kadın doğum uzmanı kadın doktor, operatör ile birlikte kasabada bir poliklinik açma hayali kurar. Sonra Handan'ı düşünür ve benzer şekilde kaderle olan düşüncelerini yineler. *"Kader olan'dı ve her şey mizaca göre oluyordu, insan kaderini çiziyor, daha doğrusu onu beraberinde getiriyordu."* (s. 191)

Romanda Eczacı Celal, Handan'ın kadehine koyduğu arseniği bile bile içerek intihar eder, Şerif'e de bir mektup bırakır. Kader konusunda güya Şerif'ten ayrı düşünmekte ve geride kalanların yaşayacaklarını kadere bırakmaktadır. (s. 252) Bu, görünüşte bir bakıma kavgayı bırakmak, yenilgiyi kabul etmek demektir.

Şerif bir müddet düşündüğünde onun kadere bırakmak ifadesinin hiç de olumlu bir anlam taşımadığını anlar. Çünkü Celal'in kadehine arsenik koyup zehirleyen Handan'dır ve o bir katildir. Şu durumda Orhan bir katille evlenmiş olacak, kendisi ise öldürmeye teşebbüs suçunun ortağı olarak yaşayacaktır. *"sonra da 'kadere' bırakmış olacaktı.. her şeyi!"* (s. 253) Celal yaşayarak hiçbirine çektiremeyeceği derecede ızdırabı ölümüyle yapmıştır. Üçünü de huzursuz bir yaşam beklemektedir.

"'Kadere bırakmış!..' "

Kader çiziyordu oysa!

Ve, üçünün de, ayrı ayrı, kılı kılına hakettikleri bir kader olacaktı bu." (s. 255)

Celal, olabilecekleri, onların neler yaşayacaklarını çok iyi tahmin ederek buna göre hareket etmiş birisidir. Kendisinin dışlandığı, hor görüldüğü, sevdiğini elde edemediği bir dünyada sevdiğinin ve onun yanında yer alanların da mutlu olmasını istemez. Doğuştan çirkin görünüşlü birisidir ve hem Handan hem de Şerif onun bu halini küçümsemişlerdir. Celal olabilecekleri, daha doğrusu diğerlerinin kaderlerini çizmeye çalışan bir karakterdir. Nitekim Orhan ve Handan, daha evlenmeden kavgaya

tutuşurlar, huzursuz süren evliliklerini de uzun süre devam ettiremezler. Bu durum Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanındaki Suat'ın intiharını çağrıştırmaktadır. Suat kendi canına kıyarak birbirlerini çok seven Mümtaz ve Nuran'ın evliliklerine mani olur ve ikisini birbirinden ayırır. Yaşayarak ne yaparsa yapsın elde edemeyeceği kötü neticeyi ölümüyle gerçekleştirir.

Bir sene sonrasında Celal'in kadere bıraktığı her şey gerçekleşir. Handan'la evlenen Orhan'ın üç ay sonra tayini başka yere çıkar fakat Handan'ı yanında götürmez. Handan'la sürekli tartışmakta, kavga etmektedirler. Orhan gittikten birkaç ay sonra da Celal'in kadehine koyduğu şekilde arsenikle Handan canına kıyar. Orhan sevdiği Handan ile huzuru bulamaz. Şerif ise politikayı hiç sevmediği halde sürgüne gider gibi Ankara'ya gider. Bir yandan da Handan'ın suçunu örtbas ettiği için vicdan azabı duyar, büsbütün bunalımlar yaşar. Üçünün hayatı böylece zehir olur. Nitekim roman şu şekilde biter:

“‘Her şeyi kadere bırakıyorum!..’

Üç kaderi çizip gitmişti oysa!

Şerif öç almanın böylesini görmemişti. Duymamıştı. Okumamıştı.” (s. 271)

Emine Işınsoy'un *Ak Topraklar* romanında Türk ile Müslüman çok yakın anlamda kullanılmıştır. Esere göre Türkler, eskiden beri İslam dininin birçok güzelliğini hayatlarına yansıtmışlardır. Rasim Özdenören'in *Gül Yetiştiren Adam* romanındaki başkarakter Müslümanlığın temsilcisi konumundadır. Dışarıdaki insanları kendi bakış açısına göre yargılar. Münevver Ayaşlı'nın *Pertev Bey'in Torunları* romanında İslam'ın siyasi maksatla kullanımının ön planda olduğu görülür.

2.3. Kur'an- ı Kerim

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim'in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünün Birinci Şarkı'nın 73. mısrasında Selim'in annesi oğlunun iyileşmesi için başucunda *Kur'an* okur.

“Terli bir uyanıştan sonra tam üç yaşında

Düştü yatağa baygın. Ağlayarak başında

Kuran okur annesi; bir açılrsa gözlerin.

Ne diyorsun Allah’ım, duyulmuyor sözlerin.” (s. 116)

Sevgi Soysal’ın *Şafak* romanında Zekeriya evlenirken bir elini *Kur’an*’a bir elini de silahına koyarak yemin eder. *“Sonra da, nikâh memurunun yadırgayan bakışlarına aldırmadan bir elini Kuran’a, bir elini tabancaya koyarak demişti ‘evet’ sözünü. ‘Bu ne biçim mezheptir?’ diye huysuzlanan Ali’yi de, ‘Bizim töremiz böyle,’ diye susturmuştu.”* (s. 62)

Emine Işınsu’nun *Ak Topraklar* romanında roman karakterlerinden bazılarının *Kur’an* okuduğuna değinilir. *“Sonra gelip eve, Kur’an-ı Kerim’i güldür güldür okuyan Dumrul oğlan için rahleler yapar, bu rahleleri, baba-atalarının ongunu olan şahin kuşunun tasvirleri ile süsler.”* (s. 30)

Romanın karakterlerinden Selcen’in oğlu Dumrul on beşinde olmasına rağmen çok efendi, çevresi tarafından çok sevilen birisidir. Aynı zamanda okumaya da tutkundur. Bazı geceler uyandığında oğlunun *Kur’an* okuduğunu görür. *“Bazı sabah namazına kalkıban, bakup görür kim, oğlancığı, kör kandilin ışığında Kur’an’ı hatmeylemekte. Sesinin nuru ile oda nurlanmada.”* (s. 35) Romanda Bayındır Bey’in üzerine ant içtiği nesnelerden birisi de *Kur’an*’dır. *“Çünkü tâ Çağrı Beg’in yanında Kur’an-ı Kerim ve ok ve yay üzerine ant içmişlerdi.”* (s. 39)

Türklerde yeminin kullanımına dair ilk örnek M.Ö. I. yüzyılda, Hun hakanı Huhanye ile Çin elçileri Çan ve Mın arasındaki bir antlaşmaya aittir.

“Han ve Hunlar bir sülale teşkil ederler: Nesiller boyunca birbirini aldatmaz, birbirine saldırmaz, hırsızlık vukuunda birbirine bildirirler. Hırsızları cezalandırırlar, zararları öderler, iki taraftan birine düşman saldırırsa askerleriyle yardım ederler. Bu andı kim bozarsa Tanrı’nın cezasına çarptılsın, nesiller boyunca bu andın cezası altında inlesin...” (İnan, 1948: 279, Akt. Nazlı)

İnsanlara belirli sorumluluklar yükleyen içilen anta sadık kalınmadığında ise yaptırımları olan yeminin Türkler arasında katı kuralları vardır. Bu durum edilen yeminle toplum içerisinde güven duygusunu tesis etme, yapılan anlaşmaya sadık kalma, sözünde durma gibi insanların sosyal ilişkilerini etkileyen eylemlerle ilgilidir.

10. yüzyılda Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınan ilk satır-arası *Kur'an* tercümelerinde, yemin kavramına karşılık olarak *ant* sözcüğünü ve bu sözcükten elde edilmiş olan andık- “ant içmek, yemin etmek” fiilini görmek mümkündür (Kök, 2004: 250-252). Türkler İslam ile tanıştıktan sonra eserlerinde ant ifadesini de fazlaca kullanmaya başlamışlardır. Din diğer alanlara etki ettiği gibi kullanılan kelimeleri, insanların yemin etme biçimlerini de etkilemiştir.

Sözcük karşılıklı kan içerek ahiret kardeşliğine kabul merasimine dayandığından iç- fiili ile kullanılagelmiştir (Tietze, 2002: 175). Yemin, bireyler arasında verilen sözleri perçinler. Aynı zamanda insanların birbirine olan bağıını güçlendirir. İnsanın, karşısındaki kişi tarafından daha ciddiye alınmasını sağlar. İnanma duygusunu ve güveni kuvvetlendirir.

İslamiyet'in kabulü ile birlikte; *Kur'an'a el basmak*, *Kur'an'ı öpmek*, *Tanrı nimeti ekmeği çiğnemek* gibi fikhî yeminler öne çıkmaktadır. Bu durum, eski Türklerin ilk zamanlarda yemin için kullandıkları maddi objeler tüfek, kılıç vb. yerine dinî unsurlar barındıran ‘Kur'an’, ‘Allah’ vb. manevi unsurlar kullanmaya başladıklarını gösterir (Köse, 1991: 170). Dinle ilgili unsurlar üzerine yemin insanların güven duygusunu etkilemiş, yemin etmenin kişileri ikna etme gücü artmıştır. Dinin birtakım sert yaptırımlarının olması ise yeminin daha az ve dikkatli kullanılmasını sağlamıştır.

Rıfat Ilgaz'ın *Sarı Yazma* romanında başkahraman Rıfat çocukluğunda Çar ordusunun önünden, Trabzon'dan kaçıp Cide'ye gelerek Kur'an Kursunda görev yapan hoca hanımın kızı Ayşe'ye sıcak bir ilgi duyar. Rıfat Ayşe ile oynarken, onun yanında otururken, yüzüne bakarken de mutlu olur. Sırf Ayşe'yi görmek için Kur'an Kursuna gider. “*Bu yüzden okulumuzun kapandığı aylarda, annem namaz sureleri öğreneyim diye Hocanım'ın Kuran Mektebi'ne göndermek istedi mi, zorluk çıkarmaz,*

güzel havalarda bile denize gitmekten vazgeçer diz çökerdim rahlesinin önüne.” (s. 72)

Mehmet Seyda'nın *İhtiyar Gençlik* romanında Kalübela Cemil'in doğru konuşması için *Kur'an*'a el basması istenir. İlk başta abdestim yok dese de Kalübela bunu kabul eder. “‘Eyi madem’ dedi Kalübela, ‘bir yalanım çıkarsa bu kitap çarpsın beni!’” (s. 223) Orhan'ın nerede olduğu sorusuna Cemil hastanede şeklinde cevap verir. Ardından *Kur'an*'dan elini çeker.

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında Selim bir akşam evde otururken kapı çalınır. Gelen kişi kendisine bir celpname verir. Büyük Mahkemeden sanık olarak çağrılmaktadır. Kendisini akşam vakti mahkemeye çağıran kişi Yek'tir. Gittiği yerde üç yaratık görür. Bunlar üç büyük melektir. Yazar dördüncü büyük melek olan Azrail'i romanda kullanmaz.

“Selim kendine gelmiş, iradesini takınmıştı. Kendisiyle karşısındaki muhteşem ışığın arasına üç yaratığın geldiğini gördü ve onlarla ilk defa karşılaşmasına rağmen gönlüne dolan bir sezgiyle kim olduklarını tanıdı. Bunlar Cebrail, Mikâil ve İsrâfîl'di. İnsan gibiydiler ama insana benzemiyorlardı. Çok büyüktüler ama bu geniş alanı dolduran insanlarla aynı boyda gözükmüyorlardı.” (s. 255)

Selim kendisiyle karşısındaki ışığın arasına insana benzeyen ama insan olmayan üç kişinin geldiğini görür, ilk konuşan Cebrail'dir.

“Cebrail söze başladı:

- Selim Pusat büyük günahlar işledi. Ben görevi bitmiş bir melek olduğum, kıyamete kadar dinlenmek hakkını kazandığım halde bu hakkıma ilişti. Onun gönlünden geçen fırtınalarla rahatsız edildim. Hâlbuki bu fırtınalar yalnız ben peygamberlere vahiy götürürken duyulurdu. Kendisinden yirmi beş yaş küçük bir kızı sevdi ve hepsinden daha kötü olarak bu sevgiyi açığa vurdu. Bir subay için en büyük günah budur.” (s. 256)

Romanda yargılamalar bittikten sonra Selim bir ara kendinden geçer. Ömrü boyunca hayal sandığı şeyler şimdi gerçek olarak karşısındadır. Işıktan, Selim'in lehine konuşacak varsa gelsin sözü yükselince Selim'in annesi konuşur. Sonrasında ışıktaki ses geçmiş zamanın perdesinin açılmasını buyurur. Bunu yapan kişi

Cebrail'dir. *“Cebrail hızla ilerleyerek kimsenin görmediği bir perdeyi açtı ve bakanlar dehşet içinde o günden on binlerce yıl önceki zamanı ve o zamanın insanlarını gördüler.”* (s. 267) Işıktaki sese göre Selim'i haklı bulanlar gelip konuşmalıdır. Fakat kimse kıpırdamaz. Işıktaki ses gelecek zaman perdesinin açılmasını ister. *“Cebrail'in açtığı perdenin arkasında ötekilerden binlerce, yüz binlerce defa büyük bir alan ve o alanda rakamlarla sayılamayacak kadar çok insan vardı.”* (s. 267) Işıktaki ses Selim'i haklı bulan varsa konuşsun der ama yine kimseden ses çıkmaz.

Yazar anlatıcının dört büyük melekten bilhassa Cebrail'i seçmesi onun Allah'tan aldığı mesajları peygamberlere iletmesi ile alakalı olmalıdır. Son peygamber de dünyadan göçtüğüne göre artık Cebrail'in görevi de sona ermiştir. Fakat Selim Pusat'ın yaşadıkları kıyamete kadar dinlenecek olan meleğin rahatını bozmuştur. Çünkü melek peygamberlere vahiy götürürkenki fırtınalara benzer fırtınalar duymuştur. Selim Pusat'ın içinde yaşadığı duygular o derece yoğun ve şiddetlidir.

Romandaki Büyük Mahkeme mahşer gününde insanların hesaba çekildiği yere benzemektedir. Yazarın bu adı vermesi sebepsiz değildir. Selim Pusat'ın duyduğu, büyük ışıktan gelen ses de yaratıcıya ait olmalıdır. Selim bir nevi büyük bir sorgulamanın içerisinde. Onun sorgusu her açıdan olağanüstü öğeler taşımaktadır.

Dönem romanında *Kur'an-ı Kerim*'e pek yer verilmez. Ayetlerden alıntılar yapılmaz. Onun insanları mutluluğa götüren özelliklerinden bahsedilmez. *Kur'an-ı Kerim*, sadece bir kitap olarak, çok az sayıda ve genellikle bir yemin unsuru olarak kullanılır.

2.4. Namazla İlgili Unsurlar

Anadolu'da Müslüman ailelerin yeni doğan bebeklerinin kulağına ezan okudukları bilinmektedir. Çocuğun İslam dinine bağlı olarak yaşamasına vesile olmak için sağ kulağına oldukça sessiz bir biçimde ezan okunur. Ezandan sonra üç defa çocuğa verilen ad fısıldanır. Anadolu'da yaygınlaşmış bir âdet olan bu hareket bazı romanlarda da yer almıştır.

Sosyal endişelerden çok insan psikolojisi üzerinde duran, içinde bulunduğu şartlar ne kadar kötü olursa olsun çevresindeki insanlara yardımcı olmaya çalışan bir öğretmenin mücadelesini anlatan, roman tekniği açısından köy romanlarında yeni bir yönelişin örneklerinden olan (Kaplan, 1997: 535) *Hakkâri’de Bir Mevsim* romanında başkahraman hiç bilmediği bir yerde ilk defa gördüğü insanların arasında anımsadığı tek şeyin doğduktan sonra kulağına okunan ezanla birlikte adı olduğunu söyler.

“Ben oradaydım, dilinden anlamadığım insanların arasında.

Dilimden çok az kimselerin anladığı insanların arasında.

Gökyüzüne yakın bir dağ başında.

Önemli olan, önemli de değil, gerçek olan, tek gerçek olan buydu.

Bunu anladım.

Anladıktan sonra da, artık geçmişi bilmek, eski günleri anımsamak istemedim.

Ansıdığım yalnız adımdı.

Bir sabah ezanıyla kulağıma fısıldanmış, anlamsız bir sözcük: Adım.” (s. 24)

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Turgut’un kulağına çok bilgili olmayan babası tarafından ezanın okunması onun hayatının dönüm noktası olur. Anlatıcıya göre babasının ne dediğini bilmeden sadece oluşmuş düzen gereği ezan okuması ilerleyen yıllarda Turgut’un incelemiden Şarkî Medeniyet hayranı olmasına neden olmuştur. Anlatıcı Turgut’un Divan Edebiyatı’na hayran olmasını da çocukken okunan bu ezanın etkisine bağlar.

“İşte, baba tarafından pek talihli sayılmayan Birinci Dragut, aslen İstanbul vilâyetinin Aksaray kazasına bağlı olup, tarihe geçen ismini ilk defa bu yarı münevver babanın, kulağına okuduğu ezanla duydu. Hüsnü Bey pek dindar sayılmazdı. Turgut’un kulağına ezanı fısıldarken de gene, Kadim Yunan gibi, bilmediği bir düzenin ezberciliğini yapıyordu. Doğu ve Batı kültürünün sembolleri, onun kafasında bütün ürkütücü yönleriyle, birbirine karışmadan durabiliyordu. Turgut Efendi, yani istikbalin şu meşhur şahsiyeti, işte böylece ilk kültürünü Şarkî İslâm’ın tesiriyle almış oluyordu. Turgut’un, yıllar sonra, edebiyat dersiyile başlayan divan edebiyatı hayranlığının köklerini, kulağına okunan bu Arapça sözlerde aramak gerekir. Fakat o anda babası, nasıl ne dediğini bilmeden konuşmuşsa, Dragut Özben de ne dediğini bilmeden, bir

Şarkî Medeniyet hayranlığı tutturmuştur yıllarca. Bilhassa, bu sözlerin kulağına söylenmiş olması; bu tarihi şahsiyette, bütün kültürün ve hassaten Arap kültürünün kulaktan dolma bir şekilde tezahürüne sebebiyet vermiştir.” (s. 56)

Adalet Ağaoğlu’nun *Ölmeye Yatmak* romanının on birinci bölümünde Aysel otel odasında uyurken bir rüya görür. Rüyasında kulaklarına Tanrı uludur sözleri dolmaktadır. *“Ben pikaptan Edith Piaf’ın sesinin yükselmesini beklerken, ‘Odeon rekor’ diye Hafız Burhan’ın sesine benzer bir ses duyuyorum. Ardından, ‘Tanrı uludur!.. Tanrı uludur!..’ diye ezan okunuyor.”* (s. 342)

Yusuf Atılgan’ın *Anayurt Otel*i romanında Zebercet parkın içerisinde kasketli, atkılı, kırışık yüzlü yaşlı bir adamın bir sırada oturduğunu, kendi kendisine bir şeyler mırıldandığını görür. Onun yanına oturur. Yaşlı adamla bir müddet sohbet ederler. Ezanın okunması üzerine yaşlı adam oturduğu yerden kalkar, gitmek için müsaade ister. *“Parkın yakınındaki camilerde ezan okunuyordu. Bastonuna dayanıp kalktı.*

- *İkindi okunuyor.”* (s. 80)

Muzaffer İzgü’nün *Halo Dayı ve İki Öküz* romanında Halo Dayı iki öküz parasını biriktirip karısı ile İstanbul’dan kasabaya geldiğinde kaldıkları otelde sabaha kadar uyuyamaz. Sabahleyin de erkenden uyanır. *“Sabah ezanla kalktı Halo Dayı ayağa.”* (s. 396)

Tarık Buğra’nın *Dönemeçte* romanında her tarafı karların kapladığı kış mevsiminde sabah olduğunun tek belirtisi olarak sabah ezanının okunması gösterilir. *“Sabahın tek belirtisi ezan sesiydi ve ezan sesi birdenbire, en büyük değişimi haber veren bir ünleyiş gibi gelivermişti.”* (s. 37)

Fakir Halid, Şehir Kulübünün önünden geçerken kemerli kapıdan bakar ve Şerif’i gördüğünde içi sızlar. Çünkü o, diğerlerinden farklıdır. Öteki yüksek memurlar gibi namazdan kopmayı marifet saymaz. Namaz kılanlara hor bakmaz. Seher vakti, sabah ezanından sonra Şerif, bir çayını içmesi için onu zorlar. Şadırvanın yanına geldiklerinde *“Halid ağa. Bak şu suratıma; camiye girecek hal var mı?”* (s. 37) diye sorar. Şerif, Şehir Kulübünde sabahlamıştır. Hem sarhoştur hem de uykusuzdur. Gözünde yaş birikir. Halid onu bu yüzü candan benimser, tertemiz bulur.

Çınarlı kasabası halkı çok partili hayata geçilmeden önce de mutludur. Kasaba “*hayatından memnundur ve Allah’a günde beş vakit şükretmektedir.*” (s. 51) Kasabada yokluk, açlık yoktur. Çevre köylerden her türlü ürünlerini temin etmekte, rahat rahat yaşamaktadırlar.

Doktor Şerif “*Bu gece benim tövbe gecem.*” (s. 237) diye karar verdiği gecenin ikisinde hamama girer. Saatler boyunca hamamdan çıkmaz, güzelce temizlenir. Bir süre göbek taşında uyur. Giyinirken sabah ezanı okunuyordur. Camiye Fakir ile birlikte girerler. Namaz kılarlar. (s. 238) Şerif o sabahtan sonra başka bir insan olur. Romanda Şerif’in namaza başlaması bir anda verilir. Daha öncesinde namazla ilgili pek bir hazırlığı yoktur. Ara ara kendisini huzursuz ediyordur sadece.

Münevver Ayaşlı’nın *Pertev Bey’in Torunları* romanında 1960 senesi Mayıs sabahında sıkıntılı bir zamanda ezanın okunduğu aktarılır. “*Güzel bir mayıs sabahı, Ezan-ı Muhammedi’nin karanlıkları yırttığı ve insanları aydınlığa, felâha ve salâha davet ettiği bir zamanda, Türkiye radyolarında bir felaket haberi veriliyordu.*” (s. 432)

Attilâ İlhan’ın *Sırtlan Payı* romanında başkahraman Miralay Ferit yatağına uzanır ve karısı Ruhsar Hanım ile konuşmaya çalışır fakat göğsündeki ağrıdan dolayı konuşamaz. O sırada odayı ezan sesi doldurur. “*Odayı dolduran suskunlukta, Emirgan Camii’nden yankılanan sabah ezanını duydular.*” (s. 28)

Mehmet Seyda’nın *İhtiyar Gençlik* romanında Çorum’un fiziki ve sosyal durumu anlatılır. Çorum imparatorluk zamanında sürgün yeridir. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde de bu özelliğini kaybetmez. Ardından ezanın Türkçe okunduğu zamanlar verilir. Bursalılar ezanı Türkçe okuyan kişilere sataştıkları için Çorum’a jandarma komutanlığına getirilirler. Çorumlular onları kendi şehirlerinde yalnız bırakmazlar, ellerinden geldiğince yardım etmeye çalışırlar.

“1932’lerde, minarelere çıkan meyzinler ellerini kulak arkalarına atıp, ‘Tanrı uludur, Tanrı uludur. Tanrıdan başka yoktur tapacak!’ diye ünlerler, halkı namaza çağırırlardı. Bursa’dakiler gelememişler, katlanamamışlar buna, Ulu Caminin yanından geçerken başlarını kaldırıp, meyzine: ‘Ulu köpek, ulu!’ diye bağırılmışlar. Ondandır, Hükümet Konağının arkasındaki Candarma Komutanlığının avlusu, tesbih çeken, kara çember sakallı, iri kıyım adamlarla

dolmuş taşmış. Çorumlu ise, onları dışa vurulmaz bir özlemle bağrına basmıştı. Korkaktı; yanlarına sokulamazdı, yalnız duruşma günlerini hiç kaçırmazdı.” (s. 64-65)

Füruzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanında siyasilerin dinle ilgili bazı uygulamalarından bahsedilir. Bunlardan birisi de Demokrat Parti'nin Arapça ezan yasağını kaldırmasıdır. Romanın başkahramanı Emine'nin babası Selahattin Bey bu durumu şöyle dile getirir: “*Halkevlerini düşmanca yok eden, biz halktan yanayız diye ezanı Arapça okutup, milletimizi gericilerin kucağına atan o topluluğun önünde dansetmek.*” (s. 38) Bu sözler başkahramanın ailesinin dine nasıl baktığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, özellikle II. Meşrutiyet'i takip eden yıllarda Türkçülük cereyanının ve buna bağlı olarak dilde sadeleşme akımının ortaya çıkmasından sonra ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi doğrultusunda görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler arasında bilhassa ezanın Türkçeleştirilmesi gerektiği düşüncesi önemli tartışmalara yol açmıştır. Ezanın Türkçeleştirilmesi fikri muhtemelen ilk defa Ziya Gökalp tarafından 1918'de ortaya atılmıştır. 10 Nisan 1928'de Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan, “Devletin dini dîn-i İslâm'dır” fıkrası çıkartılmış. 1932 yılında ise Türkçe ezan uygulaması yürürlüğe konulmuştur. 18 Temmuz 1932'de Diyanet İşleri Riyâsetinin de bu uygulamayı kabul etmesi sağlanmıştır. Fakat halkın bir kısmının Türkçe ezanı benimsemediği görülmüştür. Diyanet İşleri Riyâseti, Dâhiliye Vekâletinden gelen bir yazı üzerine 4 Şubat 1933 tarihinde bütün müftülöklere bir tamim göndererek görevlilerin ezanı ve kâmeti Türkçe okumalarını, buna uymayanların “kati ve şedid bir şekilde” cezalandırılacağını bildirmiştir. Demokrat Parti iktidarının ilk döneminde ceza kanununda değişiklik yapılarak 16 Haziran 1950'de ezanın Arapça okunması serbest bırakılmıştır (Ayhan, Uzun, 1995: 38-42).

Zorunlu olarak Türkçe okutulan kamet ve ezanı halkın kolay kolay benimseyemediği, bu duruma birçok yerde tepki verdiği görülür. *Kırk Yedili'ler* romanındaki Selahattin Bey ise halk gibi düşünmez. Ezanın tekrar Arapça okunması ona göre geriye gitmek demektir. Bunu savunanlar ve uygulayanlar da gericilerdir.

“Kültür bambaşka bir şey yani, kültür ileriye götürmeyebilir ama kendi içindeki bütün sağladığı şeyler size bir katkıda bulunur. Ve kültür her şeydir. Masadır, çiçektir, sudur. Kültür deyince bizimkiler sanat manat sanıyor, değil. Zanaattir. Ben buyum. Hepimizin birbirine benzemesi kadar sıkıcı bir şey olamaz. O zaman ben bütün renkleri çok seviyorum.” (Şen, 2006: 61)

Kendisiyle yapılan bir röportajda kültüre çok önem verdiğini bu şekilde dile getiren Füzûzan’ın roman içerisinde zaman zaman ezanı bir kültür unsuru olarak kullandığı görülmektedir. Emine ve babası ayakta, ablası Seçil başını dizlerine eğmiş biçimde kıpırtısız şekilde dururlarken sabah ezanı okunmaya başlar. Üçü de ezanı dinlerler.

“O anda sabah ezanını ilk kez duymuşlardı.

Emine’yi gecedan beri alan sarsıntı tümüyle durulmuştu. Ablası aynı yerde çömelmiş, babası ayakta, Emine, öylece ezanın bitişini, sokaklardan geçenlerin ilk seslerini birlikte dinlemişlerdi.” (s. 50)

Aynı romanda Leylim Nine bir anda ortadan kaybolur. Kiraz ve Emine onu aramaya başlarlar. Kar yağmakta, soğuk rüzgârlar esmektedir. Akmayan bir çeşmenin başına geldiklerinde ezan okunmaya başlar. “*Çeşmeli bir sokağı dolandıklarında yerli evlerini sıkıca vurulu kapıları, eşiklerin karla dolu çıkıntıları, uzaktan uzağa duyulan bir ezan sesi vardı.*” (s. 289) Aynı romanda anlatıcı, Emine’nin hapishanede işkence çekerken yaşadığı acıları anlatır ve ardından İran’da okunan ezanlarla ilgili birkaç cümle söyler. İranlı Ali Perviz isimli birisi yirmi iki yaşında iken 1969 yılında türlü cezalar çekmiştir. O da Emine gibi bir 47’lidir. “*Bir din adamının Şiraz’da bir arabesk caminin şerefesinde ilk akçıl bulutlar belirirken davudi sesiyle okuduğu o ezan uzanmış olabilirdi, mapushane avlusuna.*

O ezanlar bile Perviz için yurdunun parçasıydı.” (s. 328)

Emine Işınso’nun *Çiçekler Büyür* romanında başkahraman İlay kendi bebekliğini anlatırken kulağına ezan okunduğundan da bahseder. “*Ezanla birlikte kulağıma üç kez üflemiş.*” (s. 24)

Abbas Sayar'ın *Can Şenliği* romanında minaredeki ezan sesi, vakti belli etmek için vurgulanır. “*Minaredeki hoparlör ezan sesini çatılar üstünden kaydırıp aşağılara dökerken, bizimkiler ‘besmeleyi’ çekip yola koyuldular.*” (s. 135) Evde sıkıldığı için dışarı çıkıp insanlarla tanışmak isteyen Hüseyin Ağa'ya yeni evlendiği karısı Fadik cami önüne gitmesini tavsiye eder. Fakat o sadece sohbet etmek için camiye gitmesinin doğru olmayacağını düşünür. Kendisinin namaz kılmakla pek arası yoktur.

“En iyisi cami önü dedi içinden. Sonra bu aklını da beğenmedi. ‘İmam ezanın kösteğine bastırınca ne halt edeceğim? Kalkıp oradan uzaklaşsan eloğlu ardından lafı yetiştirir. Yaşından başından da utanmıyor. Ezanı kulak ardına atıp, siktirip gidiyor, derler. Camiden içerisi desen kendine, ayağın alışık değil. Doğru dürüst vakit namazlarının kaç rekât olduğunu çoktan unutup gittin. Ağam rahmetlik de beynamazın bir tekiydi. ‘Besmeleyi’ bile öğretmedi bize. Balkan çıkmasaydı, ben de alnım secde görmeden gelir giderdim. Din için harp olur da din iman gayretine namaz niyaz olmaz mı? Kafkas’ı da öyle, Arab çölünde din gardaşlarımızın hıyanetlerine uğradığımız muharebelerde de öyle. Harp, dizimi yatkın kıldıydı namaza. Can korkusu desen değil benim için... ‘Uyduk kalabalığa, uyduk imam-ı azize.’” (s. 150)

Fakir Baykurt'un *Kara Ahmet Destanı* romanında Ahmet gözaltına alınıp Emniyet Müdürlüğüne götürülür. Başsavcının kapısının önünde beklerken öğle ezanı okunur. O anda annesinin ve kardeşlerinin neler yaptıkları gözünün önünde canlanır. “*Öğlenin ezanları okunmaya başladı minarelerden. Gazi Camisi yakın. Yanık sesli imamları Burdur’un. Çelik hoparlörde iyi gidiyor sesleri. Belki ta gölün karşısındaki köylerden, Koca Dumlu’nun başından duyuluyor.*” (s. 193)

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim'in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünün Dördüncü Şarkı'nın 458 ve 459. mısralarında Selim dua etmek için besmeleyi bile bilmediğini ifade eder. Burada besmeleyi doğru söyleyememesi de dikkat çekicidir.

“*Daha, ‘Eüzü mineşşeytanı*

racim’i bilmiyorum

Başlamak için duaya.” (s. 130)

Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* isimli romanında köylerinden çıkıp kasabaya ulaşan Halo Dayı ve oğlu İdris kasaba meydanındaki bir anıtın önünde gecelemeğe karar verirler. Bir bekçi gelerek orada uyumalarına izin vermez ve onları polis karakoluna götürür. Polis Halo Dayı'ya besmele çekip tekrar köyüne dönmesini salık verir. “...*Sen yarın sabah bismillah hemen köyüne...*” (s. 58)

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim'in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünün Dördüncü Şarkı'nın 498. mısrasında Hacı Bayram Camisi anılır.

“*Hacı Bayram Camisinin çevresindeki küçük*

evlerden birinde,

Yeni bir rüzgâr esti (olumsuzluk rüzgârı). (s. 131-132)

Tutunamayanlar romanındaki Turgut'un babası Hüsnü Bey dile hâkim olmayan birisidir. Hayatı telaffuz etmekte zorluk çektiği kelimelerle boğuşarak, anlamadığı sözleri tekrarlayarak geçmiştir. Platon'dan söz ederken de Turgut'un kulağına ezanı fısıldarken de bilmediği bir düzenin ezberciliğini yapıyordur (Gürbilek, 2016a: 56).

Vedat Türkalî'nin *Bir Gün Tek Başına* romanında başkahraman Kenan'ın geçmişte başına gelen olaylardan dolayı sinirleri oldukça bozulmuştur. Karısı Nermin ise onun duygularını anlamaktan uzaktır. Onun kendisiyle konuşmak istememesini ölü görmesine yorar. Acı bir alayla söylediği “*Yine ölü gördün galiba...*” sözü Kenan'ı deliye döndürür. Ayağa fırlar ve kekelemeye başlar.

“- Evet... Ölü gördüm yine...

Nermin ürktü, bu durumu yaratmak istememişti. Arkası dönüktü Kenan'a. Düzeltme, önleme çabası içinde pek de düşünmeden:

- İstersen başka yere taşınalım, dedi. Şişli Camisi'nin önünden geçtikçe ölü görür insan.” (s. 16)

Karısı Nermin'in burada ölü görmeyi cami görmesine bağlaması dikkat çekicidir. Kenan ise yolunu değiştirmekle, kendilerinin görmemesi ile sorunların çözülmüş olmayacağına dair bir söz söyler. Nermin'in buradaki sözlerinin 1949 yılında ibadete açılan Şişli Camisi'nin o bölgede yaşayan birtakım insanların görüşü olduğu da düşünülebilir. Cami ölüyü çağrıştırmakla yaşam odaklı anlayışın karşısındadır.

Füruzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanında evli bir adamla ilişki yaşarken yakalanan İclal Hanım Lamia Hanım'a çocukluğunda gittiği camiden bahseder. Çocukken bir gün cami içerisinde bir süre uyuyakalır. Kulağına gelen dua sesi onu âdeti büyüler.

“Bach’a, Beethoven’e dönerken Itri’yi unutmuştuk. Çocukluğumun camilerinden birinde saraylı ninemle gittiğim bir teravih namazında uyuyakalmıştım. Kulağıma gelen Selâtin duasının anlatılmaz görkemiyle uyandım. Oysa her müziğin kendi öz gücünü burda, bu dağlarla çevrili Erzurum’da yine anlıyorum.” (s. 99)

Itri, Klasik Türk Musikisi'nin en önemli isimlerindendir. 17. yüzyılda yaşamış olmasına rağmen günümüzde hâlâ etkisini devam ettirmektedir. Anlatıcının Itri'den bahsetmesi tesadüfi değildir; aslında Türk milletinin yüzyıllara uzanan köklü geçmişine yapılan bir vurgudur. Kahramanın çocukluğuna, gittiği camideki dua sesine özlem duyması geçmiş günlere duyulan hasretin bir ifadesidir.

Milletler içerisinde öne çıkan şahsiyetler, nesilleri en iyi surette temsil ve ifade eden kabiliyet ve deha sahibi insanlardır. Bu müstesna kişileri tek ve yüksek gösteren şeylerden birisi de onlara uzaktan bakmaktır (Kaplan, 2020: 15). Bu anlamda Itri'nin döneminin, neslinin en önemli şahsiyetlerinden birisi olduğu söylenebilir. Ona günümüzden bakmak ise Itri'nin bulunduğu konumu daha da yükseltmektedir.

Ferit Edgü'nün *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında birinci tekil anlatıcı Hak kentinde bir handa konaklar. Kaldığı odanın kapısı açılır ve içeriye giren yabancı birisinden sonra yabancı bir adam daha girer. Anlatıcı bu kişinin namaz kılışını seyreder:

“Uyku tutmuyordu, gözlerimi kapıyor, kulaklarımı tıkıyordum, (Çünkü ilk gelen horlayıp duruyordu) uyku tutmuyordu. Bir ara gene kapı açıldı. Bu kez gelen (Artık bu son dedim, çünkü

odada bir beşinci yatak yoktu) ceketini çıkardı ama soyunmadı, yatağın üstüne çıkıp namaz kılmaya başladı. Daha namazını bitirmemişti ki tavadaki soluk ışık söndü. Çok şükür. Karanlığa gömülmüştük.” (s. 62)

Pir köyünde çocuklardan sonra hayvanların da ölmeye başlamasıyla köy halkı perişan bir hâldedir. Anlatıcıyı ziyarete gelen Ali isimli bir köylü gözleri çökük, boynu bükük biçimde yaşadığı sıkıntıyı ona anlatır.

“Saat kaç? Diyor.

Demek öğle namazım kazaya kaldı, diyor.

Kalsın, diyor. Kazaya kalan bir öğle namazımız olsun. Çocuklardan sonra şimdi de koyunlar ölüyor, diyor.

İki koyunum öldü bu sabah.

Yetişip kesemedim.” (s. 188)

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Selim, Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi yazar. Bu bölümde bazı isimlerin yaşadıklarına yer verir. Nazmiye Erdoğan da onlardan biridir. Bu kişi zaman içerisinde “*namaz kılmamı öğrenmiş*” (s. 682) birisidir.

Adalet Ağaoğlu’nun *Ölmeye Yatmak* romanında Salim Efendi oğlu İlhan ile tartışır ve oğlu sinirle kapıyı açık bırakarak çekip gider. Salim Efendi sonrasında namaza durur. “*Salim Efendi, aptes alıp namaza durdu. Yüksek sesle, ‘Sen doğru yoldan çıkanları yola getir Yarabbi’ diye dua etti. Selam verip kalktı.*” (s. 227)

Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* romanında başkahraman Selim eski arkadaşı Tahsin’in daveti üzerine askerî tarihe ait evrakı tasnif komisyonunda görev alır. Burada çalışırken iş arkadaşlarının arada odadan çıkıp bir süre geri dönmemeleri dikkatini çeker. “*İş arkadaşlarının arasına nöbetleşe odadan kaybolmalarının sebebini de biraz sonra anladı: İlerdeki küçük bir odada teker teker namaz kılıyorlardı.*” (s. 126)

Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* romanında başkahraman Kenan devrimci sevgilisi Günsel ile birlikte devrimciler tarafından çok saygı duyulan Baba'yı ziyarete gider. Baba'nın anlattığı Mehmet isimli kişi beş vakit namazını kılan birisi olmasına rağmen komünist olduğu iddiası ile cezaevine konulur. Baba bu olayı etrafındaki insanların komünistliğini ve devrimciliğini pekiştirmek için anlatır.

“32’de Elazığ cezaevinde bir Memedimiz vardı bizim. Kara, kavruk oğlan. Sovyet sınırındaki bir karakolda askerlik yapmış. Sonra gelmiş memlekete; bir gün kahvede, ‘Rusların karakolları fena değildi, aç değildiler’ gibi bir söz etmiş. ‘Komünist oldun’ deyip bizim yanımıza tıktılar bunu. Beş vakit namazında. Cin gibi bir oğlan. ‘Okuman yazman var mı?’ dedik. ‘Harfleri tanıyorum da birbirine vuramıyorum’ dedi. Okuyamıyordu. Epeyi kaldı bizimle... Bir gün ‘Ne vakit gözü açılacak, ne vakit gerçekleri göreceksin bu halk’ gibisine dertleşiyoruz. ‘Baba’ dedi, ‘bu millet benim gibi, harfleri tanıyor da daha birbirine vuramıyor.’” (s. 131)

Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Otel* romanında mahkemede geçen olayların anlatıldığı kısımda yazarı tekdüze bir biçimde yazdıklarını okumaktadır. Savcı sanığı nasıl tanıdığını, dengesiz davranışları olup olmadığının sorulmasını istemiş, tanık da anlatmaya başlamıştır. Sanığın normal olmayan hareketlerinden birisi de anası namaz kılariken yanında mantar tabancası patlatarak namazını bozdumasıdır. “... *bir akşam tarla dönüşü niye mercimek çorbası pişirmede diye anasına bağırıldığını eskiden bir gün de ikindi namazı kılariken arkasından yaklaşıp kulağının dibinde mantar tabancası patlatarak namazı bozduğunu söyledi.*” (s. 73)

Narsist ve hazcı ahlak anlayışını ön plana çıkaran insanlar anlık tatmin arayışı içerisinde dirler. Bu arayışın güdülemesiyle davranan kimselerin toplumla bağları ve sorumluluk duyguları zayıftır. Sonuçta böyle insanlar her şeyi bireysel yararları için kullanan, kendi benliklerine tutkun ve bencil bir kişilik tipi haline gelirler. Cinsel konularda bir kural tanımazlar, her şeye açıktırlar (Hökelekli, 2002: 22). Zebercet anlık tatmin arayışı içerisinde olan, cinsel anlamda kural tanımayan bir kişidir. Topluma karşı hiçbir sorumluluk duymaz. Sosyal bir bağı yoktur.

İçine dönük, kuşkucu, ürkek ve toplumdan soyutlanmış bir karakter olan Zebercet'in hayatında dinle ilgili hiçbir unsurun olmadığı görülür. İnsanın manevi bir boşluk içerisinde olması onu çeşitli arayışlara sevk eder. Cinsellik konusunda bir

arayış içerisinde olan başkahraman, bu ilgisini hiçbir zaman inanç noktasına çevirmez. Yalnız veya topluma yabancılaşmış bir insanda olması beklenen tutunacak manevi bir dal, inanış onun yaşamında bulunmaz. Çeşitli cinsel sapkınlıklar yaşayan, bütün umudunu gecikmeli Ankara treni ile gelen kadına bağlayan, gelmeyince de büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Zebercet intihar etmekten başka yol bulamaz. Çünkü onu ayakta tutacak, yaşama bağlayacak bir şey kalmamıştır. Hayata katlanması için dinin vereceği herhangi bir teselliden mahrumdur.

Dinî grupların yaşamın birçok alanı için kuralları vardır. Bu kurallar bireyler için koruyucu işlev görevi de görürler. Dinî gruplar bireylerin davranışlarını düzenler, onları bencil arzularının peşine düşmekten alıkoyar. Kendi çıkarlarından önce grubun çıkarlarını düşünmeye zorlar. Böylece kişi grup içerisinde desteklenir, grupla bütünleşir. Durkheim ortak paylaşılan dinî inançların toplumsal bütünleşmeyi artıracaklarını sosyal aidiyetten dolayı da insanlarda intihar eğilimlerinin düşeceğini ifade eder (Durkheim, 2013: 158). Bu anlamda *Anayurt Otel*i romanındaki Zebercet'in hayatında dinî unsurlar daha fazla bulunsaydı yahut herhangi bir dinî gruba bağlı olsaydı intihar etmekten vazgeçebilirdi.

Emine Işınsu'nun *Çiçekler Büyür* romanında ele alınan konu Bulgarların Türkleri asimile etmeleri, onlara dinlerini, milliyetlerini unutturmalarıdır. Romanın başkahramanı İlay'ın dedesi buna direnen önemli bir kişidir. Annesine ve dedesine ait eşyalar İlay'a atalarını hatırlatmaktadır.

“Dedemin el dokuması seccadesi, tespihi, annemin beyaz tülbendi üst üste. İki tülbendi var, biri namazlar için, öbürü günlük, her an başında. Odanın içini aydınlatan loşluğunda, biliyorum ılık bir nefes gibi beni sarıp sarmalayan atalarımın ruhudur.” (s. 106-107)

İnsan hayatında çocukluk dönemi çok önemli bir zaman dilimidir. Çocuklukta yaşananlar ileriki yaşları az veya çok etkilemektedir. Onların ev, aile yaşantıları, dinle, inançla ilgili tanık oldukları olaylar, gördükleri nesneler büyüdüklerinde çocuklara çeşitli çağrışımlar yapabilir. İlay İslam dini ile ilgili unsurların yoğun olduğu bir aile ortamında çocukluğunu geçirmiştir. Aile fertlerinin kullandıkları eşyalar büyüdüğünde ona İslam dinini hatırlatır. Yetiştigi ortamda onu etkileyen unsurları atalarının ruhu olarak niteler. Kendisini evine, ailesine ait hissettiğinden bu ruh ona mutluluk, huzur

verir. İnsanın aidiyet kazanmasında mekânın çok önemli bir yeri vardır. İlay'ın ailesinde gördükleri onun bir kimlik kazanmasını da sağlar. O, İslam dinine inanan bir Türk'tür. İlay bu yönüyle Yahya Kemal'i hatırlatır. O da yaşadığı aile çevresinin, Üsküp şehrinin, İslam dinini çocukluk yıllarında ruhunda hissetmenin etkisini hayatı boyunca devam ettirmiştir. Dolayısıyla din, dine ait unsurlar bir insanın kimlik, aidiyet kazanmasında çok önemli etkiye sahiptir.

Emine Işinsu'nun *Ak Topraklar* romanında Yağmur, Aybala ile at yarışı yapar fakat yenilemezler. Söz birliği edip ertesi gün ok oklamaya karar verirler. Yağmur onu yenmek üzere ant içer. Ardından namaz kılar. *“Sonra arı sudan abdest alıp, ak alıncağın yere koyup iki rekât namaz kıldı, dua etti. Andını yere getirmek gerekirse, yüce Tanrı günahlarını bağışlaya diye.”* (s. 54) Yamtar ile Ağar arasında sarhoş bir şekilde namaz kılınamayacağına dair bir konuşma gerçekleşir.

“-Sanırım, sabah namazı vaktidir!

-Vaktidir ya, namaza duramam. Çünkü Allah Tanrı'm buyurmuş kim, 'İçkiliyken namaza yaklaşmayın.' Bre canını sevdiğimin kımızı, çek çek, dur namaza! Sarhoş kılmaz.” (s. 67)

Bayındır Selcen'e oğlu Yağmur'un sefere gidecek olmasından dolayı *“Kalk iki rekât şükür namazı kıl.”* (s. 88) tavsiyesinde bulunur. *“Selcen, arı sudan abdest alıp, ak alnını seccadeye komaya gitti.”* (s. 88)

Samim Kocagöz'ün *Tartışma* isimli romanında başkahraman Avukat Ekrem Mutağ'ın oğlu Fahri, Maçka Maden Fakültesindeki karşıt gruptaki öğrencilerden şu şekilde bahseder: *“Herifler, camilerde toplanıp toplanıp, sözümona namaz kılıp kılıp 'huruç' ediyorlarmış.”* (s. 85)

Huruç, itaatten ayrılıp isyan etmek anlamındadır. Haricî kelimesi de huruçtan gelir. Haricî; insanlardan, dinden, haktan veya Hz. Ali'den uzaklaşan, yönetime karşı ayaklanarak cemaatten çıkanlar demektir. Haricîler devlet adamlarının yetkilerini, hüküm verme haklarını reddederek devlet kurumuna karşı tepkilerini dile getirmişlerdir. Kendilerinden başka herkesi düşman görmüşlerdir. Onlara göre Allah'ın hükmünü uygulamayan, doğru yoldan sapan imama karşı çıkmak gerekir. Adaletle çok önem verdiklerinden bütün işlerin Allah'ın emir ve yasaklarına göre

yürütülmesini isterler. Hilafet onlar için çok önemlidir. Halife Müslümanlar arasında hür seçimle iş başına getirilir, doğru yoldan ayrıldığı zaman da azledilir ve öldürülür (Fığlalı, 1997: 176-177).

Tartışma romanında “huruç etmek” ifadesi camide namaz kılanların devleti yönetenleri kabul etmedikleri anlamında yorumlanabilir. Allah’ın kitabına, peygamberin sünnetine göre hukuk düzeni olmadığı, adalet sağlanamadığı için devletin başındakileri kabul etmemeli, başkaldırmalıdır. Hilafet de kaldırıldığı için Türkiye’de Müslümanları itaat etmeye sevk edecek bir kurum da kalmamıştır. Dolayısıyla roman karakteri Fahri’nin “huruç” sözcüğünü bilhassa kullanarak dikkat çekmeye çalıştığı durum bunlar olmalıdır.

Abbas Sayar’ın *Can Şenliği* romanında Hüseyin Ağa’nın cami ile namaz ile pek arası yoktur. Yetmişli yaşlarda bir kadına görücü gidecektir. Önce hamama gidip bir güzel temizlenir ardından camiye gidip gitmemekte kararsız kalır.

“Büyük camiden ezan sesleri geliyordu. Namaza gidenleri gördü. Henüz abdestli idi. Hamamda aldığı boy abdesti, tüm boyu ile duruyordu. ‘Şu namazı kılıp gitsem’ diye mırıldandı. Sonra ‘Bunca yıl yan gel yat. İşime yarar belki diye bir öğlenliğine namaza yönel... Senin ki deyyusluk... Yukardaki bir de kanar ki bu sahtekârlığına! Sen yürü yoluna dinsiz imansız herif! Bir namaz ile karayı ak’a çeviremezsin!’” (s. 120)

Köylüler laf kıtlığında sözü Hüseyin Ağa’ya getirirler. En çok da onun cami ile arasının olmaması, namaz kılmaması dikkat çeker. “*Herif seksen yaşında. Ayağının bir ucu çukurda. Ak saçından, sakalından utanmayıp, Hoca ‘Allahüekber’ diyecekken ipi kırıp eve kaçıyor. Dinsizin bir teki... Cuma namazına da geldiği yok. Sözün, sohbetine bakmayın! Murtad takımından.*” (s. 154) Köyden hacca gidenler ateşi iyice körüklerler. Köylü de kendi suçunu başkasına atıp rahatlamaya çalışır. “*Vallaha da ayıp, billaha da ayıp. O yaşa ben gelsem alnımı secdeden kaldırmam.*” (s. 154) derler.

Hüseyin Ağa’nın evlendiği kadının köyüne taşındıktan sonra köylülerin onun ibadetlerini sorgulamaları, namaz kılmadığı için ayıplamaları, içlerine tam kabul etmemeleri mahalle baskısı olarak ifade edilebilir. Türk köylerinde farklı olana karşı hoşgörü yokluğu açık bir biçimde kendisini belli eder. Mardin’e göre Türk küçük toplumu ve kültürü cemaat niteliği taşır. Dolayısıyla normlardan sapmalara karşı

hoşgörü yok denecek kadar azdır (Mardin, 2008: 185). Yani küçük taşra yerlerinde komşuluk ilişkilerini devam ettirmek, dindar olmak iyidir fakat mahallenin dışına çıkmak ise kötüdür. Bu anlamda Hüseyin Ağa yeni taşındığı köyde namaz ibadetine önem vermediği için mahalleden kopuk bir insandır.

Din, köyde olduğu gibi şehirlerde de temel sosyalleşme vasıtası haline gelmiştir. Aynı zamanda köylerdeki benzer şekilde din, şehirlerde de mahalle baskısının önemli bir aracı olarak kullanılır. Köylerden kentlere göç eden insanlar tavırlarını yeni ikamet ettikleri yerlerde de devam ettirmişlerdir. Türkiye’de bu baskının mezhepler üzerinden yapıldığı da görülür. İbadet ediş yahut dini yaşayış şekline göre insanların birbirlerine değişik gözle bakmalarından dolayı birçok toplumsal olay meydana gelmiştir. İncelediğimiz dönem olan 1971-1980 arası, siyasi, dinî, mezhep kaynaklı kavgaların, karışıklıkların oldukça yoğun olduğu yıllardır. Bu tür olaylar askerî bir darbenin yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Köylünün söyledikleri Hüseyin Ağa’nın kulağına gelir. Evde de artık eski huzurları kalmaz. Yeni evlendiği karısı Fadik, kocasının namaz kılmasını ister. Hüseyin Ağa ise kendisini savunur.

“Bana namazdan, niyazdan söz açan o deyyusların çoğu beynamaz... Namaz kaçığı, kerhanecinin bir teki... Ezen sesi yaklaşırken benden önce sıvışılar cami peykesinden. Sonra da yük yıkacak yer ararlar. Benim gibi garibi buldular da zalim poyraz gibi eserler üstüme üstüme...” (s. 155)

Karısının yüzünü ekşitmesini Hüseyin Ağa onun namaz kılmasına yorar. Köydeki kadınlar onun bir iki binim var dediğini duymuşlardır ve neden ortaya çıkarmadığını Fadik kadına sorarlar. İkinci ezanı okunurken Fadik kadın “*Aha şimdi gelir bizim namaz kaçığı*” (s. 159) der. Daha sözünü bitirmeden dediği gerçekleşir. Hüseyin Ağa onun yüzündeki donukluğu, ağzından tek kelime çıkmamasını yadırgar.

“Bu karı yel olup eseceğe, dolu olup yağacağa benzer. Aceb namaz yüzünden mi? Öyleyse, kılıp da kurtulsak mı dersin? İş namaz işi ise golay. Allahı gandırmaq zor amma, şu düzrü takımını, deyyus takımını gandırmanın çaresi var. Bir ikindileri uğrarım camiye... İkinci namazı da sekiz rekat. Dördü sünnet, dördü farz. Sünneti kendin kılsın, farzı hoca ile... Sonra

vızıla eve... Namaz meraklılarına da, ‘Öbür vakıtları evde eda ediyorum’ de! Başka bir halt yok da iş namaz ise, o iş kolay...” (s. 159)

Fakir Baykurt’un *Kara Ahmet Destanı* romanı namaz konusu ile başlar. Pantolonun ütüsü yüzünden Bayram ve karısı arasında başlayan tartışma Pantolon Ütüsü ve Tanrı’nın Huzurunda başlıkları boyunca devam eder. Romanın ana karakterlerinden Bayram çalıştığı yerde kendisine namaz kılması konusunda baskı yapıldığından bahseder. *“Daşduraklı Hilmi kontrol kurdu üstümüzde. Bizim hastanenin namaz çavuşu. Herif Nurcuların köyünden. Alay ediyor, ettiriyor. ‘Oooo Bayram Efendi! Ponturunun ütüsü hiç bozulmuyor! Namaz kılmıyorsun. Eğilip doğrulmıyorsun, diz çökmüyorsun!’”* (s. 4) Karısı Haçça’nın başkalarının söylediklerinden çok etkilendiği iddiasını ise kabul edemez. Oysaki Bayram öz güveni düşük, başkasının söylediklerinden çabucak etkilenen birisidir.

“Basılmak değil Haçça! Esas bozukluk yukardan! Herif Nurcu. Personel Şefi olacak Salim Sarı kavatı da nurcu. Onun gölgesinde dediğini yaptırıyor. Sen de orda çalışıyorsun ben de. Bakarsın yarın kulağa bir şey fısıldar; gideriz güme! Bizi alan Başhekim gitti. Ahmet Bey’in adını çıkardılar solcu; etkisizleştirdi tüm. Başhekim Yardımcısı Namık Bey onlardan. İstedikleri ayarı veriyorlar koca devlet hastanesine. Onun için, gelmeden geleceği görüp önlemleri yürütmek iyi değil mi? Bazen hastabakıcıların odasında oturuyoruz, herifçoğlu soruyor: ‘Köydeyken kılar mıydın?’ ‘Eh işte, cumaları kılardım arada!’ ‘Cumaları; o da arada! Ya vakit namazlarını?’ ‘Onları kılmazdım.’ ‘Hiç mi kılmazdın?’ ‘Hayır...’ ‘Cami mi yoktu, hoca mı yoktu?’ ‘Vardı cami, hoca!’ ‘Su mu yoktu aptes mi alamıyordun?’ ‘Su da vardı!’ ‘Neden kılmazdın?’ ‘Yahu keyfimin kâhyası mısın?’ diyemiyorum; çünkü herif zıddolacak. Hacı gibi, Tevfik gibi, ondan yana arkadaşlar da var. Bir bela çıkarmayalım durduğumuz yerde diye susuyorum. Bahusus kötü şey değil dediği. Dışarda taş kır, buzlu günde yer sil ya da her sabah jimnastik yap demiyor, namaz kıl diyor sadece. ‘Namaz borcun!’ diyor. Yedi yaşında başlanmış yükümlülük. Yedi değil, on yedimde bile kılmıyordum ben! Hatta yirmi yedimde! Doğrudu otuzu geçti yaşımız; bir gün önce hizaya girsek kötü mü? Daşduraklı Hilmi diyor; ‘Hem yenileri kılacaksın, hem borçları! Borcun borçtur bilesiye! Belki sünnetleri siler Cenabıallah; farzları kılacaksın!’ böyle böyle kafamı sinkaf ediyor her gün. Pontura da bunun için taktı. ‘Namaz kılsan dizin çıkar!’ Eee, sen de ütölüyorsun; herif bakıyor biz gene kılmamışız, yeniden başlıyor...” (s. 5)

Bayram ile karısı arasında pantolon ütüleme konusunda tartışma yaşanırken o esnada ezan okunur. Bayram abdest almak için hazırlanır. Onun hareketlerinden

anlaşıldığına göre başkasından oldukça fazla etkilenmiş ve samimi şekilde onların dediklerini yapmaya başlamıştır. Besmele çekerek abdest alır.

“İçinden içinden dua okumaya, elini kolunu, boynunu kulağını üçer kez yıkamaya başladı. Başına el sürdü, ayaklarına geçti. Bitirip kalktı; peškiri aldı karısının elinden. Sildi kuruladı kollarını, ellerini. ‘Şimdiye kadar olan kusurlarımızı hoş gör, şimden sonra işleyeceklerimize engel ol güzel Allah’ım’ dedi. Haçça’nın verdiği ‘namazla’yı serdi. Ellerini göbeğinin altına bağladı. ‘Durdum divana, uydum Kuran’a! Niyyet ettim sekiz rekat ikindin namazına!’ dedi, ekledi ardından: ‘Dört rekat da geçmiş farzlarımdan ödemeğe!...’ (s. 6)

Bayram bir yandan namaz kılarken bir yandan da düşüncelere dalar. Yanıldığı zamanlarda duayı baştan okur. Aklına Daşduraklı Hilmi’nin söyledikleri gelir. “*Ne kadar borcun biriktiğini hesaplamaya benim bilgim yetmez. Onu Delibaba Camisi’nin hocasından soracaksın. Yenice Mahalle’nin hocası İlhami Hafız geliyor hastaneye; ondan soracaksın. O hesaplayacak kaç milyon rekât birikti?*” (s. 7) Allah başka kusurları bağışlamaktadır fakat asla namaz borcunu bağışlamamaktadır. Hilmi’ye göre burada kılmaz ise orada kızgın sac üzerinde kılacaktır. Üstelik Bayram sadece kendisinden değil tüm aile fertlerinden sorumludur. Toprağın altındaki sorguda bunlar sorulacaktır. Hilmi’ye göre son yıllarda Türkiye’de dinî duygular, ibadetler zayıflatılmıştır. Asıl söylemek istediği ise siyasetin dine müdahale etmesidir. “*Bahusus Atatürk’tü, Halk Fırkası’ydı, İsmet’ti, çok gevşettiler diniyeyi.*” (s. 7) Bayram onca borcunu nasıl ödeyeceğini hesaplarken karısı Haçça’nın asla kılmayacağı aklına gelir. Üstelik çocukların kılmasına da mani olacaktır.

“Hem sonra biz, her koyun kendi bacağından asılır sanıyorduk; asla asılmıyormuş! Kocadan soruluyormuş karıninki. Babadan soruluyormuş evladinki. Onların da sorumlusu oluyorum bu durumda. Ben kendi borcumdan korkuyorum, onlarınkine nasıl cevap yetireyim? Söylerim bir dengine getirip: ‘Haçça, Ahmet, Şerfe, Osman! Haydin bakalım, yol şu, yön bu! Başlayın namaza!’ Söyleyip doğru yolu göstermezsek, kabahat bizim..” (s. 8)

Bayram namaza dursa da çocukların anneleri ile konuşmalarını dinler. Kendi içinden konuşulanları yorumlar. Dudakları kıpır kıpır eder, yatıp kalkar, namazı iyice uzatır.

“‘En önemlisi, bu oğlanın okulu! Bitiriyor beşi! Ben desem bir hoca yanına verelim, direm direm direnir anası. Desem okutmayalım; okuyanların ne boka yaradığı belli! Evin içinde isyan

çıkartır; yatıştırmak ölüm olur... ‘Çıraklığa verelim!’ Kessen he demez. Böyle ası karı yoktur dünyada! Neyse...’

Kaldığı yerden sürdürüyor okumasını. Selam verdi sonra. El kaldırıp, bitiriş duasına başladı.”
(s. 9)

Bayram, namazlarının üzerinde düşünmeye devam eder. Yenice Mahalleli İlhami Hoca Allah’ın sünnetleri belki sileceğini ama farzları asla silmeyeceğini, şimdi her namazda geçmiş farz namazlardan birinin farzını kılsa yirmi yılda borcunu bitireceğini söyler. Bayram zor da olsa bunu ödeyebileceğini ama asıl karısını ve çocuklarını yola nasıl getirebileceğini, hastanede Daşduraklı Hilmi’nin alaylarından nasıl korunabileceğini düşünür. Bunlardan önemlisi işten atılmaktan nasıl sakınacaktır? Eğer işten atılırsa asıl o zaman ne yapacaktır? Burada anlatıcı devlet dairesinde bazı mevkilerde çalışanların namazı veya dini diğer insanlar üzerinde baskı aracı olarak kullanmalarını vurgular.

“Bak Haçça! Bak Ahmet! Bundan sonra siz de namaz kılacaksınız! Şerfe’yle Osman da kılacak. Borçlanıp durmanın lüzumu yok. Yaşlarınız varacağı yere vardı. Nefsime ben, zindan karanlıkta geçirmişim yılları. Dağlar kadar borç yığmışım. Siz yığmayın asla! Yıgıdıklarınızı ödeyin bir an önce!..’

Allah Allaaah, diye içini çekti Haçça. ‘Korktuklarım geliyor başıma; Allah Allaaah!...’

‘Namaz kılmayı biliyor musun Ahmet?’

‘Biliyorum! Din dersinde öğrendik...’

‘Kılıyor musun? Hiç kıldın mı?’

‘Kıldım ara sıra...’

‘Hiç görmedim ya?’

‘Sen hastanedesin.’

‘Bundan sonra her gün kılacaksın. Göreceğim!’

Akları büyük gözlerini boşlukta dolaştırdı Ahmet.

‘İşittin mi? Tamam mı evladım?’” (s. 11)

Bayram'ın çocukları bu şekilde sıkıştırmasına karısı karşıdır. Köyde bu söylediklerinin hiçbiri yokken şehirde nerden çıkmıştır? Fakat Bayram Daşduraklı Hilmi tarafından ailesinden sorumlu olduğuna iyice inandırılmıştır. Düşüncesine göre eğer onlar kılmazsa bunun hesabı da kendisinden sorulacaktır.

“Namaz kılacaksın bundan sonra. Oğlan da hocaya gidecek. Soracağım Daşduraklı Hilmi'den. Hangisi uygunsa, onun yanına katacağım. Hem diniyesini ilerletecek, hem hocalık öğrenecek. Yerin altını üstünü biliyor hocalar. Hem de, Kuran okuduk, mevlit okuduk, doğanlara ada koyduk, ölenleri yıkadık derken, ücret bahşiş dünyanın parasını alıyorlar. Hocalık beleş yaşam! Hastanede görüyorum İlhami Hoca'yı; kimi sağ cebine koyuyor, kimi sol cebine...” (s. 12)

Karısı Haçça *“Köydeyken, ta Aşağı Mahalle'deki Beytullah Hoca'ya dayanamazdı ruhum; burda burnumun dibinde sen bittin?”* (s. 12) diye sert bir karşılık verir. Oğlunun bir hoca yanına verilmesini istemez, onun okuması gerektiğini söyler. *“Hoca yanına verip ölü yuyucu yapamam; haberin olsun!...”* (s. 12)

Ahmet pes etmeyip çok çalışarak kaymakam olmayı hayal eder. *“Tanrı, daha yola çıkmadan pes eden yılgın insanların değil, gideceği yere tutkuyla yürüyen, kararlı insanların yardımcısıdır asıl.”* (s. 15) Böyle insanlara Tanrı da yardımcı olacak eğer kişi yoksulsa bile karşısına zengin, eli açık insanlar çıkartacaktır. Hatta böyle zengin insanlar kendisi gibi zeki, çalışkan öğrenciler aramaktadır. Bu rastlantıyı ayarlayacak olan da Tanrı'dır. Ahmet de namazı gerekli görür fakat Tanrı'nın hoşuna gitmek için bir insanın ille de namaz kılması gerekmez. *“Tanrı namaz kılınmasını ister ama, sadece bir borçtu o. Tanrı insanın amaçlarının doğru olup olmadığına, davranışına bakar.”* (s. 15)

Haçça'nın dediği olur, Ahmet ortaokula yazılır ve burayı bitirir ama evdeki sıkıntı hâlâ bitmez. Ahmet'in çalışkanlığı biraz olsun evdeki havayı yumuşatsa da Bayram çevresindekilerin sözlerini çok önemser ve onların dediğini aklından çıkaramaz. Sonunda ise kendince bir çıkış yolu bulur: Kendisi elinden geleni yapmıştır artık gerisi onların bileceği iştir. Nihayetinde onların da aklı vardır.

“Namazları sıklaştırdı. Hiç aksatmıyor. Evde, hastanede, gece gündüz, beş vakti tamam kıldığı gibi, borç taksitlerini de ödüyor. İnşallah yirmi yıl daha ömrü olur da, köküne kadar öder. Kendisi böyle yatıp kalkıp olanca dürüstlüğüyle kılıyor; ama karısına, çocuklarına bir şey

diyemiyor. Küçük eşek değiller; Tanrı'nın apaydınlık yolu serili önlerinde; bakıp görsün, görüp yürüsünler; kör değiller! Bizimki buraya kadar! Atalığımı gücümün yettiği kadar yaptım; bunu Cenabıallah'ın kendi de gördü, diyor.” (s. 201)

Ahmet başarılı bir okul döneminden sonra Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesine girer. Bu sırada kaldığı yurttan ve okulda olaylar çıkar, ortalık karışır. İstanbul'da da durum farklı değildir. *“Sabah namazından sonra Yıldız Camisi'nden çıkanlar Mimarlık Mühendislik Akademisi'ne yayılım ateş açmış.”* (s. 301) Ateş açanların namazdan çıkanlar olduğu yazar anlatıcı tarafından özellikle vurgulanmıştır. *“Muharrem düşündü: ‘Burası da çok yakın Maltepe'deki camiye! Sokağa nöbetçi koymalı. Böyle günde azar örgütlü gericilik!...’”* (s. 301) Muharrem'in düşünceleri camiden çıkanların etraftaki insanları rahatlıkla öldürebileceği yönündedir. Namaz kılanların bir kısmını örgütlenmiş gericiler şeklinde tabir etmesi onun ön yargılı olduğunu gösterir. Sonraki sayfalarda yazar anlatıcının kendi yorumu iyice hissedilir. *“Gerici gazeteler güreltti sesini: ‘Türkiye'deki komünistleri Endonezya'dakilerden beter edeceğiz! Keseceğiz kıtır kıtır!...’ Günün beş vaktinde ‘cihat’ çağrıları yapıyorlar camilerde. Din görevlileri tam istim yola koyuldu.”* (s. 303)

İdeolojiler ortaya çıktıkları dönemin şartlarına göre bazen devletlerin geleceğini tehdit olarak görülmüşlerdir. İdeoloji, bir düşünce üzerine inşa edilen bütün bir yönetim sistemini barındırır. Komünizm de bir ideolojidir ve gerek silahlı gerekse silahsız yollardan devletin etkisinin azaltılarak yok olduğu bir dünya gerçekleştirmeyi amaç edinir. Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de anti-komünist bir politika mevcuttur. Komünizm, saltanat sistemini, cumhuriyet rejimini ortadan kaldıracak bir düşüncedir. Ayrıca bütün dinlere düşman olan, aile birliğini bozucu, mülkiyet düşmanı bir tutum içerisindedir (Bulut, 2020: 62). Bundan dolayı tehlikeli bir hale gelmeden komünizm düşüncesi toplumdaki sökülmelelidir.

Türkiye'de sol kavramı uzunca bir süre komünizmle özdeş olarak kullanılmıştır. Sol kavramı böylece marjinalleştirilmiştir (Akın, Çoşkun, 2017: 5). Bu durum solun dinsizlikle, devlet düşmanı olarak suçlanmasına da neden olmuştur. Bazı basın-yayın kuruluşlarının kavramları birbiri yerine kullanması insanların kafasını daha fazla karıştırmıştır. Halk, sola daha temkinli ve önyargı ile yaklaşmaya

başlamıştır. Dolayısıyla sol, komünizm kabul edildiğinden onunla mücadele edilmelidir.

Genel anlamda tanımlanacak olursa solculuk; eşitliği öne çıkaran, hümanist, bilinçli eylemleri ile kendisini ve çevresini değiştirebileceğine inanan bireylerden oluşan bir düşünsel anlayışı ifade eder. Sağcılık ise eşitlikten ziyade statüko ve hiyerarşiye dayanan, evrensel bir hümanizm anlayışı yerine milliyetçilik temelinde tanımlanan birtakım özelliklere yaslanır (Demirel, 2009: 414). Batıda ve Türkiye’de sağ-sol ayrışmasının modernliğe ilişkin düşüncelerden kaynaklandığı söylenebilir.

Türkiye’de temel siyasal çatışma zemini 1960’larda Sosyalizm-Milliyetçilik ekseninde olmuştur. 1970’ler Türkiye’si sağ-sol ayrımının kurumsallaşarak sivil topluma yayıldığı bir dönemdir. Hatta bu ayrım siyasal şiddetin ideolojik gerekçesini de oluşturmuştur. Bu dönemde solun karşısında Milliyetçi Cephe’nin oluşturulması Türkiye’de 1960’larda ortaya çıkan sağ-sol kutuplaşmasının yerleştiğini gösterir (Can, 2024: 76). Bazı romanlarda da bu ayrım bariz biçimde hissedilir.

Kara Ahmet Destanı romanında Kara Bayram ile Haçça’nın çocuklarının gideceği okul konusunda görüş ayrılıklarına düşmeleri romanın yazıldığı yıllardaki sağ-sol fikir ayrılıklarının keskin olduğu dönemin de yansıması gibidir. Ahmet, sağ görüşe göre yetişecek olursa babasına göre hem dünyasını hem de ahiretini kurtaracaktır. Çünkü imam kısmına halk maddi destekte de bulunmaktadır. Böyle bir imkân varken komünist, solcu, dinsiz olmasının bir anlamı yoktur. Annesine göre ise Ahmet, imamın yanına giderse ölü yuyuculuk yapan bir insan olacaktır. Hâlbuki o, yüksekokullarda okuyan, halkına yol gösteren, daha fazla faydalı olan aydın birisi olmalıdır.

Dinin şekil yani dış görünüş olarak yaşanması, görünüme yansıması ve içsel, mistik manada yaşanması konusunda farklı düşünen yazarlar vardır. Bu yazarlar düşüncelerini roman karakterleri üzerinden vermeye çalışırlar. Tarık Buğra’nın *Küçük Ağa* romanı ilk kısımda; Halide Edib Adıvar’ın bazı romanları, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur*, Peyami Safa’nın *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu* romanları ikinci kısımda incelenebilir.

Ziya Gökalp'e göre, Türkler din anlayışında sevgiye ehemmiyet vermişlerdir. Gökalp'ten birçok konuda etkilenen Halide Edib'in din hakkındaki fikirleri de onunla paralellik gösterir. Halide Hanım'ın din anlayışı katı şeriat kurallarına bağlı değildir. Ona göre Türk ulusu içtenlikle Allah'a bağlı olarak, onun "celal" sıfatından çok "cemal" sıfatını ön plana çıkarmıştır. İnsanları cehennem ateşiyle korkutan vaizler, Allah'tan aşk ve güzellik olarak söz eden tasavvufçular kadar sevgi görüp, kabullenilmezler. Adivar, yaratıcının ve dinin bir korku unsuru biçiminde kullanılarak insanların terbiye edilmeye çalışılmasından ziyade, yaratıcının sevgi yönüne vurgu yapılarak, onun insanlara bahsettiği güzelliklerden söz etmenin daha etkili olduğunu belirtmiştir. O, bir halk ayini olarak bilinen mevlide ilgi göstererek "*Vurun Kahpeye*", "*Seviyye Talip*" ve "*Sinekli Bakka*" gibi romanlarında mevlitten söz etmiştir (Enginün, 2019: 44-45).

Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanı mistik dünya görüşünün hâkim olduğu bir romandır. Başkahraman Ferit, başından geçen birtakım olağanüstü olayları pozitivist felsefelerle yorumlamaya başlar. Tatmin olamayınca da tereddütler yaşar. İçine düştüğü buhrandan çevresindekilerin açıklamaları ile ruha ve Tanrı'ya inanarak kurtulur, iç huzuruna kavuşur.

Ahmet Hamdi Tanpınar *Huzur* romanında tasavvufla ilgili terimlere oldukça fazla yer verir. Özellikle Nuran bu anlamda önemlidir. Mümtaz, Nuran'ın mistik yönlerini beğenir ve ona âşık olur. Mümtaz'ı asıl etkileyen onun bedeni değildir, ruhudur. Aynı zamanda Nuran çok az kimsede bulunabilecek derecede kültürel bir birikime sahiptir.

Nuran, dede tarafından bir Mevlevî geleneğinin klasik şiir ve klasik müzik zevki başta olmak üzere bütün birikimine sahip olarak yetiştirilmiş, bir taraftan da babaannesinden Bektâşî geleneğinin Türk halk kültürü ve zevki ile ilgili bütün unsurlarını öğrenmiştir (Yalçın, 2006: 273). *Huzur* romanında tasavvufun insanı mutlu eden, huzura erdiren mistik yönü görülür. Dinin şeriat kurallarına göre yaşanması eserde yoktur. Romanda din, lafzî olarak değil içsel manada, iç dünya zenginliğine katkı yapan bir birikim olarak yer alır.

Tarik Buğra'nın *Küçük Ağa* romanında farklı bir din adamı portresi çizdiği görülür. Başkahraman İstanbullu Hoca dinin bütün kurallarını iyi bilen, başlangıçta hilafete sıkı sıkıya bağlı birisidir. Maksadı sadece içte kalan, insana iç huzuru veren bir dine inanmak değil dinin halk arasında yaşandığını da görmektir. Bunun için vaazlarında şeriatın kurallarını sık sık dile getirir, insanları *Kur'an* ve sünnet dairesinde inanmaya, inandıklarını uygulamaya davet eder. İstanbullu Hoca, Küçük Ağa'ya dönüştükten sonra da din duygusunun vatan sevgisi ile birleşmesi gerektiğine, vatan için mücadele edilmesi gerektiği inancına sahiptir. Bunun için dinî duygular açığa vurulmalı, içte kalmamalıdır. İslam'a göre vatani için savaşmak cihattır, insan bu uğurda ölürse şehit kalırsa gazi olacaktır.

Çolak Salih cephede kolunun birisini kaybettiği ve yüzünün bir kısmı parçalandığı için umutsuzluğa düşer. Akşehir'e döndüğü ilk zamanlarda hiçbir şeye inancı kalmaz, kendisini içmeye verir. O günlerde Ali Emmi ve diğer cami cemaati ona sert tepki gösterirler. Çünkü yaptıkları dinin kurallarına terstir. Müslüman olan birisi aylak aylak dolaşmamalı, dış yaşantısı ile İslam'ı temsil etmelidir.

Küçük Ağa romanı, dinin insanı harekete geçirici yönüne örnektir. Milli Mücadele'nin kazanılmasında din adamlarının aktif bir rolü olduğunu gösterir. İstanbullu Hoca yaşadığı büyük değişimle Küçük Ağa'ya dönüşerek Kuvayımillîye'ye inandıktan sonra çevresindekileri de bu yönde harekete geçirmeye çalışır.

Karılar Koğuşu romanında namaz ibadeti ile namaz kılanlar sık sık eleştirilir yahut alaylı bir dille anlatılır. Murat ile Çullunun Hacı'nın konuştukları sırada içeriye ikinci namazını kılanlar girerler. Ekseriyetini köy ağaları ve kasaba esnafının oluşturduğu toplulukta "*Aralarında birkaç tane de, kendisini namaza, tespihe kaptırmış şaşkın fukara*" (s. 147) vardır.

Cezaevine gardiyan olarak atanan, gözleri sürekli erkeklerin üzerinde olan genç Şefika'ya Murat, sohbet esnasında birden lafı değiştirerek kendisini ibadete vermesini söyler.

“‘Namaz kılıyor musunuz?’

‘Çocukların derdinden kılamıyorum.’

‘Burada çocuklar yok. Vaktiniz de bulunur. Namaz kılınız. Namaz kılmak sizi, göreceksiniz ki, ferahlatacak.’” (s. 192)

Hapishanede vefat eden Ayşe Ana için Tözey bir kurban kestirir ve etinin mahkûmlara dağıtılmasını ister. İçeride gardiyanlar, dışarıda ise jandarmalar Tözey’i methetmektedirler. Alevi olduğu anlaşılan birisi şöyle konuşur: *“Namaz kılmalı değil, kurban kesmeli, kurban! Kurbanın sevabı birine benzemez. Yarın ahrette, Sırat köprüsünde üzerine binilecek... Bacaklarını sallayarak köprüyü geçiverirsin.”* (s. 217)

Cezaevi müdürünün anlatmasına göre Şefika’nın kocası Murat’ı müddeiumumiliğe şikâyet etmiştir. Şikâyetin konusu ise Murat’ın Şefika’yı baştan çıkardığı iddiasıdır.

“‘Benden utanmış besbelli! Gelir gelmez namaza durmuş.’

‘Namaza mı durmuş? İşte müdür, ben neden namaz kılmıyorum, şimdi anladın mı?’

‘Yok.’

‘Şefika da namaz kılıyor diye. Namaz bu orospuyu çarpmalı ki ben başımı secdeden kaldırmayayım. Halbuki çarpmıyor işte... Sen bile, tövbe etmeden namaza durmuş, dedin...’” (s. 231-232)

Gardiyan Topal Sefer de Murat’a Şefika’dan dertlenir. Murat ise namaz kılmayı bıraktığı için onun gardiyana ettiği iftiraları da bırakacağını iddia eder. Çünkü Şefika namaza durduğunda aklından kötülük geçiriyordur.

“‘Şefika hâlâ namaz kılıyor mu?’

‘Artık kılmıyor.’

‘Öyleyse... Korkma... Artık sana iftira etmez.’

‘Namaz kıldığından mı bize iftira etti?’

‘Namaz kıldığından... Çünkü namaza durunca rahat rahat namussuzluk düşünüyordu.’” (s. 281-282)

Hapishanedeki kimsesiz çocukların sahiplenilmesi meselesinde öncelikle durumu iyi olan kişilerden yardım istenilir. Fakat hiçbirisi bir çocuğu himayesine almak istemez. Müdür, Murat’a Cuma Ali’ye söyleyip söylemediğini sorar. Söylemediğini öğrenince de onu şöyle açıklar: *“Cuma Ali kumarbazdır. Evde üç karısı bir düzine çocuğu var. İşte oğlanı ancak o kabul eder. Neden? Çünkü hovarda heriftir. Ayyaştır. Külhanbeyidir.”* (s. 325) Murat’ın bu açıklamaya verdiği ilk tepki *“Anlıyorum. Namaz kılmaz; ötekiler namaz kılıyor.”* (s. 325) şeklinde olur. Her türlü kötü alışkanlığı olan birisinin namaz kılmadığı için övülmesi, diğerlerinin ise namaz kıldığı için iyiliksever olarak gösterilmemesi dikkat çekicidir. Yazar burada ibadetin sosyal bir faydası olmadığını zoraki biçimde kanıtlamaya çalışmaktadır.

Kemal Tahir’in eleştirileri dinin ve ibadetlerin egemenlerin elinde sömürü ve baskı aracı hâline dönüşmesine yöneliktir. Bu eleştirilerde doğrudan dinle ilgili yargılamalar yoktur. Örneğin, gardiyan Şefika’nın kocasını ve çocuklarını terk edip cinsel anlamda saldırganlığı karşısında Gazeteci Murat ona namaz kılmasını tavsiye eder. Öte yandan neredeyse tüm hapishane dindarlarının kötülüklerini gizlemek için namaz kılmaları ve oruç tutmaları, Allah’a inanmayan Gazeteci Murat’ın din hakkında yıkıcı genellemelerde bulunmasına sebep olur (Hüküm, 2016: 142). Romanda idam edilmeden önce son dakikalarını yaşayan Hanım asılmadan evvel iki rekât namaz kılmak ister.

“‘Başefendi, müsaaden olursa iki rekât namaz kılayım,’ dedi. Ali Efendi müddeiumumi muavinine baktı. ‘Kılsın,’ dediler. O zaman, ‘Beni yalnız bırakmazsınız. Hepiniz çıkın. Yalnız Kel Hasan kalsın,’ dedi. Herkes çıktı mı beyim, biz yalnız kaldık mı? İbrikle su getirdiler. Allah kabul etsin, ben döktüm, o aptes aldı. Yolda Elham’ı bulamayan karı gürül gürül okuyor, Şeyh Hazım Efendi okumaktan yana halt etmiş. İki rekât namaz kıldı. Dardakilere, denizdekilere dua etti.” (s. 356)

Kemal Tahir’e göre Marksizm özellikle toplumun gerçeklerini kavramada - ki bu gerçekler sürekli değişmektedir - ve bu kavrayış yardımıyla toplumu değiştirmede bilimsel ve gerçekçi birtakım tutamaklar sağlayan bir dünya görüşüdür. Kemal Tahir felsefesi ve bilim kuramıyla birlikte bir dünya görüşü olarak Marksizm’i benimsemiştir. O, bu dünya görüşüyle ortaya atılan teori ve görüşlerin Türk toplumsal gerçeğiyle ne derece uyduğuna sorgulamıştır. Temelde bir burjuva sanatı olarak

ortaya çıkan ve bireyin dramını esas alan romanda bireysel dramdan çok toplumsal drama yönelmesi, bireyi içinde yaşadığı toplumsal ortamla ilişkilendirerek ele alan bir roman anlayışına sahip olmasının nedeni de bu dünya görüşünden kaynaklanmaktadır (Yavuz, 2000: 164-165).

Münevver Ayaşlı'nın *Pertev Bey'in Torunları* romanında Berrin ve Nermin kardeşler birbirlerine iyi iki arkadaş olurlar. “*Yeni girdikleri Nakşî tarikatında, müşidlerinin irşadı ile namaza da başlamışlardı.*” (s. 328) Nermin Hanım'ın kızı Selmin yılbaşı gecesi onları arayacağını söyleyerek erkenden uyumamalarını ister. Onlar ise namazlarını hiç aksatmazlar. “*Her gün gibi, yılbaşı gecesi de yemeklerini erken yemişler, namazlarını kılmışlar ve tarikatlarının icabı derslerini yapmışlardı.*” (s. 425) Sabah namazlarını kaçırmamaya özen gösterirler. “*Berrin sabah namazına kalktığı zaman Nermin de kalktı, abdest aldı ve namaza durdu. Ancak sabah namazından sonra Nermin'in lâmbası söndü, bir uyku ilacı aldı ve uyudu.*” (s. 427)

Selmin ile annesi Nermin Hanım arasında Berrin'e dair bir konuşma geçer. Selmin Berrin teyzesine özenir ve onun gibi namaz kılmak istediğini söyler.

“-Anne, insan teyzem gibi, teyzem kadar nasıl iyi olabilir ona şaşıyorum!

-Allah'ını severse olur! Dedi annesi.

- Anne, ben de Allah'ımı çok seviyorum, fakat sizin gibi, teyzem gibi sevmek istiyorum. Namaz kılmak, tesbih çekmek ve sizin gittiğiniz ve beni götürmediğiniz yere, ben de gitmek istiyorum, dedi.

... Artık küçük evde namaz kılanlar iki kişi değil üç kişi olmuşlardı. Selmin namaza çabuk alıştı, teyzesi onu çabuk alıştırdı.” (s. 447)

1960 darbesinden sonra Selmin çektiği sıkıntılardan sonra namaz kılmaya başlar. İçkiyi, sigarayı ve diğer zararlı alışkanlıkları bırakır. Onun bu hâli kocası Ayhan'ı da etkiler ve bir süre sonra Ayhan'da da ciddi bir değişim gerçekleşir.

“Selmin annesine her yazdığı mektupta, namazını bırakmadığını, Cuma namazına Ayhan'ın da başladığını ve namaz saatlerini takvimle ayar ettiklerini ve bu hususta hiç güçlük çekmediklerini yazıyordu.

Ayrıca, şeyhinin verdiği tesbihlerini çektiğini yazıyor, gördüğü rüyaları anlatıyor ve bir sürü manevî müşküllerinin Efendi Hazretleri'nden sorulmasını annesinden rica ediyordu.” (s. 452-453)

Yıllar boyunca komünistliğe özenen, Naili ile evlenip Komünizm propagandası yapan, derbeder bir yaşam süren Tülay, annesinin yanına döndükten sonra onun yaşantısından etkilenmeye başlar. Annesi Tülay'ı banyoya sokar ve güzelce yıkar. Tülay kendisini maddeden olduğu kadar manen de kirlenmiş hissetmektedir. Yıkanma faslı bitince annesi ona abdest aldırır. *“Tülay, güzel kestane rengi gözlerini açmış, huşû içinde annesinin söylediklerini söylüyor, yap dediklerini yapıyordu. Tülay abdest aldıkça içi ferahlıyor ve temizlendiğine inanıyordu.”* (s. 468)

Bir gün sabaha karşı uyanan Tülay annesini yatakta bulamayınca korkar. Onu beyaz örtülere bürünmüş vaziyette namaz kılarken görünce içi huzurla dolar.

“Uyandığını belli etmeden, annesinin seyrine daldı ve kendi kendine:

- Aman Yarabbim, benim annem ne kadar güzelmiş, dedi.

Hakikaten Nermin alaca karanlıkta, sabah namazlarında hârikulâde güzel oluyordu, sanki üzerine semadan lâhûtî bir güzellik iniyordu.” (s. 469)

Tülay üç aylarda annesi ve teyzesinin oruç tutmalarından çok etkilenir. Onlara özenerek Ramazan ayında oruç tutmaya ve namaz kılmaya başlar. *“Ramazan'da Tülay da oruç tutmaya ve namaz kılmaya başlamıştı.”* (s. 490)

Ailesinden gelen yetiştirme tarzının vermiş olduğu yakınlıkla tasavvufa yabancı olmayan Münevver Ayaşlı, 1950'li yıllarda Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin soyundan geldiği bilinen, Mevlevi Şeyhi Çelebi Efendi'ye intisab eder. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye karşı derin bir bağlılığı bilinen Ayaşlı, Şeb-i Arus günlerinde çoğu zaman Konya'ya giderek ihtifallere icabet eder. Aynı zamanda vakıf binası olarak tahsis ettiği yalısında *Mesnevi* okumaları, tasavvuf musikisi, tezhip ve ebru sanatı gibi derslerin verilmesine vesile olarak, tasavvuf geleneğinin geleceğe taşınmasında önemli roller üstlenir (Kodalak, 2021: 11). Ayaşlı Mevlevi olmasına rağmen romanlarında diğer tarikatlara da hürmetle yaklaşır ve onların adlarından övgüyle bahsetmekten geri durmaz.

Rasim Özdenören'in *Gül Yetiştiren Adam* romanında adam evinde uyuklamaya başladığı anda düşünde düşmanlarla savaştıklarını ardından Cuma namazı için camide toplandıklarını görür.

“Düşünde savaşıyorlardı. Cuma namazı için ahali Ulu Camiye geliyordu. Camide imam bir hutbe vermişti. Kısa, özlü bir hutbeydi. Kâfirin boyunduruğundayken Cumanın sakıt olduğunu söylemişti yalnızca. Ama bu bir cümle oradaki cemaati harekete getirmeye yetmişti. Gâvur bayrağını indirmek için ellerinde taş, sopa, mavzer ne varsa kaleye saldırmaya başlamışlardı.” (s. 38)

Adam elli yıl sonra evde yaşama fikrinin doğru olmadığını torununa söyler. Eve kapanıp kalmakla insanın değiştirmek istediği dünyayı değiştiremeyeceği sonucuna varır. Adamın evinde İslam'ı kendi başına yaşamasının yanlış olduğu kanaatine varması için uzunca bir sürenin geçmesi gerekir.

İslam dinini fert bir köşeye, inzivaya çekilerek mi yaşamalı yoksa toplum içerisinde diğer insanlar arasında mı yaşamalıdır, sorusunun cevabı insanların dine bakışına göre değişmektedir. Peygamber'in hayatına bakıldığında o tamamen insanlar içerisinde bulunarak onlara nasihat ederek yaşamıştır. Geceleri ise Rabbi ile baş başa kalıp ona ibadet etmeyi sevmektedir. Bu durum Müslümanlar için örnek olabilir. Fakat özellikle sert mizaçlı bazı Anadolu insanının meseleye oldukça katı yaklaştığı, kendine özgü belirlediği birtakım kuralların dışına çıkmadığı da bilinir. Muhtemelen yazar böyle bir insanı anlatmayı yeğlemiştir. Arkadaşlarının asılmasını protesto etmek isteyen bir insanın evine kapanıp diğer insanlara küsmesi, dini sadece kendi için yaşaması İslam dininin toplumla ilgili görüşlerine pek uymamaktadır. Yazar, toplumla iç içe olmayı yeğleyen bir karakter oluşturmak istememiştir.

Toplumsal olarak adamın kimseye çok da faydasının olmadığı görülür. Kendi evinde gül yetiştirmekten başka bir şeyle meşgul olmaz. Elli yıl sonra dışarı çıkıp camiye gittiğinde en çok yadırgadığı şey insanların şapka takmalarıdır. Adamın burada dış görüntüyü ön planda tuttuğu anlaşılır. İslam'ın içe dönük uygulamalarındaki değişime karşı insanlara aynı derecede bir tepkisinin olmadığı görülür.

Adamın hayata bakış tarzı Türkiye gündemini uzun zaman meşgul eden kılık kıyafet meselesini hatırlatır. Özellikle dış giyimin nasıl olacağı ara ara tartışma konusu

olmaktadır. Bir dönem okullara belirli kıyafet uygulamasına göre öğrencilerin alınması, üniversitelerde yaşanan sıkıntılar, İslam’da dış görüntü ne kadar önemli sorusu ile insanları karşı karşıya getirmektedir. Örneğin başını örten birisi evine çekilip kendini dine vererek mi yoksa başını açarak kamuda çalıştığında mı kendine, topluma daha faydalı olacaktır? Bu sorunun cevabını insanlar farklı şekilde vermektedir. Rasim Özdenören’in romanından anlaşıldığına göre adam elli yıl gül yetiştirdikten sonra yaptığıının yanlış olduğu sonucuna varmıştır. Ömrünün yarım asırlık kısmını hatalı bir kararın neticesine göre yaşamıştır.

Adam, verdiği kararın doğru olmadığı kanaatine vardıktan sonra torununa ertesi sabah birlikte namaza gitme teklifinde bulunur. Ayrıca ne olursa olsun ona namazını terk etmemesini öğütler. Burada onun en azından aile fertlerine nasihat etmeye başladığı görülür. Adamın daha önceki davranışları değişmeye başlar. Fakat bu, romanın ve de adamın hayatının son devresinde meydana gelir.

“Sana bir teklifim var, dedi, yarın sabah namazına beraber gidelim.

Sabah namazına mı?

Evet, dedi adam, namazını kılıyor musun?

Okul zamanı kılamıyorum, dedi çocuk, tatillerde daha çok kılıyorum.

Her zaman kılmalısın, dedi adam, ihmal etme namazını.” (s. 44)

Yaşlı adam geçmiş günlerdeki cami cemaatinin durumunu düşünür. İnsanlar evlerine en yakın camilere namaz kılmak için gelirler ardından sokaklarda dolaşmadan sabah ezanını duyabilmek için tekrar evlerine döner ve uyurlar.

“Yatsı namazından sonra, yalnız camilerden dağılan cemaatin kalabalığına rastlanırdı. Ama bu kalabalığın dağılması uzun sürmezdi. Ve bu kalabalık bütün şehri kaplamazdı: zaten en yakın camilere gelmiş insanlar, hemen evlerinin dibindeki ya da birkaç ev, bilemedin bir sokak ilderdeki camiden hemen evine döner, sabah ezanını işitebilme, ezanla beraber uyanabilme hevesiyle hemen uyurdu. Eğer evlerine gitmeyi geciktirmiş birkaç kişi varsa, bunlar da sokaklarda dolaşmazdı, ya bir kahvede veya yaz günleriyse camiinin serin avlusunda -ki bu avlularda genellikle ‘şadırvan havuzu’ vardı ve suları gürül gürül akardı- otururlar, bir süre şundan bundan konuşurlar, daha çok sahabilerle, evliyalarla ilgili menkıbeler anlatırlar,

insanoğlunun bir daha ulaşamayacağı o görkemli günleri anarlar, içlerini derin, hoş a giden, merhametli bir hüznle doldururlar, öylece duydukları hüznün ortaya çıkardığı incelmış duyarlılıklarıyla sessiz sedasız evlerine çekilirlerdi.” (s. 109)

Ezan okunurken dedesi torunu Ahmet’i uyandırır. Çocuk hemen kalkar, abdest alır ve çıkarlar. Sokakta acele adımlarla yürüyen tek tük insanlar vardır. Adam çevreyi dikkatle incelemeye başlar. Camiye vardıklarında kısa süreli bir sevinç yaşayan yaşlı adam ardından büyük bir şaşkınlık yaşar.

“Nihayet camiye geldiler. Geniş, taş merdivenlerden indiler, avluyu geçtiler. Avluda birdenbire su şarlıtları ışıltılameye başladı. Burası değişmemiş, diye düşündü adam. Çocuk, kapının üstündeki meşin, ağır örtüyü kaldırdı, içeriye girdiler. Ayakkabıları ellerindeydi, kapının yanındaki rafa bıraktılar. Caminin içi genişti. Kendilerinden önce ancak kırk elli kişi gelmişti. Mihraba yakın yerlerde diz çökmüş oturuyorlardı. Ama geniş boşluğun içinde daha azmış gibi görünüyorlardı. Adam, camiye tıklım tıklım dolu bulacağını sanmıştı. Birden az bir cemaat görünce şaşırdı ama bu şaşkınlığının yersiz olduğunu anlamakta gecikmedi. Onu asıl şaşırtan, ayakkabılarını bıraktıkları rafta bir fotr şapka görmesi olmuştu. Birden tüyleri diken diken oldu. Kendisi yol boyunca takkesini çıkarmamıştı. Farkında olmadan başını yokladı, takkesi yerindeydi. İnsanların kiminin başı açık, kimileri takkeliydi. Her şeye şaşıırıyordu. Yerler zengin halılarla döşenmişti, bu da çok şaşırtıcı göründü ona. Ama susmaya karar vermişti. Mihraba doğru yürürken dönüp arkasına baktı, az önce gördüğü şapkaya.. oradaydı; yanlış görmemişti. ‘La havle..’ diye mırıldandı. Kendini zapt etmeye çalışmasına rağmen içi tuhaf bir karşı koymayla, isyanla yüklendi.” (s. 136)

Gül Yetiştiren Adam somut olarak yaşamış bir kişi olsa bile, öykü, yüz yıla yakın bir süre, milletimizin toplumsal karakteri haline gelen bir tavrın anlatılmaya çalışılmasıdır. Bizim toplumumuz egemen güçlere karşı âdeta bir işgal edilmişlik duygusu taşıyarak, kendini savunma içgüdüsi ile hareket etmiştir. Bu durum yakın geçmişimiz ve bugünü içine alan, yeryüzünde çok az görülen toplumsal anlamda zayıf bir direniştir. Görülüyor ki, tıpkı Gül Yetiştiren Adam gibi insanımız da bir gün torununun elinden tutup dışarı çıkma gereksinimi duymuştur. Yaşadığı çelişkiler, çatışmalar ve zihnî aşama öyle bir yeni süreci zorunlu kılmıştır. Bu aşama, dışarıda gül yetiştiren kimi öncülerin insanımıza aktardığı yeni bir bilinçtir. Yerli düşünceye dönme, kimliğimizi kişiliğimizi orada bulma bilinci, dışarıya çıkarak kendini ifade etme çabasını doğurmuştur. Uzun yıllar içe kapanış rastgele bir tarih değildir. Toplumun genel yapısına denk düşen bir tarihtir. 1970’lerden sonra edebiyat, sanat,

kültür ve siyasal arenada artan var olma çabaları elli yıllık içeride gül yetiştirme acısını taşıyan adamın, dış dünyaya açılmasıdır (Göçer, 1999:72-73, Akt. Akkoç).

Türkiye’de birçok sanat alanında İslam dini referans alınarak yapılan çalışmaların çok geç başladığı söylenebilir. Uzun yıllar dinin sanatla çatışma içerisinde imiş yahut uzlaşamazmış gibi bir önyargının olması bu durumda etkilidir. İslam dini ile sanatın kendine has yapısının bir noktada bir araya getirilememiş olması biraz da bu alanda yetişmiş insan sayısının azlığı, yokluğu ile alakalıdır. Örneğin uzun yıllar roman türü dindar çevreler tarafından gereksiz görülmüştür. Bazı insanlara göre doğrudan bilgi veren kitaplar varken kurmaca eserlerle kafa karıştırmaya gerek yoktur. Böyle olunca yazarlar bu alana girmeye çekinmişler yahut okur sayısının az olacağı düşüncesiyle hiç girmemişlerdir. Bu durum insanların roman türünün önemini çok geç anlamalarına neden olmuştur. Bir nevi yarım asırlık bir zaman diliminden sonra hatanın farkına varılmıştır.

“Müezzinin salavatıyla sünnete kalktılar.

Sonra müezzin kamet getirdi. İmamın arkasında sıralandılar. İmam ‘Safları düzeltelim!’ diye uyardı cemaati. Birbirlerini gözleyerek düzelttiler safları. Yaşlı adam imamın arkasında duruyordu. O genç, sarıklı adam... namazı onun kıldıracağını tahmin etmişti. Çünkü ancak bu gözü karalıktaki biri harekete geçirebilirdi ümmeti. Çok sevdiği bir sûreyi okuyordu imam, Errahman sûresi. Arapça bilmezdi ama birçok sûrenin Türkçe meallerini biliyordu. İmam okudukça içinden geçiriyordu: ‘... Artık gök yarılıp da kırmızı sahtiyan gibi bir gül olduğu zaman/ Rabbinizin hangi nimetlerini sayarsınız yalan/ ... Mücrimler simalarından tanınır da yakalanır perçemleriyle ayaklarından/ Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini sayarsınız yalan...’

Her şeyi unutmuştu. Genç imamın kıraati güzeldi. Allah’ın huzurunda olduğunu düşünerek imama uyuyordu. Nihayet selâm verdiler, sağındaki meleklerle, cemaate ve imama; solundaki meleklerle ve cemaate..

Kıpırdamadan durdu; müezzinin sesi işitildi: ‘Allahumme entesselamu...’ Sonra teşbih ve dua.. hiçbir eksik bırakılmamıştı. Hepsini yerli yerinde, sırasıyla.. en son, cemaati Fatiha okumaya çağırdı imam.

İşte o sırada, cemaatin daha Fatiha’yı bitirip bitirdiklerine emin olmadan, birçoğunun ayağa kalkıp gitmekte olduğunu gördü. Kendisi acele etmeden okudu. Nihayet o da duasını bitirdi, torununun omzundan tutarak kalktı. İmam da yerinde değildi. Camiden çıkan insanların

arasında tek başına yürüten sarığın o olduğunu anladı. İmamı yakalayıp bir şeyler söylemek istiyordu ama ne diyeceğini bilemiyordu. Nihayet dışarı çıkabildiler. Şimdi son cemaat yerindeydiler. Kalabalık dağılmamıştı henüz. İmamın dışarı çıkmasını bekledi bir kenarda. İmam kapıda göründü. Birden dehşete kapıldı. İlk o olup olmadığında tereddüt etti. Fakat hayır, oydu. Ama üzerinde cübbesi ve sarığı yoktu. Ama kendisini asıl dehşete salan, sakalı da yoktu. Az önce bunu fark etmemişti. Tam bir sarsıntıydı bu.” (s. 138-139)

Diğer insanlar bir tarafa yaşlı adamı en çok sarsan olay namazı kıldırın imamın fiziksel görünüşündeki değişikliklerdir. Elli yıl öncesi ile şimdi arasında kıyaslama yapan adam derin bir hayal kırıklığı yaşar. Çevresindekilere seslenerek onlara bazı uyarılarda bulunur. Romanda abdest alan veya alacak olan kişiler de betimlenir.

“Avluda biri aceleyle kollarını çemriyor.

Geç mi kaldık ne babam?

Geç ya, farza durmuş cemaat.

Benim abdestim var, ben giriyorum.

Ben de gelirim şimdi.” (s. 11)

Halide Nusret Zorlutuna’nın *Aydınlık Kapı* romanında okuyucu, başta Lerzân olmak üzere kahramanların yaşadığı dünyanın ne kadar huzursuz olduğunu, hem Lerzân’ın hayatında hem de Vildan’ın iç dünyasının keşmekeşinde fark eder. Yazarın son bölümde çözüm olarak aydınlık kapıyı sunması, âdeta bir gecenin ilerlemesi ve sonunda sabaha ulaşılmasını hatırlatır. Şöyle ki romandaki olaylar, gecenin gittikçe karanlıklaşan atmosferini çağırıştırır. Ancak karanlığın herkesin üzerine bütün ağırlığıyla çöktüğü bir anda aydınlık kapı aralanır. Bu aydınlık kapıya uyanık olanlar yönelir. Uyuyanlar sabahın farkında değillerdir. Vildan bu kapıyı fark eder (Çoşkun, 2010: 227).

“Vildan, bol ılık su ile abdest alınca, kendinde hafiflik hissi duydu. Sonra, Zeynep’in serdiği mavi çuha seccadeye doğru, limana sığınmak isteyen kazazede bir gemi telaşıyla kaydı.

Allah’ın huzurunda durarak içinden taşan garip bir heyecanla inledi:

‘Rabbim! Sana geliyorum, kulunu gör, gözet!...’

Ve ona varmak için yola çıktı:

‘Allahü ekber!’

‘En büyüğün divanında iki elini çenesine kadar kaldırıp bu dünyanın bütün acılarını, eseflerini, çöküntülerini arkaya atıverdikten sonra, kollarını göğsünde kavuşturdu ve yaradana -görünen, görünmeyen bütün âlemleri yaratmış olan o eşsiz efendiye- bütün varlığıyla teslim olarak, onunla konuşmaya başlarken düşündü:

‘Şu anda ve günün yirmi dört saatinin her birinde, milyonlarca Müslüman; böyle, kendisi gibi boynu bükük, el göğüste, Rabbin huzuruna vararak ‘Beytullah’ın etrafında muazzam bir halka meydana getirmektedir! Bu levhanın manidar güzelliği, bu birlik zincirinin kudret ve azameti karşısında Vildan titredi.” (s. 372-373)

Sübhanke ve ardından Fatıha’yı okuyan Vildan’ın göz kapaklarının altında gökler perde perde açılır. Milyonlarca, milyarlarca âlem Rabbin huzurunda titreye titreye, yana yana semaa girmiş dervişler gibi döne döne ibadet etmektedirler. Vildan alnını ve yüzünü yerlere sürerek gururunu ve beşerî benliğini hiçe sayar, büyük sahibin karşısında sonsuz aczini kabul ederek namazına devam eder.

Namazını bitirdiğinde içinin hafıflediğini ve aydınlandığını hisseder. Kırk yıldan beri namaz kılmasına rağmen Rabbe teslim olmanın şifalı tesirini ilk defa böyle açık olarak duyar. Neden böyle olduğunu kendi kendisine sorar ve şimdiye kadar hiç böyle teslimiyetle ona koşmadığı kanaatine varır. Daima başka sevgiler, sevgililer ona engel olmuşlar, onu yaradanla karşı karşıya gelmekten alıkoymuşlardır. Şimdi ise dünyayı başka türlü görür ve bambaşka bir hisle herkesi, her şeyi sevdiğini hisseder. Çevresindeki insanları düşünür ve gönlünden şöyle geçirir: *“Hepsini seviyorum... Allah rızası için... Rabbim senin için!... Senin kullarını senin için seviyorum. Onları daima seveceğim.”* (s. 375) Vildan hayatı boyunca ızdırap çektikten, kıvrandıktan, yandıktan sonra nihayet hakka giden ışıklı yolu, aydınlık kapıyı bulur. Ve bunun için zayıf ellerini göklere açarak Allah’a şükürler eder.

Mustafa Miyasoğlu’nun *Kaybolmuş Günler* romanında Beşir, içinde bulunduğu hayattan zevk alamayan, farklı düşünceleri olan bir Anadolu çocuğudur. Gecenin birinde düşüncelerinden dolayı uyuyamayan Beşir, ezan sesini duyar, namaz kılmanın kendisine iyi gelebileceğini düşünür. Kalkar ve namaz kılmak üzere camiye

gider. Namaz kıldıktan sonra yurda döner ve huzurlu bir şekilde uyur. Fakültede hemşehrilerinden birisi ile karşılaşan Beşir’e hemşehrisi siyasetten dolayı içeri atılanların nasıl namaz kıldıklarını anlatır.

“Temsilcilerle cuntacıların Müteferrika’da birbirlerine yer gibi baktıklarını, orda yemek verilmediği için parası biten cuntacıların temsilcilerden nasıl borç istediğini, namaz kılan çocukların ne güçlkle köşe köşe yer aradıklarını, polisten seccade istediklerini, bulamayınca, temiz bir tahta üzerinde namaz kılmak için kuyruğa geçtiklerini anlatıyordu.” (s. 140)

Romanın sonlarında Beşir içindeki boşluğun dolmadığını fark eder. Arkadaşı Cem’in tavsiyesi ile namaz kılar ve aradığı mutluluğa kavuştuğunu hisseder.

Beşir ezan okunduğunda sık sık geçmişe gider, hatıraları canlanır. Annesi ile birlikte Ramazan ayında tuttuğu oruçları, sahuruları, iftarları ve Ramazan sohbetlerini anımsar. Beşir’in hoşlandığı, üniversiteden arkadaşı olan Kamuran ona ailesinin dinî yaşantısını şu şekilde anlatır:

“Annem dinsiz mi? Bilmiyorum. Dedesi mutasarrıfmış, babası benim dedem gibi bankacılık yapıyormuş. Aynı bankanın hissedarları, servet izdivacı yapmışlar. Sınıf meselesi... Annem bilmediği, görmediği her şeyden korkar. Buna din duygusu denemez elbet. Dame de Sion’daki rahibeler dedesini büsbütün unutturdu galiba. Ramazanda oruç tutmayışına, başını örtüp kendisiyle cami cami gezmemesine çok kızardı Büyükanem. Babam da oruç tutmazdı ya, tek çocuğu olduğu için, onun adına işlerini bahane ederek Büyükanem affederdi oğlunu. Ama bu gelinin ne işi var derdi; çene çalacağına, sokaklarda gezeceğine benim gibi orucunu tutup namazını kılsa ya...”(s. 214)

Beşir üniversite okumak için geldiği İstanbul’da külliyeinin içerisindeki caminin yanındaki vakıf yurdunda kalır. Beşir yurdun penceresinden cami avlusunu ve camiye giden insanları izler. Onları izlerken huzura kavuştuğunu anlar.

“İçerdekilerin hepsini bırakmışlar anlaşılan. Yurdun her tarafında, belki yalnız benim katılamadığım bir coşkunluk var. Binlerce voltluk projektörlerle aydınlanan cami de her günküden daha büyük görünüyor ve çevresinde dolaşan, girip çıkan, abdest yenileyen cemaatiyle, akşamdan beri sürdüğü anlaşılan bir canlılığı sabah namazına taşıyor.” (s. 249)

Mehmet Seyda’nın *İhtiyar Gençlik* romanında evin küçük çocuğu babasının işlerinin düzelmesi için namaz kılar. “Çocuk, eve varılınca, kendi odasına girince,

yere serili döşəğinin altından çektı çıkardı küçük, aşınmış seccadeyi. Namaza durdu. Seccadeye kapanıp doğrularak, Tanrıya yalvardı ki, baba işlerini yoluna koysun, denk getirsin.” (s. 161) Çocuk Tanrı’yı görme düşüncesiyle idare lambasını söndürür. Üç dört yaşlarının hiç bozulmamış algısıyla karanlıkta yavaş yavaş açık ve yüksek alınlı, elinde bir değnek tutar hâlde, saçı sakalı ak biçimde onu görür gibi olur. Görebildiğini sandığı an gözlerini yumup seccadeye bir daha kapanır.

İslam dinine göre yükümlölük çağına gelmiş her Müslüman’ın yerine getirmekle mükellef olduğı namazlardan birisi de Cuma namazıdır. Adalet Ağaoğlu’nun yazdığı Ölmeye Yatmak romanında otelde çalışan Molla Katip Ankara’ya ilk defa geldiğı belli olan hasır şapkalı adama başkentteki yaşamı anlatırken sözü Cuma namazına getirir. “Molla da ona başkent hakkında çok bilgiler verdi. Hacıbayram’daki Cuma namazlarını anlata anlata bitiremedi.” (s. 311)

Oğuz Atay’ın Tutunamayanlar romanında Selim’in yazmış olduğı Dün, Bugün, Yarın bölümünün Dördüncü Şarkı’nın 462. mısrasında Selim namaz surelerini öğrenmek için uğraştığını söyler.

“Bende saygılı bir telâş,

Namaz surelerini ezberlemekle geçiriyoruz

Bizi ölüme yaklaştıran zamanı.” (s. 130)

Talip Apaydın’ın Tütün Yorgunu romanında Ağ Osman’ın ruhen hasta olmasından dolayı köylöler ilk olarak köydeki cami imamından yardım umarlar. Onun namazını kılıp bitirmesini beklerler. Namazdan önce gelme ihtimali ise Osman’ın kardeşi Hüseyin’i daha fazla sevindirecektir. “Caminin önüne doğru yürüdü. Hoca caminin önünde olurdu öyle ya. Gölgeye oturur, öğle namazını beklerdi. Namazdan önce gelir mi şimdi?” (s. 29)

Camide namazları kıldırın Ali Hoca Ağ Osman’ın hastalığının sıcaaktan kaynaklandığını, başına bir teneke soğuk su boşalttıkları takdirde iyileşeceğini söyler. Kendisi namazı kıldırıp geldikten sonra ona okuyacaktır. “Ben namazı kıldırıp geleyim. Biraz okuruz başucunda. Olmazsa Dede’ye götürürüz.” (s. 31)

Emine Işınsu'nun *Çiçekler Büyür* romanında İlay dedesinden bahsederken onun İslam dinine bağlı olduğunu da zaman zaman dile getirir. Onun namaz kılması yaptığı ibadetlerden biridir. *“O, yatsı namazını kılmış, dua ediyordu.”* (s. 25)

Emine Işınsu'nun *Ak Topraklar* romanında dinî unsurlara geniş yer verildiği görülmektedir. Bu unsurlardan birisi de namazdır. Roman karakterlerinden Bayındır imamı veya müezzini dinlediğinde öbür dünyayı merak etmektedir. *“Yalnız bazı bazı, öbür dünyayı merak edegeldiği, hatta özlediği olurdu ak sakallı imamı dinleyiben. İlle de sabah namazı için çağıran müezzinin sesinde.”* (s. 18) O dönem Türklerin önderlerinden Çağrı Bey de namaz kılmaktadır. *“Çağrı Beg, namaza durdu. Erdem Beg bekliyordu, bakmaz gibiydi ona. Ancak kayguluymuş, begler arasında namaz kılmayan bir o var. ... Çağrı Başbuğ'un namazı bitti, seccade üstünden kalkmadan, başın döndürmeden söyledi.”* (s. 22)

Aynı romanda Allah'ın mübarek kıldığı gün olarak kabul edilen Cuma günü Tuğrul Sultan, Çağrı Başbuğ ve İnanç Yabgu Selçuklu Devletinin kuruluşunu *“Atlarından inip, ak alınlarını secdeye koyup, şükre vararak”* (s. 29) kutlamışlardır.

Tuğrul Sultan'ın Türkmenlere sefer emri vermesinden sonra onların arasına Selcen'in oğlu Yamtar da karışmıştır. Bunun üzerine Bayındır Selcen'e ağlamamasını, şükür namazı kılmasını tavsiye eder. *“İki rekât namaz kıl. Tanrı'ya şükreyle, oğulların akına çıktı.”* (s. 31)

Arapça emm “öne geçmek, sevk ve idare etmek” kökünden gelen imam, terim olarak “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse” ve “devlet başkanı” anlamlarını taşır. Kaynaklarda, Hz. Peygamber'e imamlık yapmayı Cebrâil'in öğrettiği ve onun önce Kâbe'nin yanında, sonraları müşriklerin baskısı sebebiyle Mekke'nin ıssız kesimlerindeki bazı evlerde kendisine tâbi olanlara namaz kıldırıldığı haber verilir (Küçükaşçı, 2000: 178).

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında başkahraman Selim eski arkadaşı Tahsin'in daveti üzerine askerî tarihe ait evrakı tasnif komisyonunda görev alır. Burada çalışanların tasavvuf üzerine konuşmaları dikkatini çeker. Osman Fişer isimli çalışan ise Selim'e şunları söyler. *“Bunların çoğu tasavvufu İslâmiyet sanıyor.*

Hâlbuki Budizm ve manihaizmin çorbasıdır. Tuz ve biber olarak da içinde epey Hristiyanlık ve Yahudilik var.” (s. 128) Ardından ise şu dikkat çekici cümleyi kurar. *“İyi bir imam olmak için önce iyi bir haham olmak şarttır.”* (s. 128)

Tasavvufun menşeinin ona karşıt olanlar yahut onu benimsemeyenler tarafından Hint inanışlarının karışımı, Budizm olduğu iddia edilir. Örneğin Hint bölgesindeki bazı inanışlarla tasavvuf karşılaştırılmış ve tasavvufun asıl kaynağının Hindistan olduğu öne sürülmüştür. Benzer şekilde Budizm’deki ruhsal arıtmada kullanılan kavramların Arapça, Farsçaya çevrilerek kullanıldığı söylenir. Oysa sufilerin kullandıkları sülük yöntemleri, kavramları, amaçları kaynaklarda açıkça yazmaktadır.

İslam mütefekkirlerinden bazıları İslam ülkelerine yeni bir hamle gücü kazandırmanın İslamî bir hareketle mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre modern medeniyet iktibas edilmeli, ilim ve fene daha çok önem verilmeli, İslamiyet’in hurafeler, akıldışı şeylerle alakasının olmadığı anlatılmalıdır.

Erol Güngör’e göre reformcular, yabancılara İslam’ı doğru anlatırken bir yandan da Müslümanlar içerisinde dini yanlış anlayan, yanlış uygulayanlara karşı da aydınlatma kampanyasına başlamışlardır. Bazı insanlar olayları müsbet ilmin kabul etmediği biçimde gizli güçlerle açıklarlar. Onlara göre genellikle “İsrailiyat” adı verilen, dine sonradan giren Yahudi menşeli inançlar temizlenmelidir. Bu meseleyi meslek edinen, zaman zaman ileri giden bu kişiler tasavvufu da hedef almışlardır. Bu kimseler bütün batını hareketlerin, felsefî doktrinlerin Yahudiler eliyle İslam’a girdiğini söylerler. Hallac, Mevlâna, İbn Arabî gibi İslam medeniyetinin yetiştirdiği büyük mutasavvıfları Yahudi ajanı veya onlara kapılan dalalet yolcuları olarak gösterirler (Güngör, 2018: 7).

Ruh Adam romanında iyi bir imam olmanın iyi bir haham olmaya bağlanması ve önceki söylenenlerden anlaşıldığına göre anlatıcı Yahudiler tarafından tasavvufun içerisine sızdırıldığı iddia edilen hurafelere vurgu yapmaktadır. Çok bilgili, yetenekli Yahudi din adamı olan hahamların başlıca görevleri öğreticilik ve vaizliktir. Bir imamın da benzer özelliklere sahip olması gerekir. Yani dini kendi başına yaşamak,

mutasavvıflar gibi inzivaya çekilmek, topluma sırtını dönmek imama yakışmayan davranışlardır. O, toplum için yaşamalı ve insanların aydınlanması için uğraşmalıdır.

Füruzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanında anne Nüveyre Hanım bir toplantıda Köy Enstitüsü çıkışlı Resul öğretmenin kendilerine çocuklara yeterince yakın olmadıklarını söylediğini anlatır. Yakınlığın derecesi anlatılırken bir imam kadar olmasının söylenmesi dikkat çekicidir. “*Güya biz yeterince yakın değilmışız köylüye. Bir imam kadar yakınlık kurabilmeliymişiz onlarla.*” (s. 144)

Aziz Nesin'in *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* romanı işinden bıkmış insanlarda olduğu gibi yüzü asık bir imam tasviri ile başlar. Gençliğinde büyük bir mutlulukla mesleğini icra etmeye çalışan imamın zaman içerisinde düşünceleri değişir. Günahlı kulları tövbe istiğfar ettirip hidayete eristirebilmek için çok çalışır. Cezaevi içerisinde insanlar onun yanından ayrılmazlarken cezaevinden çıktıklarında ise eski kötü hayatlarına tekrar dönmektedirler. İmam birçok kez umuda kapılsa da hepsinde düş kırıklığına uğrar. Bundan dolayı onları tornadan çıkmış gibi birbirinin benzeri şeklinde görmeye başlar.

“İşinden bıkip bezginlik getirmiş insanlarda olduğu gibi, cezaevi imamının da her zaman yüzü asıktı. Ağzına zorla çok ekşi bişey sokulmuşçasına boyuna dudaklarını büber, yüzünü buruştururdu. Yıllardır cezaevi camisinde imamlık yapmaktan bıkmıştı. Tutuklu ve hükümlüler onu o denli ilgilendirmiyordu ki camiye girip çıkmak için cezaevi bahçesinden geçerken bütün yüzleri birbirine benzetiyordu. Sanki tornadan çıkmış gibiydi bütün yüzler.” (s. 11)

Namaz saatine kadar boş zamanını kahvede oturarak geçiren imam namaz vakti gelince cüppesinin eteğini arkasında toplar ve cezaevi camisine gelir. Hükümlülere hiç yüz vermeyen imam ile Yaşar'ın son günlerde kurduğu yakınlık ise dikkat çekicidir.

“Hapis cezasının bitmesine pek az kala Yaşar Yaşamaz, kendini dine vermişti. Kendini dine vermişti demekle onun dine bağlılığı anlatılmış olmaz. Kendini büsbütün dine adanmış, din yoluna kendini kapıp koyvermişti. Hergün camiye silip süpürüyordu. Caminin mermerlerini, taşlarını ıslak bezlerle ovuyor, kuru bezlerle de levhaların, camların, kandillerin tozlarını alıyordu.” (s. 12)

Yaşar'ın bakımsız cezaevi camisi ile ilgilenmesi, orayı pırıl pırıl etmesi imamın kendisine çok güvenmesini sağlar. Öyle ki imam caminin bir anahtarını da ona verir. İmam namaz kıldırırken Yaşar onun tam ardında namaza durur, nöbetçi gardiyan koğuşlara girilmesini isteyinceye dek camide kalıp her yanı temizler.

“İmam, Yaşar'ı öyle sevmiştir ki, ona hep ‘Evladım, Yaşar oğlum!’ diye seslenirdi. Yaşar'ı seviyordu, çünkü kendisinden hiçbir çıkar ummadığını anlamıştı. Öbürleri gibi İmam'ı kendi çıkarlarına araç olarak kullanmaya kalkmamıştı. Kurnazlık yapmıyordu. Saftı. Kendini hak yoluna vermişti. Yaşar'ı tanıdıktan sonra İmam'ın ekşimiş yüzü bile ışıtmıştı. Gençliğinin umutları yeniden canlanmıştı içinde. Hepsini birbirine benzeyen yüzler arasında Yaşar'ın yüzü ayrılmış, seçilmişti.” (s. 12)

Yaşar'ın kendisini Allah yoluna adadığını düşünen imam ona hayır dualar etmeyi ihmal etmez. İmam secdeye vardığında Yaşar ona o kadar çok yakın durur ki başı onun ayaklarına değeri. Namaza başladıktan sonra Yaşar'ın maddi durumunda gözle görülür bir değişme olur. Cebi para doludur ve lüks içinde yaşamaya başlamıştır. Durumun aslı ise çok geçmeden öğrenilir. Bir Cuma namazında içerde bağrıışmalar duyulur. Ardından camiden önce Yaşar peşinden de imam koşarak çıkar. İmam onu kovalamaktadır. Oradakiler bu durumun sebebini öğrenmeye çalışsalar da ne imam ne de Yaşar yaşanan olaydan bahseder. Nihayet ertesi gün mahkûmlardan birisi olayın aslını anlatır. Yaşar birisiyle ortaklık kurmuştur. İmam dışarda kahvede oturduğu sırada ortağı bir paket eroini imamın cüppesinin astarı içine iğnelemektedir. Yaşar da onun hemen arkasında namaza durup bu esnada eroini alarak koğuşlarda satmaktadır. Cuma namazından sonra Yaşar elini imamın cübbesinin içine atar ama paketi bulamaz. Bu sefer etrafı iyice kurcalamaya başlar. Patırtı gürültü de bundan dolayı çıkmıştır. İmam hiç haberi olmadan cezaevine eroin taşıyan bir kurye olmuştur.

“Yaşar Yaşamaz, cezasının bitimi yaklaştıkça kendini namaza vermişti. Camiden çıkmaz olmuştu. İmam'ın da yakınıydı. Onun bu dine bağlılığı, bir Cuma namazında cezaevi imamının kendisini kovalamasına dek sürdü. Bu olaydan sonra bidaha camiye de gitmedi. Dört gün sonra da cezasını doldurmuş, tahliye edilmişti.” (s. 339)

“Ben küçükken babam beni camiye götürürdü. Cami hocasının namazdan sonra okuduğu Arapça duayı dinleyenler ağlardı. Babam da ağlardı. Babam ağlayınca kendimi tutamayıp ben de ağlardım. Hocanın Arapça dediğini anlamadan nasıl ağlıyorsak, bu da öyle işte...” (s. 101)

Yaşar Yaşamaz köyden şehre gittiğinde bir parti başkanının konuşmasına katılır. Burada onun yaptığı etkileyici konuşmayı küçükken babasıyla gittiği camideki hocanın konuşmasına benzetir. Orada hocanın ne söylediğini anlamadan nasıl ağlıyorlarsa şimdi parti başkanının sözlerini anlamasa da gözyaşlarına engel olamamaktadır.

Ezanın okunması çok az romanda yer alır. Romanlarda daha çok, namaz kılan insanların sadece görüntülerinin verilmesi göze çarpar. Fakir Baykurt'un *Kara Ahmet Destanı* eserinde Bayram'ın namaz kılışı uzun uzun betimlenir fakat Bayram namazda iken çoğunlukla aklı başka yeredir. Kemal Tahir'in *Karılar Koğuşu* romanında da namaz kılanların kötü fiillerde bulunmaları yer yer aktarılır, kötülükle namaz bir arada gösterilmeye çalışılır. Rasim Özdenören'in *Gül Yetiştiren Adam* romanında namaz bir Müslüman'ın temel ibadeti olarak vurgulanır fakat dinin emrettiği biçimde bir namaz kılma eylemi görülmez. Aziz Nesin'in *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* romanında ise namaz çıkar sağlamak için bir araç olarak kılınır.

2.5. Tanrı

Türk diline dair etimolojik sözlüklerde kelimenin önceleri gökyüzünü, daha sonra tapınılan varlığı ifade etmek üzere tenri, tanrı, bayat tenri, ugan tenri biçiminde kullanıldığı belirtilir. Türkler Müslüman olduktan sonra tanrı kelimesini kullanmaya devam etmişlerse de zamanla onun yerini Allah ve Hudâ kelimeleri almıştır. Allah kelimesi İslâm öncesi Araplar'ının duaları ve özellikle şiirlerinde kullanılmaktaydı. Ancak bu kelime, İslâm döneminde kâinatı yaratan ve yöneten en yüce varlığın bütün sıfatlarını kapsayacak bir muhteva zenginliğine kavuşmuştur. Bozkır Türk topluluğunun asıl tanrı inancı yücelik ve kudretin ifadesi sayılan “semavî” anlamındaki Göktanrı'ya dayanır (Güngör, 2010: 570).

Hakkâri'de Bir Mevsim romanında anlatıcı biraz da kendimize dönelim diyerek önüne kara kaplı seyir defterini çeker. Kalem eline alır ve defterine büyük harflerle Allah'ın Hz. Musa'ya İsrailoğullarına iletmesi için bildirdiği on emre benzer şekilde on tane önemli madde yazar. Bu on emirden sekizincisi Tanrı ile ilgilidir:

“TANRI’YA OLAN İNANCINI YİTİRDİNSE İNSANLARA İNAN. TANRI’YA GÜVENİN YOKSA İNSANLARA GÜVEN.

(Kendime de güveneyim mi?)” (s. 110)

O isimli başkahraman kendi olma çabası içerisinde kendi kendisine on tane emir belirler ve varoluşunu gerçekleştirmeye çalışır. Bu emirler kendini bilmesini sağlayacaktır. İnanç/inançsızlık arasındaki çizgi de bunlar arasındadır. Başkahraman Tanrı’ya inanma zorunluluğu hissetmeyecek, akıl yönünden ikna olmazsa onun yerine insana inanacaktır. İssız köyde birey olarak kendini var etmelidir. Köye, dünyaya yalnız olarak bırakılan başkahraman kendi yolunu çizmelidir. Başta dil farklılığı olmak üzere birçok konuda köylülerle uyumsuzluk içerisinde olan başkahramanın hem fiziksel hem de ruhsal yalnızlığını aşması için kendi değerlerini oluşturması, kendi içine dönmesi gerekmektedir.

Anlatıcının burada Tanrı’ya inanç konusunda tereddüt içerisinde olduğu anlaşılır. Dünya üzerinde her şeye hükmeden, bütün varlıkların sahibi olduğuna inanılan yaratıcı anlatıcıyı zorlu yaşam koşullarıyla baş başa bırakmıştır. Zorluklar, sıkıntılar onu yeni bir arayışa itmiştir. Anlatıcının köylülerin dertlerine deva bulmaya çalışması ve bunu herhangi bir karşılık beklemeden yapması onun insancıl bir hayat görüşüne sahip olduğunu gösterir.

Kur’an’da “Oniki Emir” şeklinde yer alan Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*’ta ise on emir diye anlatılan prensipler Yahudiliğin temel prensipleri olarak kabul edilir. Tanrı Musa Peygamber’e kısaca şu emirleri söyler: Tanrı’n benim, benden başka Tanrı’n olmayacak, Tanrı’nın ismini boş yere ağzına almayacaksın, haftanın altı günü çalışıp cumartesi günü istirahat edeceksin, annene ve babana hürmet edeceksin, öldürmeyeceksin, zina yapmayacaksın, çalmayacaksın, yalan şهادette bulunmayacaksın, sana ait olmayan başkasının malına göz dikmeyeceksin (Küçük, Tümer, 2022: 258).

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında İthaf ve Mukaddime başlığının “Mısra I ve Sonrası: King Solomon...” alt başlığında önceki bölümlerde verilen mısraların açıklaması yapılırken kaderimizi her zaman Tanrı’nın çizmediği, madde ve

ruh arasında çizilen bir sınırdaki kesinliğin olmayacağı söylenir. Solomoh'un bu şiiri resmî makamları tedirgin ediyor ve Solomoh Antalya'dan Adalar'a kaçmak zorunda kalıyordur. İlgili şiirin Türkçeye tercümesi ise şu şekildedir: *"Tanrı çizmiyor her zaman kaderimizi;*

Madde ve ruh arasına çizilen sınırdaki kesinlik yok." (s. 142)

Turgut Özben, Selim'in intiharından sonra gazetede yayımlanmak üzere uzunca bir metin kaleme alır ve bunu şarkı şeklinde bitirir: *"İntihar edenlere tören yapılmaz, böyle intikamcı Tanrı'ya tapılmaz."* (s. 459)

Yine *Tutunamayanlar* romanının on yedinci kısmında Turgut evden ayrılmak üzere çıkar. Arabasını çalıştırır, hareket eder. Yavaşça sokağı geçtikten sonra köşeyi döner. İç sesi olan Olric'le arasında şöyle bir konuşma geçer. *"Belki arkamızdan su döküyorlardır. Arabayı hızlandırdı. Uğurlar olsun Olric. Uğurlar olsun efendimiz. Tanrı efendimizi korusun."* (s. 566)

Tutunamayanlar romanında Selim, Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi yazar. Bu bölümde bazı isimlerin yaşadıklarına yer verir. Süleyman Kargı da onlardan biridir. Kargı, bünyesi zayıf olduğundan inşaatlarda kısa bir süre çalışır. Bir gün tuğla taşırken apandisti patlar ve ölümden döner. Bundan sonraki hayatında önemli değişiklikler meydana gelir. Arap alfabesini öğrenerek din adamı olur. *"İyileşmesini tanrının kudretine bağladı ve eski yazı öğrenerek kendisini din adamı olarak yetiştirmeye başladı. Köyleri gezerek vaizlik yaptı."* (s. 693)

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında parlak bakışlı, ay yüzlü Açığma-Kün'e gönlünü kaptıran Burkay ne yaparsa yapsın onu aklından çıkaramaz. Tapıncağa gider yalvarır. Ekşi kımız içer. Tatlı şarap içip kendinden geçer. Kağan savaş açınca atına zırhsız biner. Ama hiçbirini sevdasını unutmamasını sağlamaz. Sonunda hasta olup yatağa düşer. Burkay'ın iyi yürekli evdeşi erkeği iyi olsun diye okuyucular, bakıcılar, kamlar, bakışlar getirtir. Hiçbir ilaç, dua, büyü fayda etmez. Burkay sonunda Şeytan Kilimbi'ye götürülür. Birlikte Şeytanlar Başı Madar'a giderler. Madar sevdiği kıza kavuşmak istiyorsa evdeşini Ejderler Kağanı Naranta'ya kurban adaması gerektiğini söyler. Burkay kabul edip evdeşini kurban eder. Naranta onu öldürür ve yer. Kadının

ölürken ettiği beddua Tanrı tarafından kabul edilir. *“Kadın ölürken ellerini göğе kaldırıp beddua etti. ‘Burkay! İyiliğе kemlik ettin. Tanrı seni bedbaht etsin. Kıyamete kadar, dünyaya her gelişinde ruhun ızdırıp içinde çalkansın!’ dedi. Tanrı bu dileği kabul etti.”* (s. 8)

Ruh Adam romanında Selim bir akşam evde otururken kapı çalınır. Gelen kişi kendisine bir celpname verir. Büyük Mahkemeden sanık olarak çağrılmaktadır. Kendisini akşam vakti mahkemeye çağırın kişi Yek’tir. Yek onu dünya kadar, kâinat kadar geniş meydana, mahşer kalabalığının ortasına götürür. *“Yani başında kendisini ayağа kaldıran Yek, fısıldar gibi bir sesle: ‘Tanrı’nın huzurunda bulunuyorsunuz!’ deyince Selim esas duruşa geçti.”* (s. 255) Duruşmaya ilk olarak gelenler üç melek ve üç peygamberdir. İslam dininde dört büyük peygamber ve dört büyük melek vurgulanmasına rağmen romanda üç sayısı vurgulanır. Bu melekler Cebrail, Mikail ve İsrail’dir. Ölüm meleğі olan Azrail’den bahsedilmez.

Gelen üç peygamberden ilki diz çöküp ellerini kaldırarak Büyük Işık’a Ey Ahuramazda diye seslenen Zerdüş’tür, ikincisi avuçlarını birleştirip baş eğen, Büyük Işık’a Ey edebî Nirvana diye seslenen Buda’dır, üçüncüsü ise alnını yere sürüp ayağа kalkan Hz. Muhammed’dır. Buda’nın kendisine dönük suçlamalarından sonra Selim Tanrı’ya şöyle seslenir.

“Âlemi savaşla yaratan sen değіl misin? Savaşı yaratılış kanunu yapan sen değіl misin? Güzel kızları yaratan sen değіl misin? Sevmek için bize gönöl veren sen değіl misin? Hem o güzeli yarat. Hem onu bana sevdır. Sonra da ruhumu milyonlarca yıl azap cehenneminde yak. Bunu bir Tanrı değіl; ancak Tanrı kudretinde bir çocuk yapabilir!” (s. 260)

Selim Pusat’ın bu konuşmasından itaat eden bir kişiliğinin olmadığı anlaşılmaktadır. Onun Tanrı’nın yarattıklarına karşı bir sorgulama içerisinde olduğu ve bunu çekinmeden dile getirdiğі görölmektedir. Tanrı’nın yarattıklarına karşı Selim Pusat’ın ilgi duyması kendi fikrinde gayet doğaldır. Çünkü sevgiyi de gönölü de yaratan Tanrı’dır. Zerdüş ve Buda konuştuğdan sonra sırada son peygamber vardır. O da konuştuğdan sonra Selim tekrar Tanrı’ya seslenir. Selim’in Tanrı’ya karşı sorgulayıcı tavrı burada da devam eder.

“Ben kimseye kötülük etmedim. Kimse hakkında kötü düşünce beslemedim. Ümitleri kırılmış bir insan olarak avunmayı içkide ve bir güzeli düşünmede buldum. İçki fena ise üzümü neden yarattın? Üzümden içki yapılacağını neden Levh-i Mahfuz’a yazdın? Son peygamberin arkadaşları namaz kılarken âyetleri yanlış okumasaydı içki yasaklanacak mıydı? Çöldeki Bedevî ile bir kurmay subayın içmesi aynı mıdır? Biri sarhoş olunca her türlü herzeyi söyleyebilir. Öteki sarhoşluğun son merhalesinde bile temkinli ve iradelidir. Küçük bir kızı sevmek günahsa son peygamber Ayşe’yi neden sevdi de aldı? Tanrı adaletinin yürüdüğü bu mahkemede de böyle haksızlıklar yapılacaksa beni cehennemın en kötü yerine atın. Atın ki tek içimde insanlığın erdemine ait son kırıntılar da yok olup gitmesin.” (s. 260-261)

Hüseyin Nihal Atsız Tanrı hakkındaki görüşlerini çeşitli makalelerinde dile getirmiştir. Ona göre Gök Türklerde Tengri yani sema bütün dünyayı ve beşeriyeti yaratan bir Tanrı değil, Türk Tanrısıdır. Yine Gök Türklerdeki Umay adındaki kadın Tanrı iyilik ve acıma Tanrısıdır (Atsız, 1997: 25). Atalarımız Tanrı’nın Türk Tanrısı olduğuna, mavi gökle kara toprak arasındaki insanoğullarının yalnız Türklerden ibaret bulunduğuna, kendi ırklarının başkalarına hâkim olarak yaratıldığına inanıyorlardı. Onlar için kahramanlık bir tabiat, fazilet bir huydu (Atsız, 2015c: 23).

Büyük Mahkemede Selim’i savunacak hiç kimse çıkmayınca ışıktan ses yükselerek Selim’den kendisini savunmasını ister. Fakat Selim bunu kabul etmeyerek ışığa beni sen savun der. Işık kasırğa haşmetiyle nedenini sorduğunda şu şekilde cevap alır: “Beni yaratmadan önce kaderimi çizen sen değil misin? Suç işledimse yaptırın sen değil misin? Bunun savunmasını senden başka kim yapabilir?” (s. 269) Işıktaki çok fazla parlama olur. Bütün mahşer kalabalığı gözlerini yumar, elleriyle yüzlerini kapatır. Işıktan yükselen ses bütün yürekleri titretir. “Tanrı yalnız yaratır ve yok eder. Hesap vermez.” (s. 269) Daha sonra kısa bir sessizlik olur. Beş kişi yürüyerek ortaya gelir. Dördüncü olarak konuşan kişi Tanrı’ya şöyle seslenir:

“Ben Oğuz Başbuğu Çağrı Beğ’im. Bu Selim Pusat kadar talihsizim. Benden öncekilere göre belki de daha çok savaşa girip çıktığım halde onlar gibi er meydanında değil, yatağımda öldüm. Ey Ulu Tanrı! Bunun sorumlusu sensin! En büyük rütbeyi bana çok gördün. Bu talihsiz yüzbaşı da Dandanekan savaşına girseydi öteki yüzbaşılardan aşağı kalır mıydı, sanmıyorum. Onu Dandanekan’ın en bahadır erlerinden biriyle karşılaştırarak meseleyi çözüme bağlamak en doğru yoldur.” (s. 270)

Daha sonra beşinci kişi de Tanrı'ya seslenir. Bir kolu olmayan bu kişiyi Selim ilk başta tanıyamaz. Zihnini biraz yorduktan sonra onun Oruç Reis olduğunu anlar.

“Din ve gaza yolunda önce kolumu verdiğim, sonra şehidlik rütbesine erdiğim için sana binlerce hamdolsun ulu Tanrım! Ömrüm, ölümü hiçe sayan, bir teki üçe beşe bedel kahramanların arasında geçti. Destan savaşları yaptım. İçime öyle doğuyor ki bu yüzbaşı benim levendlerim arasında bulunsaydı onlardan aşağı kalmayan bir erkeklikle çarpışacaktı. Kendisine fırsat vermeden cezalandırılırsa yazık olacak. İzin ver: Levendlerimin en yiğidi ile vuruşsun!...” (s. 271)

Yazarın *Ruh Adam* romanının başkahramanı olarak Selim ismini seçmesi onun Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim'den etkilenip etkilenmediğini akla getirmektedir. Sultan Selim sadece bir padişah değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne halifelîği de getiren, dinî yönü ağır basan bir hükümdardır. Atsız'ın Sultan Selim hakkındaki görüşleri şöyledir: En büyük Türk hakanlarından olan Yavuz Sultan Selim, kısa saltanatında, üssül harekesinden çok uzaklarda Kölemen ve Safevî ordusu gibi iki müthiş orduyu tam bozguna uğratmak ve çölü 30.000 kişiyle geçerek Mısır'a dalmak gibi gözü karalık gösteren eşsiz bir kahraman askerdir. Hakanlığı çok kısa sürmeseydi, bir o kadar daha yaşasaydı bugünkü Türk dünyasının manzarası çok başka olacaktı. Bu müthiş ve dâhî asker aynı zamanda ince bir şairdi. Farsça divanı ile Türkçe bazı şiirleri kalmıştır (Atsız, 2017: 127-132). TDV İslam Ansiklopedisi'nin Atsız maddesini yazan Prof. Dr. Ömer Faruk Akün Atsız'ın ahlak anlayışını şöyle tarif etmektedir:

“Atsız'ın milliyetçiliğinde yüksek ahlâk en başta gelen prensiplerden biridir. Milletin temelinin ahlâk olduğunu ısrarla söyleyen Atsız, Türklüğün etrafını sarmış düşman milletler ve kuvvetler karşısında ancak yüksek ahlâklı, disiplinli, uyanık bir tarih şuuruna sahip, askerî terbiyesi gevşememiş, kozmopolitlikten kendini uzak tutabilmiş bir millet olmakla ayakta kalabileceğimizi zihinlere sokmaya çalışır. Ahlâk bozukluğunu ve bunu artıran kozmopolit tesirleri Türklüğün en büyük düşmanı olarak ilân eder.” (Akün, 1991: 88)

Ayla Kutlu'nun *Kaçış* romanında başkahraman Üstün gözüaltına alınır. Gözüaltında iken polis siyasi görüşünden ve karıştığı olaylardan dolayı onun Tanrı'ya inanmadığını düşünür. “‘Siz içerde biraz bekleyeceksiniz. Bavulunuzu alabilirsiniz. Tanrı yardımcınız olsun. Siz inanmazsınız ya...’

Duraksıyor Üstün. Bu adam hangi Tanrı'ya inanıyor?" (s. 63)

Cezaevinde kalırlarken bir terzi çırağı romanın başkahramanı Üstün'e kendilerini asıp asmayacaklarını sormakta ve devamlı ağlamaktadır. Terzi çırağı kendisine sadece onların yardım edebileceğini düşünerek din büyüklerini kendisine yardım etmeye çağırmaktadır. *"Elinden geldiğince avutmaya çalışıyor, ama o, söylediklerini dinlemiyor, durmadan Tanrıyı, Peygamberi ve anasını yardıma çağırıyor."* (s. 274)

Pınar Kür'ün *Yarın Yarın* romanının birçok yerinde Tanrı ifadesi geçmektedir. Romanın temel karakterlerinden Selim göçmen çocuklarını seyrederken onların bir anda birbirlerine argo kelimeler kullandıklarını görür. Kendi aralarında kavga etmek üzeredirler. Durun diyerek onları ayırmaya çalışır. *"Tanrı yardım etti de çocuklardan birinin gözü yamaçtan inen alacalı lekeye ilişti."* (s. 11)

Gittiği bir davette kazara masadaki içki bardağını deviren Aysel bir süre sonra orada bulunan ünlü iş adamı Sulhi Bey'le göz göze gelir ve ona doğru hafifçe gülümser. Ona göre içki bardağını devirmesi boşuna değil Tanrı'nın ona bir ikazı gibidir. İçinden şöyle geçirir. *"Ben kaçamak yapmaya kalksam bile, Tanrı izin vermiyor, baksanıza."* (s. 48) Aysel evinde banyo yapmayı düşünürken evde ikisinden başka kimse olmadığı için hizmetçi kızın kendisine yardım etmesini ister. *"Ama bu gece, Tanrı'nın da yardımıyla, yalnız olduğuna göre, soyunmasına, banyosuna yardım etmeliydi kız."* (s. 57) Romanda Tanrı kelimesinin günlük dilde kullanıldığı biçimiyle yer aldığı görülür.

"Tanrı'nın günü toplantılar, yürüyüşler oluyor." (s. 161.)

"Tanrı bilir yakılmaya kalkılsa binbir eksiği çıkardı..." (s. 322)

Füruzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanında yaşı bir hayli geçmiş olan Leylim Nine ölümü çok yakınında hissettiğini etrafındakilere söyler. *"Dağ ortalarındaki göllerin cam sularında çimer aklanır da Tanrıya doğru veririm imanımı. Benim vaktim azdır cerenlerim."* (s. 36) Ölümden korkmayan Leylim Nine bunun için dua ettiğini ve Allah'ın da duasını kabul ettiğini söyler. Artık gönlünde kış günleri görmeye,

sonbaharda hasatlar yapmaya, kuzuların koyunları emdiği ağızlarını okşamaya bir istek kalmamıştır. İçindeki bu duyguları Tanrı sezmiştir. Artık ömrünü tamamlaması gerektiğini o da biliyordur.

“Beni dinle Medet can, o karakoç Leylim’in ömür alıcısıdır. Ulu Tanrıyı gör ki, ben gibi yaşadığı ömürce, günah işlemiş bir kuluna aracılacağı son can alıcının pahasını nasıl yüksek tutar... Daha dinelip de kışlar hasatlar görmeye, tokluların süte değmiş ağızlarını okşamaya gönlüm kalmadığını her gece yalvar yakar olduğum koca Tanrı bildi. ‘Garip Leylim’in günü, lokması bitti, ömrü yetti,’ deyip de kurban olduğum yüce divanından karın buzun kıyametine baktı. Ya Medet oğul yakınma yaraşmaz. Dağların aşılmazına çağırır oldu tanrım kulunu.” (s. 153-154)

Leylim Nine çok yaşlıdır ama geçim sıkıntısından dolayı çalışmak zorundadır. Artık iş görmeye gücü yetmediğinden Tanrı’ya her gece dua ettiğini söyler. Kendisine verilen ömrün sonuna geldiğine inanır. Bu sözleri söyledikten bir süre sonra da Leylim Nine ortadan kaybolur. Onun bir yerlerde ölüp kaldığı düşünülür.

Aynı romanda ortanca olarak hitap edilen romanın başkahramanı Emine’yi evlerine misafirliğe gelen Nazik Hanım pek sevmektedir. Ona güzel dileklerde bulunur. “*Tanrı ilerde Emine Hanımı zora sokmasın.*” (s. 104) Emine’nin ablası Seçil birçok hap yutarak intihar etmek ister. Bir müddet tedavi görür ve kendine gelir gibi olur. Anne onun tekrar hayata dönmesini Tanrı’nın onu kendilerine bağışlamasına bağlar. “*Tanrı bağışladı ablanı bize.*” (s. 210)

Emine üniversite yıllarında Haydar’la yakınlaşır. Onunla birlikte eylemlere katılırlar, ikisi de sosyalist düşüncededir. Haydar, Emine’yi oldukça güzel bulmakta, olaylar bittikten sonra birlikte yaşamayı hayal etmektedir. “*Tanrı bilir kız senin sesin de güzeldir.*” (s. 464) Emine yurtdışına gidecek olan Kurban’la vedalaşırken Kurban onu Tanrı’ya emanet eder. “*Hayda, Tanrıya emanet ol Emine can.*” (s. 497)

Emine Işınsu’nun Türklerin yeni yerler fethetme ülküsünü anlatan *Ak Topraklar* romanında Allah ile Tanrı kelimelerinin iç içe, birbirlerinin yerlerine kullanıldıkları görülmektedir. Roman Tanrı’nın adının anılması ve ona edilen bir dua ile başlar.

“Bismillahirrahmanirrahim; esirgeyen ve bağışlayan Tanrı’nın adı ile başlarım.’

Yağmur, durdu. Günlerden bu yana bilmem kaç kez yazıp da bıraktığı yazısına baktı. Elif’leri ulu Tanrı’nın adına yakışıyor mu? O’nun gibi dik ve dahi yüce mi kim, nurdan bir sütun görkeminde uzanagide göklere. Be’lerin inişinde, kul olabilmenin akışı ve özünü can içre verişi, var ola mı? Nun’lar büyük Allah Tanrı’nın sardığı gibi mi sarıyor her şeyi, öyle esirgeye ve bağışlaya... Ulu Tanrı, Yüce Tanrı; alaca gökte, kara yerde her yerde. Birdir, ezeli ve ebedidir. Ve O’na eş ve O’na benzer olacak hiçbir varlık yoktur!” (s. 7)

Aynı romanda Tanrı’nın Türkleri diğer milletlerden üstün tutması özellikle vurgulanır. *“Tanrı Türk’ü koruyordu. Elbet, çünkü onu, özüne gölge etmişti dünya üstünde. El vermişti Türk’e, görev vermişti.”* (s. 17) Romanda Alp Arslan Başbuğ’dan övgü ile söz edilir. O, Tanrı tarafından gözetilen birisidir. *“‘Tanrı’nın yüce ak gölgesi üzerine düşmüştür.’*

Tanrı’nın ak gölgesi, Alp Aslan’ın ak atı ve dahi Ak Topraklar, çocuk Türkmenlerin gönlüne ak ak umutlar salar.” (s. 37)

Yağmur, Aybala ile at yarışı yapar fakat yenilemezler. Söz birliği edip ertesi gün ok oklamaya karar verirler. Yağmur onu yenmek üzere ant içer. Bu durum Erdem Ata’nın kulağına gider. Erdem Ata ona bazı öğütlerde bulunur. *“Hünerin hüner, özüne güvenin tam olsun ki, ancak Tanrı yardım ede sana. El açıp bekleme. Çalış da bekle.*

Yağmur, bir günaha ant içtiğini ve bu yüzden Tanrı’sına sığındığını diyemedi.” (s. 54)

Selcen oğlu Yağmur’un Aybala ile evlenme ihtimalini düşündükten sonra bunun ancak Tanrı’nın dilemesiyle olacağını söyler. *“Sanmam, anca böyle bir şey varsa, Tanrı, oğulcuğumun ak alına şol kızı yazmışsa, hayır oluptur. Çünkü Allah, hayırlı ve görklü iş işler.*

...

Tanrı yakıştırırsa, düşer!” (s. 57)

Türklerin Ahlat’tan çıkıp Rum içlerine kadar akınlar düzenlemeleri üzerine Yağmur içinden Tanrı’ya karşı minnet duyar.

“Hay Tanrı’m, Gök Tanrı’m, ulu Tanrı’m!

Allah Tanrı’m!

Yücelerden yücesin.

Kimse bilmez nicesin.” (s. 71)

Aysel Özakin’ın *Alnında Mavi Kuşlar* romanında başkahraman Armağan’ın annesi kadın olmayı Tanrı’nın insana verdiği en büyük ceza olarak düşünür. Bundan dolayı Armağan onun bu düşüncesinin tam zıddı biçimde yaşamaya çalışacak, kadınlar üzerindeki erkek egemenliğini kırarak bir hayat tarzını yaşamaya çalışacaktır. “*Ona göre kadınlık Tanrının en ağır cezasıydı. Tanrı erkekleri de bu cezayı uygulamaları için yaratmıştı sanki. Kızıyla bir kader ortaklığı beklemişti bilinçaltı.*” (s. 23)

Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet kendini tanımak için içsel bir yolculuğa çıkmış gibidir. İç dünyasında sürekli çatışmalar, savaşlar yaşar. Zaman zaman dinî anlamda da bu savaşların gerçekleştiği söylenebilir. Hayatındaki işlerin ters gittiği dönemlerde kendince isyan ettiği zamanlar da olur.

“Ben de Tanrıya isyan ediyordum: Neden işler hep ters gidiyor? diyordum. Onun yerine ben bilimsel olmak istiyordum. Al benim gözlerimi ona ver Tanrım! Onun bilimselliği de benim olsun! kabilinden beceriksiz yakarışlarda bulunuyordum.” (s. 362)

Tahsin Yücel’in *Vatandaş* romanında başkahraman Şaban Baş karşısındaki aydın kişi ile birlikte bir mekândan dışarı çıkar. Şaban Baş bundan son derece hoşnut olur. Dışarıda onu mutlu edecek derecede güzel bir hava vardır. Bir de Tanrı kendilerini dinlerse çok daha iyi olacaktır. “*Ortalıkta bir sen varsın, bir de ben. Bir de yukarıda Tanrı. Gel, bir güzel dolaşalım kentte seninle; biraz da böyle konuşalım. Ne dersin? Bu ıssızlık, bu duruluk içinde, Tanrı’nın da bizi dinleyeceği tutar belki.*” (s. 60-61) Şaban Baş dinî inanca pek de önem vermeyen kişilerdendir. Kendisinin Tanrı ile herhangi bir irtibatının olduğu söylenemez. Başka zamanlarda ondan kendisini dinlemesini isteyebilecek bir karakter değildir. Böyle bir isteği de hiç olmamıştır. Dolayısıyla burada ironi yapmaktadır.

Hakkâri 'de Bir Mevsim romanında anlatıcı Pir köyünde ilk bebeğin ölümünden sonra iki çocuğun daha öldüğünü görünce ümitsizlik içinde bir çare bulmaya çalışmaktadır. Tanrı'ya inanmadığı öğrenilen başkahramanın aklına bu esnada ilk gelen Tanrı olur:

“Tanrı'ya inansa, sabahtan akşama, akşamdan sabaha kadar oturup yakaracak: Ölmesin bebeler, ölmesin bebeler, ölmesin bebeler, koru onları Tanrım!

Tanrı'ya inanmadığına, inanamadığına yakınıyor.

Kime seslenmek bu karanlık gecede?” (s. 126)

Romanın tamamına bakıldığında başkahramanın tutunacak bir dal aradığı ama bulamadığı görülür. Tanrı ile bağını başlangıçtan beri koparmış gibidir. Çünkü bir kabahati yokken gemisi batmış ve ıssız bir dağ köyündeki dilini anlamadığı köylülerin arasına düşmüştür. Kendisine Tanrı'sız bir dünya kurar, kendi kendini var etmeye çalışır. Başkahramana göre Tanrı'nın olmadığı, insanın her şeyin ölçütünü belirlediği bir dünya daha iyi olacaktır. Romanın başında söylediği gibi her kişinin bir başka yolu, yöntemi vardır. Başkahraman da kendi yöntemini deneyecektir. (s. 17) Burada kast ettiği yöntemin dini kapsamaması düşünülemez.

Alışlagelenin dışında başına bir olay geldiğine göre o da dinî anlamda çevresindekilerden farklı bir inanca sahip olmalıdır. Kendisine bambaşka bir din görüşü, hayata bakış açısı geliştirir. Romanın başlangıcından sonuna kadar da kendi yöntemim dediği şekilde izlenimlerini aktarır. Köylülerin davranışlarını kendi bakış açısına göre verir. İnsanlar acı ve sefalet içinde yaşamaktadırlar. Hepsinden öte bebeklerin ölmesi onu diğer olaylardan daha fazla üzer. Onların kurtulması için elinden ne gelirse yapacaktır. Hatta bunun için en son yapabileceği şeyi Tanrı'ya inanmayı ve ona bu konuda müracaat edip yakarmayı bile düşünür.

Aslında o, köydeki ölen çocuklar hakkında valiliği bilgilendirmiş, dilekçe yazmış ama bir cevap alamamıştır. Şimdi de Sağlık Bakanlığına yazmıştır. Hastalığın bebekler arasında yayılması bir salgın durumunu akla getirmektedir. Birisi valiliğe birisi bakanlığa olmak üzere iki dilekçe daha yazar. Ardından kent merkezine gitmek

ister. Muhtar, yolu bilmediğini söyleyerek ona engel olur. Muhtar kente kendisi gidecektir. Anlatıcı muhtarın gözündeki soruların cevabını aramaktadır.

“Bu dilekçeleri yazarak mı kendimi kurtaracağımı sanıyorum?”

Bir kitap yazsan ne yazar?

Binlerce sayfa yazsan, yayımlasan, binlerce kişiye okutsan ne yazar?

Yazdın Bakanlığa, yazdın Valiye, ne yazar?

Görevini yapmanın erincine mi sahip olmayı bekliyordun?

Bu gece rahat bir uyku çekmeyi mi bekliyordun?

Girdin odana, Muhtar tipinin altında ayaza karşı, karlara batmamak için ayağında hedikler, yavaş yavaş ilerlerken dağ yolunda, senin mektuplarını, saçma, sonucu belli olan mektuplarını götürmek için kente giderken, sen sıcak odanda, erinç içinde mi olacaksın?

Benim görevim bu. Ben yazar durumu bildiririm.

İlgililer ne yaparsa yapar.

Günah benden gitti.

Bu mu?” (s. 152-153)

Anlatıcı tüm bu soruları sorduktan sonra cevap verecek birisini arar. Yalnız başınadır, yanında kimse yoktur. Aklına Tanrı’dan başkası gelmez: “*Tanrım, var olmayan Tanrım, kime yakaracağım? Nerde bulacağım sorusunu cevabımın?*” (s. 153)

Tutunamayanlar romanında Turgut ile Metin bir restaurantta yemeklerini yiyip içkilerini içtikten sonra Turgut garsonu yanına çağırır ve “*Tanrım bana güç ver.*” (s. 254) diyerek dua eder. Selim kitapları okumayı sever. Aysel ön sözleri sesli olarak okuduğunu söyler, aynı zamanda bir şeyden de şikâyetçidir. “*Tanrım! Hep ön sözlerde kalıyorum.*” (s. 393)

Selim’in günlüğündeki 15 Mart tarihli sayfaya yazdıkları kendisini çok yalnız hissettiği ve insanlar tarafından anlaşılamadığını ifade eder. Bu sırada Tanrı’ya

seslenir. “*Her şeyle aramı bozdum artık. Her şey bana düşman kesildi. Tanrım, diye düşündüm ilk defa. İlk defa, Tanrım dedim; bıraksınlar beni artık...*” (s. 627)

Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* romanı bir Uygur masalı ile başlar. Bu masalda parlak bakışlı, ay yüzlü kıza gönlünü kaptıran Burkay derdine deva vermesi için Tanrı’dan yardım ister. “*İyi yürekli kişi idi. Tanrı’ya ve insanlara karşı suç işlememişti. Tapıncağa gidip Tanrı’ya yalvardı: ‘Tanrım! Yüreğimdiki odu söndür.’ dedi.*” (s. 7)

Adalet Ağaoğlu’nun *Bir Düğün Gecesi* romanında Tezel büyük emeklerle çizdiği resimleri aklına geldiğinde onların korunması için ironik biçimde Tanrı’ya seslenir. “*Tanrım, Tanrı mısın neysen, -yoksun ya- eğer yerini tutacak başka bir şey varsa, peki öyle olsun, sen varsan koru resimlerimi! Korum beni, aklımı. Beni genç yaşımda katil etme!*” (s. 51)

Tezel devamlı içki içen, hiçbir şeye inanmayan birisidir. Hayata karşı sorgulamalarla, isyanla doludur. Duygularını çok yoğun yaşadığından içki içerek teskin olmaya çalışmaktadır. “*İntihar etmeyeceksek içelim bari!*” (s. 7) diyecek kadar uçlarda olan birisidir. Tezel bir ressamdır. Yaptığı resimler hayatla onun arasındaki en önemli bağıdır. Geleceğin güzel olacağına onlar vesilesiyle inanır. Hatta buna inancını dile getirirken Tanrı’nın bile bunu engelleyemeyeceğini söyler. Bu inancını da resimlerine yansıtmaktadır. Düşüncesinin güzel olduğu için resimlerinin de güzel olduğunu söyler. Yaşadıkları onun Tanrı’ya inanma duygusunu yok etmiştir.

Başlangıçta her şeye duygularıyla yaklaşan Tezel, çevresinde gördükleri ile büyük bir hayal kırıklığı yaşar: “*İnsan yüceymiş, insan direnirmiş, insan yönetirmiş... Gördük. Para yönetir, silah yönetir, yönetir tomsonların ucu.*” (s. 37) Derin bir samimiyetle bağlandığı değerlerin bir bir yıkılması onu her şeye karşı isyanla doldurur. 12 Mart 1971 sonrasında yaşananlar hayata bakışını da tamamen değiştirir.

Melih Cevdet Anday’ın *İsa’nın Güncesi* romanında Âdemelması başkahramanı sabahın erken saatlerinde sorguya çekmektedir. Başkahraman sorgu için çok erken olduğunu, dün gece iyi uyuyamadığını söyler. Kafası pek yerinde değildir.

Bu durumda soruları iyi yanıtlamayacaktır. Sorgu akşam yapılırsa daha iyi olacaktır. Fakat Âdemelması bunu kabul etmez ve ona kısa bir nasihatte bulunur.

“Ne yapacaksınız ki, Tanrının bize bağışladığı gün, yirmi dört saattir. Alın bu yirmi dört saati, ne yaparsanız yapın, demiş bize. Bana kalırsa, uyku için ayrılacak beş-altı saatin dışındaki zamanın tümünü sorguya ayırmak Tanrı’nın buyruklarına daha uygundur. Neden dersiniz, Tanrı’nın kendisi, sorgu için, ceza için, dünyadaki zamandan çok daha fazlasını ayırmıştır. Öyle ki, ahirette, artık ölüm ortadan kalktıktan sonra, bütün insanlar yalnızca sorgu ile baş başadırlar.” (s. 193)

Başkahraman romanın sonunda evine gider, kapı açıktır, içeriden ayak sesleri gelmektedir. Zile basar ve karşısına gözlerinde güneş gözlüğü, karayağız bir adam çıkar. Bu adamı tanımamaktadır. Evdeki eşyalarından da hiçbir iz göremez. Karşısındaki adam ona belki de başka bir evi aradığını söyler. Başkahraman da kapıdan ayrılır. Yıllardır süren gezintisinin bir anda bitiverdiğini anlar. İçinde büyük bir boşluk hisseder. Hayata yüklediği anlamı, hayatta iken yaşadığı yeri, bilincini yitirmiştir. Sevgilisinin evi, bacanağı, baldızı yoktur. Bunları tanıyıp yitirmesi ise başkahramana göre çok uzun sürmemiştir. Belki de bu zaman dilimi bir sabahtan diğer sabaha kadar olan bir süredir. Yıllar boyu süren gezintisini ve öğrendiklerini kendisine Tanrı’nın bir bağışı olarak nitelendirir.

“O zaman bize okulda öğrettikleri, sadece yirmi dört saat yaşayan küçük böceklerin durumunu anladım. Bunda şaşılacak hiçbir şey yoktu. Benim dünyam da, o böceklerin dünyası kadar küçüktü. Şimdi o dünyadan da kovulmuş, kendi ıssız adama düşmüştüm. Tanrı’nın da bağışı ile önceki bildiklerimden çok daha başka bilgiler edinmiştim. Olup biten şeyleri başka gözle görüyordum. Şimdi dünyaya benden uzak, hiçbir şey beklemediğim, kendisi ile hiçbir alışverişim kalmamış bir şey gözü ile bakıyor, dünya işleriyle ilgili hiçbir istek beslemiyordum. Kısacası, ne onunla yapılacak bir işim kalmıştı, ne de bir şeyini istiyordum; bence bu durumda dünya, belki öbür dünyadan baktığımızda gözükeceği gibi bir zamanlar yaşayıp da şimdi ayrıldığım bir yer gibi geliyordu bana.” (s. 224-225)

Ayla Kutlu’nun *Kaçış* romanında romanın başkahramanı Üstün’ün sevgilisi olan Ayhan, Cahit’le buluşacaktır. Ayhan Cahit’i değil Üstün’ü sevmektedir. Cahit de bu durumun farkındadır fakat Ayhan’ı sevdiği için pek belli etmez. Ayhan’ın kendisiyle evlenme düşüncesinden cayacağından ise hayli korkar. Ayhan onun bu durumunu sezdiği için onunla buluşmaya geç kalmamaya çalışır. Bu sırada dilinden

Tanrım nidası dökülür. “Geç kalsam, evlenmekten caydığımı sanacak. Nasıl da korkar. Tanrım... Onu bırakacağımdan nasıl korkuyordur.” (s. 36)

Pınar Kür’ün *Yarın Yarın* romanında Aysel, Sulhi Bey ile birlikte iken birden yataktan kan ter içinde fırlar. O gece değişik düşünceler içerisinde. Gördüğü rüyalar onun neredeyse aklını başından alacak cinstendir. Kapıldığı paniğin etkisiyle içinden Tanrı’ya seslenir. “N’oluyor Tanrım, n’oluyor? Neden en olmayacak şeyleri anımsıyorum bu gece?” (s. 233)

Aynı romanda Seyda sık sık içsel konuşma yapmakta Tanrı’ya seslenmektedir. “Dayanmak ne güç Tanrım, ne güç! Hem de neden? Ne gereği var dayanmanın, burada oturmayı sürdürmenin?” (s. 316) Seyda’nın kocası Oktay 12 Mart muhtırasından sonra gözüaltına alınarak polisler tarafından sert bir sorgudan geçirilir. Oktay karısı ve çocuğuyla çok fazla ilgilenmediği için karısı ile ilgili sorulara cevap veremez, polisler karşısında gülünç duruma düşer. İçinden şöyle geçirir: “Ne derler bu gibiler karısının başkısıyla sevişmesine göz yuman erkeklere? Hey Tanrım!” (s. 355)

Yusuf Atılğan’ın *Anayurt Otel*i romanında başkahraman Zebercet askerlik yaparken başından geçen olayları anımsar. Arkadaşı Fatihli cinsel organının büyümesini hayretle ifade etmekte, bu sırada Tanrı’ya seslenmektedir. “Hızla büyüyordu göbeğine doğru. Bir ara öteki eliyle yokladı; kısık sesle ‘Hey Tanrım, kime vermişsin bunu’ dedi.” (s. 54)

Erdal Öz’ün *Yaralı*sın romanında başkarakter evinin basılmasından ve evdeki kitaplar yüzünden gözüaltına alınmaktan çekinir. Evdeki kitapların hangisinin siyasi olduğunu hangisinin olmadığını bilemez. Bu yüzden tüm kitapları helada yakmaya karar verir. Birçoğunu yaktıktan sonra sıra kalın ciltli son kitaba gelir. Başkarakter bir daha kolay kolay bulamayacağını düşündüğü bu kitabı aldığı anda elleri titremeye başlar. Kitabı ortadan ikiye ayırıp yapraklarını koparır, hızla parçalar. Yanan kâğıtların üzerindeki sözcüklere bakabilir. Çok sevdiği, değer verdiği kitaplarını yakmak zorunda kaldıktan sonra Tanrı’ya sığınır, ondan yardım ister.

“‘Tanrım. Tanrım!’

Sığınacak bir köşe, bir dost eli, bir güçlü koruyucu arıyorsun. Bağışlanması güç bir günahın içinde debelenir gibisin. Belki de yaşamında doğru dürüst ilk yakarışın, ilk diz çöküşün, ilk yalvarışın:

‘Esirgeyen de bağışlayan da sen misin Tanrım? Sen misin büyük Doğa? Gerçekten sensen, o esirgeyen de bağışlayan da sensen, esirge beni, bağışla beni!’

Seni bir duyan olabilir mi? Bir O'nun duymasını istiyorsun. Başka kimseler duymamalı. Bir O duymalı:

‘Duy beni, duy beni ne olur. Senin gizlerinle, Doğa’nın gizleriyle doluydu bu yapraklar; yarattığın insanoğlu, seni yaratır gibi yaratmıştı bunları. Hepsini yaktım işte, kül ettim. Bağışlayan da esirgeyen de sensen...’” (s. 142-143)

Romanın başkahramanı dinî inancı oldukça zayıf birisidir. Çok zorda kalmadığı birkaç durum dışında Tanrı’yı anmaz. Kendisine yöneltilebilecek bütün suçlamaların önünü kesmek maksadıyla evindeki çoğu kitabını yakar. Fakat evini arayanlar evdeki birtakım eşyalara anlamlar yükleyerek suç unsurları üretirler. Sonraki zamanlarda çok zor günler geçirmesine, her türlü sözlü hakarete ve fiziksel şiddete uğramasına rağmen herhangi bir dinî unsurunu anmaması, Tanrı’dan yardım dilememesi dikkat çekicidir. Sadece kitaplarını yakmak zorunda kaldığı zaman Tanrı zihninde birden beliriverir. Kendisini en çaresiz hissettiği zaman dilimi burasıdır.

Başkahraman türlü eziyetlere maruz kalmasına karşın güçlü kişiliği sayesinde ayakta kalmayı başarabilen bir karakterdir. Ruhsal anlamda onu besleyen dinî unsurlar değil yaptığı hareketlerin doğruluğuna olan inancıdır. Örneğin kendisine haksızlık yapıldığında bunun karşılığını başka bir dünyada alabileceği düşüncesi aklına gelmez. Bununla teselli bulmaz. Yazarın eserde anlatmaya çalıştığı kendine yaslanarak var olabilen bir karakterdir. Bundan dolayı gün içerisinde kullanılan, alışılacık dinî unsurlara dahi romanda yer vermez.

Devrimci, aydın olarak anlatılan roman kahramanı, Tanrı’nın insanı yarattığına inanmaz. Başkahraman davranışlarıyla, hareketleriyle, eylemleriyle kendini var etmeye çalışır. Kendi düşüncelerinden şüpheye düşmez, taviz vermez. Dolayısıyla yazarın varoluşçuluk akımından etkilendiği söylenebilir. Diğer yandan bütün

mahkûmlara “Allah’a giden yol, namaz” gibi manaları içeren Arapça nûr sözcüğünden türetilen Nuri isminin verildiği görülür.

Füruzan’ın *Kırk Yedi’liler* romanında Seçil’in intihar girişiminden sonra tekrar hayata dönmesini annesi büyük bir sevinçle karşılar. Tanrı’nın ona acıdığını söyler. “*Tanrım güzelliğine, iyi yüreğine acıdı. Bu güzelliğe hiç kıyılır mı?*” (s. 223) Seçil’le ilgilenen doktor da benzer şekilde düşünmekte, aileyi teselli etmektedir. “*Üstelik, bu güzelliği Tanrı kıyıp da vakitsiz almaz efendim, sakın olalım.*” (s. 255)

Emine Işınsu’nun *Ak Topraklar* romanında Korkut Ata’nın atasözü şeklindeki sözlerinin yer aldığı görülür. “*Kibir eyleyen Tanrı sevmez, gönlünü yüce tutan erde devlet olmaz.*” (s. 81) İmanın gözlemlediğine göre Sultan Alp Arslan’a akıl vermek mümkün değildir çünkü bir söze başlandığında o sonunu haber vermekte, hükmü bildirmektedir. Verdiği hüküm akla, gönle, Türk’ün töresine ve İslam’ın buyruğuna uygun düşmektedir.

“Bir de, imam, iyi bilmektedir kim; Alp Arslan Tanrı’nın gönüldaşdır, çünkü onun, Horasan çölünü geçerlerken, leşkerin susuzluktan kırılışına ziyade tasalanışına, altın nakışlı otağında başın açıp Allah’a sığınmasına ve az sonra bolca yağın yağmurun cümlesini tehlikeden kurtarageldiğine tanık olmuştur. Ataların yada taşı ise; Tanrı’ya bunca sığınmayı, anlayamayanlara, gözün görececek bir vesiledir. Yoksa Başbuğ Alp Arslan’ın yada taşı mı vardı?.. O atalarının izince, Tanrı’ya gönül eşiydi, fazlası adımlarının adı güzel Muhammed’e uyar olmasıydı.” (s. 104)

Romanda Allah ve Tanrı sözcüklerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı görülür.

“...*Tanrı’nın özü duasını kabul eylediğini...*

Efendimiz, nimetinden dolayı Tanrı’ya şükrederim. ...

Başbuğ Alp Arslan ise, bu söz için Tanrı’ya hamdeyledi.” (s.142)

“*Allah affetsin söylediğimiz, anca hatun öyle düşündü; bu bağışlamada, sanki Tanrı’ninkine yaklaşan bir yücelik vardı.*” (s. 148)

“*Tanrı’nın yapacağı çoktur, her dem esirgeyegelmez kişiyi.*” (s. 150)

“-Baka vezir, Tanrı rızası için Diyojen’e karşı çıktığımızda eğer, Allah bizi bu uğurda şehit olmaya layık görürse, oğlum Melikşah sultanımız olacaktır.” (s. 173)

Selim İleri’nin *Her Gece Bodrum* romanında başkahraman Cem şehirli, eğitilmiş, kültürlü bir insandır. Aynı zamanda Cem inanç bakımından çelişkiler yaşayan birisidir. Önceleri toplumun değer yargılarını sürekli irdelerken sonradan bir bıkkınlık yaşamıştır. Ergenlik bunalımları yaşadığını düşünen yirmi yedi yaşındaki Cem; romanın başından beri devamlı varoluşsal anlamda kendisini ve çevresindeki insanları sorgulayan, sürekli yalnızlık kaygısı çeken, hayatı anlayamamış birisidir. (s. 3) Sonsuz bir yapaylığın içine düştüğüne inanır. Yaşadıkları, düşündükleri, insanların davranışları, konuşmaları hatta kendi iç sesi bile ona göre yapaydır. (s. 23) Arkadaşlarını sevgisiyle boğan, yalnızlığından kurtulmak isteyen Cem’i, Murat *“ruh hastası”* (s. 48) olarak niteler.

Yaptıklarını, davranışlarını, çevresindekileri sürekli sorgulayan Cem kendisi ile ilgili net bir karara varamaz. *“Bir zavallıyım ben, bir hiçim, Cem’den başka kimse değilim.”* (s. 48) Sınırsız bir boşluk içinde olduğunu düşünür. Yaşamda her şey iç içedir. İnsan karmakarışık yollara girip çıkmaktadır; sonsuz, olanaksız bir iç çatışmayla boğuşur. *“Kendisinin kim olduğunu, neler duyumsadığını, neden herkes gibi yaşayamadığını çözümleyememişti. Bilinçaltını eşelemekten, bilinçliliğe varamamış iç tepkileri, örtük duyguları belirtişe geçirmekten korkuyordu.”* (s. 74) Romanın temelinde olay örgüsünden ziyade sorgulamalar, varoluşsal sorular, hiçbir varlığa bağlanamama bulunur. Çoğu konuda ikilemde kalan, inançsız olup olmadığını bile uzun süre bilmeyen, bu yönde net bir tavır ortaya koyamayan Cem, en sonunda inançsız olduğunu fark eder. Bu, gerçekliği kendi iç dünyasında arayan Cem’in uzun süredir içinde tuttuğu, beklettiği bir düşüncenin bir anlık dışavurumudur.

“Değer yargılarını kavramaktan, irdelemekten bıkmıştı. Yapabileceği tek bir iş yoktu. Serseri, aylak yaşamalıydı. Bütün bu tartışmalar, bilgi birikimleri, güzelduyusal değerlendirmeler, siyasal inançların çatışması korkunçtu. Dünyayı ve yaşamı kavrayamamıştı. Bugüne kadar yaşadığı her şey yanlıştı. Dünyayı Tanrı yaratmamıştı tabii. Bu Tanrı düşüncesinin nereden doğduğunu çözümlemişti, inançsızdı Tanrı’ya.” (s. 99)

Cem ruhun varlığına inanmaz. Bütün amaçlarını bir tarafa bırakır. “İnançlarını yitirir.” (s. 103). İnsanları değerlendirmek için elinde hiçbir ölçüt, tartı kalmaz. Ruhun varlığına olan inancı gibi maddeyle ilişkisini de yitirir. Ona göre töreler, yerleşik inançlar birer canavardır.

Necati Cumalı’nın *Acı Tütün* romanında yirmi sekiz yıldır tütün eksperliği yapan İsmet Tezcan’ın emekli olduktan sonra İstanbul’a dönerek orada balık tutmak gibi hayalleri vardır. Fakat Urla Kasabası’ndaki tütün ekenlere Tekel’in oldukça düşük fiyat vermesi onu zor duruma sokar. Halkla istemeden karşı karşıya gelmek zorunda kalır. Kendini çok sıkıntılı hissettiği bazı zamanlarda Tanrı’ya seslenir.

“‘Tanrım,’ diye düşündü, ‘ne kadar ağır ödetiyorsun bana, Bostancı’da kimseye hesap vermeden balık tutacağım, sandalımı tek başına denize bakıp dalacağım günleri? Kimi kullarının elini uzatmadan sahip olduğu bu nimetlere benim bu kadar kahıra katlanarak erişmem için günahım ne?’” (s. 122)

İsmet Tezcan eksperin tütüne verdiği düşük fiyata itiraz etmek isterken elinden bir şey gelmediğinin de farkındadır. Köylülere daha yüksekten ücretlerini vermek ister ama açıklanan fiyata da itiraz edemez. Bu durumda sitemini Tanrı’ya yöneltir. Çünkü onun gücü her şeye yetmektedir. Kendisinin ailesiyle bir arada olacağı güzel günlere erişebilmesi için az bir zaman kalmıştır. Hayalinde kurduğu güzel günlerin gerçekleşebilmesi içinse köylülere bir müddet daha idare etmelidir. 1952 yılının tütün piyasasının açıldığı bu sabah vaktini ileride bir anı olarak oğluna anlatmayı zihninden geçirir. O anda yaşamaktan bile soğumuştur. İsmet Tezcan burada ekspere isyan ederken bir yandan da onlara bu fırsatı verdiği için Tanrı’ya sitem eder.

Urla Kasabası’nın halkı eksperin verdiği tütün fiyatından memnun değildir. Sabahleyin kahvelere doluşsalar da her biri geceleyin uykusuz kalarak kendisini sorguya çeker. Bütün gece kimse ile konuşmadan sigara içenlerin, başlarını yastığa koyunca dalıp gidenlerin, iki üç bardak içki içip uyuduktan sonra tekrar yüreklerindeki acı ile uyananların kendi kendilerine hesaplaşmaları sonunda vardıkları sonuç aynıdır:

“Tanrım, suçumuz günahımız ne bizim. Sen ki adaletine inanmamızı istedin, inandık. Sen ki sabırlı olmamızı istedin, sabırlı olduk. Sen ki küfürden kaçınmamızı buyurdun, küfüre sapmadık, nankörlük etmedik, verdiğin nimetlerle yetindik. Sen ki çalışmamızı istedin, taşını

toprağını yeşerttik, gönendirdik. Dağını taşını yeşil kıldıkça sana tapınmak değil mi tüm yaşayışımız? Eksiğimiz, kusurumuz ne?” (s. 290)

Köylüler kendilerini günahsız gördüklerinden maruz kaldıkları durumu kabullenmek istemezler. Ellerinden ekspere bir şey yapmak da gelmediğinden, ona itiraz edemediklerinden doğrudan doğruya Tanrı’ya yakarırılar, ona sitem ederler. Tanrı nasıl bir kulluk istedi ise onlar yerine getirmişlerdir fakat karşılığında alacakları ücret neden bu kadar düşük tutulmaktadır? Ekiciler göz nuru akıtmış, alın teri dökmüşlerdir, Tanrı ise onların emeklerinin karşılığını vermemektedir. Dünyada var olan, olacak olan olaylar, insanların davranışları, hareketleri, her şey Tanrı’nın iradesindedir. Aynı şekilde eksperin belirlediği fiyat da onun izni olmadan gerçekleşemez. Dolaylı yoldan da olsa Tanrı’nın da bu işte payı vardır, şeklinde düşünürler.

Tanrı sözcüğü romanlarda günlük hayattaki kadar, insanların daha çok büyük bir varlığa ihtiyaç duydukları durumlarda anımsadıkları biçimde alır. Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* ve Emine Işın’ın *Ak Topraklar* romanlarında Tanrı, Türklerin inandıkları ilahi, yüce bir varlıktır. Türkler Tanrı’ya karşı son derece saygılıdır. *Ak Topraklar* romanında onun adını yüceltmek ve daha geniş alanlara yaymak için mücadele ederler.

2.6. Allah

Kâinatı yaratan ve idare eden yüce varlık olan Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâyık bulunan zatın adıdır. Tarifteki “varlığı zorunlu olan” kaydı, Allah’ın yokluğunun düşünülemeyeceğini, var olmak için başka bir varlığın desteğine muhtaç olmadığını ve dolaylı olarak O’nun kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu; “bütün övgülere lâyık bulunan” kaydı ise yetkinlik ve aşkınlık ifade eden isim ve sıfatlarla nitelendiğini anlatmaktadır. Allah kelimesi İslâmî naslarda bu tarifi özetlediği bir kavram haline gelmiş, gerçek mâbudun ve tek yaratıcının özel ismi olmuştur. Bu sebeple O’ndan başka herhangi bir varlığa ad olarak verilmemiş, gerek

Arap dilinde gerekse bu lafzı kullanan diğer Müslüman milletlerin dillerinde herhangi bir çoğul şekli de oluşmamıştır (Topaloğlu, 1989: 471).

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim'in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünün Birinci Şarkı'nın 84. mısrasında Selim'in hasta olması ve o yıllarda Türkiye'de tıp ilminin o kadar gelişmemesi sebep gösterilerek bütün ümitlerin Allah'a bağlandığı söylenir.

“O zaman kaç senesi; tıp, bildiğiniz gibi.

Bütün umut Allah'tan; hep bildiğiniz gibi.” (s. 117)

Selim'in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünün Beşinci Şarkı kısmında tutunamayanların özelliklerinden bahsedilir. Onlar toprağa bile tutunamaz, anlatılmayanı anlatamazlar. Selim Işık da öyledir. Anlatmadan anlaşılmayı bekler. Doğduğundan beri bütün sızıları kalbinde biriktirir. Sürekli başkaları için utanır. Hayatı boyunca da bunu devam ettirir. Sınıfta birinci olduğu gün bile eve geç kaldığı için üzülür. Canı üzüldüğünde, kalbi incindiğinde dahi güler. 548. mısrada Selim Allah'ı da kendisine engel olabilecek kuvvette kim varsa onları da kızdırmak istemediğini söyler.

“Allah'ı ya da ona engel olan gizli kuvvetleri

Hiçbir zaman kızdırmak istemedi.” (s. 133)

Selim Işık, orta yolu bulmaya, uzlaşımçı bir tavır sergilemeye çalışır. Kendince Allah ile küçük pazarlıklar yapar. Camide korkarak ibadet eder. Tedbirli olmaya özen gösterir. Annesinin yün fanilasına taktığı nazarlığı yıllar boyunca çıkaramaz. Selim, hiçbir zaman Allah'ı gücendirmek istemez. Günah işlerken bile O'nunla arasının bozulmamasına dikkat eder. Tam inanan bir insan değildir ama Allah'ı da hiçbir zaman karşısına alacak cesareti yoktur.

“Arkadaşlarının ısrarıyla geneleve giderken,

Hep ONUNLA (O kimdi?) bozmamaya çalıştı arayı,

İki gün oruç bile tuttu bir Ramazan ayı.” (s. 134)

Aynı romanın Mısra 101: İzin ver Selim biraz Hegel, Fichte... alt başlığında Hegel kendi kendine konuşurken Allah'ı da anar. “‘Allah'ın verdiği aklı, neden onun tayin ettiği yolda kullanmadın?’ aşırı dindar olmuştu. Kilise kilise dolaşarak durmadan dua ediyor ve Allah'tan özür diliyordu.” (s. 181)

Aynı yerin devamında Hegel “Kasap Hegel Felsefenin Kanını Nasıl İçti?” adlı küçük bir mizahi deneme yazar. Denemenin sonunda Allah onu kulağından tutup üniversiteden atar. “‘Haydi bakalım küçük Hegel,’ diyordu Allah. ‘Yaptığın yaramazlık yeter. Artık uslu çocuklar gibi evine dön.’ Bu son satırları yazdıktan sonra, başını kaldırdı ve ağlayarak: ‘Dönüyorum Allah'ım, dönüyorum,’ diye inledi.” (s. 182)

Beşinci Şarkı'nın Mısra 542: ... tunç devri kısmında bu devirde bazı davranışların değiştirileceği söylenmiştir. Bunlardan birisi de çocukların Allah'ın vereceği cezalarla korkutulmayacağıdır. “Çocuklar, masallarla ve Allah'ın vereceği cezalarla korkutulmayacaktır.” (s. 241)

Aynı romanda çalıştığı yerden bir evrak işini halletmesi için devlet dairesine gönderilen mühendis Turgut oradaki işleyişe bakar ve elindeki kâğıdın imzalanmama olasılığını düşünür. “Bir an kendini unutup Allah'a isyan eden günahkâr bir kulun çöküntüsü. Büyük bir boşluğa düşersiniz.” (s. 304)

Turgut bir lokantaya gittiğinde taşralı olduğunu düşündüğü garsonu görüp üzülmemektedir. Yunus Emre'ye ait bir ilahinin sözlerini değiştirerek kullanır. “Etrafta sinirlenecek ne kadar çok şey var. Önce sinekler... sonra, öğle sıcağında güneş... yakar allah deyu deyu... bir bu eksikti, bir de mısralar takılsın aklıma.” (s. 315)

Metin'e göre Selim, insanın yaratıcı hayal gücünü öldüren birisidir. Kambur duruşu, dağınık saçları, ütüsüz elbisesiyle insanı can sıkıntısı ve ümitsizliğe sürükler. Bu nedenle Metin onunla bir arada bulunmaktan hoşlanmaz. Aslında Selim de kendi pısrıklığının farkındadır, kendi görünüşünü can sıkıcı ve hayal kırıcı bulur. Her gece

yatakta Allah’a omuzlarının biraz geniş olması, gittiği partilerde can sıkıntısından kurtulmak için dans öğretilmesi konusunda yalvarır.

“Allah Selim’e dans öğretmeye pek niyetli görünmüyordu. Her şeye kadir olduğu halde böyle küçük işlerde bile kullarına yardım etmiyordu. Üstelik bu işlere Metin’i memur ediyordu ve Metin de Selim’in beceriksizliğiyle alay ediyordu: Selim’in hiçbir şey öğrenemeyeceğini söyleyerek gülüyordu. Selim ise, kendini Metin’e beğendirmek için çırpınıyordu. Bir yandan da Allah’a başvurmayı ihmal etmiyordu: çok zayıftı, biraz daha kuvvetlenemez miydi? Metin, izci takımında trampet çalıyordu, Selim de trampet bölüğüne alınamaz mıydı? Allah susuyordu.” (s. 433)

Burada parodi ile birlikte bir çeşit mizahî anlatımın olduğu görülür. Çokça aydın parodisi, sosyal, siyasi, kültürel ironi ve mizahın yapıldığı romanda dinle ilgili unsurların da bunun dışında kalmadığı söylenebilir. Anlatıcı Allah’ın her şeyi yapabilme kudretinin varlığını kabul eder. Fakat Selim’e dans konusunda onunla bir arada bulunmayı istemeyen Metin yardımcı oluyordur. Üstelik öğretmek bir yana sürekli onunla dalga geçmekte, alay etmektedir. İnsanlara çeşitli görevler verdiğine inanılan bir yaratıcının dans öğretme işini Metin’e vermesi Selim’in dileklerinin pek kaale alınmadığını gösterir. Onun istekleri pek yerine gelmez.

Adalet Ağaoğlu’nun *Ölmeye Yatmak* romanında yazar kolaj yöntemini kullanır. Yeni Sabah gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın’ın Nazi Almanyası ile ilgili olarak söylediğine göre Avrupa’da yaşayan milyonlarca insan Allah tarafından bir ırkın diğerlerine üstün biçimde yaratıldığına inanmaktadır. “... Avrupa’nın ortasında Töton ırkının Allah tarafından bütün ırklara üstün ve hâkim olarak yaratıldığına iman etmiş yüz milyonluk bir kitle...” (s. 93)

Yine aynı romanda İlhan milliyetçi gençlerle bir arada bulunmakta, onlarla vakit geçirmektedir. Milliyetçi fikirleri benimsemiş, milliyetçi gençlere sıkı biçimde bağlanmıştır. Bir akşam babası Salim Efendi’nin çok sevdiği Fethi abisine hakaret etmesi gururunu incitir. Onun hakkında kötü konuşulması İlhan’a son derece mukaddes bir varlığına küfredilmesi gibi gelmiştir. “*Beri yandan İlhan, Fethi Abisine Boşnak suratlı, dedi diye Allah’ına küfredilmiş gibi oldu. Kendini tutup tutup, sonra birden, ‘Boşnak sensin!’ diye babasının üstüne yürüyüverdi.*” (s. 225)

Aynı romanda harp okulunda okuyan Ertürk Tarakçı, Ali'ye yazdığı mektubun sonunda Sovyet uçağının düşmesi ile ilgili sevincini belirtir. Uçağın düşmesi Allah'ın Rus askerlerine bir cezasıdır. *“Not: Kızılcahamam’da bir Sovyet uçağı düşmüş, değil mi? Burada çok heyecanlandık. Herkes onların Rus Casusu olduğunu söylüyor. Düştülerse iyi oldu. Allah ayaklarına dolandırdı demektir.”* (s. 291)

Ölmeye Yatmak romanının başkahramanı Aysel'i uzun yıllar birlikte aynı ilçede yaşadıkları Emin Efendi oğluna istemeye karar verir. Emin Efendi bu isteğini Aysel'in babası Salim Efendi'ye yazdığı bir mektupla bildirir. Mektubunun başında Aysel'i oğlu Remzi'ye isteyeceğini söylemeden önce onlar için Allah'tan iyi dileklerde bulunur. *“Sümerbank bayiliğini almış olmakla biraz işlerinizi yoluna koyduğunuzu öğreniyorum. Allah daha âlâ buyursun.”* (s. 292) Devamında da görüşme yerine gelmesini önce Allah'ın izin vermesine bağlar. *“Allah'ın izniyle orada olacakları tarihleri denk düşürürsek, ben de çocukların analarıyla hamamlara gelirim.”* (s. 292)

Salim Efendi de ona verdiği cevapta aynı ölçüde iyi dileklerini sunmayı eksik etmez ve gelecekte durumun ne olacağını Allah'a bırakır. *“Mektubunuzdaki niyetiniz için size şimdiden münasip bir şey söyleyememekteyim. Allah ne yazdıysa o olur.”* (s. 294) Ardından işlerinin zamanında bitmesini temenni eder. *“Sümerbank bayilik işleri vaktinde biter ve Allah kısmet ederse eylülün ortasında kaplıcalara gidip on beş gün kadar kalalım diyorum.”* (s. 294)

Tarik Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* romanında İhtiyar'ın yetiştirmelerinden, kirli işlerinde kullandığı Güliz, teyzesini ziyaret ettiğinde onun Allah lafzını kullanması üzerine ilk defa detaylı biçimde Allah'ı düşünmeye başlar. *“Güle güle; Allah işlerini rast getirsin.”* (s. 363) Güliz'in zihnindeki her şey yol boyunca İhtiyar'ı reddeder, ona ters düşer. Hayatı onunla bağdaştıramaz. Düşüncelerinde şimdi iki taraf vardır: İhtiyar ve karşı tarafta aşk, tabiat, insanca yaşama hakkı ve şansı, en önemlisi de Allah.

Leylâ Erbil'in *Tuhaf Bir Kadın* romanının ikinci bölümü Baba adını taşır. Romanın başkahramanı Nermin ile baba arasında Allah'ın var olup olmadığına dair bir konuşma geçer. Bu bölüm babanın ağzından anlatılmaktadır.

“Eee Nermin Hanım, söyle bakalım. Allah var mı, yok mu?” sanki bu soruyu bekliyormuş gibi usulca çevirdi başını, gözlerime baktı dolu dolu, sustu, binlerce kez tartışmıştık bu konuyu, bekledim, ‘Söylesene,’ dedim kızmış gibi yaparak. ‘Ne bileyim baba sırası mı şimdi?’ dedi, sesi boğuktu, ‘Sırasına ne var, ölüyor muyum yahu!’ dedim keyifli keyifli, toparlandı, oldu katır gene, ‘Ne düşündüğümü bilirsin babacık,’ dedi. ‘Tanrı manrı yok şimdi, sömürenler var sömürülenler var,’ diye başladı çifte atmaya. Ulan şuna bak, babasının can çektiğini biliyor da bari ölürlen gönlü olsun babamın diye Allah var demeye dili varmıyor, sanırsın benim değil, zangocun kızı keraneci! Hadi Allah diyemedin, Tanrı de ulan, diö de, kad de, de, de katırca bir Allah de, her telden çalar baban, yedi dille bulaşığı var, bir şey de da!..” (s. 70)

Babanın ısrarlı sorularına rağmen Nermin onun beklediği cevabı vermez. Nermin'e göre Allah'ın olup olmamasından daha önemli bir konu vardır. Bu, yeryüzünde sömürenlerin ve sömürülenlerin olmasıdır. İki karşıt insan grubuna yer vermesi yazarın romanlarında sosyalizmi, komünizmi ağırlıklı olarak kullandığını da göstermektedir. Nermin de sol görüşlü birisidir, İşçi Partisi üyesidir. Eylemlere katılır, halkın içerisinde katılıp onlara nutuklar atar. Fakat bir türlü toplumla, halkla aynı seviyeyi yakalayamaz. Söyledikleri, ifade etmeye çalıştığı düşünceler halk tarafından yanlış anlaşılır ve toplumsal bir karşılık bulamaz. Solcu aydın Nermin'in devrimci düşünceleri bireyselliği aşıp halka inemez, halkta bir etki meydana getiremez. Leylâ Erbil hakkında doktora tezi hazırlayan Elmas Şahin bu konuyu şöyle vurgular:

“Leylâ Erbil'in tüm eserlerinde sosyalizm, Marksizm ve komünizm yoğun bir biçimde siyasi bir açılım olarak yer alır. Karakterlerin hemen hepsi devrimcidir veya devrimci görüş içerisinde. Solcu aydınlardan oluşur çoğu ancak bu solcu aydınların aktif olarak bir sorun ortaya koyup çözüm getirdikleri görülmez. Kendi çaplarında bireysel bir devrimciliktir onların ki olsa olsa.” (Şahin, 2009: 380)

Leylâ Erbil öfkesinin, bireyleri dünyevî çıkarlarına alet eden insanlardan, arkaik düşüncelerini gencecik beyinlere sokmayı amaç edinmiş iktidarlardan ve her yaşta kadını kurdukları iktidarlara ayakta tutabilmek için kukla gibi oynatan sözde sofu takımından kaynaklandığını söyler (Erbil, 2004: 18).

Aynı romanda baba, kızının Allah'ın varlığını kabul etmemesinden kendisini sorumlu tutar. *“Evet suç benim, suç benim, ona tevekkülü öğretemedim... Tevekkül etmenin bir yenilgi olduğunu sanıyorlar, bir boyun eğme olduğunu sanıyorlar tevekkül etmeyi. Rıza göstermek başkalarının işine yararmış.”* (s. 70) Romanın başkahramanı Nermin'in sosyalizm, komünizm etkisinde olduğu düşünülürse tevekkül etmeyi başkalarına boyun eğmek olarak nitelendirmesinin çok da şaşırtıcı olmaması gerekir. Burada yazar dinî unsurlardan tevekkül etmeyi siyasi bir maksatla kullanır. Dolayısıyla dini, siyasi propagandaya alet eder. Nermin İslam'daki gibi boyun eğmeyecek, birçok davranışını başka bir gücün varlığına teslim etmeyecektir. O, mücadele etmeli, başkalarının gücü altında ezilmemelidir. Baba tevekkülün manasını tam kavrayamadığını düşündüğü gençlere üzüntüyle bakar. *“Dünyanın yalancı nimetlerine yüz çevirebilecek güce erişmenin verdiği derinliği, nasıl başkalarından yükseklerle çıkılacağını, olgunluğu, kemali anlayamadılar.”* (s. 70)

Babaya göre hakikati herkesle birlikte sosyalizmde aramak bir avam işidir ama bunları gençler kavrayamamaktadır. Kızına yeterli dinî eğitimi veremediğinden dolayı sürekli kendini sorgulamaktadır. *“Yok yok Allah'a inanmalı, bir sığınaktır o, bir dayanaktır, bir avunak... İlla da gökte değildir ya... Söylemişim bunu da ona, o senin içindedir demişim, o her yerededir, havada, suda, ateşte demişim.”* (s. 71) Babanın kızını ikna etme çabalarına Nermin'in verdiği cevap *“Ben sadece bir insan olmak istiyorum babacık”* (s. 72) şeklindedir.

Nermin eğitimini tamamladıktan sonra yoksulların yaşadığı bir bölgeye taşınır. Burada durumu iyi olmayan kişilere yardım eder. Onların sosyalizmi tanımaları için uğraşır. Burada küçük bebeği olan bir kadına da kol kanat gerer. Bebeğini her gün yoklar, ilaçlarını aldırır, mamalarını yapar ve onunla ilgilenir. Kadınla arkadaş olmaya başlarlar. Bir süre sonra Tanrı ile ilgili yoksulların hoşuna gitmeyecek söylemlerde bulunmaya başlayınca işlerin umduğu gibi gitmediğini görür.

“Kızcağız Bayan Nermin'in 'Tanrı'nın hiçbir yoksulun bugüne kadar işine yaramadığı' hakkındaki düşüncelerini dinledikten sonra ayağa fırladı, bebeği elinden kapıp, 'Tövbe de Nermin Abla, tövbe de çarpılırsın,' dedi ve gitti, bir daha da uğramadı. O büyük onulmaz karlı gecelerde bile...” (s. 147)

Kimlik arayışı içerisinde aykırı bir karakter olarak tasvir edilen Nermin her fırsatta düzenden şikâyet eder. Düzen karşıtı söylemlerde bulunur. Onun benimsemediği ve karşı çıktığı olgulardan birisi de dindir. Etrafındaki insanların inandığını gördüğü bir yaratıcıyı o benimsemez. Bakış açısı o insanların düşüncelerine zıttır. Nermin'in düşünce dünyasını belirleyen Marksizm'dir. Dolayısıyla Karl Marks'ın din hakkındaki söylemleri onun için oldukça önemlidir. Marks dine bağlı insanlar yani dindarlar ile devletten özgürleşmeye çalışan yurttaşlar arasındaki çatışmanın “*dinin kaldırılmasına dinin yok edilmesine dek ilerlemesi*” (Marx, 2009: 20) ile çözülebileceğini ifade etmektedir.

Marx'a göre fikir, kavram ve bilinç gibi maddi olmayan çerçeveler insanın maddi eylemleriyle sıkı sıkıya bağlıdır ve hayatın gerçek yönünü oluşturmaktadır. Siyaset, yasa, ahlak, din ve metafizik gibi zihinsel üretim kalıpları bu maddi üretim sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Marx'a göre genel anlamda hayatı belirleyen, insanların düşünce, imge ve tasarımlarından oluşan bilinç değil bilakis insanların tecrübe ettikleri gerçeklerdir (Marx, Engels, 2009: 37). Din, insanın kendi hayat koşullarının bir ürünüdür. Din, insanın kendini gerçekleştiremeyen, varlığının farkında olmayan seviyesini yansıtır.

Marks'a göre din “*henüz kendine erişmemiş ya da çoktan yitirmiş bulunan insanın sahip olduğu kendinin bilinci ve kendinin duygusunu*” oluşturmaktadır (Marx, 2009: 192). İnsanın gerçek mutluluğa ulaşması aldatıcı mutluluktan kurtulmasına bağlıdır. İnsan kendi hayatı üzerindeki yanılsamalardan vazgeçmeli, yeni bir dünya meydana getirmek için mücadele etmelidir. Aslında insanı aydınlatan din değildir, bunun farkına varmalıdır. İnsana mutluluk verecek ögeler yine insanın kendisinde saklıdır. Bunu ayırt edemezse varlığının gerçek amacına aykırı şekilde yaşayacaktır.

Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* romanında Rasim başkahraman Kenan'ı eleştirmektedir. Ona göre Kenan pek başarılı bir kişi değildir. Kitap yazacağını söylemesine rağmen bunu da gerçekleştirmemiştir. Etrafındaki yazarlar yoksulluktan Allah Allah demektedirler. “*Hani kitap yazacaktın? Yazsana. Yazarlar, sanatçılar toplansın yörene. Hepsi aç köpeklerin. Topla işyerine. Ara sıra karınlarını doyur. Allah Allah diyorlar, iki günde üne kavuştururlar seni.*” (s. 33)

Rasim, Kenan'ın kayınvalidesi Melahat Hanım'ın Alemdağ yöresindeki bir toprağını kamulaştırdıklarını önce elli bin verirlerken sonradan bu rakamın yüz doksan bine çıktığını söyler. Böylece Kenan için bakanlıktaki matbaayı alabileceklerdir. Fakat bu durum Kenan'ın hoşuna gitmez. Onların içlerinde Allah korkusu taşıyıp taşımadıklarını sorar. *“Biliyor musunuz o parada tüyü bitmemiş yetimin hakkı var. Hani dindarsınızdır diye söylüyorum. İçinizdeki Allah korkusu önleyemiyor mu böyle bir hırsızlıktan yararlanıp, milletin parasını çalanlarla ortaklık etmeyi?..”* (s. 154-155)

Aynı romanda bir kısım devrimci işçiler ve öğrenciler bir akşam Şevket'in evinde bir araya gelmişler ülkenin durumundan konuşmaktadırlar. Şevket konuşurken cümlelerinin arasında İslam dini ile ilgili kavramları günlük dildeki biçimiyle aktarmaktadır. Ferit'ten bahsederken nur içinde yatmasını temenni eder. Oysa devrimciler, solcular veya sosyalistlerin dinî kavramları pek kullanmadıkları bilinmektedir. *“Ferit Ağbi vardı rahmetli... Nur içinde yatsın... Şu kadar acımam valla... Allah bir dediğine inanman bu Sağır'ın ben!...”* (s. 231)

Bir sosyal bilimci olan Mete Tunçay'a göre *Bir Gün Tek Başına* romanı kişileri siyah-beyaz aşırılıklarla ortaya koymaz. Tam tersine insan gerçeğine yer verir. Aktaki karaları, karadaki akları gösterir. Roman güncel sorunları, çağın ortamını da aktarır (Tunçay, 1975: 140). Tunçay'ın da ifade ettiği gibi romanın başkahramanı Kenan günlük hayatta birçok insanın yaşadığı ikilemi yaşamaktadır. Devrimci bir grup arkadaşı ile eylemde bulunduğu için tutuklanır. Sorgusunda polisin istediği bilgileri verir. Onunla birlikte tutuklanan arkadaşı beş yıl ceza almasına rağmen Kenan serbest bırakılır. On beş yıl önce gerçekleşen bu olay Kenan'da uzun yıllar sürecek bir rahatsızlık meydana getirir. Kendi kurtuluşu için düşman gördüğü polise istediklerini veren Kenan kendisine olan saygısıyla birlikte inancını da yitirir.

Pınar Kür'ün *Yarın Yarın* romanında Aysel içsel konuşma yaparken geçmişini, ailesini düşünür. Ona göre anne ve babası pek zeki olmayan kişiler olmasına rağmen kendisi akıllı birisidir. Ve böyle bir aileden kendisinin çıkmasını hayretle karşılamaktadır. *“Ana aptal baba aptal, ben nasıl böyle akıllı çıkmışım Allah bilir.”* (s. 63) Aysel komşularının kendisine yönelik iyi dileklerini kardeşi Nursel'in kendi

üzerine almasını onu aşağılar bir tarzda aktarmaktadır. “*Başlangıçta karılar, ‘hanım teyze kızın pek güzel, Allah bağışlasın’ dediklerinde üstüne alınırdı Nursel aptalı.*” (s. 65)

Aysel kendisini güzellik yarışmasında birinci yapacağını söyleyen fotoğrafçı Ali’nin kendisine sahip olma isteğini geri çevirdiği için şükretmektedir. Çünkü güzellik yarışmasında başkası birinci olmuştur. “*Adamla yatmamakta direndiği, ‘yarışmadan sonra’ diye inat ettiği için Allahına şükreliyordu.*” (s. 66)

Aysel’in güzelliğini ilk fark eden onun fotoğraflarını çeken Ali’dir. Ona göre bu güzelliği az da olsa makyaj yaparak gün yüzüne çıkarmak, ziyan etmemek gerekmektedir. “*Bugünkü karılar gibi yüz kilo boya sür yüzüne demiyorum ama Allah vergisini de bu denli ziyan etmek...*” (s. 74) Fotoğrafçı Ali’nin çektiği fotoğraflarının gazetelerde yayımlanmasından sonra babası Dünder Efendi’den çok şiddetli bir dayak yiyen Aysel içeriye giren komşuların kapıyı açık bırakması sayesinde kaçarak canını zor kurtarır. “*Allah acımış da, içeri giren konu komşu kapıyı açık bırakmıştı.*” (s. 80)

Seyda fen fakültesinde ikinci sınıftan üçüncü sınıfa geçmek için sınavlara girer. Bu sırada bir buçuk senedir de Oktay’la birlikte. Akı o kadar başında değildir ki sınavlardan birisine girmeyi unuttur. O esnada şaşkınlıkla Allah’ı anar. “*Hay Allah! Differensiyeli almadım! Deli miyim ben? Bu ne salaklık!*” (s. 110)

Listeler açıklandığında Seyda sınıfta kaldığını öğrenir ve Oktay’ı arar, onun yanına gider. Onun bitkin yüzünü gören Oktay’ın ağzından günlük dilde çok kullanılan basit bir dinî deyim çıkar. “*Seyda’cığım, nen var Allah aşkına? Ne oldu, söyle.*” (s. 113) Sınıf tekrarına kaldığını öğrenen Seyda okulu tamamen bırakır ve çevresini değiştirir. Güzelliğini ön plana çıkarmaya, zekiliğini saklamaya çalışır.

“Yeni çevresinde zekâsını -Allah’tan kimse bilmiyordu ne deha üstü bir zekâyâ sahip olduğunu- küçültüp körletmeye, güzelliğinin bir süsü olarak kullanmaya çalıştı. ... Neden durup dururken yüzyıllardır kapalı duran defterleri açmak, Allahın pazarında, Allahın denizinin ortasında yaşamını yeniden delip deşmek gereğini duyuyordu?” (s. 118)

Seyda iskeleyle çıktıktan sonra üç yaşındaki oğlunu birden karşısında görünce şaşırıp kalır. “*Hay Allah! Ben seni görmedim.*” (s. 119) Romanda buna benzer günlük yaşamda kullanıldığı şekliyle Allah lafzının hayli fazla kullanıldığı görülür.

Füruzan’ın *Kırk Yedi’liler* romanında büyüklere saygı gösterilmesi gerektiği Allah’tan korkma ile benzerlik ilgisi kurularak anlatılmıştır. Romanda orta kuşaktan olan Nüveyre Hanım kendi gençlik dönemlerinde küçüklerin büyüklere saygısını şöyle anlatır: “*Bize büyüklerden Allah’tan korkar gibi korkmayı belletmişlerdi.*” (s. 46) Anne Nüveyre Hanım çalıştığı “*Beş ayda resimlerle İngilizce*” kitabının evin içerisinde devamlı yer değiştirmesinden sürekli yakınmaktadır. Kocasına bu durumu şikâyet eder. “*Canım kimin işine yarar ki Selahattin. Allahaşkına sen mi aldın?*” (s. 58) Selahattin Bey ile Nüveyre Hanım Emine’nin anneannesi ile dedesinin oldukça yaşlı olmalarına rağmen damat ve gelin gibi olup resim çektirmek istediklerini, Selahattin Bey onları zor caydırdığını söyler. “*Zor caydırmadık mı, allahaşkına düşünsene Nüveyre.*” (s. 409) İlk tütün grevcilerinden Remzi Efendi gençlik yıllarındaki gibi enerjisinin yerinde olmadığını fark edince kendi kendine “*Hay Allah iyiliğini versin!*” (s. 508) der.

Emine Işınsu’nun *Çiçekler Büyür* romanında başkahraman İlay güzel olan her şeyin yok olacağını düşünmektedir. Aklına var olanların hiçliği gelir. Her şeyin boş, anlamsız olduğuna dalıp gitmişken birden dedesinin sesini duyar gibi olur.

“Yok oluş diye bir şey yoktur İlay, hiçbir şey yok olmaz, suret değiştirerek devam eder. Allah’ın düzeninde süreklilik vardır, mutlak bilgi ve mutlak akıl olan Allah, kendi vasıflarıyla insanı süsleyerek, bizim bu hakikate ulaşmamızı istedi. Senin hatan, varlığınla zamanı değerlendirmen. Düşme bu yanılsa; zamanı kavramaya çalış, aklına sığdırabildiğin kadar ve aklını zorlayarak... Zaman içinde varlığı değerlendir. Varlık, zaman içinde devam eder, ezelden ebede... Aksi halde millet gerçeğini de kavrayamazsın, milletimiz zaman içinde akıp giden bir varlıktır, var oluşturmaz. Allah’ın iradesidir, insan gücü değiştirebilemez. Düşme bu hataya, kendi yaşadığın zaman parçasında, kendi bakışların çerçevesinde değerlendirme varlığı...” (s. 137-138)

“Mutlak varlık tektir dede, ona giden yollar çeşitlidir, bırak ikisinden de geçeyim.

-Allah Allah! Allah Allah!

dedi, kendi kendine söyleniyordu. İki damla yaş gözlerinden süzülüp, yanaklarının kırıkkıllıkları arasında kayboldu.

-Eğer böyle diyorsan, sana bunu söyleten vardır. Ben acizim... Allah yardımcın olsun.” (s. 163)

“Dedem ölürken, ‘İnan, Allah’a inan.’ demişti...” (s. 333)

İlay okuldan atılır ve bir yerde tarım işçisi olarak çalışmaya mecbur edilir. Bu esnada Bulgar hükümetinin yapmaya çalıştığı şeyler üzerine kafa yorar. Örneğin insanların din duygusundan veya Allah’ı düşünmekten nasıl uzaklaştırıldığı üzerine bir kanaate varmaya çalışır.

“Engeli toprakta eğilip kalkıp, koca taşları yuvarlayarak bir köşeye istif etmeye çalışırken, bir kısım insanların neden Allah’a inanmadıklarına bir sebep daha bildim. Öyle ya partinin koca gözleri hep üzerimizdeyken, her zaman her yerde hazır ve nazır olan bir Allah’a ihtiyaçları yoktu! Ama partinin esirgeyen, koruyan vasıfları yokmuş, o takip eder, gözler ve yalnız cezalandırmış! Fakat bazı insanlar, şuursuzca olmalı, kendilerini korkutanı, tercih ediyorlar!” (s. 192)

Emine Işın’sunun *Ak Topraklar* romanında Allah kelimesinin sık sık geçtiği görülmektedir. Türklerin Anadolu’ya seferlerinin anlatıldığı romanda Müslüman olan Türkler Allah’a büyük bir saygı duymakta ve kendilerine Allah’ın yardım ettiğine inanmaktadırlar.

“Halifenin onlara yolladığı elçi ise, istiklallerinin Allah Tanrı katında makbul olduğuna dair bir işarettir. ... Allah onları, o iki taraftan da oklanıp kılıçlanıp gidenleri, şehit saymış mıdır, bilemem!” (s. 28)

“Cumaydı. Allah’ın mübarek kıldığı gün, böylece Selçuklu, devletini kutladı.” (s. 29)

“Allah adın, Muhammed Mustafa adın, nakışlar.” (s. 31)

Aynı romanda Kazan’ın seferde ölmesinden dolayı hayli üzülen anasına çevresindekiler oğlunun Allah’ın en sevgili kulu olduğunu, onu yanına aldığını söylerler.

“Şehit olmayan oğlu olmaksızın, hiç olmamak yeğdir...

Kalk namazını kıl, şükreyle; oğlun genç iken Allah'ına kavuştu. Bu dünyanın son ucu ölümlüdür; şükreyle, oğlun Allah'ın en sevgili kuluymuş, çabuk tamam eyledi çekisini, bizden çok severmiş onu Tanrı ki, erken aldı yanına.” (s. 33)

Sultan Alp Arslan Türk milletini neden aziz kıldığını şöyle açıklar: *“Kaç defa söyledim, biz bu ülkeleri, silah kuvveti ile aldık, temiz Müslümanlarınız ve dahi bid’at bilmeyiz. Bu sebeptendir ki, Allah, halis Türkleri, aziz kıldı.”* (s. 65) Ağar, Yamtar’a ant verirken Allah üzerine yemin etmesini ister.

“-Şu çamçağın öz sahibi yoldaşın başı için ve Allah Tanrı’n adına ant içer misin ki, yine bilmez olasın, hiçbir yerde ve dahi hiçbir zaman sözünü etmeyesin?

-Hem İsa’yı Tanrı bilirsın, hem Allah’ın adın ağzına alırsın!

-Ant içmeye duracak olan ben değilim ki, İsa üzerine söyleyeyim. Özün Tanrı’nın adın bu yüzden ağzıma alırım.” (s. 65)

“Ata, deyişinde ulu Allah Tanrı’yı ve görk yüzlü Muhammed’i anlatır dururmuş. Sanarsın, ağzından ışıyan bal dökülürmüş... Dökülürmüş de azgın dinli kâfiri, dininden döndürürmüş.

La ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah

La ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah

La ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah

Yollar Türk’ün önünde, ulu Allah nuru ile açılırken alp yiğitler bu nurun aydınlığında, Ak Topraklar’a ayak basıyorlardı.” (s. 78)

“-Allah Tanrı ve dahi bu çamçağın öz sahibi, öz karındaşım Bayındır’ın başı üste ant içerim ki...” (s. 66)

“Aslında her biri, Allah’ın buyruğuna, bir başka vesile olmalı Ak Topraklar’da. Çünkü belli bil, Allah Tanrı, Türk’e yurt beğenmiştir, Ak Topraklar’ı.” (s. 78-79)

Tarık Buğra’nın çok hızlı değişen modern yaşamın, cumhuriyetin kültürel devrimlerinin örtük biçimde eleştirildiği *Dönemeçte* romanında değişimin nasıl olması gerektiği tartışılan konulardandır. Anadolu’nun geri kalmışlığının nedeni olan halktan uzak, sorumluluklarını unutmuş, âdeta bir yabancı gibi yaşayan aydın-memur kesimi

neredeyse tüm vakitlerini Şehir Kulübünde eğlenerek ve kumar oynayarak geçirmektedir. Aydın olarak nitelenen ya da tasavvuf kültüründen beslenen kişiler ciddi sorumluluk almaktan uzaktırlar (Bulut, 2023: 180-181). İdealize edilmiş tiplerden uzak gerçek hayattakine benzer karakterlerin olduğu roman kasaba hayatı ile geniş kesimleri anlatmaktadır.

Roman karakterlerinden Fakir Halid daha çok inançlı kesimin bir temsilcisi, halktan birisidir. Çeşmede duasını mırıldana mırıldana abdest alıp namaz kılar. Karısı bir türlü hamile kalamadığı için bir kız evlat edinirler. Karısı çocuk doğuramamasını bilmeden işlediği bir suça bağlar. *“Allah çocuk vermemişti ona. Bu da kadıncağızın yalnız utancı değil, düpedüz suçluluk duygusu idi: ‘Bilmeden ne büyük günah işledim ki, koca Allah’ım cezası çektiriyor’ diye ağladıkları olurdu. Ne kurbanlar, ne adaklar!”* (s. 35)

Yaşar Kemal’in *Yılanı Öldürseler* romanında köylülerin annesini öldürmesi konusunda sürekli Hasan’ı sıkıştırmalarına karşı çıkan nadir kişilerden birisi köyün ihtiyarlarından yüz yaşlarındaki Dursun’dur. Hasan’ı annesini öldürmemesi konusunda ikna etmeye çalışır.

“Allah’ın özenip bezenip bin yılda yaptığıdır anan gibisiler, onlar Allah’ın yeryüzündeki sevgilileridir, hortlak babana, kel Kerime uyup da öldürme ananı. Anana söyle bu delirmiş köylülere uyup da o da kendini öldürmesin Hasanım. Anan Allah’ın sevgilisidir. Allah’ın sevgilisini öldürürseniz Allah hepinizi süründürür, başınıza taş yağdırır, hastalıklardan kırılırsınız.” (s. 56)

“Ananı, Esmeyi seyreyleyip doğru cennete giderdim Hasan. Ananı canı yürekten, onun güzelliğini doya doya seyretmiş bir kişi cehenneme gidemez. Sıtkile candan anana bakmış bir kişi bu dünyada da cennettedir, öteki dünyada da... Allah bile anana hayran bakıyordur şimdi. Onun için senin ananı öldüren iflah olmaz. Şimdi bile Hasanım, beni evine götür de ananı göreyim, şimdi bile bu yarım gözle, böyle yaşlı, yarım gözle anana bakmak günahtır ama, sıtkile candan bakınca, ne gücün kalmışsa, onu gözlerine toplayıp Esmeye bakınca insan doğruuu cennete gider, sen beni al şimdi evine götür.” (s. 57)

Yazarlık hayatına tek parti iktidarının hüküm sürdüğü 1943 yılında başlayan ve toplumsal gerçekçi ekolü benimseyerek bütün eserlerinde halkı anlatmaya çalışan ve bu sayede de geniş bir okur kitlesine hitap eden ve,

“Sanatın, özellikle anlatı sanatlarının işlevlerinden başlıca biri de, insanı insana tanıtmaktır. Romanıyla şiiriyle oyunuyla yazın, bir yazarın önce kendisini ve kendi toplumunun insanlarını başka insanlara anlatarak tanıtmayı demektir. Böylece, yazın yoluyla bir toplumun insanlarını başka toplumların insanları tanımış olur. Başka hiçbir araç insanları insanlara, toplumları toplumlara, halkları halklara, ulusları uluslara yazın kertesinde anlatıp tanıtamaz.” (Kabacalı, 1990: 48)

sözleriyle sanatla ilgili düşüncelerini dile getiren Aziz Nesin’in *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* romanında Allah kelimesinin günlük hayattaki şekliyle birçok defa kullanıldığı görülür. Yazar romandaki kişilerin halk içerisindeki doğal konuşmalarına müdahale etmez ve onları kendi hayatlarının olağan akışı içerisinde serbest bırakır.

“Elimdeki tomarın en üstündeki kâğıdı bir memura imzalatıp, hemen gidip veznedenden parayı alacağım Allahın izniyle.” (s. 58)

“Hay Allah razı olsun. Allah ne muradın varsa versin.” (s. 59)

“Vakit de az, hay Allah!” (s. 60)

“Bu memlekette Allaha çok şükür Karakaplı Nizami Bey varken, bitek numara için çekilir mi bunca sıkıntı...” (s. 61)

“Hay Allah... Hay Allah...” (s. 64)

“Tüh Allah kahretsin!..” (s. 64)

“Allah bile insanların yüzünü birbirine benzetmezken, hiç insan yapısı arabaların kapıları aynı olur mu?” (s. 70)

“Nereye girdi bu Allahın cezası dosya da?” (s. 74)

“Valla ne yalan söyleyeyim kardeş, Allahın bildiğini senden saklayacak değilim ya...” (s. 74)

“Hay Allah, bu tükenmekalem de nereye gider ikidebir...” (s. 74)

“Allah yürü ya kulum dedi, o da Allahın buyruğuna uyup yürüdü ki, nasıl bir yürüme...” (s. 126)

“‘Ya Allah ya bismillah. Dükkân kapısı hak kapısı...’ diyerek kepengi kaldırdım ki, aman Allah, ne görsem iyi!..” (s. 166)

“O, Allahtan korkardı. Şimdi durup dururken adama nasıl çıkardım seni işten diyebilirdi? Allah bilir ya...” (s. 215)

“‘Hay Allah iyiliğinizi versin!’ dedi ama öyle bir ‘Allah iyiliğinizi versin’ dedi ki, ‘Hay Allah belanızı versin’den çok daha ağır...” (s. 259)

“Hay Allah senden razı olsun evladım. Tuttuğun altın olsun. Allah gönlüne göre versin...” (s. 265)

Abbas Sayar’ın *Can Şenliği* romanında seksen yaşındaki köylü Hüseyin Ağa’nın dilinden normal hayatta kullanılan Allah kelimesi eksik olmaz. Onu bağına bekçi olarak tutan Nail Bey’e de minnetini dile getirirken en başta yaratıcısını anar.

“Mevlam yürekte bir can vermiş. O çarptığı kadar bağın bağ. Allah çoluğuna, çocuğuna bağışlasın! Sayende bir iki ay ekmek yiyeceğiz. Tanrım sonra da bir kısmet yaratır. Bir kapı açar. Kara gün kararır gitmez ya... Helbet bir gün ağarır, Cenab-ı Mevlâma: ‘Al’ derim, ‘bu emanetini’ almaz. Zahar bizi sınıyor.” (s. 8)

“Allah indinde de amelde kusur etmedik. ‘Dini Mübin aşkına’ vücudumuz kurşun ile doldu. Her molada her konakta bir vaaz: ‘Din uğruna, Allah uğruna cihât edenler! Siz şununla, şununla müjdeleniyorsunuz...’ Maşallah!.. Ne imiş müjdeleri? İşte bu... Seksenine kadar sürüm sürüm sürünmek.” (s. 28)

Hüseyin Ağa çeşitli cephelerde savaştıktan sonra gazi olarak köyüne geri döner. Köylüler ona üç gün gazi derler, çay ısmarlarlar, yemeğe götürürler, onun cennetlik olduğunu söylerler. Bazıları da işi iyice ileriye götürüp onun bardağındaki çayın yarısını kendisininkine boşaltır. “Allahuma bin şükür onun ağzının değdiği bardaktan çay içmeyi bana da nasip etti...” (s. 40) derler.

Bazı sahabelerin Hz. Muhammed’in tenine bir şekilde temas eden eşyayı sakladıkları veya ondan şifa bekledikleri bilinir. Enes b. Malik bununla ilgili bir olayı şöyle anlatır: Resulullah annem Ümmü Süleym’in evine gelmiş, duvarda asılı bir kırba varmış. Annem: Resulullah ayakta kırbadan su içti; ben de gittim kırbanın ağzını

kestim, dedi ve onu yanında muhafaza etti (İbn Hanbel, El Müsned, VI, 376, Akt. Topaloğlu). Köylüler muhtemelen bir yerden duydukları bu veya buna benzer bir olayı Hüseyin Ağa için uygulamaya çalışırlar. Gazi olarak döndüğü için köylünün gözüne o, bir müddet kutsal bir kişi olarak görünür. Dinen gazi, çok saygı duyulması gereken insandır. Yazarın da burada vermeye çalıştığı Hüseyin Ağa'ya köylülerin gösterdiği aşırı saygıdır, onu gözlerinde yüceltmeleridir.

Abbas Sayar'ın oğlu Ahmet Güner Sayar 2006 yılında verdiği bir röportajda babasının Hüseyin Ağa'yı gerçekten tanıdığını onu romanına karakter olarak aldığını söylemektedir.

“Hüseyin Ağa'yı ben de tanıdım. Her yaz Yozgat'a giderdik. Sanırım 1955'lerde bu ziyaretlerden biri sırasında onunla tanışmıştım. Yozgat'a hâkim bir tepe vardır. Zaten Yozgat bir vadi içerisinde. Karşıda çam ormanlarının olduğu çamlık var, tam karşısında da Nohutlu Tepe denen bir yer vardır. Orada sekiz dönüm bir bağ vardı. Aslında bir iki kayısı yemek, ağaçtan bir iki elma yemenin hazzını yaşamak isterdi. Fakat tabiri malumdur 'aşağı mahallenin gobelleri' rahat bırakmazdı. Bundan sıyrılmak için babam Hüseyin Ağa isimli birini aylıkla bağa bekçi tuttu. Orada ona bir kulübe de yaptı. İhtiyaçlarını temin ediyordu. Ben o zatı tanıdığımda seksen yaşlarında bir ihtiyardı. Babamın kuvvetli yanlarından biri de insanları dinlemesiydi. Hüseyin Ağa'yı da dinlerdi. Dinleyerek hiç farkında olmadan laboratuvarından bilgi alan bilim adamı gibiydi. Hüseyin Ağa, Birinci Dünya Harbi'nde bir Yozgat evladı olarak çeşitli tepelerde savaşmıştır. Hüseyin Ağa, gerçektir ama bazı ilaveler olabilir.” (Nazlıgül, 2007: 222)

Roman içerisinde Allah kelimesinin daha çok dua edilirken veya iyi dileklerde bulunulurken kullanıldığı görülür.

“Allaha doğru hesab verecek bir ben mi kaldım?” (s. 87)

“Allah senden razı olsun!” (s. 109)

“Allah hayırlı mübarek eylesin.” (s. 122)

“Allah gocana bağışlasın seni.” (s. 122)

“Allah hayırlısını versin Mustafam, oldu o iş...” (s. 124)

“Allah hayırlı mübarek eylesin. Allah bir yastıkta gocatsın.” (s. 124)

Fakir Baykurt’un *Kara Ahmet Destanı* romanında ara sıra yüce bir varlık olarak Allah’ın anıldığı görülür. Babası Bayram’ın durumlarının kötü, yedi dağ ötedeki kaymakamlığa özenmesinin yersiz olduğunu söylemesi üzerine Ahmet, Allah’ın yardımıyla okuyacağını söyler. *“‘Allah’ın yardımıyla inşallah!...’ dedi Ahmet, yumuşatmaya çalıştı babasını.”* (s. 21)

Ahmet köye, ninesini ziyarete gider. Tam yemeğe oturacakları sırada ezan okunmaya başlar. Ahmet babasının namaz kıldığını, yirmi otuz yıllık borcunu tamamlamaya çalıştığını söyler, ardından ağzı dolu püskürüp güler. Irazca Nine onun Allah’ı kandıramayacağını düşünür. *“Allah’ı kandıracağını sanıyor hileci köpeek! Allah onun hilesine kanacak sankiii! Namazlar değil, Hicaz’lara varıp gelse, Allah’ın gözünü, benim gözümü külleyemez!...”* (s. 49) Irazca Nine’nin oğlu Bayram, köyde iken namaz kılmamaktadır. İbadetlerle, dinle arası yoktur. Bundan dolayı Irazca Nine onun din konusunda samimi olduğuna inanmaz. Serinin önceki romanları olan *Yılanların Öcü* ve *Irazca’nın Dirliği* romanlarında farklı şekilde bir yaşantı süren Bayram’ın son romanda dine bakışı tamamen değişir. Şehre göç ettikten sonra çalıştığı yerdeki bazı insanların gözünün önünde olduğundan ve onların dönemin siyasi iktidarının hastanedeki adamları olduğunu varsaydığından dolayı işini kaybetme korkusu yaşar. Çünkü iktidar dine önem vermektedir. Bayram bir süre sonra artık ibadetlerini yapan birisi olur. Üstelik çocuklarının da dinî okullarda okumasını ister.

Ahmet’in İstanbul’da tanıştığı seyyar satıcı onun kalacak bir yeri olmadığını öğrenince kendi kaldığı derme çatma odaya götürür. Koç Hakkı isimli birisi Ahmet’in uyuduğunu sanarak bu seyyar satıcıya her bulduğunu oraya getirmemesini tembih eder. *“Peygamber misin, ümmet kayırıyorsun? Bırak garibanları Allah düşünsün! Karışma işine!”* (s. 77)

Kemal Tahir’in *Karılar Koğuşu* romanındaki başkahraman, siyasi mahkûm Murat’ın Allah’a inanmadığı açıkça verilir. Malatya’daki çeşitli kişiler tarafından dost olarak tutulan Tözey’e cezaevinde Murat da ilgi duymadan edemez. Onun yüzünü seyrettiği bir vakit şöyle düşünür: *“Mistik olan her ses, her hareket, her his, Allah’tan*

ziyade şehvete yakın yahu...” (s. 151) Murat’ın ifade ettiği mistik, içsel durumun yüzyıllardır aşk kavramıyla birlikte kullanıldığı bilinmektedir.

Mistisizm duygu ve sezgiye aşırı derecede yer veren felsefî doktrin, gizemcilik, sırrîlik, akıldan çok sezgiye yer veren, Tanrı’ya gönül yoluyla ulaşılabileceğini benimseyen inanç ve düşüncedir (Ayverdi, 2011: 829). XX. yüzyılın başlarından itibaren tasavvuf karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mistik, sezgileriyle eşyanın ardındaki hakikati görmeye çalışır. Mistik bir hal yaşayan her kişi ruhunu geliştirir.

Mistisizm’den bugün daha çok, insanın akli melekeleriyle ulaşamadığı bir yüceliğe veya ‘Mutlak’a sezgi yoluyla doğrudan doğruya ulaşması, onunla doğrudan, vâsitasız olarak temas kurması anlaşılmaktadır (Güngör, 2018: 15). Mutlak olan Tanrı’dır. Tanrı’yı anlayan birisi evrende bulunan nesnelerin var olma gerekçelerini de anlamış olur. Bunu anlamakta akıl yetersiz kaldığından başka yollar aranır. İnsanın mistik bir hal yaşayabilmesi için herhangi bir dine inanması zorunluluğu yoktur. Dinlerden bağımsız olarak sezginin insanı etkilediği durumlar da yaşanabilir. Çünkü sezgiler insanların içinde saklıdır.

Platon *Şölen* adlı eserinde Phaidros’un ağzından tanrıların her şeyden önce aşkla ilgili erdemi onurlandırıldığını söyler. Âşığın içinde tanrılık vardır. En eski, en değerli tanrı Eros’tur. İnsanlar yaşarken yahut öldüklerinde erdemi ve mutluluğu elde etmelerinde tanrıların en etkilisi odur (Platon, 2014: 55). Antik Yunan’da tanrılar arasında arzunun, şehvetin, tutkunun hâkim olduğu bir aşk anlayışı vardır. Aşk tanrısı olarak bilinen Eros, insanların tutku ve arzularını harekete geçirmektedir. Böylece insanın aklını başından alıp iradesini yok eder. Romanın başkahramanı Murat’ın Tözey’i izlerken aklının bir an gittiği görülür.

Platon’a göre aşk çeşitli, büyük güçlere sahiptir. Onun her şeye gücü yeter. Sağduyuyla ve dürüstlikle tapınılan aşk en büyük güce sahiptir. Bütün mutlulukları insanlara veren de bu aşktır (Platon, 2014: 79). İnsanlar bu aşk sayesinde insanlarla hatta üstün tanrılarla bile dost ve arkadaş olabilirler.

Tasavvuf, IX. yüzyıldan itibaren gelişen İslam mistisizmidir. Batı dillerinde tasavvufun genel adı ‘mistisizm’dir. Mistisizm, her dinde ve toplumda vardır. Ruhun varlığı mistisizmi gerektirir. Bu yönüyle mistisizm, bütün insanlarda olan bir kavramdır (Demirci, 2004: 14). Tasavvufta İslam dininin özünün veya ruhsal yönünün hayata geçirilmesi amaçlanır. Mistisizm’de de insan ruhunun yüce kudretle ilgi kurması hedeflenir.

Aşk lafzı tasavvufta çok kullanılır. Sufilere göre âlemin yaratılmasının sebebi başlangıçta Hak’tan zuhur eden muhabbettir. Yaratılan her şeyde aşk vardır; her mahlûkun aşkı kendi istidat ve kabiliyetine göredir (Özköse, 2021: 199). Tasavvufta aşk denilince ilk akla gelen isim Mevlânâ’dır. Ona göre aşk, Allah’ın cemalinin ve azametinin tezahürü, sevgiliden başka her şeyi yakıp kavuran bir alev, insanı hakikate götüren, Allah’tan başka her şeyi yok edip tüketen, fenaya ulaştıran şimşek gibi hızlı ve yakıcı bir buraktır. Aşk, Yusuf’un Züleyha’ya olan aşkı ile coşmuş, üzerinde göklerin köpükten ibaret olduğu bir ummandır; göklerin dönüş hareketi aşk dalgasının sonucudur, aşk olmasaydı dünya donar kalırdı (Mesnevi, V/beyit n. 3854-58). Mevlânâ kâinatın varoluş nedenini aşka bağlar. Gezegenlerin, güneşin, ayın hareket etmesi yaratıcının insana duyduğu muhabbetin neticesidir. Gözlerini hakikate açabilen birisi ilahî aşkın delillerini evrenin her bir noktasında görebilir.

Mutasavvıflar ve velîler, aşk konusunda Hz. Peygamber’i örnek alarak kendilerinin Allah’ın âşığı ve mâsuğu olduklarına inanırlar. Rûzbihân-ı Baklî; Abherü’l-Âşıkîn adlı eserinde aşkı, behimî (hayvanî), tabiî, rûhanî, aklî ve ilâhî olmak üzere beşe ayırır: Behimî aşk ayyaş, günahkâr ve aşağılık kimselerin tanıdıkları nefs-i emmârenin eseri olup aslında hevâ ve hevesten ibaret olan aşktır; şehveti ve nefsî arzuları hedef alır. Mâkul ve meşrû çerçevede olmayan behimî aşk kötü ve günahtır. Tabiî aşk, unsurlardaki letâfetten hâsıl olan maddî ve cismanî bir aşk olup aklın ve ilmin hâkimiyetinde olmazsa kötüdür. Rûhanî aşk seçkinlerde (havas) bulunan, maddî ve manevî güzelliklere karşı duyulan aşktır. Böyle bir aşka tutulan kimse kendini şehvetten korsa bu aşk onu ârifler derecesine ulaştırabilir. Melekût âlemine çıkmak için merdiven vazifesi göreceğinden bu aşk makbul sayılmıştır. Aklî aşk ise melekût âleminde tecelli eden güzellikleri temâşadan hâsıl olur. İlâhî aşka buradan geçilir. İlâhî

aşk aşkların en yücesidir (Uludağ, 1991: 11-12). Sufilere göre meşru dairede kalan her çeşit aşk iyidir. Aşk duygusu, insanı birtakım mertebelerden geçirerek ilahî aşka ulaştırabilir. İnsanı ilahî aşka ulaşmaktan alıkoyan şehvet, gelip geçici, dünyevî arzular ve nefsanî isteklerin tesirinde kalan aşkı kötülerler.

Sufilere göre Allah sıfatları ile kâinatı kuşatmıştır. Yaratılanların evrende var olan varlıklara karşı duydukları sevgi, yaratıcıdan az veya çok izler taşır. Var edilen her şey Allah'a hürmetten ötürü sevilmelidir. Sevginin ve aşkın asıl kaynağı Allah'tır. O, kendisini seven kişinin kalbini de kendisine yöneltir ve aşkla doldurur. Sufilerin aşk anlayışında bedensel bir şehvetin olmadığı, onun yerine tinsel bir sevginin yerleştirilmeye çalışıldığı görülür.

Aşk ile ilgili kendisinden önceki düşünceleri geliştiren ve sonraki dönem İslam bilginlerini etkileyen Plotinus'a göre Tanrı'ya ulaşmak için ruh, maddi olan her şeyden sıyrılmalıdır. Böylece Tanrı'yı hiçbir aracı olmadan kendisinde parlar görür. Aşkın dilediği, en yüksek mutluluk olan Tanrı ile birleşme bu şekilde gerçekleşir (Plotinus, 2008: 167). Plotinus Tanrı'ya sanat, aşk ve felsefe yolları ile ulaşılabileceğini düşünür. Kendisinden sonra gelen İbn Arabî'nin ondan etkilendiği söylenebilir.

İbn Arabî, erkek bütün kadın cüzdür, parçadır der. Bütün her zaman parçasını sever, esirger, ona özlem duyar. Parça da bütünü sever, esirger, ona kavuşmak ister. İnsan Hak'tan geldiği için yine O'na dönmek ister. Kadın da erkekten geldiğinden erkeğe dönme ve ona kavuşma hasreti içindedir (Uludağ, 2014: 78). Allah her şeye zuhur ve tecelli ettiğine ve en mükemmel şekilde de insanda tecelli ettiğine göre erkeğin kadında Allah'ı temaşa etmesi daha güzel olur. İbn Arabî, sevgi duygusunun kadına yöneldiği takdirde insanın farkında olmadan bu duygusunu Allah'a da yönelteceğini söyler. Bu sevgi zamanla açıklık kazanacak ve Allah sevgisine dönüşecektir.

Karılar Koğuşu romanındaki Murat'ın içinde meydana gelen hisleri anlık olarak şehvete yakın olarak ifade etmesi tasavvufta hoş karşılanmayan aşk türü gibi görünebilir. Çünkü onun düşüncesinde kadından hareketle bir başka mertebeye geçme gibi bir durum yoktur. Romanın devamında Murat'ın, Tözey'in bedenini sunmasına

red cevabı vermesi ise aslında onun bedensel bir zevk peşinde koşmadığını gösterir. Cezaevindeki İstanbullu Murat'ın önüne bu anlamda çok fazla fırsat çıkar; lakin hiçbirinde kadınların isteklerine karşılık vermez. Onun dinle ilgili fikirleri de olumlu değildir. Dolayısıyla Murat kendi içerisinde mistik bir ruh hali yaşamaktadır. Bu, dinin ona ileride verebileceği herhangi bir mükâfatı yahut ilahi aşka ulaşma durumunu dikkate almayan bir mistik yaşantıdır.

Murat, cezaevindeki kişilerin din ve Allah'la ilgili düşüncelerine sık sık karşı çıkmakta, bunu sert ve kırıcı bir dille değil ince alayla yahut yumuşak bir üslupla yapmaktadır. Ali ile birlikte tuzak kurarak kocasını zehirleyen Hanım ölüm cezası alır. Akçadağlı Gaffar kararı duyunca ağlar ve bunu Murat'a Allah'tan gelen bir emir şeklinde söyler. Murat ise bir nevi yazarın sözcülüğünü yapar, konuyu Allah inancına getirir. Köylülerin düşünce biçimlerini kendince yorumlar.

“‘Ah sizi köylüler.’ diye gülümsedi. ‘Allah insanı topraktan yarattığını söyler. Yalandır. İnsanlar asıl, Allah'ı topraktan yarattılar. Köylü ‘Bana rızkımı öküzle eşek veriyor,’ demeye utanmış olmalı. ‘Allah veriyor,’ diye bir büyük yalan uydurmuş. Mırıl mırıl tövbe ediyorsun. Korkma yavrum, günahın boynuma... Yalnız senin değil, bütün dünyadaki emsalinin günahı boynuma... Gâvur, Müslüman, Çingene, putperest ne kadar fukara varsa cümlesinin günahı boynuma...” (S. 34)

Murat dışında cezaevinde bulunan diğer kişilerin Allah kelimesini ara sıra kullandıkları görülür.

“Çok şükür şimdiki kızlarımdan ben razıyım. Allah da razı olsun.” (s. 66)

“Bir derdimiz varsa, Allah razı olsun, haber gönderiyoruz, derhal geliyor Murat Bey...” (s. 96)

“Hazreti Ali, elli kulaçlık kemendini bitirmiş, ‘Ya Allah!’ deyip kendisini tepe aşağı kuyuya bırakmıştı.” (s. 152)

Murat roman içerisinde zaman zaman Allah'ın olmadığına sevinir gibidir. Cezaevinde ölen Ayşe Ana için düzenlenen mevlit de bu zamanlardan biridir. Mevlidi düzenleyen, insanların bir araya gelmesini sağlayan kişi geçimini hayat kadınlığıyla temin eden Tözey'dir. “İyi vallaha... Bereket versin Allah yok. Yandıığımızın resmiydi.

Bizi öfkesinden, hak ile yeksan ederdi de, sevgili Cumhuriyet hükümetimizin iki yüz bin liralık beton zindanına yazık olurdu.” (s. 153)

Mahkûmlara göre Tayıncı Sefer’in bir başkasını vurup cezaevine düşmesi de Murat’ın birisini öldürmemesine rağmen cezaevinde bulunması da Allah’tandır. İnsan başına ne gelirse onu çekmeli, isyan etmemelidir. Mahkûmların bu şekildeki kaderci tavırlarına Murat karşı çıkar. Murat’a göre yeryüzündeki insanların başlarına gelen sıkıntılar insanlara sahiplik taslayan kişiler yüzündendir. Kast ettiği totaliter yönetimler bilhassa faşist, Alman lider Hitler ve İtalyan lider Mussolini’dır.

“Evet hepsi Allah’tan... Ama bir Allah’tan değil. Mesela; Almanya’nınki, kırpık bıyıklı, kaküllü bir Allah’tan... İtalyanların başındaki bela, dazlak kafalı bir Allah’tan...”

‘Töbe yarabbi... Kaç Allah var?’

‘Çoook... Kıyamet gibi...’

‘Günaha giriyorsun beyim... Gene kızmışsın. Haydi yak bir cigara... Allah birdir...’

‘Eskiden birmiş. Şimdi sürüsüne bereket... Hem de sebebi var. Amerika keşfedilince bakmış ki tek başına idare edemiyor. Kendisine vekil tayin etmiş.’

‘Tövbe yarabbi... Aman beyim...’

‘Korkma, korkma... Adam Allah’tan korkar mı? Jandarması yok... Sopası bile yok...’” (s. 196)

Bakkal Abu’nun af beklentisi vardır fakat Murat böyle bir şeyin şimdilik mümkün olmadığını söyler. Bunun üzerine Abu kendisinin Allah olması halinde bir şeyler yapacağını dile getirir. *“Hani Allah? Ben Allah olsam, hâşâ sümme hâşâ, bir şeyler yapardım yahu! Hey yerleri gökleri yaratan, yetiş imdada yetiş!”* (s. 255) Tayıncı Sefer’in Allah kerimdir demesi üzerine Murat’ın ağzından kötü bir söz çıkacak gibidir.

“Şimdi beni sövdüreceksin... Allah da... Peygamber de...”

‘Sus beyim, günaha girme... Ben de bazı bazı kızıyorum. Allah işini bilmiyor, diyorum. Lakin sonra düşünüyorum kabahat bizim... Allah bize git de orospuyu al mı dedi?’” (s. 274)

Murat cezaevindeki bir kadının bakıma muhtaç dört çocuğu için onları koruyup kollayacak birer aile bulmaya çalışır. Cezaevindeki varlıklı ağalardan hiç kimse buna yanaşmaz. Dört çocukla odada otururken içeriye cezaevi müdürü ve belediye sıhhat memuru İbrahim Bey girer.

“Sizi bana Allah gönderdi. Yetimlerin, öksüzlerin Allah’ı tabii...”

Müdür somurtarak sözü kesti: ‘Böyle konuşursanız vallaha giderim.’

‘Yok müdür bey, pardon... İşte sözümü geri alıyorum. Allah birdir, şeriki ve naziri yoktur. Yerleri, gökleri var eden...’ (s. 324)

Gardiyanlardan Kel Hasan’ın kızının hastalığı ile pek ilgilenmemesi ve ölürse de bunun Allah’tan gelen bir şey olduğunu söylemesi Murat’ı oldukça kızdırır.

“Vadesi bittiyse ölür beyim... Vadesi bitmeyen yaşar. Her şey Allah’tan...”

‘Allah’tan... Allah’a kurban olayım...’

‘Kızın kan tükürmesi Allah’tan mı şimdi?’

‘Tövbe Yarabbi! Her şey Allah’tan... Allah’a inanan mahrum kalmaz beyim... Allah ne yaparsa iyi yapar. Halimize bin şükür...’ (s. 343)

Din âlimleri genel olarak kaderin iki boyutundan söz ederler. Kaderin birinci özelliği her şeyin Allah tarafından bilinmesi ve Levh-i Mahfuz’da saklanmasıdır. Buna göre kâinata meydana gelen her şey Allah’ın bilgisi dâhilindedir. Kaderin ikinci özelliği her şeyin Allah’ın takdiri ile meydana gelmesi ve insanın da seçme hakkının mevcut olmasıdır. Cebriyyeye göre her şey Allah’ın isteği doğrultusunda meydana geldiğinden kimse yaptıklarından sorumlu değildir. Kaderiyeye göre ise insanın yaptıklarından sadece insan sorumludur (Yavuz, 2001: 58). Halk arasında her şeyin zaten önceden belli olduğu şeklinde yanlış bir kanaat yaygın olduğundan yapılan yanlışlıklar, tembellikler, günahlar kaderin üzerine atılır. Böylece vicdan rahatlatılmaya çalışılır. Gardiyan Kel Hasan’ın kızı ile ilgili düşündükleri buna örnektir.

Süleyman Ateş'e göre insanın hayatının şekillenmesinde kendi tercihlerinin etkisi büyüktür. Bununla birlikte insan iradesi dışında insan hayatını etkileyen ölüm, hastalık, kıtlık, deprem, yangın gibi büyük hadiseler de mevcuttur. Ateş, kader anlayışının insanlara önüne geçilemez bu tür büyük olaylar karşısında aşırı üzülmemeyi veya elde ettiği büyük başarılarda aşırı sevinmemeyi telkin ettiğini ifade etmektedir (Ateş, 1999: 50-51). İnsanın elbette müdahale edemeyeceği durumlar vardır. Mesela Türkiye'deki 7 Şubat depremleri gibi. Fakat deprem gelmeden önce evinin, binasının sağlamlığını kontrol etmek, sağlam olmayan binalara ruhsat vermemek, zeminlerdeki kolonları kesip dükkân alanlarını genişletmemek gibi tedbirler almak insanların elinde olan davranışlardır.

İnsanın davranışları, eylemleri Allah'ın iradesi dâhilindedir fakat iyilik-kötülük gibi tercihler de insana bırakılmıştır. İnsan seçimlerinden sorumludur. İstanbullu Murat'ı kızdıran, diğer karakterlerdeki körü körüne her şeyin zaten önceden belli olduğu anlayıştır. Böylece her şey kaderden, Allah'tan bilinmekte; zorluklarla, hastalıklarla, insanlarla mücadele edilmemekte; olaylar akışına bırakılmaktadır.

Mevlânâ insanı cebrî düşünceye sürükleyen ahlaki ve psikolojik etmenleri irdeler. Cebriyye, Hakk'ın insana irade verme kudretinden ve varlığın kanunlarından şüphe içindedir. Bu şüphe insanın tabiatını da inkâr anlamı taşır. İnsanı cebrî tavra sürükleyen duyguların başında umutsuzluk, hırs ve tamah, şükürsüzlük, tembellik gelmektedir. Şükürsüz ve akılsız tembel, olumsuz ahlakını cebrî düşüncelerle meşrulaştırmak ister. Böylece kendince dünyada hukuki, toplumsal yaptırımlardan, ahirette ise cezadan kaçınma gerekçesi oluşturacaktır (Yiğit, 2022: 31). İnsanlar kalplerini manevi anlamda temiz tutsalar ve Allah hakkında biraz bilgi sahibi olsalar bu tür bahanelere sığınmazlardı. Çünkü cebrî düşünce, Allah'ın ilmini kabul etmemek anlamı da taşımaktadır.

Mehmet Akif Ersoy şiirlerinde cebrî anlayışa şiddetle karşı çıkar. Kendisi kesin bir kader inancına sahiptir fakat toplumun bu yöndeki inanışını sert biçimde eleştirir. Ona göre insan cüz-i irade sahibi olduğundan kendi iradesini ortaya koymalı ve ona göre davranmalıdır. İnsanlar Allah'tan ne isterlerse, neyi yapmayı tercih ederlerse Allah da onlara buna göre cevap vermektedir. Akif'e göre insanlar kendi yaptıkları

eylemlerden sorumludurlar. İnsanların eylemlerinin, davranışlarının sonuçlarını Allah'a yüklemeleri ona karşı büyük bir saygısızlık ve iftiradır (Bağlıoğlu, 2022: 24). Din, insanlara çalışmalarını emrettikçe onlar bunun tam tersini yaparlar. Ardından da kendilerini temize çıkarabilmek için din adına hurafeler uydurmaktadırlar.

Akif, Hz. Ömer zamanında yaşanan bir olayı da şiirinde anlatır. Suriye'nin fethi için bölgeye gelen ve burada veba salgını olduğunu duyan Hz. Ömer arkadaşları ile durumu istişare eder. Sonuçta geri dönmeye karar verirler. Ordu komutanı, "Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?" diye sorunca Hz. Ömer ona; "Evet, Allah'ın bir kaderinden diğerkaderine kaçırıyorum." şeklinde cevap verir.

Kader anlayışı yönünden topluma eleştirilerde bulunan bir diğershair Ziya Paşa'dır. Ona göre Doğu insanı irade gücünü kullanmamaktadır. İnsanların düşünme biçimi şöyledir: İnsan ve kâinat Tanrı'nın önünde acizdir. Bütün hadiselerin aslı, ezeli iradenin gerçekleşmesinden ibarettir. Bütün olanlar bir yapanın, Tanrı'nın işidir. Zira tabiat da insan da Tanrı'nın iradesine tabidir. Tanrı bu işleri niçin yapar, nasıl yapar, bunu hiçkimse bilmez (Kaplan, 1998: 61). İnsanlar var edilenin ardındaki hakikatleri sorgulamaz, incelemey, araştırmazlar. Bu anlayış, Doğu toplumlarını yüzyıllar boyunca geri bırakmıştır.

Hanım'ın o gece idam edileceğini gece yarısı öğrenen Murat bu durumu bir türlü kabullenmek istemez. Ona göre Adıyaman'daki komiser, müstantik, müddeiumumi, jandarma kumandanı, sulh hâkimi, ağır ceza mahkemesi, Ankara'daki temyizdekiler, Meclistekiler, gardiyanlar hepsi el birliği etmişler, görevlerini yapmışlar ve bir kadını asmak için çabalamışlardır. Murat kızgın haliyle bu durumla alay eder. "*Tamam... Allah'ı az kalsın unutuyordum. Tabii Allah da vazifesini yapıyor. Bu gece, cümmeniz el birliği ederek, sabaha karşı, Türk milleti namına, güzel bir iş işleyeceksiniz... Mükemmel bir marifet...*" (s. 345) Hanım'ı asmanın kimseye bir faydası olmayacaktır. Çünkü Hanım kanunu, yasayı bilmeyen, yaptığı kötülüğün farkına varamayacak kadar saf birisidir. "*Namaz kıldığını bakma, Allah'ı da bilmez. Hoş O'nun da bilinecek bir tarafı kalmamış ya...*" (s. 345) Gardiyan Ali Efendi'nin cevabı "*Allah'ı bilmeseybeyim, kocasını zehirler mi?*" (s. 345) şeklinde olur. Hanım

idama götürülürken Murat'tan yardım ister fakat acımasız komiserin verdiği karşılık çok serttir. “*Seni, Murat değil, Allah bile kurtaramaz orospu!*” (s. 354)

Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında başkahraman Hikmet sözlerini etkili kılmak, inandırıcılığını artırmak için Allah'ın varlığından bahseder. “*İnanın bana, dedim. Yukarıda Allah var, dedim. Var mı? Var tabii. İmandılar mı? Allaha mı? Hayır sana. İnanmadılar.*” (s. 16)

Hikmet Benol'un ayrıldığı karısı Sevgi annesinin ölümünden bahsederken “*Çok çekmediğine göre, annem Allahın sevgili kuluymuş.*” (s. 203) çıkarımında bulunur. Sevgi'nin annesi din adamı görünümlü ihtiyarlardan uzak duran birisidir. Öldüğünde ise onun cesedi ile bu ihtiyarlar ilgilenmektedirler. “*Artık Allahın, bu sevgili kuluyla arasında bir engel kalmadığına göre, onu bu görevli ihtiyarlara bırakmanın da bir sakıncası kalmamıştı.*” (s. 203) Allah kelimesinin yer yer değişik şekillerde kullanıldığı görülür.

“*Allah kahretsin!*” (s. 162)

“*Allah sonumuzu hayırlı eylesin.*” (s. 292)

Münevver Ayaşlı'nın *Pertev Bey'in Torunları* romanında Yahudi olan İren'in Allah'tan bahsetmesi ve komünist olan Naili, Tülay, Aydın'a öğütler vermesi onlar da şok etkisi yaratır. Özellikle Tülay ve kardeşi Aydın'ın, İren'in Allah demesi, Allah'a şükürden bahsetmesi karşısında ağızları açık kalır. “*-Bu ne lüks, dedi İren. Bu sofraya için, bunları yiyebilmek için memleketler ihtilâl yapıyor. Yoksa Allah bu nimetleri bir millete verdikten sonra, artık o milletin Allah'a şükür etmesi ve mevcut nizamı koruması icap eder.*” (s. 404)

Tahsin Yücel'in *Vatandaş* romanında başkahraman Şaban Baş çevresindeki insanlardan birisinin “*Nasıl da bakıyor! Allahım, nasıl bakıyor!*” (s. 131) şeklinde mırıldandığını işitir.

Rıfat Ilgaz'ın *Sarı Yazma* romanında Allah sözcüğünün daha çok romanın başkahramanı Rıfat'ın cezaevine düştüğü zamanlarda onu teselli edici cümlelerin içinde kullanıldığı görülür.

“‘Hadi Allah kurtarsın!’ demeyi de unutmamışlardı, bırakıp giderken. ...Çulların arasından, duyulur duyulmaz bir ses, ‘Allah kurtarsın abi!’ diye vızıldadı.” (s. 338)

“Allah Allah!.. Nasıl iştir bu, aklım ermedi.” (s. 339)

“Sen âdembabaların bekçisinin ipini kısa tut ki, bir ‘Allah kurtarsın’la, savma başından beni! ... Lambalar ‘Allah kurtarsın’la yanmıştı bu akşam da. Hep Allah kurtaracaktı bizleri. Sanki hep Allah yolunda düşmüştük buralara” (s. 350)

“Hadi Allah kurtarsın!” (s. 388)

“Kimbilir, daha kaç kişi benim gibi ‘Allah kurtarsın!’ dememek zorunda kalmış olacak ki, Allah da onu buralardan kurtarmamıştı.” (s. 400)

Attilâ İlhan’ın *Sırtlan Payı* romanında Allah kelimesi başta başkahraman Miralay Ferit olmak üzere devamlı kahramanların dilindedir.

“Hele ihtiyarlıkta yatağa düşmek, düşman başına! Allah insanı elden ayaktan düşürmesin.!” (s. 167)

“Allah için söylemeli az mı uğraştı?” (s. 172)

“Karısı Allah muhafaza bir şey: boyca ikisi gibi, genizden kahkahalarla ekşi ekşi bir güler, beygir kişnedi sanırsın, tembeldir de: Allahın günü ön balkonda...” (s. 177)

“Hay Allah bu düşük kulaklı yaşlı çomarı birisine benzetiyor ama, kime?” (s. 196)

“Allah Allah, hep bu kadar ihtiyar mıydı bu adam?” (s. 205)

“Senin hayta nerelerde, İzmir’de mi, Allah Allah, nereden icab etmiş İzmir’e gitmek?” (s. 213)

“Allah da biliyor ki, vazifeden kaçmadık!” (s. 226)

“Allah Allah, bu, ‘sosyete’ erkeklerinin traş olduktan sonra sürdükleri pahalı bir koku değil midir?” (s. 262)

“-Ulan Ferid, dedi, bu düşünceler senden mi sâdır oluyor, yoksa seni böyle Allah mı söyletiyor?” (s. 304)

“-Mahvolduk, diye bağırdı, aman Allahım!” (s. 338)

“-Kurtarın beni! Allah aşkına kurtarın beni!” (s. 338)

“-Allah! Diyordu, Allah!” (s. 351)

“-Hay Allah! Bu kadında ne türlü bir cinsi cazibe vardır ki, ne vakit yanında olsak aklımızı başımızdan alır?” (s. 367)

“Oysa Doktor Hayrullah’ın bu gece onu, Kaymakam Hüsamettin bey’in evine götüreceğinden Allahı gibi emindi.” (s. 380)

“-Hay Allah, yahu biz bunlar için mi harbettik?” (s. 388)

“Allah muhafaza gözleri dünyayı görmez artık, tasfiyenin eli kulağındadır...” (s. 407)

“Şu Allahın belası senet işi...” (s. 435)

“Allah belalarını versin!” (s. 436)

“-Hay Allah, tutuldum mu bu oğlana ben?” (s. 437)

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Turgut Selim’in öldüğünü söylediğinde bunu ilk defa duyan Süleyman Kargı büyük bir şaşkınlık yaşar. Bu şaşkınlığının etkisiyle Allah’a seslenir.

“Arada, Süleyman Kargı, ‘Allah’ım! Nasıl olur?’ dedi sadece. Turgut’un sözleri bitince de pencereye doğru yürüdü, başını çevirdi. ‘Selim dost.’ dedi. ‘Nasıl yaptın bunu..’ sözlerini bitiremedi. Omzunu duvara bastırarak öylece kaldı. ‘Nasıl yaptın bunu Selim dost?’ Ağlıyordu. ‘Kim bilir ne güç gelmiştir sana bunu yapmak. Allah’ım nasıl izin verdin buna!’” (s. 105)

Selim’in yazmış olduğu *Dün, Bugün, Yarın* bölümünün Birinci Şarkı’nın 74. mısrasında Selim’in annesinin *Kur’an* okuduğu söylenir. Başında ağlayarak dua eden anne ardından Allah’tan bir cevap vermesini beklemektedir. Anne, hiçbir şey duyamaz.

“Terli bir uyanıştan sonra tam üç yaşında

Düştü yatağa baygın. Ağlayarak başında

Kuran okur annesi; bir açılrsa gözlerin.

Ne diyorsun Allah’ım, duyulmuyor sözlerin.” (s. 116)

Yine aynı romanda Selim’in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünde İkinci Şarkı’nın 190 ile 215. mısraları arasında Selim’in Allah’a yakardığı ve bazı isteklerde bulunduğu görülür.

“Göndermesin babam beni okula yarın,

Olur mu Allah’ım -Allah’ım diye başlamışken dua edeyim hemen:

Allah’ım ne olur Sen anneme

Babama, bana ve nineme

Ve apartmandaki Baha Bey’e, karısına ve oğluna

Ve mahalledekilere ve rahmetli dedem Hüsrev kuluna

Ve Ankara’dakilere ve Türkiye’dekilere

Ve dünyadaki bütün iyilere

Rahatlık ver.

Onların içinde (varsa eğer)

Hırsız, fena

Ve kötülük etmek için insana

Fırsat bekleyenlere

Ve beni azarlayan kapıcımız Kamber’e

Ve beni bahçede korkutan horoza

Ve ezberimi bilmezsem ceza

Verecek öğretmene

Rahatlık verme.

(Ceza vermezse rahatlık ver.)

Yeter

Bu kadar, Allah kızar sonra çok istersen.

Yalnız unuttum; ne olur rahatlık versen

Galatasaray takımı oyuncularına. Yarın

Maçları var da; yenilmesinler sakın.” (s. 121)

Yine aynı romanda Selim’in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünde Üçüncü Şarkı’nın 338. mısrasında Selim’in Latince kelimeleri ezberlemekte zorlanması üzerine Allah’a seslendiği görülür.

“Cranium fibula Radius

Sacrum patella carpus

Nasıl ezberlenir Allah’ım

Arapça dua eden insanın Latince kemikleri” (s. 126)

373 ile 380. mısralar arasında da Selim başka dileklerde bulunur. Dileği Allah’ın kendisini meyhaneden etmemesi yönündedir. Ölene kadar kokusuyla, alaturkasıyla kendisini kahreden içki evinden çıkmamayı arzu etmektedir. Burada yazar “Fariğ Olmam” isimli şarkının sözlerini biraz değiştirerek mizahi bir anlatım yapmaktadır.

“Efendiyi ve uşağı birlikte mesteden

Makamdan makama ve besteden

Besteye geçerekten

‘Tek tek ataraktan, bâde süzerekten’

‘Çıkمام Allah etmesin meyhaneden’

Çıkمام kokusuyla alaturkasıyla beni kahreden

İçki Evinden, ölmeden önce.” (s. 127)

Aynı romanın Mısra 193 ve sonrası: Allah’ım... alt başlığı anlatıcının Allah’a seslenmesinden oluşmaktadır. Burada anlatıcı olarak görülse de, Süleyman Kargı’nın açıklamaları başlığı şeklinde verilse de asıl bunları söyleyen Selim’dir.

“Allah’ım, onu neden yalnız bıraktın? Neden, yalnızlığının verdiği çaresizlikle can sıkıcı ilişkiler kurmasına izin vermedin? Neden, geçirdiği her dakikanın hesabını sordun, içini ezdin? Neden, korkuyu göğsünden çekip almadın? Neden, suçluluk duygusunu üzerinden atmasına yardım etmedin? Neden, apartmanın bodrumunda saklambaç oynarlarken Ayla ile yalnız kaldığı zaman kıza dokunacak cesareti vermedin ona? Oysa bu çeşit küçük cesaretleri en değersiz kullarından bile esirgememiştir. İsa’yı neden bu kadar geç tanıttın ona? Neden, günahlarının yükünü taşıyacak gücü ona da vermedin.” (s. 199)

Füruzan’ın *Kırk Yedi’liler* romanında başkahraman Emine’nin babası Selahattin Bey dinî değerlere uzak duran birisi olmasına rağmen bazen Allah’ın adını anar. “*Hey Allahım hey, demişti babası. Ne kafa Ne kafa!*” (s. 39) Anne Nüveyre Hanım da Allah’a onun gibi seslenir. “*Allahım, Allahım, ben öleyim bari, diye çırpınmaya başlamıştı annesi.*” (s. 48)

Muzaffer İzgü’nün *Halo Dayı ve İki Öküz* romanında İstanbul’a gitmek için kasabaya gelen Halo Dayı ile kahvedekiler alay ederler. Onun yaşının geçmiş olduğunu, bu yaştan sonra öküz parası biriktiremeyeceğini, İstanbul’da ölüp kalacağını söylerler. Halo Dayı onların bu sözlerine kararlılıkla cevap verir. Ardından ellerini açıp Allah’a içindekileri döker.

“‘Ülen ölmeyeceğim,’ dedi içinden, ‘hem vallah, hem billah ezrail gelsin, oturup çatır çatır pazarlık edecem, üç aşşa, beş yokarı bazarlık edecem, töbe töbe günaha sokuyorlar insanı be! Amma Allah’ım sen de şahitsin, ne isder bu insanlar benden?..’

Ellerini belli belirsiz havaya kaldırarak, ‘Sen de eğerkim şu gayfeciynen, Dik Yussuf’nan, Dingil Zakko’ynan birliksen o zaman ne deyim sana. Gönder ezrailini burda aldır canımı...’” (s. 62)

Talip Apaydın'ın *Tütün Yorgunu* romanında Ağ Osman'ın karısı Dürdane Hanım kocasının sürekli çalışmasına ve ellerinin makine gibi işlemesine yetişemez. Tütünleri kırıp peştemalına doldurmakta ve söğüdün gölgesine boşaltmaktadır. Tütünler harman gibi yığılmıştır. Bunca yaprak götürülüp teker teker dizilecektir. Dürdane Hanım onlara yılgın yılgın bakar ve dua eder. Romanın bazı yerlerinde Allah sözünün bu çerçevede kullanıldığı görülür.

“Allahım sen yardım et.” (s. 1)

“Bu adama bir şeyler oluyor. Ne etsek acaba? Sen yardım et Allah'ım.” (s. 18)

“Aman Allah'ım hali kötü bu adamın.” (s. 21)

“Neydeyim ben şimdi. Aman Allah'ım...” (s. 21)

“Allah'ım sen yardım et.” (s. 24)

“Allah'ım sen yardım et.” (s. 57)

“İyi et Osman'ı Allah'ım, sen bilirsin. ... Aman Allah'ım iyi et Osman'ı. ... Osman'ı iyi et Allah'ım. Bizlere acı. ... Koca Allah'ım bana acımazsan, onlara acı. ... Koca köyde bunu mu buldun a Allah'ım?” (s. 90)

“Hey Allah'ım uykusunda bile rahatı yok.” (s. 91)

Rab kelimesi sözlükte “bir şeyi yetkinlik noktasına varıncaya kadar kademe kademe inşa edip geliştirmek” anlamına gelmektedir. Daha çok Allah'a ait bir sıfat gibi kullanılır. Bu çerçevede kelimeye idare eden, terbiye eden, gözetip koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren gibi anlamlar verilir (Topaloğlu, 2007: 372-373).

Füruzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanında Nüveyre Hanım, bir köyde yaşanan bir olayı anlatırken kadercilik anlayışından bahseder. İnsanlar kızamik olan çocuğun başında beklemektedirler. Onların düşüncesine göre çocuğu Rab vermiştir yine o alacaktır. Halk yanlış bir kader inancına sahiptir. Hastalığın çaresini aramaları gerekirken böyle yapmamışlar kaderde ne varsa o başa gelir düşüncesinden hareket etmişlerdir.

“Babanıza bir eğitmen arkadaşı anlatmış: Bir aile; karı koca, beş çocuk. İki inekleri, bir öküzleri var. Öküzlerden biri hastalanıyor, veteriner getirmeğe iniyorlar şehre. Çocuklardan biri de kızamık. Ne yapıyorlar dersiniz. Hiç tabii. Bekleliyorlar çocuğun başında, ‘Rabbim verdi Rabbim alır’ diye.” (s. 26)

Talip Apaydın’ın *Tütün Yorgunu* romanında Allah’a seslenilirken sık sık Rab sözcüğünün de geçtiği görülür. Bu kullanımların daha çok bir yardım, yakarma anlamı taşıdığı söylenebilir.

“Tövbe ya Rabbi...” (s. 10)

“Ya Rabbi şükür dedi usulca.” (s. 13)

“Aman ya Rabbi, ne bu başıma gelenler.” (s. 22)

“Sen bilirsin ya Rabbi.” (s. 24)

“Aman ya Rabbi, mahsus mu yapar bu adam? ... Hiç böyle şey görmedim ben. Aman ya Rabbi.” (s. 25)

“Aman ya Rabbi, bu da mı gelecekti başımıza?” (s. 38)

“Aman ya Rabbi, bir unutamıyor şu tütünü.” (s. 77)

“Nerden geldi başımıza bu iş? Aman ya Rabbi...” (s. 85)

“Elleri duruyor baksana, sen bilirsin ya Rabbi...” (s. 90)

“Ne yaparım ben ya Rabbi?” (s. 113)

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanının on yedinci kısmında Turgut evden ayrılmak üzere hazırlık yapar. Evdekilerle vedalaşır. “Eşyaya, duvarlara yabancı gözlerle baktı. Yapılacak işler çabuk bitiyor. Kendine iyi bak. Arabayı dikkatli kullan. Olur. Şehre erken varmak istiyorum. Hemen yola çıkmalıyım. Karısını öptü. Allahımsarladık.” (s. 565)

Aynı romanda Turgut evden ayrılıp yola düştükten bir süre sonra bir kasabaya uğrar. Bizim Kitapçı adındaki bir dükkâna girer. Buradan birçok kitap alır. “Turgut

giderken adama el salladı: allahaısmarladık bizim kitapçı. Kasabayı hızla geride bıraktı.” (s. 583) Selim 30 Mart tarihli günlüğüne şeker kralı adını verdiği kişinin ayrılırken kendisiyle vedalaşmaya bile gerek görmediğini yazar. *“Sonra... sonra hiçbir şey olmadı. Şeker kralı Aydan’la evlenmedi. Ortadan kayboldu. Bana allahaısmarladık bile demeden gitti.”* (s. 644)

Fürüzan’ın *Kırk Yedi’liler* romanında Seçil, bir düğüne gidecekken diğerleri ile vedalaşmayı unutacak kadar dalgındır. *“Kapıdan çıkarken, ‘Allahaısmarladık,’ demeyi bile unutmuştu kardeşlerine”* (s. 24) Bir süre sonra aklına vedalaşmak gelir ve arkasını dönerek seslenir. *“Neden sonra Seçil ablası geri dönmüş, karanlığın içinden ‘Allahaısmarladık çocuklar,’ diye seslenmişti.”* (s. 24)

Aynı romanda anlatıcı Emine’nin hapisanede işkence çekerken yaşadığı acıları anlatır ve ardından İran’da okunan ezanlarla ilgili birkaç cümle söyler. İranlı Ali Perviz isimli birisi yirmi iki yaşında iken 1969 yılında türlü cezalar çekmiştir. O da Emine gibi bir 47’lidir. *“Sınıra vardığında tüm insanlara ve güneşe allahaısmarladık demişti.”* (s. 328) Ve bir daha güneşi görememiştir. Emine türlü işkenceler gördükten sonra cezaevinden tahliye edilir. Annesi kardeşi Kubilay’ın yurtdışına gideceği için onunla vedalaşmaya geldiğini söyler. *“Allahaısmarladığa geldi o sana. Semra ablamı görmeliyim, diye diretti.”* (s. 403)

Muzaffer İzgü’nün *Halo Dayı ve İki Öküz* romanında babasının yaşlı haliyle öküz parası kazanabilmek için İstanbul yoluna düştüğünü gören oğlu İdris kendisinin köyde kalmasını gururuna yediremez. Kısa bir süre düşündükten sonra o da babasının ardı süre gitmeye karar verir. Sırtına yorganını yükler, anasının elindeki çıkını alır ve onunla vedalaşır. *“-Allahaısmarladık ana... dedi.”* (s. 45)

Allah sözcüğü romanlarda genellikle günlük hayatta kullanıldığı biçimiyle yer alır. O, tüm varlıkları yoktan yaratan, insanların başları sıkıştığında onlara yardım eden, her şeyi gözetip kollayan yüce, ilahi varlıktır. Anadolu’da insanlar Allah sözcüğünü dillerine yerleştirmişlerdir. Kemal Tahir’in *Karılar Koşuşu* romanında Allah lafzının anlamı sorgulanır ve okurun düşünmesi istenir. Herhangi bir kişisel çıkara bu kelimenin alet edilmesinin doğru olmayacağı vurgulanır.

2.7. Ölüm ve Sonrası

Ölüm, ruhun bedenden ayrılmasıyla kişinin maddi hayat kaynağını yitirmesi şeklinde tanımlanır. Allah, ruhundan üfleyip halkettiği ve şuurla bezediği Âdem'in nesline aslında ebedî hayat vermiştir. Hayat iki devreye ayrılmıştır. İlk devre bir tür eğitim ve sınavdır. İkincisi ise ilk devrede elde edilen sonuçların şekillendireceği ebediyet sürecidir. Ölüm hayatın bu iki dönemini birbirine bağlayan ve insanı ebedileştiren bir araçtır (Topaloğlu, 2007: 34).

Ferit Edgü'nün *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında anlatıcı Pir köyündeki ilk günlerinde küçük bir bebeğin salgından ölmesine ve ardından defnedilmesine şahitlik eder:

“İbrahim çukur kapanınca büyükçe bir taş buldu getirdi. Mezarın başucuna bu taşı koydular.

Sonra Muhtar Ağa (ve onunla birlikte Zeydan ve İbrahim) ellerini göğe kaldırdılar. Muhtar Ağa, ağzının içinde bir şeyler mırıldanıyordu.

Duymadığım, duyduklarımı da anlamadığım

sözcükler.

Tören kısa sürdü.

Güneş tepenin doruğunda yükselmişti.

Al bir ışıktı üstümüze düşen.

Ölen yavruyu kutsayan.” (s. 81)

Emine Işınsu'nun *Ak Topraklar* romanında Bayındır'ın ağzından “*Şehit olmayan oğlu olmaktansa, hiç olmamanın daha yeğ*” (s. 9) olacağı vurgulanır.

Selim İleri'nin *Her Gece Bodrum* romanında başkahraman Cem sürekli iç konuşmalar yapar. Bazen en sıra dışı şeyleri düşünür. Önce çocukluğuna, ardından gençlik yıllarında sıcak bir yaz günü Beyazıt'taki ağacın altında oturduğu bir güne gider. Tam vişne şerbeti içtiği esnada kimsesi yok denecek nitelikteki bir cenazenin

geçişini anımsar. Genç Cem, cenazeye saygısını göstermek için ayağa kalkarken ürperir. Bu durum Cem’in ilerleyen yaşlardaki dine uzak yıllarını haber veriyor gibidir. Öyle olduğu takdirde ölüm onun için korkulacak bir durum olmalıdır.

“Birden o caminin kapısından cenaze çıkmıştı.

Tabutun başucuna siyah, çevresi sarı, beyaz çiçekli bir başörtü sermişlerdi.

Üzgün, yoksul insanlar kıymıkları uzaktan belli olan tabutu taşıyorlardı.

Kahvedeki herkes ayağa kalkmıştı.

Ayağa kalkarken tüyleri diken diken olmuştu.

Sanatın gerçekliği doğadan ve tarihten aşkındı; Hegel böyle düşünmüştü.

Cenazenin arkasından genç bir kadın geliyordu, başını camgöbeği bir örtüyle kapamıştı, giysileri basmaydı.

Ölünün son konukları ne kadar da azdı!

Tabutu cenaze arabasına bindirdiler.” (s. 76-77)

Rasim Özdenören’in *Gül Yetiştiren Adam* romanında başkahraman evinden çıkmamakta kararlıdır. Ve artık ölümü düşünmeye başlar. Torununa da ölüm ve sonrası ile ilgili nasihat vermeye çalışır.

“Ben yaşlandım artık, ölümü bekliyorum, ölüm nedir biliyor musun? Önünde sonunda çalacağımız tek hakikat kapısı, bizi bir Yaradan var, Yaradan’ın emriyle gene kendisine dönüşümüzdür ölüm, bir daha ölmek üzere dönüşümüzdür ona.

Nasıl döneceğiz ona, diye sorar çocuk.

Şu çiçekleri görüyor musun? Kurumuşlar. Bunların renk renk açıldığı mevsimi hatırlıyor musun? Şimdi yok işte onlar, ama sahiden yok mu?

Öyle mi oluyor, diye bakar çocuk.

Gününü değerlendirmeye bakacaksın.. günün nasıl değerlenir bak anlatayım: şimdi ömrünü bitmiş say, ömrün bitmiş de sen yalvarmış, yakarmışsın, sana gözyaşların için cabadan bir gün

daha vermişler.. işte şu anda da o bir tek son günün içinde bulunuyorsun.. işte o son günde ne yapacaksan, her gün onu yapacaksın.” (s. 21-22)

Adamın her günü ömrün son günü imiş gibi yaşama düşüncesi, İslam’ın ölümü aklınızdan çıkarmayın uyarısını hatırlatır. Ölüm, insanları dünya hayatına dalmaktan, mal ve şöhret peşinde koşmaktan, mal biriktirmekten, yalan ve hileden, türlü kötülüklerden alıkoymak için bir uyarıcıdır. Ölümün zamanı bilinmediğinden her an ona hazırlıklı olunmalıdır. Bu şekilde yaşayan, dinî duygularla zihnini ve kalbini dolduran bir insan ölümü sevinçle karşılar. Çünkü onun gönlünde zaten sürekli Allah ve Peygamber bulunmaktadır.

Hız. Peygamber, dünyadan ahirete intikal eden insanları mümin ve fâcir diye ikiye ayırmış, birincisi için “istirahate çekilen kimse”, ikincisi için de “ölümü sebebiyle insanların rahata erdiği kimse” ifadesini kullanmıştır. Çok tanrılı inancı benimseyen, ahirete inanmadığı için sorumluluk duygusu taşımayan, kibirli ve gururlu tavırlar sergileyenler ölüm anında ve sonrasında acı çekeceklerdir. İman edip salih ameller işleyenlere ise hiçbir şekilde korku ve üzüntü olmayacaktır. Ahirete intikal eden mümin ruhları yüksek yerlerde ve cennet bahçelerindeki ağaç dallarında duracaklardır (Topaloğlu, 2007: 35).

Attilâ İlhan’ın *Sırtlan Payı* romanında Miralay Ferid’in bir iki ev ötesinden gelen *Kur’an* sesi ve her zamankinden daha çok artan sancılarının dolayısı ansızın aklına ölüm düşüncesi gelir.

“- Hele? Ayaküstü tıkanıp ölür müyüm, yahu?”

Üç büyük savaştan sağ dönmesi, Miralay Ferid’in içinden ölüm saplantısını daha o zaman bir dış gibi çekip almış; çoğu yaşlılarının aksine, sağlıklı, tuttuğunu koparan, patavatsız bir adam olarak ihtiyarlamasını sağlamıştı.” (s. 20-21)

Çoğu insanda olduğu gibi Miralay Ferid’in zihninde ölüm düşüncesi yaşlanana kadar yoktur. Bir de onun sağ dönülmesi zor savaşlardan çıkmış olması artık ölümle ilgili hiçbir korku duymamasını sağlar. Savaşlarda ölen insanların görüntüsü de onu pek etkilemez. Ölüme en yakın olduğu zamanda ise bu duyguyu ürpererek yaşar.

“Kısa, çırılçıplak bir bilinç aydınlığında, içinde bir yerinin, yüreğinin, bir damarının, herhangi bir dokusunun, yırtıldığı izlenimine kapıldı. Gözlerini dehşet içinde açtı. Ölümü, kulağının dibinde, ürkmüş bir at gibi soluyordu. Eski bir asker içgüdüleriyle, farkında olmadan tövbelendi:

- ...eşhedü en lâ ilâhe İllâllah ve Muhammedün Resûlullah.

Yine de, varlığıyla doğrudan doğruya ilgili en çetin gerçek olarak onu ölümü değil, yaşantısı boyunca ölümüne bağlı düşündüğü, bu yüzden şu dakika gerçekleştirilmesini önüne geçilmez bir zorunluluk saydığı, o müthiş ‘sır’...” (s. 26)

Rıza Muhiddin Bey Hacı Şevket’in kahvesinde insanlara bir konudan bahsetmeden önce her zaman yaptığı gibi tarihte yaşanmış bir hadiseyi anlatır. Olay, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın idamı hadisesidir.

“...azrail, bizim devlet ricali indinde, melekâtın padişahı mesabesinde: ölümü, irade-i seniye tekabbül eder gibi, mutavaatla karşılar hepisi! Viyana hezimetini müteakip, malûm-u âliniz, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın idamına ferman çıkıyor: mumaileyh, iki rekât namaz kıldıktan sonra, sakalını eliyle kaldırıp, celladın kemendi boynuna geçirmesine bizzat yardım eylemiş, bu arada ‘tez şu kilimleri toplayınız, vücudum has toprağa düşsün’ demiştir...” (s. 297)

Manevi bir dinamik olarak din, İlhan’ın bu eserinde zor zamanlarda sığınılan bir liman olarak yansıtılmış, dinle mesafeli olunmuş, kimi zaman eleştirilmiştir. Modernleşme çabası içerisinde Türkiye’de elitist kesimin dine bir anane şeklinde bakması, dini bir gelenek şeklinde yaşamasına neden olmuştur. Özellikle Miralay Ferid Bey karakteri üzerinden hastalığının vermiş olduğu ruh durumunun, ölüm korkusunun onu dine yaklaştırdığı gözlemlenmektedir (Balıkcıgil, 2019: 133). Ferid Bey’in yaşantısında dinle kurduğu bağın zayıf olması dinî unsurların romanda pek kullanılmamasına yol açar. Bu durum ölümün yaklaştığı zamanlarda az da olsa değişir.

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Garip Yaratıklar Ansiklopedisinden alt başlığını taşıyan bölümde tutunamayanların özellikleri anlatılır. Tutunamayanların cennete gidip gidemeyeceği konusunda ise net bir durum yoktur. “*Filden sonra, din duygusu en kuvvetli olan hayvan olarak bilinir. Öldükten sonra cennete gideceği bazı yazarlarca ileri sürülmektedir. Fakat toplu ya da tek gittikleri her yerde hadise çıkardıkları için bunun pek mümkün olamayacağı sanılmaktadır.*” (s. 151)

Yine aynı romanın Mısra 263: Hayattan Yok Çıkarım alt başlıklı bölümünde Selim'in çıkarını pek bilmediğinden, içgüdülerinin gelişmediğinden ve böyle kişilerin unutulacağından, bir kenarda kalacaklarından bahsedilir. *“Cennetteki muhallebicide de garson onlarla ilgilenmeyecektir. Ağzı tadıyla bir keşköl yiyemeden masadan kalkacaklardır. Gene de garsona bir bahşiş bırakacaklardır.”* (s. 201)

Turgut evden ayrılıp yola düştükten bir süre sonra arabasını çimenlik bir yerde durdurur. Sürekli akan çeşmenin başına gelir. Yüzünü yıkar, saçlarını ıslatır, yalaktaki suda yüzünü seyreder. Bu sırada şişmanca genç bir adamla bir kadın arabadan iner. Olric'le Turgut arasında şöyle bir konuşma geçer: *“Hemen gidelim. Hayır efendimiz. İnsanların gözlerine bakabilmelisiniz. Sizin ne yaptığınızı kimse bilmiyor. Bilseler de daha rahat bakmalısınız. İsa da bakıyordu, deme sakın. Ayrıca o, zenginlerin cennete girebileceğinden çok kuşkuluydu.”* (s. 573) Hz. İsa'nın zenginlerin cennete giremeyeceğine dair sözleri *İncil*'e göndermedir. *İncil* - Bap 19'da söz konusu vaaz şöyle anlatılır: *“İsa şakirtlerine dedi: Doğrusu size derim ki göklerin melekûtuna zengin adam güçlülkle girer. Yine size derim: Devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin adamın Allah'ın melekûtuna girmesinden daha kolaydır.”* (s. 21)

Ferit Edgü'nün *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında anlatıcı bir kış günü sobasını çalı çırpı ile tutuşturur, sonra alev almış çalı çırpının üzerine bir iki tezek yerleştirir. Çayını demler, bir parça otlu peynirle ekmeğini yerken kendi kendisiyle konuşmaya başlar. Kafasını çelen haritalardan, kitaplardan uzaklaşmak ister. Aslında hiçbir zaman şimdiki kadar umutsuzluktan bu kadar uzak olmamıştır. Oysa denizde iken bir fırtına patladığında umutsuzluğa kapıldığı anlar olmuştur. Gemi kurtulup karaya çıktıklarında her seferinde kurtulduklarına değil batmadıklarına şaşırılmaktadır. Bu durumu ilk kez bu dağ başındaki odasında kendi kendine itiraf etmektedir. Şimdi içinde bulunduğu durumu, koşulları değerlendirmektedir. Cennette olmak gibi bir arzusu hiç olmamıştır. İçinde bulunduğu şartların çok kötü olmadığını da kabul eder. Başkahramanın durumu daha çok arafta kalmak ile tarif edilebilir. Kimi zaman bulunduğu durumdan memnun olmasa, şikâyetçi olsa da bazen de yaşadığı hayattan memnun gibidir.

“Belirsiz bir suçtan işkence altında değilim.

İstemime karşı bir iş yapmaya zorlanmıyorum.

Cennette de değilim, kabul. Zaten orda olmayı ne düşündüm ne de istedim.

Ama cehennemdeyim de diyemem.

Açıkçası, bir kazazede için, iyi koşullar altındayım.

Sınıfım var. Öğrencilerim var.” (s. 119)

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Selim’in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünün Dördüncü Şarkı’nın 421 ile 434. mısraları arasında Selim hizmetçiden cehennemle ilgili bilgiler öğrenir. Kıyametten sonra cennete veya cehenneme gidilecektir.

“Oysa

Saffet ağabeylerdeki ortanca hizmetçi Gülsüm abla,

Anlatırken ne biçimde gidilir cehenneme

Ve bakarken namaz kılan anneme

Bir eksiklik duyardım ölümün icaplarına dair

İçimde. Şair

Ve mimar Cemil Uluer, buruşuk derisi ve dişsiz ağızıyla

Gülsüm abla da her akşam vaazıyla

Korkuturdu beni. Hayattayken sağ elle burun silmenin

Ve öldükten sonra kıyamette,

(Cehennemde veya cennette)

Her kılında bir mızıka bulunan Deccal’in eşeğini

bilmenin

Günah olduğunu öğrenmiştim.” (s. 129)

Deccal kelimesi *Kur'an-ı Kerîm*'de geçmemektedir. İslamî gelenekte deccal konusuna esas itibariyle hadislerde değinilmekte bu yönüyle de konu hadislerden hareketle temellendirilen itikadî bir mesele olmaktadır. Hz. Peygamber, gerçekleşmedikçe kıyametin kopmayacağı on büyük alâmet arasında deccalı da sayar (Çelebi, 2019: 72). Yazarın deccalin eşeğinden bahsetmesi Peygamber'in bir sözüne göndermedir. Deccalin hızı ile ilgili bazı rivayetlerde onun bineğinden bahsedilmiş ve bunun bir çeşit eşek olduğu ifade edilmiştir. (Hâkim, el - Müstedrek, 4/529) Büyük olan bu eşeğin iki kulağının arasındaki genişliğin kırk arşın olduğu haber verilmiştir. (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 3/367) Sahih hadis kaynaklarında deccalin çok hızlı olacağı ifade edilir. Ayrıca o, hareket ettiğinde ses çıkartacaktır. Yazar “*her kılnda bir mızık bulunan...*” derken çok şiddetli bir gürültü meydana getireceğini belirtmiştir.

Selim'in yazmış olduğu *Dün, Bugün, Yarın* bölümünde Dördüncü Şarkı'nın 446. mısrasında sağ elle temizlenen pisliklerden insanın kurtulamayacağı anlatılır. İslam dininde sol el daha çok temizlenilirken, sağ el ise güzel işler yapılırken kullanılır. Bunun tersi insanlar arasında hoş karşılanmaz.

“Sağ elle temizlenen bütün pisliklerin cehennemde

Boğazına

Dolduğuna...” (s. 130)

Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* romanında İstanbul'da bir süre yürüyen Halo Dayı, oğlu İdris'in gözlerinin kızlara takıldığını görünce nasihat vermeye başlar. Ona göre İstanbul'un kızları hiçbir işe yaramazdır. Herhangi bir yeri açık gezen kızlara cehennemde akrepler yapıştırılacaktır.

“Çok üryan geziyorlar, bizim Mehdi Hoca derdi ki, böyle üryan gezen avratlar öteki dünyaya gettikleri zaman, bu dünyada nereleri açık gezdilerse, oralarına gocaman gocaman cehennem akraplarından yapışdıracaklar, derdi. Çıplak gezen avrat, akrabın acısıynan anam yandım, anam öldüm dedikçe, zebaniler daha büyük, daha büyük akraplar yapıştıracaklarmış orasına burasına...” (s. 117)

Halo Dayı ardından sözü bu kadınlara bakan erkeklere getirir. Onların da cezasız kalmayacağını vurgular. “*Sona desduuur, derdi ki Mehdi Hoca, bu üryan avratlara dik göznen, kötü göznen bakan erkeklere gusül düşer, onnar gusül etmezlerse cünüp sayılırlar, şayet ki ölürlerse kırk güne kadar, cenaze namazları da gılınmaz, derdi...*” (s. 118)

İstanbul’da sadece öküz parası kazanmaya odaklanan Halo Dayı’nın gözüne arada sırada kadınlar çarpmaktadır. Onlar da cezalarını öldükten sonra çekeceklerdir. “*Bunların öteki dünyada yanmadık yerleri kalmayacaktı... Yandım anam!.. diye bağıracaklardı, cehennem zebanileri iki kütük daha atacaklardı cehenneme...*” (s. 143)

Emine Işınsu’nun *Çiçekler Büyür* romanında Bulgar sosyalistlerinin tarafında bulunan Con Ahmet’i hem romanın başkahramanı İlay hem de onun sevgilisi Mehmet Ali hiç sevmemektedir. “*-Cehenneme! Diye bağırdı.*

İşin doğrusu, Con Ahmet cehennemin dip bucağına gidebilirdi, hiç tasa etmedim.” (s. 33)

Ölüm ve sonrasına dair ifadeler romanlarda çok az yer almaktadır. Ölüm ve sonrası ile ilgili ortalama bir insanın bileceği bilgiler verilir, derinlemesine bir açıklamaya girilmez. Karakterler birbirlerini bu konuda yüzeysellikten öte bir biçimde sıkıştırmazlar, korkutmazlar.

2.6. Günah - Şeytan

Ferit Edgü’nün *Hakkâri’de Bir Mevsim* romanında anlatıcı ile Halit isimli orta yaşlardaki kişi arasında bir diyalog geçer. Konusu ise Halit ve arkadaşının sınırdan Türkiye tarafına geçen iki Acemliye rehberlik ederken bir punduna getirip onlar uyuduğunda onları öldürerek eşyalarını almaları üzerinedir. Anlatıcı; Halit’in adam öldürme, günah gibi kavramları düşünmesini, sorgulamasını sağlamaya çalışır. Romanın geneline bakıldığında anlatıcı dinden uzak bir dünya görüşüne sahiptir. Halit’in bu kavramlar üzerine düşünmesini istemesi evrensel etik ilkelerine uymasını

istememesinden olabilir. Halit'i insan olmaya, insanları sevmeye, maddiyat için onları öldürmesinin yanlış olduğunu anlamaya davet eder. Hatasının farkına varması için uğraşır. Bunu yaparken Halit'in anlayacağı dilden konuşmayı tercih eder. Halit'e evrensel ahlak kurallarını, hümanizmi anlatmak yerine günah kelimesiyle bazı dinî duygularının uyanmasını ister. Çünkü köyde dinle ilgili unsurlar insanların davranışları üzerinde etkilidir. Halit'in cümlelerinden anlatıcının çabalarının boşa gitmediği anlaşılır:

“Hocam, nasıl söylersin, nasıl düşünürsün ki durup dururken adam öldürürüm ben, suçsuzların kanına girerim? Hocam, ben bu dünya adaletinden korkmasam da Tanrı'dan korkarım. Günahların kefaretni ödeyeceğimi bilirim. Günahsız yaşanmaz bilirim, kim var günahsız yaşayan, söylesene?” (s. 206)

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim'in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünün Dördüncü Şarkı'nın 445. mısrasında kaşını fazla almanın günah olduğu bildirilir.

“Mızıkalı eşeğin sesine, nasıl yanılacağına, kaşını

Fazla almanın da ayrıca günah olduğuna,” (s. 130)

Hz. Peygamber İslam toplumunu zararlı fiillerden korumak, kendilerine ait bir kimlik oluşturmak için birtakım kurallar koymuştur. Bunlardan birisi de kaş aldırmanın yasaklanmasıdır. Fakihlerin çoğunluğu bunun haramlığa delalet ettiğini savunmuştur. Bunun gerekçesi Allah'ın yarattığını değiştirmek veya iffetsiz kadınların sembolü olarak kabul edilmiştir (Yusufoğlu, 2022: 133). Kaş aldırmanın yasaklanmasının gerekçesi muhtemelen o dönemdeki iffetsiz kadınların sembolü olmasıdır. Bu durum sadece kadınlar için değil erkekler için de geçerlidir. Kadınların özel olarak zikredilmesi muhtemelen kadınlar arasında daha yaygın olmasındandır.

Tutunamayanlar'da Selim kendinden bahsederken İsa-günah-affetme simetrisine vurgu yapar. Günah işleyen insanda az veya çok affedilme duygusu da vardır. Selim'in burada değişik bakış açısı sunduğu yer affetme otoritesidir. Affedecek olan Tanrı değil de İsa'dır. Selim, İsa'yı insanlardan ayırır. İnsanların günah işleme gibi bir durumları var iken onun yoktur. Dolayısıyla insanların yaşadıkları bu duyguyu

tam olarak bilemez çünkü o, affetme makamındadır. Burada paradoksal bir karşıtlık olduğu görülür. İsa günah işlemez, affeder; insan affedemez, günah işler. Aynı zamanda insan İsa'dan bağışlamasını bekler. Bu karşıtlığı belirleyen olay günah işleme durumudur. *“İlk yalanı söyledikten sonra konuşmamalı insan ümit ediyor İsa günahları affediyor her iş yolunda fakat İsa günah işlemedi bunun ağırlığını bilemez yaptığı bir hataya kitaplarda raslayamadım başkasında günahları affetmek kolay.”* (s. 496)

Pınar Kür'ün *Yarın Yarın* romanının temel karakterlerinden Aysel Alsan'ın babası Dünder Efendi çok sert bir kişiliktir. Evindeki kadınların tek başlarına sokağa çıkmalarını yasaklamıştır. Arada bir sinemaya gittiklerinde Dünder Efendi bilet alırken biletçiye öpüşme var mı diye sorar. Cevaba göre bilet alır. Zamanla bu sahnelerden dolayı günah işlemek için kendisi sinemaya girmez. Eşini ve kızlarını sinemaya bırakır, bitiminde de onları kapıdan alır. (s. 59-60)

Erdal Öz'ün *Yaralısin* romanında başkaraktere işkence edildikten sonra yemek getirilir. Başkarakterin yemeği ayakta yediğini gören kendisini zorla ayağa kaldıran, yürüten, burası otel değil diyen et yüzü nöbetçi onun karşısında, parmaklığın öteki tarafında dik dik bakmaktadır. Parmaklığa tutunur ve ona doğru öfkeyle seslenir. *“Len it, ayakta yemek günah değil mi?”* (s. 154) Başkarakter bilmediğini hem de oturmanın yasak olduğunu söyler. Nöbetçi eliyle ona şiddetli bir tokat atar ve ardından onu dinî anlamda sorgulamaya başlar.

“Niye bilmiyorsun len? Ha?”

‘Neyi?’

‘Ayakta yemenin günah olduğunu. Yezit!’

Yanan yüzün, uğuldayan kulağın, günah, yezit ayakta.” (s. 155)

Abbas Sayar'ın *Can Şenliği* romanında başkahraman Hüseyin Ağa içini Hamamcı Mustafa'ya döker. Kendi hayatının cehenneme benzediğini söyler. Mustafa günaha ya da cehenneme kendisini yaklaştırmamasını söyler. *“-Beni hep günah sevab defterinin yanında, böğründe dolaştırıp durma... Benim zaten kendimden umudum*

yok. Bir de günahlarına ortak etme. Şu külhanın alaflı Cehennem zinciri değil de ne?” (s. 104)

Kemal Bilbaşar’ın *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanında ağaların düğünü şehirde yapılır. Düğünden sonra bir eğlence mekânını kapatarak orada eğlenmeye devam ederler. Fakat burası diğer yerlere göre oldukça sıra dışı, gayri ahlaki işlerin yapıldığı bir yerdir. Köylülerin şehre göre ileri düzeyde çarpık bir eğlence mekânına gitmeleri kadınları şaşırtır. Kadınlar buradaki dansözlerin açık saçıklığı karşısında oldukça utanırlar. Özellikle Hasan Ağa’nın karısı ve gelin olan Menekşe’nin annesi Zeynep Teyze şöyle düşünürler:

“Amanin, sen günah yazma yarabbi... Bu karılar çırcııldak erkeklerin yanına çıkmağa nasıl da utanmıyorlardı. Şunlara bak... Yılışık yılışık gülüyorlardı bir de... Hayâ perdeleri patlamıştı zahir kahpelerin. Hüseyin Ağa’nın karısıyla kızı da utançlarından yüzlerini örtmüşlerdi.” (s. 228)

Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet, kendi kendisiyle konuşurken günahlarını yazma konusunda meleğe bizzat talimat verir. *Kur’an*’da ceza ve mükâfat günü olarak nitelendirilen kıyameti inkâr edenlere insanların üzerinde bulunan, yaptıklarını kaydeden gözetleyicilerin bulunduğu söylenir. Kiramen kâtibin adı verilen melekler kişinin sağında ve solunda bulunarak onun ağzından çıkan her sözü kaydederler. Hikmet hayatta birçok şeye olduğu gibi meleklerin görevine de düz biçimde bakmayan bir insandır. Burada parodi yaparak sol meleğe günahlarını söyler, ondan da yazmasını ister. Bazılarını küsuratlı yazmasını, böyle yaparsa hesabı karıştırabileceğini ifade eder. *Kur’an*’ın Zilzal Sûresi 7 ve 8. ayetlerinde insanın zerre miktarınca hayr veya şer yaptığında karşılığını göreceği bildirilir. Hikmet’in “ha-ha” sözü için net sayıda bir günah söylememesi ayette kast edilen zerre ile de ilgili olabilir.

“Sol melek! Buyrun yüzbaşım! Bana, iki tane daha, eğilenhostesinbacaklarına bakma günahı yaz. İki omzumuzu, paşa apoleti gibi konmuşlar albayım. Yaz bakalım: Suçumuz sevmek. İşçi tayyaresine mi binmişiz? Hayır. İşçi tayyaresi soğuk olur albayım; yolda bozulmasınlar diye tedbirmiş. Ha-ha. Günah meleği! Her ‘ha-ha’ için, ikivirgüldört günah yaz da aklın karışsın.” (s. 145)

Hikmet'in ayrıldığı eşi Sevgi kendi hayatını anlattığı kısımda günah sözcüğünü duyduğunda annesinin acısını hisseder. Sonrasında kelimeler üzerine düşünür ve onların insanları gerçeklerden uzaklaştıran küçük tuzaklar olduğuna inanır. “*Selim Bey ‘günah’ kelimesinden sonra susunca, içerde yatan annesinin acısı, yeniden daha şiddetle içine saplandı ve bu acıyla birlikte, annesine ve kendisine yapılan haksızlıkları hissetti. Belki, ‘günah’ kelimesi yüzünden düşündü bunları.*” (s. 210)

İnsanlara musallat olarak onları saptırıp günah işlemelerine neden olan ruhani varlığa şeytan denir. İlk insan Âdem ile eşinden üreyip çoğalan insan türüne düşmanlık eder. Onlara vesveseler vererek çeşitli hile ve desiselerle aldatır. İnsandan meydana gelebilecek her türlü kötü davranışta şeytanın etkisi vardır (Çelebi, 2010: 99). Şeytan insanları tahrik ederek kendi yoluna çağırır. Onları günah işlemeye teşvik eder fakat insan üzerinde tam bir hâkimiyeti yoktur.

Hakkâri’de Bir Mevsim romanında anlatıcı akşam vakti on emri yazdıktan sonra defterini kapatır ve incelemek için Süryani’nin verdiği haritayı açar. Gaz lambasını yakar, haritanın üzerine eğilir ama lamba pır pır ederek söner. Eline kibriti alarak lambanın fitilini yakmaya çalışır: “*Lambayı salladım. Şeytan kahretsin, gazı bitmiş.*” (s. 111) diyerek hiddetlenir. İnsanların kızgınlık anlarında söyledikleri “Allah kahretsin.” deyimini anlatıcı değiştirmiştir. İnançsız olan anlatıcı bir yaratıcının olduğunu ve ona inanılması gerektiğini düşünmez. Burada da Allah lafzını kullanmak istemez.

Anlatıcı dağ başındaki odasında geçmiş günleri ve şu anda içinde bulunduğu durumu düşünür. Mukayese eder. Hiç de fena bir hâlde değildir aslında ama içinden bazen daha iyi şartlarda yaşamayı hak ettiğini, kendini düşünmesinin önemli olduğunu ifade eden sesler yükselir. Bunu iblisin sesi olarak görür.

“Bir ses, artık kendini düşünmez gibisin, diyor.

Düşünüyorum, kendimi unutmadım, düşünüyorum, bu kez yalnız kendimi değil, tüm yaralıları, diyorum.

Sonra: Sen sus, iblisin sesi, diyorum.” (s. 119)

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Mısra 101: İzin ver Selim biraz Hegel, Fichte... alt başlığında Hegel, Heinemann'ı kendisini baştan çıkarmak için gönderilen bir şeytana benzetir. “‘*Seninle aynı cehennemde yanacağız Heinemann!*’ diye bağıırıyordu odasında.” (s. 181) Romanın sonuna eklenen Turgut Özben'in Mektubu'nda Turgut delilik ve şeytanlar arasındaki ilişkiden bahseder.

“Eskiden deliliğin şeytanlarla ilgili bir hastalık olduğunu sanıyorlarmış. İsa da bir delinin bedenindeki şeytanları domuzlara göndererek bir mucize göstermiş. Bugün de içimizdeki şeytanlardan söz ediyoruz. Orta çağlarda delileri bir gemiye bindirir, liman liman dolaştırırlarmış. Şimdi başka türlü davranıyorlar. Bir gün, belki biz de başka bir anlayışla ele almırız, başka bir gözle inceleniriz.” (s. 718)

Şeytanın Ortaçağ Avrupa'sında folklorik olarak özdeşleştirildiği hayvanlardan birisi de erkek domuzdur. Şeytan yaşlı bir erkek ya da kadın, çekici bir delikanlı ya da kız, bir uşak, fukara, balıkçı gibi çeşitli insan biçimlerinde de görünmüştür. Çoğu zamansa canavar ve çarpık biçimli görünür, dış görünüşü iç kusurunu açığa vurur. Cennetten düştüğü için topaldır, dizleri geriye doğrudur; karında, dizlerde ya da kalçada fazladan bir yüzü vardır. Kördür, boynuzları ve kuyruğu vardır. Pis bir kokuyla hareket eder, melankolik özellikleri vardır (Russel, 2001: 78, 80).

İnsanlara saldırarak fiziksel ve zihinsel hastalıklara neden olduğuna inanılan şeytanın Hz. İsa'nın ve Tanrı'nın biçimine bürünemediğine inanılır. Bundan dolayı Turgut, şeytanı delinin bedeninden çıkarma görevini Hz. İsa'ya verir. Fakat Ortaçağ'da delilerin bedenindeki şeytanı çıkartacak kimse yoktur. Onları gemilere doldurup liman liman gezdirmelerinin nedeni diğer insanlara zarar vermelerini engellemektir.

Yazarın özellikle delileri seçmesindeki sebep o dönemde şeytana benzetilen delilerin şimdi öyle bir muamele görmemelerindendir. Yüzyıllar içerisinde onlara olan bakış tamamen değişmiştir. Aynı şekilde yıllar sonra Turgut da bambaşka şekilde insanlar tarafından değerlendirilecek ve onun kimseye zararı olmayan, kendi halinde bir insan olduğu anlaşılabacaktır.

Türk halk inanışlarında şeytan, her türlü kötülüğe ve hastalığa sebep olur. Şeytanın insanların hayatlarını devam ettirmelerini istemediği ve bunun için elinden

gelen kötülüğü yaptığı inanışı oldukça yaygındır. Türk halklarında tanımlanamayan varlıklara da şeytan denilmektedir. O, insan ve çeşitli hayvan kılıklarına da girebilir (Aydiner, 2012: 104).

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında üç tane şeytan adlandırmasının olduğu görülür: Yek, Kilimbi ve Madar. Eski Uygurca döneminde Maniheizm ve Budizm inanışlarının etkisiyle şeytan için birçok adlandırma yapılmıştır. Bu adlandırmalar Sanskritçe ve Toharca dillerinden alınmıştır.

Kilimbi: (< Skr. hidimba) Bir şeytan adı.

Madar: (< Toh. mātār < Skr. makara) Şeytan, iblis.

Yek: Eski Türkçedeki şeytan demektir. Kaynaklarda ölüm tanrısına yardımcı olan bir varlık olarak da geçmektedir (Yıldız, 2013: 213).

Ruh Adam romanında parlak bakışlı, ay yüzlü Açığma-Kün'e gönlünü kaptıran Burkey ne yaparsa yapsın onu aklında çıkaramaz. Tapıncağa gider yalvarır. Ekşi kımız ve ardından tatlı şarap içip kendinden geçer. Kağan savaş açınca atına zırhsız biner. Ama hiçbirisi sevdasını unutmasını sağlamaz. Sonunda hasta olup yatağa düşer. Burkey'in iyi yürekli evdeşi erkeği iyi olsun diye okuyucular, bakıcılar, kamlar, bakışlar getirtir. Hiçbir ilaç, dua, büyü fayda etmez. Bir gece Açığma-Kün adını sayıklayınca kadın işi anlar.

“Bir gün ihtiyar, çirkin bir büyücü kadın geldi. ‘Bunun derdine ancak Kilimbi çare bulabilir. O, şeytanların akıllısıdır!’ dedi. Burkey’i Şeytan Kilimbi’ye götürdü. Burkey ona yüreğini açtı. Sevdığı kızı anlattı. ‘Bana onu verirsen senin ordunda çeri olurum.’ dedi. Kilimbi başını salladı: ‘Yüreğin büyük derde girmiş. Kurtulmak zor. Buna çareyi bulsa bulsa Şeytanlar Başı Madar bulur.’ dedi. Şeytanlar Başı Madar’a gittiler. Burkey ona yüreğini açtı. Sevdığı kızı anlattı. ‘Bana onu verirsen senin ordunda çeri olurum.’ dedi. Madar, başını salladı. ‘Gönlünü büyük belaya sokmuşsun!’ dedi. Burkey’in içi yandı. Gözü dumanlandı. ‘Hiçbir çare yok mu?’ diye sordu. Madar, başını salladı. Ellerini açtı: ‘Var!’ dedi. ‘Eğer evdeşini götürüp Ejderler Kağanı Naranta’ya kurban adarsan Açığma-Kün’ü kaybettiğin yerde bulursun.’” (s. 8)

Başkahraman Selim Pusat Osman Fişer'in Yahudiler aleyhinde konuşması üzerine ona siz Yahudi değil misiniz diye sorar. Fişer eliyle hayır anlamına da

gelebilecek bir işaret yapar. Selim sorgulamaya devam etmek için hangi ırktan olduğunu sorunca şöyle bir karşılık alır: “*Şeytan ırkından!*” (s. 129) Anlatıcının şu ifadelerinden Selim’in şeytana inanmadığı anlaşılır: “*Din kitaplarındaki şeytanın varlığını kabul eden bir kimse olsa şeytanın kendisine musallat olduğuna inanacaktı.*” (s. 196)

Sabaha kadar dışarıda dolaşan Selim eve geldiğinde intihar eden arkadaşı Şeref’in resminin durduğu köşeye bakar. Arkadaşının resminin bulunduğu çerçeve yerindedir fakat içinde resim yoktur. Daha sonra Şeref’in mezarı başında iken kendisine verdiği resme bakar. Bu, çerçevenin içinde bulunan resimdir. Onu yerine takar. Dikkatle baktığında ise fotoğrafın altında bulunan Şeref’in yazısı kaybolmuştur. “*Çerçeveye tıpatıp uyan bu resmin başka bir resim olmasına imkân yoktu. Öyleyse yazı ne olmuştu? Bu şeytan işleri neydi?*” (s. 238) Selim’in hanımı Ayşe sabahleyin uyandığında onun masasını inceler ve Şeref’in resminin yerinde olmadığını fark eder. Resmin altında güzel bir yazıyla Selim’e ithaf yazısı yoktur ve onun yerinde kurumuş kalın bir kan lekesi vardır. Selim’in şeytan işleri olarak nitelediği kaybolan yazı bu hale dönüşmüştür.

Aynı romanda Selim, Büyük Mahkemede sanık olarak bulunmaktadır. Tanık olarak ise peygamberler onun hakkında konuşacaktır. İlk konuşan Zerdüşt olur. Ona göre Selim, şeytana kul olmuştur.

“- Zerdüşt! Ruhlar âleminde Selim Pusat’ın bütün hayatını gördün. Suçlu mudur?”

Zerdüşt ayağa kalkarak cevap verdi:

- En büyük suçludur. Çünkü bir kıza gönlünü kaptırdı. Kadınların hepsi Ehrimen’in hizmetkârı, askeridir. Bir kadına tutsak olmak Şeytan’a kul olmak demektir. Hem de bu bir subaydı ve olgunluk çağındaydı. Kendisinden yirmi beş yaş küçük kıza esir olmakla Şeytan tarafına geçmeye gönüllü olduğunu gösterdi. Ne dünyada, ne de ruhlar âlemindeki hayatımda bundan daha suçlu insan görmedim.” (s. 258-259)

Selim bu suçlamayı kabul etmez. Nedenini ise şöyle açıklar: “*Kadınları neden Şeytan’ın kulu olarak yarattın? Yarattın da o kadınlardan peygamberi nasıl vücuda getirdin?*” (s. 259)

Pınar Kür'ün *Yarın Yarın* romanında ülkede devrim yapmayı düşleyen gençlerle bir sohbet gerçekleştiren Selim onlardan bazılarının her şeyin bir anda gerçekleşmesi beklentisinde olduklarını görür. Ona göre acele edilmemeli, yavaş yavaş yapılmalıdır işler. “Kaçınmamız gereken tek şey... Acele işe şeytan karışır demişler ya hani... Şeytanı karıştırmayalım işimize...” (s. 255)

Yazarının bir röportajında ifade ettiği gibi *Gençliğim Eyvah* romanı komünizm veya Marksizm karalaması değil bir anarşi lanetlemesidir fakat Türkiye’de anarşist olaylarda Marksist örgütlerin, odakların etkisi de görmezden gelinemez (Buğra, 2018: 294). Tarık Buğra’nın *Gençliğim Eyvah* romanındaki başkahraman İhtiyar çok sinsi planlar yapan ve birçok insanı kendi düşünceleri etrafında eylemlere sürükleyen biridir. Ülkede çıkan karışıklıklarda onun da parmağı vardır. Etrafına çok çeşitli çevrelerden adamlar toplar. Yazar onun yapmış olduğu faaliyetleri iblisin hareketlerine benzetir. Buğra’nın da ifade ettiği gibi İhtiyar rast gele seçilmiş bir karakter değildir. O, Türkiye’nin yüz elli yıllık gidişatında etkili olmuş bütün yanılığların, kasıtların ve idraksizliklerin sembolüdür (Buğra, 2018: 294).

“Müderres -profesör- olmak için can atan hebennekaları; dekanlık ve senato üyeliği için yemedik nane bırakmayacak etiket budalalarını; milyonluk davaların bilirkişiliğinden gelecek tomarlara veya yağlı danışmanlıklara ağızlarının suları akan para delilerini kısa sürede tanımişti. Bunların çoğunu İblisçe oyunlarla acımasız pençelerle kapıp ‘adamları’ arasına kattı; deli oyununun piyonları yaptı.” (s. 45)

İhtiyar’ın işlerinde kullandığı Güliz, onun istediği türden kitapları okur. Böylece içinde erdem adına ne varsa silinip gider ve tam bir “*Melek yüzlü, masum görünümlü şeytan*” (s. 87) olur. Türk mitolojisi ve kültürüne göre şeytan; insan, hayvan, kurbağa, çoğunlukla yılan ve cansız varlıkların kılığına girer ve gittikçe ağırlaşır. Böylece insanları aldatabilir hatta onları öldürebilir (Çobanoğlu, 2009: 272).

Goethe’nin *Faust* eserinde Mefisto Tanrı ile bir sözleşme yapar. Kendisini bilime, insanlığa, yüce değerlere adanmış Faust’u yoldan çıkartacak, Tanrı’ya insanların hiçbir şekilde iyi olmadığını kanıtlayacaktır. Benzer şekilde Mefisto, ömrünü bilim ve insanlığa adayan fedakâr Faust ile de bir sözleşme yapar. Ona sonsuz

hazlar ve güzellikler vaat eder. Bunun karşılığı olarak sadece ruhunu kendisine teslim etmesini ister. Faust sözleşmeyi kabul eder.

Güliz de Faust gibi İhtiyar ile bir sözleşme yapmıştır. Her türlü maddi olanağından yararlanmak kaydıyla İhtiyar'ın söylediklerini aynen yapacaktır. Onun elinde sevginin, aşkın ve kendisi olmanın sürgünü haline gelir. *“Ha Faust’a Mefisto, ha bana o!”* (s. 150) der. Ardından geçmişini sorgulamaya başlar. *“Anlaşmayı dokuz yaşındaki  ocuk yaptı. Göğsü tahta gibi idi onun. Onu kandırdı namussuz.”* (s. 152)

Delikanlı ile aralarında gönül bağı başladığında Güliz İhtiyar'ı amcası olarak tanıtır. Amcasının görüşlerini, felsefesini beğenmeyen Delikanlı hem öz amcası olduğundan şüphelenir hem de ondan uzak durmak ister. *“Amcan veya değil.. değilse, o veya amcan veya bir başkası.. ama mutlaka, bir iblis var ortada. Bu da, biz yokuz demektir.”* (s. 165) Güliz duygularına hâkim olamaz ve Delikanlı'ya gerçek anlamda  şık olur. Bu durumu İhtiyar'dan gizlemeleri gerekir çünkü anlarsa ikisini de  ld rtebilecek güce sahiptir. Güliz bundan çok korkar. *“Yapmayacağı ve yapamayacağı şey yoktur iblisin.”* (s. 175) İhtiyar'ın bakışı Delikanlı'ya iblisi hatırlatır. *“...iblis gibi”* (s. 190) sırtıyordu. Onun kurnazlığını “iblis oyununu” (s. 256) biliyordu. Delikanlı zaman zaman iblis ile İhtiyar'ı birbirine benzetir. *“...yılanları andıran o İblis tıslayışı ile gülüşü taklit ederek...”* (s. 274)

Tarik Buğra'nın *Dönemeçte* romanında başkahraman Doktor şerif, Orhan ile bir gece şehir Kulübünde sohbet ederken içine şeytanın yerleştiğini ve mizacına aykırı hareketlerde bulunduğunu söyler. Orhan, şerif'in sevdiği Handan'la bir ilişki yaşamıştır. Üstelik Handan şimdi bir başkası ile nişanlıdır. Orhan'a Handan'ın bir başkasıyla nişanlandığını, onu bir hayli merakta bırakarak karmakarışık biçimde söyler.

“‘Ben..’

Araya yeteri kadar zaman bırakmak için bir yudumcuk içerek tamamladı:

‘.. değilim elbette.’” (s. 180)

Bu sözleri Orhan ileride hatırlayacaktır. Evlendiklerinde Handan'ın Eczacı Celal'den başka birisi ile de ilişki yaşadığını ve ona gönlünü verdiğini yıllar sonra anlayacaktır. Şerif'in içine yerleşen şeytan çekip gitmek ister fakat Orhan'ın daha fazla konuşmak istemesi buna engel olur.

“İçindeki şeytan çekilip gitmek üzereydi; tasını tarağını topluyordu; ama Orhan onu bırakmadı gitsin. ...İçindeki şeytan defolup gidebilirdi. Her şey düzelebilir, Handan, Orhan ve bütün ilişkiler güzelliklerini bulabilirdi. Ama Orhan bırakmıyordu ki..” (s. 181)

Şerif, Handan'ın hangi ilişkisini anlatmasını istediğini sorar fakat Orhan neyi kast ettiğini anlamaz. Celal'in adını söyler. Şerif ile Handan'ın bir şeyler yaşadıkları aklının ucundan bile geçmez.

“Şerif, ‘zerre kadar seziş yok budalada,’ diye düşündü ve içindeki şeytan bir hamle daha yapmasını istedi. O da buna uydu.” (s. 182) Şerif, Orhan'a ipucu vermeye çalışır, onu düşünmeye sevk eder fakat Orhan ısrarla Celal'i anlatmasını ister.

O an hiç farkında olmasa da bir yıl sonra Orhan bu oyuna, geceye saplanıp kalır. Şerif'in oynadığı kelime oyunları onu aylar sonra deli gibi hareket ettirecek, kudurgan bir kıskançlık duymasına neden olacaktır. *“Orhan bu gecenin bütün kırıntı döküntülerini, kelimelerini, jestlerini, gülümseyiş ve küçümseyişlerini gayya kuyularından bir bir çıkarıp çılgınlıklarının gerekçesi yapacaktı.”* (s. 182)

Gayya kuyusu cehennemdeki en derin, en fazla azap verecek çukurun adıdır. Fakat burada yazar onu dünyada da insanların mutluluğunu bozan birçok sebebin toplandığı yer biçiminde anlatır. Orhan'ın o gece yaşananları tek tek bu kuyudan çıkarması sürekli huzurunu bozacak şekilde hatırlamasından dolayıdır. Ayrıca Şerif normalde kimseyi huzursuz edecek bir insan değilken o gece bambaşka bir mizaca bürünür. İçine şeytanın yerleştiğini ve onu ters bir istikamete yönlendirdiğini ifade eder. Gayya'nın bir anlamı da insan tabiatına aykırı olan her türlü fiil ile muhatap olan bireylerin içinde bulunduğu yıkıcı durumdur. Orhan, belalı bir durumun içine düşmüş ve buradan kolay kolay çıkamamıştır. Şerif'in ima ettiği sözler onun Handan'la

kavgalarında sebep teşkil edecek ve evliliklerinin bozulmasında da önemli bir faktör olarak karşılırlarına olacaktır.

Talip Apaydın'ın *Tütün Yorgunu* romanında şeytanın olumsuz işler yapan, kötölükte bulunan anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığı görülür. Ağ Osman kendisinin hastalığını duyduktan sonra evlerine gelen Hörü Nine'yi evinden kovar. “*Ben biliyorum o şeytanı.*” (s. 42) der. Onun kızı Dürdane ile evlenmeyi hayal eden Ali, Ağ Osman'ın bir anda hasta olmasına çok içerler. Bu durum yapmak istediğı düğününü de engelleyecektir. “*Bizi mi buldun kör şeytan?*” (s. 43) diyerek şikâyetini dile getirir. Dürdane'nin üzülmesine hiç dayanamaz ve Ağ Osman'ın içine şeytan kaçtığına diğerköylüler gibi o da inanır. Köyde başka kimse kalmamış gibi gelip garip Osman Emmi'sini bulmuştur. “*Şeytan geldi onu buldu.*” (s. 50) Keçeci Dede yatırına okutmak için gittiklerinde ilkinde iyileşmeyen Ağ Osman'ın on on beş gün orada kalması istenir. Bunu duyan kardeşi Hüseyin o kadar vakitlerinin olmadığını, köyde tütün işlerinin kendilerini beklediğini söyler. Fakat türbede Yasin Efendi'nin yardımcısı olan Abdullah, Ağ Osman'ın içine şeytanların olduğunu ve onları çıkarmanın uzun süreceğini söyler. “*Herifin içine şeytanlar dolmuş, kim bilir kaç tane? Teker teker çıkarılacak, kolay mı?*” (s. 95)

Fürüzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanında başkahraman Emine'nin ablası Seçil, eşi ile hizmetçi kız Birgitta'yı uygunsuz vaziyette yakalar ve bunun üzerine Seçil intihar eder; ancak bunu kıskandığı için yapmadığını söyler. Anneleri Nüveyre Hanım da Seçil'in kıskanmamasının nedenini onun domuz eti yemesine bağlar. İslam dinine göre domuz eti yemek günahdır. Burada annenin kıskançlık duygusunun yok olmasını domuz eti yemeye bağlaması dikkat çekicidir. “*Ablanın çay davetlerine epeydir Divan'dan uçakla getirtilen pasta benzeri şeylere, Birgitta Hanımın çiçek pazarından istettiğı domuz etleri de eklendi. Domuz pırzolarını falan nasıl yiyor görsen. Suçlu odur. Düşün.*” (s. 217)

Diğersemavi dinlerin ve insanlığın ortak kültürünün her devirde büyük günah ve suç olarak gördüğü zinayı İslam dini de haram kılıp büyük günahlardan saymış ve bu suçu işleyenlere bazı dünyevî-cezaî yaptırımlar öngörmüştür. *Kur'an-ı Kerim*'de zina kelimesi beş ayette geçer. Bunlardan birinde zinaya yaklaşılmaması gerektiğı,

onun çirkin bir iş ve kötü bir yol olduğu belirtilir; ikisinde zina şirk ve adam öldürme gibi büyük günahlar arasında zikredilir. Diğer ikisinde zina eden erkeklerle zina eden kadına yüzer sopa vurulması emredilir ve zina edenlerin ancak zina edenle veya bir müşrikle evlenebileceği vurgulanır (Esen, 2013: 440).

Füruzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanında orta yaşlılardan İclal Hanım, romanın başkahramanı Emine'nin annesi Nüveyre Hanım'ın Erzurum'da çalıştığı okuldaki öğretmenlerden biridir. Kendisi evli bir adamla ilişkiye girmiştir. "*Musa, İsa ve Muhammed peygamberlerden bu yana yapılmış zinatlardan birini de asıl suçlu kişi kadın olarak ben işledim.*" (s. 101) Bu sözleri birlikte olduğu adamın karısının kendisini suçlamasından dolayı söyler.

İncelenen romanlarda şeytan, günah kavramına göre biraz daha fazla kullanılmıştır. Oğuz Atay romanlarında günah kavramına yer verirken Hüseyin Nihal Atsız şeytanın yaptıkları üzerinde durur. Atsız, eski Türk dillerindeki şeytanın karşılığı olan kelimeleri kullanmayı tercih eder ve onları kurgu içerisine yerleştirir. Tarık Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* romanındaki şeytan benzetmesi romanda önemli bir yer tutar.

2.9. Tasavvufî İlgili Unsurlar

Tasavvufun manevi bir hayat tarzı olarak özelliklerini, kitap ve sünnetle irtibatını, kulun Allah'la ve mâsivâ ile ilişkilerini, kalp temizliği, nefis terbiyesi, güzel ahlâk gibi işlevlerini, sûfinin niteliklerini ve görevlerini belirten birçok tarifi vardır. Asıl ve ebedî hayatın ölüm sonrasında başlayacağı, dünyanın fâni olduğu yolundaki beyan, bu hayatın imkânlarını geçici hazlar için kullanmak yerine onları ebedî hayattaki kurtuluş için değerlendirmek gerektiği anlayışını doğurmuştur. Ayrıca âyet ve hadislerde ibadetlerin, her türlü iyiliğin niyet ve ihlâs gibi kalbî hasletlerle değer kazanması, kader ve teslimiyet inancı, varlığın derinden teması ve görünenin arkasındaki anlamın kavranmasına dair açıklama ve uyarılar da tasavvufun gelişmesine imkân veren bir zihniyet meydana getirmiştir (Öngören, 2011: 119). İnsanda asıl önem verilmesi gereken kalp temizliğidir. Bu da herhangi bir faaliyette

bulunmamakla gerçekleşmez. Kişinin bazı eylemlerde bulunması ve bunu iç âlemine yansıtması gerekir.

Tasavvuf, İslam'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derûnî hayat tarzı demektir. Tasavvuf yolunu benimseyenlere ise mutasavvıf adı verilmiştir. Tasavvuf kavramı, kimi aydınlar tarafından İslam gizemciliği olarak adlandırılmıştır. Tasavvuf her şeyden önce bir gönül terbiyesi yoludur. Tasavvufun konusu insandır, gayesi ise insanı manevî yönden olgunlaştırarak kemâle ulaştırmaktır. Kemâle ulaşan insan, mürşid-i kâmil olmuş demektir. Manevî bir hadise olması nedeniyle tasavvufun anlaşılması ve kelimelerle ifadesi zordur. “Hâl” ilmi sayıldığı içindir ki tasavvufun yüzlerce farklı tanımı yapılmıştır. Tasavvuf baştanbaşa edeptir. Kötü huyları terk edip güzel huylar edinmektir. Kimseden incinmemek, kimseyi incitmemektir. Nefse karşı girişilen ve barışı olmayan bir savaştır. Herkesin yükünü çekmek, kimseye yük olmamaktır. Bütün mensuplarının birbirini dost ve kardeş tanıdığı bir birliktir. Hak ile birlikte ve O'nun huzurunda olma halidir (Güler, 2013: 426). Tasavvuf, engin ve çok yönlü bir olgudur. Sufiler gönle büyük önem vermişler ve onun parlatılması gerektiğini vurgulamışlardır. Çok fazla simgeleştirmenin olduğu tasavvuf, Allah'ı arayışı bir yolculuk gibi görür. Salikin yani manevi yolcunun yürümeyi amaç edindiği bir tarikat, manevi yol vardır.

Nefsin büyük sıkıntılarla ve acılarla dolu arınması sonucunda uğradığı dönüşüm, çoğunlukla simyadan alınan betimlemelerle ya da doğada ve bilim öncesi bilimde karşılaşılan benzer süreçlerle ifade edilir: Eski çağların, değersiz madeni altına çevirme hayali, tasavvufta ruhsal düzeyde gerçekleştirilir. Sonuç olarak, aşkın hasreti ve vuslat şevki, insani aşktan alınan simgelerle; sık sık da gizemcilerin dizelerine nüfuz eden, insanî aşkla ilahi aşkın garip ve büyüleyici bütünleşmesiyle ifade edilmiştir (Schimmel, 2001: 23). Yaratan, Efendi ise yaratılan yani tüm varlıklar köledir. Yahut maşuk vardır bir de ona ulaşmak isteyen âşık vardır. Âşık, bir yolculuğa çıkar ve yolun sonuna, menzile varmayı amaç edinir.

Şeyh, müritlere rehberlik yapan ve onları irşat eden kişi anlamındaki tasavvuf terimidir. Sözlükte “yaşlı kimse” anlamındaki şeyh kelimesi tasavvufta veli, pir ve mürşitle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Türkçede er, eren ve ermiş kelimeleri de

“şeyh” manasına gelir. Mürşit Kehf sûresinde (18/17) “doğru yolu gösteren rehber” manasındadır. Buna göre şeyh “taliplere doğru yolu gösteren ve onları irşat eden kimse” demektir. Tasavvuf ehline göre şeyh bir tarikata intisap ederek seyrüsülûkünü tamamlayan ve şeriat, tarikat, hakikat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşan kimsedir. Tasavvufta şeyhlik makamı tarikat yolunun en yüce mertebesi, Allah’a davet konusunda peygamber vekilliğinin en üstün derecesi kabul edilmiştir. Nitekim şeyh, müritlerinin her bakımdan Resûlullah’a uymasını sağlamakla Allah’ı onlara sevdirmekte ve nefislerini temizleme yollarını öğretmek suretiyle onları Allah’a sevdirmektedir (Öngören, 2010: 50-51).

Tarık Buğra’nın *Gençliğim Eyvah* romanındaki başkarakter İhtiyar’ın davranışları şeyhlik olarak nitelenir. Buğra, İhtiyar’ın mozayik bir tip olduğunu söyler. Onda, 1908’ler öncesinden günümüze kadar Türk toplumunu etkilemiş insanların hepsinden bir çizgi koymaya çalışmıştır (Buğra, 2018: 218). Şeyhlik de Türk insanının yaşantısına etki etmiş önemli bir tasavvuf terimidir. Bundan dolayı yazar onu da romanına eklemiştir.

“Yapamadığı tek şey ise asıl yapması gerekendi; yâni Paytaht’a karşı uyandırdığı kin ve nefret ölçüsünde şeyhliğine ve şeyhlik bölgesine bağlılık duyması, aşk duyması idi. Gerçekten de, İhtiyar, bunalımdan kendi şeyhlik düzenine de aynı kini edinmiş olarak çıktı: Tek’liğin, dünyayı kendisiyle sınırlayan bu korkunç tutkunun tohumu ruhuna düşmüş ve tutmuştu. Artık kendi şeyhliği de, yararlandığı ölçüde ilgileneceği ve yalnız yararlanmak, güç toplamak için ilgileneceği nefret konularından birisi idi.” (s. 64)

İhtiyar bir şeyh gibi Delikanlı ve Güliz’i yetiştirir. Her ikisine de kendi istediği biçimde eğitim verir ve ikisini de çıkarları doğrultusunda kullanır. Delikanlı lokantada kadehini masasına bırakırken bir yandan da söylenen Çanakkale türküsüne eşlik eder. (s. 315) Romana adını da veren gençliğim eyvah sözlerini tekrarlar. Tarık Buğra, romanın adı ile gençliklerini başkalarının ardında, sorgusuz sualsiz şekilde yitiren insanları anlatmak ister. Gençler de İhtiyar gibi birisine müritlerin şeyhe bağlanması gibi bağlanmışlar ve en güzel yıllarını heba etmişlerdir. Dergâhlardaki şeyhler de çoğunlukla gençleri etraflarına toplayıp onları eğitir ve sonra da kendilerine itaat etmelerini isterler. Lokantadaki türküyü söyleyen adam kurgu içerisinde Delikanlı’nın kulağına şu şekilde fısıldar: “Ona göre nesiller yalnız savaş cephelerinde yok olmuyor,

harcanmıyordu.” (s. 316) Gençler, şeyh gibi hem din bilgini hem de Türk milleti yararına çalışıyormuş gibi görünen İhtiyarların aldatmacalarına kanarak da hayatlarını tüketmektedirler. *“Bunun için ille de saldırgan ordular gerekmiyordu.”* (s. 317) Asıl önemli olan ve gözlerin dört açılmasını gerektiren içten saldırılara karşı uyanık olmaktı. Özellikle din konusunda nasihat edenlerin kökünün nereye dayandığı, yurtdışındaki güç sahiplerinin adamı olup olmadıkları iyi araştırılmalıydı.

Tarik Buğra 1977 yılında yazdığı bu romanla Anadolu gibi dinî unsurlara değer veren bir coğrafyada gençlerin din adamı gibi görünen kişilere karşı daha dikkatli olmaları gerektiğini söylemektedir. *“Ve size türküler yakılmayacak ‘gençliğim eyvah’ diye. Analarınız, babalarınız bile, o yücelten, o onurlu acıyı duyamayacak.”* (s. 317) Anlatıcı kurgunun içerisinde kendi fikirlerini bu şekilde verir. Yazar yıllar öncesinden İhtiyar karakterinin yapmış olduğu faaliyetlerle insanları uyarmaktadır. İhtiyar kendisinin çalışma yöntemini Delikanlı’ya şu şekilde anlatır:

“Kuvvetlerimi üç büyük kente bağlamış değildim.’ demişti İhtiyar; ‘Onları Tarikatlar gibi örgütleyip ve çalıştırıyordum. Dervişlerim vardı; yurdun dört bucağına yayılıyor, başkentte ve büyük şehirlerde olup bitenleri, bütün ayrıntıları ve kandırıcı belgeleri ile, dilediğim amaçlar için, uygun gördüğüm yorumlarla kulaklara, kulaklar aracılığı ile de dudaklara devrediyorlardı.” (s. 352)

Delikanlı gerçekleri görmeye başladığında hayatın İhtiyar’la bağdaşmadığını, her şeyin onu reddettiğini fark eder. İhtiyar ile kendince bir kıyaslama yapar. Bir tarafta o; diğer tarafta aşk, tabiat, insanca yaşama hakkı, en önemlisi de Allah vardır. *“Ya İhtiyar, ya bütün bunlar ve kendisi!”* (s. 363)

Romanın başlangıcında yazar, eserle ilgili dikkatli bir okuma yapmasını istercesine okuru uyarır. Roman Türkiye bunalımlarının o zamana dek ele alınmamış bir açıdan açıklanması, gerçek hikâyesidir. (s. 11) İhtiyar portresi ile ilk sayfalardan itibaren ikiyüzlü bir adam çizilir. Şeyh görünümüne seksen yaşlarındaki adamın sesi yumuşak ve ilgisizdir. Fakat bu, hayatı boşvermiş insanların tavrına benzemez. Aksine mutlu ve güçlü insanlara has bir davranışı yansıtır. Adamın en ileri derecede öfkelenmesi yutkunmaktan ibarettir. Gülmez, gülüşü taklit eder, böylece küçümser, söver. *“Yapılalı aşağı yukarı altmış yıl olmuş...”* (s. 9) ve varlığı insanlar tarafından

unutulan, kocaman bir meyve ve sebze bahçesi ile küçük bir korusu olan, ancak gemilerin üst güvertelerinden iyi bakılırsa görülebilecek derecede kıyıda, dikkatlerden uzak İhtiyar'ın yaşadığı köşk; bir nevi gençleri, insanları yönlendiren bir yapının komuta merkezidir. *“Dünyadan kopmuş bu köşk, Türkiye’yi sarsan, Türkiye insanlarını her alanda derinden etkileyen bütün olaylarda ve bu olayların hazırlanışında bir çeşit Başkomutanlık Karargâhı olmuştur.”* (s. 10) Köşk gibi İhtiyar da çevresindekilere, dünyadan kopmuş, dünyanın ve insanların meselelerini umursamayan emekli bir bilim adamı görüntüsü vermektedir. Dış görünüş itibarıyla köşk daha çok dünyevi şeylerle ilgisi olmayan bir dergâha, İhtiyar da tasavvuf erbabına benzer.

Bir taraftan görünen yüzüyle şeyhe benzeyen İhtiyar iç olarak anlatıcıya göre karabasan, Hristiyanlık Ortaçağ’ında düşünülebilecek bir iblis, şeytan, Mefisto kadar tehlikelidir. İnsanları dara düşürdüğünde, zor duruma getirdiğinde, onlara acı çektirdiğinde *“keyiften dört köşe olan namussuz”* birisidir. (s. 13) Kendisi için çok önemli iki karakteri yeni baştan yaratır. Asıl ismi Sıdika olan hayatta mutlu olması engellenmiş kadın Güliz, ihanete uğramış delikanlı Kaya Yılmaz olur.

Tasavvuftaki müritlerin asıl benliklerini bir tarafa bırakarak sufi kişiliğe bürünmeleri gibi ikisi de eski hayatlarını terk ederek İhtiyar'ın olmasını istediği kişi olurlar. Her zaman, her yerde, her şeyde sonuç alan İhtiyar bununla övünür: *“Ben ikisinin toplamı kadar korkuncum.”* (s. 32) Yaptıklarına Mefisto, karanlık çağlardan hep kötü haberler veren, kötülükleri bilen, bunlarla keyiflenen büyücü cadalog karı gibi güler.

Mefisto ilk olarak İngiliz oyun yazarı Christopher Marlowe tarafından 16. yüzyılda konu edilmiş, daha sonra Alman şair/yazar Goethe tarafından 18. yüzyılda *Faust* isimli eserinde işlenmiştir. Faust, Ortaçağ Alman klasik söylencesinin kahramanıdır. Büyüye olan merakı yüzünden şeytanla bir anlaşma yapar ve sonunda lanetlenir. Faust ile anlaşma yapan kişi Mefisto’dur. Ona evrenin sırlarını çözebilme konusunda daha fazla bilgi vereceğini vaad eder. Karşılığında ise ruhunu kendisine vermesini ister (Sağlam, 2010: 8). İnsanın şeytanla işbirliği yapması daha sonraki eserlerde de işlenmiştir. Bu eserlerde genellikle insan; gençlik, bilgi, zenginlik, güç

karşılığında ruhunu şeytana teslim eder. İnsan kendi kötücül isteklerinin gerçekleşebilmesi için onunla birlikte hareket eder.

Romanda İhtiyar'ın zaman zaman Mefisto'ya benzetilmesi bilgi ve güç için her şeyi yapabilecek olmasındandır. O, manevi olarak her türlü duyguyu terk etmiştir. Kötülük için yaşamaktadır. Amacı kendi kafasında kurduğu imparatorluğu Türkiye'de hayata geçirmektir. Bunu da sinsi planlar yaparak uygulamaya çalışır.

Zaman geçtikçe onun imparatorluk sözünün boş olmadığını anlayan Delikanlı bir süre sonra onu şöyle niteler: *“Dokuz Tanrı bir araya gelip dokuz nesil deneseler kalleşin senin gibisini gönderemezler dünyaya. Kuvvetin o senin... kalleşlik.”* (s. 22) Delikanlı'ya masal cadılarını hatırlatan İhtiyar'ın bu anlamda bir yığın üstünlüğü sayesinde memlekette olup bitenler dönüp dolaşıp İhtiyar'da düğümlenir. Romanın ilk bölümü başlamadan giriş kısmında Delikanlı, İhtiyar'ın özelliklerini sıralamaya devam eder: *“Bulmuşsun bir yığın budala... bir yığın da, kuyruğu kapana sıkışmış veya yakasını sana kaptırmış namussuz tilki; şantajla, baskıyla, kemik parçalarıyla ve palavralarla kullanıyor... kullanmakla da kalmıyor, üstelik dehanı ilan ettiriyorsun.”* (s. 28)

İhtiyar *“Bütün Osmanlı ülkelerinde tanınan bir şeyhin tek oğludur.”* (s. 34) Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken Darülfünun'dan mezun olur. Diploma töreninin yapıldığı gün evlenir.

“O da babasının gücüne, varlığına ve ününe yakışan bir oğuldu:

Boylu, poslu, sırim gibi bir erkek güzeli.

Ata binmede üstüne yok. Kılıç kullanmada usta. Mavzerle de, tabancayla da boşa sıkılmaz. Daha o zamandan Farsça, Arapça, Fransızca anadili gibi. Zekâsı, hâfızası korkunç” (s. 34)

Asıl önemlisi ise eğitim hayatı boyunca sınıf arkadaşlarına tek bir kalleşliğinin olmamasıdır. Öğrenciler arasındaki geleneklere harfiyen uymuştur. Sonraki yıllarda bütün enerjisini ülkedeki barış ve huzur ortamını bozmak ve bir “anarşi” ortamı yaratmak için kullanan İhtiyar, yazarı tarafından titizlikle oluşturulmuş bir karakterdir.

İhtiyar, 1930’larda devlet içerisinde bir imparatorluk kurmuş, büyük bir güce sahip olmuştur. Onun devletle ilgili düşünceleri on dokuz yaşında tamamen değişir. Okulda öğretilenlerin dışında bambaşka bir düşünceye evrilir. Devletin “*ciğeri beş para etmez tifturuni halebi mendeburların*” (s. 39) yağmasına ve gasbına açık olduğunu fark eder. Bu kurumun kendi üstünlüğüne karşı kullanılabilecek bir tür yutturmaca ilah olduğuna inanır. Gözünde devlet yerine onu ele geçiren çeteciler ve hergeleler vardır.

İhtiyar, kurduğu Sersemlikleri Koruma ve Geliştirme Vakfı için bütün diğer işlerini geri plana atar. Hayatını bu vakfa adar. Amacı Mısır’dakine benzer biçimde, kimsenin bilmediği labirente bir milyar sekiz yüz elli milyon üç yüz seksen yedi bin dokuz yüz yetmiş bir sersemi çekmektir.

Kendi mizacına, mesleğine, felsefesine bir gün bile ihanet etmediğini söyleyen, böyle bir durumda “*darağacının kendisine Tûba Ağacının gölgesinden tatlı geleceğini*” (s. 43) söyleyen İhtiyar; aldığı “*şeyh terbiyesi ve şeyhliğinin sınırsız serveti ile*” (s. 45) yaşı daha otuz olmadan basında, politikada, ticarette, sanatta, edebiyatta birçok kişiyi şöhretin, servetin, itibarın, iktidarın labirentlerine çeker. Tûba Ağacı cennette bulunan ve eğitilmiş süratli bir süvarinin yüz yıl boyunca gitse bile gölgesinden çıkamayacağı rivayet edilen ağaçtır (Erbaş, 2012: 316).

Gözaltına alınıp da idam edilme tehlikesi yaşadığında onu kurtaran karısını İhtiyar zehirlemeye karar verir. Çünkü ona göre sevgi de dâhil her türlü duygu bağı kişiliğin teslim edilmesi, yok oluşa yöneliştir. Karısının güllacının içine en ağır zehiri doldurduktan sonra “*şeyhlik bölgesine*” gider. (s. 41)

İhtiyar’ın önemli özelliklerinden birisi de bir şeyh gibi karşısındaki insanları istediği şekilde konuşturabilmesidir. Olayın körükleyicisi, kışkırtıcısı olmasına rağmen İzmir Suikastı ile onun bağlantısını kimse öğrenemez. Kendisi çok konuşmaz, muhatabının kimsenin bilmediği hadiseleri anlatmasını bekler. Suikastçılar onunla tanış oldukları için yanında çok rahat konuşurlar.

“Ve bir medrese dehası idi o: Dişe dokunur, ele alınabilir iki çift söz söylemeden saatlerce konuşturmasını, açıklar verdirtmesini, sırlar açıklattırmasını ve hiçbir yargıya varmadan, istediği yargıyı karşısındakine veya karşısındakilere verdirtmesini iyi biliyordu.” (s. 49)

Medreselere karşı tutumundan ve onlarla ilgili ifadelerinden İhtiyar'ın şeyhliğinin samimi olmadığı, kendi çıkarları için her şeyi kullanabileceği anlaşılır. Dönemin gerektirdiği menfaat anlayışına uygun olarak medreseleri kötüler. Bilimsel hiçbir buluş yapmadığını söylediği müderrisleri ve bölümleri suçlar. Böylece reformun gerekçesi de sunulmuş olur. Medreselerin ortadan kaldırılmasının daha önemli bir sebebi vardır: *“Bu Osmanlı medrese kalıntısında ve orada yuvalanan şarklı kafaların elinde inkılâblara ayak uydurabilecek ve aziz cumhuriyetimize lâayık olacak nesillerin yetiştirilemeyeceği pek açıktır.”* (s. 58) Bu sözler İhtiyar'ın menfaatine göre hareket ettiğini gösterir. Kuvvetin nasıl kullanılacağını çocuk denilecek yaşlarda babasının titizlikle seçtiği eğitimcilerden öğrenir. Onlar, ocaktan yetişme bölge bilginleridir.

“İhtiyar -en büyük oğul, geleceğin şeyhi- onlardan yönetici ve buyrukçu için gereken erdemleri de öğrendi; bu arada da önemli kavram ve değer yargılarının sokakta başka, konakta başka anlamlar taşıdığını, birer yorum konusu, birer taktik kozu olduklarını gördü.. kavradı.” (s. 61)

Babası Güneydoğu'da dünya nimetlerinden elini eteğini çekmiş bir insan olarak bilinmektedir. Babasının asıl amacı oradaki kudretini koruyup sağlamlaştırmaktır. İhtiyar da babası gibi alttan alta, kimsenin kuşkusunu uyandırmadan en sevilen, en beğenilen, en kuvvetli olmak için çalışır. Bu arada imparatorluk düzeni ile ilgili bazı bilgiler de edinir.

“Babasının, yani şeyhliğinin -ergenlik çağına kadar getirdiği- kuruntunun aksine, en büyük kuvvet olmadığını, hatta kuvvet bile olmadığını anladı: Güneydoğu'daki yüzlerce köy ve kasabadan bir teki babası ve şeyhlik düzeni için ne ise, babası ve o düzen de Paytaht için ancak o idi; belki o bile değildi.

Ve, Paytaht babasının ve şeyhlik düzeninin -bir çocuğu pohpohlar gibi- sırtını okşuyor, yüzüne gülüyorsa, babası ve o düzen Paytahta yaltaklanıyordu, yaltaklanmak zorunda idi. Paytaht ona bir bağışlıyor, bir lütfediyorsa, o Paytahta on bir ödüyordu, ödemek zorunda idi.” (s. 63)

Bu gerçeği öğrendiğinde fena halde sarsılan İhtiyar, kendisinin düzenle olan ilişkisinin böyle olmaması için bilenir. İstanbul'a gelip kocaman yapıları görünce babasının zavallılığını anlar. Payitaht'ın kudretini fark eder. Payitaht'ın yuttuğu taşralı bir Şeyhzade, şeyhin oğlu olmaktan ürperir. Çoğu zaman bundan korkarak çok düşünür. O, babası gibi olmayacaktır. İstanbul'a en sevdiği lalasası ile birlikte gelir. Lala

onun içerisinde kin ve nefret koyar. Onu daha taktikçi, daha içten hesaplı yapar. *“Paytahta karşı uyandırdığı kin ve nefret ölçüsünde şeyhliğine ve şeyhlik bölgesine bağlılık duyması, aşk duymasını”* ise sağlayamaz. (s. 64) İhtiyar, İstanbul’da büyük bir kafa karışıklığı, bunalım yaşar.

“Gerçekten de İhtiyar, bunalımdan kendi şeyhlik düzenine de aynı kını edinmiş olarak çıktı: Tek’liğin, dünyayı kendisiyle sınırlayan bu korkunç tutkunun tohumu ruhuna düşmüş ve tutmuştu. Artık kendi şeyhliği de, yararlandığı ölçüde ilgileneceği ve yalnız yararlanmak, güç toplamak için ilgileneceği nefret konularından birisi idi. Hep de öyle kaldı; İhtiyar şeyhlik bölgesine, son zamanlara kadar, yılda bir kere ve üzengisini öptürmek, yılın gelirini almak için gitti. Ve bu gidişleri babasının mezarını ziyaret içinmiş gibi gösterdi.” (s. 64)

Adamlarını tarikatlar gibi örgütleyen ve çalıştıran İhtiyar’ın dervişleri de vardır. Onların yurdun dört bir tarafından gönderdiği bilgileri düzmece, akla yatkın biçimde insanlara aktarmak için kullanır. Dervişleri her gittikleri yerde halkın sevdiği, saydığı, benimsediği yöneticileri ve ileri gelenleri belirleyip rapor ederler. (s. 67) Bu kişiler baskı altına alınarak görevlerinden el çektirilir, sürgünle berbat yerlere, etkisiz görevlere gönderilirler. Devlete bağlı olanlara komplolar, tuzaklar kurulup onlar halkın gözünden düşürülür.

“İrtica hortluyor deyimini bulan, ülkede bu sözcüğü ölümsüzlüğe kavuşturan” (s. 68) İhtiyar laiklik ve irtica kelimelerini her alandaki dervişlerine kullanarak iyi iktidar partilerini isyan hareketi olarak nitelendirir; cumhuriyete, çağdaşlaşmaya, uygarlığa başkaldırıyolar diyerek iktidardan uzaklaştırır. Böylece halkı devletten soğutur. Halkı bölmek için elinden geleni ardına koymaz. *“Partilerin camilerini, mescitlerini bile”* (s. 72) ayırır.

Bir üniversitede profesör olan İhtiyar, asıl adı Raşit olan Delikanlı ile fakültedeki bir derste tanışır ve onu da kendi ağına çekmeye çalışır. Oldukça fakir durumda olan Delikanlı, onun maddi olarak dolaylı yardımlarına dayanamaz ve bir süre sonra onunla yakınlaşır. İhtiyar’ın yakın çevresini aldığı Kırkıncı Oda’ya çok geçmeden o da girer. Delikanlı’nın asıl amacı âşık olduğu Güliz’e ulaşabilmektir. Güliz, İhtiyar’ın kadınlığını kullanarak makam, mevki sahiplerini kendine çektiği birisidir. Tasavvufî gelenekte kırk sayısının önemli bir yeri vardır. Bu, Hz. Musa’nın

Tur Dağı'nda Allah ile olan kırk günlük münâcâtına dayanır. Hiyerarşik veliler zümresinde kırklar dünyanın hükümrânlığına iştirak ederler. İhtiyar da bir imparatorluk peşindedir ve odasına bu adı takması sebepsiz değildir. Delikanlı'yı aşağılarken bu odayı anımsatır. “*Sen daha Kırkıncı Oda'mın on yedi bölümünden yedisini bile görmedin.*” (s. 253) İnsanın kırk yaşında kemale erdiğine inanılır. Hadislerde bu sayı birçok defa kullanılmıştır. Tarikata girenler kırk gün çile çekerler sonra kabul edilirler.

Delikanlı, İhtiyar'ın sıkıştırmalarından bunaldığı bir an Mutasavvıf şair Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın bir sözünü hatırlar. “*Görelim Mevlâ neyler / Neylerse güzel eyler.*” (s. 279) İbrahim Hakkı 18. yüzyılda yaşamış öğreticilik görevini akıl ve mantık çerçevesi içinde yürütmeye çalışan bir düşünürdür. Özellikle kader, tevekkül, çalışma azmi, sevgi gibi kavramlar, temalar üzerinde durmuştur. Delikanlı kendince birtakım vazifeleri yerine getirdikten sonra kaderle ilgili bir çıkarıma varır.

“Mevlâ'nın neyleyeceğini artık biliyor, hiç değilse kestiriyor gibiydi: Olabilecekleri, hatta olacakları -insanoğlunun en büyük yanılması- hiçbir dış müdahale kabul etmeyecek bir kesinlikle, sadece kendi iradesine bağlamıştı. Her şey vız geliyordu artık ona.” (s. 280)

Delikanlı, İhtiyar ile fikir çatışmasına girdiğinde onunla aynı yolu yürümemeye karar verir. Onun ülke ve insanlar için yaptığı kötülükleri kabullenmez. Onu eleştirir, zaman zaman aşağılar. Onun muazzam gücü karşısında ise Pir Sultan Abdal'ın mısralarını mırıldanır: “*Yorulan yorulsun; ben yorulmazam/ Derviş makamından be yarılmazam/.../ Kalsın benim davam, divâna kalsın.*” (s. 287) Pir Sultan Abdal 16. yüzyıl halk şairidir. Dönemin yöneticileri ile anlaşamadığı için birtakım zorluklara katlanır. Hapse atılır, sürgün edilir fakat düşüncelerinden, inancından taviz vermez. Delikanlı da tıpkı onun gibi doğru bildiği yoldan şaşmayacağı yönünde ahdederek.

İhtiyar, uzun yıllar Türkiye'yi karıştıran, sömüren bir zihniyetin temsilcisi konumundadır. O, hayalî, gerçeklerden kopuk birisi değildir. Dini kendi çıkarları için kullanmasını çok iyi bilir. Kendisi Orta Doğu dillerine ana dili gibi hâkimdir. Bundan dolayı insanlar üzerinde inandırıcılığı yüksektir. Türkiye'deki insanların değerlerini çok iyi bilen ve onları kendi çıkarı için kullanan birisidir.

İhtiyar, ülke içerisinde uygulamaya geçirdiği planının çok iyi bir şekilde ilerlediğini gördükçe mutlu olur. Anlatıcıya göre coşkunuğu Mevlana'nın vecd hali gibidir. “*İhtiyar resmen coşkundur. Bir Mevlana coşkusudur bu; sema'a kalkıvereceğe benzer.*” (s. 96) Birkaç yıl sonra da bu sahneyi hatırladığında o anı şöyle düşünecektir:

“Mevlânâ'nın, çarşı, Pazar demeden sema'a kalkıverişlerini, o coşkunluk, o neşe ve sevinç patlamalarını iyi bilirim ben. Pek seyrek ve pek özel durumlarda da olsa, ‘benim bir beklediğim mi var? Bir Şems, bir Hüsameddin, bir Selâhattin mi bekliyorum ben?’ diye kuşkuya düştüklerim olmuştur.” (s. 96)

Mevlânâ'ya göre sema, elest bezmindeki “evet, sen bizim Rabbimizsin” sesini işiterek kendinden geçmeyi, Hakk'a vasıl olmayı ifade eder. Musiki etkisiyle gerçekleştiğinde nefsine yenik düşmüş avam için değil aşk mertebesine ermiş havas içindir (Ceylan, 2009: 456). Mevlânâ ilk defa Şems ile buluştuktan sonra semaya başlamıştır. Sema avama yasaktır, havas için ilahi aşkı kuvvetlendiren bir vasıta. Sonradan bir ayin ve merasim olmuştur. Semada bütün hareketler birer semboldür. Çarh atarak sema tevhide işarettir. Sıçramak, ulvî âleme ulaşmak şevkinin nihayetsiz dereceye geldiğine işarettir. Ayak vurmak nefsini öldürmeye delalet eder. Kol açmak vahdete ulaşmaktaki sevinci gösterir. Aynı zamanda nefsi emareye karşı zafere, cihad-ı ekbere işarettir (Ülken, 2007: 281). Sema, kalpte meydana gelen huzur ile insanın coşması, vecd halini yaşaması, kendinden geçmesidir. Şems, Hüsameddin, Selâhattin Mevlânâ'nın tasavvuf yolundaki en önemli arkadaşlarıdır. Bir nevi Mevlânâ onlarla dostluk kurarak bu yolda ilerlemiştir. İhtiyar da onlar gibi kendisine yakın birisini beklemektedir. Nihayet kendisinden sonra yerine gelecek kişi olarak Delikanlı'yı seçer.

Tarik Buğra'ya göre büyük yazarın mutlaka bir dünya görüşü, bir din görüşü olmalıdır. İslamî dünya görüşünün Türk yazarlar için ayrı bir önemi vardır. İslamî dünya görüşü, kendi insanımızı anlama çabası demektir. Halkının yüzde doksan dokuzu Müslüman olan bir memleketin romanını yazmak için İslamî yapının ne olduğunu anlamak lazımdır. Buğra, bu ihtiyacın kendisine duyurulmadığını, eğer bunu daha önceden anlayabilseydi çabasının daha fazla olacağını, görüşünün daha sağlam olacağını ifade eder. Türk toplumu ne kadar dağılmış olursa olsun, ne kadar sapıtırılmış olursa olsun, ne kadar uzaklaştırılmış olursa olsun gene de İslam törelerine göre

doğmakta, gömülmektedir. Bu insanları anlamak için de İslamî dünya görüşü büyük ve şart bir ihtiyaçtır (Buğra, 2018: 194). Bunun yanında romandaki bütün tiplerin İslamiyet'e göre yaşaması da doğru değildir. Bazı karakterler dini tam anlamıyla yaşarken bazıları da günah sayılabilecek davranışlarda bulunabilir. Dinî anlamda bir dünya görüşüne sahip olmak bütün karakterleri tek şablona göre anlatmak demek değildir. Bir inancın ilkelerine göre insanları, onların birbirleriyle ilişkilerini kuralcı biçimde dile getirmek yanlıştır. Yazar kendi inancına uygun yaşayanları eserinde yüceltir, iyi gösterir; bunun yanında diğerlerini de kötü, çirkin gösterirse insanı anlamaktan uzak bir tavır içerisindedir, demektir.

Buğra, Hristiyanî dünya görüşünün tüm dünyaya hâkim olduğunu söyler ve dinin toplumların oluşmasında büyük bir faktör olduğunu vurgular. İnsanların dünya görüşlerinin teşekkül etmesinde din büyük etkindir. Osmanlı bu etki ile büyük çapta Osmanlı olmuştur. Yani Türk karakterinin yanında İslamî karakterle büyümüştür (Buğra, 2018: 222). Dünya edebiyatındaki yazarların eserlerinde dini rahatça kullanmalarına karşın Türkiye'de bu durum tam tersidir. Buğra da bu durumdan çok rahatsızdır. Oysa yüzyıllardan beri Türk insanı İslam dinini yaşamıştır. Onun yaşamının birçok yerinde bulunan İslam dini ile ilgili unsurların edebî türler içerisinde bulunması kadar doğal bir şey olmamalıdır.

Münevver Ayaşlı'nın *Pertev Bey'in Torunları* romanında tarikatların insan hayatını nasıl etkilediği, değiştirdiği roman karakterleri ile somut bir şekilde verilmiştir. Pertev Bey'in iki kızı, Nermin ile Berrin'in şeyhle tanıştıktan sonra hayatları değişir. Özellikle Nermin kocası ile ayrıldıktan sonra boşluğa, ümitsizliğe düşmekten kurtulur.

“Nermin, vâkıa Muammer'den ayrılmasına çok üzölmüş ve çok ağlamıştı, fakat çoktan beri özlediği ve bir türlü Muammer'le müşterek hayatında, para ve mevki ihtiraslarından, siyaset oyunlarından kavuşamadığı kalp huzuruna kavuşmuş ve kendisi için bir sükûnet ve uzlet devresi başlamıştı.

Hak, hayatta çok yalnız kalan bu iki kız kardeşin karşısına bir Nakşi şeyhi çıkarmıştı ve o büyük zata intisap etmişlerdi. Her ikisi de memnun ve mesud idiler.

Birbirleriyle arkadaşlık ediyorlar, hem de şeyhlerinin verdiği derslere devam ediyorlardı.” (s. 354)

“Çok sevdiğim babamdan İslamiyet, İslam Tasavvufu sevgisini ve vatan aşkını aldım.” (Göze, 1975: 52) sözleri ile babası Cafer Tayyar Paşa’nın üzerindeki etkisini vurgulayan Münevver Ayaşlı’nın yazı kaynaklarını asıl teşkil eden unsurlar İstanbul kültürü, Osmanlı medeniyeti, tarih ve tasavvufur. Bunlar yazarın edebiyat anlayışının vazgeçilmezleridir. Yazarın hatıra kitapları yitirilen Osmanlı’yı ve İstanbul kültürünü tarihî bir çerçeve içinde dile getirirken, romanlarında da bu konulara ek olarak tasavvufî bir tını yükselir. Münevver Ayaşlı’nın küçük yaşlarından beri aşinası olduğu tasavvufî literatüre ait kelime ve deyimler ile okuduğu ve dinlediği *Mesnevi*’den aldığı ilhamlarla yazılmış satırlar, romanlarında öne çıkan özelliklerdendir (Yıldız, 2009: 58). Geleneklere önem veren ve böyle bir ailede büyüyen yazarın romanlarında tasavvufa kayıtsız kalmaması gayet normaldir. Aile fertlerinden yahut yakın çevresinden gördüğü tasavvufî yaşantı kurgu içerisinde okura verilir.

Pertev Bey’in Torunları romanında tasavvufun yoğun biçimde kullanıldığı görülür. İki kardeşin hayatı şeyhle tanıştıktan sonra bir anda değişir, büyük bir dönüşüm yaşarlar. Artık koca köşkte yaşamak istemezler, orasını kirayı vererek kendilerine küçük bir ev yaptırırlar, oraya taşınırlar. Köşkü daha sonra Nermin’in kızı Selmin’e vermeyi planlarlar. Bu durum tasavvuftaki gösterişi terk etme, azla yetinme, çok mala sahip olmama anlayışı ile açıklanabilir. Sufî kişiler hiçbir zaman büyük köşklere yaşamayı hoş karşılamamışlardır.

Nermin Hanım şeyhe intisap ettikten bir süre sonra kızı Selmin’in isteği üzerine onu da şeyhe götürür. “*Fatih’te Efendi Hazretleri’ni ziyarete gelmişlerdi. Annesi, kızını takdim etti. Selmin de annesi ve teyzesi gibi Efendi Hazretleri’ne intisap etti ve turuk-u aliyyeden Nakşibendi tarikatına girdi.*” (s. 447) Tarikata girmek annesi ve teyzesini olduğu gibi Selmin’i de çok değiştirir. Korkusu, sinirli hali yok olur, bu kötü hallerinin yerini sabır ve temkin alır.

Ayaşlı çocukluk yıllarından itibaren tarikatlarla ve tasavvufla tanışmıştır. Onlu yaşlarda babasından Muhiddin Arabî’yi öğrenir. Daha o yaşlarda Ayanı Sabite’de, daha vücut kokusu almadan insanların kaderlerinin istidat-ı zatîlerine göre

ayarlanacağını bilir. Babasından Şeyhül Ekberi öğrenir ve çok sever (Ayaşlı, 1990: 40-41). 1977’de Hisar dergisinden Abdullah Uçman’a yaptığı açıklamalarda ise Ayaşlı, Mevlevî tarikatına mensup olduğunu vurgular.

“Hazret kabul ederse Mevlevî tarikatına girdim. Fakat bu eski tarzda değil, tekkeler kapandıktan sonra, ancak tarikat görmüş şeyhler vasıtasıyla oldu... Biz görenin, tekkede yetişenin yetiştirdiği kimselerden el aldık, tekke hayatı görmedik. Binaenaleyh bizim gibilere vaktiyle muhib, muhibban derlerdi. Mevlânâ’yı sevenler yahut Hazret-i Rıfâî’yi sevenler şeklinde... Benim şeyhim makamı cennet olsun, tekkede yetişmiş, ama biz evinde devam ettik, tekkeye değil.” (Uçman, 1977b: 22)

Pertev Bey’in Torunları romanındaki Tülay içinde büyük bir boşluk hissetmektedir. Anlatıcıya göre uzun yıllar İslam dininden uzak bir yaşam süren Tülay’ın annesinin yanına döndükten sonra maddi ve manevi yaraları yavaş yavaş kapanmaya başlar. Senelerce kötü insanlarla birlikte olmasından dolayı üzerindeki ürkekliği, korkuyu bir anda atamaz. İçindeki boşluğun dolması için de annesi ve teyzesinin gittiği yere gitmek istediğini söyler.

“-Ben sizin gibi, teyzem gibi olmak istiyorum, kendimi, ruhumu kurtarmak istiyorum.

Sizin teyzemle beraber haftada bir, on günde bir gittiğiniz ve beni götürmediğiniz yere, ben de gitmek istiyorum, şimdiden selametimin ve manevi saadetimin orada olduğuna ve kendimi orada bulacağıma inanıyorum, dedi.

Cenab-ı Hakk Nermin’in ikinci kızını da kurtarmış, hidayetine erdirmişti. Tülay da kurtulmuşlar arasına giriyordu.

Efendi Hazretleri’ne haber vermeden, müsaadesini almadan olmaz, olamazdı amma Tülay vahim ve acil bir vaka idi.

Fatih’e gelmişlerdi. Efendi Hazretleri’nin kapısını çaldılar, kapı açıldı. Önde Berrin, arkasında Nermin ve onun arkasında kucağında bebeği, hûşû içinde Tülay odaya girdiler.

Nermin:

-Efendim, ikinci kızımı da getirdim elinizi öpmeye. Müsaade edin elinizi öpsün, dedi.

Efendi, Tülay’a çok iltifat etti, Elif’i kucağına aldı, okudu, üfledi, hayırlı bir evlat, iyi bir insan olması için dualar etti.

Tülay, Efendi Hazretleri'nin huzurunda nefes bile almıyor, güzel kestane rengi gözlerini açmış, hiçbir sözünü, kelamını kaçırmıyor, dinliyordu.

Efendi de Tülay'ın hûşû içinde ve derin derin dinlendiğini görmüş ve birkaç kere üst üste Tülay'a:

-Allah feyzini artırsın kızım, demişti.

Dönüşte arabada, Tülay susuyordu. Perdeler kalkmış, kendisine yepyeni bir âlem, bir dünya açılmıştı, gözleri önünde.

İlk defa olarak annesine sitemde ve serzenişte bulundu:

-Anne, anneciğim, niçin beni bu kadar yalnız bıraktınız? Niçin beni bu kadar uzun zaman bu güzel âlemde mahrum ettiniz, dedi.” (s. 476-478)

Tasavvufta Allah'a ve hakikate ulaşmaya engel olan varlıklara, nesnelere perde denir. Kur'an'da kâfirlerin gözlerinde gerçekleri görmelerini engelleyen perde bulunduğu bildirilir. Sufiler, salikle Hak arasında bulunan ve O'nu tanımaya engel olan her şeye perde demişler ve kendileriyle Hak arasında kalan perdelerden daima yakınmışlardır. Bu perdelerden en kalın olanı nefis ve benliktir. Kalbin mühürlenmiş olması kâfirler için, katılaşması münafiklar için, kararması müminler için perdedir. Bazı sufilere göre dört perde (dünya, nefis, halk, şeytan); bazılarına göre de yedi perde (yeme içme, şehvet, çoluk çocuk tutkusu, mal ve makam hırsı, riya ve bencillik) vardır (Uludağ, 1998: 430-431). Sufiler bu perdelerin kendilerine engel olmaması, vuslata erişmek için mücadele ederler. Romanda Tülay'ın Efendi Hazretlerini ziyaret ettikten sonraki hali dünyaya yepyeni bir bakış açısıyla bakmasından kaynaklıdır. O ana kadar dünyalık denilebilecek bir hayat yaşamıştır fakat artık perdenin ardını görebilmektedir. Çünkü dünya perdesi gözünün önünden kalkmıştır.

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında başkahraman Selim eski arkadaşı Tahsin'in daveti üzerine askerî tarihe ait evrakı tasnif komisyonunda görev alır. Burada çalışanların tasavvuf üzerine konuşmaları dikkatini çeker. “*Biri Kur'an'dan ve hadislerden tanıklar getirerek tasavvufun hakiki İslamiyet olduğunu, öteki de yine aynı kaynakların yardımıyla bid'at sayılması gerektiğini ileri sürüyordu.*” (s. 128) Selim bu esnada Muhyiddîn-i Arabî, Mevlânâ, Kemalpaşazade gibi o güne kadar hiç duymadığı isimler de duyar. Tartışmalar arada bir mısralar ve beyitler de söylemektedir.

“*Tasavvuf yâr olup bâr olmamaktır;*

Gül-i gülzâr olup hâr olmamaktır.” (s. 128)

15. yüzyılda yaşamış olan Dede Ömer Rûşenî’ye ait uzun bir manzumeden alınan bu mısralar tasavvufu tarif eder. Yani tasavvuf herkese dost olmak, kimseye yük olmamak, gül bahçesinin gülü olup diken olmamaktır. Gül gibi güzel ve hoş davranmak, kimseyi incitmemektir (Demirci, 2004: 58). Selim zihninde beyti tekrarlayarak güzel mi, derin mi, yüzeysel mi olduğunu anlamaya çalışır. O sırada sesini duyduğu Osman Fişer’in gözlükler ardından bakan gözlerini Yek’e benzetir. İç huzurunu kaybeder. Osman Fişer, tasavvufa pek sıcak bakmayan biridir, bu yüzden diğerlerini alaycı biçimde işaret ederek Selim’e şunları söyler. *“Bunların çoğu tasavvufu İslâmiyet sanıyor. Hâlbuki Budizm ve manihaizmin çorbasıdır. Tuz ve biber olarak da içinde epey Hristiyanlık ve Yahudilik var.” (s. 128)*

Selim savaş aleyhinde olan Budizm’den nefret eder. Onun İslamiyet’e girmiş olmasını garipser. Merak ettiği ise İslam büyüklerinin neden bunu önlemedikleridir. *“Bu domuz Yahudiler, Müslüman olarak Müslümanlığı bozmak için bu bid’atleri sokturlar.” (s. 129)* diyen Osman Fişer’e olan kızgınlığı daha da artar. Onu şeytana benzetir.

Kurguda Osman Fişer adıyla geçen bu kişi gerçekte Stuttgartlı bir Yahudi olan Oskar Rescher’tir. Bu kişi, Şarkiyat alanında önemli çalışmalar yapmış, 1937 yılında da Türk vatandaşlığına geçerek Osman Reşer ismini almıştır. Müslüman olduktan sonra bütün Musevi kurumlarıyla ilişkisini kesmiştir. Arap edebiyatı alanına yoğunlaşarak İstanbul kütüphanelerindeki yazmaları incelemiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Arapça dersler de vermiştir (Şensoy, 2008: 10-11). Yazar, roman içerisinde onun sadece soyadındaki iki harfi değiştirmiştir. Atsız’la aynı dönemde yaşayan Osman Reşer’le yazarın tanışmış olmaları muhtemeldir. Onun yaşantısına dair ayrıntıları Selim Pusat’a aynı odada çalıştığı kişilerden birisi aktarır. (s. 126-128) Selim, hem dinini hem de milliyetini değiştirdiği için ondan pek hazzetmez. Zaman zaman Yek’e benzetir ve ona soğuk davranır.

Selim akşam eve döndüğünde karısı Ayşe’den tasavvuf hakkında bilgi almak ister. Selim’in bir konuyu öğrenmek istemesi eşinin hoşuna gider. Kocasının askerliğin

dışındaki meselelerle ilgilendiğini fark etmesi Ayşe’yi mutlu eder ve din felsefesidir cevabını verir. Selim “*Din birtakım kesin buyruklar ve kaidelerden ibaret değil mi? Bu kadar sert ve değişmez kaideler manzumesinin felsefesi olur mu?*” (s. 130) şeklinde soru sormaya devam eder. Ayşe’nin şaşkınlığı iyice artar, onun tasavvuf hakkında bir şey bilmediğini, bilmeye lüzum bile görmediğini çok iyi biliyordur. Şimdi durup dururken onun ciddi şekilde sormasına, öğrenmek istemesine sevinen Ayşe, içtenlikle cevap verir:

“Din, naslardan ibarettir ama insanların kendi duygu ve düşüncelerine, kendi mizaçlarına göre değişik şekilde anlayacakları ve birbirleriyle çekişecekleri noktalar bulunabilir. Nitekim türlü mezhepler arasındaki çatışmalar da bunu gösteriyor. Tasavvuf, teferruata ehemmiyet vermeden geniş bir müsamaha içinde ve yalnız sevgiye, iyiliğe dayanarak insanı, dünyayı, kâinatı, Tanrı’yı anlamak sistemidir.” (s. 131)

Selim tasavvufta Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık gibi yabancı tesirlerin olup olmadığını da merak eder. Aldığı cevap tasavvufun bütün dinleri, bütün insanları kavrayan bir felsefesinin olduğudur. Anlatıcıya göre tasavvuf “vuruş-kırış”ın aleyhindedir. Selim ise bir askere yaraşan yüzüyle tasavvufla ilgili sorularına devam eder.

Selim’in tasavvufun faydası var mı şeklindeki sorusunu Ayşe şöyle yanıtlar: “*Elbette var! İnsanı huzura kavuşturması bakımından tasavvuf gibi ilaç bulunmaz.*” (s. 131) Hayatı karmakarışık olduğu halde tasavvufla huzura kavuşan geçmişten bugüne birçok insan vardır. Ardından da şu ilavede bulunur. “*Senin çok merak ettiğin Leylâ’nın, tarih öğretmeni Leylâ’nın babasının da pek büyük bir mutasavvıf olduğu herkes tarafından söylenir.*” (s. 132)

Selim huzursuzluk içerisinde olduğundan askerî tarihe ait evrakı tasnif komisyonunda eskisi kadar verimli olamadığını fark eder. İncelediği evrak özetlerinde, fişlemelerde gülünç yanlışlıklar yapar. Bunun yanında bürodaki iş arkadaşlarının gönül rahatlığı içerisinde olmaları dikkatini çeker. Onların kaygısız olmalarının nedeni dinî inançlarından mı geliyor yoksa bu ruh sükûnunu onlara tasavvuf mu veriyor diye sorgular. Onun sorularını Osman Fişer cevaplar.

“- Neden kaygısızlar?

- Çünkü bütün bu yaptıklarının bir kuruntu ve hayal olduğuna; geçici, aldatıcı ve değersiz olduğuna inanıyorlar.

- Bunlar deli mi?

Osman Fişer kötü kötü gülümsedi:

- Tımarhane dışındaki deliler... Bunlar tasavvufa inanmışlar. Olgun insan olmaya, Allah'la bir olmaya çalışıyorlar.

Pusat'ın kaşları çatıldı:

- Allah'la bir olmak mı? Bu da ne demek?

- Yani Allah'ın varlığı içinde erimek istiyorlar...

- Huzur içinde yaşamaları bundan mı ileri geliyor?

- Tabii...

Selim Pusat başını önündeki kâğıda eğip konuşmayı kesmekle beraber tasavvufun insana huzur verdiğini yeniden işiterek başka hayallere kaptırıp kendini koyuverdi.” (s. 152)

Bürodaki çoğu kişinin benzer şekilde davranmalarını anlatıcının tasavvufa bağlaması Selim'in zihnindeki şabloya uygun olmaları ile açıklanabilir. Selim en baştan ön yargılıdır, tasavvufu sevmiyordur. Birlikte olduğu arkadaşlarının yaptıkları işi savsaklamaları, özensiz davranmaları, her şeyin geçici olduğunu düşünmeleri tasavvufun yanlış yorumlanmasıdır. Çünkü tasavvuf İslam'ın temel kurallarına ters bir uygulamanın içerisinde olamaz. *Kur'an* ve sünnette ise insanın yaptığı işi düzgün ve güzel yapması gerektiğine dair birçok uyarı vardır.

Dikkat çeken bir diğer özellik ise askerî tarihe ait evrakı tasnif komisyonu gibi ciddi bir büroda çalışanların çoğunun tasavvufî yönlerinin olmasıdır. Allah'la bir olmak, O'nun varlığı içerisinde erimek daha çok bir dergâhta yaşanabilir. Anlatılanlara göre iki kişi hariç diğerleri sufi gibidir. Hepsinin tasavvufu yanlış yorumlaması ise sıra dışı bir hal olarak görülebilir.

Selim Pusat akşam eve döndüğünde her zamankinden farklı tavırlar sergiler. Büyük odadaki gezintisini yapmaz, bir koltuğa yaslanır ve gözlerini kitaplara dikerek

düşüncelere dalar. Kırk dakika boyunca hiç kıpırdamaz. Onun bu durumu eşi Ayşe'nin dikkatinden kaçmaz. Ondaki bu değişikliği merak etmeye başlamıştır ki Selim tasavvufun ne olduğunu tekrar sorar. Ayşe şaşkınlıktan elindeki kalemi masaya düşürür. Çünkü eşi dünyada askerlikten başka her şeyi reddeden, felsefe, tasavvuf, hukuk gibi konuları lüzumsuz ve saçma bulan birisidir. Bu soruların mutlaka mühim bir sebebi olmalıdır. Sorarak bunu öğrenemeyeceğini bildiğinden onunla konuşarak ruhunun derinliklerine inmeye, böylece bir ipucu yakalamaya karar verir. Eşinin bu konuyu sorgulamaya devam etmesine sevinen Ayşe, bir konuyla ilgilenmesini onun yeniden hayata bağlandığının işareti olarak görür ve mutlu olur.

“- Tasavvuf bir nevi din felsefesidir.

- Yani?

- Yani din duygusunu ve düşüncesini dinin anlattıklarından daha ileriye götürerek ruhları doyurup kandırmak sistemidir.

Selim, gözlerini yine kitaplara dikerek biraz düşündükten sonra sordu:

- Tasavvuf, dini inkâr mı eder? Yahut basit ve eksik mi bulur?

- Ne inkâr eder, ne de eksik bulur. Yalnız, olgun insanların dindeki hakikate tasavvufla erişeceğini iddia eder.

- Şu halde, kesin ve şaşmaz kaideler sistemi olmasına rağmen din herkes tarafından başka türlü anlaşıyor demektir.

- Tabii... Mezhepler neden doğdu? Bazen bir dinin iki mezhebi arasındaki çarpışma, iki ayrı dinin çarpışmasından çok sert ve kanlı olmuştur. Müslümanlıkta Sünnilerle Şii'lerin, Hristiyanlıkta Katoliklerle Protestanların savaşları ne kadar kanlı ve kıyııcıdır. Tasavvuf bunun önüne geçmek için çalışmıştır.” (s. 153-154)

Ayşe'nin Selim'e verdiği cevaplardan onun da tasavvufu tam bilmediği yahut yanlış yorumladığı anlaşılır. Çünkü tasavvuf din felsefesi değildir, felsefeden tamamen farklı bir alandır. En başta felsefe akli merkeze alıp kâinatı ona göre yorumlarken tasavvuf var olan her nesneye kalp gözüyle bakar.

Felsefe; bir bütün olarak varlığın doğası, bilgi ve hayatın yaşanma tarzıyla ilgili, özü itibariyle akla dayanan, sistematik eleştirel düşünüş biçimidir. Varlığı inceleyerek insanın yaşamını, beşeri değerleri sorgular. İnsan yaşamının ve eylemlerinin kendilerine dayanacağı genel ilkelerin bilgisini ortaya koymaya çalışır (Cevizci, 2019: 176-177). Felsefe, ideal bir dünyanın nasıl olması gerektiğini açıklar ama bunu hayatın kendisinde gerçekleştiremez. İyi, güzel hakkında insanlara bilinç verir, bir özlem ve arayıp gerçekleştirme ihtiyacı duyurur (Hançerlioğlu, 1977: 151). Faaliyete geçerek insanları huzura ulaştırmaz, onları mutlu etmez.

Tasavvufun önem verdiği şeyler zühd, güzel ahlak, kalp temizliği, nefis ile mücahede, kitap ve sünnete sarılma, Allah'a tam teslimiyet, Hakk'a vuslat, ruh hayatıdır (Cebecioğlu, 1987: 387). Tasavvuf, derli toplu bir zihinle Allah'ı zikretmek, sema ile vecde gelmek ve Kur'an ve sünnete uyarak amel etmektir. Tasavvuf en başta *Kur'an* ve sünnet kaynaklıdır ve insan terbiyesini hedefler. Bu terbiye sistemini Hz. Muhammed'in öğrettiği edep üzerine inşa etmeye çalışır. Maksudı da Allah'ın rızasına ulaşmış olgun insan yetiştirmektir. Tasavvufun tamamıyla edepten ibaret olduğunu söyleyenler bile vardır. Bu durumda insan yaşadığı her an edebe riayet ederse Allah dostu olur. Burada herkes için genel bir kavramdan bahsedilemez. İnsanların fitratları ayrı ayrı olduğuna göre tasavvufu hayatına yansıtış biçimi, edebe uygun davranıp davranmaması da farklı olacaktır.

Tasavvufun amaçlarından ilki kalbi temizlemektir. Büyük günahlardan uzak durmak, yapılan hatalardan kalbi arındırmak gerekmektedir. Kalp ihsan mertebesine ulaştığında Allah'ı görüyor gibi bir şuur ve hassasiyete sahip olur.

Din felsefesi, dinin özünü inceleyip açıklamaya çalışan bir disiplindir. Dinlerin Tanrı, yaratma, vahiy, ibadet, ebedi hayat gibi ilgilendiği alanları felsefe sorgular. Var olup olmadıkları ile ilgilenir. Felsefede Tanrı'nın varlığı yokluğu veya diğer dinî kavramlar tartışılırken tasavvufta Tanrı'nın var olduğu en başta kabul edilir. Vahdet-i vücûd, sadece Allah vardır onun dışında bir varlık yoktur, anlayışına dayanır. Kişi bu bilgiye akıl yürüterek, felsefe yoluyla değil manevi tecrübeler yaşayarak ulaşır. Mutlak vücud akıl veya sezgilerimizle kavranamaz. Felsefecilerin en sonda ulaşmaya çalıştığı sonuca sufiler başlangıçta iman ederler. Felsefe bilgi kaynağı olarak akli temel alır.

Tasavvufu ise rüya, ilham, mûkaşefe yoluyla bilgi elde edilir. Dolayısıyla tasavvufun din felsefesi olduğunu söylemek doğru değildir.

Ruh, zaman zaman kalple eş anlamlı olarak kullanılır. Sufiler ruhu, bedene hayat veren mana, latif bir varlık, aydınlık şeklinde tarif ederler. Beden ve ruh insanın iki farklı şekilde görünümüdür. Romanda Ayşe'nin bahsettiği “ruhun doyup kanması” manevi olarak üst makamlara çıkmasını ifade eder. Beden nasıl ki susadığında devamlı su içiyorsa ruh da tasavvuf yolunda tadacağı lezzetlerle kanacaktır.

Romanda Ayşe'nin olgun insan olarak ifade ettiği kişi insan-ı kâmil olan kişidir. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet itibariyle tam ve ergin olan insandır. Kâmil insanın sözleri doğru, işleri iyi, ahlakı güzeldir. Marifet sahibidir. Eşyayı ve ondaki hikmetleri bilir (Aydın, 2000: 331). İnsanın ulaşabileceği en üst noktaya ulaşan kâmil insanın içi huzurla, mutlulukla dolar. Bütün yaratılmışların üzerinde manevi bir makama ulaşır. Kâinata bakışı sıradan bir insaninkinden çok farklılaşır.

Mezhepler ve meşrepler dinin daha güzel yaşanmasını amaçlar, dini açıklar, yorumlar, tefsir eder. Dini tahrip etmek, onu değiştirmek, insanları yanlış yollara sevk etmek gibi bir gayeleri yoktur. Her insanın dine bakışı, dini yaşayışı kendine özgüdür. Mezheplerin dinin yaşanmasını kolaylaştırması gibi tasavvuf da benzer şekilde insanlara hakikate ulaşma yolunda yardımcı olmaya çalışır. Tasavvuf kişinin kendi içine bakmasını öğütler. Kendini bilen Rabbini bileceğini söyler. Sorunlar, çatışmalar, savaşlar çıkarmanın çözüm yolu olmayacağını insanların anlamasını ister. Büyük sufi kişiliklerin sevgi, hoşgörü, paylaşma öğretileri tüm insanlara hitap eder. Onların hayat ve dünya görüşü insanlar arasındaki sorunların çözülmesine yardımcı olur.

Ruh Adam romanında bazı konuları yeni öğrenen Selim hayretler içerisinde kalır. Bir öğrenci merakıyla dinlemeye devam eder. Bir yandan da aklına takılan soruları Ayşe'ye yöneltmekten geri durmaz.

“- Tasavvuf da birçok kollara ayrılmış ve bunlar da kendi aralarında mücadele etmiştir ama bu mücadele fikir alanında kalmış, büyük mutasavvıflar, ayrı sistemlerine rağmen birbirlerine saygı göstermiştir.

Selim hâlâ kavrayamamıştı:

- Rica ederim: Tasavvufun temelini kısaca söyler misin? diye sordu.

Ayşe büsbütün canlanmıştı. Anlatmaya başladı:

- Tasavvufun esasî kâinatın Tanrı'dan ibaret olduğu; her varlığın, her şeyin bu Tanrı'nın bir tecellisinden, görünüşünden ibaret bulunduğu düşüncesidir." (s. 154)

Kâinatın esasının Tanrı olduğu sözleri ile kast edilen vahdet-i vücud anlayışını ortaya koyan Muhyiddin İbnü'l Arabî'dir. Arabî'ye göre ilahî zat cisim, çokluk onun organlarıdır. O, sayıların kendisinden çıkıp çoğaldığı birdir. O, birçok görüntüyü yansıtan aynadır. O, kabaran deniz, duyu algıları ise O'nun dalgalarıdır. Bu teori yaratılan ile yaratan arasındaki farkı azaltmıştır. Böyle bir anlayışta bir "tanrı insan" kavramı ortaya çıkabilecektir. Bu durum; hak-batıl, sevap-günah, dindar-dinsiz farkının ortadan kalkmasına, peygamberlik kurumunun anlamsız olduğu fikrine yol açabilecektir (Kaya, 1999: 522). Arabî'nin eserlerini ve düşünce dünyasını anlayamayan kişiler bunu yanlış yorumlamışlardır. Bu durum bazı insanların kafasının karışmasına neden olmuştur. Bundan dolayı İbnül Arabî vefatından uzun yıllar sonra birtakım eleştirilere maruz kalmıştır.

Geleneksel Batı görüşüne göre o, İslam panteizminin ya da monizminin temsilcisidir. İslam'daki canlı ve etkin bir güç olan Allah düşüncesini yıkmıştır (Schimmel, 2001: 279). İbnü'l Arabî'ye göre "Varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır." Bu cümle vahdet-i vücûdun en önemli dayanağını teşkil eder. İbnü'l Arabî Tanrı anlayışını iki gruba karşı geliştirmiştir: deist anlayış ve kaynağı hayal gücü olan pagan inançları. Akıl, Tanrı hakkında tenzihçi iken; hayal gücü teşbihçidir. Tenzihçi anlayış Tanrı-âlem irtibatını ortadan kaldırırken diğeri Tanrı'yı her şeye benzetir. Vahdet-i vücûd ise vahyin her iki gücü sınırlamasıyla ortaya çıkan bir Tanrı tasavvurudur. Bu tasavvur tenzihle teşbih arasında bir Tanrı anlayışı demektir (Demirli, 2012: 435). Onun hakkında yapılan yanlış yorumların Arabî'yi tam anlayamayanlara ait olduğu söylenebilir. Arabî yaşadığı dönemde İslam dinine hizmet eden bir anlayış içerisinde olmuştur.

Her ikisi de ulûhiyet ve ontolojik meselelere açıklama getirdiğinden, sistem kurucuları olan Spinoza ve İbnü'l Arabî'nin din anlayışları yüzünden vahdet-i vücûd panteizmle karıştırılsa da ikisi aynı şey değildir. Panteizmde Tanrı ile âlem özdeşliği söz konusu iken yani Tanrı'nın evrenden ayrı ve bağımsız bir varlığı yokken; vahdet-i vücûdda âlem, Tanrı'nın isim ve sıfatlarının tecellisidir, Tanrı zat itibariyle evrenden bağımsız bir varlığa sahiptir. Bu bağlamda panteizm monist bir sistemken, vahdet-i vücûd monist değildir. Panteizmde Tanrı hem zat hem de sıfat itibariyle içkindir. Vahdet-i vücûdda Tanrı mutlak varlık olması itibariyle aşkın, sıfat ve isimleri itibariyle içkindir. Panteizmde yaratıcı-yaratılan ayrımı yoktur. Tanrı eşyayla aynı kabul edildiğinden hulul vardır. Vahdet-i vücûdda eşya, hakikatini Tanrı'da bulan gölge varlıktır. Panteizm akıl ve zekâyâ, vahdet-i vücûd ise ledünni bilgilere dayanır (Tanrıverdi, 2012: 86-87). Onları birbirinden ayıran daha birçok özellik vardır. İbnü'l Arabî, yaşadığı müddetçe *Kur'an* ve sünnet dairesinden ayrılmamaya özen gösteren önemli sufi kişiliklerdendir.

Ruh Adam romanında Ayşe'nin tasavvufun esasları olarak kâinatın Tanrı'dan ibaret olduğu anlayışını söylemesi doğru bir bilgi değildir. Vahdet-i vücûd teorisi tasavvufun sadece bir anlayışı olarak kabul edilmelidir. Çünkü tasavvufun temeli *Kur'an* ve sünnete dayanır.

Selim'in mutasavvıfların kâinatın Tanrı'dan ibaret olduğunu nasıl keşfettiklerine dair sorusu ise Ayşe'yi hayretler içerisinde bırakır. Çünkü Selim birçok şeyde yaptığı gibi alay etmiyor ciddi ciddi bir konuyu anlamak için gayret sarf ediyordur. Ayşe elinden geldiğince ona açıklamaya çalışır. “*Bunu akılla değil, sezgi ile bulmuşlardır. Tanrı gibi sonsuz ve büyük bir varlığın akılla anlaşılmasına imkân olmadığını kabul etmişlerdir.*” (s. 154)

Selim Ayşe'yi daha fazla yormamak için ondan kendisine tasavvuf hakkında bir kitap veya makale vermesini ister. Aldığı kitapları vakit gece yarısını geçmesine rağmen okumaya devam eder. Selim ömründe ilk defa askerlik dışında bir konuyu merakla ve ilgiyle araştırmaya başlar. Ayşe ise onun sükûn içinde olduğunu anlayarak bir şey söylemeden odadan çıkar.

Sabaha kadar okumaya devam eden Selim kitabı kapatıp masaya iter. Işığın sönmediğini gören Ayşe ise sabahleyin kapıya kadar gelip içeri bakar. Selim’in yüzünde öfke veya buhran izi göremez. O anda göz göze gelirler. Selim oldukça sinirli bir ses tonuyla konuşmaya başlar.

“Senin herkes dediğin kalabalık, içinde cahilleri, hainleri, budalaları bol bol barındıran bir kuru gürültüdür. Herkes kabul etti diye ben de bu hezeyanları kabul mü edeceğim? Herkes Meryem Ana’mızın bakire olarak, hiçbir erkekle temas etmeden çocuk doğurduğunu da kabul eder. Herkes İsa’nın hem Tanrı, hem de Tanrı’nın oğlu olduğunu da kabul eder. Çünkü herkes dediğin şey bir hayvan sürüsüdür.” (s. 157)

Ayşe’nin gözleri onun bu sözleri karşısında nemlenir. Kendisi dine ve tasavvufa inanmaktadır. Kocasını Selim ise herkes dediği kalabalıktan onu ayırmamıştır. Birkaç gündür hayata bağlanmaya başladığını, anormal havadan sıyrıldığını düşündüğü Selim’in tekrar en başa döndüğünü görmek onu son derece üzer.

Ruh Adam romanının Selim tarafından sevilmeyen karakteri Yek’in tasavvuftan aklı başında olmayanların hoşlandığını bildiren ifadesi de dikkat çekicidir. “*Meyhane musikisinden zevksizler, tasavvuftan deliler hoşlanır. Biz de askerî müzikten tat alırız...*” (s. 165)

Hüseyin Nihal Atsız tasavvuf düşüncesine karşıt fikirleri olan bir yazardır. “*Çanakkale ve Sakarya’da, hatta Kore’de şehit olmak Hallac’ın yahut Nesimi’nin çılgınlık buhranları içindeki ölümlerinden şüphesiz, çok güzeldir.*” (Atsız, 2015d: 436) diyen Atsız tasavvuf düşüncesini askerî şehadeti reddeden, uyuşturucu bir düşünce sistemi olarak niteler. Bu çerçevede tasavvuf ona göre İslam’a da aykırıdır.

Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* romanında başkahraman Selim Pusat ile karısı Ayşe tasavvuf üzerine sohbet etmektedirler. Selim askerlik dışında başka bir konuyla meşgul olmayan birisidir. Karısı Ayşe onun tasavvuf konusundaki sorularına ilkin şaşırır. Ardından sorduğu her soruya içtenlikle cevap vermeye çalışır. Bazı mutasavvıfların din bilginleri tarafından dinsizlikle suçlandığını söyler. Onlardan birisi de Selim’in daha önceden ismini işittiği Mevlânâ’dır.

“- Din bilginlerinden bazıları mutasavvıfların dinsizliğini ilân etmiştir. En büyük mutasavvıflardan bazıları bile bu suçlamadan kurtulamamıştır.

- Meselâ kimler?

- En başta Muhyiddîn-i Arabî ve Mevlânâ...

Selim Pusat, Mevlânâ'yı işitmişti. Ötekini ilk defa duyuyordu.” (s. 154-155)

İbnü'l Arabî'yi varlık konusundaki görüşlerinden dolayı ciddi manada eleştirenlerden birisi Alâüddevle-i Simnânî'dir. O, vahdet-i vücûd düşüncesinin doğru olmadığını söyler, vücûd-ı hakkı “varlığı vacib olan hak” şeklinde açıklar (Gümüsoğlu, 2023: 16). Arabî'nin Fusûsü'l-Hikem eserindeki “*Eşya ile aynı olduğu halde eşyayı izhar eden Allah'ı tesbih ederim.*” ifadesini gördüğünde ona ağır bir cevap verir:

“...*Bu hezeyanı Hakk Teâlâ'ya nispet etmen nasıl caiz olur? Nasuh tevbesiyle Hakk'a tevbe et; bu kuvvetli tevbe ile Yunanlıların, Tabiatçıların, Dehrîlerin ve Şamanların bile utandığı bu tehlikeli uçurumdan kurtulasın.*” (Molla Câmi, 1971: 550)

İmâm-ı Rabbânî, İbnü'l Arabî'nin bir kısım meselelerde felsefecilere benzer görüşler beyan ettiğini, bazı görüşlerinin Ehl-i sünnet'e muhalif olduğunu iddia eder. Arabî'nin Allah-âlem ilişkisi çerçevesinde varlık düşüncesine ciddi tenkitler yöneltir (Gümüsoğlu, 2023: 17). İbnü'l Arabî'nin kendisinden sonra gelen sufiler üzerinde önemli etkileri olmuştur. Birçok tanınmış sufi onun eserlerini okuyarak düşüncelerinden eserlerinde yararlanmışlardır. Sadrettin Konevi aracılığıyla fikirleri Anadolu'da yayılmıştır.

Mevlânâ'yı insanın yaratılışı ile ilgili açıklamalarından dolayı Charles Darwin'in evrim nazariyesinin ilk habercisi olarak görenler olmuştur. Aslında onun açıklamaları evrimi değil tasavvuftaki devir anlayışını yansıtmaktadır. Ölümle birlikte beden toprağa, ruh ise mutlak varlığa kavuşacaktır (Öngören, 2004: 445). Mevlânâ ve diğer tasavvuf büyüklerinin eserleri tam manasıyla okunup anlaşılamadığı için birtakım insanlar tarafından kendi yorumları da katılarak yanlış yörengelere çekilmiştir.

Mevlânâ ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda eserleri İslamî arka planından kopartılmıştır. Ona fantastik şair, miskin kâhin, hümanist vaiz, ruhsal guru, Şamanist dansçı gibi nitelermelerde bulunulmuştur (Küçük, 2018: 24). Bu söylenenler onun tam manasıyla anlaşılamadığını gösterir. Özellikle eserlerindeki metafor ve sembollere yüzeysel değil, derinlemesine yaklaşılmalıdır. Dinî ve tasavvufî arka plan göz ardı edilmemeli, eserleri geniş bir edebî tahlille değerlendirilmelidir.

Medreseliler ile tekkeliler, fukahâ ile meşâyih arasında yaşanan teorik ve pratik tartışmalar öteden beri süregelmektedir. Fıkıh - tasavvuf ilişkileri açısından 13. yüzyılda ortaya çıkan bütün Osmanlı tarihi boyunca etkisini sürdüren Babailer isyanı önemlidir. Bu isyandan sonra bazı devlet yöneticileri tarikatlara karşı temkinli davranmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti zamanında yeni yerlerin hem fethinde hem de iskânında devlet politikalarına büyük hizmetleri geçen tarikat şeyhleri ve mensupları aynı zamanda halk tarafından da sevilmekteydiler. Bundan dolayı birçok padişah mutasavvıflara büyük bir saygı ve hürmet göstermiştir.

Fatih devrinden itibaren Osmanlı, resmi siyasetinde tamamen medreselinin İslamî prensiplerini kabul etmiş, tarikatın esrarcı, hayalci, sezici sistemine kapılarını kapatmıştır. Osmanlı şeyhülislamı, müftüsü, kadıları medrese mensuplarından seçilmiştir (Akdağ, 1979: 59). Böylece devletin din alanındaki karakteri fıkha ve kitaba bağlılık biçimini almıştır.

Kahve, tütün ve afyon gibi bazı keyif verici maddelerin kullanılıp kullanılmayacağı, sema, raks gibi konulardaki tartışmalarda fıkıhçılarla bazı tasavvuf erbabı karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı döneminde fıkıh-tasavvuf ilişkilerindeki gerginliklerin sebebinin keşf ve ilham, vahdet-i vücud, zahir-batın, hulûl, vesile ve vasıta, istimdad, rabıta, Mehdi ve Mehdilik, zikir, bazı giysilerin giyilip giyilmemesi konularından kaynaklandığı görülmektedir (Koca, 2002: 83). Dinin insanlar, gruplar tarafından farklı yorumlanması bu tartışmaların ana sebeplerindendir. Medresede eğitim alanlar ile almayanlar konulara farklı perspektiflerden bakmışlardır. Nihayetinde tekkelerin ve medreselerin eğitim metodları birbirlerinden tamamen farklıdır.

Devrinin güçlü şeyhülislamı İbn Kemal, meşhur mutasavvıf Muhyiddin-i Arabî hakkında olumlu bir fetva vermiş, fıkıh-tasavvuf ilişkilerini yumuşatmıştır (Öçal, 2000: 403). Osmanlı şeyhülislamı arasında tasavvuf lehinde tavır alanlar olduğu gibi mutasavvıflarla kıyasıya mücadele edenler de olmuştur. Fahreddin-i Acemî, Fazl-ı Tebrîzî'nin hurufî görüşlerine karşı çıkmış, Çivizâde Muhyiddin Mehmet Efendi, tasavvuf ve Muhyiddin-i Arabî ile Mevlânâ gibi büyük mutasavvıflar aleyhinde tavır almıştır (Koca, 2002: 91). Çivizade, tasavvufa olumsuz yaklaşımından dolayı görevinden azledilmiştir. Bu durum Kanuni döneminde Osmanlı'nın tasavvufa nasıl baktığı konusunda bir fikir verebilir. Şeyh Bedrettin isyanı, Pir Sultan Abdal olayı gibi hadiselerin yöneticileri zaman zaman sert tedbirler almaya ittiği görülür.

Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Otel*i romanında Zebercet'in babası yakınlarından söz etmeyi sevmez. Buna karşın anası ise sözü döndürüp dolaştırıp eskilere getirir, gördüklerini, duyduklarını uzun uzun anlatır. Anlattığı kişilerden Hafsanım, Mevlana soyundan birisidir. Zebercet içinden çıkamadığı yatakta onun anlattıklarını anımsar. “*Hafsanım Mevlâna soyundanmış, çelebilerden; o sıralar kasabadaki Mevlevî Dergâhı'nın postunda oturan Abdülkerim Çelebi'nin kız kardeşiymiş.*” (s. 98)

Sokaktan geçen aracın oteli titretmesiyle Zebercet'in yatağı da titrer. Başını çevirip dışarıya bakar. Dışarıyı karanlıktır. Sokak lambaları yanıyordu. İçinden on sekiz gündür ne öldüğünü ne de sağ olarak yaşadığını geçirir ve ardından büyük dayısı Nureddin'in Halveti tekkesindeki taş odasından on sekiz gün kala “günleri bitirdim.” diyerek çıktığını hatırlar.

“Çileye girmeden kesilen saç sakalı büyümüş, yüzü ağarmış, bedeni incelmış; gömleği üstünden sarkıyormuş. Sabah-akşam kapısının önüne bırakılan tepsiden bir parça ekmekle birkaç zeytin almış yanına, günde iki kere ayakyoluna gitmek için çıktığı odasına başı önünde dönerken. Halvetî Şeyhi İsmail Dede ‘Biz yirmi iki gün saydık oğul’ diyor. ‘Yanışınız var; kırk gün oldu.’ Öteki dervişler gülüyorlar; Dede elini kaldırıyor, ‘Doğrudur; belki biz yanıldık’ diyor. Nureddin sallanıyor, olduğu yere çöküyor. Bir odaya yatırıp babasını çağırıyorlar. Haşim Bey'in getirdiği hekim bir hastalığı olmadığını, bitkin düştüğünü, yakında düzeleceğini söylüyor. Nureddin bir ara gözlerini açıp gülümsüyor; ‘Baba, her şey öyle iyi ki’ diyor. Ertesi sabah ölmüş. Yirmi sekiz yaşındaymış. ... Abdülkerim Çelebi yeğenine bir yazıcılık işi vermiş ama o istememiş; derviş olup semaya başlamadan önce dergâhta ortalık işlerini gören muhiplere katılmış. Bunların arasından seçilen, gerekince değiştirilen sakalı çıkmamış iki

oğlan Abdülkerim Çelebi'nin odasını toplar, yatağını düzeltir, yemeğini getirir, eline su dökmüş. Nureddin bir türlü ısınamamış dergâha. Dayısının üzülmesine, döneke diyenlere aldirmayıp iki aya varmadan ayrılmış; gidip Halvetî Şeyhi İsmail Dede'nin elini öpmüş. Sorulunca 'Hepsi rahatına düşkün, yiyip içip lak lak etmeye gelmişler oraya' demiş. Daha o gün kısa bir törenden sonra çile doldurmaya girmiş tekkenin taş odalarından birine." (s. 100)

Tarık Buğra'nın *Dönemeçte* romanında başkahraman Fakir Halid sufi kişiliğinin eserdeki temsilcisidir. O, günün hiçbir saatinde bozulmayan dengeli yürüyüşüyle sadece parasının değil dakikalarının da hesabını bilen, her sabah namazını kıldıktan sonra dükkânını açan biridir. Kasabanın okumuş kişilerinden Doktor Şerif, büyük bunalımlar yaşadığında onun dükkânına giderek huzur bulur. "ve hiçbir zaman hiçbir konuda 'ben' kokmayan sohbetlerine sığındıkları olmuştu." (s. 6) Halid kendini övmeyen, ön plana çıkarmayan, nefsinin geride tutmasını bilenlerdendir.

Tasavvufî sülûk uygulamalarının temel gayesi insanın şahsiyet yapılanmasıdır. Sufi gelenekte insan benliğine zaman zaman ene, nefis ve ruh adları verilmiştir. Ben aynı zamanda insan için bir denge unsurudur. Mevlânâ insanın bilinç ve endişeden ibaret olduğunu, geri kalanın et, kemik, deri ve kıldan başka bir şey olmadığını vurgular (Küçük, 2018: 43-44). Ben insan kişiliğinde çok önemlidir. Fakir Halid'in dengeli yürümesi onun bedensel ve ruhsal olarak bir eşitliği yakaladığını gösterir. Denge nefsin serbest bırakılmamasını da ifade eder.

Kasabadaki bazı insanlar gününü gün edip yaşarlarken Halid onlardan çok farklı düşünür. Dünyaya bu açıdan bakan Doktor Şerif ile "...insanoğlunun ebedî macerasına bir ölümsüzün, Mevlânâ'nın merceğinden bakabilmek için yılmaz bir sabırla uğraşıp duran" (s. 28) Fakir Halid hayatın nasıl yaşanacağı konusunda sert biçimde tartışırlar. Birbirlerinden çok farklı düşündüklerinden araları açılır fakat yine de ayaküstü selamlaşmayı ihmal etmezler. Halid, insanın dünyaya bir defa geldiğine, manevî yönden iyi bir yaşam sürmesi gerektiğine inanırken; Şerif, hayatın tadını çıkarmanın daha doğru olacağını düşünür.

Bahçesindeki çeşmede duasını mırıldana mırıldana abdestini alan, sabah namazını kıldıktan sonra dükkânının tahta kepenklerini besmeleyle açan, hayrlı müşteriler beklerken *Makalat*'ı okuyan Fakir Halid, kasabalıyı borçları yüzünden

sıkıştırmaz. (s. 38) Defterinde iki yıllık alacağı bile vardır. Tarlasından az mahsül alanların borçlarının bir kısmını ise hiç almaz.

Kasabadaki çiftçilerin bol ürün aldıkları, çok para kazandıkları yıl esnafa borç yazdıranlar memurlar olur. Önceden uzun süre borç biriktirenler çiftçilerdir. Halid, devrin değiştiğini düşünür. *“Mesnevî’den uyarıcı cümleler ve hikâyeler hatırlıyordu: Alışılmamış geçim darlıkları ve yaşayıştaki alışkanlıkların karşılanamaz hâle gelişi bir çeşit kıyâmet alâmeti oluyordu.”* (s. 41)

Karcı Yusuf’un kendi çıkardığı gazetesindeki yazıları ve onun heyecanı, coşkunu Fakir Halid’i korkutur. Çok hırslıdır ve çoğu zaman ölçüp biçmeden yazılar yazmaktadır. Fakir onda önlenemez bir büyük ve kökten değişikliğin ipuçlarını sezer. Onda Türkiye’nin yarınını görür. Fakir Halid Türkiye’nin geleceği ile ilgili tahminlerini *“Ulu Hoca’sından biliyordur.”* (s. 50) Halid kendince hocam dediği Mevlânâ’nın eserlerinden de ilham alarak tahminler yürütür. Devlet yönetimindeki tutum ve felsefe değişecektir. Bu kadar önemli bir değişme çalkantisız olmayacak, sular bulanacak, fireler, kayıplar verilecektir. Böyle değişmelerin arefesinde meydan üçkâğıtçılara, vurgunculara, her çeşit ihtirasa da açık düşecektir. Çok partili hayata geçişi anlatan Halid; radyoyu dinler, gazeteleri okur fakat iyilerin, bilgililerin, yeteneklilerin sesini sedasını bulamaz. Bundan dolayı tedirgin olur, yaşanacaklardan dolayı korkmaya başlar.

Fakir Halid, devleti, yöneticilerde olması gereken sorumluluk duygusunu, devlet geleneğini İslam dininden ve bağlı bulunduğu tarikatın eğitiminden bilir. Değilse o, rüştiye eğitimi almamıştır. Köklü bir değişimin olacağını sezer ve dertlenir. *“Ona, yetkiler ve sorumluluklar bir yana itilecekmiş, kötüye kullanılacakmış, Devlet düzeni bozulacakmış gibi geliyordu. Bir başka ve daha önemsiz olmayan korkusu daha vardı: Söz ayağa düşecek sanıyordu.”* (s. 42)

Kasabaya yeni atanan savcı yardımcısı Orhan’a adliyedeki çalışanlar hakkında Doktor Şerif bilgi verir, yorumlar yapar. Ona göre Reis Bey *“Babacan, ehli dil, kâinata metelik vermez bir Bektaşî meşreptir.”* (s. 58)

Romanın başkahramanı Doktor Şerif Bey, Handan'ın Eczacı Celal'le sözlenmesi ve aralarının açılmasından sonra kendini toplumdan soyutlar. Fırsat buldukça köylere gider, diğer zamanlarda da çarşıda yemeğini yer, evine kapanır. Bu durum Şehir Kulübünün sahibi Şükrü'nün hoşuna gitmez. Ne de olsa bir müşterisi azalmıştır. Kasabanın savcı yardımcısı Orhan da doktoru merak etmektedir. Görüşmelerinde Şükrü'nün söylediklerini kendi sözleri ile birleştirerek aktarır. “*Şükrü de ‘erenlere karışacak doktor bey galiba,’ dedi. Gerçekten öyle bir niyetiniz var mı? Fakat, anladığıma göre, camiye, tekkeye filan da gitmiyormuşsunuz.*” (s. 140) Erenlere karışmak tasavvufta sıkça kullanılan deyimlerdendir. Buradaki anlamı Hak'tan başka yerini kimsenin bilmediği insan demektir. Tekkeye giden yahut tasavvufa giren bazı kişilerde bulunan bir özellik olduğuna inanılmıştır.

Doktor Şerif bir müddet sonra tekrar Şehir Kulübünün devamlı müşterilerinden olur. Kasabalıların içine karışır. Çok geçmeden Handan'la Orhan'ın yakınlaşmaları ve son olarak da Orhan'ın Handan ile yaşadıklarını kendisine anlatması üzerine tekrar sıtma bölgelerini dolaşmaya karar verir. İki hafta boyunca geceleri gaz lambasının ışığı altında Mevlânâ ve Dostoyevski'den okumalar yapar, cümlelere, mısralara dalıp gider. “*Mevlânâ Dostoyevski'nin sağlıklı.. Mevlânâ ruhları sağlıklı insanların Dostoyevski'si.*” (s. 154) diye düşünür. İki sanatçının da insanın ruhunu iyi bir şekilde ele almaları onun dikkatini çeker. Doktor'un söylediğine göre onun için İslam dininin etkisinde, verdiği ilhamla yazan Mevlânâ daha ön plandadır.

Kasabaya döndüğünde Fakir Halid hariç diğerleri kafasında renksiz, donuk bir hal alır. Önceleri farkına vardığı Fakir Halid'le ilgili düşünceleri artık iyice netleşir. O, bambaşka bir insandır. Köylerde gördükleri, Halid'den duyduğu Mevlânâ'nın sözlerini hatırlamasına vesile olur. Peşi sıra köy enstitülü bir öğretmenin “*şu köyler için ne yapılabilir?*” sorusu aklına gelir ardından bu sorunun cevabını Halid'de bulmaya çalışır. “*Bir millet ki, aydını halkından kopmuş; halkını, inkâr ettiği, kötülediği, horladığı, ama yerine hiçbir teklif getirmediği töreleri, görenekleri, gelenekleri ve değer yargılarıyla başbaşa bırakıp gitmişti.*” (s. 155) Aydın'ın inkar ettiği kavramlar içerisinde dinî unsurlar da vardır.

Bu düşünce Tarık Buğra'nın zaman zaman yaptığı söyleşilerdeki cümleleri çağrıştırmaktadır. Ona göre kamuoyunda aydın olarak bilinen kişiler etiket, kartvizit, diploma aydınlarıdır. Çünkü onlar hakiki değerleri idrak edememişlerdir, bunu kabule bile yanaşmazlar. *“Onlar hakiki ve insani değerleri olmayan, zaman zaman da asrilik, çağdaşlık, ilericilik, devrimcilik, hümanizm, Atatürkçülük gibi hiçbir bilimsel ve objektif anlamı bulunmayan iddialarla avunan kaybolmuş insanlardır.”* (Buğra, 2018: 243) 1970'li yıllarda Türkiye'de aydın denilen insanlar çoğunlukla etiket peşinde koşan, kendisini politikaya teslim eden, ayrıcalık edinmek için çırpınan, halkın değerlerinden ya tamamen kopan ya da halkın değerlerinin tümüne saplantıyla bağlanan kişilerdir.

Buğra Mevlânâ üzerine yapılan çalışmaların çok az olmasından şikâyet eder. Batı'nın ünlü isimleri Goethe, Şekspir, Dante gibi isimlerin kendileri ve eserleri üzerine binlerce inceleme, yorumlama, açıklama yapılmışken Mevlânâ üzerine üç beş ismin çalıştığını söyler. Halkımız Mevlânâ'nın ışığına pervaneler gibi yönelmişken eğitimimiz ve diplomadan sıyrılmış aydın ilgililerimiz ondan sadece kırık dökük mısralarla beslenmeyi ummaktadır (Buğra, 2020b: 186). Aydın olarak bilinen kişiler halkın çok sevdiği bir isim olan Mevlânâ'ya da yeterince eğilmemişler, onun daha iyi daha doğru anlaşılması için araştırmalar yapmamışlardı.

Dönemeçte romanında Doktor Şerif, kasabaya geldiği ilk zamanlar sufi kişiliği ile kasaba halkının dilinde olan Fakir Halid'i bir hayli merak eder. Kasabalıya göre o, dünyanın en zengin insanıdır. *“Ama Fakir bu servetin sahibi değil, bir çeşit bekçisi, emanetçisi gibiydi.”* (s. 155) Eski Ağır Ceza Reisi ona “Emanetçi Sultana” adını takar. Osmanlı zamanında İstanbul'a gemilerle, vapurlarla gelen kimi yolcular yanlarında taşıyamayacakları ağır eşyalarını Karaköy'deki dükkânlara sonradan almak üzere ücret karşılığı bırakırlardı. Bu emanetçilerin en ünlüsü “Emanetçi Sultana” dır.

Doktor Şerif, Fakir Halid'in yanına gelmesi için bir süre bekler fakat o, bir türlü hastalanmaz, muayeneye gelmez. Doktor, en sonunda dayanamaz ve onun dükkânına gider. Onu elinde kitap okurken bulur. Fakir, Doktor'un kitaba dikkatle baktığını görünce onu alt raflardan birisine koymak ister. Doktor merakla kitabın adını sorar. Halid *Mesnevi* olduğunu ve onun bu kitabı çoktan okumuş olabileceğini söyler.

Aslında sözlerinde biraz alaycı bir ton vardır. “*Ne gezeeeeer. Mesnevî için de, Mevlâna için de bilip bileceğim lisede öğrettikleri üç buçuk şeyden ibaret. Onun da yarısını unuttuk gitti.*” (s. 156) şeklinde bir cevap alır. Doktor lafı eğip bükmeden direkt söylemiştir. Daha sonra kitaba bakmak ister. Halid’in eski yazı olduğu uyarısına eski yazıyı iyi bildiği, el yazmalarını bile sökebildiğini söyleyerek karşılık verir.

“Doktor baktı. Zifir gibi karanlık bir ahıra kapatılmış bir fil ile ömürlerinde hiç fil görmemiş adamların, filin ne menem şey olduğunu el yordamıyla anlamaya çalışmalarını anlatıyordu. Doktorun okul kitabında aynı hikâye körler üzerine idi: Kimi filin kulağını tutar; ‘Fil bir şaldır,’ der, kimi burnunu eller; ‘Hayır, bir hortumdur,’ der ve böylece aynı şey dikme olur, taht olur. Mevlâna hikâyeyi, ‘Ellerinde bir ışık, önlerinde de bir kılavuz olsaydı, karanlık da, gece de fili olduğu gibi görmelerine engel olamayacak, hepsi de onun nasıl ve ne biçim bir hayvan olduğunu kolayca anlayabilecekti,’ diye bitiriyordu.” (s. 157)

Mesnevi’nin üçüncü cildinden (1260-1270 beyitler) alınan bu hikâye Halid’e göre içinde bulundukları duruma çok uygundur. Demokrasi dedikleri şeyden büyüktен küçüğe, faydasızdan yararlıya, iyiden kötüye kadar her şey bu hikâyede anlatılanlara dönmüştür. Hikâyede Mevlânâ aynı varlığa insanlar tarafından farklı isimler verilmesini bu örnekle anlatır. İnsanlar anlama kapasitelerine, duygularına göre adlar vereceklerdir. Aynı durum çok partili hayata geçmek üzere olan, 1940’lar Türkiye’si için de geçerlidir.

Doktor Şerif, Fakir Halid ile tanıştıktan sonra her bunaldığında ona gitmeye başlar. Halid’in sözleri tasavvufi kişiliğini pekiştirecek niteliktedir. “*Bi laf bellemişler, can boğazdan gelir deye. Gelmesine gelir de, ordan da gider, bunu heç düşünmezler. ...ağalığı kim yitirmiş ki biz bulalın? Deme bana onu. Gönlünden koparsa bi efendi dersin olur biter. Yakıştırırsan onu da tabi.*” (s. 159) İkisi birbirlerini eleştirebilecek derecede yakınlaşırlar. Doktor ona Ağır Ceza Reisi’nin taktığı “Emanetçi Sultana” lakabını söyleyince kızmasını bekler. Fakat Halid tam tersine güler, keyiflenir.

“Sade ben miyim emanetçi? O da hepimiz de emanetçi değil miyiz? Emme ben kendimi hepten emanetçi sayarın.. malımın mülkümün yarıdan çoğu alınımın teri değil ki.. rahmetli bubam bana birinde, ‘len Halid’ dedi; ‘paranı pulunu kör nefesine harcarsan hakkımı helal etmen sana’ dedi. Bi kere. Dedirtmedim bi daha öyle laflar; aklı yattıydı kil yemeyeceğime..” (s. 159)

Fakir Halid, Mesnevi’de geçen “Terazisinin tartı taşı, baş yıkama kili olan bir aktarın ve kil yiyen bir müşterinin şeker tartma sırasında o kilden hırsızlama ve gizlice çalması hikâyesi” (4. Cilt 625-650 beyitler) olarak geçen hikâyeyi anlatır.

“Kil yemeye alışmış bi adam bi gün şeker almaya gider. Dükkân sahibi ona demiş ki; ‘benim dirhemlerim kildendir, az bekle de dirhem bulayım.’ Adam kil yemeye bayılır ya, ‘zararı yok, işim acele, sen onlarla tartıver şeker,’ demiş. Satıcının canına minnet. İki okkadır diye terazinin bi kefesine kil topaklarını koymuş ve şeker çuvalına gitmiş. Şekeri alırken göz ucuyla bi de ne görsün? Müşterisi killerden aşırıp aşırıp ağzına atıyor. ‘Ne âla,’ diye düşünmüş ve işini eyice ağırdan almaya başlamış: Öyle ya adam ne kadar kil yerse o kadar az şeker alacak. Kilin okkası bi para şekerinki on beş kuruş.” (s. 160)

Bu hikâyeyi uyandırılmış kimselerin sözleri olarak niteleyen Fakir Halid’in hayat anlayışının birkaç ilkesinden birisi de bu hikâyede anlatılanlar olur. Fakir, ömrün, zamanın emanet olduğuna inanır. Paraları gibi zamanlarını, ilgilerini; oyuna, eğlenceye, süse püse, aşırı giyim kuşama, yeme içmeye ayıranlar onun gözünde emanete ihanet etmiş kimselerdir. Bunlar kil yiyen adama benzemektedirler.

Romanda Fakir Halid’den sonra Doktor Şerif de *Mesnevi* okumaya başlar. Bir ova köyünde, bir ağanın odasında kör ışığın altında elinde kitaplara dalıp gider. Zihninden Fakir Halid’le ilgili düşünceler geçer. Fakir, kimseyi horlamayan, hele hele katiyen suçlamayan, su katılmamış bir halk adamıdır. Onunla birlikte, anlattığı akıl pazarı hikâyesini de hatırlar. “*Hani, Tanrı, akılları yeniden dağıtmak istemiş de, bu hayalde canlandırılması güç, hatta imkânsız mahşeri sergide, uzun uzun uğraşıp didinmelerden sonra gene kendisinin eski aklını bulup seçmiş!*” (s. 161) Doktor Şerif’in elinde *Mesnevi* ile uykuya daldığı zamanlar da olur. Böyle anlarda fiskiye, toplu rüyalar görür. Kasabada yaşanan olayları düşündüğünde Mevlânâ’nın söylediği birtakım sözler aklına geliverir.

“Birden hatırladı: Daha bu sabah okumuştı Mevlânâ’dan; ‘Ey maksadına ulaşmak için oyunlara başvuran, hoş olmayan vasıta insanı hoşlanılacak duruma ulaştıramaz.’ ... Ne diyordu Mevlânâ, hemen o mısraların ardından?

‘Sen baldan tadlı bir duruma ulaşsan bile, bu tad kötü sebebin, kötü vesilen yüzünden gidiverir. Sen, kendin tadlı ol, hoş ol.’ ...Ve o gece, o içerken, Mevlânâ’nın iddiası -bir kehânetin gerçekleşmesi gibi- yüzyıllarca sonra, bir kere daha ispatlanıyordu:

‘Odunun çokluğundan aleve ne?’” (s. 236-237)

Şerif, neredeyse her akşam kulübe gitmekte ve oradaki okumuş yazmış olarak bilinen insanlarla içmektedir. Romanın sonunda Doktor, Fakir Halid’in sufi kişiliği ve okuduğu *Mesnevi*’nin etkisiyle alkolü bırakır, tövbe eder. Artık kulübe de gitmez. Namaza başlar ve yatsıdan sonra *Mesnevi* okur. Artık kulübe giden kasabanın aydın kesimi denilebilecek insanlardan uzak durur hatta onlardan tiksindir. Onları, sert biçimde kendi iç dünyasında eleştirir. Onlar, doğruyu, yararlıyı, iyiyi bilmektedirler fakat bunların gereğine göre yaşamamaktadırlar. Bununla ilgili bir sözü Fakir ona söylemiştir. “*Cahalız biz, doktor bey. Hocanın dediğini yap da, yaptığını yapma deriz. Halbukiysen dediğini yapmayan hocadan adama hayır mı gelirmiş.. öyle değ mi, Allasen?..*” (s. 263) Doktor Şerif tövbe ettikten sonra, Peygamber’in yaptığı iki önemli davranışı kendi hayatına tatbik etmeye çalışır: “*Resulullah bir şeye bakacağı zaman başını döndürüp bakmaz, ona bütün vücuduyla dönerdi. ...Nurlu ve ve mübarek gözleri gökyüzünden çok yeryüzüne bakardı.*” (s. 263)

Şerif, romanın başlarında sevdiği Handan’dan romanın sonunda tamamen vazgeçer. Onun Orhan’la olan ilişkisine ses etmez. İkisinin yaşayacağı macera zerre kadar umrunda değildir. “*Onun meselesi artık, ‘yeryüzüne bakmak’ idi.. bütün vücuduyla dönerek bakmak!*” (s. 264)

Roman içerisinde Şerif’in herhangi bir içsel kaygı yaşamadan yahut dinle ilgili birisiyle ciddi bir tartışma yaşamadan birden tövbe etmesi, namaza başlaması, sonra rast geldiği Peygamber’in bir sözünü hayatına tatbik etmeye çalışması dinî anlamda ani bir aydınlanma yaşadığını gösterir. Bu durum romanın bir kusuru olarak göze çarpar. Çünkü bunları bir anda ve ciddi bir gerekçe sunulmadan, sebep gösterilmeden yapmıştır. Bir macera, yolculuk yaşamaz. Köylere gidip birkaç kere düşüncelere daldığının söylenmesi yazar tarafından yeterli görülmüş olmalıdır. Ayrıca onun üzerinde çok etkili olan ve romanda sufi kişiliği temsil eden Fakir Halid’le de yeterince oturup sohbet etmezler. Roman içerisinde onun kalbine dokunabilecek bir diyalogları yoktur. Fakir Halid’in romanın başında varken uzun sayfalar boyunca bir daha görünmemesi ise romanın bir başka kusurudur. Örneğin romanın 54-154. sayfaları arasında Fakir Halid hiçbir şekilde yoktur.

Halid romanda yeterince işlenmemiş, bu da Şerif'in tövbesinin romanda yapay durmasına neden olmuştur. Mesela Halid romanda Şerif'ten başka kimseyi tasavvuf yoluna çekmez. Sadece kasabalıların ondan övgüyle bahsettikleri söylenir. Eczacı Celal, Handan, Orhan veya başka herhangi bir roman karakteri ile bir sohbeti yoktur. Sanki sadece Doktor Şerif'i irşad etmek için romana eklenmiş sufi kişilik gibidir. Din konusunda olduğu gibi politikada da Şerif'i kendi benimsediği yola getiren odur. İlk başlarda siyasetten çok uzak olan Şerif, romanın sonunda Ankara'dadır.

Çınarlı kasabasında aydın kesimden arınan sadece Şerif'tir. Diğerleri her gece kumara ve alkole devam ederler. Halid ile tanıştıktan sonra birdenbire aydınlanma yaşayan Şerif kulüp arkadaşlarından tiksindir. Onların da doğru yolu bulmaları için ne Halid'in ne de onun bir çabası vardır. Bahsedilen durumlar romanın başkahramanı Doktor Şerif'in ve sufi kişilik Halid'in olay örgüsü ile bütünleşemediklerini gösterir.

Dönemeçte romanında yazarın olayların geçtiği mekân olan kasabayı toplumun protipi olarak anlattığı görülmektedir. Kasabada yaşananlar cumhuriyet modernleşmesi sonrasındaki halkın durumunu anlatması açısından önemlidir. Doktor'a adaylık teklif edildiği zamanlarda Fakir Halid onu bir akşam evine yemeğe davet eder. Beş yüz kilometre ötedeki il merkezinden iki konuğu daha vardır. Konukları tarikattendirler, tasavvuftan gelen bir kültüre, dünya görüşüne sahiptirler. Sorumluluk ve hüküm verme iddiasındadırlar. Kendilerini çevrelerinde olup bitenlere karşı söz sahibi sanmaktadırlar. Akıllarının yatmadığı durumlara itiraz ediyorlar, inandıkları şekilde konuşuyorlardır. Doktor demokrasiyi çok övünce tel tel sakallı ve Horasan tipli olanı önce Bektaşî'den bir nükte, ardından da *Mesnevi*'den bir hikâye anlatır.

“...iyilerle akıllı erenler bi kenara çekiliverirse, olmasına dimokrasi dedikleri şey de olur da, hani Bektaşinin aptessiz namazı gibi olur. Herif, ben kıldım oldu, demiş ya.. çok geçmez, biz de; yaptık oldu, vesselam demek zorunda kalırız deye korkarın. ...

Sen daha eyi bilin ya, benden hatırlatması: Hazret, Aslan ile Tavşan Hikâyesi'nde, ‘Kuyunun karanlığı halkın verdiği karanlıklardan daha iyidir. Halkın ayağını tutan, halkla karışıp danişan başını kurtaramamış, selamete erememiştir’ der... bildin, değ mi?’ (s. 266-267)

Doktor kendisine ders verdiklerini düşündüğü bu adamlara ilkin kızar fakat sonrasında onlara hak verir. Öyleki sohbetleri yatsı sonrasına kadar devam eder. Özellikle Horasan tiplisinin bir başkasından, delikanlıdan aktardığı sözler onun siyasete bakışını değiştirir ve Fakir Halid'in vesilesiyle bir süre sonra politikaya girer. Delikanlı, siyaseti kötü gören bir Darülfünun hocasına şöyle söylemiştir: “*Seyaseti güççük görün, güççük adamlara bırakın, sonacığma da o güççük gördüğün adamların çıkardıkları kaanoonlara uyun deyvermiş.*” (s. 267-268) Tarikatten olan Horasan tipli adam nihayetinde siyaset konusunda dinden verdiği örneklerle Doktor'un üzerinde hayli etkili olur.

Romanda alkolik tapucu, aşırı miktarda rakı içen birisidir. Şehir Kulübünün sahibi Şükrü onu kast ederek “*Atatürk hastalığıyla ölmeye karar vermiş.*” (s. 215) der. Doktora başvuracak kadar hastalandığında Doktor Şerif, onun karaciğerinin sapasağlam olduğunu anlamıştır. Şükrü'ye “*O işe Rufailer karışır.*” (s. 215) şeklinde karşılık verir.

Bu ifade halk arasında metafizik, akıl dışı olayları izah etmek için kullanılır. Rufailer cezbe halinde iken normal insanların izah edemeyeceği biçimde vücutlarına şiş, hançer, bıçak gibi aletleri batırırlar. Bu işe Rufailer karışır demek bu işe cinler karışmış demeye benzer. İşin içinde akılla mantıkla açıklanamayacak gizemli, anlaşılmaz şeyler var demektir. İfade normal yollarla açıklanamayan, anlaşılması güç ya da karmaşık görülen olaylar için alaycı bir dille söylenmiş. Şerif işin doğaüstü boyutları olduğunu ima ederek aslında doktorluk bir mesele olmadığını ifade ediyor. Anlatıcı mizahi yahut taşlayıcı bir üslup kullanmıştır.

Tapucu rüşvetle iş yapan ama aldığı rüşvetleri sadece rakıya harcayan birisidir. Dişleri çok kötü durumda olmasına rağmen onlara hiçbir harcama yapmaz. Dişlerini yaptırmaz. Rufailerin işe karışması ifadesi metindeki genel eleştirel üslubu destekler. Sistemin bozukluğu, rüşvetle iş yaptırmak, toplumda yozlaşmanın sıradanlaşması gibi durumların karşısında rasyonel açıklamalar yetersiz kalınca halk arasında bu tarz mistik, ironik laflar söylenir. Halk bunun açıklamasını Rufailer karıştı bu işe, cinler parmağını sokmuş, işin içinde başka iş var gibi sözlerle yapmaya çalışır. Rufailerin

özelliklerinden birisi ayakta da zikir yapmalarıdır. Romandaki tapucu, rakıyı devamlı ayakta içer, hiç oturmaz. Bu da ikisi arasında kurulan bir benzerlik ilişkisidir.

Tarık Buğra, Tercüman gazetesindeki köşe yazısında Neyzen Tevfik'in Mevlânâ hakkında yazdığı bir şiirden bahseder. Şiirde aykırı bir takke, omuzlara kadar dökülen saçları ile bir hippiyi andırmaktadır. Buğra çocukluğunda gördüğü dervişleri hatırlar ve onları yaşayışları, giyim kuşamları ve felsefeleri ile hippilere benzetir. Onun bu benzetmeleri rastgele değildir. Buğra buradan hareketle kılık kıyafet, giyim kuşam, hatta anlayış aykırılıklarının fazla önemsenmemesi, mesele yapılmaması gerektiğini vurgular. O dervişlerin içinden büyük şairler, büyük toplum adamları çıkmıştır. Mevlânâ, devrinde yadırganan hatta aforoz edilen, meczup ve ahlak bozucu birisi gibi görülmüş, sonradan büyük bir düşünce adamı olduğu anlaşılmıştır (Buğra, 2020b: 127-128) Tarık Buğra'ya göre görünüşler insanları büyük yanılmalara, veballere düşürebilir, bunun için insanları dış görünüşlerine göre yargılamamak gerekir. İnsanları zihinlerde mahkûm etmeden önce bilmek ve anlamak için gayret gösterilmelidir.

Mevlânâ, Tarık Buğra'nın düşünce dünyasında önemli bir yere sahiptir. O, eli kalem tuttuğundan beri Mevlânâ'yı bir ışık, bir kurtuluş yolu olarak tanıtmak için çabalamıştır. Mevlânâ yedi düvelin, yedi yüz yılın kılına toz konduramadığı değeri tartışma üstü garantiye ulaşmış birisidir. O, ulular ulusudur, kurşun geçmezdir (Buğra, 2020b: 129-130) Buğra'nın bu övgülerinin benzerleri roman kahramanlarının cümlelerinde de vardır. Dönem içerisinde incelenen romanlarında Mevlânâ manevî bir önder olarak hep ön plandadır.

Hiçbir inancın sanatçının desteği olmadan başarıya ulaşamadığını ifade eden Buğra, İslamiyet'in gelişmesinde de sanatçının büyük payının olduğunu söyler. Bu anlamda Mevlânâ olmasaydı Türklük İslamiyet'i en yüce ve en yüceltici mahiyetiyle o kadar sağlam ve o kadar kolay kavrayamayacaktır (Buğra, 2020b: 131-132). *Dönemeçte* romanındaki Fakir Halid'in Doktor Şerif'in dini daha iyi anlaması için Mesnevi'den hikâyeler anlatması buna örnektir.

Buğra Mevlânâ ve diğer tasavvuf büyüklerinin yeterince incelenmediğinden, araştırılmadığından muzdariptir. Bu isimler bir eğitimin, üniversitenin, eleştirme sanatının desteği ile millete daha iyi bir şekilde anlatılamamıştır. Hoşgörünün, sevginin, affın elçisi olan Mevlânâ bir yobazlık, taassup kozu olarak kullanılırken buna karşı çıkacak bir inceleme yapılmamaktadır. Mevlânâ'nın eserleri Türkçeye daha güzel bir şekilde aktarılmalı ve anlaşılması kolay hale getirilmelidir (Buğra, 2020b: 201). 10 Nisan 1974 tarihinde duygularını bu şekilde dile getiren Buğra, köşeyazlarıyla dikkatleri Mevlânâ üzerine çekmeye çalışır. Onun Akşehir'de geçen çocukluğunun Mevlânâ'ya olan sevgisini besleyip büyüttüğünü söylemek doğru olacaktır.

Türk romanında başkasını cezalandırmak amacıyla intihar etmek Tanzimat döneminden beri vardır. Ahmet Midhat Efendi'nin, *Dürdane Hanım* (1882) adlı eserinde, âşık olduğu Mergub'la sevişen; ondan bir çocuğu olan Dürdane Hanım, Mergub'un kendisi ve çocuğunu terk ederek onlarla ilgilenmemesi üzerine, Mergub'u cezalandırmak amacıyla zehir içerek intihar eder.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın, *Ölüm Bir Kurtuluş mudur?* adlı romanında birbirlerini seven Gülfem ile Veysi kavuşmalarına izin verilmeyince toplumu cezalandırmak amacıyla denize atlayarak intihar ederler.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* (1949) adlı romanında, Suat üniversite yıllarından sevdiği Nuran'ın Mümtaz'la nişanlanmasını ve evlilik hazırlığı yapmasını hazmedemez. Nikâh öncesi, çiftin evlendikten sonra yerleşeceği evin girişindeki holde kendini asarak intihar eder.

Mümtaz'la Nuran bir apartman dairesi tutarak, bu daireyi döşerler. Fakat evin bir anahtarı kaybolmuştur. O sıralar, apartmanın bulunduğu semtte sık sık Suat'ın görünmesi Nuran'ı ürkütür. Bir akşam, yemekli, müzikli bir ziyafet verilir. Bu ziyafette, tarih, sanat, din, musikî, şiir, felsefe, hayat, insanlık üzerine konuşulur. Aşırı alkol alan Suat, romatizmalı bir eseğin intiharından bahsettikten sonra, Allah'a inanmadığını, kendisi için Allah'ın öldüğünü söyler. Kendisini bir trenin beklediğini, ziyafetin sonunu beklemeden ayrılacağını ifade eder.

Düğüne bir hafta kalmışken iki sevgili dinlenmek üzere birkaç gün Emirgan'da kalırlar. Emirgan'dan sıkılan Nuran'ın içinde bir huzursuzluk vardır. Emirgan'da beş gün kaldıktan sonra tuttıkları eve vardıklarında kapının küçük camından sahanlığa düşen ışığı görürler. Nuran, içeride birinin olduğunu söyler. Mümtaz, Sümbül Hanım'ın ışığı açık unutmuş olabileceği ihtimali üzerinde durur. Kapıyı açtıklarında ikisinin de hiç düşünemeyecekleri bir manzarayla karşı karşıya kalırlar. Suat, evin holünde kendini tavana asarak intihar etmiştir. Bu olayın ardından psikolojisi bozulan ve dinlenmek amacıyla Bursa'ya giden Nuran, oradan yazdığı mektupta bu evliliğin gerçekleşemeyeceğini ifade eder. Suat intiharıyla, geride kalan toplumu ölüsüyle cezalandırmayı amaçlamıştır. Nuran'la Mümtaz'ın evliliğini bitirmesi onun amacına ulaştığını gösterir.

Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* (1923) romanında Hatice (Belma), Mebrure'nin bir zamanlar kendisini kandıran Behiç'le evlenme kararı aldığını duyunca kızı çağırır, ona her şeyi itiraf ettikten sonra zehir içerek intihar eder. Bıraktığı mektupta genç kızları Behiç'in elinden kurtarmak için ölümü seçtiğini bildirir. Cezalandırmak istediği kişi Behiç'tir.

Peyami Safa'nın *Yalnızız* (1951) adlı romanında; Meral, özgürlüğüne düşkün bir kız olup en büyük hayali Paris'te yaşamaktır. Arkadaşı Feriha'yla Paris'e kaçma planları yapan Meral'in bu girişimi ağabeyi Ferhat tarafından fark edilir ve engellenir. Buna dayanamayan Meral kendisini yalnızlığa mahkûm eden evin boğucu havasından kurtulmak ve geride kalanları cezalandırmak için intihar eder.

Halide Nusret Zorlutuna'nın *Aydınlık Kapı* romanında başkahraman Vildan, yakın arkadaşı Fazilet ile konuşup dertleştiği zamanalarda endişelerden, korkulardan azaplardan uzaklaşır. İçinde göklere doğru bir açılma, aydınlanma hisseder. Onu kaybettikten sonra ise teselli bulmayı, onunla konuşma isteğini onun kendisine gönderdiği mektupları okuyarak gidermeye çalışır.

Vildan, hatıralara çok önem veren bir kadındır. Elli yaşını geçtiği günlerden birisinde canının sıkın olduğu bir zaman Mukaddes Hatıralar ismini verdiği dolabını açarak buradaki isimlere bakar. Her bir çekmece ailesi, arkadaşları gibi hayatındaki

bir kişiye aittir. Üstünde Fazilet yazılı olan çekmeceyi açar. Faziletin el yazısı ile “Ay ışığından kavaklar, cennete giden yol, ağlayan söğüt, kapıdan sızan ışık, ayrılıklardan şikayet!..” (s. 329 yazılmış olan kâğıtları okur ve bunların altından bir deste mektubu çekerek alır. Vildan bunların içerisinde Fazilet’in Konya’da gönderdiği mektubu ayırır ve okumaya başlar.

Fazilet yıllardan beri hayalini kurduğu Konya’ya, Mevlânâ’nın türbesine kavuşmuş olmanın sevincini yaşamaktadır. “Nihayet işte bugün Allah nasip etti, gözyaşlarımla ıslanmış yüzümü ‘niyaz penceresi’ne dayadım.” (s. 329) Fazilet gözlerini kapatarak bir süre bekler. Kulaklarında bir ney sesi duyar, içinde ise susuzluk vardır. Hâlbuki o bu topraklara ayak basar basmaz vuslatın sonsuz aydınlığına karışıp gideceğini ummuştur. Ayrılık acısı, susuzluk, isimsiz ve çaresiz yanıp tutuşmaların hepsinin bir anda yok olacağını ve aydınlığa kavuşacağını beklemiştir. Zaman ve mekân ölçülerinin dışında sonsuz bir huzur ve sükûn duyar.

“‘Senin kapın! Senin kapın!’ diye inledim. ‘Ona giden yolu bana göster! Onun ardındaki sonsuz aydınlığa kavuşmak istiyorum!’

İçimden kopan bu niyazla içim birdenbire aydınlandı ve yepyeni seslerle dolduğumu hissettim: ‘Aydınlık Kapı!...’” (s. 331)

Fazilet, aydınlığı ses, nağme halinde duyar ve ömrünce beklediği eserinin doğduğunu düşünür. Büyük bir heyecan ve vecd içindedir. “Bunu bilmeni, duymanı isterim. Cenabı Haktan bunu temenni ediyorum Vildan... İnşallah sen de bir gün kendini aydınlık kapının eşiğinde bulunca, böyle benim gibi mesut olursun.” (s. 331) Bu kapı Mevlana’nın türbesinde Fazilet’e açılmıştır. Romana adını da veren Aydınlık Kapı’ya ulaşan Fazilet’in bu dileği Vildan için de romanın sonunda gerçekleşecektir. Vildan namazını kıldıktan sonra içinde Tanrı’nın sonsuz kudretinden bir parçanın ısıldadığını görür. Kalbi ışıkla dolmuştur. Ömründe olmadığı kadar mutludur. “Hayatı boyunca ızdırıp çektikten, kıvrandıktan, yandıktan sonra nihayet halktan hakka giden ışıklı yolu bulmuştu. İşte AYDINLIK KAPI!...” (s. 376)

Kapı, bir mekândan başka bir mekâna geçiş vazifesinden dolayı eşik olarak da görülür. Tasavvufta ise kapı, erginleşmeyi, olgunlaşmayı, başka bir hale geçmeyi ifade

eder. Seyr ü sülûk yolculuğunda bir mertebedir. İnsan kapıları aşarak maddeden manaya, kesretten vahdete doğru yol alır. Kişi böylece ruhsal anlamda olumlu dönüşümler yaşar. “*O’nunla aramızda kaskatı duran ‘cisim duvarı’ yıkılacak ‘Aydınlık Kapı’ dan geçip ona ulaşacağım.*” (s. 332) diyen Fazilet, Allah ile arasındaki maddi olan varlıkları kaldırmak istemektedir. “*Bütün yollar ‘ORAYA’ götürür.*” (s. 334) diyen Fazilet kendilerinin yürümeyi bilmediklerinden hayıflanır. Kapı açıldıktan sonra yürünecek tasavvufi yolculukların hepsinin insanı Allah’a götüreceğine inanmaktadır.

Şeyhin kapısı manevî anlamda himmet umulan yerdir. Kapıdan geçen kişi kendisini şeyhine teslim eder, onun söylediklerine göre hareket eder. Kapıdan geçmeyi kabul etmeyen kişi manevi yolculuğa başlayamaz, bedende mahkûm kalır. Kapıdan geçmek, dünyaya yüz çevirmek, talip olmak, talebin kabul edilmesi anlamını taşır. Kapıdan yahut eşikten geçmek mekânsal bir anlam taşımaz, tamamen sembolik anlamdadır. Kapının önüne gelmek kararlılık ve dayanıklılığın göstergesidir. Kapının açılmasıyla birlikte herkese hitap etmeyen, yolun zorluklarına göğüs gerebilecekler için başlayacak hususi bir yolculuk başlar.

Aydınlık Kapı romanı Vildan’ın ailesinin etrafında şekillenmiş bir eserdir. Kurguda bir akıcılık, düzen yoktur. Roman teknik açıdan kusurlarla doludur. Fazilet’in ve Vildan’ın Hak yolunu bulmaları da romanın sonunda birden olur. Öncesinde bununla ilgili bir insan ruhunun manevi gelişim sürecine dair bir emare bulunmaz. Yazar ikisini de zoraki olarak huzura kavuşturmak istemiştir. Hâlbuki maddi açıdan her türlü imkâna sahip olan ailede çocuklar çok rahat bir yaşam sürerler. Hayatta çektikleri bir sıkıntı, zorluk da bulunmaz. Fazilet’in Mevlânâ’yı çok sevdiği romanın son kısmında okunan mektuptan anlaşılır. Öncesinde buna dair bir özlemi, onun türbesine gitmek gibi bir hayali yoktur.

Vedat Türkali’nin *Bir Gün Tek Başına* romanında devrimciler tarafından çok saygı duyulan bir kişi olan Baba, gençlere nasihatte bulunurken özellikle Yunus Emre üzerinde durur ve ondan övgüyle bahseder. Ona göre Yunus Emre’den yani on üçüncü yüzyıldan sonra Türk aydını halkından kopmuştur. Aydın ile halk sadece devlet yasakları, düzenin baskısı ile değil yapı olarak da birbirinden ayrılmıştır. Duygu,

düşünce, inanç en önemlisi de yedi yüz yıldır kullanılan dil açısından da ayrıdır. Aydın halka dayanırsa güçlü olacak, korkusu kalmayacaktır.

“Ülkücü, eylemci, halkçı aydının en yüce örneğini vermiş Türk halkı. Türkmen hocasını, Yunus Emre'yi çıkarmış. En soyut kavramları, düşünceyi nasıl iletmış halka!... Ne inançtır, ne güvençtir o, halkın diline, anlama, kavrama yeteneğine!... Bugün, yüzlerce yıl sonra, onun bıraktığı, başlattığı yerden yola çıkacağız yeniden. Arada tükenip giden yüzlerce yılı düşünün.” (s. 459)

Yunus Emre Türk halkının içinden çıkmış ve onun diliyle şiirlerini yazmıştır. Onun yazdığı şiirler Türklerin İslam dinini benimsemelerini kolaylaştırmıştır. Mısralarıyla birçok din adamının yapamayacağı nitelikte halkı etkilemiştir. Anadolu'nun Türkleşmesine, Türklerin Anadolu'yu vatan olarak sahip çıkmalarına olan katkısından dolayı ülkücüdür.

Üst makamlardakilerin karşı koyamayacağı biçimde hareket ettiği için eylemcidir. Baba'ya göre Osmanlı sarayında Arapça, Farsça'ya hâkim olup o dillerin karışımıyla şiir yazarlar ayrıcalıklı olmuştur. Asya'dan kopup gelen Türk halk yığınları ile yeterince ilgilenilmemiştir. Halk sömürüldüğü için başkaldırıya ezilmiş fakat tükenmemiş, boyun eğmemiş, yaşantısını ayrı bir dünyada yürütmüştür. Yunus Emre'nin yolunu sürdürmüştür. (s. 460) Çalışan, savaşan, direnen yine de sürekli sömürülen Türk halkı olmuştur. Aydınlar ise Osmanlı sarayındadır. Sarayda bulunan şairlerin anlaşılması zor iken Yunus Emre hâlâ halkın dilindedir. Halkı, onun diliyle anlattığı için halkçıdır. Okuma yazma bilmemesine rağmen insanlara faydalı olduğu, onları aydınlattığı için de aydındır.

Yunus Emre şiirlerinde tasavvuf ile ilgili soyut kavramları sıklıkla kullanır. Sadece tasavvuf bakımından değil Türkçeyi çok iyi kullanması açısından da onun şiirleri kıymetlidir. O, dili estetik, açık, kısa söylemlerle kullanır. Şiirlerini Anadolu'nun içinden çıkmış bir halk ozanı olarak Türkçenin zengin anlatım olanaklarını kullanarak yazar. Yunus Emre; gönül, can, öz, kalp, yürek, ruh, ömür gibi soyut kavramları yaptığı benzetmelerle, betimlemelerle halkın anlayabileceği şekle büründürür.

Yunus Emre’de can, gönül, akıl gibi soyut kavramlar uçan yaratıklar olarak cisimlenir. Bunların hiç durmaksızın kanat çırpışları Allah’a ulaşmak içindir. Cennet, müminin kuş biçiminde betimlenen canlarını yakalamak için tuzak olarak görülür. Can, gönül evindeki ten içinde yer alan dosttur. Cana düşen ateş yürek yağın eritebilir. Gönül ve can, asıl vatanından ayrılarak yukarıdan aşağıya doğru düşer. Can bir kuştur, bir gün bir kuşun kafesten uçup gitmesi gibi gövdeden çıkıp gidecektir (Yaylagül, 2014: 450). Bu şekilde hem soyut kavramları halka aktarır hem de dinî düşüncenin halk arasında yayılmasını sağlar. Onun soyut kavramlarda derinleşebilmesi dergâhta aldığı eğitimin sonucudur. Türkçeye yeni yerleşen Arapça, Farsça kelimeleri kendine özgü biçimde Türkçeye mal ederek kullanır. Halkın bu sözcükleri benimsemesini sağlar. Bugün de bu kelimelerin kullanılması onun kalıcılığı yakaladığını gösterir.

Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* romanında başkahraman Selim Pusat tasavvuf konusunu merak ettikten sonra karısı Ayşe’nin verdiği kitaptaki Hallac-ı Mansur’un yaşadıklarının anlatıldığı kısmı okur.

“Bir aralık, okuduğu kitap kendisini Hallâc-ı Mansur’a getirdi. Hâllac-ı Mansur, ‘ene’l-Hak’ dediği için işkenceyle öldürülürken kendisini öldürenler için Tanrı’ya yalvarıyor ve şöyle diyordu: ‘Onları bağışla. Beni bağışlama. Mademki benim insanlığımı kendi Tanrılığında yok ediyorsun, benim insanlığımın senin Tanrılığın üzerindeki hakkı ile benim sana kavuşmama böylece sebep olan bu insanları senin de yarlıgamanı istiyorum.’

Mansûr’u parçaladılar. Her parçasından ‘ene’l-Hak’ feryadı yükseldi. Yaktılar. Külleri ‘ene’l-Hak’ diye bağırdı. Küllerini ırmağa attılar. Irmak ‘ene’l-Hak’ haykırışıyla doldu...” (s. 155-156).

Selim Ayşe’nin kendisine verdiği kitabı sabaha kadar uyumadan okur. Sabahleyin onun yanına gelen Ayşe gözlerine bakar fakat kitapla ilgili düşüncelerinin ne olduğuna dair bir ipucu yakalayamaz. Selim kitapta yazılanları hiç gerçekçi bulmamıştır. Özellikle Hallac-ı Mansur ile ilgili yazılanları oldukça saçma olarak niteler.

“- Senin din felsefesi dediğin şey bu deli saçmaları mı?

Ayşe daha da şaşırdı:

- Neresi saçma?

- Neresi değil ki? O Hallâc-ı Mansûr denilen zıpıra siz büyük adam, büyük mütefekkir diye mi bakıyorsunuz? - Büyük inanç sahibi...

- Neyin inancı?.. Kendisini Tanrı ile bir tutuyor ve Tanrı üzerindeki hakkından bahsediyor. Ene'l-Hak demenin bir mânâsı da ben Tanrı'yım demek değil mi? Tımarhaneler tanrılık, peygamberlik, padişahlık taslayan çılgınlarla doludur. Bu da onların dışında kalmış bir nümunesi olacak!..

- Asırlardır Hallâc büyük mutasavvıf ve büyük inanç sahibi olarak tanınmış ve herkes tarafından öyle kabul edilmiştir..." (s. 156-157).

Ene'l-Hakk, "Ben Mutlak Hakikatim" ya da daha sonraki çevirisiyle "Ben Allah'ım" sözü, birçok mistiğin, Hallac'ın panteist olduğu, panteizmin bilincinde olduğu kanısını edinmesine neden olmuştur. Ne var ki, Hallac'ın kuramı, yaratılmış şeylerin ötesinde, Tanrı'nın mutlak aşkınlığı; O'nu sonsuza kadar hades'ten, yani 'zamanın içinde yaratılardan' ayıran kıdem'i, yani ezeliyeti korumuştur. Bununla birlikte nadir vecd anlarında, yaratılmamış (ezeli) ruh, yaratılan insan ruhuyla birleşebilir ve o zaman mutasavvıf, Allah'ın bizzat canlı tanığı olur ve Ene'l-Hak diyebilir (Schimmel, 2001: 90). Hallac, döneminde herkes tarafından anlaşılamamış bu durum bazı karışıklıklara neden olabileceği endişesiyle idam edilmesine neden olmuştur. Söylediklerini halkın tamamının anlamaması gayet normaldir çünkü bu söz kötü niyetliler tarafından istismar edilmeye çok açıktır.

Ene'l-Hakk kavramı çok tartışılmıştır. İbn Teymiye'ye göre Hallac bu kavramla Hulul anlayışını ortaya koymuştur. Onun açısından Hallac, zındık olmakla birlikte Tanrılık iddiasıyla yalan bir felsefe ortaya koymuştur. Fakat bu kesinlikle yanlıştır. Hallac'a göre bütün dinler esas itibarıyla birdir. Aynı hakikate farklı açılardan bakarlar. Hallac, Hz. Musa ile Firavun'un sözünü eşit tutup, ikisini de hak söz olarak niteler. Gazali konuyu tecelli ve fena ile açıklar. Gazali'ye göre kalbinde Allah'ın tecelli ettiğini gören bir veli bazen mahalli olan kalbi göremez, sadece burada tecelli eden Hakk'ı görür ve o zaman enelhak der. Bundan maksat velinin kendi varlığını yok sayarak Hakk'ın varlığını dile getirmesidir. O dönemde ve öncesinde kimsenin tasavvufî düşünceleri sebebiyle idam edilmemiş olması enelhak sözünün o

devirde idam sebebi sayılmadığını gösterir. Sonraki yıllarda sufiler bu sözü benimsemişlerdir. Hallac'a karşı olan âlimler, zahir ulemasıdır. Onlar Hallac'ı zındık olarak görmüş, bazıları onun hokkabaz, gözbağcı, sihirbaz, hilekâr olduğunu söylemiştir. Fakat sonraki yıllarda bu eleştiriler azalmış, sufiler arasında da Hallac'ı reddeden kimse kalmamıştır (Uludağ, 1997: 379-380).

Tasavvufa giren bir mürid bir mürşidin gözetiminde nefsinin terbiye ederek fena-beka makamına ulaşır. Müridin kendi iradesini Allah'a teslim etmesine, Hak'ta yok olma manasında fenafillah denilmiştir. Şeyhte, resulde, Allah'ta yok olmayı özellikle tasavvuf dairesinde olmayan kişilerin tam manasıyla anlamaları zordur. Özellikle sadece zahire göre hüküm veren, insanları değerlendirenler insanların iç dünyalarındaki cezbe halini fark edemeyebilirler.

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim'in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümündeki Dördüncü Şarkı'nın 486 ile 495. mısraları arasında Yunus Emre'nin yazmış olduğu ilahi türündeki şiirin değiştirilerek Selim tarafından yazıldığı görülür. Yazar, Yunus Emre'nin yazmış olduğu şiiri postmodern romanlarda görülen pastiş tekniği ile yeniden oluşturmuştur. Öykünmenin temel amacı, biçimi taklit ederek benzerini meydana getirmektir. Pastiche, geçmişte yazılan bir metnin üslup veya içerik olarak taklit edilmesine dayanır. Bu anlatım tekniğinde metin, taklit aracılığıyla yeniden yazılır yahut tekrar edilebilir. Pastiche ile eski edebî metinler yeniden gündeme getirilir.

“Şol cennetin ırmakları, akar Allah deyu deyu.

Öğle namazında güneş, yakar Allah deyu deyu.

Geç katıldı bu kervana, Allah'ım yakındır sana,

Bir o yana bir bu yana, bakar Allah deyu deyu.

Burası Allah yapısı, açılsın cennet kapısı,

Bu imtihansa hepisi çakar Allah deyu deyu.

Bu kervanda herkes yay, rastlanmaz beye, ağaya,

İnsan aklını duaya takar Allah deyu deyu.

Dualara bağlı toprağa, düşünce saplı batağa,

Gene camiden sokağa, çıkar Allah deyu deyu.” (s. 131)

Dursun Akçam’ın *Kanlıdere’nin Kurtları* romanının sevilen din adamlarından Hafız, güzel ilahiler de söyleyen bir kişidir. Art arda birçok ilahiyi bir anda söyleyebilmektedir.

“Bilmem acep niceyim

Yolu bilmem gideyim

Kuran’ıma yoldaş et

İmanımla Gideyim

...

Mal sahibi mülk sahibi

Nerde bunun ilk sahibi

Mal da yalan mülk de yalan

Var biraz da sen oyalan” (s. 183)

Dönem içerisinde Tarık Buğra, Hüseyin Nihal Atsız, Münevver Ayaşlı romanlarında tasavvufla ilgili unsurlara yer vermeleriyle öne çıkarlar. *Gençliğim Eyvah* romanında başkarakter şeyhin olumsuz anlamda karşılığıdır. İnsanları kötü yola sürüklerken tarikatların yapılanmasına benzer bir oluşum meydana getirir. *Dönemeçte* romanında etrafına umut aşılayan, insanların dertlerine çare bulmaya çalışan sufi kişilik vardır. *Pertev Bey’in Torunları* eserinde karakterler içlerindeki boşluğu tasavvufla tanışarak doldururlar. *Ruh Adam* romanında tasavvufun ne olduğu sorgulanır, faydalı mı, zararlı mı sorusuna cevap aranır. Tasavvufi kişiliklerin öğretileri tartışılır. Halide Nusret Zorlutuna’nın *Aydınlık Kapı* adını verdiği romanında kast edilen şeyhin kapısıdır.

2.10. Dua ve Beddua Etme

Melih Cevdet Anday'ın *İsa'nın Güncesi* romanında isimsiz olan başkahraman anne babasıyla aynı evde kalmak istemez. Askerlik dönüşü bir hafta yanlarında kalır ve bir daha yanlarına gitmez. Onlarla birlikte olmaktansa uzaktan sevmeyi yeğler. Onların yanında kendisini konuk hissetmektedir. Onlardan ayrı kalınca geçmişe, çocukluğuna dair hatıraları zihninde canlanır. “*Bir de annemin, akşamları yatmadan önce dua ederken esnemesini unutmam hiç. Dua mırıltılarını bölen bu esnemeler, dinsel görevle uyku öncesinin karışması, iki dünya arasında hoş bir kardeşlik kuruyordu.*” (s. 6)

Ferit Edgü'nün *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında anlatıcının, küçük bebeğin hastalığı ile ilgilenmesi, ardından defnedilmesine eşlik etmesi bebeğin babasının ilgisini çeker ve onu evinde ziyaret ederek dua eder:

“Elinden geleni yapmışsın, söylediler. Eksik olma.

Tanrı'nın gözü üstünde olsun.

Şaşırdım. Gerçekten izleyemiyordum. Ölen çocuk? Elimden geleni yapmışım. Bana teşekkür.

Tanrı'nın gözü...” (s. 97)

Köyde salgından dolayı ikinci ölen bebek Seyit'in bebeğidir. O da anlatıcının bebeği ile ilgilendiğini duyduktan sonra iyi dileklerini bildirmek için evine gelir:

“*Eksik olma, dedi Seyit. İlgini esirgememişin. Bir çay içti sonra kalktı.*

Çıkarken öğretemene, başım gözüm üstünde olsun.

Tanrı, senin gibileri bize bağışlasın, dedi.” (s. 102-103)

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Nazmiye Erdoğan dua etmenin gücüne inanan birisidir. Sevdığı genç için de ellerini gökyüzüne açar. “*Maçlarından önce, genç boksör için yatağında saatlerce dua ediyordu.*” (s. 682)

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında çalıştığı liseden üç sene uzaklaştırılan edebiyat öğretmeni Ayşe Hanım tekrar okula döndüğünde okulun kapıcısı Hüseyin onu sıcakkanlı bir şekilde karşılar. Ayşe Hanım da ona dua ederek karşılık verir. “*Eksik olma Hüseyin. Allah gönlüne göre versin, dedi ve hızla mektep kapısına doğru yürüdü.*” (s. 23) Romanın ilerleyen bölümlerinde öğretmenler odasına gelerek ona sevgilerini ve saygılarını bildiren lise son sınıf öğrencisi üç kişiye Ayşe Hanım şu şekilde dua eder: “*Yarabbi! Bu kızlardan hiçbirinin mukadderatı benimkine benzemesin!*” (s. 56)

Vedat Türkali, *Bir Gün Tek Başına* romanında duaları birbirine yakın tipte, kalıplaşmış olarak kullanır. Romanda yer alan dualar toplumun sosyal durumuna uygun biçimde, genellikle günlük hayatta söylendiği biçimiyle kullanılır.

“*Tanrı yardımcın olsun Kenancığım. Bunca yıllık nikâhlı karı da her sene çekilmez.*” (s. 32)

“*Hay Tanrı iyiliğinizi versin çocuklar!..*” (s. 42)

“*Şeytana dayanmak zor bu çağda! Tanrı gençlerin yardımcısı olsun.!*” (s. 409)

“*Büyük adam olursun inşallah ben de görürüm.*” (s. 414)

Kenan, insanların çocuklarına zengin fakir ayırt etmeden, tam bir eşitlikle Fuzuli ve Yahya Kemal öğrettiğine inanmaktadır. Yahya Kemal'den dizeler mırıldanır. Ardından kendi kendine neden Nazım Hikmet'ten mısralar okumadığını sorar.

“Peki Nâzım? O büsbüyük ozan. Niye ondan dizeler mırıldanmıyorsun? Onu da mı unutturdular iki tokatta? Yasaklar böyle ezip kalıba sokar işte. Ne yapalım, kalıba sokanların gözü kör olsun!... Âmiin... Bu âmin de nereden çıktı? Kargışa başladık kocakarılar gibi! Âmiin! Âmiin dua içindir be! Duaya da olur, kargışa da. Konya'daki mevlit geldi aklına. ‘Allah bu kutsal toprakları Komonizm belâsından...’ Âmiin diye bağırmadılar mı? Allah bu ülkeyi kalıplara sokup ezenleri... Âmiin!... Tutamadı, gülmeye başladı birden. Tutmaya çalıştıkça arttı gülmesi. Hay Allah, rezil olacağız. Sinirleri boşalmış, güldükçe gülüyordu. Bir tanıdık görse. Taksim'in ortasında kendi kendine gülerek yürüyen bir adam. Delirdi diyecekler... Sebep

olanların gözü kör olsun, âmiin! Nasıl atsam kafamdan? Âmiin!... Taksim Anıtı'na doğru dönüp baktı durdu bir süre. Gözleri kör olsun, âmiin!..." (s. 27)

Sosyalist düşüncede birisi olan Kenan, ülkenin komünizmden korunması için dua edenlere ince bir gönderme yapmaktadır. Onların yaptığı bir nevi ülkeyi tek kalıba sokmaya çalışmaktır. Kenan kendisi de onlar için dua ederek karşılık vermektedir.

Erdal Öz'ün zaman ve tarih tam olarak verilmese de 12 Mart romanlarının işkence, sorgulama, egemen güçler karşısında yalnız kalma, kendisi ile çatışmaya düşme, bütün değerlerini sorgulayan devrimci bir portre çizme gibi özelliklerini taşıyan (Narlı, 2012: 158) romanı *Yaralısin*'de siyasi mahkûm olan başkarakter siyasi mahkûmların yanına değil de adli mahkûmların koğuşuna gönderilir. Burada tanıştığı Pehlivan Nuri cezaevinin durumu hakkında ona bilgiler verir. Söylediğine göre öbür koğuşlarda yer kalmamış, her yer siyasi mahkûmlarla doldurulmuştur. Bunların çoğu öğrenci, işçi, öğretmen, avukat, büyük okulların hocalarıdır. Ardından Pehlivan Nuri bu kişilere karşı olan saygısını saklayamaz. Birisini ise özellikle vurgular ve içten bir duada bulunur. “*Hiç bize anlattıkları gibi değil,’ diyor. ‘Yiğit çocuk. Yazık olmasa. Allah yardımcısı olsun.’*” (s. 36)

Pehlivan Nuri üç kişi bir otelde kalırken odada bulunan Marmarisli dediği birisi diğerinin parasını alıp kaçar. Suç Nuri'ye kalır ve Nuri ilk defa o zaman karakola düşer. Nuri bu karakolun ne kadar kötü bir yer olduğunu ifade eder ve kimsenin oraya düşmemesini temenni eder. “*Ama ne karakoldu. Allah düşmanımı düşürmesin. Karakolun altında ahır gibi bir yer. Tam dört gün.*” (s. 39)

Yine aynı romanda Gılay Nuri, Beşiktaş'taki kahvesini ve orada yaptıklarını romanın başkarakterine anlatır. Nuri esrarın en gencasını bulan, alıp satmayan, sadece kendisi içen biridir. İhbar edildiğinden dolayı da sık sık kahvesi basılır. Baskın anında ise zulada sakladıklarını hemen yutuverir. Nuri cümlesinin arasında Allah'a sığınmayı da ihmal etmez. “*Deli misin, Allah korusun, bir de dalga yüzünden yıllarca mahpuslarda çürümek var. Tövbe.*” (s. 83)

Aynı romanda başkarakter çeşitli işkencelere tabi tutulur. Ardından işkenceyi yapan adamlardan birisi bulundukları yere kimse düşmesin diye temennide bulunur.

“Her türlü yasanın, her türlü denetimin dışında bir yerdesin şu anda. Allah düşürmesin bir kere; ama düşürdü mü, Allah da karışamaz; biz karışırız.” (s. 93)

Füruzan’ın *Kırk Yedi’liler* romanında Seçil, evli ve iki çocuğu olan bir subaya âşık olur. Ona olan duyguları net değildir. Bunu Emine’ye şöyle anlatır: *“Geceleri kör olayım ki Tanrıya yalvarıyorum yakarıyorum onu sevmeyeyim diye. Sonra da içimdekiler geçer diye de korkuyorum. Karmakarışık şeyler işte.”* (s. 119) Bu sözleri duyan Emine onun çaresiz bir durumda olduğuna inanır.

Emine’nin ablası Seçil İzmirli zengin bir iş adamı ile evlendikten bir süre sonra uyku haplarını içerek intihar teşebbüsünde bulunur. Anneannesi onun tekrar hayata dönmesi için çok uğraşır. Eve doktor gelir. Seçil kendini suçlu hissetmektedir. Çünkü kurtulacağını hesap etmemiştir. Anneannesi ona okuyup üfleemektedir. *“Anneanneciğim neden bilmem arasız dua ediyordu. Dedemin o bilmem ne sınırı muntıkaları komutanıyken çekilmiş fotoğrafına doğru sık sık okuyup üflüyordu. Yoksa bana mıydı üflemleri dersin?”* (s. 130)

Muzaffer İzgü’nün *Halo Dayı ve İki Öküz* romanında yaşlı haline rağmen öküz parası kazanmak için yollara düşen Halo Dayı’nın gidişine üzülen karısını köylüler evinin önüne kadar getirirler ve inanmasalar da tekrar kavuşmaları için dua ederler. *“Allah kavuşdura!... dediler.”* (s. 44)

Abbas Sayar’ın *Can Şenliği* romanında başkahraman Hüseyin Ağa çevresindeki insanların ve çocuklarının vefasızlığına karşın ölmeyi ister. Kendisi cephelerden gazi olarak dönmesine rağmen etrafındakiler ona üç beş gün saygı göstermişler sonra da kendi başına bırakmışlardır.

“-Al derim şu emanetini... Almaz. Sanan ki bana dünyaya kazık çaktıracak... Vay babam vay! Adem çakamadı ki kazığı ben çakayım. Musa’sı çakamadı, İsa’sı... İki cihan serveri çakamadı ki, ben çakayım. Sonramayım ben kimim? Gıtmirden aşağılık bir kulu. Öldür, derim, öldürmez. Ellâham (herhalde) beni sınıyor.” (s. 48-49)

Hüseyin Ağa bir gece uyanır, dört bir tarafındaki karanlık onu ürkütür. Aklına mezar karanlığı gelir. Oraya yatar yatmaz kendisine bir pencere açacaklarını hayal

eder. Bu pencere hep cennete bakacaktır. Kırk yılın başında gittiği Cuma namazında hoca hutbede böyle söylemiştir.

“İman edenler için öbür dünyada Tanrının nimeti sayısızdır. Biz orada Kevser şarabı akan dereler akıttık. Bize ibadet ve taatta bulunanlar için Huriler, Gılmanlar yarattık...”

Dipdiri kesildi Hüseyin. Kaşla göz arası yarı bedenini doğrulttu: ‘Hurisi, Gılman’ı senin olsun.. Sen önce şu canımı al benim!..” (s. 54)

Bağ bekçiliği yapan Hüseyin Ağa, bağda yalnız kalmaktadır. Yalnızlığını onunla paylaştığı için can şenliği olarak gördüğü eşeğini çok sevmektedir. Terhis günü yaklaştıkça eşeğin ondan alınma ihtimali aklına gelir ve üzüldür. Çünkü merkep mal sahibinindir. Ondan ayrılmamak için dua eder. “*Tanrım bizi birbirimizden ayırmaz inşallah...*” (s. 72)

Karısı yıllar önce ölen Hüseyin Ağa’yı ziyarete gelen bir gelinin babası vefat etmiş, annesi dul kalmıştır. Ağa, yaşlı kadınla evlenmeye niyet eder. Kabul ederse kadınla ikisi yalnızlıktan kurtulacaklar, birbirlerine can şenliği olacaklardır. Gelinden anasını kendisi için talep eder. “*Duam iki dünyada da mamur eder cümlelerinizi...*” (s. 77) der. Gelin de bunu çok istemektedir. “*-İnşallah, dedi, birbirinize payanda olursunuz.*” (s. 77) Gelinin kocası gece bekçisidir ve onun gündüzleri bekçilik etmesini istemektedir. Hüseyin Ağa bunu Nail Efendi’den istediğinde gerçekleştirebileceğini söyler. “*Allah elimizin altından böylelerini eksik etmesin.*” (s. 77)

Hüseyin Ağa yeni evlendiği kadının köyüne yerleşir ve onlarla tanışmak için cami önüne gider. Konuşurken köylülere dua etmeyi de ihmal etmez. “*Allah hepinizden razı olsun. Çoluğunuzu, çocuğunuza bağışlasın. İtiniz ürsün, tütününüz tütsün... Cenab-ı Mevlâm hiç birinizi darda, bunda bırakmasın.*” (s. 151-152)

Kemal Bilbaşar’ın *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanında köyde yaşayanların birbirlerine iyi dileklerde bulundukları ve bunu duaya döktükleri görülür.

“*Allah ömürler versin Osman Ağa, çok şükür halimize, karşılığını verdi.*” (s. 7)

“*Tanrı emeğini boşa çıkarmasın...*” (s. 15)

“Gözün aydın!.. Allah başka mürüvvetlerini de göstereyim!..” (s. 61)

“Kahveleri getiren Fatma Bacı kâhyanın son sözlerini duymuştu, ‘Yoo... Bak, bu olmadı Kadir Efendi,’ dedi, Hüseyin’e Ağâ sağ olsun, var olsun Tanrı malını daha da gani etsin emme, gelir gelmez oğlumu elimden almaya kalkmasın, karışmam...” (s. 62)

“Allah sizden razı olsun... Ne diyeceğimi bilemiyorum... Bu yavrılar da büyük adam olurlar inşallah.” (s. 86)

“Allah razı olsun.. Aslan Muradım bi’ ilâcınan söktü attı canavarı garnımdan.. Nası’ dua edeceğimi bilemiyo’m.. Allah, ne muradı varsa versin.” (s. 89)

“İnşallah meramına nail olursun.” (s. 139)

“Allah seni anana bağışlasın!..” (s. 152)

“Avluda toplananlar, ‘Maşallah, Allah sahibine bağışlasın,’ diye bağırıyorlar.” (s. 180)

Fakir Baykurt’un *Kara Ahmet Destanı* romanında sıkça dua edildiği görülür. Bayram, namaz kılmaya başladığı günlerde namazdan sonra kalkmaz ve dua etmeye başlar.

“Hayırlı evlat, hayırlı avrat, hayırlı devlet!... şu Haçça’ya da azıcık akıl fikir ver ya Rabbi! Oğlanın kızın geleceklerini hayra yönelt ya Rabbiii!... Düşmanların şerrinden, şeytanların şerrinden, yükselmemizi çekemeyenlerin kuru iftirasından bizleri esirge ya Rabbiii, ya Rabbi, ya Rabbi!...” (s. 10)

Kendisini tam olarak namaza veremeyen, namaz esnasında zihni sürekli başka şeylerle meşgul olan Bayram “Benimki namaz değil seraserilik!” (s. 36) diyerek hayıflanır. Allah’ın içini bildiği hâlde ona kutsal duaları ettirmesine şaşırır. Hocaların, hâlini bilseler en uygunsuz Müslüman diye kendisini göstereceğini düşünür. Dua etmekten de geri kalmaz. “Yaramaz evlat şerrinden, hayırsız avrat şerrinden beni koru; beni görünmez kazalara, kuru iftiralara, zalim düşmanlara çattırma ya Rabbi! Beni şeytana uydurma! Bana Hazreti Eyüp Aleyhüsselam’ın sabırlarından ver yarabbi!...” (s. 36)

Köyde kendisiyle sürekli uğraşan, çalım satan muhtarın evinin ahırıyla birlikte yandığını duyan Irazca içinden geçenleri söylemeden edemez. “*Kim yaktıysa, mekânı cennet olsun! Tuttuğunu altın etsin koca Allah! Sevindim...*” (s. 115) Karanlık, içi pis kokan ahır türü bir odaya kapatılıp ertesi sabaha kadar orada bekletilen Irazca Hızır’dan yardım ister. “*‘Yetiş ya boz atlı Hızır!’ diye dua ediyordu. Ama yetişmiyordu Hızır.*” (s. 119) Köyden kasabaya doğru yola çıkarlarken muhtar onun sırtına bir taş konulmasını ister. Irazca ettiği duayı arttırır.

“*Yetiş Hızıur!... Ne zaman yetişeceksin?...*” (s. 120)

“*‘Neden yetişmiyorsun boz atlı Hızır?’ Bıraktı içinden içinden söylemeyi. Dışından söyledi. ‘Neden yetişmiyorsun, Hızır gibi!...’*” (s. 120)

“*Neden yetişmiyorsun Hızır Efendi?*” (s. 120)

Yolda giderken muhtar onu kırbaça dövmeye başlar. Kırbacın değdiği yerler ateş gibi yanmaktadır. Irazca artık yardım beklemekten vazgeçmiş gibi muhtara beddua eder. “*Elin kırılsın, dilin tutulsun da işallah, şiş kal! Ölünü köpekler yesin işallah da, kokun köyleri sarsın...*” (s. 124)

“*‘Öldüm Allaaah, yollamadın Hızır’ı!...’ diye inledi, saldı kendini. ‘Öldüm Cımbıldak Dürzü! Öldüm; elin kırılsın! Tepene yıldırım düşsün! Ensene yağlı kurşun girsin! Allah demeye gücün yetmesin! Hocalar, hafızlar yetişmesin; imansız, Kuran’sız git, sütü bozuk Hüsnü!...’*” (s. 122)

Mustafa Miyasoğlu’nun *Kaybolmuş Günler* romanında başkahraman Beşir çevresindeki insanların zor durumda olduğunu duyunca onlara dua eder. Memlekettten arkadaşı olan Kamil ile bir süre aynı evde kalan Beşir ona çocukluk yıllarından bahseder. Beşir annesi öldükten sonra kendisini de öldürmesi için Allah’a dua etmiştir.

“*Yeter dedi Kamil, anladık sıkıntını. Kendini, soyu tükenmeye yüz tutmuş garip bir mahluk gibi görmenin durumunu trajik tablolarla, etkili sözlerle anlatmaya çalışmanın manası yok. Annen öldüğünde de böyleydin sen, çok iyi hatırlıyorum. Ölmek istiyordun, ben yaşayamam, yaşamamalıyım. En çok sevdiğim varlığı kaybettikten sonra öleyim daha iyi. Kaç kere duydum, beni öldür Allah’ım diye dua ettiğini. Gizli gizli takip ettim seni, kendini öldürmeyesin diye.*” (s. 156)

Beşir, bir gece daha önce yurttan birlikte kaldıkları arkadaşı İbrahim ile dışarı karşılaşır. İbrahim kızlarla başından geçen maceraları büyük bir iştahla ona anlatır. Konuşarak yürürlerken nihayetinde otellerin bulunduğu bir sokağa dalarlar. Ardından beraber bir otele girerler. Maksudları bir kadınla birlikte olmaktır. Fakat İbrahim içeride birisi ile kavga ettiği için otelden koşarak uzaklaşırlar. Beşir, yurda döndükten sonra gusül abdesti alır ve Allah'ın kendisini affetmesi için saatlerce dua eder. Bundan sonraki hayatını düzene koymaya karar verir. Yurt arkadaşı Cem yurdun kapısının önünde bekleyen Beşir'e o gecenin Berat Kandili olduğunu söyler.

“Bu gece Berat Gecesi. Yarın her şeye yeniden başlayabilirsin. Her gecenin bir sabahı var. Berat Gecesi'nin kadri bilinmeli. Adı üstünde. Sana vaaz verecek halim yok. Mazeret bulmaya kalkma. Su ısıtıyorum, temiz çamaşırlar da var. Bu gerginlik bitmeli. Hiç değilse bu gece aldatmayalım kendimizi abi.”(s. 244)

Kaybolmuş Günler romanında başkahraman Beşir Güner'in huzur arayışı anlatılır. Tedirgin, kararsız ve umutsuz bir karakter olan Beşir'in dinî hassasiyet kazanması normal bir roman akışı içerisinde gerçekleşmez. Roman kesik kesik ilerler. Olaylar arasında kronolojik bir bağ yoktur, inandırıcılık hayli zayıftır. Eser, roman tekniği açısından kusurlarla doludur. Olaylar yüzeysel ele alınır, olay örgüsü basittir.

Attilâ İlhan'ın *Sırtlan Payı* romanında Milli Mücadele döneminde yayımlanan bir davetiye, tam metin halinde eserde yer alır. Davetiyede vatanın parçalandığı, öldürücü felaketlerin milletin üzerine yağdığı, Hak perdesine bürünen haksızların camileri çiğneyecekleri vurgulanarak halk dua etmeye çağrılır.

“Müslüman yarınki Cuma günü resmî dua günüdür!

Fatih, Sultanahmet, Beyazıt camilerinde Cuma namazından sonra Müslüman ve Türk ırklarının kurtuluşu için dua edilecektir. Vatanını seven her Müslümanın bu içtimalarda bulunması dinî vazifedir. Camilerde, evlerde Cenab-ı Hakka yalvarmak için tederru et. Duadan sonra Allah'a yükselen kalbinle Sultanahmet'e Türk ve Müslümanların koşacağı bu büyük ve umumî içtimaa gel!” (s. 67)

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında parlak bakışlı, ay yüzlü Açığma-Kün'e gönlünü kaptıran Burkay ne yaparsa yapsın onu aklından çıkaramaz. Tapıncağa gider yalvarır. Ekşi kımız içer. Tatlı şarap içip kendinden geçer. Kağan savaş açınca

atına zırhsız biner. Ama hiçbirisi sevdasını unutmasını sağlamaz. Sonunda hasta olup yatağa düşer. Burkay'ın iyi yürekli evdeşi erkeği iyi olsun diye okuyucular, bakıcılar, kamlar, bakışlar getirtir fakat hiçbir ilaç, dua, büyü fayda etmez. Burkay sonunda Şeytan Kilimbi'ye götürülür. Birlikte Şeytanlar Başı Madar'a giderler. Madar sevdiği kıza kavuşmak istiyorsa evdeşini Ejderler Kağanı Naranta'ya kurban adaması gerektiğini söyler. Burkay kabul edip evdeşini kurban eder. Naranta onu öldürür ve yer. *“Kadın ölürken ellerini göğse kaldırıp beddua etti. ‘Burkay! İyiliğe kemlik ettin. Tanrı seni bedbaht etsin. Kıyamete kadar, dünyaya her gelişinde ruhun ızdırap içinde çalkansın!’ dedi. Tanrı bu dileği kabul etti.”* (s. 8)

Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düğün Gecesi* romanı başkahraman Tezel'in şikâyet etmeleriyle başlar. Tezel, geldiği düğünden hiç memnun değildir, sürekli içmektedir. Her şeye ve herkese yönelik bir beddua dökülür ağzından. *“Allah kahretsin! Bilsem gelmezdim. Doğru dürüst içki de vermeyeceklerse, ne işim var benim bu yaşama fukaralarının töreninde?”* (s. 7) İlerleyen sayfalarda Tezel'in bunu sık sık tekrarladığı görülür. *“‘Allah kahretsin!’ diyor Tezel yeniden. ‘Allah kahretsin!..’ Onun ‘Allah kahretsin’leri bu kez karşıda, kapı önünde sıraya dizilmiş ‘yaşama fukaraları’na değil, bana. Allah kahretsin! Şu gelene bak, şu kürek mahkûmuna!”* (s. 10) Bazen cansız varlıklara da bunun yansıtıldığı görülür. *“Allah belalarını versin! Allah kahretsin! Konyak şişelerinin teneke ağzı da hep yalama çıkar oldu.”* (s. 30)

Tezel düğün gecesinde sık sık iç konuşmalar yapar. İşadami İlhan Dereli'nin o günlerde isteyip de yapmadığı neredeyse hiçbir şey yoktur. Maltepe'de, televizyon reklamlarında, Anadolu Kulübünde esir alındığını düşündüğü genç kızların sonlarının birbirine benzer olacağını tahmin eder.

“Tüh Allah kahretsin! Bu aynılığı düşünmem iyi olmadı işte. İçimde bir yanma uçverdi. Şuram tıkanı, gözlerim sulandı. Nerdeyse ağlayacağım. Çok mu içtim? Yok canım. Daha şişeden beş yudum ya aldım, ya almadım. Bu altıncı yudum, beni bana bağışlasın. İçimde kurumadık hangi köşe kaldıysa onu da kurutsun. Amin!” (s. 40)

Tezel düğünde bulunanların düşünceleri hakkında da yorum yapmaktadır. *“Çocuk belki de upuzun yatmak istiyor şuraya. Allah kahretsin! Bak, hemen iyi niyetine verdim. Beni düşündüğünü sandım.”* (s. 44) İçsel konuşmalarının bir yerinde

Okтай’la kendisi arasında bir kıyaslama yapar. “*Allah kahretsin!.. Az eşleşsem ortaya Oktay’ı kışkandığımı bile çıkarabilirim.*” (s. 67) Tezel Sami’ye doğru bakarken yine dilinden aynı sözler dökülür. “*Allah kahretsin! Allah kahretsin! Sami de cebinde bir şey sayıyor işte. Ne sayıyor? Puşt yargıcı, satılık generali, köpek ajanı, manyak çavuşu mu?*” (s. 78)

Tezel abisini pek sevmemekte, yapmış olduğu hareketleri onaylamamaktadır. Mehmet ise yığınla çevresi olduğundan Ankara’da sözünün geçtiğini, onun kendisine yardım edebileceğini, yurt dışında burs bulabileceğini bir mektupla Tezel’e bildirir. Mehmet, yardıma muhtaç haldedir, kendisine birisi destek olmalıdır.

“Abim batsın! Bıktım be. Nerden abim oluyor ha? Ben ondan bir şey istedim mi de, sen şimdi kendin için bana ondan bir şey istetiyorsun? - Elçiliklerde, golf kulüplerinde boy göstermek dedin mi avukat; gaziolarda göbek atanların alınına para yapıştırmak dedin mi, taşra esnafından azma taşeron-inşaatçı-emlakçı-parçacı kesilen abim...- Allah kahretsin!..” (s. 92)

Benzer şekilde Tezel üniversite öğrencisi Ömer’le muhabbet ederlerken konuşmalarını bir meyhanede devam ettirmeyi teklif ettiğinde Ömer’den dedikodu olur şeklinde bir cevap alır. Ömer’e ise şöyle karşılık verir: “*Allah kahretsin!*” (s. 112)

Vedat Türkalî’nin *Bir Gün Tek Başına* romanında, siyasi parti yöneticilerine beddua edildiği görülür. “*Allah belasını versin o muhalefetin, dedi. İktidardayken öyle pislettiler ki ülkeyi şimdi kendileri de gidip geberip gidecek o pisliğin içinde...*” (s. 231) 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen öncesinin siyasi, sosyal koşullarının anlatıldığı romanda, yaşanan günlerin sisli atmosferinden, olağanüstü durumlarından dolayı karakterler de zaman zaman gerginlik yaşarlar.

“*Allah kahretsin bu ev işlerini ...*” (s. 20)

“*Allah bin belasını versin.*” (s. 25)

“*Ne yapalım kalıba soğanların gözü kör olsun!... Amiiin. Bu amin de nereden çıktı ? Kargışa başladık kocakarılar gibi! Amiin. Amin dua içindir be! Duaya da olur kargışa da.*” (s. 27)

“*Sebep olanların gözü kör olsun, amiiin!*” (s. 27)

“Şöyle bir baktı tatsız melodrama bir kez daha, sonra:

-Allah cezanızı versin!... dedi.” (s. 158)

“Allah kahretsin, yarım saat önce gelemezdin değil mi?” (s. 170)

“Allah size tırnak vermesin, uyuzdan da kurtulmayın... Şu bakışa bak herifin, önce beni asar...” (s. 171)

“Allah kahretsin beni. Ne pis şeylerle doluyum yine...” (s. 280)

“Allah belasını versin! Kimin? Hepinizin!” (s. 490)

“Gözü kör olsun öyle kahpe ananın. (s. 559)

“Bebek de... Allah belasını versin bebeğin...” (s. 669)

“Adam belki ölüme gidecek üç beş gün sonra, benim mutluluğumun kaygısında. Ben... Allah belamı versin benim.” (s. 738)

Romanda meyhane ve kahvelerdeki işçi ve memurlar, Kenan’ın Demokrat Parti’den yana olan ve onun nimetlerinden yararlanan arkadaşı Rasim ve onun zengin muhiti, üniversite gençliğinin durumu verilerek toplumun çeşitli kesimlerinin panoraması çizilir. Eserin büyük kısmında edebiyat fakültesinde okuyan Günsel ve onun öğrenci örgütlenmesindeki yeri söz konusu edilir. Günsel, diğer fakülte ve hatta üniversitelilerle beraber hareket etmektedir. Baskıcı bir idare kurduğuna inandıkları Demokrat Parti aleyhinde toplu bir bilinç oluşturmaya çalışmaktadırlar (Samsakçı, 2021: 416-417). Demokrat Parti karşıtı gösteriler ve 27 Mayıs’a giden süreç ayrıntılarıyla romanda anlatılır.

Pınar Kür’ün *Yarın Yarın* romanının ilk sayfalarında romanın ana karakterlerinden Selim, İstanbul’da iskele çevresinde dolaşırken on kadar küçük çocuğun buradaki pis suda yüzdüklerini görür. Bu sırada bir çocuğun annesinin bağırtısını duyar. *“Memeet! Memet! Neredesin gözü kör olasıca? Memet diyorum! Tablayı ortalık yerde bırakmış da nereye cehennem olmuş gene? Allah belasını veresice?” (s. 2)*

Çocuklar bir anda iskelenin altına sığınır. Hepsi de Tanrı belasından çok daha korkunç bir bela gibi iskeleden haykıran kara giysili kadından kaçmak zorunda gibidirler. Kadın tekrar bağırır. “Çık dışarı, elimle geberteyim seni! Gözü çıkasica!” (s. 2)

Romanın başkahramanı Seyda, Oktay ile bir süre sonra birbirlerini çekemeyecekleri bir evlilik yapar. İkisi de diğerinden hoşlanmamaktadır ama aynı zamanda ayrılamamaktadır da. Seyda, Oktay yanında iken içinden şöyle geçirir: “Allah belanızı versin, son üç-beş yıldır, atsan atılmaz satsan satılmaz kesildiniz hepiniz. Sıkılıyorsun kızılıyorsun bana bakarken.” (s. 15)

Romanın ana karakterlerinden Aysel bir süre sonra şöhret sahibi olup çok fazla para kazanmaya başlayınca evden sokağa çıkmalarına müsaade etmeyen babalarını hatırlar. O, kendisini sokak ortasına atıvermiştir. “Allah senden razı olsun cehennem ateşlerinde kavrulasica!” (s. 57)

Aysel geceyi birlikte geçirdikleri Sulhi Gebzeli’nin yatakta uyumakta olduğunu görünce içinde ona karşı büyük bir nefret uyanır. Yataktan tekmelemek ister ama yorgun olduğu için bundan vazgeçer. “‘Bunca ay çektim madem, yarın sepetlerim serseriye,’ diye düşündü. ‘Canı cehenneme!’” (s. 236)

Selim bir gece yarısı Seyda’nın evine gelir ve onunla konuşmak için çalışma odasına geçerler. 12 Mart muhtırası olmuştur ve Selim kendisini bulamayacakları bir yer aramaktadır. Dilinden her şeye karşı bir sitem dökülür. “Allah kahretsin... Bundan sonra ne olacağı belli değil.” (s. 332)

Yusuf Atılgan’ın *Anayurt Otel*i romanında gecenin geç vaktinde otelin ziline çalınması romanın başkahramanı Zebercet’i sinirlendirir. Oysa otelin kapısında “kapalı” yazısı asılıdır. Üç kere çaldıktan sonra zil sesi kesilir. Zebercet çalanın kim olduğuna dair tahminler yürütmeye başlar. Bir kaçak, geç kalmış bir yolcu, yatakta karısına küsmüş bir adam, kovulmuş bir orospu olabileceğini düşündükten sonra günlerdir gelmesini beklediği gecikmeli Ankara treniyle gelen kadının gelmiş olabileceği ihtimalini düşünür. Ardından ona beddua eder. “Gecikmeli Ankara treniyle gelen kadın? ‘Canı cehenneme’ dedi alçak sesle.” (s. 60)

Zebercet sokakta gördüğü daha önce otelde kalan bir kadını kendisiyle birlikte olması için otele davet eder. Kadın yarım saat sonra veya üç çeyrekte geleceğini söyler fakat sözünde durmaz. Zebercet gözleri kapıda sürekli onu bekler. Gelmeyeceğini anlayınca ona sinirlenir. “*Gelmeyecekti anlaşılan. Ne bekliyordu bu kadından, ya da bir kadından? Yüksek sesle ‘Canın cehenneme’ dedi.*” (s. 83)

Füruzan’ın *Kırk Yedi’liler* romanında anlatılan ailenin babası Selahattin Bey gittikleri bir düğünde kızı Seçil’in bir adamla iki kere dansa kalkmasını eleştirir. Ona göre orada bulunan topluluk halkevlerini yok eden, ezanı Arapça okutup milleti gericilerin kucağına atan insanlardan oluşmaktadır. Böyle bir topluluğun önünde kızının dans etmesi onu hayli sinirlendirir. “*Allah kahretsin, beni rezil etmeniz yetmiyormuş gibi aynı adamla iki kere dansa kalkmak, böyle bir densizliğe ne diyelim bilmem.*” (s. 38) Selahattin Bey Seçil’in sarhoş birisiyle dansa kalkmasının ailenin adını kötüye çıkaracak olmasından çekinir.

Seçil anneannesinin annelerine beddua ettiğini Emine’ye anlatır. Anneanne Nüveyre Hanım kendisine ne yaşattı ise kızlarının da ona yaşatmasını dilemektedir. “*Ben ki annesiyim, ona tek bedduam, Ey Nüveyre kulu, diyorum. Şu gökteki beni duysun başka şey dilemem. Kızların senin bana yaptıklarını ilerde sana yapsınlar.*” (s. 107)

Emine Işınsu’nun *Çiçekler Büyür* romanında öğretmen, başkahraman İlay’ın Türk kültür ve geleneğine bağlı olmasından rahatsızlık duyar. Ve ona ceza olarak “Bir daha çocukluğumun şuursuz ve akılsız günlerine dönüp yanlış yapmayacağım.” cümlesini sayfalarca yazması emrini verir. 258 defa bu cümleyi yazan İlay bileğini ovuşturur ve bu cümleye lanet eder. “- *Allah kahretsin bu cümleyi, dedim.*” (s. 52)

“*Allah kahretsin, yakışmıyor bu sese küfür!*” (s. 60)

Yaşar Kemal’in *Yılanı Öldürseler* romanında büyükananın en büyük kaygısı ve tek derdi dünyalar güzeli Esme’nin öldürülmesidir. Bunu da ortaya bir kan davası çıkmaması için Esme’nin oğlu Hasan’ın yapmasını ister. Büyükanane en çok oğlunun katili olarak gördüğü gelini Esme’ye, onu öldürmediği için de torunu Hasan’a beddualar etmektedir.

“Hasan uyandığında büyükanası o acıklı sesiyle gene ağıt söylüyor, oğlunun kanlısı Esme’ye beddualar ediyordu. ...

Karşıdaki konaktan daha büyükananın ulumaya benzer ağıtları, bedduaları geliyordu. ...

Yalnız Hasan’ın başı beladaydı, nereye gitse, ne yapsa, nereye baksa hep büyükanası karşısındaydı. Hep bir ağıtla, bir sevgiyle, bir bedduayla karşılıyordu onu.” (s. 40)

Hasan’ın Mustafa Amcası da anasını öldürmesi için onu sürekli teşvik eder. Onun söylediğine göre kanı yerde kalmış bir baba kıyamete kadar mezarında ağlayacaktır, mezarında hiç uyuyamayacaktır hatta kıyamete kadar uyuyamayacaktır, Hasan’a beddua edecektir. Amca yeğenine bunu anlatıp onu ikna etmeye çalışır. “*O bilmez mi ki, kanı yerde kalmış bir baba kıyamete kadar kanını yerde koyana beddua eder.*” (s. 47)

Kan davası gütmek İslam öncesi Arap toplumunda çok yaygındır. Cahiliye toplumunda kan davaları, kabileler arası düşmanlık ve savaşların nedenlerindendi. İslam, bunu ortadan kaldırır, toplum hayatını inanç ve adalet temeli üzerine oturtur. İslam dinine göre haksız yere bir insanı öldürmek tüm insanları öldürmek kadar ağır bir suçtur. Birisinin işlediği cinayetin karşılığı suçun misliyle cezalandırılmasıdır. Böylece, diğer taraf haksızlığa uğradığını düşünmez. Bu yüzden de intikam alma gibi bir durum yaşanmaz. İkinci olarak katil bağışlanırsa öldürülenin ailesine belli bir kan bedeli verilir. Kan davasının ortaya çıkması da bu şekilde engellenir.

Hasan’ın babasının beddua edeceği iddiası tamamen gerçektir. Burada bir halk inancı, batıl inanç vardır. En başta babayı öldüren anne değildir, bir başkasıdır. Annenin bu durumda hiçbir kabahati yoktur. Çünkü ona âşık olan birisi evi basmış ve kocasını öldürmüştü, kadını kaçırmıştır. Romanda anlatılan, yanlış inanışta olan halkın bir çocuğun üzerindeki etkisidir. Hasan, çevresindeki propagandaya, dedikoduya, baskıya boyun eğecektir.

Yılanı Öldürseler, kadın yüzünden adam öldürme ve bu konuda köylünün tutumlarını verdiği için sosyal konulu bir romandır. Yazar, bir çocuğun kötü bir çevrede suça sürüklenişini belirtir. Toplumdaki bazı alışkanlıklar, gelenekler insana hiç de yapmak istemeyeceği şeyleri yaptırabilir. Geri kalmış toplumlarda bunların

yıkıcı etkileri daha yaygındır. Yazar, halk psikolojisinden de yararlanır. Bire bin katarak bir şeyi yayma, sonra buna inanma, aslını araştırmadan kabul etme, bu psikolojinin başlıca özellikleridir (Kaplan, 1997: 487-488).

Kemal Tahir'in *Karılar Koğuşu* romanında olaylar cezaevinde geçer. Buradaki insanların çok daraldıkları zaman dua veya beddua ettikleri görülür. Dinî değerlere çok önem vermeyen İstanbullu Murat da yarı alaycı biçimde kendisinin saf bir adam olduğunu, bedduasının insanı perişan edeceğini söyler.

“Allah belanızı versin! O sizin başçavuş bir kere mahpusa düşmeli... İnşallah düşer. Görürsünüz. Benim bedduam adamı cin gibi çarpar. Çünkü ben kalbi saf bir adamım. ... İstanbullu, ellerini kaldırıp dua eder gibi yaptı. Sonra, ‘İşte Allah’a yalvardım,’ dedi. ... Yaşa Murat Bey! Allah seni mahkûm edenlerin belasını versin.” (s. 135)

“Hoca, kalabalık Arapça sözlerden sonra ilk ‘Eyleye’ de durdu. Herkes ‘Âmin’ diye bağırdı. Eller beton tavana açılmıştı. ‘Âminler’ o kadar kalabalık, adeta başıboş, dörtmala giden bir sürü yabancı aygır gibi gürültücü ve karışık. Nihayet sıra, mevliti okutan, yani toplantının sermayedarına -daha doğrusu onun sevap hissesine- gelmişti. Rıza Bey, pencereden dışarıya işittirmek için tatlı sadasını bir misli yükselterek ‘Ve alehusus bu cemiyetimize bais ve badi zatı şerifin sünnesi meşkur, mağfur ve amelini makbul eyleye,’ dedi. Herkes yeniden, ‘Âmin!’ diye çığırıştı.” (s. 152)

Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında bedduanın az da olsa kullanıldığı görülür. Romanın ilk başlığı olan Gecekondu bölümünde roman bir oyunla başlar. Burada Hikmet ilginç bir beddua eder. “*Sonunda hiç insan sesi çıkaramazsın inşallah; hayvanca homurtulardan ibaret kalırsın.*” (s. 13)

“*Allah kahretsin! ...Neydi o deyim? İşte cehennem orasına git!*” (s. 15)

İncelenen romanlarda dua ve bedduanın günlük hayatta insanların kullandıkları şekliyle yer aldığı görülür. Karakterler bilerek veya farkında olmadan iyi yahut kötü dileklerde bulunurlar. Bazı romanlarda karakterin yaşadığı yerin ağız özelliklerine göre kelimelerde birtakım değişiklikler meydana gelir.

2.11. Peygamberler

Ruh Adam romanında Selim bir akşam evde otururken kapı çalınır. Gelen kişi kendisine bir celpname verir. Büyük Mahkemeden sanık olarak çağrılmaktadır. Kendisini akşam vakti mahkemeye çağıran kişi Yek'tir. Yek onu dünya kadar, kâinat kadar geniş meydana, mahşer kalabalığının ortasına götürür. Duruşmaya ilk olarak gelen üç melek ve üç peygamberdir. İslam dininde dört büyük peygamber ve dört büyük melek vurgulanmasına rağmen romanda üç sayısı vurgulanır. Bu melekler Cebrail, Mikail ve İsrail'dir. Ölüm meleği olan Azrail'den bahsedilmez.

Daha sonra da tanık olarak üç peygamber gelir: İlki diz çöküp ellerini kaldırarak Büyük Işık'a Ey Ahuramazda diye seslenen Zerdüşt'tür, ikincisi avuçlarını birleştirip baş eğen, Büyük Işık'a Ey edebî Nirvana diye seslenen Buda'dır, üçüncüsü ise alnını yere sürüp ayağa kalkan Hz. Muhammed'dir.

Burada dikkat çekici olan kendisine kutsal kitap gönderilen tüm peygamberlerin yerine Zerdüşt ve Buda'nın peygamber olarak anılmasıdır. Budistlik ve Zerdüştlük, Türklerin Müslüman olmadan evvel tabi olduğu dinlerdendir (Yörük, 2019: 119). Yazar belki de Selim Pusat'ı sadece Türklerin benimsediği kutsal kişilere yargılatmak istemiştir.

Âdem semavi kitaplara göre ilk insan ve ilk peygamberdir. *Tevrat*'a göre insan, yaratılışın altıncı gününde, diğer bütün varlıklardan sonra Tanrı'ya benzer bir surette, ilk defa erkek ve dişi olarak yaratılmıştır. İkinci bir hikâyede ise önce erkeğin daha sonra da onun kaburga kemiğinden kadının yaratıldığı anlatılır. İlk insan, bizzat Tanrı tarafından yerin toprağından yapılmış, daha sonra burnuna hayat nefesi üflenerek canlı bir varlık olmuştur. Allah, Âdem'in yaratılacağı toprağı getirmesi için yeryüzüne önce Cebrail'i ve Mikail'i göndermiş, ikisi de başaramayınca bu defa "ölüm meleği" bu işe memur edilmiştir. Ölüm meleği, yeryüzünün itirazına rağmen toprağı almayı başarmıştır. Bu melek yeryüzünün çeşitli yörelerinden aldığı kırmızı, beyaz ve siyah toprak örneklerini birbirine karıştırmış, daha sonra göğe çıkarak toprağı su katmış ve onu yapışkan çamur haline getirmiştir. Çamur siyahlaşıp kokmaya başlayınca Allah bu çamurdan Âdem'i yaratmıştır (Bolay, 1988: 358-360).

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim'in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümü, Dördüncü Şarkı'nın 441. mısrasında Hz. Âdem'e atıf vardır. Âdem, yasak meyveyi yemiştir. Anlatıcı bu yasak meyvenin buğday ağacından mı yoksa elma ağacından mı yapıldığı konusunda emin değildir.

“Adem'in buğday ağacından memnu meyveyi

Yemesine - yoksa elma ağacı mıydı?” (s. 129)

Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında başkahraman Hikmet Benol, Albay Hüsamettin Bey'in hayatını ironik biçimde anlatmaya başlar. Maksudı aslında bir piyes oynamaktır. Tanrı ilk önce Hüsamettin Tambay'ın ilk atasını, insanı yaratmıştır. Burada Hikmet farklı bir anlatım tarzı ile olayları tarih sırasına göre sıralar.

“İlk Tambay, çok tanınmış bir kişiydi, eşi yoktu: Adem Tambay. O zamanlar daha savaş yoktu. Ve Adem Albay, savaşızlıktan ve kadınsızlıktan sıkıldığı için Havva'yı aradı. Rumeli Kavağı'na gitmek için vapur bekliyordu Beşiktaş iskelesinde. Daha o zamanlar Kavaklar yasak bölge değildi. Ve daha o zamanlar utanma icat edilmediği için Havva ikinci mevki bekleme salonunun tahta sıralarında otururken, Adem Albayın bakışlarından sıkılmadı. Ve ikisi de sanki koca dünyada yalnızdılar. Ve sanki bu uçsuz bucaksız topraklar üzerinde onlardan başka kimse yoktu. İşte Adem Tambay ve Havva, ilk gülümsemeyi o anda, ihtiyaç yüzünden icat ettiler.

Adem Tambay, Kuleli'de geçirmiş olduğu cinsî mahrumiyet yıllarının verdiği yorgunlukla, Havva'yı Havva'dan istedi. Ve evlendiler. Birlikte şark hizmetine gittiler. Ve Adem Albay, şark hizmetinin ikinci yılında Zühtü'yü doğurttu. Adem Tambay, Zühtü'nün tevellüdünden sonra, daha otuz ve dört yüzaltı yıl yaşadı; başka kızları ve oğulları oldu. Karısıyla kavgaya ederek iki kere evi terketti. Ve albaylığının dört ve yetmişinci yılında, bir bildiriye imza koyduğu için, sağlık sebebiyle erken emekli oldu.” (s. 78)

Nuh, büyük peygamberler arasında sayılan, kendisine inanmayan kavmi tufan ile helâk edilen peygamberdir. *Tevrat*'a göre Nuh, Âdem'in yaratılışından 1056, vefatından 126 yıl sonra doğmuştur. *Tevrat*'ın naklettiğine göre Nuh zamanında insanlar çok bozulmuştu, yeryüzünde kötülük hüküm sürüyordu. Şî't'in çocukları Kâbil'in soyundan gelen kızlarla evlenmiş, bu birleşmenin sonucunda şiddet taraftarı kötü bir nesil ortaya çıkmıştı. Bunlar kötülükte öylesine ileri gitmişlerdi ki Tanrı insanı yarattığına pişman olmuş ve büyük bir tufanla bütün insanlığı, hayvanları,

sürüngepleri ve göğün kuşlarını helâk etmeye karar vermişti. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Nuh'un Allah tarafından seçildiği, kendisine vahyedildiği, kavmine peygamber olarak gönderildiği, 950 yıl kavminin arasında kaldığı ve kavmini Allah'a kulluğa davet ettiği belirtilmektedir. Allah Nuh'un inkârcı kavminin tufanla helâk edileceğini, kendisinin ve inananların kurtulacağını bildirerek Nuh'tan bir gemi yapmasını istemiştir. Geminin inşası bitince her hayvan türünden birer çift, ayrıca boğulmasına hükmedilenler dışındaki aile fertleri ve iman eden diğer kimseler gemiye bindirilmiştir. Nuh ve ona inananlar kurtulurken eşi ve oğlu inanmayanlarla birlikte boğulmuştur (Harman, 2007: 224-227).

Ferit Edgü'nün *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında anlatıcı kendisini okuyucuya tanıtırken peygamber olan Nuh ile benzerlikler kurar. Hatta sadece benzetme yapmakla kalmaz peygamberin adının kendisinininki ile aynı olabileceği varsayımı üzerinde durur.

“Bana gelince, artık biliyorsun okuyucu, teknesi batmış ya da karaya vurup parçalanmış bir yeni zaman kaptanı, uğraş değiştirmiş, yaşamını sürdürürebilmek için kendisine bir başka uğraş seçmiş bir öğretmen (daha doğrusu, hem öğreten hem öğrenen) ... adında biri.

Diyelim ki Nuh adında biri:

(Adım Nuh olabilirdi, değil mi? bu kısa ve güzel ad sanırım çağrışımlarıyla da pek uyardı kişiliğime.)

Yeter bunca düş, bırak Nuhluğunu, diyorum kendi kendime. Ve içeri (sınıfa) giriyorum.” (s. 86)

Anlatıcı peygamber olan Nuh'un yaşadıklarını sıralamaya başlar. O, teknesine doluşan hayvanlarla konuşmuştur. Ve sonra onları kurtarmıştır. Peki kendisine Nuh sıfatını yakıştıran anlatıcı kimi kurtaracaktır, ortada bir tufan var mıdır? Burada anlatıcının okuyucuya doğrudan seslendiği görülür. Anlatıcı sadece bir kısım hayvanları değil tüm yaratıkları kurtaracağını ifade eder. Dünyanın düzenini değiştirip dünyayı yeniden kuracaktır. Sonrasında sanki bunlardan vazgeçmiş gibi kendisinin Nuh olmadığını söyler.

“(Nuh, hangi dilden konuşmuştu teknesine doluşan hayvanlarla?) İşte bir soru daha sevgili okuyucu. Bir tufan resmi ara kitaplarda, incele ve cevabı, bu kez sen ver. ...

Nuh dışarı çıktı. Sahte Nuh. Kendini Nuh sanan, Nuhluğunu kendine yakıştıran. (Hayvanları mı, insanları mı kurtaracaksın sen? Hangi tufandan?)

Sen söyle nasıl sürdürmek yaşamı?

Cevabı verdim. Korkusuzca. Nuh gibi değil, Nuh’un ağzından değil. Kendimce. Ve sessizce. (Bağırsaydım da bir şey değişmeyecekti, dağlarda yansıyan sesim verecekti cevabı.) İşte verilen iki sesli cevap:

Burda ancak var olmayanı, ama var olması gerekeni yaratarak karşı koyabilirsin.

Neye karşı koymak?

Yokluğa. Anlamsızlığa. Geçmişine.

Ne geçmiş? Geçmişimi anımsıyorum bile.

Tufan öncesindeki geçmişin mi? Onu anımsasan da olur. Hiçbir gereği yok bunun. Burda yaratılması gereken bir karşıkoyuş. Ancak bununla bulabilirsin çıkış yolunu. Nuh da öyle buldu:

Tufansa tufan, kabul dedi, Nuh. Ama ben bir tekne yapacağım ki yeryüzündeki tüm yaratıklar teknemde yer bulacaklar ve biz tufandan sonra yeniden kuracağız yeryüzünün düzenini.

Ama ben Nuh değilim ki!” (s. 87-88)

Aydın bir insanın Hakkârî’nin ıssız bir dağ köyünde insanlara faydalı olmaya çalışması, onun yeryüzünde yeni bir düzenin kurulması için verdiği çaba dikkat çekicidir. Kurgu ve anlatım, başkahramanın yeryüzünde yeni bir dünya yeni bir insan kavmi yaratma gayretini işler.

Kültürlü insanın düştüğü köy, onunla çoğu yönden karşıt düşüncelere sahip, aydının kabul etmeyeceği derecede batıl inanışları olan insanların yaşadığı bir yerdir. Tanrı’ya inanmayan başkahraman, kendi gayretiyle, ilahi bir güce sığınmadan yanlış bulduğu fikirlerle mücadele eder. İnandığı yolda tek başına olan başkahraman, engelleri aşip amacına ulaşmaya çalışır. Öncelikle onun amacı toplumun yaralarını sarmaktır. İnsanların hem maddi açıdan durumlarının düzelmesi hem de hastalıklar yüzünden ölmemeleri, sağlıklı yaşamaları için uğraşır. Bu, yokluğa, fakirliğe karşı koymadır.

O, köylülerin çocuklarının okuma yazmayı öğrenmelerini, eğitim seviyelerinin yükselmesini hedefler. İnsanların batıl inançları ve dinin yanlış yorumlanması ile ortaya çıkan davranışlarını değiştirmek için mücadele eder. Onları aydınlatmaya çalışır. Bu, anlamsızlığa karşı koyma demektir.

Başkahraman, geniş perspektiften bakıldığında aslında içine düştüğü mevcut dünya düzeninden memnun değildir. İnsanların yokluk içerisinde yaşamaları, terk edilmişlikleri, sömürülmeleri, idarecilerin onlarla ilgilenmemesi başkahramanı rahatsız eder. O, köydeki yaşama biçimine başkaldırır, bununla mücadele eder. Bu bir nevi tüm dünyaya, insanlığa karşı koymaktır. Kendini var etme çabasıdır. Bu bakımdan kendi özünü kendisi yaratır, olmak istediği tarzda var olmak ister.

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim'in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünün Dördüncü Şarkı'nın 440. mısrasında Hz. Yusuf'a atıf vardır. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atıldığında çektiği sıkıntılar şiir içerisinde okurlara iletilir.

“Boş verip bütün bu cezalara,

Hazreti Yusuf'un kuyuda çektiği ezalara,” (s. 129)

Yusuf, Hz. Yakup'un oğlu, İsrailoğullarına gönderilen bir peygamberdir. Kardeşleri Yusuf'a konuşmaları sırasında söyledikleri kötü sözleri babalarına aktardığı için öfke duyar, ayrıca babalarının sevgisinden dolayı onu kıskanırlar. Yusuf'un kardeşlerine anlattığı iki rüya onların öfkesini daha da artırır. Rüyalardan birine göre kardeşleriyle birlikte tarlada demet bağlayan Yusuf'un demeti kalkıp dikilmiş, kardeşlerinin demetleri ise onun demetinin etrafını kuşatıp önünde eğilmiş, ikinci rüyada ise güneş, ay ve on bir yıldız Yusuf'un önünde secde etmiştir. Yusuf pelerini çıkarılarak kardeşleri tarafından içinde su bulunmayan bir kuyuya atılır (Harman, 2013: 1-2).

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında yazarın yazım kurallarına uymadığı ve noktalama işaretlerini kullanmadığı 14. kısımda Necmi Bey isimli kişinin sesi Davut Peygamber'in sesine benzetilir. Davut Peygamber'in sesi güzeldir ve gürdür. O,

Zebur'u okumaya başladığında sesi dağlardan yankılanır. *“Yumuşak mavi gözlerini üzerimize dikerek sert fakat mert bir insanın bütün heybetini ifade eden ve Davut peygamberinkini andıran bir sesle sordu size ne yardımda bulunabilirim”* (s. 488)

Hız. Davud'un sesi hem çok gür hem de çok güzeldir. Hız. Davud yeryüzünde halife kılınmış, onun saltanatı güçlendirilmiş, adaletle hükmetmesi emredilmiştir. Davud, Tanrı'dan aldığı görevi sadakatle yerine getirmiş, krallığına Tanrı'nın İbrahim nesline vaat ettiği genişliği kazandırmış, onun hükümlanlığı Fırat sahillerinden Kızıldeniz kıyılarına kadar yayılmıştır. *Ahd-i Atık*'e göre Hız. Davud, otuz yaşında kral olmuş ve kırk yıl altı ay saltanat sürdükten sonra yetmiş bir yaşında vefat etmiş, Davut şehrine (Kudüs) defnedilmiştir (Harman, 1994: 21-22).

Leylâ Erbil'in *Tuhaf Bir Kadın* romanının Ana isimli bölümünde başkahraman solcu olmanın zorluklarını anlatır. Öyle ki karşılaştıkları sıkıntıları peygamberlerin yaşantılarına benzetir. Romanın başkahramanı Nermin'in peygamberlere ve insanların inançlarına yönelik yüzeysel eleştiri yaptığı görülür. Onun özlediği töre önünde sonunda gelecektir yeter ki onlar içlerindeki döneklik edenleri, yanıltıcıları, sapırtıcıları temizlesinler. O zaman Nermin'in ötekiler olarak nitelendirdiği yeşil sarıklılar tarafından peygamber gibi görüleceklerdir.

“Her birimizin bir Muhammet, İsa ya da Musa olmamız gerekiyor, her birimizin; bir tek İsa yetmiyor, bir tek Musa yetmiyor, yetmiyor... Hem de elin ayağın tutarken, alıyorlar seni aralarına bu peygamberler, ayağın sürçerse, kapaklanırsan, çevirip bakmıyorlar bile. Onlara hiç muhtaç olmadan onlarla olmalısın, öyle mi?” (s. 121)

Romanda anne ile kızın çatışmaları dikkat çekicidir. Nermin annesinin söylediği ahlakî ve dinî öğütleri dikkate almaz. Babasının ölümünden sonra annesi ile araları daha fazla açılır ve evin erkeği gibi hareket etmeye başlar. Sosyalist fikirlerini evlerine taziye gelen insanlara bile açıklamaktan çekinmez. Fakat onun düşünceleri çevresindekiler tarafından tepkiyle karşılanır.

“Durun, beni dinleyin ey kardeşlerim, büyüklerim, durun, boşuna kan dökmeyin, sizler Tanrı'yı tanırırsınız; öfkeyi, kötülüğü bırakın, hepimiz aynı kandanız, gelin el ele verelim, gelin ben sizi kurtaracağım, sizin iyi Allahınız olacağım, arkamdan gelin...’ Biri, bir yumruk

indiriyor sırtıma. ‘Tuuh sana! Allahsız karı sen mi bize peygamberlik edecesun? Töbe de, töbe de!’ diye haykırışmaya başlıyorlar.” (s. 128)

Hız. Muhammed son peygamberdir. *Kur’an*’da ilâhî emir ve yasakları tebliğ edip fert ve toplumları manevî arınmaya tâbi tutma, onlara kitap ve hikmeti öğretmek hak dini yaşayacak bir olgunluğa kavuşturma görevinin Hız. Muhammed’e de verildiği ifade edilmektedir. Bütün peygamberler hitap ettikleri toplumları eğitime tâbi tutmakla görevlendirilmişlerdir. Çeşitli ayetlerden hareketle bir Müslüman’ın Resul-i Ekrem’e karşı görevlerini, dolayısıyla gerçek bir mümin olmasının şartlarını ona inanmak, itaat etmek, onun izinden gitmek, onu sevmek ve salâtüselâmla anmak şeklinde beş kategori halinde sıralamak mümkündür. *Kur’an*’da Hız. Peygamber’in risaletinin bütün insanları kapsadığını belirten ayetin devamında Allah ile birlikte resulüne de iman edilmesi emredilmiş, bu emir başka ayetlerde iman ve itaat şeklinde tekrarlanmıştır. *Kur’an*’da Cenâb-ı Hakk’ın, resulü Muhammed’i bütün dinlere hâkim olacak hak dinin nebîsi olarak gönderdiği Resûlullah’ın son peygamber olduğu vurgulanmıştır (Topaloğlu, 2020: 437).

Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* romanında Selim Büyük Mahkemede sanık olarak bulunmaktadır. Tanık olarak ise peygamberler onun hakkında konuşacaktır. Zerdüşt ve Buda konuştuktan sonra sırada son peygamber vardır. Son peygamber Muhammed şeriata göre Selim Pusat’ı suçlu bulduğunu söyler. Onun gayrimeşru yola saptığını, içkiye dadandığını ifade eder. Selim Pusat’ın; meleklerin, babası, dedesi ve arkadaşlarının suçlamalarına itiraz etmezken peygamberlerin suçlamalarını kabul etmemesi dikkat çekicidir. En hararetli açıklamayı ise son peygamber Muhammed’e karşı yapar.

“Ben son peygamber Muhammed’im! dedi. Bu dünyaya getirdiğim ebedî şeriata göre Selim Pusat suçlu ve günahkârdır. Küçük bir kızı sevmekle zevcesine ızdırap vermiş, meşru yol dururken gayrimeşruuna sapmış ve hepsinden fena olarak da istenmediği halde bir kızın hayalinin ardından koşmuş, geceleyin onun evine girmeye kalkmış, yasak edilen içkiye dadanmıştır. Bir kadın ancak sevilir. Ona esir olunmaz. Bu, putperestliktir ve en büyük günahdır.” (s. 260)

Işık, gürlar gibi konuşarak Selim Pusat’a bu ifadelere ne cevap vereceğini sorar. Selim ise içkiyi ve güzel bir kızı sevmesini bir nevi avunma olarak görür.

Ardından Tanrı olduğu tahmin edilen ışığa sorularını sıralar. Bunlar kendisinin içki içmesi ve genç bir kıızı sevmesini makul gösterebilecek türden sorulardır.

“Ben kimseye kötülük etmedim. Kimse hakkında kötü düşünce beslemedim. Ümitleri kırılmış bir insan olarak avunmayı içkide ve bir güzeli düşünmede buldum. İçki fena ise üzümü neden yarattın? Üzümden içki yapılacağını neden Levh-i Mahfuz’a yazdın? Son peygamberin arkadaşları namaz kılarken âyetleri yanlış okumasaydı içki yasaklanacak mıydı? Çöldeki Bedevî ile bir kurmay subayın içmesi aynı mıdır? Biri sarhoş olunca her türlü herzeyi söyleyebilir. Öteki sarhoşluğun son merhalesinde bile temkinli ve iradelidir. Küçük bir kıızı sevmek günahsa son peygamber Ayşe’yi neden sevdi de aldı? Tanrı adaletinin yürüdüğü bu mahkemede de böyle haksızlıklar yapılacaksa beni cehennemin en kötü yerine atın. Atın ki tek içimde insanlığın erdemine ait son kırıntılar da yok olup gitmesin.” (s. 260-261)

Selim Pusa’tın sözleri iyilik ve kötülüğün mahiyetine, ölçüsüne ilişkin hüsn ve kubuh terimleri ile açıklanabilir. Bu mesele düşünce tarihinin çok eski dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Eski İran’da Zervaniler hem iyilik tanrısı kabul ettikleri Ahura Mazda’nın hem de kötülük tanrısı saydıkları Ehrimen’in Zervan adlı tanrıdan meydana geldiğine inanmışlardır. Onlara göre bütün iyiliklerle kötülükleri Zervan yaratmıştır. Romadaki bazı isimlerin Eski İran’dan alındığı göz önünde bulundurulacak olursa eserini yazarken Atsız’ın o dönemdeki toplum yaşantısından yararlandığı söylenebilir.

Fiillerin ahlakî değerlerinin kaynağı ve bu değerlerin hangi yolla bilinebileceği konusu İlk Çağ’daki doğa filozoflarından beri tartışılmalıdır. Sokrates, Platon, Aristoteles herkesin uyması gereken ahlakî kuralların bulunabileceğine inanırlarken, Protagoras’a göre ise insan her şeyin ölçüsüdür. Stoa felsefesinde iyilik ve kötülük tanrısal aklı ve insan aklını aşan bir gerçekliğe sahiptir. Hint düşüncesinde iyi eylemler, bireysel ruhun evrensel ruhla buluşmasına vesile olacak eylemler, güzel eylemler ise kişinin dünya bataklığında saplanıp kalmasına neden olan eylemler olarak tarif edilir. Modern felsefe düşünürlerinden İmmanuel Kant’a göre bir davranış haz, fayda gözetilmeksizin ödev hissiyle yapıldığında ahlakî olur. İyilik-kötülük akılla bilinebilir. Onun tam karşıtı olan Nietzsche’ye göre kişinin yapabileceği en doğru seçim bütün ahlakî değerleri terk edip kendisi dışında onun için iyi ve kötü olanı tayin edecek hiçbir otoriteyi tanınamasıdır.

Yahudilere göre davranış ne olursa olsun kendi toplumları ya da bireyleri zarar görüyorsa davranış kötü, fayda görüyorsa iyidir. Manevi yönü baskın olan Hristiyan ahlak kuramına göre kişi; vicdanıyla diğer bir insana iyilik yaptığını hissediyorsa yaptığı iyi, kötülük yaptığını hissediyorsa yaptığı kötüdür. Yani iyilik-kötülük akılla ya da vahiyle değil kişinin hissettiği ile bilinmektedir.

Kur'an'da adaletli davranmanın, iyilik yapmanın emredilmesi, kötülüğün hayâsızlığın, ahlaksızlığın yasaklanması hükmün verilmesinden önce fiillerin aklen bilinebildiğine işaret eder. Bunun yanında *Kur'an*'da insanların kötü zannettiği bazı şeylerin iyi olabileceği açıklanır. İnsanın iyiliğe ve kötülüğe ilişkin bilgisi mutlak bir kesinlik taşımaz. Bunları yaratan Allah'tır. İnsanın yaptığı iyilik lehine, kötülük ise aleyhinedir. Âlimlerin çoğunun görüşüne göre bir fiil Allah tarafından emredildiği için iyi, yasaklandığı için kötüdür. Yani bir fiil iyi olduğu için emredilmiş, kötü olduğu için yasaklanmış değildir. Dini sorumluluk ilahi buyruklarla sabittir. İnsan akıl gücünü kullanarak iyilik ve kötülüğü bilip ona göre davranmakla mükellef tutulamaz (Çelebi, 1999: 62).

Bazı âlimler ile İslam filozoflarına göre hüsün ve kubuh aklîdir. Bu değerler akıl yürütmekle bilinebilir. Bu kişiler aklın tek başına yeterli olduğunu savunmazlar, dini teyit etmek için bu görüşü benimsemişlerdir. Aklın bilemeyeceği hususlarda vahye ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir.

İslam akidelerini akıl temelinde izah ederek temellendirmeye çalışan büyük kelim ekollerinden Mu'tezile Mezhebine göre ahlakî davranışlar Allah'ın veya bir insanın emir ve yasaklarıyla iyi veya kötü olmazlar. Akıl ve vahiy eyleme değer yüklemes sadece var olan değerleri keşfeder, açığa çıkarır, gösterir. Bir davranışın iyiliği veya kötülüğü herhangi bir yargıcın kişisel iradesiyle belirlenen değerler değildir. Bizzat değerlendirilen objenin kendisinde bulunan veya onun bir başka objeyle ilişkisinden doğan ve bütün failerin eylemleri için geçerli değerlerdir. Onlara göre din ve dini getiren Peygamber'in doğruluğu ancak akılla bilinir. Bütün bilgilerin aslı akılda bulunur. Bilgilerin doğru veya yanlış olduğuna akılda bulunan temel ilkelerle karar verilir. Bir davranışın faydalı ya da zararlı oluşu sonucuna göre

değerlendirilmelidir ve bu sebeple bir davranışın ahirette getireceği fayda ve zarar daima hesaba katılmalıdır (Arslan, 2021: 220-222).

Mu'tezile ilahi adaleti ispat etmeyi amaçlar. İlahi fiillerde kötülük bulunmaz. Allah'ın bütün fiillerinde muhakkak bir maksat, hikmet vardır. Deprem, sel gibi doğal afetler mecazen kötüdür, gerçekte bunlar hayır ve iyiliktir. Allah var olan her şeyi insanın imtihanı için yaratmıştır. İmtihanlardan geçenleri öbür dünyada ödüllendirecektir.

Mu'tezile insan fiillerini ilahi adalet teziyle açıklar. İnsanı sorumlu tutan Allah, onun sorumluluğunun gereğini yerine getirecek şartları da meydana getirmelidir. Allah insanı akıllı, iradeli, kudretli olarak yaratmıştır. Akılla bilemeyeceği hususları bildirmek için kitap ve Peygamberler göndermiş, ona yol göstermiştir. Bu aşamadan sonra insanın iman veya inkâr etmesi, hidayete ermesi veya sapkınlığı seçmesi, iyiyi veya kötüyü tercih etmesi tamamen kendi elindedir. Bundan dolayı kişi yaptıklarından sorumludur. Allah, iyi olarak nitelenen davranışların yapılmasını ister, bu hususta imkânlar verir, iyiliğe teşvik edip ödüllendirir (Arslan, 2021: 225-226). Allah bir fiili emrediyorsa bu, o fiil iyilik vasfını taşıyor demektir; bir fiili yasaklıyorsa ise bunun nedeni onun kötülük vasfını taşımasındandır. Selim Pusat'ın romanda üzümlü yaratan Allah'ın içkiyi Levh-i Mahfuz'a yazdığını sorgulaması bu açıdan değerlendirilmelidir. Üzümlü helal iken içki haram kılınmıştır. Bu bir imtihan aracıdır. Kişiye düşen bu durumu akletmesidir.

Eş'ariler'e göre Allah, fiiller hakkında emre ya da yasaklamaya dair bir ifadede bulununcaya kadar herhangi bir değer yüküne sahip değildir. İyilik ve kötülük itibaridir, Allah bildirmeksizin akılla bilinemez. Kendisine vahiy ulaşmayan kimseler iyi olana yönelmek ve kötü olandan kaçınmakla yükümlü değildirler. Matürîdîler ise bir kısım fiillerin zati bir kısmının ise itibari olduğunu söylerler. Zorunlu bilgi gerektiren fiillerin insanlar tarafından bilinebileceğini kabul ederler fakat kişiye vahiy ile uyarı yapılmadan kişinin iyi olana meyledip kötü olandan kaçınmakla sorumlu tutulamayacağını beyan ederler (Barlak, 2022: 144-145).

İnsan Allah'ın yardımına muhtaç bir varlıktır. Akılla yapılan her türlü faaliyette Allah'ı hatırla bulundurmalıdır. Doğru bilgiye ulaşmada aklın yanında gönül de önemlidir. Akıl ve düşünceden uzaklaşıldığında bilimsel düşünceden, araştırmacı ruh yapısından da uzaklaşmış olur. Gönül yok sayıldığında insanî hisler de yok sayılacaktır. Doğru olan da bu ikisi arasındaki dengeyi tutturabilmektir.

Tanzimat Edebiyatı şairlerinden Ziya Paşa Terci-i Bend şiirinde insanların iyilikle kötülüğün ne olduğunu bilmediğini vurgular. Zalim zulüm, gadr ve hile yapar; fakat yaptığı bu işin günah olduğunu hayaline bile getirmez. Halkın malını çalan, hırsızım demez. Katil, öldürmenin vebali olduğuna ihtimal vermez. Bunlardan hangisine niye böyle yaptın diye sorsan, her biri kendisinin haklı olduğunu söyler. Dünyada iyilik ve kötülüğün müşterek bir ölçüsü yoktur. Bir memlekette eşkiya idam olunur, başka bir memlekette bu hal bir şeref ve iftihar vesilesi sayılır. Bir belde kadınların örtünmesi ayıp telakki olunur, başka bir yerde bunda bir güzellik bulunur. Mezhep olur şarabı mübah sayar, mezhep olur halkın hukukuna helal gözü ile bakar. Tavrı ve hareketi düzgün, akıllı bir adamı yakından tanır, hareketlerini incelersek, her biri delilik alameti sayılacak garip vaziyetlerle karşılaşırız. Herkes hareketlerini kendi hayaline göre doğru bulur, kimse yaptığı işi sapıklık saymaz. Hâsılı cihanda akıllılık ile deliliği, hak ile batılı ayıracak bir terazi yoktur. İzah edilmesi imkânsız olan bu işleri yapan ve yaptıran Allah'tır. Tanrı kendi mülkü olan bu varlığı keyfine göre idare eder (Kaplan, 2006: 67).

Ziya Paşa, iyilerle kötüler arasındaki karşıtlığı anlatmak ister ve kendince bir sonuca varmaya çalışır. Kâinattaki bu düzene hayret eder. Sonunda bütün bu olayların Allah'ın işi olduğunu düşünerek tatmin olmaya çalışır. *Ruh Adam* romanındaki Selim Pusat da insanların davranışları ve Allah'ın yaptığı fiillerle ilgili sorgulamalara başlar. İnsanların davranışlarını, yaratılan nesneleri anlamlandırmaya çalışır, mutmain olmanın yollarını arar. Mahkemede de kendisini haklı çıkarmak ister.

Aişe ile evlenme hadisesi Hz. Peygamber'i eleştirmek isteyenlerin bilhassa gündeme getirmek istedikleri konulardan birisidir. O'nun çocuk yaşta birisiyle evlenecek kadar kadınlara düşkün olduğu iddia edilir. Bu olay ileri sürülerek hem Peygamber'e hem de İslam dinine şiddetli saldırılar yapılır.

İlk dönem kaynaklarında genellikle Hz. Aişe'nin altı yaşında nikâhlanıp dokuz yaşında zifafa girdiği rivayet edilir. Hz. Aişe ile Peygamber'in evlilik yaşına yaklaşımlar iki grupta incelenebilir. Birinci grupta olan insanlar Hz. Aişe'nin evlilik yaşını dokuz kabul ederler. Bu kişiler rivayetleri olduğu gibi alır, bir kızın altı yaşında nikâhlanıp dokuz yaşında zifafa girmesinde herhangi bir sorun olmadığını, o toplumda küçük yaşta evliliklerin örfü uygun ve normal olduğunu iddia ederler. Çünkü Arap kadınları kendilerine has bir şekilde çabucak gelişmektedirler. Bu gruptakilere göre iklim şartları kadınların biyolojik yapısını etkilemekte, kızlar küçük yaşta ergen olmaktadır. Evlilikleri de küçük yaşta yapılmaktadır. Peygamber, Aişe'yi yanına alarak onu istediği şekilde eğitmiş, yetiştirmiştir. İkinci gruptakiler Hz. Aişe'nin evlenme yaşını 17-18'e çıkartırlar. Hz. Aişe'nin doğumu İslam'ın zuhurundan 5-6 yıl önce olmuştur ve Peygamber tarafından istendiğinde en az 14 yaşında olmalıdır. Mevlana Şibli, onun hicret esnasında 17 yaşında olmasının daha makbul olduğunu söyler. Bu durumda evlilik yaşı 18 olmalıdır (Yıldırım, 2004: 240-242).

O dönem Arap toplumunda erkekler ve kızlar erken evlendirilmekte, yaş farkına dikkat edilmemektedir. O günkü toplum kız çocukları hakkında söz hakkı tanımamak, köle olarak alıp satmak, cariye olarak kullanmak gibi olumsuz bir tavır benimsemiştir. Fizikî gelişimlerini erkenden tamamlayan çocuklar, kocalarının evinde büyümelidirler, şeklinde bir anlayış hüküm sürmektedir. O günkü anlayışa göre bu, toplum içerisinde tabii bir kabullenme şeklinde görülmektedir.

Tamamen Arap örfüne göre yapılan bu evliliğin yadırganmaması gerekir. Günümüzde bile benzer evliliklerin yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca o dönemin örfüne aykırı olsaydı İslam düşmanları tarafından bu konu mutlaka kullanılırdı ki böyle bir durum yaşanmamıştır. Bu konunun kendi tarihi dönemi göz önünde bulundurularak ve sosyal bağlamından çıkartılmadan değerlendirilmesi daha yerinde olacaktır.

Yazar Hüseyin Nihal Atsız'ın komünizm rejimine karşı çıktığı kadar İslamcılara da karşı olduğu bilinmektedir. İslamcıları yeşil komünistler olarak nitelendirmektedir. Komünizm ideolojik olarak sosyalistleri ve komünistleri tek bayrak altında tek ülkede toplamayı amaçlamaktadır. Yazar, bazı İslamcıların da benzer bir gaye güttüğünü düşünür.

“Bazı mutaassıp ümmetçiler Türkçülüğe tahammül edemiyorlar. Bütün Müslümanları birleştirip tek devlet haline getirmek hülyası ardındalar. Daha Arapların kendi aralarında bile birleşemediği gözlerine çarpmıyor da ayrı tarihi oluşmaların sonucu olan, soy ve kültür bakımından birbirine hiç benzemeyen koca koca milletleri birleştirmeye çabalyorlar! Tıpkı komünistlerin dünyayı tek devlet haline getirme hayalleri gibi. Bu bakımdan bunlara Yeşil Komünistler diyen mebusa yerden göğe kadar hak veriyoruz.” (Atsız, 1970: 10)

Atsız ayrıca Siyonizm ve Masonluk gibi Türk ülküsüne ters olan, Türk ahlak sistemini bozacak olan gizli oluşumlara da karşıdır. Bu tür faaliyet gösteren gruplar Türk toplumunun ahlakî yönden çürümesine neden olacaktır (Atsız, 1970: 10). Türkçülük fikrinin savunucusu olan Atsız Türkçülüğü din olgusunun yerine ikame etmek gerektiğine inanmaktadır. Türk gençliğine seslendiği bir makalesinde İslam Peygamberi Muhammed’den de bahseder.

“Sen Arap Muhammed’in mezarını artık bıraktıktan sonra senin kaben Çanakkale, Sakarya ve Dumlupınar değil midir? Sen kabene, rahat bir geminin içinde cazbant dinleyerek mi, yoksa yalçın yollarda, vaktiyle Çanakkale’de Türk vatanını korumaya koşanların çektiği zahmeti çekerek, yayan mı gitmek istersin?” (Atsız, 2015b: 165)

Emine Işınsu’nun *Ak Topraklar* romanında Doğu’nun ve Batı’nın sultanlığına ermenin zor olduğundan bahsedilir. Aynı zamanda “‘İslam’ın dirilticisi’ olabilmek, adı güzel Muhammed’in kutlu sözlerini alaca atların rüzgârı ile dört bir yana taşımak” (s. 8) büyük bir emek ve gayret gerektirmektedir.

Tarık Buğra’nın *Dönemeçte* romanında Doktor Şerif, Fakir Halid ile sohbet ettikten sonra eve gittiğinde hiç ummadığı bir kitapta Hz. Muhammed’in davranışları ile ilgili bir bölümle karşılaşır.

“‘Cahalız biz, doktor bey. Hocanın dediğini yap da, yaptığını yapma deriz. Halbukiysen dediğini yapmayan hocadan adama hayır mı gelirmiş.. öyle değ mi, Allasen?..’

Ve doktor, ‘sırlı bir rastlantı’ dediği bir şekilde bu konuşmanın hemen akşamında hiç umulmaz bir kitapta, Ebu Hâle’nin sözlerini okumuştı: ‘Resulullah bir şeye bakacağı zaman başını döndürüp bakmaz, ona bütün vücuduyla dönerdi.’

Arkası da vardı bu sözlerin: ‘Nurlu ve mübarek gözleri gökyüzünden çok, yeryüzüne bakardı.’” (s. 263)

Abbas Sayar'ın *Can Şenliği* romanında yetmişli yaşlardaki bir kadınla evlenmeye niyetlenen romanın başkahramanı Hüseyin Ağa dış görünüşüne çeki düzen vermek için berbere gider. Kadını istemeye gitmeden önce sakal tıraşı olmak isteyen Hüseyin Ağa, Berber Necib'e sakallarını kısaltması için âdeta yalvarır. Sakallarını çok kısalttığında onun uzun zaman berbere gelmeyeceğini düşünen Necib, bu konuda ısrarcıdır. Ancak Hüseyin Ağa pes etmez ve sünnet-i şeriften örnek vererek berberi ikna eder.

“-Az daha Necibim, babam! Az daha! Peygamber Efendimiz: ‘Sakalınız avucunuzun içini ancak doldursun’ buyurmuş. Papaz, keşiş sakalına döndü sakalım. Sünnet-i Seniyyeden de biraz daha kısa olsun. Nasıl olsa uzar. Bir ay sonra buyrulan boyu bulur.” (s. 112)

Fakir Baykurt'un *Kara Ahmet Destanı* romanında Ahmet'in okuduğu liseye bakanlık Amerikan barış gönüllülerinden iki öğretmen gönderir. Okul müdürü durumu açıklamak ve bu öğretmenlere okulda bulunanların misafirperverliğe yakışır biçimde davranmalarını sağlamak için bir konuşma yapar. Sözlerini inandırıcı kılmak ve insanların dikkatini istediği noktaya toplamak için Peygamber'in bir sözünden alıntı yapar: “*Hazreti Peygamber'imizin buyurduğu gibi, bana bir kelime öğretenin kölesi olurum. Bu büyük sözün telkin ettiği saygıyı hepinizden bekliyorum...*” (s. 233)

Kemal Tahir'in *Karılar Koşuşu* romanındaki başkahraman Murat'ın İslam Peygamberi Muhammed'e karşı eleştirilerinin olduğu görülür. Örneğin onun evliliğini ara ara gündeme getirir.

“Ne halt edelim Hacı, zamparalık bize Peygamberimizden miras. Mübarek de karı dedin mi şuraya yatar da ölmüş.”

‘Tövbe de beyim, günah!’

‘Ölmüş. On üç karısı varmış. Hazreti Ayşe Ana’mızı, kendisine yemek getirdiği sırada kucağına çekmiş de öpüvermiş. O sıra Ayşe kaç yaşında bakalım, yedi yaşında...’

‘Tövbe de... Vallaha dinden çıkıyorsun.’

‘Merak etme, çıkmam... Yapan çıkmamış da, ben mi çıkacağım? Demek Ayşe Ana’mızın o sıralar akli ermiyordu, Arabistan’da yedi yaşındaki kızlar rüya görür diye bir laf var ama... Belki ihtiyar herifi beğenmemiştir. Karı milleti Peygamber, enbiya tanımaz... Gönlüne göre iş

görür. Ayşe Ana'mız ağlayarak babasına şikâyetle gitmiş. Ebubekir Hazretleri de, 'Vardır bir hikmeti... Sus hele... Senin aklın ermez.' demiş.'

'Sus beyim... Tövbe Yarabbi... Sus günahdır.'

'Korkma, sözü buraya getireceğim. Nafia'nın babası da Arap olduğu için demek ki kızları 7 yaşında her işe akıl erdiriyorlar. Erken başlayan da Hacı, erbabına makbul.'" (s. 61-62)

İstanbulu Murat ile Gardiyan Vahap Çavuş arasındaki konuşmada bunun tekrar edildiği görülür.

"'Kız kısmı şeytan olur beyim.. Hele erkek meselesine dokuz yaşında aklı erer.'

'İnanırım. Peygamberimiz, Ayşe Ana'mızı öptüğü zaman kız yedi yaşındaymış.'

'Vay canına! Desene ki bizde bu hovardalık mübarekten kalma..'' (s. 120)

Cezaevinde okunan mevlit esnasında da Murat, Peygamber'in doğumu hadisesi ile ilgili anlatılanlara rasyonel bir bakış açısı ile yaklaşır ve *Mevlit* isimli eserin bazı kısımlarında anlatılanların doğru olduğuna Süleyman Çelebi'nin hatırı için dahi olsa inanılmayacağını iddia eder. Burada Murat'ın gerçekçi düşündüğü söylenebilir. Murat bilimle dinin bir nevi karşılaştırmasını yapmakta ve mevlitte okunanların gerçek olmadığını ima etmektedir.

"...bunlar hakikaten inanıyorlarsa, düşünmeden ölesiye korkacak kadar zihni tembelliğe uğramış -daha doğrusu bir çeşit erken bunamaya tutulmuş- biçarelerdi. Yoksa Peygamber'in doğum parçasında, hava üzre bir döşek döşendiğini, bu döşegi döşeyen Melek'in adının da Sündüs olduğunu söyleyen kısma, Süleyman Çelebi'nin hatırı için dahi eyvallah etmek imkânsızdı.

'Mucizat' bahsinde ileri sürülenler de kolay inanılır şeyler değildi. 'Evvela ol mübarek cisminin (yani resminin) gölgesi yere düşmezdi,' dedikten sonra filhakika Süleyman Çelebi merhum bunu şöylece, 'Nur idi baştan ayağa gövdesi Nur ayandır nurun olmaz gölgesi.' diyerek fennen izah ediyorsa da gene de 'Amenna' demek zordu. Hele Peygamber anası olmanın ne müşkül bir marifet olduğu meydandaydı. Kadın o hengâmede canıyla uğraşırken bir acayip Nur doğuruyor ki güneş pervanesi dense sezadır. Ortalığa üç âlem dikiliyor. İkisi mağrip ve meşrikte, biri Kâbe'nin damında... Duvar yarıyor, üç huri içeri giriyor, başlıyor doğacak yavruyu methü senaya... Bereket versin, bu kargaşalıkta pek ziyade susayan hamileye

soğuk ve tatlı bir şerbet veriyorlar ve nihayet bir ak kuş kanadıyla arkasını sıvıyor, doğum vaki oluyor. Amine Hatun'un bu sırada aklı başından gitmiştir. Neden sonra bir etrafına bakıyor ki doğurduğu çocuk meydanda yok. 'Aman huriler mi götürdü?' demeye kalmadan, daha beter bir manzarayla karşılaşır. Yeni doğmuş ciğer paresi Kâbe'ye karşı secdeye varmış, ümmeti için niyaz ediyor. ... Ötekiler de bazı tanıdık kelimeler duydukları için memnun ve mutlaka sevaba girdiklerine emin hiçbir şeyin farkında olmadan, en beteri farkında olmak lüzumunu da asla hissetmeden hocanın 'Salavat' diyeceği yerde, salavat getirmeye hazır dinliyorlardı. Ara yere salavatlar serpiştirdiği ve secde icap ettirdiğinden, topluluk ruhunu Süleyman Çelebi'nin değme sosyologlardan ve psikologlardan iyi kavradığı belliydi." (s. 150-151)

Murat'ın düşünceleri aklın faaliyetlerini, sınırlarının ne olduğunu hatırlatır. Aklın ne olduğu ve sınırları konusu öteden beri tartışıl原因lmıştır. Birçok felsefeci veya İslam filozofunun birbirinden farklı akıl tarifleri vardır. İbn Hazm, bütün İslam âlimlerinin aklı "iyiyi kötüden ayırt edip iyi olanı yapma ve kötü olandan kaçınma gücü" anlamında kullandıklarını söyler. İbn Hazm aklı ruhun bir kuvveti ve fiilinden ibaret olan bir araz olarak kabul eder. Maturidiler aklı maddeden arınmış cevherin bir görüntüsü veya onun bir kuvveti saymışlardır. Akıl, düşünmek ve delil kullanmak suretiyle duyuların ötesini, gözlem yoluyla da duyulur nesneleri idrak eden bir cevherdir. Duyuların, idrak sınırının sona erdiği noktadan başlayan ve kalp ile maddeden arınmış cevherin algıladığı bilgileri ortaya çıkaran bir nurdur. Maturidiler aklı bilginin dışında olan fakat bilgiyi meydana getiren ve maddi olmayan bir cevher olarak görmüşlerdir. Kelamcıların çoğu materyalist görüşlerin aksine aklı, insanda doğuştan mevcut olan ruhî bir güç olarak kabul etmişlerdir. Çoğu kelamcı, akılla kalp arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunu, hatta aklın kalpte olduğu görüşünü benimser. Gazali aklı göze, nakli de güneş ışığına benzetir. Işık olmayınca gözün, göz bulunmayınca da ışığın yeterli olmayacağını söyler. Ona göre akıl önemlidir fakat vehim, hayal, gazap ve şehvet gibi yanıltıcı duyguların tesirine maruzdur. Onu bu olumsuz güçlerin tesirinden ancak vahiy kurtarabilir (Yavuz, 1989: 244-245).

Akıl bütün dini olayları anlamakta yeterli değildir. Beş duyu organının sınırlı olması gibi aklın idrak etme gücü de sınırlıdır. Akıl, kültür gibi faktörlerin etkisinde kalabilir, duygulardan beslenebilir. Gayb âlemiyle ilgili hususları tam idrak edemeyebilir, bu âlemle ilgili vereceği hükümlerde yanılabilir.

Rasim Özdenören'in *Gül Yetiştiren Adam* romanında başkahraman yaşlı adam küçük torununa peygamberi anlatır ve onun örnek alınması gerektiğini belirtir. “Biz, hüznün peygamberinin ümmetiyiz, diyor dede, ağlayabilenler ağlar ağlayamayanlar ağlar gibi yapar.” (s. 30)

“Peygamberimiz güzel kokuyu severlerdi, dedi, bana üç şey sevdirdi diye buyurmuşlardı bir gün. Onların biri güzel kokuydu işte. Öbür ikisi neydi dede? Kadın ve namaz.” (s. 40-41)

Arapça bir kimsenin doğduğu zamana mevlid denmektedir. Hz. Peygamber'in İslam dinindeki önemine binaen kelime O'nun doğduğu zamana işaret etmek için özel olarak kullanılmaktadır. Mekân anlamında ise Hz. Peygamber'in doğduğu yer manasına gelmektedir. Hz. Peygamber'in doğduğu eve Mevlidü'n Nebi denmektedir. Bir kimsenin doğumu münasebetiyle yapılan merasim anlamına da gelmektedir. Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi bir ferahlık, kurtuluş ve müjde olduğundan, doğumu da bir bayram olarak telakki edilmekte ve bu münasebetle kutlanmaktadır. Hz. Muhammed'in dünyaya gelişini ve o andaki hadiseleri, vakaları anlatan menkıbelere de mevlid adı verilir. Mevlid merasimlerinde çeşitli ikramların yapılması ve bu törenlerin yaygınlaştırılması neticesinde kelime zamanla ziyafet ve bayram manası da kazanır (Erverdi, Kutlu ve Kara, 2002: 315).

Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* romanında Günsel devrimci arkadaşlarıyla bir toplantı esnasında onların isteği üzerine Nazım Hikmet'ten Karayılan isimli şiiri okumaya başlar. Orada bulunan Fatma ise kapının yanına oturur, şiiri dinlerken öne arkaya doğru sallanır. Günsel onun bu hâlini görünce gülmemek için kendini zor tutar. Aklına çocukken annesi ile gittiği mevlitler gelmiştir. “Küçükken annesi ile gittiği mevlitler gelmişti aklına. Şiir bitince hepsi ibret dersi almış gibi baş sallayıp birbirlerine baktılar.” (s. 237)

Günsel çocukluğunda yaşadığı bir olayı ise şöyle anımsamaktadır. Necmiye Abla dediği birisini kocası kısır diye boşar fakat gerçekten kısır olan kocasıdır. Kadın boşandıktan kısa süre sonra Süleyman isimli birisi ile evlenir ve bir sene sonra

Süleyman'dan ikiz doğurur. Çocukları için mevlit okutulur. Annesi Günsel'i de oraya götürmüştür.

“Mevlit okuttular. Beni de götürdüydü annem. Kaç yaşındaydım ki?... İlkokulda mıydım ne?... Ne güzel olurdu mevlitler; kalaylı bakır kâselerle şerbet verirlerdi. ‘Sundular bir cam dolusu şerbeti!...’ Herkes kalkıp birbirinin sırtını sıvazlardı. Büyüklerle oynadığımız ne güzel oyundu... Kulağım mevlitçinin ağzında, bellemiştin yerini. Hiç de çıkmaz belleğimden. ‘Geldi bir kuş ak kanadıyla revan. Arkamı kuvvetle sıvadı heman.’ Ayağa kalkılır, başlar herkes birbirinin sırtını sıvazlamaya. Çok sonraları öğrendimdi bunun kolay doğum dilemek olduğunu. Erkek çocukların da sırtını sıvazladık; gülerdi kadınlar. Geldi denince herkesin saygı ile ayağa fırladığı ak kanatlı kuşu da ne çok düşünür, ne çok düşlerdim. Kanadıyla annelere mutluluk getiren, acılarını dindiren ak kuş!... Bir kez de gerçekten düşüme girmişti.” (s. 474-475)

Vedat Türkali'nin hayatına bakıldığında sanata ilk meylinin çocukluk yıllarında annesinin okuduğu dinî-menkıbevî şiir ve şiirsel metinlerle başladığı görülür. *Kur'an* dersleri ve *Ahmediyye*, *Muhammediye*, *Mevlid* gibi dinî metinler bir yandan onun dinî terbiyesini artırırken bir yandan da sanatsal bilincinin temellerini atmıştır (Purçak, 2018: 227). Yazar belki de çocukluğunda gözlemlediği mevlid törenlerini romanında değişiklikler yaparak kullanmıştır.

Kandiller, Müslümanlarca kutsal sayılan ve diğer gün ve gecelerden farklı olarak değerlendirilen özel gün ve gecelerdir. “*Osmanlı Padişahı II. Selim döneminde (1566-1574) camiler aydınlatılıp minarelerde kandiller yakılarak kutlandığı için bu gecelere kandil geceleri denilmiştir.*” (Bozkurt, 2001: 300)

Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* romanında Regaip Kandili'nin yılbaşı gecesine denk gelmesinden ötürü uğursuzluğun yaşandığı söylenir. Kandillerin zamanı hicrî takvim ile hesaplanır. Her yıl kandillerin zamanı miladî takvime göre değişiklik gösterir. Romanda 1959 yılında Regaip Kandili'nin yılbaşı gecesine rastlamasını halk olumsuz olarak karşılar. Kandil gecesini alkol tüketilerek geçirildiği için gelecek zamanın kötü olacağı düşünülür (Pir, 2021: 183). Uğursuzluk olarak görülen kandilin yılbaşı ile aynı geceye denk gelmesi olumsuzlukların nedeni şeklinde değerlendirilir. Dolayısıyla batıl bir inanıştır.

“Hey yavrum, kim getirdi seni bu ülkeye 1960 yılı?.. Akıllılar mı, akılsızlar mı? Umutlular mı, umutsuzlar mı? Korkaklar mı korkusuzlar mı? Mutlular mı, mutsuzlar mı? Çullular mı, çulsuzlar mı? Soyanlar mı, soyulanlar mı? Kutsal Regaip Kandili yılbaşına rastladığından beri battık. Pavyonlar, kulüpler hepsi içerde o gece...” (s. 195)

İncelenen romanlarda Ferid Edgü *Hakkâri’de Bir Mevsim* romanında başkarakterini Hz. Nuh’a benzetir. O da peygamber gibi köylülerin hayatındaki zorlukları kolaylaştırmaya çalışacaktır. Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* romanında peygamberler Selim Pusat hakkında konuşurlar, onun hakkında tanıklık ederler. Kemal Tahir’in *Karılar Koşuşu* romanında Hz. Muhammet’in bazı eylemleri eleştirilir, onun doğumunu kutlamak için yapılan mevlit törenlerine rasyonel biçimde yaklaşılır.

2.12. Kutsal Aylar ve Bayramlar

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Selim’in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümü, Dördüncü Şarkı’nın 557. mısrasında Selim ramazan ayında iki gün oruç tuttuğunu söylemektedir. Bunu yapmasının nedeni Tanrı ile arasını iyi tutmak istemesidir.

“Hep ONUNLA (O kimdi?) bozmamaya çalıştı arayı,

İki gün oruç bile tuttu bir Ramazan ayı.” (s. 134)

Vedat Türkali’nin *Bir Gün Tek Başına* romanında Günsel, teyzesinin evinde kalmaktadır. Bir gün Kenan da gelir. Aile fertleri hep birlikte içki içip eğlenmeye başlarlar. Ağabeyi Hasan’ın türkü söyleyelim şeklindeki isteğine Günsel çok bağırmayalım diyerek cevap verir, ardından da ekler: “*Altta kiler de üsttekiler de çok dinci. Kutsal ramazanda cümbüş yapıyorlar, derler.*” (s. 292)

Aynı romanda Kenan İstanbul’un kalabalığından sıyrılıp işçilerin yaşadığı yerlere gitmek ister. Bir akşam Kazlıçeşme’de sokakta yürümeye başlar. Yolda bir kısım insanlarla tanışır. İnsanlar ona kahve ve lokantaların olduğu yeri tarif edip kendilerine katılmasını söylerler.

“Kısa boylusu:

- Oruçlu muydun?... dedi birden.

Kenan ramazan olduğunu bile unutmuştu. Baktı adama:

- Değilim, dedi.

Ötekiler Kenan’ın konuşmasını, bir şeyleri açıklamasını bekliyor gibiydiler. Böyle efendiden adam, bu vakit, bu havada bekliyor, bu sokaklarda?... Fakat bir şey sormaya kalkışmadılar.

- Kahveye mi sizde?... dedi Kenan bir şeyler söylemiş olmak için.
- Teraviye, dedi kısa boylusu.” (s. 308)

Kenan lokantaya girip yemeğini yerken masalardan birine üç kişi gelip oturur. Biri Karadenizli, birisi Doğulu, birisi de Haymanalı olan bu kişilerle Kenan arasında ramazan orucu ve teravîh üzerine alaylı bir konuşma geçer. Kırk yıllık tanıdık gibi samimi bir biçimde Kenan’la ilk konuşan ince kemikli, gaga burunlu, mavi gözlü, buğdaysı bir gençtir.

“- Sen de mi yer pulamadun? dedi.

Kenan pek sevinmişti bu yakınlaşmaya ama anlamamıştı.

-Ne yeri?... dedi.

Karadenizli bütün dişleri dışarda, gaga burnu daha da sivrilmiş, makara gibi bir gülme tutturdu önce, tam söze başlayacakken kırmızı suratlısı:

-Sus ulan, dedi, tüm kafir ettin zati beni.

Öteki aldırmadı, Kenan’a eğildi:

-Ha bular beni teraviye götürdü, yer pulamaduk. Bende çekup ceturdum puraya. Eyu etmedum mi?...

-İyi etmişsin, dedi Kenan gülerek. Ben hiç gitmedim, yer bulamayacağımı bildiğim için. Karadenizli öyle gülüyordu ki...

-Sen daha eyu etmişsun ağbiy. Pakun ulan akıllu adamu köreymisinuz?...

Pembe surat, aynı suratsızlıkla:

-Yer mer mahana, dedi, teravide sıkışık olmak sevaplıdır. Bunun göynü yok zati. Zornan köpek ava gider mi?...” (s. 312)

Karadenizlinin söylediklerine göre ona iki gündür zorla oruç tutturmuşlardır. O gün de Haymanalı onu teraviye götürmeye kalkmıştır.

Yusuf Atılğan’ın *Anayurt Otel*i romanının sonlarında Zebercet bunalım yaşamaya başlamıştır, pazar sabahı yataktan çıkamaz. Düşüncelere dalar. Anlatıcı geriye dönüş tekniğini kullanarak Zebercet’in çocukluğunda geçirdiği ramazan aylarını anlatır.

“Çocukluğunda çoğu ramazan akşamları bu pencerenin önünde beklerdi iftar topunun ışığını. Yukarıda sofra hazır olurdu. Topun sesinden birkaç saniye önce parlayıp sönen ışıkla birlik ‘Tamam!’ diye bağırır, beş-on basamağı koşarak çıkar, anasının ağzından hurma, babasının zeytin çekirdeğini avuçlarına çıkardıklarını görürdü. ‘Oğlumun sayesinde herkesten önce bozuyoruz orucu’ derdi anası.” (s. 96)

Atılâ İlhan’ın *Sırtlan Payı* romanında başkahraman Ferit Bey, Kalyopi ile birlikte otururken Kalyopi onun içki içmemesine şaşırır. Ferit Bey ramazan ayında olduklarını söyler. Kalyopi o gece beraber olup olmayacaklarını sorduğunda da aynı cevabı alır. Birlikte olmayacaklardır.

“Boş kadehi yerine koyarken;

-Sen niye içmedin? diye sordu.

-Müslümanlar Ramazan’da içmez!

Çok şaşırdı;

-Ah, dedi, Ramazan! Unuttum kale!” (s. 98)

Bağdat’ın yaklaşık yüz kilometre güneybatısında yer alan Kerbela’nın İslam tarihindeki şöhreti, Hz. Hüseyin ile aile fertlerinin 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Emevilerce şehit edildikleri yer olması ve kabirlerinin burada bulunmasından kaynaklanmaktadır (Öz, 2022: 271).

Emevi hükümdarı Muaviye'nin vefatından sonra Küfeliler ile birlikte Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin de Muaviye'nin yerine varis bıraktığı Yezid'e biat etmedi. Küfeliler Mekke'ye sığınan Hüseyin'e elçi ve mektuplar göndererek kendisini Küfe'ye davet ettiler. Davetlerini kabul edip şehirlerine geldiği takdirde kendisini halife ilan edeceklerini ve bayrağı altında Yezîd'e karşı savaşacaklarını bildirdiler. Gelişmelerden haberdar olan Yezîd, Basra Valisini Küfe Valiliğine getirerek isyanı önlemekle görevlendirdi. Yeni Vali gönderdiği kuvvetlerle Küfe'deki yeni gelişmelerden habersiz olarak Küfe'ye gelmekte olan Hz. Hüseyin'in yolunu kestirdi. 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) Cuma Günü Kerbela'da cereyan eden çarpışmalarda Hüseyin ve beraberindekilerin tamamına yakını hunharca katledildi. İslam tarihinin en büyük faciası olan ve asırlarca devam edecek mücadelelerin temelini teşkil eden bu hadise, Şiiliği siyasi bir taraftarlık olmaktan çıkarıp hilafetin Hz. Ali'nin evladının hakkı olduğu inancını bir nass olarak kabul eden bir grup haline getirdi. Müslümanların iki zümreye ayrılmasının esasını teşkil eden bu facia yüzünden başlatılan isyanlar Emevilerin yıkılışının önemli sebeplerinden biri olmuştur (Yiğit, 1995: 90).

Füruzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanında İranlıların muharrem ayında yaptıkları hareketler hatırlatılır. Emine'nin Türkiye'de gördüğü işkence ile onlar arasında kıyaslamalar yapılır. “*Muharrem'in onuncu günü bağırılarını, sırtlarını zincirlerle dövüp 'Hassan, Hüseyin,' diye acı çekerek bilinçsizce dinsel bağışlanmayı arayan yurdunun yoksul insanları, fışkıran kendi kanlarından daha da coşarak tek bir ağız gibi bağıracaklar.*” (s. 328) Füruzan kendisiyle yapılan bir röportajda bayram, nevrüz, hıdırellez gibi insanları mutlu eden günlerin kutlanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Romanda Kerbela şehitlerinin anılmasının anlatılması bu açıdan anlamlı olsa gerektir.

“Ben mesela bütün bayramları severim. Benimle alay ederler. Ya çok güzel. Bayramları çok seviyorum. Mesela benim ailemde hem hıdırellez yapıyordu hem nevrüz yapıyordu. Ben nevrüz da yapılan hıdırelleze de kutlanıldığı bir ailede büyüdüm. Fena mı yani ne güzel. İkisi de çok hoştu.” (Şen, 2006: 19-20)

Talip Apaydın'ın *Tütün Yorgunu* romanında köylüler kızdıkları kişiye Yezit diyerek seslenmektedirler. Buradan anlaşılacağı üzere Yezit Anadolu insanı tarafından

Kerbela’da yaptırdığı katliamdan dolayı hiç hoş anılmamakta hatta yer yer şeytana yakın biçimde kullanılmaktadır. Ağ Osman kızdığı canlılara bu isimle seslenmektedir.

Çok çalışkan birisi olan Ağ Osman tütün dolu küfesini boşaltmak için eve geldiğinde ağaç merdivene tüneyen tavuklara “*Hişt yezitler!*” (s. 3) diyerek bağırır. Küfesinde çok zor kaldıracağı ağırlıkta tütün olunca kızarak karısına ve kızına serzenişte bulunur. “*Yezitler biraz daha fazla götürseydiniz ne olurdu?*” (s. 9) Bir an da olsa boş duran kızına “*Ne dikilirsin yezit?*” (s. 10), sinirlendiğinde ona “*Git eve yezit!*” (s. 27) şeklinde hitap eder. Hastalandıktan sonra evlerine gelen Hörü Nine’ye de Ağ Osman “*Gene işler mi çeviriyorsun, yezit!*” (s. 42) diyerek kızar. Bir gün ormanda odun keserlerken karşılarına ayı çıkar. Arkadaşı gülmeye başlar ve ayıyı kast ederek “*Kaşla göz arasında nereden çıkıverdi bu yezit?*” (s. 82) der.

Samim Kocagöz’ün *Tartışma* romanında aynı zamanda bilgili, kültürlü, aydın bir insan olan başkahraman Avukat Ekrem Mutağ, bir gece oğlu Fahri’nin eve gelmemesi üzerine ona sinirlenir. Tepkisi “*Bre yezit çocuk, girseydin şu son sınava da bu iş bitseydi...*” (s. 30) şeklinde olur.

İslam dininde ramazan ve kurban olmak üzere iki bayram vardır. Her iki bayram da hicretin ikinci yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır. Esasen ramazan orucu ilk defa bu yıl farz kılınmış, bu ayı oruçla geçiren müminler sonraki ayın (şevval) ilk üç gününü bayram olarak kutlamışlardır. Bu sebeple bu bayrama Ramazan Bayramı veya bayramdan önce fitre (fıtır sadakası) verildiği için Fıtır Bayramı denilmiştir. Türkiye’de bazı çevrelerde muhtemelen bayramda şeker, lokum ve tatlı ikramı şeklinde öteden beri var olan gelenekten dolayı buna şeker bayramı da denilmektedir. Hicrî takvimin son ayı olan zilhiccenin onunda başlayan ve dört gün devam eden Kurban Bayramı ise bu günlerde kurban kesildiği için bu adla anılmıştır. Ramazan Bayramı’nda müminler bir önceki ayı ibadetle geçirmenin ve Allah’ın rahmetine nâil olma ümidinin sevincini taşırlar. Kurban Bayramı ise Hz. İbrahim’in oğlu İsmail’i kurban etmek istemesi ve İsmail’in de buna razı olması, nihayet Allah’a karşı gösterilen büyük sadakatin karşılığı olarak hayvan kurban edilmesinin hatırasını taşımakta ve müminler bu günlerde kurban kesmek suretiyle bu iki peygamberin

Allah’a karşı verdikleri başarılı imtihanın sevincini yaşamaktadırlar (Bayraktar, 1992: 259-261).

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Selim’in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümünün İkinci Şarkı’nın 154. mısrasında küçük yaştaki Selim’in Zafer Bayramı’nı Şeker ve Kurban Bayramı’na benzeterek el öpüp para istediği söylenir.

“Oysa, bir türlü bitmez okul kitaplarından ince

Sesimle okuduğum

Şiirlerde (Zafer Bayramı münasebetiyle) ‘Oğlum,

Bu ne Şeker ne de Kurban Bayramı,’

Derken babam haklıydı,

Otuz Ağustos günü elini öperek ondan

Para istediğim zaman.” (s. 119)

Münevver Ayaşlı’nın *Pertev Bey’in Torunları* romanının sonunda Ramazan Bayramı’nın Müslümanlar için ifade ettiği anlamlardan bahsedilir.

“Ramazan bitti. Bayram geldi. Bu Müslümanların bayramı idi. Bütün kinleri, dargınlıkları hatta alakasızlıkları ortadan kaldıran, yok eden büyük Müslüman bayramı.

Bayram sevincin, sevişmenin, hatır ve gönül almanın, hiç aranılmayan, kıyıda köşede kalmış akraba ve dostların arandığı, Müslümanların birbirine hediye verdiği, hediye ile de gönülleri hoş eden bir bayramdı bu.” (s. 490)

Aynı kısmın devamında Kurban Bayramı’ndan ve Hac’tan da bahsedilir. İki kardeş Berrin ve Nermin, 1969 senesinde hacca gideceklerdir fakat bu kararlarından kimseye bahsetmezler. Bunun için de bütün işlerini bitirmek maksadıyla çalışırlar.

“Şeker bayramının sevinci, telaşı biter bitmez kurban bayramı hazırlığı, hac yolculuğu telaşı ve sevinci başlıyordu bütün memlekette.

Ya Rabbim!.. Bu ne güzel, ne sevinçli günlerdir..

Bir tek bugün için, bütün ömür boyunca, kendini her şeyden mahrum ederek hac parası biriktiren, bir tek defa hacca gidebilmek için, bu gaye ile yaşayan müminler, Müslümanlar vardır. Ne mutlu onlara...

Bütün İslam memleketleri içinde hacı kafillesi en çok, en kalabalık olan şüphesiz büyük Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Kolay mı, İslamiyet'te Türklerle baş edebilmek?..

İslamiyet'i ilk kabul ettikleri günden beri İslam'ın askeri, İslam'ın eri olmaya kendilerini adanmış olan Türklere elbette Hak da, İslam dininde bu din askerlerine bir imtiyaz verecekti.

Şimdi bu imtiyaz hacca en çok gidenlerin Türk olması ile tezahür ediyordu. Bu ne mesut ve güzel imtiyazdır Yarabbi!...

Efendim, küçük evde Berrin ile Nermin de ne sevinç, ne sevinç... Ne telaş, ne telaş... Bir hazırlık, bir hazırlık...

Şoförleri Ali Efendi'nin kızı enstitü mezunu, mümine ve mesture bir kızdı. Her ikisi de ihramlarını ona biçtirdiler ve diktirdiler.

İhramların biçildiği ve dikildiği gün evde herkes, Elif'e varıncaya kadar herkes abdestli idiler.

Abdestli olarak ve tekbir getire getire ihramlar biçildi ve dikildi.

Büyük gün yaklaşıyordu." (s. 490-491)

Berrin ile Nermin kardeşler üzerinde kelime-i tevhit yazılı yeşil bayrak bulunan uçağa doğru giderlerken ayakları yerden kesilmişçesine sevinç içerisinde idiler. Elllerinde tesbihleri ile koltuklara yerleşirler ve diğer hacı adayları ile beraber tekbir getirmeye başlarlar. Radyodan da 'lebbeyk, Allahümme lebbeyk' sesleri yükselmektedir. *"Şimdi yine bütün insanlar mâsivadan kesilmişler, ebedî bir saadetin arifesinde idiler. Birkaç saat sonra erişecekleri Mekke-i Mükerreme, Beytullah, Medine-i Münevvere, Ravza-i Mutahhara gözlerinin önünde idi."* (s. 493)

Hac farızasını yaptıktan sonra Nermin memlekete tek başına döner. Berrin kutsal topraklarda kalmayı, kalan ömrünü burada yaşamayı planlamıştır. Nermin Çiftelavuzlar'daki evine geldiğinde kızlarının küçük evi eski zamanlardaki gibi süslenmiş ve kapısını yeşile boyanmış bir şekilde bulur ve çok hoşuna gider. Abası

Berrin'in odası da hazırlanmış ve süslenmiştir. Nermin o esnada kendi kendine söz verir. Her sene Recep ayında ablasına gidecek, her sene hac farızasını ifa ettikten ve Kurban Bayramı'nı orada geçirdikten sonra İstanbul'a, kızlarının yanına tekrar dönecektir.

Rıfat Ilgaz'ın *Sarı Yazma* romanında başkahraman Rıfat, Cide'de kutlanan Kurban Bayramı hakkında bilgi verir. Bayramda insanlar evlerine konuk almak için birbirleriyle yarışır. Çocuklar gittikleri ev sayısınca övünürlerken ev sahipleri de eve aldıkları misafir sayısı ile gururlanırlar.

“Önümüzde Kurban Bayramı var. Cide köylerinin gerçek bayramıdır Kurban Bayramı... Konuk için varını yoğunu ortaya koyan Cide köylüleri, o gün evlerinde kurdukları sayısız sofralarla sanki cömertlikte yarışa çıkarlar. Bayramın dört gününü de bölüşürler köy köy... Her köy birbirine konuk giderek nesi var nesi yok çıkarırlar ortaya. Memurlar, tanınmış kişiler onurlu konukları olur. Şimdiden çağırılmalar başlamıştı... Kim kimin köyüne gidecektir, on beş gün önceden lafı dolaşırdı köylerde. Şimdiden birkaç köyün çağrılısı arasında bulunmam sevindiriyordu beni de.

Çocukluğumda hiçbirini kaçırmazdım köy bayramlarının. Üç beş arkadaş bir olur, köy köy dolaşırdık. Yaşımıza bakmadan sofraya kurup buyur ederlerdi. O evden kalkar, komşu eve giderdik. Dolaştığımız evin sayısına göreymiş böbürlenmelerimiz. Bu konuda ev sahiplerimiz bizden hiç aşağı kalmazlardı. Onlar da kurdukları sofraya sayısıyla övünürlerdi.

Aradan bir yarım yüzyıl geçmişti, ama bu gelenek daha da güçlenip gelişerek sürüp gidiyordu.”
(s. 380)

Mehmet Seyda'nın *İhtiyar Gençlik* romanında ilk dönemin karneleri verildiğinde çocuklar büyük şaşkınlık yaşarlar. Fransızca öğretmeni Fasfas Hikmet Bey, dersi bilsin bilmesin herkese düşük not vermiştir. Dört veya beş alanların sayısı oldukça azdır. Öğrencilerden Büyük Yaşar'a danışır ve öğretmenin yaptığını yanına bırakmamaya karar verirler. Büyük Yaşar, Kurban Bayramı'nın ikinci günü toplanmalarını ister. Toplananlar seksen-doksan kişi vardır. Büyük Yaşar tarih dersinden esinlenerek arkadaşlarını onar kişilik kollara ayırır.

“İsmail, sen ilk postayı al götür!” demişti. ‘Çal kapıyı, de ki: Hocam, bayramlaşmaya geldik.’ İkinci posta yolun başında ilk postanın eve doluşunu bekleyecektir. O dolduktan sonra giderek

kapıyı çalacaktır ve ‘Hocam bayramlaşmaya geldik!’ diyecektir. Saati olan saatine baksın, beşer dakika arayla gelsin.” (s. 206)

Bekâr olan Fasfas Hikmet Bey kiraladığı evin üst katındaki odada yatıp kalkıyordur. Kimseyi beklemediğinden odada pijamasıyla oturuyordur. İlk gelenleri biraz kalabalık bulsa da yine de sevinir. Çocuklar onun vermek istemediği elini zorla tutup öperler. Ardından grup grup diğer öğrenciler gelir. Öğretmen ilkin sevinse de ev ağzına kadar dolup taşınca yüzü asılmaya başlar. Evde lokum bitince gelen öğrencilere sigara ikram eder, öğrenciler bayram günü olduğundan sigaraları onun evinde içerler.

“Onlar karşılıklı dizilerek, yedi basamaklı merdiveni boydan boya tutmuşlardı. Hiç kimseye dolaşacak dönecek yer kalmamıştı. Fasfas Hikmet Bey’i unutup gitmiş ve bayram bayram olalı birbirlerini ilk orada görmüş gibisine, nasılsın iyimisinlerle, ne var ne yoklarla, yarenliği koyulaştırmışlardı.

Büyük Yaşar, bir softa edasıyla:

‘Yarabbi, bize bugünleri, hocamız Hikmet Bey’i gösterdin...’ deyip yüzünü sıvazlıyordu.” (s. 209)

Bir süre sonra evdeki gürültüden iyice bunalan Hikmet Bey’in kime ne dediği anlaşılmaz olur. Öğrencilerin ördüğü etten duvarı aşırp üzerinde pijaması, ayaklarında terlikleriyle sokağın başına kadar deli gibi koşar.

Dönem romanında Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen aylara ve Ramazan ve Kurban Bayramı’na çok az yer verilir. Bu ayların ve bayramların derinlemesine bir şekilde anlatı içerisinde olmadığı görülür. Bazı eserlerde ortalama bir Müslüman’ın hayatında olabileceği kadar onlardan bahsedilir.

2.13. Alevilik

Alevi, Hz. Ali’ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli dinî ve siyasi gruplar için kullanılan bir terimdir. Sözlükte “Ali’ye mensup” anlamına gelen kelimenin çoğul şekli Aleviyye ve Aleviyyûn’dur. Alevi terimi İslam kültür tarihinde Hz. Ali soyundan gelenler manasında, ayrıca siyasi, tasavvufi ve itikadî anlamda kullanılagelmiştir. Hz. Ali soyundan, oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer ve Abbas

vasıtasıyla gelenlere Alevi denilmiştir. Emevilerin son dönemlerinden itibaren Hz. Ali'nin soyundan gelenler, özellikle Hasan ve Hüseyin'in neslinden olanlar için şerif, seyyid, emîr gibi lakaplar yanında Alevi nisbesi de kullanılmaya başlanmış ve bu husus daha sonraki devirlerde devam etmiştir. Günümüzde de aynı nesle bağlı olanlar bu nisbeyi kullanmaktadır. Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ortaya çıkan ve üçüncü halifenin öldürülmesinden sonra da şiddetlenen hilâfet münakaşalarında Ali tarafını tutanlara el-Aleviyye veya şîatü Alî (Ali'ye bağlı olanlar, Ali taraftarları), bunların karşısındaki gruplara da el-Ömeriyye, el-Osmâniyye (Ömer ve Osman'a, dolayısıyla Ebû Bekir'e bağlı olanlar) denilmiştir. Bu anlamıyla Alevi terimi Hz. Ali taraftarlarından oluşan siyasi topluluğu ifade eder. Alevi terimi tasavvufu bazı tarikatların ortak adı olarak da kullanılmıştır. Tasavvufun XI. yüzyıldan itibaren tarikatlar şeklinde teşkilatlanmasından sonra bunlardan bazıları silsilelerini çeşitli maksatlarla Hz. Ali'ye dayandırdıkları için "Alevi tarikatlar" diye tanınmışlardır. Çağımızda asıl Aleviler olarak tanınan iki itikadî mezhep vardır. Bunlardan biri, bugün genellikle Lübnan, Suriye, Hatay yörelerinde varlığını sürdüren Nusayrîlik, diğeri ise XIII. yüzyılda Anadolu'daki etnik ve sosyal-dinî kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve XVI. yüzyılda Safevîler'in propagandası ile gelişen Kızılbaşlık'tır (Ocak, 1989: 368-369).

Kızılbaş, eski dinî inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslamî anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenlerin bazı bâtinî-Şîî anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkan terim, böyle bir dinî ve sosyal yapıya mensup kişi veya topluluk demektir. Kızılbaş adı, X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmeye başlayan ve bu yeni dini önceki birtakım inanç ve gelenekleriyle kendilerine has biçimde bağdaştıran konar göçer Türkmen oymakları için değişik coğrafya ve dönemlerde kullanılan çok sayıdaki isimlerden biridir. Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar (ö. 894/1488), büyük bölümünü Azerbaycan ve Doğu Anadolu Türkmen boylarının oluşturduğu taraftar kitlesine, kendilerini diğerlerinden ayırmak için her biri bir imamı temsil eden on iki dilimli kırmızı börk giydirmiş ve bu kitleler zaman içinde Kızılbaş diye anılmıştır. Başlangıçta siyasi mahiyet taşıyan bu adlandırma, ilk Safevîlerin dinî propagandaları sonucu görünüşte on iki imam inancına bağlı kalmakla birlikte Tanrı'nın beşer suretinde görünmesi, ruh göçü ve Ali'nin bedenleşmesi olarak

algılanan Safevi hükümdarına yönelişle birleşerek aşırı anlayışların bütün ayırıcı niteliklerini ortaya koyan Türkmen Şiilik biçiminin adı olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevi çekişmesinin tabii bir neticesi olarak Osmanlılar Kızılbaş terimini “devlet muhalifi ve isyancı zümreler” anlamında kullanmıştır. Kızılbaşlar yoldan çıkan kişi ve gruplar olarak anılmıştır. Daha sonra meydana gelen siyasi ve sosyal gelişmeler dolayısıyla XX. yüzyıl başlarından itibaren Kızılbaş adı yerini büyük ölçüde Alevi ismine bırakmıştır (Üzüm, 2022: 546-557). Alevi toplumunun kendisine has yaşam tarzı, felsefesi, inanç ritüelleri ve uygulamaları, gelenek ve görenekleri roman türünde yansımaları bulmuştur.

Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* romanında başkahraman Kenan İstanbul'un kalabalığından sıyrılıp işçilerin yaşadığı yerlere gitmek ister. Kazlıçeşme denilen bölgedeki bir lokantada, orada çalışan işçilerle sohbet ederler. Kenan'ın yakınında oturanlara içki vermesini garsona söylemesi üzerine ıslak ceketli Maraşlılardan biri kalkar ve bir şey demeden çıkıp gider.

“Kenan, Hüseyin'e bakıp üsteledi:

-Yoksa ramazan diye...

Cemal yetişti hemen:

-Ne ramazanı ağpiyduğum?... Kızılbaştir o... Tinsuz...

-Ne tinsuzu? Kurban olmuş tinsuza!

Alevi Sünni atışmaları başladı birden. Ula İsiyn davşanun ayağı kaç? Mumi nasıl söndireysuz? Piley misun ağpiyduğum, Hazreti Eli'nin ketisi teyiler davşana ha bular...” (s. 322)

Kızılbaş, Alevi gibi terimleri bilmeyen bir kısım halk bunların dinsizlik olduğunu zannetmektedir. Kızılbaşlık bazen insanları aşağılama aracı olarak da kullanılır. Alevilere atılan iftiralarından birisi de mum söndürme olayıdır. Onları Sünni gruplardan ayırmak, araya nifak sokmak yahut insanlar arasında tartışmalar yaratmak için söylenilen mum söndürme ifadesinin gerçeklikle bir ilgisi yoktur. İsnat edilen bu olaya göre Aleviler gece bir yerde kadınlı-erkekli toplanıp semah adı verilen oyunlar oynarken bir anda mumlar söndürülmekte ve hangi erkeğe hangi kadın düşmüşse

onunla birlikte olmaktadır. Hâlbuki ‘eline, diline, beline sahip ol’ düsturu, Alevilerin ömürleri boyunca uymaya çalıştıkları ahlak sistemini çok iyi ifade etmektedir.

Cem törenindeki on iki hizmetten biri olan semah, cem toplantılarında müzik eşliğinde yapılan kutsal bir ritüeldir. Cem törenine dedeler ya da babalar önderlik ederler. Cem, gece yapılan dinî bir törendir. Gece boyunca dinî dualar edilir, müzik eşliğinde ezgiler ve şiirler okunur. Gece yemeği yenir. Semah, çoğunlukla kadın erkek birlikte gerçekleştirilen bir ritüeldir. Semahlarda yöresel farklılıklar çok görülmektedir. Fakat mum söndürme ifadesinde ima edildiği gibi ahlak dışı hareketlere bu gece kesinlikle müsaade edilmez. Böyle bir uygulamaya Aleviler içerisinde rastlanmaz. Hatta o gece tören esnasında konuşanlar, bir şey yiyip içenler gerektiği biçimde uyarılır, gerekirse törenden çıkarılır. O gecenin kuralları katı ve tavizsiz biçimde uygulanır.

Hüseyin’in alaylı sözlerine Cemal söverek karşılık verir. Bir yandan da rakılarını içmektedirler. Kenan’ın aklına geçmişte Aleviler hakkında duydukları gelir. Bunların çoğunun uydurulmuş karalamalar olduğunu düşünür. Sünniler arasında Alevilerin kendilerine düşmanlık beslediği fikri çok yaygındır. Burada anlatıcı insanların birbirlerine nasıl düşman edildiklerini okuyucuya sezdirmeye çalışır. Uydurma düşmanlıklar sayesinde halk asıl düşmanını unutmaktadır. Sonunda Kenan halkın bir koyun sürüsü gibi olduğu kanaatine varır. Kendisi bunların neyine güvenecektir?

“Aleviler üstüne çok şey duymuştu Kenan. İyi şeylerdi çoğu; dayanışmaları, insancıl sevgileri, hoşgörüler, şiir, saz tutkuları, yüzyıllar boyu çektikleri çileler; ezilmişlikten gelen kapalılıkları. Çoğu uydurulmuş bir sürü karalamalar. Horlamalar... Sonra Sünnilere besledikleri düşmanlık, ettikleri, etmek istedikleri kötülük üstüne abartılmış öyküler. Halk arasında, Sünni halk arasında daha çok bu sonuncular yaygındı. Kızılbaş sözünün nasıl ağır bir suçlama, bir sövgü olduğunu iyi bilirdi Kenan. Hele Konya'daki öğretmenlik yıllarından... Parça parça etmişler insanları, ustalıkla düşman etmişler... Her geçen günle, her yeni çağla birlikte yeni düşmanlıklar, uydurma düşmanlıklar bulup koymuşlar eskilerinin üstüne. Gel de asıl düşmanlığı çıkar ortaya bakalım, göster şunlara. Düzenin çıkarına yaradığı gün şu Cemal yatırıp keser mi Hüseyin’i Kızılbaş diye?... Öteye bile gider. Hele Mustafa daha şimdiden hazır görünüyor. İtteki şu bakışlara bak... Hüseyin ne yapar? O da yer aynı boku... Ötekiler de... Allah hepinizin belasını versin koyun sürüleri! Neyinize güveneyim ben sizin.” (s. 323)

İşçi sınıfına girmek için Kazlıçeşme'ye giden Kenan burada rakı sofrası kurduğu ve rakı ısmarladığı kişiler tarafından çıkan tartışmanın sonunda fena hâlde dövülür. Kafasının içi ve her yanı ağrımadır. Bu esnada akşamki tanıştığı Hüseyin'in bazı sözler söylediğini kendince hayal etmektedir. Hüseyin Hazreti Ali'ye Allah denildiği iddiasını kabul etmez. Grev yapmak ise bir nevi komünistliktir. Cemal'in yaptıkları ise Allah'a komünistlik yapmaya benzetilir. Kenan, Hüseyin'in anlattıklarını, diğerlerinin söylediklerini ve olan biteni yarım yamalak hatırlar. Kafasının içi dağınıktır. Vücudunda duyduğu acı bütün düşüncelerinin üstüne çıkmıştır.

“Dedemi astılar kanlı sivasta, Hazreti Eli'ye Allah teyiler, tinsuzler yalan, neler düşünürüm sizler için ben bırakın Demokratını Paşa'sını kardeşlerim sizin bu kutsal elleriniz öpülesi kan çanağı gözlerin ulan bırak itliği kaldır şunun perdesini de Haymanalı'nın Maraşlı'nın senin ellerinden öpsün pezevenklerin hepsi sıralanıp avuç açmış dileniyorlar sizden oy koparıp fabrikaların teravi namazlarında böyle temiyesun pi daha insan ekmek yeduğu çanağı pisletup da ulan asıl ekmek çanağı sizsiniz be, doğru diyir Bey vallah doğru söyler, ne varsa sizler yaratıp töbe de Bey yaratmak Allaha mahsustur sümmehaşa. Peygamberimiz Efendimiz bir gün eshaptan Ömer radiyallahuan, atma lan şu yezit Ömer'i adı batsın. Haymanalı bırak şimdi Allahı mallahı sen olma da çalışmayın da görelim Allah onlara, krev deduğun haşahuzur komonistluktur bu Menderes'e kadeh kaldırıp da dünyayı görün biraz kardeşim, asıl soyan bu herif sizi... Sümmehaşa Allaha komünistluktan uff bu kaşımın üstü.” (s. 327)

Vedat Türkalı ilk kez komünist ideolojiyi liseye başladığı yıl arkadaşından öğrenmiştir. Bundan sonra hayatı sorgulamaya başlar. Fakat bu sorgulama Kemalist eğitim sisteminin söylediği “sınıfsız, kenetlenmiş” kitle anlayışına dönük olur (Purçak, 2018: 228). Türkalı'nın çok genel, kapsamlı bir olgu olan hayatı sorgulaması gerekirken o, çok daha dar bir kavram olan sınıfsız kitle kavramını sorgulamaktadır.

Eleştirmen Semih Gümüş'e göre Sevgi Soysal'ın, politik tarihimizin bir dönemi içinden çıkan romanı *Şafak*'ın iki önemli yanı vardır: İlki, 12 Mart gibi sıcak bir dönemin, öncesi ve yaşanan anlarıyla edebiyata yoğunlaştırılmış biçimde nasıl yansıtılabileceğini, büyük bir başarıyla içselleştirebilmiş olmasıdır. İkincisi de o dönemin içinden çıkan bireyleri kişilik ve kimlik sorunlarıyla birlikte yaratıcı biçimde yansıtabilmesidir (Şafak: 2021: 7). *Şafak* romanında Oya çevresindekilerin Alevi olmalarını arada konuşma mevzusu yapmaktadır.

“Ansızın Mustafa’ya dönüp, ‘Siz de Alevi misiniz?’ diye soruverdi.

Karşılık vermedi Mustafa. Oya, hemen pişman oldu sorusuna. Sanki Mustafa’nın bir mezhep sorunu olabilirmiş gibi. ‘Siz PDA’cı mısınız?’ ya da ‘siz Cephe’den misiniz?’ gibisine, bin beter bir soru. Büsbütün kızdı Hüseyin’e. Durmadan Maraşlılık’tan söz etmese olmaz. Akrabalarının Alevilik’inden de söz ederdi boyuna.

‘Aleviler horlananı daha da bağırklarına basarlar.’” (s. 43)¹

Hüseyin müşterilerinin çoğunun Alevi olmasından dolayı Birlik Partisi’ne girmiştir. “*Biliyorsun Adana’daki müşteri adaylarının hepsi Alevi.*” (s. 44) Romanın kahramanlarından Ali ise memleketindeki imamlara olan soğukluğunu devam ettirir. Sadece nikâh için bile olsa imamın evlerine girmesine karşıdır. Alevi bir kızla evlenmesinden dolayı (s. 62) Milli Mücadele Derneğinin² kendisine yardım etmediği Zekeriya bu konuda ona ısrar etse de durum değişmez.

“Belediye nikâhından döndüklerinde, asıktı Zekeriya’nın suratı. Ablasıyla eniştesine suratlanıyordu. İmam nikâhı istemişti Zekeriya. Ali, ‘Eşeğin imamını evime sokmam,’ diye diretmisti. Maraşlı çoğu Alevi’nin, hocalara yönelen, adlandırılmamış düşmanlığıyla.” (s. 61)

Oya ile Menekşe arasında geçen konuşmada da Alevilik vurgusu dikkat çeker. Cezaevinde yatanların Alevi olduğu şeklinde yaygın bir kanı vardır. Kimileri ise kendi mezheplerini, inançlarını gizleme gereği duyar.

“‘Deniz Gezmiş için üzıldünüz demek?’

‘Sünniler ona kızılbaş deeyorlar. Biz Aleviler hep ağlaştıktı.’

¹ PDA: Proleter Devrimci Aydınlik dergisinin kısaltmasıdır. DEV-GENÇ içerisinde Mahir Çayan’ın başını çektiği diğer gruba karşı kurulan, öncülüğünü Doğu Perinçek ve arkadaşlarının yaptığı gruba PDA’cılar denmiştir. (Bk. Emine Öztürk, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu / DEV-GENÇ 1969-1971, Ankara Üniv. SBF Dergisi, 2022)

Birlik Partisi: 1966’da Alevi bir grup siyasetçi tarafından kurulan 1980 darbesiyle kapatılan siyasi parti.

Cephe: Milliyetçi Cephe adıyla tanınan 1970’li yılların ikinci yarısında kurulan hükümetlerin adı. Siyasi yelpazenin sağında bulunan milliyetçi-muhafazakâr partiler CHP’ye karşı güç birliği yapmıştır.

² Milli Mücadele Derneği: 1967-1980 yılları arasında etkin olan yayıncılık yönü ağır basan sağ eğilimli teşkilattır. Milliyetçi-Muhafazakâr gençler bu dernekte aktif görev almışlardır.

‘Alevisin demek?’

‘He ya hep Aleviyik, senin gibi.’

‘O da nereden çıktı?’

‘Kotan Ana söyledi. Siyasiler hep Alevi gâvuru deeye.’

‘Kotan Ana Sünni mi?’

‘Diyel, ama Alevilik’ini gizleeyo.’” (s. 99)

Fakir Baykurt’un *Kara Ahmet Destanı* romanında Ahmet, Anadolu köylülerini daha iyi tanımak için köyleri dolaşmaya başlar. Pazarcık köylülerinin ağanın karşısında ezilmeleri, buna hiçbir tepki göstermeden razı olmaları, sosyalist, öğrenci, öğretmen düşmanı olmaları içini acıtır. Köprüağzı köyünde rastladığı iki tavşan vurmuş bir avcı ise Alevilerin bir davranışından bahseder. “*Akılsız Aleviler, bıyığı Hazreti Ali Efendimiz’in bıyığına benziyor diye yemez bunu.*” (s. 367) Bu durumu Hindistan’daki insanların sığır eti yememelerine benzetir ve bu davranışı tasvip etmediğini belirtir. “*...isterse günah olsun, kendim de az çok Alevi olduğum halde, gittim bu sabah iki tavşan vurdum, birini çocuklar yesin, birini çocukların anasıyla biz yiyelim*” (s. 367)³

Köylü iki yıl öne Malatya’da bir doçentin konuşmacı olduğu toplantıya katılır. Şehrin bütün ileri gelenleri oradadır. Doçentin anlattığına göre Hindistan’daki halk günah diye sığır eti yemez, açlıktan kırılırlar da bir ineği kesemezler. Köylü onların sığır kesmemeleri ile Alevilerin tavşan eti yememeleri arasında bir ilgi kurmaya çalışır. Ona göre et yemediği için milletin kafası pek çalışmıyordur, bu durum siyasetçilerin işine geliyordur.

³ Alevi-Bektaşî toplumunda genel olarak tavşan etinin yenilmeyeceği şeklinde bir algı mevcuttur. Bunun çeşitli gerekçeleri vardır: Tavşanın geniş getirmemesi, çok tırnaklı olması, hayız görmesi, başının kediye, kulaklarının eşeğe, burnunun fareye, ayaklarının köpeğe benzemesi, Hz. Ali’nin kedisine benzemesi, Yezid’in ruhunun tavşanın vücuduna girdiğine inanılması vb. (Bk. Pervin Ergun, Alevilik-Bektaşîlikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökleri Üzerine, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2011/60)

Dönem içerisinde yayımlanan çok az romanda Alevilikle ilgili konulara değinilir. Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* romanı bu açıdan önemlidir. Eserde kahramanlar Alevilik üzerine tanımlama yapmaya çalışırlar. Anlaşıldığı üzere halk bu konuya oldukça uzaktır. İnsanlar onu dinsizlik olarak bile görmektedirler. Yazar insanların nasıl kamplara ayrıldıklarını, birbirlerine düşürüldüklerini anlatı içerisinde okura sezdirir.

2.14. Tesettür

Tesettür, insanın fitrî, tabii, örfî veya dinî bir gerekçeyle vücudunun belli yerlerini örtmesi anlamında bir terimdir. Sözlükte “örtünmek, kuşanmak; başkaları ile kendisi arasına perde koymak, bir şeyin içinde veya arkasında gizlenmek” anlamlarındaki tesettür, terim olarak ölçüleri dinen belirlenmiş örtünme yükümlülüğünü ifade eder. Kelimenin kökünü oluşturan setr, “örtmek, gizlemek, perdelemek, engel olmak” gibi manalara gelir. Aynı kökten sitr gizlenmeye yarayan engel, perde vb. şeyler için ve mecazen “çekinme, korku, hayâ” anlamında kullanılır. Yine bu kökten türeyen seter “kalkan” manasındadır; setîr ve mestûr mecazen “iffetli” demektir. *Kur'an*'da giyinme ve korunma amaçlı giysi libas kelimesiyle ifade edilir. Örtünmenin karşısındaki, “dikkat çekme ve kendini gösterme” demek olan, bir yönüyle teşhir sayılan teberrec yasaklanmaktadır (Apaydın, 2011: 538).

Leylâ Erbil'in *Tuhaf Bir Kadın* romanında ilk bölümün adı ‘Kız’dır. Bu bölümde başkahraman olan kız yıkandıktan sonra kendine bakım yapmaya başlar. Saçlarını düzeltir, tırnaklarını törpüler. Annesi ise onun karşısındaki eski kanepeye oturur. Bir sigara yaktıktan sonra kızına örtünmeyle ilgili nasihatlerde bulunur. Ona göre mahrem yerlerini örtmeyenler gazaba uğrayacaktır.

“Allahsızlardan başladı. Yalancıların cehennemde çekeceği işkencelerden. Mahrem yerlerini örtmeyenlerin uğrayacağı gazaplardan. ‘Sen neden şapka giyiyorsun öyleyse?’ dedim. ‘Baban,’ dedi, ‘Babanın yüzünden. Allah günah yazmasın, zorla giydirdi bana. Günahlarım onun boynunadır.’” (s. 8)

Kadın kapıdan çıkmak üzereyken geri döner ve kıza gusül abdesti alıp almadığını sorar. Kız aldığını söylese de anne buna inanmaz. Kızının kendisinden gizli bir şeyler yaptığını sezmiştir. Kadın kendince Allah'ın emirlerini yerine getirmekte, evladına bildiklerini öğretmektedir. “*‘Unutma ki bu dünyada gizli kalan öteki dünyada açığa çıkar. Orada da yüz yüze geliriz. Yalan söylüyorsan, bizden saklı bir şeyler yapıyorsan öteki dünyada yılanların, çıyanların yemi olacaksın...’*” (s. 9) Kızın ders çalışacağını söylemesi üzerine de anne bunların da Allah'ın dersleri olduğunu söyler. “*‘Bunlar ders değil mi? bunlar Allah'ın dersleri, defol git, dersin batsın,’* diyerek bir tokat indirdi yüzüme. Ağlayarak odama koştum.” (s. 9)

Havva Hanım'ın büyük kızı Neriman'ın kocası Ankara'ya tayin edilmiştir. Vedalaşmak için Neriman'ın annesine el öpmeye gelir. “*Bütün gece Neriman'ı anlattı anam. Ne kızmış o, hem yüksek tahsil yapmış, hem dinini unutmamış. Oruç tutarmış, anasına el verirmiş. Saçının telini namahreme göstermemiş.*” (s. 10) Romanın başkahramanı Kız'ın annesinin kendilerine ziyarete gelen kişide de giyim konusuna dikkat ettiği görülmektedir.

Vedat Türkalı'nın *Bir Gün Tek Başına* romanında devrimciler tarafından çok saygı duyulan bir kişi olan Baba gençlere nasihatte bulunurken özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan devrimler üzerinde de durur. Atatürkçü aydınların yaptığı devrimler aydınla halk arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Ortaya yaşantı biçiminde farklılık, kadın erkek ilişkilerinde zıtlık, ahlak ve din sorunu çıkarmıştır. Onların yaptıkları gerçek devrim değildir. Gerçek devrim halkla el ele vererek halkı ekonomik özgürlüğüne kavuşturmaktır. Halkın giyim kuşamına karışan bir devrim gerçek devrim değildir. Bu, halkla aydının arasını iyice açmaktan başka bir şeye yaramamıştır. Baba'ya göre Demokrat Parti on yıldır oynanan bu oyunun meyvesini yemektedir.

“Değişmeyen tefeci-bezirgân, finans-kapital düzeninde çiğnenen, ezilen, sömürülen halkın, şapka giymeye, Latin harfini kullanmaya, kızını okula göndermeye, karısını çarşafsız gezdirmeye zorlanması, bunları savunan aydınla halkı kanlı bıçaklı etmekten başka ne sonuç verdi? Öyle bir tefeci-bezirgan, finans-kapital oyunu ki kötü şeyler diyemiyoruz bunlara işin kötüsü!... Demokratlar on yıldır bu oyunun ürünü devşiriyor. Köksüz, temelsiz ülkede aydınlar; kendi kendilerine... Düzene başkaldıran ormana kaçır sıkıştı mı; saklanmak,

güçlenmek için. Orman halktır burda. Kaçacak, sığınacak ormanı yok bizim aydının. Tefeci-bezirgân, finans-kapital kılıcının gölgesinde yaşamak zorunda.” (s. 461)

Romanda Kafkasya'dan göç eden bir ailenin yaşadıkları az da olsa anlatılır. Orada yaşayan Türklerin dine nasıl baktıkları ile ilgili ipuçları da verilir. Anlatılanlardan hareketle yazarın bir nevi geçmişle şimdi arasında bağlantı kurmaya çalıştığı söylenebilir. Füzûzan bir röportajında yazış tarzı ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

“Yazarlığında uygulamak istediğim yöntemden ilki diyebilirim ki anlaşılır olmaktır. İkincisi ülkenin sorunlarına doğru açıdan bakabilmektir. Her toplumun kendi yapısında taşıdığı özelliklerden ötürü, sosyal farklılaşmaları oluyor çoğunlukla. Türkiye’de de bu, belirgin niteliklerle görülmektedir. Yazar ve aydınlar, batı kültüründen yararlanma yollarını denerlerken sonuçta bir kalıplaşmaya değil, yeniden bir uygulamaya geçmeleri gerekiyor. Türkiye’nin özgün halk yapısı, acele çözümlere yer vermeyecek denli renkli çiziliyor önümüzde. Halkımıza bakarken, tarihteki yerini, geçmişin şimdiye olan bağintısındaki aksayan ya da pekişen noktaları görmek, araştırmak çabasını unutmamak gerekiyor.” (Mutluay, 1972: 70)

Aynı romanın Hacer Melek Ötüken’in tanıtıldığı kısmında ailenin ortanca kızı hakkında bilgi verilirken İngiliz High School’u bitirdiği ve özel mankenlik kurslarına katıldığı söylenir. Ardından ortanca kız geleceği parlak bir dış işleri mensubu ile evlenip İngiltere’ye gitmiştir. Yabancılar Türk kadınının artık çarşaf giymediğini kıyafetleriyle göstermektedir.

“Türk elçiliğinin resmi, yarı resmi çağrılarında anadili gibi konuştuğu İngilizcesi, Türk motiflerini şaşılası bir uyumla gerçekleştirip uyguladığı giyimleriyle yabancılar Türk kadınının artık çarşaf altında olmadığını göstermiş, İngiliz soylularınca yeni kuşak Türk kadınının batılı hemcinslerinden aşağı olmadığını bir örneği olarak kabul edilmiştir.” (s. 179-180)

Tarık Buğra’nın *Dönemeçte* romanında kasabanın havası anlatılırken giysiler üzerinden panoramik bir görüntü çizilmeye çalışılır. Görüntüsü verilen sadece kadınlar değildir, erkeklerin de giyim kuşamları aktarılır.

“Birkaç yüz metre karenin içinde, çarşaflılar, yeldirmeliler, mantolarını omuzlarına alınca ‘asma kabağı gibi’ kolları ‘apabak’ ortaya çıkıveren, delikanlıların kafalarını bungunlaştıran genç hanımlar... atasözlerine, tekerlemelere, darbı mesellere göre davranan, ilişki düzenleyen, bir Cuma’yı, bir tek Ramazan’ı kaçırmayan, iç, dış giysileri, isimlerine kadar bambaşka olan, pabuçları bile onlarınkine benzemeyen kasabalı, genç, yaşlı erkekler ile cümle yapıları da, kelimeleri de, kelimeleri söyleyişleri de apayrı olan, Ramazan günlerinde kimi inadına inadına

rakı sofrasını Kulübün bahçesine kurduran, şarkıları, türküleri bile, ‘hayır’; veya ‘evet’ derken el, kol, baş hareketleri bile başka olan öğretmenler, yargıçlar, doktorlar, dişçiler, eczacılar, yöneticiler... ve her iki yanın da daha bir kopuk, daha başka biçimde birbirlerine benzemez ve birbirleri ile kaynaşamaz çocukları! (s. 110-111)

Münevver Ayaşlı’nın *Pertev Bey’in Torunları* romanında insanların değişen yaşamları kıyafetlerinde de değişikliği neden olur. Romanda önce Berrin sonra Nermin ve kızları Tülay ve Selmin’in zaman içerisinde kapalı kıyafetler giydikleri görülür.

“Berrin de artık senelerden beri giydiği ve:

-Benim üniformam, dediği bere biçimi şapkasını giymiyor, her iki kardeş de başlarına birer eşarp örtüyorlardı.” (s. 328)

Muammer Bey, karısından ayrı bir evde yaşamaktadır. Karısı Nermin Hanım’ı ziyaret ettiğinde onun saçlarındaki beyazlığı fark eder. Ardından Berrin ve onun başörtülerine takılır. Aklına ilk gelen ise Menderes’ten etkilenerek böyle bir değişikliğe gittikleridir.

“-Nedir bu? İki hemşire hanım ikisinin de başında büyük büyük örtüler, dedi. Yoksa siz de mi ehl-i tarik oldunuz? Bakalım herif başımıza daha neler getirecek. İşte biz bunun mücadelesindeyiz. Herif herif diye bahsettiği Adnan Menderes’ti. Nermin, gayet ciddî ve vakur:

-Ne münasebet var Adnan Menderes’le benim başörtüm arasında, dedi. Ben Adnan Bey’in tesiri altında değil, rahmetli kayınvaldemin tesiri altında kalmış olacağım demek! Dedi ve sordu:

-Anneniz başörtü örtmüyor muydu?” (s. 359)

İki kardeş her gün bir saat yol yürürler. Ağaçlı güzel bahçeler arasında alacakaranlıkta yürüdükleri için kendilerine uzun mantolar yaptırmışlardır. *“Berrin bu eski usûl mantolara, eskiden söylendiği gibi ‘yeldirme’ diyordu.” (s. 375)*

Nermin Hanım’ın kızı Selmin ise başını onlardan daha farklı şekilde örter. *“Selmin, rengârenk, güzel eşarplarla, kendine çok yakışır ve kocasının mesleğinde, yani*

hariciyede de devam edebileceği gibi bir baş örtme tarzı bulmuştu ki, bu bir nevi eski Türk hanımefendilerinin giydikleri ‘hotoz’lara benziyordu.” (s. 451) Yazar anlatıcıya göre örtü her birinin çehresine ayrı bir güzellik katmaktaydı. “Örtü Tülay’a çok yakışmıştı. Bu namaz örtüsü, sanki Tülay’ın bütün çirkinliklerini örtüyordu.” (s. 490)

Rasim Özdenören’in *Gül Yetiştiren Adam* romanında kadınların giyimlerine hiç değinilmez. Bunun yanında şaşırtıcı bir biçimde camiye gelen erkeklerin değişen kıyafetleri romanın başkahramanı tarafından eleştirilir. Adam kıyafette kâfirlere benzeyenlerin zamanla her işlerinde onlara benzeyeceklerini hatırlatır. Onların değişen kıyafetlerini o kadar yadırgar ki kendisinin bir düş gördüğünü sanır.

“Yanında, siyah bir eteğin uçuşarak, sürünerek geçtiğini hissetti. Hafifçe başını kaldırıp baktı. Cübbeli, sarıklı bir genç adam.. hoca! Bunca insanın içinde kıyafetini değiştirmemiş olan bir o vardı. Nasıl olur? Nasıl cesaret edebilmişti buna? Kendini tutmasa, bu genç adamın cesaretini hemen o anda tebrik edecekti. Fakat hayretle bakıp kaldı arkasından. En çok şaştığı bu kıyafet içinde olan ikinci bir insan yoktu aralarında. O zaman, bu genç adamın kıyafeti büsbütün gözü karalık olarak belirliyordu. ‘Böyle birkaç kişi daha olsa, her şey çok kolay’ diye düşündü. Sezdirmeden cemaate dikkat etti. Bu olağanüstü duruma kendinden başka kimsenin önem vermediğini, kimsenin dikkat bile etmediğini gördü. Buna şaşırdı. Nasıl insanlardı bunlar? Şaşılacak, şaşılmaması gereken hiçbir şey karşısında hiçbiri istifini bozmuyordu. Nerdeyse düş gördüğüne inanacaktı.” (s. 137-138)

Halide Nusret Zorlutuna, Müslüman Türk kadınının sosyal hayat içerisinde aktif rol alması gerektiğini savunmuş ve bizzat bunu kendi yaşantısında uygulamıştır. Yazar örtünmenin terakkiye mani olmadığını savunmuş ve bu konunun artık çok yıprandığını yazmıştır. Ona göre tesettür kadını sosyal hayattan mahrum eden bir unsur olamaz. Tesettür demek şüphesiz sabahdan akşama kadar kafesler ardında pinekleme değildir, sözleri ile tesettürlü kadına sahip çıkmıştır. Onun dinî yaşantısına bakıldığında yaşadığı dönemlerin tesirini kendi giyim tarzında da görmek mümkündür. Ona göre ahlak sadece giyim ile kendini göstermemeli, insanın bütün yaşantısında, her davranışında kendini göstermelidir (Harikçi, 2017: 63). Zorlutuna’ya göre kadın tesettüründeki zarafeti sadece dış görünüşünde bırakmamalı, davranışlarıyla da göstermelidir.

Zorlutuna'nın *Aydınlık Kapı* romanında Behçet Bey gezmeyi seven birisidir. Bir gün yine evden ayrılacakken karısı Nimet Hanım'a dışardan ne istediğini sorar. Nimet Hanım kendisi için lacivert, kızı Lerzan içinse açık mavi çarşaflık, Lerzan da çarşafılara uygun şemsiyeler, eldivenler ve çantalar ister. Behçet Bey ona gülümser.

"-Ay, ay! Bu küçük hanım bacak kadar boyu ile çarşafa mı girecek?..

-Geç bile kaldı bey. Akranı, emsali çarşafa gireli iki yıl oluyor. Bu sonbaharda şehre mutlaka çarşafı inmesi lazım. Yoksa bizi tefe korlar da çalarlar!" (s. 12)

Vildan ve Lerzan giydikleri çarşaflarla daha sonra şehre inerler. Üzerlerindeki elbise boylarını biraz daha uzun, yaşlarını biraz daha büyük gösterir. Yüzlerine zengin manalar, gözlerine acayip gölgeler verir. (s. 24)

Zorlutuna, diğer eserlerinde olduğu gibi bu romanında da dinle ilgili unsurlara yer verir. Kızı Emine Işınsu'nun aktardığına göre dindar bir kadındır, milletine ve dinine çok bağlıdır. Kendisinin hayatta en çok üzerinde durduğu konular milleti ve dinidir. Namazlarını aksatmamaya özen gösterir, kimseye de baskı yapmaz. Dini konularda derin bir bilgiye sahiptir (Akt. Harikçi, 2017: 54). Halide Nusret'in ailesinden almış olduğu din eğitimi ve terbiyesi, hayatının her döneminde kendini hissettirmiştir. Aile yaşantısının temelinde yer alan din, hem onun hem de ailesinin yaşantısına yön vermiştir. Annesinin yaşam biçimini destekleyen rahmetli büyükbabasının mürşit-mürit ilişkileri ve babasının hoşgörülü dindar kimliği, dinin Halide Nusret'in yaşamındaki doğal rolünü pekiştirmiştir (Harikçi, 2017: 56). Onun romanlarındaki karakterlerin dinî yaşayış konusunda duyarlı oldukları, bunu eser içerisindeki yaşantıları ile okuyucuya hissettirdikleri görülmektedir.

Tesettür ve örtünme ile ilgili konulara çok az romanda ve genellikle yüzeysel olarak yer verilir. Sosyal hayatta insanların kıyafetleri İslam inancına uygun olarak kapalı biçimde nitelendirilir. İnsanların değişen yaşamları giysilerine yansır. Cumhuriyet öncesi ve sonrası yaşantının verildiği eserlerde bu durum sadece kadınlar için değil erkekler için de geçerlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER SEMAVİ DİNLERLE İLGİLİ UNSURLAR

3.1. Hristiyanlıkla İlgili İnanç Unsurları

Hiz. İsa *Kur'an-ı Kerim*'de İsa, İbn Meryem ve Mesih şeklinde zikredilir. Kendisine İncil'in verildiği, Hiz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen, "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak tavsif edilen ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir. Hristiyanlıkta ise İsa Mesih Tanrı'nın oğlu, dolayısıyla tanrı kabul edilmektedir (Harman, 2000: 465).

Hiz. İsa M.Ö. 4 yılında Galile bölgesinin Nasıra kasabasında bakire Meryem'den dünyaya gelen bir Yahudi'dir. M.S. 28 yılında Hiz. Yahya tarafından vaftiz edilmiştir. Otuz yaşlarında tebliğ faaliyetlerine başlamış ve otuz dört yaşında Kudüs'teki kutsal mabette bazı olaylara ve karışıklıklara sebebiyet verdiği için dönemin Roma Valisi tarafından kargaşa, anarşi ve isyan çıkarmakla suçlanarak çarmih cezasına çarptırılmıştır. *Kur'an*'da onun çarmih gerilmekten kurtarıldığı ve başka bir biçimde öldüğü anlatılır. İsrailoğullarına gönderilen bir peygamber olan Hiz. İsa genellikle köylerde, kasabalarda ve kırsal alanlarda vaazlar vererek bölge halkını bir olan Tanrı'ya iman ederek onun emir ve yasaklarına uymaya davet etmiştir (Gündüz, 2019: 85).

Hiz. İsa, Türk edebiyatında dünyaya gelişinden başlayarak sahip olduğu kendine has beşerî vasıfları ve peygamberliğinin değişik yönleriyle ele alınmış büyük peygamberlerden biridir. İsa hakkında müstakil eserler yazıldığı gibi başta peygamber tarihleri olmak üzere birçok eserde de ele alınmıştır. Hayat hikâyesi, ana rahmine düşmesinden vefatı sonrasına kadar gösterdiği mucizeler *Kur'an*, tefsir, hadis ve diğer mukaddes kitaplarla İsrailiyat türü rivayetlerdeki bütün ayrıntılarıyla bu eserlerde anlatılmıştır (Uzun, 2000: 473).

Tutunamayanların en büyük destekçisi göksel sistemden bir varlık olan İsa Peygamber'dir. Oğuz Atay'ın İsa'yı bir tutunamayan olarak kabul ettiği ve diğer göksel kişilerden kendine daha yakın bulduğu düşünülebilir. O, bir tutunamayan

arketipidir. Yerleşik düzene karşıttır, gösterişsiz bir direniş gerçekleştirmiştir, çıkar gözetmeyen bir tutunamayandır (Ecevit, 2017: 294).

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında İsa Peygamber'in adının geçtiği yahut edebî temsilinin yapıldığı kısımların çoğu, kaynağını *İncil*'den almaktadır. Bu, Selim'in *İncil*'i okuduğuna yönelik ifadelerinden de çıkarılabilir. Romanda Selim kendisini İsa Peygamber'e çok yakın hissetmektedir. Metinlerden ve anılardan aktarıldığına göre Selim yaşamının çeşitli dönemlerinde *İncilleri* tekrar tekrar okumuştur. Murat Belge'nin de ifade ettiği gibi İsa Peygamber tutunamayanlık tipinin prototipi gibidir.

“Bundan daha önemli bir simge, Selim'in İsa'laştırılması. Bunu üstüne basa basa belirtiyor yazar. İsa'nın ikide bir sözü geçtiği gibi Selim'in ikinci gelişi de sık sık söz konusu oluyor. Anlaşıyor ki 'tutunamayanlık'ın tarihte en büyük temsilcisi İsa. Selim de bu soyun çağımızda yaşayan üyesi. Atay'ın özellikle bir iması, Selim İsa özdeşliğini iyice tanımladıktan başka, romanın ana temasını da belirliyor. Bu, Selim'in soyadının anlamı. Selim 'Işık' akla hemen Yuhanna'nın *İncil*'ini getiriyor: 'Her şey onun ile oldu, ve olmuş olanlardan hiçbir şey onsuz olmadı. Hayat ondaydı, hayat insanların nuru idi. Nur karanlıkta parlar ve karanlık onu anlamadı.'” (Belge, 2007: 152)

Abdullah Uçman *Tutunamayanlar* romanındaki kahramanların beslendikleri kaynaklara dikkat çeker. Selim'in ve Turgut'un yaptığı tercihlerin Batı yörüngeli olması Batı veya genel anlamda yabancı hayranlığının getirdiği bir sonuçtur. “*Roman kahramanlarından gerek Selim, gerekse Turgut, yerli kültürden fazla yabancı kültüre hayrandır ve yabancı kültürle yetişmişlerdir. Selim'i Hz. Muhammed değil de Hz. İsa ilgilendirir, Kur'an yerine İncil okur.*” (Uçman, 2007: 172)

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Mısra 11: Kelime ve yalnızlık... alt başlığında Selim çevresindeki insanlar tarafından eleştirilere maruz kalır. Burhan, Mimar Cemil, Metin, annesi, Sabri, babası ve daha birçok kimse onu ilgisinin olmadığı konularda sıkıştırmaya çalışırlar. Bu sırada iyice bunalan Selim'in imdadına Hz. İsa yetişir.

“Birden İsa göründü, hepsini dağıttı: 'Hadi bakalım, herkes işine,' dedi. Birlikte havalandılar; yüksekçe bir yere çıkıp baş başa oturdular. Ruhun güzelliğinden filan bahsettiler. İnsanlardan

çektiklerini anlattılar, vaktin nasıl geçtiğini anlamadılar. Hava kararırken İsa, izin isteyip ayrıldı: yukarda babası bekliyormuş.

İsa'ya da ihanet etmişti çaresiz. Konuşmaları öyle tatlı bir yönde gelişmişti ki, ona da her şeyi söyleyememişti. Kadınların bacaklarına baktığından bahsedememişti bir kere. (Ama o, her şeyi biliyordu - olsun gene de anlatmalıydı; aralarında gizli saklı bir taraf kalmamalıydı.) Sonra - bunu kendine bile söylemekte zorluk çekerti. - tanıdığı bütün kadınlarla düşüncesinde zina ettiğini saklamıştı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bu meseleleri küçümseyen bir tavırla konuşmuştu İsa'yla. Fakat O da çok yüksekten atmıştı; bazı meselelerin varlığından habersizmiş gibi davranmıştı. Selim bunları, odasında, tavana bakarak düşündü durdu. Sonunda dayanamadı, kalktı; Lefter'in meyhanesine gitti. Orada, bir daha ihanet etti İsa'ya. Haluk'la oturup adamcağızı bir güzel çekiştirdiler. Cinsel meselelere ilgisizliğinin ondaki bir eksiklikten ileri geldiğine karar verdiler sonunda. İnsanı tanımak istiyorsa her yönüyle kabul etmeli onu, dediler. İsalığını bilmeliydi.” (s. 153)

Aynı bölümün devamında Selim şişen ayağının üzerine basamadığı için bir hafta evde yatmak zorunda kalır. Bu esnada *İncil* okur, içkiyi bırakmaya karar verir. Can sıkıntısıyla günlerini geçirirken sonunda dayanamaz ve İsa'ya kısa bir mektup yazmaya karar verir.

“Sevgili İsa,

Bütün olanlar için özür dilerim. Kabahatin bende olduğunu biliyorum. Günlerdir durmadan seni düşünüyorum. Kitabını elimden bırakmıyorum. Bütün meselelerde sen haklısın. Bugün düşündüklerimi, seninle birlikte olduğumuz gün bilseydim, her şey başka türlü olurdu. Fakat göreceksin, bir daha buluşursak nasıl istediğin gibi bir adam olacağım. O kadar değiştim ki beni tanıyamayacaksın. Çarşamba günü annemler evde yoklar. Gelebilirsen rahat rahat konuşuruz.

Seni Seven Selim

İsa gelmedi.” (s. 154)

Tutunamayanlar romanının Mısra 14 ve Sonrası: Doğumu önemlidir... alt başlığında Selim'in doğum tarihinin Hz. İsa'dan sonra olduğu özellikle belirtilir. “İsa'dan tam 1936 yıl sonra dünyaya gelen Selim'in doğumu yalnız kendisi için mi önemlidir?” (s. 160)

“İsa imgesi, romanın çokkatmanlı dokusunun içinde tüm katmanları birbirine bağlayan bir katalizör madde görünümündeki *tutunamamak* motifine eşlik eder, onun anlam alanını zenginleştirir. Romanda, İsa imgesinin aynı renkli ilmeklerinin dokuya baştan sona bilinçli olarak serpiştirildiğini görürüz.” (Ecevit, 2017: 296).

Mısra 61-68: Evin arka bahçesi... alt başlığının olduğu bölümde iki yaşında olan Selim’in kulağına dandini dandini dastana kelimeleri gelir. Ürkütücü olan bu kelimeler onun için bir ninninin uyutucu kelimeleri olmuştur.

“Kutlug Dandini (ya da Batılı tarihçilere göre Dandin) ve Farsus Dasdana, İsa’dan sonra Yedinci Yüzyılda Anadolu’da yaşadığı sanılan efsaneler kahramanı Hartug Dandin’in oğulları. Hristiyan azizlerinden Gordalos’a göre, İsa’nın doktrinini yaymak üzere Mezopotamya’dan Nevşehir’e göç etmiş bir din adamı bu Hartug.” (s. 169)

Aynı romanın Mısra 193 ve sonrası: Allah’ım... alt başlığında anlatıcı Allah’a seslenir. Ondan beklentisi İsa’yı Selim’e daha önce tanıtması yönündedir. “İsa’yı neden bu kadar geç tanıttın ona? Neden, günahlarının yükünü taşıyacak gücü ona da vermedin.” (s. 199) Devamında ise anlatıcı şu şekilde açıklamalarda bulunur:

“Biliyorum, İsa daha büyük acılar çekti diyeceksin. Bu kadar ayrıntılara giremezdi, diyeceksin. Asıl, ayrıntılara girmeliydi bence. Her şeyi yaşamalıydı. İlkokula göndermeliydin İsa’yı da Selim gibi. Sonra, Selim senin oğlun değildi ki. Olsaydı da bilmiyordu.” (s. 200)

Anlatıcının İsa ile Selim arasında benzerlik, yakınlık kurmaya çalışması dikkat çekicidir. Anlatıcının isteği bir daha dünyaya gelecek olurlarsa eğer ikisinin farklı zamanlarda değil aynı zaman dilimlerinde yaşamaları yönündedir.

“İsa’nın ikinci gelişiyse durumu kurtaracağını sanıyorsun. Selim de ikinci kere gelirse görürsün. Yalnız, bu sefer lütfen aynı zamanda gelsinler artık. Araya gene binlerce yıllık bir uçurum koyma. Sonunda, ilk gelişlerinde yaptığın gibi ikisini de yalnız bırakma.” (s. 200)

Hristiyanlar Hz. İsa’nın tekrar yeryüzüne geleceğine inanmaktadırlar. Hristiyanların en büyük bayramlarından birisi olan Paskalya onun gelişini kutlamak için düzenlenmektedir. İbranice geçiş anlamındaki pesahtan gelen Paskalya, İsa’nın yeniden dirilerek insanı ebedî ölümden kurtaracağına olan inancı ifade etmektedir. Aynı zamanda İsa’nın çarmıhta öldükten sonra dirilişini anmak amacıyla yapılan bir

kutlamadır. Paskalya Bayramı 21 Mart ile 25 Nisan arasındaki bir sürede, dolunayın görülmesinden sonraki ilk pazar gününde kutlanır (Küçük, Tümer, 2022: 349).

Hristiyan inancına göre havarilerin gözleri önünde semaya urûc eden ve babasının sağ tarafına yerleşen İsa dünyanın sonuna doğru ikinci defa gelecektir. *İncillerde* onun çeşitli alâmetlerle geleceği anlatılmaktadır. İsa gelmeden önce milletlerarası çatışmalar, kıtlık ve depremler, büyük sıkıntılar olacak, birçokları Mesih iddiasıyla ortaya çıkacak, daha sonra güneş kararacak, ay ışığını vermeyecek, yıldızlar düşecek ve bütün bunlardan sonra insanoğlu (İsa) gelecektir. İnsanoğlu meleklerle beraber gelip izzet tahtına oturunca Deccal'ın hâkimiyetine son verecek, iyileri mükâfatlandırarak, kötülerini cezalandıracaktır. İlk Hristiyanlar, Mesih'in ikinci gelişinin çok yakın olduğuna inanıyor ve gelmesini bekliyorlardı. Fakat bu gelişin vaktini sadece Tanrı bilmektedir. Tanrı yargı yetkisini ona vermiştir (Harman, 2000: 465-472).

Beşinci Şarkı'nın Mısra 542:tunç devri kısmında tunç devri İsa'nın ikinci gelişine benzetilmiştir. *“Kaç yıl sonra başlayacağını henüz bilim adamlarımızın kesinlikle tespit edemediği tunç devri, halkımız için bir altın devri olacaktır. Bir kısım ilahiyatçılara göre bu devir, İsa'nın İkinci Gelişi ile aynı zamana rastlayacaktır.”* (s. 240)

Metnin içine homojen bir biçimde yayılmış olan İsa imgesi, yalnızca sözel düzlemde Selim-İsa yakınlığının altını çizmekle kalmaz. Yazar metin içinde yer yer ortaya çıkan *İncil* dili parodisiyle, kutsal kitap araştırmalarıyla, imgenin dokunun içinde işlemlerini de sağlar (Ecevit, 2017: 297).

Turgut ile Metin daha önce Selim'in geldiğini düşündükleri bir mekâna gelirler. Orada Selim'i anmadan edemezler. Turgut etraftakilere şöyle seslenir: *“Aramızda bulunması bizlere şeref verecek olan dostum, ülkemizin gerçek sahibidir. Bu dünyaya ikinci gelişinde, beyaz bir ata binmiş olarak aramızda görünecektir.”* (s. 269) Burada gelmesi beklenen kişi Selim'dir. Turgut devam eder. *“Fakat o gelecektir. Birinci gelişinde ona kötü muamele yapanlar utanacaklardır. O, üstünde şimdiye kadar görülmemiş bir üniforma ile beyaz atına biraz çarpık olarak binmiş bir vaziyette*

sokağın başında görünecektir. İşte o zaman kıyamet kopacaktır.” (s. 270) Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Hz. İsa ile Selim arasında büyük bir benzerlik kurulmaya çalışılmıştır. İsa, metinde kurmaca dünyadan bir kahraman gibi yer alır. Sadece dinsel bağlamda bir öge olarak yer almaz, daha çok bir kurgu ögesidir.

Turgut ve Metin’in bulundukları yerde insanlar barbut oynamaktadır. Turgut bir polis baskını yapılması olasılığından dolayı tedirgin olur. Birisinin kapıda beklemesi gerektiğini söyler. Oynamadığına göre kendisinin durmasının uygun olacağını belirtir. Fakat kendisinin bir bey olduğu, kapının önünde sandalyede oturmasının doğru olmayacağı söylenince *“İsa da öyle yapmadı mı? Havarilerinin ayaklarını yıkamadı mı? Sen kim oluyorsun Turgut, İsa’nın yanında? Selim duysaydı bu benzetmeyi, hamiyetten gözleri yaşarır.”* (s. 285) şeklinde düşünür. Devamında ise Hz. İsa ile Hamlet arasında bağlantı kurmaya çalışır. *“İkisinin bir ortak yanı yok mu? Var elbette. İkisi de babası için savaşıyor. Kim beni memnun ederse, yukarıdaki babamı da sevindirmiş olacaktır. Hamlet, ben babanın ruhuyum.”* (s. 286)

Romanın başkahramanı Turgut Özben, Metin Kutbay’ın Selim’den bahseden mektubunu okuduktan sonra kendi iç sesi olan Olric’e şöyle seslenir: *“Öyle bir savaşa giriyorum ki Olric, bizi İsa bile kurtaramaz.”* (s. 418)

Yazarın yazım kurallarına uymadığı ve noktalama işaretlerini kullanmadığı 14. kısımda Selim İsa’nın günah işlemediğini belirtir: *“İnsan ümit ediyor İsa günahları affediyor her iş yolunda fakat İsa günah işlemedi bunun ağırlığını bilemez yaptığı bir hataya kitaplarda rastlayamadım başkasında günahları affetmek kolay”* (s. 496)

Yine aynı kısımda Selim, kapılarının önünden her gün tahta kevgirler içinde leblebi satan çingenelerin geçtiğini ve halkın onları sevmeyip istavroz çıkarmalarını taklit ettiğini söyler. *“İstavroz çıkarmalarını taklit ederek attım ağzıma gitti karnıma hem sağıma hem soluma diyerek arkalarından koşarlardı zavallı İsa zavallı Petrus”* (s. 512)

“Dikkat edilirse İsa ile Selim, Turgut ve tüm tutunamayanlar arasında bir koşutluğun kurulduğu gözlemlenir. Neden İsa? Çünkü İsa tutunamayanların arketipidir. O da içinde yaşadığı toplumun paralı, egemen sınıfına ve din adamlarına, onların değer yargılarına ters düşmüş,

horlanmıştır. Başarılı zengin insanların değil çocuksu kalmış, saf, yoksul insanların yanında almıştır yerini. Kendini misyonuna adanmış, inanmış bir adamdır o.” (Moran, 2016: 282)

Aynı romanda Turgut evden ayrılıp yola düştükten bir süre sonra arabasını çimenlik bir yerde durdurur. Sürekli akan çeşmenin başına gelir. Yüzünü yıkar, saçlarını ıslatır, yalaktaki suda yüzünü seyrederek. Bu sırada şişmanca genç bir adamla bir kadın arabadan iner. Olric’le Turgut arasında şöyle bir konuşma geçer: *“Hemen gidelim. Hayır efendimiz. İnsanların gözlerine bakabilmelisiniz. Sizin ne yaptığınızı kimse bilmiyor. Bilseler de daha rahat bakmalısınız. İsa da bakıyordu, deme sakın. Ayrıca o, zenginlerin cennete girebileceğinden çok kuşkuluydu.”* (s. 573)

Turgut evden ayrılıp yola düştükten bir süre sonra bir kasabaya uğrar. Bizim Kitapçı adındaki bir dükkâna girer. Buradan birçok kitap alır sonra toprak yoldan تنها bir yere gelir. Arabayı durdurur. Portatif sandalyesini çıkartarak kitap okumaya başlar. Bu sırada Turgut iç sesi olan Olric’e insanlarla nasıl iletişim kuracağını anlatır. Derdini anlatmak için çeşitli hileler deneyecek, kelime gruplarını değişik şekillerde kullanacaktır. *“Arıyorsan ahlaktaki manayı, muhakkak okumalısın İsa’yı. Buna da sansür izin vermez: yabancı din propagandası. Bu yüzden adamcağızı beyaz perdede göremiyoruz.”* (s. 585)

Turgut, Selim’in günlüklerini okurken onun 24 Şubat gününe şu notları düştüğünü görür: *“Hastaneden dönerken Günseli’ye uğradım. Beni görünce sarardı. On beş gündür sakalımı kesmiyordum. Saçlarım da uzamış. İsa’ya benzeyip benzemediğimi sordum ona.”* (s. 599)

Selim’in 8 Nisan tarihini taşıyan günlüğündeki kısımda çoğunlukla Hz. İsa’dan bahsedildiği görülür. *“İsa-Mesih yeryüzüne Hazret-i Kuran’dan önce inmiş. Daha önce kurulmuş olan Zen Budizminin ise en derin ilkelere sahip olduğu söyleniyor.”* (s. 653) Devamında ise *İncil*’i okuduğunu ama çevirisinin hayli kötü olduğunu ifade eder. Çevirmen ile İsa arasında bir ilgi kurar.

“Kitab-ı Mukaddesin Türkçesi çok kötü. İngilizcesinden karşılaştırarak okuyorum. Biri oturmuş çok kötü dille çevirmiş; bir kelimesi bile değiştirilemez ya: ondan sonra bir daha düzeltilmemiş. Çeviren, sanki İsa’nın Türkiye mümessili. ... İsa-Mesih’i her zaman beğenirim:

küçük çocukların futbolcuları beğenmesi gibi. Adamımdır. Ortaokulu birlikte okusaydık, bana çok yararı dokunurdu o yıllarda.” (s. 653)

Selim, İsa hakkında konuşmaktan zevk aldığını da söylemektedir. Fakat birisinin *İncil*’in Türkiye’de anlaşılamadığını söylemesi onun hakkında konuşmaktan Selim’i alıkoyar.

“Geçen gün de birine, İsa’dan söz açacak oldum; ben daha söze başlamadan, bizde *İncil*’in yanlış anlaşıldığını, aslında sanıldığından derin bir eser olduğunu söyledi. Keyfim kaçtı, sözü uzatmadım. Oysa, ne kadar bayılırım İsa-Mesih sözü açılınca sözü uzatmaya.” (s. 654)

Mühendis olduğu bilinen Selim günlüğünde İsa-Mesih’i soyut bir şekilde düşünmek istemediğini onu somutlaştırmak gerektiğini ifade eder. Bunu anlatmaya çalışırken birçok yazardan yararlanır. Bu yazarların İsa’ya yaklaşımları da romanda önemli bir yer tutmaktadır.

“İsa-Mesih’in özel yaşantısı için hikâyeler uydurmak istiyorum. Onu soyut düşünmek işime gelmiyor. Oysa matematikçi, soyutlama gücü olan kimsedir deniyor. Sembollerle, ideal kavramlarla düşünürmüş. Sayılara, cisimlere ihtiyaç yokmuş. Euler’in Diderot ile alay etmek için söylediği söze benzetmek gerekirse: iki noktadan ancak bir doğru geçer; o halde İsa-Mesih yaşamıştır. Ya da daha gerçekçi bir açıklamayla: bir daireye eşdeğerli bir kare çizilemeyeceğine göre, İsa-Mesih problemi çözülemez. Ben, İsa-Mesih kavramını bir aksiyom olarak kabul ediyorum. Matematikte de aksiyomlardan yola çıkılmazsa bir yere varılamaz. Benim bu varlığa inancım dua eden bir çocuğun saflığına eşdeğerlidir. Mühendis olduğu halde, matematikten ve matematik düşünceden hoşlanmayan Dostoyevsky ise, benim inancım dua eden saf bir çocuğun inancına benzemez, diyor. O kadcık da geri kalalım üstattan. Onun vardı inanc, şiddetli denemelerden geçmiş. Belki ben de saflık taklidi yapıyorum kim bilir? Salinger diye bir yazar var; Zen ticareti yapıyor Amerika’da (geçimi bu yüzden). Salinger’e göre de İsa-Mesih, televizyon programını ön sıradan seyreden o şişman kadın işte. Özenti.” (s. 655)

9 Nisan tarihli günlüğüne ise Selim, İsa’nın marangoz olduğundan ve bir süre sonra bu işi bıraktığından bahseder. “*Can sıkıcı hesaptan kurtulmak için bugün daireye gitmedim. İsa da bir yerde marangozluğu bırakmış. Çalışmak nedir bilmeyen hayvanların bile karınlarını doyurduğunu ileri sürüyor.*” (s. 655)

Selim 9 Nisan tarihli günlüğünde İsa'ya hayli geniş ve ayrıntılı yer verir. İronik bir anlatımın dikkat çektiği satırlarda yine kimlik kartlarına da alaylı bir göndermenin olduğu görülür. Ayrıca günümüz yaşam koşullarına göre yorumlamaların yapıldığı da dikkat çekmektedir.

“Suratıma, tarihî eser seyreder gibi bakıyorlar. Ülkemize de en bayağılarını gönderiyorlar. İsa-Mesih de söylüyor insanın kendi ülkesinde peygamber olamayacağını. Bunlar da bize geliyorlar. Gelmeyenleri daha da beter. Ah, ben az gelişmiş bir ülkede doğmamış olsaydım, bu yakıcı öfkemle yalnız kendimi yakıp bitirmemiş olsaydım, gösterirdim size! Sizin de sonunuz geldi: İsa-Mesih yakında hepinize gösterecek, İsa-Mesih bize geldi. İnanmayın gene siz. Geldi de adı polis dosyalarına geçti bile.

ADI: İsa SOYADI: Mesih ANASININ ADI: Meryem BABASININ ADI: Tanrı DOĞUM YERİ: Nezaten DOĞUM TARİHİ: 1 Ocak 0000 MEDENİ HALİ: Bekâr TABİYETİ: R.İ. (Roma İmparatorluğu) DİNİ: Hristiyan İŞ BU NÜFUS CÜZDANININ KAYITLI OLDUĞU NÜFUS İDARESİNİN İLİ: İsrail İLÇESİ: Betlehem MAHALLE veya KÖYÜ: Nezaret HANE NO: 34 CİLT NO: 2

İşbu nüfus cüzdanı, Betlehem Nüfus Dairesi tarafından DOĞUM suretiyle verilmiştir.

SON YOKLAMA DURUMU: Halen asker kaçağıdır.

Son sayfada bir not: pamuklu karnesi verildi. Ayrıca noterlikten bir sureti çıkarılmış. Pasaportu (imparatorluk tebası olduğu için) beynelmilel.

Nedense il sınırları dışına çıkmıyor. Yalnız, peygamber olmak için genç yaşta köyünü terk edip gurbete çıkmış. Bu arada marangozluk, havra bekçiliği, tezgâhtarlık gibi çeşitli işlerde çalışmış. Sabıkası yok. Son ‘DOĞRULUK KÂĞIDI’nda yaşı 33 olarak görülüyor. Mahalle muhtarı, bir kötülüğünün görülmediğini belirtmiş. Havra önünde seyyar sarraflarla arasında küçük bir olay çıkmışsa da taraflar şikâyetçi olmadıklarından mesele adliyeye intikal etmemiş. Belirli bir adres yok.

Hırsızlar ve fahişelerle birlikte görülmüş. Ailesinden ayrı yaşıyor. Hristiyanlık propagandası yaptığı ileri sürülerek birkaç kere, sürgün isteğiyle savcılığa verilmiş. Her seferinde de delil kifayetsizliğinden serbest bırakılmış. Sabahçı kahvelerinde müşterilere dinî telkinlerde bulunduğu söyleniyor. Siyasi bir partiye kayıtlı değil. Emniyeti umumiye bakımından burada ikameti mahzurlu görülüyor.

Eli sopalı bazı yobazların saldırısına uğramış; saldırganlardan davacı olmadığı için, haklarında kanunî takibat yapılmamış. Konuşmalarında kanunlara saygısızlığı telkin ettiği ve ilahi

kanunların üstünlüğünü savunduğu söyleniyor. Bununla birlikte din esaslarına göre bir devlet kurulmasına teşebbüs ettiği sanılmıyor. Bu sebeple hakkında laikliğe aykırı davranmaktan ötürü bir takibat yapılması mümkün görülüyor.

İnsanlar arasında eşitliği savunduğu tespit edilmekle birlikte özel mülkiyet konusuna temas etmediği anlaşılıyor. Zenginlerin cennete girmesinin, devenin iğne deliğinden geçmesinden daha zor olduğu gibi birtakım sözler etmiş ve bazı iş adamları tarafından dövdürülmek istenmiş. Fakat halkın tepkisinden çekinmişler.

Yahudilerin kralı gibi bir isim takmışlar. Zararsız bir akıl hastası olduğu hakkında yaygın bir söylenti var. Şikâyet olmadığı için bu hususta bir tedbir alınmadı. Kapalı toplantılarda bazı mucizeler gösterdiği haber alınınca, kanuna aykırı bir ayin yapıldığından şüphelenilerek toplantılardan biri basıldı. Yapılan aramada bir mucizeye rastlanmadı. Yalnız birlikte kitap okudukları ve aralarında tartıştıkları görüldü. Odanın kapısına toplanan bazı Musevi vatandaşlar onu, Musa'nın kanunlarına karşı geldiği ve aklında yanlış kalmamışsa, göze göz, dişe diş gibi bazı emirleri tanımadığı için yuhaladılar. Emniyeti ilgilendiren bir konu olmadığı için, kalabalığın dağıtılması ile yetinildi; kitaplar müsadere edildi. Kaldırımlarda serbestçe satılan kitaplardan olduğu görüldü. Bununla birlikte, ilerde herhangi bir meselede faydalı olur mülahazasıyla, Emniyet kitaplığına kaydedildi. Kitapları istemeye gelen olmadı. Edinilen bilgiye göre, bir çeşit pasif mukavemet usulleriyle çalıştıkları anlaşılıyor. Hatta, İsa-Masih'in yakın arkadaşlarından biri karakola kadar gelerek, bazı kitaplar hediye etti. Cesur olduğu da söyleniyor. Bir fahişenin taşlanması olayı sırasında ortaya çıkarak, şimdi tekrarlayamayacağım bir söz söylemiş ve kalabalık dağılmış. Bir zina olayı idi zannediyorum.” (s. 658-660)

Selim 9 Nisan tarihli günlüğünde Cudas ismini kullanır. Yazarın burada Hristiyanlıkla ilgili isimleri kendine özgü üslubu ile günümüz koşulları içerisinde anlattığı görülmektedir. Cudas İsa'ya inananların arasına gönderilmiş bir casustur. Gerekirse İsa ile ilgili kendisine söylenenleri yerine getirecektir.

“Aralarında Cudas adlı bir adamımız var. Bize devamlı bilgi veriyor. Arzu edilirse, askerlik şubesine ihbar edilip asker kaçağı olarak yakalatılması mümkündür. Yalnız, zannedirim, heyeti sıhhiye raporu varmış. İhraç edilmesi mümkün askerlikten. Çürüğe çıkarılırsa, bu sefer itibarının daha da yükselerek sahte bir kahraman olmasından çekiniyoruz.” (s. 660)

Selim 10 Nisan tarihini taşıyan günlüğünde de İsa'ya yer verir. Onu rüyasında görmeyi dilerken dairede çalışan Erkan'ı görür. Ve sonra onun aleyhine cümleler kurar. Bu sözlerinden dolayı ise İsa'yı rüyasında göremeyeceğini düşünür. Ayrıca

İsa'nın "kötülüğe direnmeyeceksin" sözünün ne kadar doğru olduğunu iddia eder. Kendisinin şu an ki durumu bu sözün doğruluğunun en önemli kanıtıdır.

"Dün gece İsa-Mesih'i göreceğimi ümit ediyordum rüyamda. Onun yerine Erkan'ı gördüm. Yaptığım hesapların yanlış olduğunu ve diplomamın iptal edildiğini bildiriyordu bana. Dayanamadım, bütün gücümle bağırmaya çalıştım; tıkanıyordum. Senin yaptığın hesapların saçmalığını bütün daire biliyor diye haykırmak istiyordum Erkan'ın suratına. Başkaları için böyle hissederken İsa-Mesih'i görmeyi nasıl bekleyebilirim?

'Kötülüğe karşı direnmeyeceksin' sözünden büyük bir ferahlık duyuyorum. İnsana gerçek hürriyeti bu 'direnmemek' kazandıracak gibi geliyor bana. Yalnız, insan bir saniye bile aklından çıkarmamalı İsa'nın bu sözünü. Yoksa bütün çabalar boşa gider. İnsan, bir an için olsun, duygularına kapılıp karşı koymaya başlarsa, benim gibi olur sonunda. Nereye döneceğini, kime saldıracağını bilemez. İsa bu gerçeği çok iyi biliyordu: hiç yanılmadı bu konuda. Sorguya çekildiği sırada bir muhafızın attığı tokada biraz sinirlenir gibi oldu; fakat gene kendini tuttu. Bense, sarhoşlar gibi küfrediyorum içimden (ve dışımdan). Haksızlığa uğradığımı sandığım zamanlarda göğsüme doğru bir yumruğun beni sıkıştırdığını hissediyorum." (s. 660-661)

Selim 10 Nisan tarihini taşıyan günlüğünde İsa'nın tüm insanlara özgürlüğün yolunu gösterdiğini söyler. Bu yol ölümden kaçmak değildir; tam tersine insanın en özgür olduğu zaman ölüme yürüdüğü zamandır. Yaşadığı zaman içerisinde hep sakinlikten uzak yaşayan Selim artık bu sakinliğin bittiğini, dolayısıyla kendisinin de ölmüş olabileceğini söylüyor. İsa'nın krallığının daha doğrusu peygamberliğinin bu dünyada başlaması gibi Selim kendisinin ölümünün bu dünyada başladığını ifade ediyor.

"İsa-Mesih, hürriyetin yollarını gösteriyor. Hürriyet, ölümden kaçmak demek değildir. Belki de yalnız ölüme giderken hür olabilir insan. Ancak ölüm-kalım anında hürriyetin gerçek anlamını kavrayabilir. Geceleri yatmadan önce *İncil* okuyorum: beni sakinleştiriyor. Yaşadığım sürece sakin bir hayattan kaçtım. Şimdi herhalde öldüm. İsa'nın krallığı bu dünyada başlıyormuş; benim de ölümüm bu dünyada başladı." (s. 662)

15 Nisan tarihli günlüğünde ise Selim sadece İsa'nın katında dilekçelere çabuk cevap verildiğini söyler. *"Ben dilekçeme aynı günde cevap istiyorum. Yalnız İsa'nın katında işler çabuk yürüüyormuş."* (s. 667)

Tutunamayanlar romanının sonlarına doğru Selim Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi yazar. Bu bölümde bazı isimlerin yaşam hikâyelerine yer verilir. Ardından Selim araya girer ve kendi duygularını aktarır. Başka insanlarla arasındaki uyumsuzluktan bahseder ve onlardan kaçmak istediğini vurgular.

“Onlar, onlar, onlar, dedim. Sen, sen, sen... diyecekler. Benim gibi duygularına kapılmayacaklar. Soğukkanlı bir bilirkişi tavrıyla canıma okuyacaklar. Canıma okuyacaklar aziz İsa. Korkuyorum, kaçmak istiyorum. Suçlu sandalyesine oturmak istemiyorum.” (s. 692)

İsa mitosunu sanatın dışında başka değerlere işaret ederek Tutunamayanlar'ın anlamına yeni bir boyut ekler. Bu mahkemede suçlu sandalyesine oturanlar her sınıftan, her ideolojiden ve her düşünceden insanlardır. İstirabı paylaşmayan, iyilik etmeyen, insanlar arasına duvarlar çeken, kalbi temiz olmayan, sevgi ile uzatacak bir elleri olmayanlardır. Öyleyse sanatçı da İsa'ya benzemeli, hem yaşamında hem sanatında dürüst, yapmacıksız, içten olmalı (Moran, 2016: 283-284).

Tutunamayanlar romanının sonuna eklenen Turgut Özben'in Mektubu'nda Turgut, Selim'in yazdığı Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi'nde kendi ismine yer vermemesine içerler. Kendisi ile ilgili bir başlık açmış olsa idi neler yazacağını konusunda akıl yorar. Muhtemelen işsiz güçsüz takımından olduğunu, bazı anormal belirtiler taşıdığını, kendi kendine konuştuğunu söyleyecektir. “İsa'nın tavsiyesine uyarak, cennete gidebilmek için elindeki varlığı bıraktı. Bir gün peygamberliğini bile ileri sürebilir. Kendini bir trene bindirdi; istasyon istasyon dolaşıp duruyor.” (s. 718)

Aynı bölümün devamında Turgut iç sesi olan Olric ile bazı konuşmalar yapar. Burada Selim gibi onun da İsa ile ilgili cümleler kurduğu görülür. Olric kaldırırda yatan hasta bir adamın aslında İsa olduğunu iddia eder. Ayrıca her zengine bir İsa'nın düşeceğini söyler.

“Beni neşelendir Olric, diyorum. Olric ise, deliler gemisinden söz ediyor bana. Onun da kararlılığı kalmadı. Garip hikâyeler anlatıyor. Dedğine göre, geçen gün kaldırırda yattığını gördüğümüz adam sar'alı değilmiş: Hazreti İsa imiş. Bizi denemek için, öyle boylu boyunca yatıyormuş. Yumruklarını yalandan sıkmış; gözlerini, bizi aldatmak için yummuş. Ben bütün bunlarla başa çıkamam Olric, diyorum. İnsan her gün yüzlerce olayla karşılaşır. Bu sözlerim Olric'i neşelendiriyor. Demek sayıları gittikçe artıyor, diyerek gülmeye başlıyor. Sonunda

kimse başa çıkamayacak. Her zengine bir İsa düşecek diye söylenip duruyor. Ben daha onun kadar, akıl yolundan uzaklaşmadım.” (s. 719)

Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında da İsa Peygamber’e geniş yer verildiği görülür. Romanın on altıncı alt başlığı Son Yemek’tir ve neredeyse bölümün tamamı İsa Peygamber’in son yemeği üzerine kurgulanmıştır. Romanın başkahramanı kendince kurguladığı ve Hüsamettin Tambay’a anlattığı oyununda Schlik ve Komiser karakterleri bir süre konuştuktan sonra İsa Peygamber’i de anarlar.

“SCHLICK: (Emir verir gibi): İsa’nın sözlerini hatırlayın: Ben size derim ki: Eğer bir insan kadının birine arzu ile bakarsa, kalbinde zinayı zaten işlemiştir. Cezası da göz çıkarma. Kanunda bir madde vardır sanıyorum.

KOMİSER: Sanmıyorum efendim.

SCHLICK: Bundan sonra konulmalı o halde. Ceza kanunumuzda büyük boşluklar var. İsa öleli ne kadar oluyor; demek hâlâ bir tedbir alınmamış.” (s. 285)

Son Yemek alt başlığında romandaki neredeyse tüm karakterlerin Hikmet’in zihninde toplandığı görülür. Toplanan kişiler şunlardır: Hikmet, Sevgi, Dumrul, Nazmi, Albay (Hüsamettin Tambay), Fikret, Nurhayat Hanım, Salim (Nurhayat Hanım’ın küçük oğlu), Bakkal Rıza Bey, Hasibe Hanım (Rıza Bey’in eşi), Süleyman (Rıza Bey’in çırağı), Ergun, Ayşe (Ergun’un eşi), Sermet Bey, Tahsin, Rüştü, Hidayet (Nurhayat Hanım’ın askerdeki oğlu), Meyhaneci Kirkor, Mehmet Bey, Muhsin Bey, Tombalacı Arif, Nursel Hanım. İnsanların gönüllerince eğlenebildikleri bir atmosfer vardır. Kimisi yiyip içmekte kimisi tavla poker oynamakta, bazıları da sohbet etmektedirler. Herkes içinde bulunduğu durumdan memnundur, kahkahalar yükselmektedir.

Karakterlerin bir yemek masasında toplandığını gören Bakkal Rıza’nın karısı İsa’nın öldürülmeden önceki son yemeğini tasvir eden tabloyu hatırlar. “*Bir din adamının böyle uzun bir masada, bir takım sakallılarla birlikte yemek yediğini görmüştüm.*” (s. 432) Kocası bu sözlerinden sonra onu tersler. Hikmet Hz. İsa ile ilgili olayları anlatır.

“İsa’ya kimse ihanet edemezdi. İhanet eden aslında kaybedecekti. Nitekim Yahuda da bazılarına göre çevrenin baskısı, bazılarına göre de vicdan azabı yüzünden sonunda intihar etmek zorunda kalmıştı. İsa’ya ihanet etmek, kimsenin haddi değildi. ... Yahuda da son yemeğe gelmeseydi bile ihanet etmekten kurtaramazdı kendini. Bu, onun kaderiydi; ihanete uğramanın da İsa’nın kaderi oluşu gibi. Yahuda, üstesinden gelemeyeceği bir işe girişmişti yalnız. Bunu anladığı zaman, yani İsa’nın büyüklüğünün yükünü taşıyamayacağını sezince, kişiliğini ortaya koymak için tek yol kalıyordu: ihanet!” (s. 435)

Dumrul söylenilenlerden kendince bir anlam çıkarır ve Hikmet’in içinin rahat etmesi için hepsinin onu korumak için toplandıklarını söyler. Hikmet Yahuda’nın yaptığını yorumlamaya çalışır.

“‘Yahuda ne yaptıysa kendine yaptı.’ dedi Hikmet, ‘İsa için üzücü olan, Yahuda’nın ihaneti değildi: Neden yaşadığını hiç bilemeyen bu zavallı hain, neden intihar ettiğini de anlayamadan ölüp gitmişti. İsa, işte buna üzülüyordu. Yahuda, ölümlük bir günahın kefareti ödemediğini sanıyordu. Aslında bir günah vardı ortada, fakat bu günah, Yahuda’nın düşündüğü gibi bir ihanet suçundan doğmuyordu. Aslında günah, İsa’nın zahmetli ve katlanılmaz yolundan dönmekti. Belki tam bu bile değildi. İsa, Yahuda’nın bu ağır yüke katlanamayacağını biliyordu. Fakat dünyada bir kişinin -hiç olmazsa bir kişinin- kaldıramayacağı bir yükün altına girmesi gerekiyordu, bunu insanlara göstermesi gerekiyordu, dayanamayacağı yolda yürümesi gerekiyordu. Ne İsa, ne de öteki havariler bu konuda insanlığa örnek olabilirlerdi. Çünkü onlar kuvvetliydi, çünkü onlar sorumluluklarını biliyorlardı, çünkü onların sonuna kadar dayanacağını herkes biliyordu. İnsanlığa bu konuda ancak Yahuda gibi bir zavallı örnek olabilirdi. Bu yüzden bütün ümit, Yahuda’daydı. İşte Yahuda bunun için insanlığa ihanet etmişti ve önemli bir fırsat kaçırılmıştı. İşte benim de felsefem buydu.’”

Hikmet’in Son Yemek sahnesinde kendini İsa ile özdeşleştirdiği görülür. Bu özdeşleşme daha sahnenin adında kendini belli eder: Hikmet’in dostlarıyla yediği hayali yemek, İsa’nın son yemeğine benzetilir, hatta buna dair çok açık göndermeler de bu sahnede mevcuttur. “‘*Böyle bir toplantıyı hayal bile edemedim,*’ dedi Hikmet. ‘*Bu benim son yemeğim bile olsa...*’ ‘Allah göstermesin,’ dedi Nurhayat Hanım.” (s. 437) Hikmet, Albay’ın, Nurhayat Hanım’ın ve kendisinin oluşturduğu birlikteliği Hristiyanlıktaki Kutsal Üçleme’ye benzetir: Albay, Baba; Hikmet, Oğul; Nurhayat Hanım da Meryem Ana esintileri içeren Kutsal Ruh’tur. Ancak Hikmet kendisi ile İsa arasındaki esas özdeşliği kendini başkaları için feda etme tavrında görmektedir (Şenocak, 2011: 60-61).

“Hüsamettin Bey, ‘Yahuda İskariyot üzerine bir mütalaa’, diye yüksek sesle okudu: ‘Hazreti İsa mürâi Yahuda’ya itimat etmekle son derece vahim bir hata işlemiştir. Her ne kadar Hazretin başka bir çareye müracaat imkânı kalmamışsa da, bütün esrarını böyle bir şahsa ifşa etmekle, beşeriyetin bir fırsatını daha heba etmiş oluyordu. Hazreti İsa, ikinci vahim hatasını, Yahuda beşerî zaafırlarla mahmuldür ve bu sebeple fiilinde bir kusur yoktur, şeklinde düşünmek suretiyle işledi. O İsa ki, kendisinde en küçük bir tereddüdü bile affetmezdi; nasıl olmuştu da böyle bir fikri sabite duçar olmuştu?” (s. 442-443)

Hüsamettin Bey’e göre Hazreti İsa beşerî bir zaaf göstermiştir. Yahuda ise yaptıkları ile İsa’yı mukadder olan akıbetine süratle yaklaştırmıştır. Hidayet ise İsa’nın kaçmadığını, onu tutuklamaya gelenleri soğukkanlılıkla karşıladığını ifade eder. Çevresindekilerin İsa Peygamber hakkındaki söylediklerini dinleyen Hikmet onlara karşı çıkar.

“İsa hakkında çok övücü ve çok yericî sözler etmenin bir farkı yoktu. Onu değerlendirmek, aslında ona ihanetti. Bütün mesele, onun yanında olabilmek, onunla birlikte nazariyesini savunabilmektir. Değerlendirmek! Ne kadar boş bir söz. Değerlendirmek, kaçmaktır; değerlendirmek, yalnız bırakmaktır; yaşantısının ağırlığına dayanamayan birini, yaşarken öldürmektir.” (s. 444)

Hikmet’e göre İsa da Yahuda da kaderde olanı yaşamaktadırlar ve bunun dışına çıkmaları mümkün değildir. İsa kendisine ihanet edecek kişiyi anlamıştır. Rıza Bey’in sorusunu cevaplandırır. “‘Hiç anlamaz olur mu Rıza Bey? Ne var ki, kadere karşı konulamayacağını biliyordu. Sen bakkallığın ötesine geçebiliyor musun?’ Hasibe Hanım başını salladı. ‘Böyle büyük kaderlerin önüne geçilmez.’” (s. 434) Etrafındakilerin İsa ve Yahuda hakkında konuşarak kendilerini boş yere üzdüklerini söylemeleri üzerine Hikmet iyice sinirlenir.

“En çok bu gülüşmeler çileden çıkarıyor beni, diye hırslandı Hikmet; benimle alay ediyorlar sanki. ‘Mesele çıkmasın diye elinizden geleni yapıyorsunuz,’ dedi bütün öfkesiyle. ‘Saçma sapan toplantılar için de hiçbir fırsatı kaçırmıyorsunuz.’ Bütün yüzlerde sahte gülümsemeler vardı. ‘İşte bu ikiyüzlülüğünüze dayanamıyorum!’ diye bütün gücüyle masaya vurdu yumruğunu; bardaklar devrildi.” (s. 445)

Hikmet’in sevdiği kişi olan Bilge ile konuşurken de İsa Peygamber’den alıntılar yaptığı görülür. “İsa da düşüncenin işlediği zinanın aleyhinde zaten.” (s. 453)

Kendisinin yokluğunda onu düşündüğünü söyleyen Hikmet'e hak veren Bilge, İsa'nın düşüncesini de onaylamış olur.

Hikmet'in ölümü İsa'nın kendini feda edişine benzer. Hikmet'in İsa'dan farkı mimetizmle kurduğu ilişkidir. İsa başından beri kıyımcılığı ve onu doğuran mimetizmi reddetmekteyken; Hikmet bu aydınlığa ancak ölürken ulaşır. Hayatı boyunca Hikmet'in davranışlarını mimetizmin kuralları belirlemiş ve onu yok oluğa sürüklemiştir. İsa, cinlenmiş kişilerin içindeki şeytanı, yani onlardaki mimetizmi açığa çıkarırken; Hikmet'in ruhunu içindeki şeytan kemirmiş durmuştur (Şenocak, 2011: 61).

Nurdan Gürbilek'e göre *Tehlikeli Oyunlar* romanındaki Hikmet ve *Tutunamayanlar* romanındaki Selim, çileyle kurtarıcılığı birleştiren yerlileştirilmiş birer İsa figürüdürler. Başkaları yüzünden ve başkaları adına genç yaşta acı çekmektedirler (Gürbilek, 2016a: 62).

Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanında Cumhuriyet gazetesi yazarı Nadir Nadi'nin kanlı bir şekilde geçen noelden sonra "İsa'nın Gözyaşları" başlıklı bir makale yazdığı belirtilir. (s. 95)⁴ Yine aynı romanda Sevil, mimar amcası ve Alman yengesinin bazı etkinliklerde yaptıkları faaliyetleri çok beğenir ve sık sık tekrarlanmasını ister. Ardından Hz. İsa'nın da daha sık dünyaya gelmesini temenni eder. "*Daha sık arayamazlar mı sanki kendilerini mimar amcalar? Daha çok paylaşılamaz mı doğum günlü, yılbaşı, paskalya, evlenme yıl dönümlü akşamlar? İsa daha sık doğamaz mıydı sanki?*" (s. 132) Sevil, doğum günlerinin kutlanmasını sevdiği için böyle bir temennide bulunur. Çünkü o günler, geceler; sıcak çörekler, kuruyemişler, dondurmalarla zengin sofralar kurulmaktadır.

⁴ Romanda bahsedilen olaylar 25 Aralık 1939 tarihli Cumhuriyet gazetesine aittir. Fin-Rus Savaşı şiddetli biçimde devam ettiği ve birçok insan katledildiği için Noel günleri kanlı biçimde sürmektedir. Bu, ikinci cihan harbinin ilk noelidir. Bahsedilen gün Nadir Nadi'nin İsa'nın Göz yaşları başlıklı yazısı ilk sayfada yer alır. Yazıda dünyaya barışı getirmek için uğraşan Hz. İsa'nın dünyada yaşananlara şimdi hüznle baktığı ifade edilir. 26 Aralık 1939 tarihli Son Telgraf gazetesindeki aynı başlıklı yazısıyla Necip Fazıl Kısakürek, Nadir Nadi'nin yazısını değerlendirir.

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında Selim'in Ayşe'ye verdiği cevap onun hem Hz. Meryem'in bakire olduğuna hem de Hz. İsa'nın Tanrı ve Tanrı'nın oğlu olduğuna ilişkin yaygın kanıyı kabul etmediğini gösterir. Çünkü toplumun kabul ettiği kalıp düşünceler Selim tarafından reddedilir. Herkes tarafından kabul edilen ifadesine Selim tahammül bile edememektedir.

“Senin herkes dediğin kalabalık, içinde cahilleri, hainleri, budalaları bol bol barındıran bir kuru gürültüdür. Herkes kabul etti diye ben de bu hezeyanları kabul mü edeceğim? Herkes Meryem Ana'mızın bakire olarak, hiçbir erkekle temas etmeden çocuk doğurduğunu da kabul eder. Herkes İsa'nın hem Tanrı, hem de Tanrı'nın oğlu olduğunu da kabul eder. Çünkü herkes dediğin şey bir hayvan sürüsüdür.” (s. 157)

Melih Cevdet Anday'ın *İsa'nın Güncesi* romanında başkahramanın ismi verilmez. İsa, asıl adı değildir, karısının bıraktığı küçük bir notta ona verdiği addır. Başkahraman, bu ismi ve kendi hayatını sorgular. Bir sonuca varmak düşüncesiyle kutsal kitapları ve ruhbilim kitaplarını inceler fakat doyurucu bir bilgi edinemez, bir sonuca varamaz. Karısının taktığı bu isimden dolayı kendisi ile İsa Peygamber arasında birtakım benzerlikler kurmaya çalışır.

“İsa bir günce tutsaydı, başına gelecekleri bir bir yazar mıydı? Öğrencilerine söyledikleri, hele son günleri, bunu gösteriyor. Ama ne olacağını bilmek gücüne ermiş bir insanın güncesi bir gün önce yazılacağına göre, günce sayılamaz. Buna başka bir ad, sözgelisi ‘önce’ adı verilmelidir. O zaman da bir övünme, bir kendi gücünü tanıtlama belgesi olur bu. Değer mi kendimizi tanıtlamak için bunca zahmete?” (s. 70)

Başkahraman önceden başına gelecekleri sezemediği için İsa ile arasında benzerlik olmadığını düşünür ancak olaylara katlanması, onları olağan saymasından dolayı bilgeliğe benzer bir yönünün olduğunu düşünür. Ardından bunun yalancı bir bilgelik olduğunu söyler. Hayvanlar insanlara ne kadar benziyorsa kendisinin de bir bilgeye, peygambere ancak o kadar benzeyebileceği geçer zihninden. Peygambere benzetilmesinden hoşlanmaz. Romanın tamamında da başkahraman ile Hz. İsa arasında bir benzerlik, bağ yoktur.

Pınar Kür'ün *Yarın Yarın* romanında Aysel kendisini meşhur eden, kendisiyle ilgilenip çok para kazanmasını sağlayan Halûk'un ölüsünü gören ilk kişidir. Evdeki

telefonlarına cevap vermeyen Halûk'u yatak odasında boylu boyunca uzanmış biçimde bulur. Anlatıcı onun yatışı ile İsa arasında benzerlikler kurar.

“Sırtüstü yatıyordu; kolları dümdüz iki yana açılmıştı: çarmıha gerilmiş gibi... İnce uzun, ak bir gövde, yastığın üstüne dağılmış uzun kumral saçlar... Tipik bir İsa yani. Ama ömründe çarmıha gerilmiş İsa resmi görmemiş olan Aysel böylesi bir benzetme yapamazdı elbet.” (s. 233)

Emine Işınsu'nun *Çiçekler Büyür* romanında başkahraman İlay nişanlısı Mehmet Ali'den ayrılmak zorunda kalır. Çünkü kendisi Bulgar Hükümeti'nin görüşlerine göre hareket etmez iken nişanlısı tam bir sadakat içerisinde. Üç yılın sonunda Mehmet Ali'nin ona yazdığı mektuplar iyice azalır ayrıca hitap etme şekli değişerek resmîleşir. Cümlelerindeki üslup ise İlay'a Hristiyanlık dinini hatırlatır. Mehmet Ali görünürde Marks, Engels, Lenin üçlüsünden bahsederken aslında Baba, Oğul, Kutsal Ruh kavramlarına vurgu yapmaktadır. Burada dile getirilmek istenen, Hristiyanlıktan hareketle bazı komünistlerin komünizmi din, dogma haline getirme çabalarıdır.⁵

“Şu mektubu alınca, uzun uzun düşünmüştüm, kelimelerin altında yatan bir başka mana aramıştım, çünkü; sevgilim sanki Marksizm'den bahsetmiyor, İsa dinine olan bağlılığından bahsediyordu! Orta Çağ'ın koyu dindar, tutucu cemiyetini bir nebze okumuştuk. Çağdaş zihniyetimizle, onların bağnazlığını yadırgatmak istemişlerdi bize... E şimdi baktım Mehmet Ali'nin sözlerine... İsa'nın dinini anlatmakta; 'gereken sonuç' demiş; komünist cemiyet! Yoksa vadedilen cennet olmasın?.. Sonra üçlü üçlü deyişi bana, Hristiyanlık'ta (Baba-Oğul-Ruhü'l-Kudüs) üçlüsünü hatırlattı. ... İsa dinindeki ruhban sınıf bile var; önder olan parti!..” (s. 332-333)

Bulgar Hükümeti Türk milliyetine ve dinine sahip çıkan insanları cezalandırmaktadır. İlay da onlardan birisidir. Bir mahkûm olarak yol ameleliğine başlar. Burada en büyük şansı Anna isimli ona değer veren, İsa'ya inanan birisi ile karşılaşması olur. İlk gördüğünde Anna'nın tepkisi “-İsa hakkı için ne yaptılar sana?” (s. 387) sözleriyle. Anna, Bulgar hükümetine sert sözler söyler. “Bilirim ben, bilirim ne İsa tanımaz hayvandır onlar. Ne İsa tanımaz!” (s. 387) Anna ona yabancı

⁵ Konu ile ilgili şu esere bakılabilir: Raymond Aron, *Aydınların Afyonu*, Tur Yay. İstanbul, 1979.

bir kadının gösterebileceğinden fazla özen gösterir. “İsa’ya söz verdim, iyileştireceğim şu kadını dedim, seni tanıyacak dedim, söyledim ona.” (s. 388-389) Romanın değişik yerlerinde Hz. İsa’nın kullanıldığı görülür:

“Seni İsa iyileştirdi, dedi.” (s. 390)

“-İsa yavrusu, dedi, erkeğe benzedin ama cadı olmaktan daha iyidir!” (s. 393)

“İsa seni görür. O, sana yardım eder.” (s. 394)

“Ben de her Pazar İsa’ya, Meryem’e anlattım derdimi, bana, sabret kızım, kurtulacaksın, dediler.” (s. 394-395)

“İsa’ya dedim ki; babam kusura bakma, benim çocuklarım el elinde büyüün istemem, işte bu yüzden doğmadan kıydım üç çocuğuma!” (s. 395)

“Hem sonra, ilk geçtiğimiz köye, kiliseye gider bir mum yakarım, özür dilerim İsa’dan, çünkü alışmadım hiç rahiplere günah çıkartmaya. İsa, anlar beni, ceza falan vermez.” (s. 396)

“Türkleri pek adam yerine koymasa da, İsa aşkına, onlara iyi davranmayı, görev kabul ediyor.” (s. 396)

“Allah’ın bir yardımı bu, başka ne diyebilirim, şu İsa tutkunu kadını karşıma çıkarıverdi.” (s. 396)

“Hay İsa, dedi.” (s. 396)

“İsa yardım etmiş de...” (s. 396)

“-Korkma, dedi, kimseye vermem, ben bakacağım sana, İsa’ya söz verdim çünkü. O gece var ya, sen gelmeden önceki gece rüyama girdi, ah İlay bir görmeliydin, nasıl parlıyordu gözleri, iyice bilenmiş bıçağın mavisi gibi. Beyaz sakallı, yüzü kırış kırış, ama güzel, öyle deme, erkek güzeli! Tasvirlerinde genç gösterirler onu, demek yaşlanmış gayri, ee kaç yaşında! Neyse bana dedi ki, bu sabah bir kız getirecekler, onu sana ısmarladım Anna, iyi bak. Yaralıdır, iyileştir. Ben de söz İsa, dedim, söz!

Şu İsa tasvirinde, tanıdık bir yüz seçiyorum.” (s. 389)

“-Hay İsa, bütün paranı tıkmaya ayıracağına, alsana sırtına bir elbise.” (s. 408)

“İsa yardım ediyor bana da.” (s. 409)

“-İyi falan değilim, sadece İsa bana, insan olduğumu fark ettiriyor, o kadar.” (s. 409)

“Ben yetmiyorum ona, çünkü İsa tanımaz bir murdardır o!” (s. 410)

“Haksızlık bu, haksızlık, bak ilk uğradığım kilisede İsa’ya bir mum yakıp, hepsini anlatacağım.” (s. 410)

“İsa pek hoşlanmayacak bundan, günah kokusu alıyorum.” (s. 411)

“Eh, İsa bir mucize göstermezse öyle.” (s. 412)

“Anna’nın kalbini kırmamak için, İsa’nın mucizesine güvenemediğimi söylemiyorum. Çünkü Anna, İslamiyet’in tamamıyla ortadan kaldırıldığına, herkesin Hristiyan olduğuna, İsa’nın da bir gün mutlaka mucize gösterip, şu komünistliğin kökünü kurutacağına samimiyetle inanıyor.” (s. 412)

Emine Işınsu’nun *Ak Topraklar* romanında Yamtar ile Müslüman olmayan Ağar arasında şarabın İsa’nın kanı olduğuna dair bir konuşma gerçekleşir. Ağar’a göre İsa Tanrı’nın oğlu kabul edilmelidir. Dolayısıyla ulu bir kişidir.

“-Sanırım, sabah namazı vaktidir!

-Vaktidir ya, namaza duramam. Çünkü Allah Tanrı’m buyurmuş kim, ‘İçkiliyken namaza yaklaşmayın.’ Bre canını sevdiğimin kızı, çek çek, dur namaza! Sarhoş kılmaz.

-İsa’nın kanıdır.” (s. 67)

“-Görklü İsa’dan edeple söz aç ve dahi hiç ağzına alma, yoksa sonumuz iyi düşmez! Adam değildir o, Tanrı oğludur. Böyle bilesin.

Yamtar sus pus oldu, velakin aklından; ‘Bre,’ dedi, ‘İsa’yı Tanrı sanırsan, Alp Arslan’ın ondan eksiği mi var, ona dahi Tanrı de, olsun bitsin!’” (s. 68)

Görüldüğü gibi İsa Peygamber incelenen yıllar arasındaki bazı romanlarda özellikle Oğuz Atay’ın eserlerinde sıklıkla okurun karşısına çıkmaktadır. Hz. İsa bir

peygamber gibi değil de daha çok roman karakterlerinin sıradan bir arkadaşı imiş gibi anlatılmıştır.

İslam’da üstün nitelikleri sebebiyle yüceltilen, iffet ve itaat simgesi bir şahsiyet olarak gösterilen Meryem, Hristiyanlıkta “tanrı doğuran” olarak nitelenmekte, Hristiyanların ibadet hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Onun da Hz. İsa gibi aslî günahattan uzak olduğuna ve öldükten sonra semaya yükseldiğine inanılmaktadır. *Kur’an*’da ve hadislerde en çok övülen kadınların başında gelen Hz. Meryem iffet, ismet ve takva gibi faziletleri kendinde toplamış bir şahsiyettir. Hz. Meryem bedenî ve ruhî saflığı, kendini Allah’a ibadete adanması, iffet ve namusunu koruması sebebiyle “Betûl” olarak adlandırılmıştır. Betûl ayrıca manevi mükemmellikte birlikte fizikî güzelliği de ifade ettiğinden Hz. Meryem zamanının en güzel ve en mükemmel kadını olarak da tanımlanmaktadır. Kadınlar arasında kemale erenlerin Firavun’un hanımı Âsiye ve İmran’ın kızı Meryem olduğu belirtilmektedir (Harman, 2004: 236-242).

Kur’an’da bildirildiğine göre Meryem iffetli, temiz, faziletli olarak büyümüştür. Yüce Allah onu önemli bir durum için hazırlamaktadır. Yüce Allah onunla yaratmanın bütün çeşitlerini bildiğini ve kendi koyduğu yaratılış kanunlarının üstüne çıkabileceğini göstermiş olacaktır. O an geldiğinde Cebrail, Meryem’e insan şeklinde görünür. Cebrail, Allah’ın ona bir erkek çocuk vereceğini müjdelemek üzere görevlendirildiğini söyler. Meryem, kendisinin iffetli bir kimse olduğunu, kendisine hiç kimse dokunmamış iken bunun nasıl vuku bulacağını sorması üzerine Cebrail bunun Allah’a kolay olduğunu söyler ve Meryem, kimse dokunmadan hamile kalır (Küçük, Tümer, 2022: 316-317).

Adalet Ağaoğlu’nun *Bir Düşün Gecesi* romanında başkahraman Tezel kendisine hayranlıkla bakan Sami’nin bakışlarından hareketle şöyle bir çıkarımda bulunur: “Hayranlıkla bakıyor bana. İkide bir tutturduğu ‘yatalım’lar ne söz? Artık el sürülmeye cesaret edilemeyecek kutsal bir varlığım. Meryemanayım.” (s. 82) Tezel kendisini burada temiz ve iffetli olma yönünden Hz. Meryem’e benzetmektedir.

Emine İşinsu’nun *Çiçekler Büyür* romanında İlay, Anna’nın dilinden İsa ve yer yer de Meryem sözcüklerini duymaktadır.

“Adamlarına çok iyi davranırdı, bak Meryem Ana’m şahit, yalan söylemiyorum.” (s. 394)

“Yoksa Rahibe Mariya’yı nasıl tanıyacaktım İlay, kim öğretecekti bana Meryem Ana’mı, İsa Baba’mı...” (s. 394)

“Anam Meryem’e, İsa’ya yalvardım, ağladım, yalvardım. Bir adam aldı beni yanına, onun her türlü hizmetini yapıyordum, yine de yaranamazdım, hem canım günaha giriyorum diye korkardım, o zamanlar günah çıkaracak rahip de yoktu, herkes çok korkuyordu. Ben de her Pazar İsa’ya, Meryem’e anlattım derdimi, bana, sabret kızım, kurtulacaksın, dediler.” (s. 394-395)

Havari, Hz. İsa’nın, kendisine yardımcı olmak üzere seçtiği on iki kişiden her biri için kullanılan tabirdir. Sözlükte “beyaz olmak; iyice beyazlatmak” anlamlarına gelen Arapça haver kökünden türetilen havari “seçilmiş, kusursuz; taraftar, özverili arkadaş, dost, bir kimseye ileri derecede yardım eden, kendisini bir davaya adayan” demektir. Terim olarak genelde, Allah’ın peygamberlerine inanıp onlara yardımcı olan herkes için kullanılan havari bilhassa Hz. İsa tarafından seçilmiş, tebliğ ve irşat görevinde ona yardımcı olan on iki kişilik grubu ifade eder. *İncillere* göre Hz. İsa, daha tebliğ faaliyetinin başında kendisine inananlardan on iki kişi seçmiş ve bunlara havari adını vermiştir. Ayrıca onlardan “on iki havari” ve “havariler” olarak da bahsedilmektedir; ancak daha ziyade “şakirt” diye adlandırılmışlardır. Havarilerin sayısının on iki olarak tespiti İsrailoğulları’nın on iki kabilesiyle ilgilidir. “Ben, İsrail evinin kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim” diyen İsa, İsrail’in on iki kabilesini temsilen kendisine inananlardan on iki kişi seçmiştir. Hz. İsa, “İnsanoğlu her şeyin yenilenmesinde izzetinin tahtına oturacağı zaman siz ki benim ardımca gelenlersiniz, siz de İsrail’in on iki sıbtına hükmederek on iki taht üzerinde oturacaksınız.” diyerek bu alâkayı ifade etmiştir. Havari kelimesi Hz. Peygamber’in hadislerinde de geçmektedir. Bir hadiste, “Benden önce Allah hangi ümmete peygamber göndermişse bu peygamberlerin hepsinin de ümmeti için havarileri ve sünnetini takip eden, emrine uyan yakın dostları olmuştur.” demektedir (Cilacı, 1997: 513-516).

“Havarilerin isimleri bazı küçük farklılıklarla *Matta* (10: 2-4), *Markos* (3: 14-19), *Luka* (6: 1-16), ve *Resullerin İşleri*’nde (1: 13) geçmektedir. *Matta* ve *Markos İncillerinde* şu isimler zikredilmektedir: Simun Petrus, Andreas, Zebedi’nin Oğlu Yakup ve Yuhanna, Filipus, Bartalmay, Tomas, *Matta*, Alfay’ın Oğlu Yakup, Taday, Gayyur Simun ve Yahuda İskariyot. Onuncu havari Taday’un adı *Resullerin İşleri* ve *Luka*’da Yakup’un Oğlu Yahuda, *Markos* ve *Matta*’da Taday, *Matta* adı da *Matta İncili*’nde ‘vergi görevlisi’ olarak geçmekte ve bu sıfat diğerlerinde bulunmamaktadır. Buna karşılık *Yuhanna İncilinde*, Simun Petrus; Simun Petrus’un kardeşi Andreas; Filipus; Tomas; Taday; Yahuda İskariyot; Celile’den Kana’lı Natanyel’in isimleri geçmekte ve bir de İsa’nın sevgili müridi diye birinden söz edilmektedir. ... Özellikle İsa’dan sonraki ilk dönemde İsa’yı ve mesajını yorumlama, mesajının içeriğini koruma ve insanlara nakletme görevi sadece havarilere ait görünmektedir. Bu hususu hem *İncillerde*, hem de mektuplarda bulmak mümkündür. Yahudi Hristiyanlarca İsa, on iki havarisini henüz sağlığında seçmişti. Onlara havari unvanını vermişti.” (Ulutürk, 2005: 44-46)

İncillerden *Matta* ve *Markos*’a göre havarilerin görevleri şunlardır: Kötü ruhları kovmak ve her hastalığı, her illeti iyileştirmek. İsa bu konuda onları kötü ruhlar üzerine yetkili kılar. Tanrı sözünü duyurmak ve cinleri kovmak, dünyanın her yerinde İsa’nın misyonunu bütün insanlığa duyurmak, bütün milletleri İsa’nın öğrencileri olarak yetiştirmek ve onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un adıyla vaftiz etmek, insanları tövbeye çağırmak ve hastaları tedavi etmek, Kutsal Ruh’un gücüyle, Filistin’de ve dünyanın her yerinde İsa’nın tanıkları olmak. Havariler her yerde cemaatleri yönetir, İsa’nın doktrinini vaz eder ve kutsal törenleri idare ederler (Ulutürk, 2005: 50).

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Selim, İsa’nın yanında bulunmak, onunla birlikte vakit geçirip özelliklerini tanımak için can atmaktadır. Burada ise aklına takılan günümüzdeki devlet görevlilerinin korunduğu gibi onun da etrafındaki güvenlik görevlileri ile korunmasıdır. Havarilerin aynı zamanda İsa’nın güvenliğini sağlayan kişiler olup olmadıklarını sorgulamaya başlar.

“İsa-Mesih’in özelliklerini bilmek için neler vermezdim. Onun yanına da yaklaşmak, devlet büyüklerinin yanına girmek kadar zor muydu acaba? Havariler, özel muhafızlık yapıyorlar mıydı ona? Bu, ‘güvenlik tedbirleri’ni de oldum olası anlamamışımdır. Aslında haklılar elbette; fakat gönlüme göre değil. Sonunda İsa’yı çarmıha gerdiler bu tedbirlerin yetersizliğinden.” (s. 654)

Selim İleri'nin *Her Gece Bodrum* romanında başkahraman Cem arkadaşlarından ayrı, tek başına kaldığı bir zamanda çevresindeki yapıları özellikle kaleyi betimlemeye başlar. Bu sırada yüksek tonda bir müzik sesi ile irkilir. Ardından önünden geçen, plağı koyduğunu düşündüğü adamı tasvir etmeye başlar. Adamın boynunda kalın gümüş bir zincir vardır. Hz. İsa'nın çarmıha gerilme hadisesi ile adamın zinciri arasında bir kıyaslama yapar. *“Zincirlerinin ucunda mercanlarla bezenmiş bir haç asılıydı; tabii İsa böyle pahalı bir çarmıha gerilmemişti, tahtadan kıymıklı bir çarmıhtı.”* (s. 164) Cem kıyaslamasına devam eder ve leyleklerin Hz. İsa'ya daha yakın olduğu kanaatine varır. *“Yollarda ezilmiş leylekler, açık kanatlarıyla, kanlar içinde, İsa'ya daha yakındılar.”* (s. 164)

Mustafa Miyasoğlu'nun *Kaybolmuş Günler* romanında başkahraman Beşir ile Kamil gittikleri kahvede boş yer bulamadıklarından rastgele kalabalık bir masaya otururlar. Masada konuşulan konular Orta Doğu ülkeleri, sosyalizm, Asya tipi üretim tarzı, Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı, Doğu ile Batı arasında kalmış Türk insanıdır. Konuşmaya katılan Kamil bir süre sonra sessizce bekleyen Beşir'i dürter ve konu hakkındaki düşüncesini söylemesini bekler. Beşir'in konuşması ile herkes ona bakar. Ona göre Hristiyan misyonerler ile sosyalist aydınlar arasında bir bağ vardır.

“Hristiyan misyonerlerden kalan boşluğu sosyalist aydınlar doldurdu. Batının yıllar yılı özlemini çektiği, rüyasını görüp bir türlü gerçekleştiremediği insanî düzeni Osmanlı Devleti gerçekleştirmişti. Ne istediğini, nerelerden geldiğini bilmeyen genç aydınlar yani yüz yıldır batı sularında dolaşan ve bir türlü yanlışlardan kurtulamayan nesiller, batıdan öğrendikleri her şeyi kutsal biliyor ve onlarla eşit haklara sahip olmak için sosyalizme cankurtaran simidi gibi sarılıyor sonunda. Bütün özelliklerimizi ve bizi biz yapan tarihî değerlerimizi inkâr etmeden sosyalist bir düzen kurulamaz. Batılı için bu mümkün belki. Temelde Hristiyan olan bir dünyanın sosyal görüşleridir çünkü.” (s. 195)

İncillerde anlatıldığına göre Hz. İsa'ya inananlar çoğaldığında o, inananlar arasından on iki kişiyi seçmiştir. Onlardan birisi de Petrus adını verdiği Simon'dur. İsa'nın mucizelerinden birisi de Petrus'u su üzerinde yürütmesidir. İsa, Petrus'u kendine vekil seçer (Küçük, Tümer, 2022: 322). *Yeni Ahit*'te en fazla adı geçen havari Petrus'tur. Ayrıca o, Katolik Kilisesi tarafından ilk Papa ve Roma Kilisesi'nin kurucusu olarak kabul edilmektedir.

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim 9 Nisan tarihli günlüğünde Hz. İsa'dan bahsederken belediye zabıtasına karşı koyan balıkçının adının Petrus olduğunu söyler.

“Aralarında vergi vermeye karşı olanların da bulunduğu ihbar edilmişti. Bu sırada, çoğu küçük esnaf olan müritleri - balıkçı, seyyar satıcı, v.b. - maliyeye giderek vergilerini yatırdılar ve dedikodulara son verdiler. Sezar'ın hakkı Sezar'a sözü buradan geliyormuş. Nasıl geliyor ben pek bir şey anlayamadım. İçlerinden Petrus adlı bir balıkçı, Belediye zabıtasına muhalefetten bir gece kadar nezarete alınmış.” (s. 660)

Pavlus, *Yeni Ahit*'in İsa'dan sonra en önemli adamıdır. Hristiyan düşüncesi, bu sebeple onu “Hristiyanlığın mimarı” ilan eder. “Gentileler havarisi” adını taşımasa da Pavlus, bir şekilde kendisini havari ilan eder ve kendi havariliğini de diğer havarilerle denk tutar (Ulutürk, 2005:164).

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Mısra 61-68: Evin arka bahçesi... Alt başlığının olduğu bölümde Kutlug ileride neler yapacağını anlatırken babasının Aziz Paulus gibi değiştiğini söyler.

“Babamız gibi eşsiz bir savaşçı ve din adamı olmak istiyorum. Babam, yalnız din düşmanlarıyla savaşmış. Ben bütün düşmanlarla savaşacağım: İnsanlığın bütün düşmanlarıyla. Babam, artık Aziz Paulus gibi değiştiğini söylüyor ama ben savaşmak istiyorum.” (s. 173)

İncil kelimesini, *Ahd-i Cedit* külliyyatı içinde Hristiyanî anlamda ilk defa Pavlus “İsa tarafından öğretilen yeni doktrin” anlamında kullanmıştır. *Ahd-i Cedit* yazarları İncil kelimesine genellikle “Mesîh tarafından insanlığa getirilen ve havarilerce vaaz edilen kurtuluş müjdesi, İsa Mesîh'in doktrini” manasını yüklemişlerdir. Bu anlamıyla Hristiyan vahyini ve İsa Mesîh vasıtasıyla Tanrı ile insanlar arasında yapılan “yeni ahit”i ifade etmektedir. Daha sonra kelime, İsa Mesih'in şahsını ve faaliyetlerini anlatan ilk Hristiyan yazıları için kullanılmıştır. İncil kelimesini kitap anlamında kullanan ilk kişi Justin'dir, II. yüzyılın ortasında Justin bu kelimeye çoğul şekliyle yer vermiş ve “havarilerin hâtıratı” olarak nitelemiştir. Kelime bazen *Ahd-i Cedit*'in diğer yazıları için de kullanılmakla birlikte genelde İsa'nın hayat ve doktrinini anlatan kanonik ve apokrif yazılara isim olarak verilmiştir. Günümüzde hem Hristiyan mesajını hem de Mesih'in hayat ve öğretisini içeren kitapları ifade etmektedir

(Harman, 2000: 270-272). Eski Ahit, Tanrı'nın Hz. Musa ile Sina'da yaptığı ahdi; Yeni Ahit ise Hz. İsa'nın son akşam yemeğinde havarileriyle yapmış olduğu sözleşmeyi ifade etmektedir.

Hristiyanlıkta kutsal kitap, Tanrı'nın insanlık ile yaptığı ahit anlayışı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Hz. Âdem'in Tanrı'ya karşı işlediği günah sonraki nesillere de sirayet etmiştir. İnsanlığın kurtuluşu için Tanrı, Musa ile bir ahit yapmıştır. Hristiyanlar, Hz. İsa'ya kadar olan bu ahitlere *Eski Ahit* adını vermişlerdir. Tanrı insanlığın kurtuluşu için kendi oğlu İsa'yı insan şeklinde göndererek çarmıhta feda etmiştir. Bu suretle insanlık ile Yeni Ahit yapmıştır. *Hristiyan Kutsal Kitabı*'nın ilk bölümü *Yahudi Kutsal Metinleri*'nden oluşmaktadır. İsa'dan sonraki dönemde çeşitli yazarlar tarafından yazılmış olan *Dört İncil*, *Resullerin İşleri*, *Yirmibir Mektup* ve *Vahiy* isimli kitaplar bir araya getirilerek *Yeni Ahit* oluşturulmuştur. Günümüzde *Hristiyan Kutsal Kitabı* denildiğinde *İnciller* anlaşılmaktadır (Küçük, Tümer, 2022: 335-336).

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Turgut Selim'in *İncil*'i okumamış olduğunu iddia eder. “*Turgut yapma bir kıskançlıkla elini salladı. ‘Sonunda okuyacağım bu İncil’i ve senin okumamış olduğunu ispat edeceğim böylece.’*” (s. 52) Devamında Turgut ile Selim arasındaki karşılıklı konuşmada, kafiyeyle biçimde birbirlerine söz söyledikleri anda araya *İncil*'in karıştığı görülür.

“Evet beyler! İştirakiyun mezhebinden de yıkıcı olan bu telâkkiyi aramıza sokan Turgut'tur. Turgut değil o hayduttur. Hâlbuki ‘vermesini bilmeyenler alamayacaklardır’ ‘Hayatımdır bahis konusu olan. İncil’i karıştırma ulan,’ diye Selim’in sözünü kesti Turgut.” (s. 61)

Aynı romanda Mısra 11: Kelime ve yalnızlık... alt başlığı *İncil*'in ilk cümlelerini hatırlatarak başlar. “*‘Önce kelime vardı,’ diye başlıyor Yohanna’ya göre İncil.*” (s. 151) Aynı alt başlıkta Selim şiş ayağının üzerine basamadığı için bir hafta evde yatmak zorunda kalır. Bu esnada *İncil* okur. “*İçkiyi bırakmaya karar verdi. Durmadan İncil okudu.*” (s. 154) Mısra 101: İzin ver Selim biraz Hegel, Fichte... alt başlığında Hegel'in ne kadar dilbilgisi bildiği söylenirken *İncil*'den yararlanılır.

“Hegel, bu kısa öğrenim devresinde, okuyup yazmadan başka, kasap dükkânında müşterilere paranın üstünü verecek ve veresiye defterini tutacak kadar matematik, *İncil*’i okuyacak kadar dilbilgisi ve Luther ile Calvin’i ayıracak kadar din tarihi öğrendi.” (s. 176)

Yine aynı alt başlıkta Hegel’in sözlerini *İncil*’den bir sözle bitirdiği görülür.

“Bundan dolayı, eğer et yediğim için kardeşim inciniyorsa, dünya durdukça bir daha et yemem. Yeter ki kardeşim incinmesin.’

Tanrı’nın mutlak rahmetinin

üzerinizde olması dileğiyle,

kardeşiniz G.W.F. Hegel” (s. 178)

Turgut, Selim hakkında bilgi almak için Esat’ın evine gider. Esat Selim’i kitaplarına bakması için bir gün teyzesinin kızı Füsün’un yanına götürür. Füsün ona Maksim Gorki’nin yazmış olduğu *Benim Üniversitelerim* kitabını verir. Selim ilkin kitaba düşmanca bakar, hoşlanmaz. Fakat sonradan yavaş yavaş okumaya başlar. Hatta defalarca bitirir. Esat “*Bilmiyorum kaç kere okudu kitabı. Durmadan: ‘Benim İncil’im bu kitap, derdi.*” (s. 368) diyerek Selim’in bu kitaba ne kadar değer verdiğini belirtir.

8 Nisan tarihini taşıyan günlüğündeki kısımda Selim *İncil*’i okuduğunu ama çevirisinin hayli kötü olduğunu ifade eder. “*Kitab-ı Mukaddesin Türkçesi çok kötü. İngilizcesinden karşılaştırarak okuyorum. Biri oturmuş çok kötü dille çevirmiş; bir kelimesi bile değiştirilemez ya: ondan sonra bir daha düzeltilmemiş. Çeviren, sanki İsa’nın Türkiye mümessili.*” (s. 653)

Selim geceleri yatmadan önce *İncil* okuduğunu söylemekte ve doğru olanın da bu şekilde okumak olduğunu iddia etmektedir. Hatta her sabah karısıyla birlikte *İncil* okuduğunu söyleyen birisine kızar.

“Geçen gün de birine, İsa’dan söz açacak oldum; ben daha söze başlamadan, bizde *İncil*’in yanlış anlaşıldığını, aslında sanıldığından derin bir eser olduğunu söyledi. Keyfim kaçtı, sözü uzatmadım. Oysa ne kadar bayılırım İsa-Masih sözü açılınca sözü uzatmaya. Bu ufak tefek ve can sıkıcı meslektaş, her sabah uyanınca yatakta karısıyla bir saat *İncil* okuyormuş. Ne diyeyim? Daha beter olsun. Ben geceleri yatarken okuyorum. Doğrusu da bu.” (s. 654)

Selim 10 Nisan tarihini taşıyan günlüğünde İsa'nın tüm insanlara özgürlüğün yolunu gösterdiğini ifade eder. Bu kısımda ayrıca geceleri *İncil* okuduğunu ve kendisine iyi geldiğini söyler. “*Geceleri yatmadan önce İncil okuyorum: beni sakinleştiriyor. Yaşadığım sürece sakin bir hayattan kaçtım. Şimdi herhalde öldüm. İsa'nın krallığı bu dünyada başlıyormuş: benim de ölümüm bu dünyada başladı.*” (s. 662)

Selim İleri'nin *Her Gece Bodrum* romanında anlatıcı romanın başkahramanı Cem'in yalnızlığından bahsederken yazılacak yazının *İncil* diliyle olmasını ister. “*Artık midye kabuğundan bir ormanın altına, buraya İncil diliyle bizim adlarımızı da yazabilirler, Tanrı uyanıklarken ve uyurlarken onları korumadı diye.*” (s. 227)

Demir Özlü'nün yazmış olduğu *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları* romanında başkahraman Selim hayalen kendisini Büyükada'da görür. Babası arkadaşlarıyla birlikte sahil lokantasında oturmaktadır. Selim de sessizce bir köşeye çekilir ve çırpıntılı denizi seyrederek. Ardından Selim kendisini Düğmeciler Pasajı'nın küçük taşlarla örülmüş döşemesi üzerinde görür. Sonrasında Hristiyanlıkla ilgili ibadet yerlerine yer verilir.

“Sabahın sessiz bir vaktinde, komşu kiliselerin çan sesleri geliyor, birkaç tombul kadın sesin geldiği yöreye doğru gidiyordu. Selim, ara sokakları, ara sokaklardaki Protestan, Katolik, Gregoryen, Ortodoks kiliselerini, küçük tapınakları, sarnıçları, şapelleri düşündü.” (s. 54)

Demir Özlü'nün yazmış olduğu *Bir Uzun Sonbahar* romanında başkahraman evinin etrafında dolaşırken Gürcü Katolik Kilisesi'ne denk gelir ve onu anlatmaya başlar.

“Biraz daha yürüyünce, yüksek demir parmaklıklı bir bahçenin içinde, gotik küçük bir yapıya rastlanırdı: Gürcü Katolik Kilisesi. Bahçesinde, yüksek, koyu gölge veren ağaçlar vardı. Yüksek, yeşile boyalı demir kapısı bütün hafta kilitli kalır, Pazar ayınlarında açılırdı. Sokağa bakan kilisenin arka yanıydı. Ön kapısı, bahçenin içine, tam karşıya açılıyordu. İşte o yanda, ince, uzun, iyice güzel bir kulesi vardı.” (s. 237)

Selim İleri'nin *Her Gece Bodrum* romanında tatil için Bodrum'da bulunan arkadaş grubu bir ara kiliseyi de ziyaret eder. Anlatıcı bu esnada kilisenin betimlemesini yapar.

“Kiliseye vardılar. Kalenin küçük, sivri çatılı kilisesine, İsa'dan önce yaşamışların kap kacağı, gündelik eşyaları, bezekleri, takıları buradaydı. Kazılarda bulunmuştu. İsa'dan çok önce yaşamışlar ve bunları kullanmışlardı. ‘Kelam başlangıçta var idi...’ sonra kilise kurulmuştu. Şövalyeler Tanrı'ya, o sözcüklerden, anlamlardan başka bir şey olmayan (‘Ve Kelam Allah idi...’) Tanrı'ya yakarmışlardı. İnsan olduklarını bir tek bu kanıtlıyor olmalıydı.” (s. 230-231)

İncelenen dönemde Hristiyanlıkla ilgili unsurları ön plana çıkartmasıyla Oğuz Atay dikkat çeker. Onun roman kahramanları Batılı kaynaklardan bilhassa *İncil*'den beslenir. Atay, İsa imgesini her iki romanında da yoğun biçimde kullanır. Anlatı içerisine yerleştirilen bu imge romana dinî unsurun ustalıkla yerleştirilebileceğine, okurun mistik anlamda büyülenebileceğine de örnektir. Diğer romanlarda da Hz. İsa'ya, Hz. Meryem'e, *İncil*'e yer verildiği görülür.

3.2. Musevilik / Yahudilikle İlgili İnanç Unsurları

Yahudiliğin kutsal metinleri yazılı ve sözlü olarak ikiye ayrılır. Yazılı olanlar Hristiyan geleneğinde *Eski Ahit* olarak bilinen *Tanah* adıyla anılır. *Tanah*, *Tevrat*, *Peygamberler* ve *Kitaplar* bölümlerinden oluşmaktadır. *Tevrat*, âlemin yaratılışından Hz. Musa'nın ölümüne kadar olan olayları ve Tanrı'nın Hz. Musa'ya gönderdiği dinî kanunları içermektedir. *Tanah*'ın diğer iki bölümünde İsrailoğullarının Hz. Musa'dan sonraki tarihleri ile diğer İsrail peygamberlerine gönderilen vahiyler yer almaktadır. Yahudiler bütün bu kitapların Tanrı tarafından vahyedildiğine inanmaktadırlar. Sözlü metinler, yazılı metinlerin yani *Tanah*'ın tefsirleridir. Bunlar Mişna ve Gemera'dır. Mişna *Tanah*'ın, Gemera da Mişna'nın yorumudur. Gemera genel olarak *Talmud* adıyla anılır. Tarih içinde *Talmud* ön plana çıkmış ve dinî kuralları öğrenmek isteyenlerin *Talmud*'a başvurması telkin edilmiştir. Yahudiler *Talmud*'un otoritesini kabul etmeyenleri küfür işlemiş sayarlar. Bunlara sözlü denmesinin nedeni ilk zamanlar yazıya geçirilmeyip şifahî olarak nakledilmeleridir (Gündüz, 2019: 222).

Yahudi inancına göre Sina’da biri sözlü diğeri yazılı olarak iki ayrı Tevrat Tanrı tarafından doğrudan Musa Peygamber’e verilmiştir. Bu yüzden o, en kutsal kitaptır.

Tevrat’ın rulo halindeki el yazması nüshasına Sefer Torah, kitap halindeki nüshasına Humaş Torah denmektedir. *Tevrat*’ın her iki nüshası da beş kitaptan oluşmaktadır. Bunlar vahye dayandırılan geleneksel sırasıyla *Tekvîn*, *Çıkış*, *Levililer*, *Sayılar* ve *Tesniye*’dir. Bu kitaplarda yaratılıştan Hz. Musa’nın vefatına kadar geçen dönemde cereyan eden olaylar kronolojik sırayla anlatılmakta, dinî, hukukî ve ahlakî ahkâm ayrıntılı biçimde verilmektedir. İslam müfessirleri *Tevrat*’ın bir defada levhalar hâlinde verildiğini belirtirler (Adam, 2012: 40-45). Günümüzde Yahudilikle ilgili terimlerin, kavramların sadece bir dinle değil bir milletin tarihiyle de doğrudan bağının olduğu unutulmamalıdır. Yahudilik, bir toplumu, kültürü, dini temsil eder.

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Turgut çalıştığı şirketin önemli bir işini yapmak için bir devlet dairesine gider ve dairenin koridorunda bekler. Sabah mahmurluğunu atamayan memurları seyretmeye başlar. Bir gün onlardan birine işinin düşebileceğini düşünerek her birine saygıyla bakar. Bulunduğu yerde mistik bir havanın olduğunu varsayar. Romanın başkahramanı Turgut bu esnada Hz. Musa’ya Sînâ’da taş tabletler üzerinde yazılı olarak verilen ilk ilâhî emirlere gönderme yapar. Turgut devlet dairelerinde çalışanların tembelliğini, iş görmezliğini eleştirir, hicveder.

“Elini hiçbir kâğıda uzatmayacaksın: on emrin birincisi budur. Söze erken başlamayacaksın, hiçbir düşünce ileri sürmeyeceksin, hiçbir şey bilmezmiş gibi görüneceksin, garip şekilde giyinmeyeceksin, ellerini masaya dayamayacaksın, seni baştan savmalarına yol açmamak şartıyla kendini acındıracaksın, gülümseyeceksin, bekleyeceksin.. ve hiçbir zaman ümide kapılmayacaksın.” (s. 292)

Tevrat’a göre on emir, Hz. Musa önderliğindeki İsrâiloğullarının Mısır’dan çıkışlarından yedi hafta sonra Sina Dağı’nın zirvesinde bizzat Tanrı tarafından Musa’ya önce sözlü olarak bildirilen, ardından iki taş levha üzerine yazılıp verilen emirlerdir. İki levhanın iki tarafına oyulmuş yazı Tanrı’nın yazısıdır. Musa dağdan indiğinde kavminin buzağıya taptığını görünce öfkesinden levhaları kırmış, bunun üzerine ondan öncekiler gibi iki taş levha daha yontması istenmiş, kırk günlük ikinci buluşma sonunda Musa, bu defa Tanrı’nın yazdırmasıyla bizzat kendisinin yazdığı on

emri içeren yeni levhalarla geri dönmüştür (Harman, 2007: 347-348). Musa daha sonra kendisine inanan yetmiş kişi ile birlikte Allah’a ibadet etmiştir.

Yahudiler, kendi kaynaklarında “kutsal kitaplar” veya sadece “kitaplar” denilen kutsal yazıların tamamını ifade etmek üzere *Tanah* kelimesini kullanmaktadırlar. *Ahd-i Atik*, Yahudi ve Hristiyanlarca müştereken kabul edilen otuz dokuz kitaptan meydana gelmektedir. *Ahd-i Atik*, Hristiyanlarca da kutsal kabul edilmekte ve Hristiyan *Kitab-ı Mukaddes*’inin ilk bölümünü teşkil etmektedir. *Ahd-i Atik*, Hz. İsa ve ilk kilise için de kutsal kitaptır.

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Selim 8 Nisan tarihini taşıyan günlüğündeki kısımda çocukluğunda *Ahd-i Atik* okuduğunu söyler. “*Ahd-i Atik, çocukluğumda duyduğum dinî masalları daha başka türlü yazıyor. Ben KİTAB’ı, daha önce de okumuştum.*” (s. 653)

“Çocukluğumda *Ahd-i Atik*’ten alınmış efsaneler okurdum. Nuh’un gemisini, günahkâr insanlar, açık hava helası haline getirmişler de bunun üzerine Tanrı, yalnız insan pisliğinin geçirebildiği bir hastalık göndermiş onlara. Onlar da iyileşmek için gemiyi tertemiz yapmışlar. Nereden uydururuz bunları?” (s. 654)

Tutunamayanlar romanının sonuna eklenen Turgut Özben’in Mektubu başlığı altında Turgut’un kendisi ile ilgili birçok biyografi yazdığı görülür. Selim Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi’nde birçok isimden bahsetmiştir fakat Turgut’a yer vermemiştir. Şimdi Turgut, Selim kendisi için bir yazı kaleme alacak olsa idi nasıl yazardı diye kafa yormakta ve birçok değişik hayat hikâyesi yazmaktadır. “*Ahd-i Atik’i okuyarak göze göz, dişe diş ilkesini benimsedi.*” (s. 721) Cümlesi kendisinin de Selim gibi bu kutsal kitaptan etkilendiğine delil olarak gösterilebilir.

Münevver Ayaşlı’nın *Pertev Bey’in Torunları* romanında Galiçyalı Yahudi bir kız olan İren’den zaman zaman bahsedilir. İren; Romence, Almanca, Fransızca ve İngilizceyi çok iyi bilen, Rusçayı da az bilen, hukuk mezunu donanımlı birisidir. Hem Siyonist teşkilatına hem de komünist partisine kayıtlıdır. İren’in komünistliği görünüştedir. Değilse kendisi özünde hem ırkçı hem de dindar birisidir. “*Siyonizm*

teşkilatı için İstanbul'dan geçmesi lazımdı. Zira İstanbul en büyük Siyonist teşkilatının merkezlerinden biri idi. Ve bilinen en büyük Siyonistler İstanbul'da idi.” (s. 370)

Anlatıcıya göre Sultan Abdülhamit'ten Atatürk'e, Celal Bayar'a kadar Türkiye'de iktidara gelmiş kim varsa onların en yakın dostu ve dış hekimi Sami Günzberg, Mustafa Kemal'in doktoru Abrevaya ve Avukat Gad Franko uzun yıllar Türkiye'de Siyonizm Teşkilatının başında bulunmuşlardır. İren de bu kişilerden talimat almak için İstanbul'dadır. Salhorde Sami Günzberg, İren'i bir gün kabul eder.

“Bu salondaki bütün eşyalar saraydan çıkma idi. Muazzam bir kristal avize, bir pırlanta taç gibi tavandan sarkıyordu. Ve hemen bütün padişahların yağlı boya tabloları, şehzadelerin, prenslerin, Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların, Celal Bayar ve Adnan Menderes'in imzalı ve ithafli resimleri vardı salonunda.

Küçük Galiçyalı kız şaşırmıştı, siyonizmin bu kadar iyi ve kuvvetli ellerde olduğunu tahmin etmiyordu. Kız resimlere baktıktan sonra:

- Hepsini şahsen tanıdınız mı, tanıyor musunuz, dedi.
- Evet hepsini iyi tanıdım, hepsi benim yakın dostlarım idi, dedi Sami Günzberg.
- Galiçyalı kız sordu:
- Celal Bayar ile Menderes de mi,
- Evet her ikisi de benim iyi dostlarımdır, dedi.” (s. 371)

İren, aynı evde kaldıkları diğer insanları Allah'ın verdiği nimetlere şükretmedikleri için uyarır. Bir Yahudi kızın kendilerine Allah'a şükürden bahsetmesi Tülay ve Aydın'ı hayli şaşırtır. “Zira hakiki ve samimi İren, Allah'a inanıyor, ihtilal değil nizam istiyor, anarşiyi değil düzeni seviyordu. Fakat bunu sadece İsrail için istiyor ve ancak Yahudiler arasında böyle açılıyor ve böyle konuşuyordu.” (s. 405)

İren'le evli olan Aydın'ın entelektüel olduğu iddiasına kardeşi Tülay'ın eşi Naili'nin söylediği sözler Aydın'ın hayatta önünün açılmasının açıklamasını içermektedir. “Yahudi kızı zorlamasa idi güç bela yazdığın kötü piyesini dahi yazamazdın. ... Karın Yahudi olmasa ve karının kardeşi Paris'te olmasa senin kitabının Fransızcaya tercümesi ve Paris'te yayımlanmasını zor görürdün.” (s. 411)

Paris'e gitmek için pasaport işlerini halletmek isteyen İren ve Aydın'ın bu işleri çok çabuk görülür. *"Hayatta ne iyi, ne rahattı adamın bir Yahudi karısı olması veya Yahudi bir dostu olması. İnsanın bütün işleri ray üstünde gibi tıkırında gidiyordu."* (s. 413) Paris'e kayın biraderinin yanına gidecek olan Aydın'a üvey annesi Hilal Hanım büyük bir sandık dolusu erzak hazırlar. *"Misafir gidiyor oğlumuz, ama ben Musevileri iyi bilirim, onlar öyle adamı bedava oturtmazlar."* (s. 413) Aydın onun Balat Yahudilerini iyi bildiğini ama Paris Yahudilerini hiç bilmediğini düşünür. Fakat karısı İren bu erzak sandığına hayli memnun olmuştur. Yazar anlatıcı onların yolculuk öncesi işlerinin kolay yürütmesini şu şekilde yorumlar: *"Yahudiler bütün dünyanın vatandaşı ve hiçbir memlekette kendilerini yabancı hissetmiyorlardı."* (s. 419)

Dönem içerisinde Yahudilikle ilgili unsurlara çok az yer verilmiştir. Oğuz Atay Tutunamayanlar romanında anlatı içerisinde bunları kullanır. Münevver Ayaşlı'nın Pertev Bey'in Torunları eserinde ise Yahudilerin olumsuz özelliklerine ve dünya üzerindeki etkilerine değinilir.

3.3. Mecusilik ve Budizm ile İlgili İnanç Unsuru

Zerdüştiliğin eski İran inanç ve gelenekleriyle karışmasından oluşan dine Mecusilik denmektedir. Mecusilik, Zerdüş'tün tebliğ ettiği, monoteist bir teoloji içeren inanç ve düşüncelerin eski İran inanç ve gelenekleriyle mezc edilmesinden oluşan bir dindir. Mecusiliğin kurucusu milattan önce VI. yüzyılda yaşamış olan Zerdüş'tür. Zerdüş, otuz yaşındayken Tanrı'nın temsilcisi melek Vohu Mana ile (iyi düşünce) karşılaşır. Kendisine ilk vahiyleri getiren Vohu Mana onu ruhsal olarak yüce tanrı Ahura Mazda'ya götürür. Zerdüş, Ahura Mazda'yı "bilge rab" olarak nitelemektedir. Yaşadığı dönemin politeist kültürüne karşı monoteizmi temel alan yeni bir inancı telkin etmekle görevlendirilen Zerdüş etrafına bu inancı yaymaya başlar. Mecusilik tarihî gelişimi açısından dört ana döneme ayrılır. 1. Zerdüş'tle başlayan ilk inanç dönemi; 2. Kabaca Dârâ (Darius) sonrasında başlayan ve milâttan sonra III. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden dönem; 3. Milâttan sonra VII. yüzyıla kadar süren Sâsânîler Hanedanı dönemi; 4. Sâsânîler'in yıkılışı ile başlayan ve günümüze kadar

devam eden dönem. Mecusiliğin kutsal metinleri iki grupta toplanmaktadır. İlk grup, Avesta ile Pehlevîce bazı dokümanlardan oluşan yazılı literatürdür; ikinci grup da Ahamenîler ve Sâsânîler dönemlerine ait yazıtlardan oluşan epigrafik dokümanlardır. Peygamber Zerdüş başlangıçtan beri var olan bir tek üstün gücün, Ahura Mazda'nın varlığını savunmuştu. Ahura Mazda her şeyi bilen, mutlak iyi ve âdil olan tek tanrıydı. Mecusilikte ateş, tanrının yarattığı saf, temiz ve iyi bir varlık olarak görülür. Bu sebeple erken dönemlerden itibaren ateş Mecusi tapınaklarında önemli bir yer tutar. Yaygın olarak inanıldığına aksine Mecusilikte ateş bir tapınma objesi yahut bir tanrı değil tanrısal saflığın, temizliğin ve iyiliğin sembolüdür (Gündüz, 2003: 279-284). Ateşle beden arınacağına da inanılır. Ruh ölümden sonra yolculuğa çıkacaktır. Ölüm gerçekleşikten sonra bedenin yakılması bu açıdan önemlidir. Bedenin külleri dağılmadan toplanır ve bir kavanoza doldurulur. Kavanoz daha sonra toprağa gömülür.

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında Selim bir akşam evde otururken kapı çalar. Gelen kişi kendisine bir celpname verir. Büyük Mahkemeden sanık olarak çağrılmaktadır. Tanık olarak ise peygamberler onun hakkında konuşacaktır. Selim şaşırılmış bir biçimde beklerken üç kişi gelerek vakar içinde Selim'in bakamadığı ışığı selamlarlar. İçlerinden biri ilerleyip diz çöker. Ellerini kaldırarak konuşmaya başlar. Söz konusu mahkemede konuşan ilk kişi Zerdüş'tür.

“- Ey Ulu Işık! Ey Ulu Ateş! Ey Ahuramazda. Ben Zerdüş'üm, dedi.

Işığın içindeki heybetli ses sordu:

- Zerdüş! Ruhlar âleminde Selim Pusat'ın bütün hayatını gördün. Suçlu mudur?

Zerdüş ayağa kalkarak cevap verdi:

- En büyük suçludur. Çünkü bir kıza gönlünü kaptırdı. Kadınların hepsi Ehrimen'in hizmetkârı, askeridir. Bir kadına tutsak olmak Şeytan'a kul olmak demektir. Hem de bu bir subaydı ve olgunluk çağındaydı. Kendisinden yirmi beş yaş küçük kıza esir olmakla Şeytan tarafına geçmeye gönüllü olduğunu gösterdi. Ne dünyada, ne de ruhlar âlemindeki hayatımda bundan daha suçlu insan görmedim.” (s. 258-259)

Budizm'in kurucusunun asıl adı Siddhartha Gotama'dır. “Aydınlanan, uyanan” anlamındaki Buda onun lakabı olup bu lakap gerçeği bulduğu ve aydınlandığına

inanıldığı için ona verilmiştir. Hindistan'ın kuzeydoğusunda, şimdiki Nepal'in bulunduğu bölgedeki Sakya kabilesi yöneticisinin çocuğu olarak milâttan önce 563'te doğan Prens Gotama saray eğlenceleri içinde yaşarken yirmi dokuz yaşına geldiğinde acılar karşısında ruh sükûnetini yitirmeyen bir keşişten etkilenecek gerçek hayatın saraydakinden farklı olduğunu anlar. Buda'nın kurtuluş öğretisinin özü şu dört kutsal gerçekten meydana gelir: **1.** İnsanın varlığı kötülük, tatminsizlik, hastalık, yaşlılık, ölüm vb. ıstıraplarla yoğrulmuştur. **2.** İstirabın sebebi arzu ve ihtirastır. **3.** İstiraba son vermek için arzulardan, fâni işlerden sıyrılmak gerekir. Bu sürekli tekrarlanan devrelerden kurtulmanın yolu Nirvana'dır. **4.** Bu hürriyete, yeni hayata, Nirvana'ya ulaşabilmek ancak Buda'nın sekiz dilimli yolu ile mümkündür (Tümer, 1992: 352-360). Siddhartha Gotama, kendini Tanrı'nın bir peygamberi olarak ilan etmez. Hatta Tanrı'nın yüce varlık olduğu düşüncesini reddeder. O, ruhani anlamda bir rehber gibidir.

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında Büyük Mahkemede sanık olarak bulunan Selim hakkında peygamberler konuşacaktır. Onlardan birisi de Buda'dır. Işığın Selim'in suçlu olup olmadığı sorusuna Buda yavaş ve yumuşak bir biçimde şu karşılığı verir:

“Günah işlemiştir! Âlemin bir kuruntular âlemi, aşkın bir hastalık olduğunu anlayamamış, ruhunu huzurun ışığından didişmenin karanlığına atmıştır. Böylelikle senden, ebedî Nirvana'dan uzaklaşarak en büyük günahı işlemiştir. Ruhu milyonlarca yıl azap cehenneminde yanmaya lâyıktır. Ancak ondan sonradır ki kuruntudan kurtulmuş insanların sükûnuna kavuşacak, put diye taptığı kızın alelâde bir yaratık, geçici bir hayal olduğunu anlayacaktır.” (s. 259)

Buda susunca ışıktaki ses Selim'e ne cevap vereceğini sorar. O, öfkeli biçimde konuşur. “*Bütün sözleri saçmalardan ibaret! diye bağırды. Buda denilen bu adam tarih boyunca bir tek kumandan yetiştirmemiş, savaşı öğrenmemiş, yabancı tutsaklığını şiar edinmiş bir miskinler ülkesinin peygamberidir.*” (s. 260)

Hindistan, milat öncesi dönemde Brahmanacı gelenekleri izleyen din adamlarının, gizemcilerin yaşadığı gezgin çilecilerin olduğu bir coğrafyadır. O dönemde bir kısım insanların dünyadan el etek çektiği bilinmektedir. Ayrıca

Budizm’de fakirlik, bekârlık, sessizlik gibi özelliklere dayanan ruhban hayatı vardır. Rahip ve rahibe olunmadan Nirvana’ya erilemeyeceğine inanılır. Selim, bundan dolayı o topraklarda yaşayan insanları savaşın ne olduğunu bilmemekle suçlar, kendisini aklamaya çalışır.

Mecusilik ve Budizm ile ilgili unsurların *Ruh Adam* romanı dışında incelenen dönem içerisinde yayımlanan eserlerde kullanılmadığı görülür. Hüseyin Nihal Atsız eski inançları eserlerinde kullanan bir yazardır. *Ruh Adam* romanında da sadece Türklerin eski inançlarına değinmekle kalmaz, eski İran inanç ve geleneklerinden de yararlanır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BATIL İNANÇLARLA İLGİLİ UNSURLAR

Batıl inanç diğer adıyla hurafe mantıkî tabanı olmayan, gerçek hayatla ilişkisi bulunmayan inanç ve uygulamalar, iyilik veya kötülük getirebileceğine inanılan kuvvetler anlamına gelmektedir. Sihir, büyü ve bunların ürünü olan objelerle alakalı inançlar da hurafe terimiyle ifade edilir. Batıl inançlar sadece doğduğu toplumda ve dinî yapıda kalmamış zamanla diğer toplumları etkileyerek yayılmıştır. Söz gelimi “nazardan korunmak için yapılan muskalar”, “el falı”, “çocuğun erkek olması için annenin hamilelik sırasında her cuma erkek adını zikretmesi”, “doğumun olacağı odaya kötü cinlerin girmesini engellemek için yere daire çizilmesi”, “doğumun kolay olması için evin kapısının açık bırakılması” gibi uygulamalar Yahudilikten gelen bâtil inançlardır. “Yedinci çocuğun şifa verdiğiğine inanılması”, “evlerin kapılarına at nalı asılması”, “on üç sayısının uğursuzluğu”, “aynanın kırılmasının uğursuzluğuna inanılması”, “birinin öldüğü evdeki aynaların örtülmesi”, “kötü ruhları kovmak için ahşap bir nesneye vurulması”, “kara kedinin uğursuzluk getirmesi”, “baykuşun ötüşünün ölüm habercisi olduğu” gibi inançlar ise Ortaçağ Avrupa’sından gelen bâtil inançlardır (Yel, 1998: 381-382).

Hurafelerin inanç boşluğundan ortaya çıktığı söylenebilir. İnsanlar bu boşluğu Allah'tan başka varlıkları kutsallaştırarak doldurmaya çalışırlar. Ayrıca bu inanışların bireylere fayda sağladığına inanılması da yaygınlaşmasında önemli bir etkidir. İnsanların zorda kaldıklarında, kendilerini çaresiz hissettiklerinde hurafelere sığındıkları, onlardan medet umdukları unutulmamalıdır. Bir felaketle karşılaşan kişi gerçek çözümün zor olduğunu düşünürse suni çözümler bulmaya çalışacaktır.

Hurafeler, genellikle otantik dinî metinlerin zamanla yok olması ve geçmiş kavimlere ait bâtil inançların yeni dine taşınması sonucunda doğmuştur. Hurafelerin ortaya çıkış sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Önceki dinlere ait kültlerden bazı unsurların İslam'a taşınması, bilgisizlik, çeşitli konularda hadis uydurulması, pek çok İsrailiyat'ın İslamî kaynaklara girmesi. Hurafelerin *Kur'an* ve sünnete dayalı bir temeli bulunmaz. Bu iki kaynak her türlü hurafeyi reddeder (Yavuz, 1998: 382-383).

Batıl, bilim ve mantık açısından bir temeli olmayan fakat halk tarafından uygulanan inançlardır. Dünyadaki bazı olaylar veya gizemler rasyonelin dışında anlamlandırılmaya çalışılır. Böylelikle insanların yaşantısı da şekillendirilmiş olur. Batıl inanca kutsallık ve bağlayıcılık atfedilir. Batıl inanç, bazı sözlerin, sayıların, davranışların istenen neticeleri doğuracağına ilişkin yanlış inanış biçimidir.

Batıl inançlar; korku, çaresizlik ve çağrışım gibi psikolojik nedenlerle beliren, geleceği bilmek isteğiyle bazı rastlantı ve benzerlikleri, iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendiren; bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği, birtakım doğaüstü kuvvetlerin varlığını kabul eden, kuşaktan kuşağa geçen yanlış inanmalardır (Örnek, 1971: 42). Bilimin ve bir dinin reddettiği inançlar batıldır. İnsanların hayatında batıl inançların ve bunlara bağlı uygulamaların etkisi fazladır.

Yapılan bir araştırmanın sonucu batıl inanışların insanların hayatında ne kadar önemli bir yer işgal ettiğini gözler önüne sermektedir. Buna göre Batılıların %52'si astrolojiyi bir bilim olarak kabul ediyor. 70 milyon Amerikalı güne yıldız fallarını okuyarak başlıyor. İnternette 3 milyondan fazla astroloji sitesi var ve bunları yılda yaklaşık 120 milyon insan ziyaret ediyor. Türkiye'de yıldız haritasına inananların sayısı giderek artıyor (Köse, Ayten, 2009: 47). Oysa Kanada'da bir üniversitede

yapılan araştırmada kişilik özellikleri ile doğum günü arasında bir bağlantı olmadığı, güneş, dünya, gezegenlerin konumlarının burçları etkilediği inancının yanlış olduğu sonucuna varılmıştır. Genel olarak bakıldığında eskiye nazaran modern dönemin kendine özgü batıl inançlar ürettiği görülür. Batıl inançların 1971-1980 yılları arasında yayımlanan romanlarda önemli bir yer tuttuğu görülür.

4.1. Türbe ve Yatır Etrafındaki Batıl İnançlar

Türbe, sözlükte genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı olarak ifade edilir. Mezar, kabir, mezar üstüne yapılan bina, büyük kişilere ait ziyaret edilen mezar, kümbet anlamlarına da gelmektedir (Doğan, 2014: 1729). İslam coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları türbeden başka “kümbet, makam, meşhed, kubbe, ravza” gibi adlarla da anılmıştır. Bu adlandırmalar genellikle yapının ait olduğu kişinin makam ve mevkii, mensup olduğu sosyal, dinî ve siyasi zümre, ayrıca yapının mimarî özelliğini yansıtmakla birlikte birbirinin yerine de kullanılmıştır (Orman, 2012: 464).

Çoğunlukla manevi güç ve meziyetlere sahip insanların, tarikat alanında yükselmiş ya da memlekete büyük hizmetlerde bulunmuş simaların, kahramanların mezarlarının yer aldığı üstü belirli tipte çatı ve kubbeyle örtülmüş bir veya daha fazla bölümden oluşan yapılara türbe denir (Başar, 1972: 26). Türbe ile kast edilen ölünün gömüldüğü yapıdır. Toplum tarafından veli, âlim, din adamı gibi ünlü kişilerin mezarları türbe olarak adlandırılır ve onlar kutsallaştırılırlar.

Yatırlar, Allah katında yüksek mertebelere ulaşmış olduğuna inanılan kimselerin mezarlarıdır. Bu kimseler sağlıklarında zühd, takva, ibadet ve muhabbetle Tanrı'nın sevgili kulları arasına katılırlar, halk tarafından da izzet, ikram, hürmet görürler. Onlar öldükten sonra da Allah katındaki mertebelerinin ve bundan dolayı şefaatte bulunma özelliklerinin devam ettiğine inanılır. Yüksek hatıralarının kırılmadığı inancıyla onlar vesile ve aracı kılınarak Allah'tan bazı dileklerde bulunulur (Sönmez, 1997: 59). Yatırda bulunanların öldükten sonra da mucizeler, kerametler

gösterdiklerine, insanlara yardım ettiklerine inanılır. Onların tabiatüstü güçlerinin olduğu kabul edilir.

Yatırları türbeden ayıran nokta, isimlerinin bilinmemesi, üzerinde herhangi bir yapı bulunmamasıdır. Manevi özellikler açısından paralellik arz etmeleri ise benzer yönleridir. Türbe denildiğinde nüfuzu fazla olan veli akla gelir, yatır ise genel manada evliya, ermiş ve kült halini almış veliler olarak isimlendirilebilir.

İnsanlar, sıkıntıya düştüklerinde, bütün çareleri denedikten sonra çözüm bulamadıklarında ya da kimseyle paylaşamadıkları, dile getiremedikleri sıkıntı ve dertlerine çare bulmak için yatırlara başvururlar. Yatırlara yapılan ziyaretlerde dualar edilmekte, adaklar adanmakta, istekler gerçekleşince de adaklar yerine getirilmektedir. Bu uygulamalar yatır ile dilek sahibi arasında bir çeşit alış-veriş olarak düşünülebilir. Gerçekte, Allah katında istekleri geri çevrilmeyecek kimseler olarak görülen yatırlar aracılığıyla Allah'a dua edilmekte ve Allah'tan dileklerin gerçekleşmesi beklenmektedir. Sadece yatırlar değil, onların çevresindeki ağaç, taş, su vb. unsurlardan da yararlanılmaktadır (Kaya, 1997: 282-283). Evliyanın sağlığında ve öldükten sonra onun hakkında anlatılan menkıbeler, bir süre sonra onun mezarı etrafında birtakım inanış ve ritüelleri ortaya çıkarmıştır.

Yatır, evliya ve şehitler darda kalmış insanlara görünerek onlara yardım ederler. Yatır, evliya ve şehitlerin mezarlarına geceleri nur iner, temiz kalpli insanlar bunu görebilir. Rahatsız edilen yatır, evliya ve şehitler insanlara kendilerini rahatsız ettiklerini belirtir ve bunu bir daha yapmamalarını ihtar ederler ve cezalandırırlar. Yatır, evliya ve şehitler yakınlarında bulunan ağaç, koru ve benzeri nesneleri sahiplenirler ve insanların zarar vermesinden korurlar. Onlara zarar verenlerin cezalandırıldığına inanılır. Evliyaların, ölümlerinden sonra hayatiyetlerini devam ettirdiklerine, insanların çeşitli istek ve dileklerini Tanrı'nın "sevgili kulları" oldukları için ve onun yardımı ve rızasıyla kendisine iletebileceklerine inanılır. Kendilerine müracaat edenlerin müşküllerini halledebilecekleri kabul edilir. Bu nedenle gömüldükleri yer türbe ve ziyaretgâha dönüşür (Çobanoğlu, 2003: 165-166).

Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında Sevgi bir türbede mum yakmaya başlar ve orada Nursel Hanım ile tanışır, sonrasında çok yakın dost olurlar. Ayrıca Selim Bey'in yeğeni Ergun onunla büyücü diye alay eder. “*Türbeleri, kiliseleri mum yakarak dolaşmasına güler.*” (s. 213) Sevgi başını çevirir ve ona cevap vermez. Aile içinde ona duyulan ilgiyi kıskanan Ergun, Sevgi'nin arkasından şöyle bağırır: “*Hayaletlerden bile daha çok korkuyor. Büyücü!*” (s. 213) Sevgi ile Nursel Hanım arasında batıl inançlara ilişkin şöyle bir konuşma geçer:

“‘Bütün dilekler gerçekleşiyor mu?’ diye sordu, gözlerini kaldırmadan. Dağılmış, erimiş, birbirine karışmış dilek mumlarını ve mumlara bağlı dilekleri yutuyordu sanki bu demirli pencere. Siyahlı kadın, yanan mumların üzerine uzattı ellerini: ‘Çok istiyorsan gerçekleşiyor. Yalnız ve yalnız bunu istersen, bütün aklınla ve duygularınla tek bir dileğe yönelirsen oluyor ancak. Neden istediğini düşünmezsen, dileğinin yaratacağı sarsıntıya dayanabileceksen isteğine kavuşuyorsun. Yalnız; yaşayabileceğin her şeyi bir yana itmelişin: Dişlerini ve yumruklarını sıkarak bütün şiddetle sarılmalısın bu dileğe.’ Ellerini mumların üstünden çekti, gözlerine götürdü.

Sevgi, kollarını kavuşturarak bir süre düşündü. Sonra, dinlediği sözlerden birini seçti: ‘Düşünürsem ne oluyor? Düşünmemeli miyim?’ Dul kadın, Sevgi'nin son yaktığı mumu üfleyerek söndürdü; çantasından bir kutu kibrit çıkararak uzattı: ‘İstemekte zorluk çekiyorsun: Başkalarının dileklerini yerine getiren kuvvetlerden korkuyorsun. Bilmeden birbirine saldıran dileklerin karışık dünyasına girmekten çekiniyorsun.’ Kibrit kutusunu Sevgi'nin avucuna koydu, ‘Kendin için bir şey dile,’ dedi, esrarlı bir sesle. ‘Senin de bu aydınlık içinde küçük bir ışığın olsun.’ Sevgi, kadının gözlerinin içine baktı: ‘Başka mumlardan yakılması gerekmez mi?’ Kadın, fısıltıyla karşılık verdi: ‘Senin yaktığın bir mum olsun: Dileğin, başkalarınınkine karışmasın. Başkalarının ihtirasları, senin mum ışığını kirletmesin. Bir şey düşünme, bir şey isteme. Sadece mumu yak. O, senin içini bilir.’ Kutu, Sevgi'nin avucunda öylece duruyordu.” (s. 215-216)

Tehlikeli Oyunlar romanında türbeye mum yakılması kutsal tanınan bir şahsa dileğin kabul edilmesi için peşin yapılan bir adak gibidir. Böyle davranışlarda ileride yapılması vaat edilecek olan ilk başta yapılır. Mum yakma, çaput bağlama, yiyecek bırakma bu tür bir ant gibi düşünülebilir. Amaç, dileğin kabulü için türbede yatan evliyaya hediye sunmaktır. Halk arasında görülen türbelerde mum yakmanın, bez bağlamanın, horoz kesmenin dinde yerinin olmadığını da ayrıca belirtmek gerek.

Tehlikeli Oyunlar romanında Nursel Hanım'ın mum yakma alışkanlığı evde de devam eder. Sevgi ile tanışmalarından sonra ona evinin adresini verir, evine davet eder. Evinde şişelerden birinin ağzına geçirilmiş mumu yakar. “‘*Meryem Analarımı beğendin mi?*’ diye sordu gülümseyerek. ‘*Yaşadığımız ve bir şeyler yapmak istediğimiz için, ona bir mum yakabiliriz artık.*’” (s. 224) Mum yakmak burada yaşam ışığımız, evimizin ışığı hiç sönmesin, evimiz hep aydınlık olsun anlamını taşır.

Talip Apaydın'ın *Tütün Yorgunu* romanında bir anda ruhen hasta olan Ağ Osman'ın iyileşmesi için köylülerin akıllarına ilk gelen onu okutmak olur. Bu yüzden köyde namazları kıldıran Ali Hoca'ya müracaat ederler. “‘*Okuyalım bakalım*’ dedi Ali Hoca. Cebinden kara kaplı kitabı çıkardı. *İnce saplı gözlüğü taktı. Minderi usulca hastanın başucuna çekip oturdu. Bir iki sallandı. Sonra başladı okumaya. Usul usul okuyordu, çok bağırıyordu.*” (s. 36) Ali Hoca bir müddet onun iyileşmesi için sessizce okur. Eğer iyileşmezse geriye başka bir çözüm yolu kalmaktadır. “‘*Biraz daha okuyalım bakalım*’ dedi. ‘*Faydası olmazsa Keçeci Dede’ye götüreceğiz, başka çaresi yok. Yol yakinken, iyice kötü olmadan...*’” (s. 38)

“*Ali Hoca kendi kendine okuyordu.*” (s. 39)

“*Hoca efendi sen az daha oku bakalım, belki iyi gelir.*” (s. 40)

“‘*Sus nine, hoca okuyor işte. İyi olacak sus!*’

Hocayı o zaman gördü.

‘*Haa*’ dedi. ‘*Okusun bakalım, iyi gelir inşallah.*’” (s. 41)

“*Dedelik hasta bu. Ne kadar okusak iyi olmuyor.*” (s. 44)

“*Görekli mezarın çevresini üç kere dolandılar. Sonra durup fatiha okudular.*” (s. 60)

Ağ Osman türbeye götürülmesine ve burada kendisine okunmasına rağmen iyileşmeyince kardeşi Hüseyin, Yasin Efendi'den bir kere daha okumasını rica eder. “*Şuna bir daha okusan da biz gitsek efendi.*” (s. 93)

Talip Apaydın'ın *Tütün Yorgunu* romanında ruhen hasta olan Ağ Osman iyileşmesi için yüksek bir yerde bulunan türbeye götürülür. Anadolu'da türbeler yüksek yerlerde, dağlarda bulunur. Önemli kişilerin yüksek yerlere gömülmesi dağ kültü ile ilgilidir. Yükseklik kutsaldır. Dağ kültüründe önemli kişiler en yüksek yere gömülür. Bunun sebebi o kişinin Tanrı'ya yakın olacağı ve ölen kişinin korunacağı düşüncesidir.

Anadolu'da kült haline gelen tepelerin pek çoğunun üzerinde yatır bulunur. Ziyaretler, sunulan adak ve kurbanlar ve öteki işlemler, kısacası kült merasimleri hep bu yatırlar etrafında cereyan etmektedir. Bu yatırlar genellikle dağın ya da tepenin adı ile anılırlar. Kimlikleri bilinen yatırlar insanların kolayca ulaşabileceği yerde bulunur. Dolayısıyla tepe üstündeki yatırların büyük bir kısmının gerçek yatırlar olmayıp bölgedeki dağ kültürünün bir evliyanın şahsında sembolleştirilmesinden ibaret bulunduğu sonucuna varılabilir. İslam öncesi devirde dağ ve tepelerde mevcut olduğuna inanılan üstün güç veya ruhların İslamî devirde böyle kimliği meçhul evliya haline dönüştüğü kabul edilebilir (Ocak, 2022: 120-121). Muhtemelen Anadolu'ya gelen Türkler Orta Asya'daki alışkanlıklarını devam ettirerek burada da çeşitli dağ ve tepeleri kutsal kabul etmişlerdir. Tepelerde yatır bulunmasını istemişler, hayal etmişler sonra da bu tepelerde birtakım merasimler düzenlemişlerdir.

Diğer dünya milletlerinin mitolojilerinde olduğu gibi, Türk mitolojisinde de kozmik dağ simgeçiliğini görmek mümkündür. Dağlar dünyanın direği ve yaratılışın başlangıcı olarak görülür. Dağlar, üç âlemi birbirine bağlayan varlıklardır. Bu nedenle de tanrı mekânıdır. Dağların, tanrı mekânı kabul edilmelerinden dolayı; insanlar, ibadet etmek ve kurban sunmak için dağları tercih etmişlerdir. Dağlar, insanları tanrıya ulaştıran bir aracıdır. Bu nedenledir ki kurbanlar tanrıya genellikle dağ tepelerinde yapılan ayinlerle sunulur. Dağa önem vermenin bir nedeni de dağ iyesidir. Eski Türkler, doğadaki her varlığın bir ruhu olduğuna inanmışlardır. Dağların da bir ruhu vardır ve o ruhu kızdırmamak, memnun etmek çok önemlidir. Tanrı mekânı kabul edilmesi ve yaratılışın dağlarda başladığına inanılması neticesinde insanlar, ölümlerini dağlara gömmeyi tercih etmişlerdir. Böylece ruh, Allah katına yani yaratılışın merkezine geri dönmektedir. Ayrıca dağlar canlı bir varlık olarak düşünülmüş, onlara

dualar ve beddualar edilmiştir. Bunun nedeni ise; onların önceleri bir bahadır iken, daha sonra bir şekilde dağa dönüştüklerine inanılmasıdır. Bu nedenle de birçok toplumda ecdâd olarak görülürler (Sönmez, 2008: 190-191). Dağlar Türkler tarafından kutsal olarak kabul edilirler ve bundan dolayı da değerli varlıklarla özdeşleştirilirler. Sık sık madenlerle, kutsal kabul edilen sayılarla birlikte anılmalarının gerekçesi budur.

Dağlar ve tepeler yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ululuk, yücelik, ilahilik timsali kabul edilmişlerdir. İnsanüstü varlıkların burada yaşadığı düşünülür. Hemen her milletin mukaddes bir dağı, tepesi vardır. Yunanlıların Olimpos'u, eski Türklerin Ötüken'i, İslam milletlerinin mitolojilerinin vazgeçilmez Kafdağı buna örnek olarak verilebilir (Ocak, 2022: 114). Bektaşiler için Arafat Dağı önemlidir. Hacıbektaş ilçesinden biraz uzakta bulunan bu tepe kutsal kabul edilir. Günümüzde burada dileklerde bulunulur, kurbanlar kesilir, şenlikler yapılır.

Talip Apaydın'ın *Tütün Yorgunu* romanında türbeye eli boş gitmek hoş karşılanmaz. Orada bir tane kurban kesilecek ve insanlara yedirilecektir. Dürdane yoksul olduklarını ve evlerinde kurban edilebilecek bir hayvanın olmadığını ifade eder. *“Bubamı Keçeci Dede'ye götürecekler, kurban lazımış.”* (s. 45) Kurban olarak Dürdane'nin gönlünü verdiği Alilerden iki yaşında bir erkek toklu bulunur. İlk türbeye gitmeyeceğini söyleyen muhtarın fikri de böylece değişmiş olur. *“Önce gitmeyeyim demişti ama kurban bulunduğunu duyunca, ‘Hadi gidelim bakalım, hem et yeriz hem de köyün muhtarı olarkten benim başlarında bulunmam şarttır’ demişti.”* (s. 48)

Köylülerden Hüseyin köyün muhtarının bu hareketini içinden şöyle yorumlar: *“Demin köyde kurban bulalım diye birlikte yola çıktık. Kayboluverdi dürrü. Bıraktı evine gitti. Sonradan kurban bulunduğunu duyunca çıktı geldi.”* (s. 52) Nitekim muhtar kurban kesilirken gelip yetişmiş, çömelerek kurbanın bacağına tutmuştur. (s. 63)

Kurbanın kanını akıtma âdeti, kanın tabu olmasından dolayıdır. Bu tabu, hayvanın canının veya ruhunun kanda bulunduğu şeklindeki ortak inanca dayanır. Bu

tabu, dünyanın birçok kavimlerinde ve kabilelerinde var olmuştur (Ersöz, 1992: 41). Kurban, doğaüstü güçlerle barışmak, onların sevgisini kazanmak için kesilir. Ardından o güçlerden ya da ilahi varlıktan istekte bulunulur. Anadolu halkı bir bela ve musibetten kurtulmak için kurban kesmeyi, oruç tutmayı veya fakirlere, hayır kurumlarına maddi yardımda bulunmayı adar.

Kurban Arapçada maddi ve manevi anlamda her türlü yakınlık demektir. Dini anlamda kendisiyle Allah’a yaklaşılacak varlığı, Allah’a yakınlık sağlamak yani ibadet amacıyla belirli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder. Kurban hemen bütün dinlerin ana temalarından birini teşkil eder. Türkçede kurban sözcüğü yalın olarak Kurban Bayramı’nda ibadet amacıyla kesilen hayvan ve bu kesim işlemi demektir. Türüne göre bu, adak veya kefarete kurbanı adını alır. İslam öncesi dönemde kurban, tapınılan tabiatüstü varlık veya varlıklara yakınlaşma, şükran duygularını ifade etme, bir şey isteme ya da günahlara kefarete olması gibi niyetlerle sunulan varlık ve nesnelerdir. Kurban sunan kişi tabiatüstü güçle ilişkiye girmeyi amaçlar. Bazı toplumlarda kurban olarak takdim edilen nesnelerin yok edilmesi esas kabul edilmiştir. Buna göre de objelerin bir tanrıya veya herhangi bir tabiatüstü güce takdim edildiği bir kült faaliyeti olarak tanımlanmıştır (Güç, 2002: 433-434).

Tütün Yorgunu romanında daha çok adak olarak kabul edilen kurbana benzer bir kesim söz konusudur. Ağ Osman’ın iyileşmesi amacıyla köylülere, kesilen kurban etinden ikram edilir. Fakat burada dikkat çeken Ağ Osman’ın durumunun iyi olmaması ve kurbanın dünürlerinin evinden getirtilmesidir. Bu durum daha çok o köydeki insanların bir başkasının başına gelen olumsuz durumu kendileri lehine bir menfaate çevirme olayıdır. Dolayısıyla batıl bir inanıştır. Çünkü adanacak hayvan kişinin mülkiyetinde değildir. Kişi sahip olmadığı bir şeyi adayamaz.

Kurbanın kesilmesine ve okunmasına rağmen Ağ Osman iyileşmeyince kardeşi Hüseyin köyde işlerinin olduğunu ve dönmek istediklerini söyler. Türbedeki işlere yardımcı olan Abdullah, elleri boşalınca tekrar gelmelerini ister. “Yiyecek miyecek de getirin. Hatta bir kurban daha keserseniz iyi olur. Allah daha çok memnun kalır.” (s. 95)

Tütün Yorgunu’nda ele alınan fakirlik, psikolojik yönü ağır basan bir karakter gösterir. Ancak yazar, Ağ Osman’ın rahatsızlanmasına yol açan şartları vermede derinlemesine bir gözlem gücünden yoksundur. Dolayısıyla Ağ Osman canlı bir roman kişisi haline gelmez (Kaplan, 1997: 307). Roman batıl inançların insanlara zararlı olduğunu göstermek ve halkın yoksulluğunu dile getirmek için yazılmış gibidir. Karakterler belirli kalıpların dışına çıkmazlar.

Talip Apaydın’ın *Tütün Yorgunu* romanında ruhen hasta olan Ağ Osman evde başına soğuk su dökülmesi veya üzerine okunması gibi yöntemlerle tedavi edilemeyince Keçeci Dede Türbesi’ne götürülür. Burada iyileşeceğine inanılır. Önce okuma işini orta yaşlı, kır sakallı, mavi boncuk gibi parlayan küçük gözleri olan Ali Hoca gerçekleştirir. Keçeci Dede Türbesi’nde görev yapan Yasin Efendi ise koyu yeşil satenden cüppeli, başında aynı kumaştan takkeli, kısa kesilmiş düzgün sakalı ve gözlükleriyle yuvarlak yüzlü şişmanca bir adam olarak tüylü keçi postuna bağdaş kurmuş bir şekilde anlatılır. (s. 59)

Yasin Efendi ve yardımcısı Abdullah, gelenlere şifa bulmaları için yapmaları gerekenleri söylerler. Çevre halkı birçok hastalığın burada iyileştirildiğine inanmış, Yasin Efendi de bu işin uzmanı şeklinde ünlenmiştir. Yasin Efendi gelenleri üç kez tekke etrafında döndürür, bazen kendisi evliya kılığına girerek gelenleri kandırır ve kesilen kurbanların yarısının tekkeye bağışlanmasını ister.

“Çırpınıp durur. Keçeci Dede’ye götürelim diyoruz, kurban lazımış.” (s. 45)

“Seni Keçeci Dede’ye götürüyoruz. İyi olacaksın. ...Delikanlılar salı kuş gibi Keçeci Dede’ye uçuruyorlardı.” (s. 47)

“‘Hastanın koynuna para koydunuz mu? Biraz para konulacak. Koyun, ne kadar varsa.’

Hüseyin telaşlandı.

‘Ne kadar konulacak?’ diye sordu.

‘Koy şimdilik on lira. Sonra daha koyarsın. Öbürleri çıksın hadi. Kurbanınızı kesin. Yalnız önce Dede sırtını sıvazlıyacak. Sonra mezarı üç kere dolandıracaksınız. Unutmayın. Etin yarısını tekkeye ayırın. Paçasını, postunu... Hadi bakayım, çabuk olun.’” (s. 61)

Gençlerden birisi Keçeci Dede'nin neden çok yüksek bir yerde yattığını sorgulamaya başlar. Ağzından birkaç tane de argo sözcük dökülür. Bunun üzerine kendisinden büyük birisi tarafından çarpılmakla korkutulur.

“Bu Keçeci Dede'yi kim çıkarmış buraya yavu?’ dedi birisi.

‘Kimse çıkarmamış yeğenim, kendisi çıkmış. Ben burada öleceğim, beni buraya gömün demiş.’

‘Emme aksi adammış be.’

‘Höst düzü! Aksi deme ermiş adama, çarpılırsın!’

‘Ee, burayı mı bulmuş emmi, koca memlekette?’

‘Burayı bulmuş ya, ne sandın? Onun da bir bildiği var elbet. Buraya çıktı mı hasta iyi olur. Allah’ın hikmeti işte.’” (s. 48)

Yüksek bir yerde bulunan türbeye koyun çıkarmak da ayrı bir zahmettir. “*Ta Keçeci Dede'ye koyun çıkarılır mı?*” (s. 49) Yasin Efendi hem Keçeci Dede'ye gelen hastaları okur hem de Keçeci Dede kılığına girerek çeşitli ayinler uygular, hastaları tedavi etmeye çalışır. Ayrıca köylülerden bir miktar para alarak onları sömürür. “*Keçeci Dede çok işleyen bir hastane gibiydi.*” (s. 55) Tedavi için oraya zorla götürülen Ağ Osman ise iyice kötüleşmiş, içine kapanık, yarım yamalak konuşan birisine dönüşmüştür. Romanda Keçeci Dede ve onun soyundan geldiğine inanılan Yasin Efendi anlatıcı tarafından şu şekilde aktarılır:

“Keçeci Dede bir yanı taşlık uçurum, öbür yanı ağaçlı bir tepenin önündeydi. Taş duvarlı, eski büyük bir yapıydı. Çevre halkı birçok hastalığın burada iyileştirildiğine inanmıştı. Özellikle akıl hastaları getirilirdi. Keçeci'nin torunlarından olduğu söylenen Yasin Efendi bu işin uzmanıydı. Ocaklı olduğu için nefesi, duası etkiliydi. Ona gelen her hasta Allah'ın izniyle iyi olurdu. Böyle inanılmıştı. Ta Samsun'dan, Çorum'dan hasta getirilirdi. Üç gün, beş gün, bir ay kalanlar olurdu. Yasin Efendi okur üfler, çeşitli iyileştirme yöntemleri uygular.

Eskiden çoluk çocuğu ile birlikte kendisi de tekkede otururdu. Sonradan köye indi, ev yaptırdı. Şimdi ancak gerektiği zaman gidip geliyor. Köye yarım saat kadar uzakta. Orada büyük ceviz ağaçlarının altında soğuk bir pınar vardır. Suyu şifalıdır. Ceviz ağaçlarının gölgesi serindir. O suyu içen, o gölgede oturan kim olursa olsun dirilir, ayağa kalkar.

Görekli'nin muhtarı evin önünden geçerken başını kaldırıp üst kata baktı. Amma çok penceresi vardı ha! İnce uzun pencereler. Hepsi de ak perdelerle örtülü. Kimse oturmuyor gibi ıssız. Kapısında çatal boynuzlu bir geyik başı asılı. ‘Yasin Efendi yok mu acaba? Belki de Dede’ye çıktı öyle ya? Herifin başka işi yok. Ya gezer dolaşır, ya Dede’ye çıkar hastalara okur. Dünyada işi iş Keçeci oğlunun. Hediyeler gelir, paralar gelir. Fakırdan az alır, zenginden çok alır. Baksana şu eve? Nasıl yaptırılır bu? Kasabada bile yok böyle ev. Hey koca Keçeci oğlu...” (s. 52-53)

Görekli Köyü’nden gelenler Dede’nin buz gibi suyunu içtikten sonra oturur dinlenirler. Bu suyun ve Dede’nin kendi köylerinde bulunmamasından dolayı üzülrler. (s. 56) Bu suyu içen kişi hastalıklardan kurtulmaktadır.

“Maşallah iyisin Osman Ağa, iyi oldun bak.

He yaa. Dede’nin suyunu içince...” (s. 57)

Köylülere göre Keçeci Dede’yi ziyarete giden kişi eli boş dönmez. *“Keçeci Dede iyi eder inşallah. Keçeci Dede’ye gelen boş gitmez. Ya iyileşir ya iyice kaçarır keçileri.” (s. 59) “Şimdi Dede gelecek. Sana okuyacak, iyi olacaksın.” (s. 61)* Romanda Keçeci Dede kılığına bürünen Yasin Efendi’nin iyileşmesi için getirilen Osman Ağa’ya tedavi için yaptıkları da ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Osman Ağa’nın kardeşi Hüseyin olan biteni duvarın dibine sinmiş izlemektedir. Ona göre Keçeci Dede korkunç bir adamdır. İnsan onu ıssız bir yerde görse aklını kaçarır. (s. 62)

“O sırada paslı bir gıcırta duyuldu. Dip tarafta bir kapı açıldı. Solgun bir ışık vurdu içeri. İriyarı bir karaltı girdi, usul usul yaklaştı. Alacakaranlıkta ayağa kalkmış kocaman bir ayıya benziyordu. Koyun postundan kürk giymişti. Başında da kocaman bir kalpak vardı. Elindeki çırayı yan taraftaki tümseğin üstüne bıraktı. Hiç acele etmiyordu. Ağır ağır yapıyordu işini. Sonra ağır ağır geldi, Osman’a yaklaştı. Osman susmuştu, dehşet içinde bakıyordu. Dizleri titredi. Direğe bağlı olmasa yere yığılıp kalacaktı. İpleri tutuyordu.

‘Uhu hu hu hu...’ diye sesler çıktı ağzından.

Keçeci Dede yaklaştı, yaklaştı, birden bağırdı.

‘Kendine gel insanoğlu! Kendine gel!’

Kalın ses taş duvarlarda yankılandı...

Osman bir sıçradı. Kurtulmak için uğraştı. Kurtulamadı. Titremesi artmıştı. Boğazından hırıltılı sesler çıktı. Başını yana eğdi, öylece kaldı, bayılmıştı.

Keçeci Dede çırayı alıp yüzüne tuttu. Gülümsedi. Sonra elini koynuna sokup parayı aldı. Bir dua okudu. Parayı üç kere ağzına, alnına değdirdi, cebine koydu. Direğin çevresinde bir iki dolandı. Dua okuyup yüzüne üfledi.” (s. 62)

Keçeci Dede Osman Ağa’ya okumuş, cinleri, şeytanları azarlamıştır. Fakat Osman Ağa düzelmez, elleri hâlâ tütün sarıyormuş gibi sürekli hareket edip durur. Muhtar, Yasin Efendi’nin yanına giderek ona tekrar okumasını rica eder. *“Epey ağır sizin hasta. Cin şeytan dolmuş içine. Çok işi var. Hele kurban etini yiyelim de... Ona da yedirin. Su içirin.”* (s. 66) Şeklinde bir cevap alır. Köylüler et kazanını pilavın içine boşalttıktan sonra bir kısmını Dede için ayırırlar ve ona götürürler. (s. 67)

Denizli halk inanışlarına göre cinler kızdırılmadıklarında kötülük etmezler. Gönüllerini hoş edecek şekilde davrananları onların mükâfatlandıkları kabul edilir. Onları kızdıranları ve onlara meydan okuyanları çarpmak, sakatlamak, hatta öldürmek suretiyle cezalandıracaklarına inanılır. Cinlerden gelen sakatlıklar içinde en çok sözü edilenler, uzuvların çarpılması kısmi felç denilen inmedir. Onların verecekleri türlü zararlardan korunmak için onların uğradığı yerlere hele geceleri hiç gitmemek, oraları kirletmemek, iş yaparken, bir yerden bir yere giderken besmele çekmek gerekir. Ayrıca yörede cin çarpmasına maruz kalan kimselerin bir tarafının kuruduğuna, dili tutularak konuşamaz hale geldiğine, ağzının eğildiğine, kolunun çolak olduğuna, dengesinin kaybolduğuna inanılmaktadır. Bir kişinin cin çarpmasına maruz kaldığını tespit etmek için hareketlerine bakılır. Kişi kendini kaybeder, ne dediğini bilemez ve kendini yerden yere çarparsa cinin ona musallat olduğu kanaatine ulaşılır. Cinin musallat olduğu kişilerin kurtuluşunun ise halk arasında cincilikle uğraştığı bilinen cinci hocaların müdahale etmesiyle olabileceğine inanılır (Gözetin, 2011: 51-52).

İçine cin veya şeytan dolduğuna inanılan kişi hocaya götürülüp okutulur. Böylece tedavi edilir. Günümüzde nefesi kuvvetli denilen kişiler bu işi görmekte, ruhen hasta olanlara yardımcı olmaya çalışmaktadır.

Romanda akşam vakti türbeye gidilmesinin sakıncalarına da değinilir. Osman Ağa’nın oğlu Yaşar ve yeğeni Zeki akşam vakti köyden türbeye doğru yürümeye

başladıklarında Hatça Teyze onları uyarır. *“Amanun, bu uşakların başına bir iş gelir, koman! Keçeci Dede’ye gidiyorlar. Bu zamanda Keçeci Dede’ye mi gidilirmiş?”* (s. 73)

Keçeci Dede’nin Osman Ağa’ya ikinci defa okuması biraz şiddetli olur. Onu karanlık bir odaya sokarlar. Karısı Dürdane ne yapacağını bilemez. Kocasına işkence edildiğini bile söyler çünkü içerden onun yardım çığlıklarını duymuştur. Fakat yanındakiler Keçeci Dede’nin onu iyileştirdiğini söylerler.

“Kapı gıcırtyla açıldı. Keçeci Dede elinde yanar çıra, ağır ağır geldi, öbür elinde kalın bir sopa vardı. Sopayı vuracak gibi kaldırmıştı. Korkunçtu. Ağ Osman’ın gözleri büyüdü. Ağlamaklı sesler çıkardı.

‘Ağğ...’ diye inledi. ‘Yapma, yapma’ dedi.

‘Çık şeytaan! İnler, cinleer çıkın!’

Kalın sesi içeriyi doldurdu.

Osman sindi. Titriyordu. Dizlerinin bağı çözüldü. İpler tutuyordu.

‘Çıkın diyorum!’

Daha korkunç bağırdı. Sopayı Osman’ın başına vurdu. Osman sarsıldı, kendini bıraktı. Başı düştü önüne.

“İıı...” diye bir ses çıkardı.

‘Hee’ yaptı Keçeci Dede. Direğin çevresini bir iki dolandı. Elini Osman’ın koynuna sokup parayı aldı. Sonra çirayı tümseğe bırakıp bir dua okudu. Osman’ın yüzüne üfledi. Çenesinden tutup salladı, uyarmaya çalıştı.” (s. 79-80)

“Keçeci Dede tekrar okudu üfledi. Eliyle Osman’ın göğsünü, karnını bastırdı. Başını sıktırdı.

‘Çıktı mı ha, şeytanlar çıktı mı?’ diye sordu. Sesini tatlılaştırmıştı. Güzel güzel soruyordu. ‘Aklın başına geldi mi, ha?’” (s. 85)

“Gitti sopayı eline aldı. Yavaş yavaş yaklaştı. Birden kaldırıp kafasına vurdu.

‘Aaah...’ yaptı Osman. Sarsıldı. Sonra kendini bıraktı. Başı düştü önüne. İpler tutmasa yığılacaktı.

Keçeci Dede bir iki kez çevresinde dolaştı. Çıra sönmek üzereydi. Yeni bir çıra tutuşturdu. Getirip yüzüne tuttu. Osman'ın yüzü karmakarışıklı. İki gün durmadan işkence yapılmış insanın yüzüne benziyordu. Yorgunluk, bitkinlik akıyordu her bir yerinden.” (s. 86)

Osman'ı bağlı olduğu direktan çözdüklerinden karısı onun üstünün sıırsıklam olduğunu görür. “*‘Aman ya Rabbi’ dedi Durdu Kadın. ‘Ne hale gelmiş adam...’*” (s. 89) Köylüler onun tedavi gördüğünü, Keçeci Dede'nin onun içindeki şeytanları çıkardığını söylerler. Hâlbuki burada Osman'ın dayak yediği çok bellidir. Üstelik içeriye girerken de para vermektedirler. “*Keçeci Dede bizden her girişimizde on lira alıyor ağa.*” (s. 96) Köylülerin onun iyi edildiğine olan inançları ise tamdır. Osman Ağa'nın yeğeni Zeki'nin ifadelerinde bu durum açıkça görülür. “*Keçeci Dede'ye gittikten sonra iyi olur. Kurban da kesmişler, bak göreceksin muhakkak iyi olup gelecek. Keçeci Dede demişler buna, muhakkak iyi eder insanı.*” (s. 98)

Görekli Köyü'ne gelen sağlık memuru Adil Efendi onların hastayı tedavi etme yöntemlerine kızar. “*Kim dedi Keçeci Dede'ye götürün diye? Ulen kırk kere söyledik size, vazgeçin oradan, hastanızı doktora getirin.*” (s. 103) Köyün imamı Ali Hoca Keçeci Dede'nin şifa dağıttığına inananlardandır. Ona göre orada çok adam iyileşmiştir. “*Hemen getirmişler canım, birkaç gün kalsa iyi olurdu.*” (s. 104)

Ruhen hasta olan kişilerin türbelere, dedelere götürülerek tedavi edilmeye çalışılması romanın sonunda Doktor Suphi Bey ile öğretmen konuğu arasında geçen konuşmada eleştirilir. Bu durumun en büyük sebebi aydınların halkı anlayamaması devletin halka ulaşamamasıdır. “*Ruh hastalarının onda biri bile bana gelmiyor. Bu yoklukta, bu imkânsızlıkta nasıl gelsinler? Babadan gördükleri gibi ilkel yollarla iyileştirmeye çalışıyorlar. Tabii çok kere de hastayı büsbütün mahvediyorlar.*” (s. 133)

Suphi Bey Osman Ağa'yı gördüğünde onun bir yerlerden şiddet gördüğünü anlar ve kardeşi Hüseyin'e ondaki yılgınlığın sebebini sorar. Hüseyin ilkin söylemese de sonradan anlatır.

“*‘Bizim orada Keçeci Dede yatır var, oraya götürdüler.’*

‘Himm, tamam. Adamı keçe gibi dövürdünüz orada. Büsbütün mahvettiniz.’” (s. 138)

“Bir de delirdi diye yatıra götürmüşler, bir iyi dövmüşler, korkutmuşlar. Kirpi gibi büzülmüş içine.” (s. 141)

Kemal Bilbaşar’ın *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanında Doktor Murat bir gece türbenin yanına yaklaştıklarında çocukluğunda yaşadıklarını hatırlar. O yıllarda okul paydoslarında gelip türbenin önündeki düzlükte top oynarlar, türbenin avlusundaki erikleri yerler ama pencerenin parmaklıklarına sarılan çiçeklere el sürmezlerdi, yatırın kendilerine bir şey yapmasından korkarlardı. *“23 Nisan’da, sınıfı süslemek için oradan çiçek yolan öksüz Memet’in kuşpalazından ölmesini, Yatırdan bilmişti anneleri. Bu yüzden çiçeklere dokunmaz olmuşlardı.”* (s. 141-142) Anadolu’da kutsal kabul edilen kişilerin mezarlarına zarar vermenin felaket getireceğine dair bir inanç vardır. Kutsal olan sadece yatır veya türbeler değil onun avlusundaki ağaçlar, çiçekler, taşlar da kıymetlidir. İnsanlar burayı adeta dünyanın merkezi gibi görürler. Türklerdeki atalar kültü inancına göre bu yapı içerisinde ölen atalarla insanlar arasında bir bağ kurulduğuna inanılır. Yatır etrafında bulunan nesnelerin gizil bir güçleri olduğu düşünülür.

Güç ve kudretin getirdiği kutsallık, insanlarda onlara karşı saygının yanı sıra bir korkunun da oluşmasına neden olmuş, bu da onların ta’zim edilmesine ve onlar etrafında birtakım ritüellerin oluşmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda, onlara saygısızlık yapmaktan kaçınarak, törenler vasıtasıyla onları anarak, hatıralarını canlandırarak, adaklar, kurbanlar sunarak onları memnun etmeye çalışmışlardır. Böylece onları takdis ederek bu varlıklardan gelebilecek kötülükleri önlemeyi ve kendileri için faydayı sağlamayı amaçlamışlardır. Ancak burada şu noktaya dikkat etmek gerekir ki kült olarak kabul edilen bu varlıklarda kutsanan ve takdis edilen şey, bu varlıkların kendileri olmayıp içlerinde barındırdıkları gizli güçlerdir (Ocak, 1983: 28). Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra atalar kültünü veli kültüne dönüştürerek sosyal ve kültürel uygulamaları devam ettirmişlerdir.

Yatır gibi yerleri benzerlerinden ayıran ve insanların buraları bir ziyaretgâh olarak görerek çeşitli amaçlar için ziyaret etmelerine neden olan şey onlarda var olduğuna inanılan doğaüstü güç ve kudretlerdir. Bu özellik, insanlara bu yerlerin, varlıkların ya da nesnelerin ilahî güçlerle temas hâlinde olduğunu düşündürmüş ve bu

nedenle de onları ilahî kudretin yeryüzündeki tezahür merkezleri olarak görerek onları kutsallaştırmalarına neden olmuştur. Bu kutsallık, onlara hem çekici ve cezbedici hem de ürkütücü ve korkutucu bir nitelik kazandırmıştır. Bu durum, insanların onlar aracılığıyla fayda sağlamaya çalışırken aynı zamanda onlardan gelebilecek zararlara karşı da kendilerini korumaya gayret etmelerine neden olmuştur (Günay, 2003: 25-26).

Ölen kişiler hakkında halk arasında yaygınlık kazanan efsane, menkıbe ve kerametler onların kutsallaştırılmasını sağlamıştır. Bu şekilde onlar olağanüstü güçlerle donatılmış olurlar.⁶ Türbeler ziyaret edilirken birtakım kurallara ve yasaklara dikkat ederler, uyarlar. Ziyaret esnasında adap ve usule uygun davranmayanların, saygısızlık yapanların çeşitli felaketlere uğrayacaklarına inanılır.

Doktor Murat şehirde karşılaştığı arkadaşının köyde işlerinin nasıl olduğunu sorması üzerine köylüleri batıl inançlarından alıkoyduğunu itiraf eder. *“Dağ köylerinde bile hastalarım var. Güldü: İmamların, yatırların epey müşterisini aldım ellerinden...”* (s. 220)

Halide Nusret Zorlutuna savunduğu gerçek katışıksız din anlayışı çerçevesinde dinden olmayan, batıl inanç ve hurafelerin dine zarar verdiğini ifade etmiştir. Zorlutuna, İslam’ın çok makul ve akılcı bir din olduğunu, hayatın her alanında zaten kolaylıklar getirdiğini, insanların neden hurafelere bel bağladığına bir anlam veremediğini söyler. Zorlutuna, batıl unsurların İslam’a zarar vermemesi için bu işle uğraşanlara karşı din âlimlerine, öğretmenlere ve din görevlilerine çok iş düştüğünü ifade eder. Onların gereksiz şeylerle uğraşmamalarını, bu yanlışların ortadan kalkması ve yenilerinin türememesi için halka gerçek dini anlatmalarını tavsiye eder. Ayrıca din

⁶ Hans Mol, bir nesnenin, varlığın kutsallaşma sürecinin dört aşamalı olduğunu ifade etmektedir: somutlaşma (objectification), bağlanma (commitment), ritüel (ritual) ve mit (myth). (Mol’dan aktaran Özbolat, 2014: 127).

Hans Mol’un dört aşamadan oluşan bu kutsallaşma sürecini ziyaret fenomenine uygulayan Abdullah Özbolat, somutlaşma aşamasında bir fenomenle somutlaşan kutsalın görünür hâle gelerek kutsalla irtibatlandırıldığını; bağlanma aşamasında kutsallığı ispat niteliğinde kerametlerin ortaya çıktığını ve bu kerametlerin toplumsal kabule yol açtığını; ritüel aşamasında sürekli tekrar eden birtakım eylem ve hareketlerin ortaya çıktığını; son aşama olan mit aşamasında ise kutsalı koruma amaçlı yasakların ortaya çıktığını ifade eder (Özbolat, 2014: 121, 127).

derslerinin ilkokul müfredatına konulmasını ve dersin ehil kişiler tarafından verilmesini ister. Bunların yapılmaması halinde İslam dinine cahil, yobaz ve kendini bilmezler tarafından katılan din dışı unsurların ve hurafelerin halk tarafından gerçek din diye kabul görmeye devam edeceğini düşünür (Harikçi, 2017: 61- 62).

Zorlutuna'nın *Aydınlık Kapı* romanında Lerzan, Ziya ile ilk buluşmalarında evine dönmesi gerektiğini düşünür. Ağzından tek kelime söz çıkmaz. Ziya onu biraz daha tutarsa Lerzan'ın ağlamaya başlayacağını, belki de düşüp bayılacağını hisseder. Lerzan eve dönerken bir tane horoz sesi işitir. Kendi kendine söylenerek kutsal saydığı kişilere mumlar adar. “Kız, bir daha böyle tehlikeli işlere girmeyeceğine içinden bin bir yemin ediyor, yakalanmadan yatağına varabilmek için de Tezveren Dede'ye, Eryetiş Baba'ya mumlar, yasinler adıyordu.” (s. 74) Yasin adağı, oruç adağı, ibadetle ilgili adak (besmele çekme, dua etme), mum yakma, öksüz sevindirmek, fakir birisini giydirmek (sevindirmek), pide (ekmek dağıtmak) gibi adaklar çeşitli durumlar karşısında adanır.

Halk arasında ismi sıklıkla Tezveren Dede olarak bilinen kişinin İstanbul'un fethi için Horasan'dan gelen evliyalardan biri olduğu düşünülmektedir. Tezveren Dede'nin Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde yaşadığı bilinmektedir. İstanbul'da dört adet Tezveren Dede veya Baba unvanlı türbe bulunmaktadır. Türbeye gelenler işlerinin tez vakitte olduğunu düşündükleri için Tezveren Dede ismini kullandıklarını söylemektedirler. Türbesi İstanbul'da oldukça meşhurdur. Ömer Seyfettin *Nezle* adlı eserinde Masume isimli karakterinin Tezveren Baba'ya adak adadığını söyler. Ahmet Hamdi Tanpınar da *Edebiyat Üzerine Makaleler* eserinde bir kadından bahseder, kadının damadı iş bulunca Tezveren Dede'ye adak adar. Tezveren Türbesinin kitabesinde çaresizlerin uğrak yeri olduğu yazılıdır (Akçay, 2021: 95-96). *Aydınlık Kapı* romanında Lerzan'ın evliya isimlerini rastgele seçmediği anlaşılr. Seçtiği iki isim de işinin bir an önce görülmesi, acil olarak yardıma gelmeleri ile ilgilidir.

Ziyaret yerlerinde, dua etmek, *Kur'an-ı Kerim* okumak, namaz kılmak, ağaca, çalıya çaput veya bez bağlamak, adak adamak, kurban, kesmek, mum yakmak, kutsal sudan içmek, delikli taştan geçmek, mezarın, türbenin etrafında belli sayıda dönmek,

kayaya taş yapıştırmak, dilek taşları atmak, mezara elini yüzünü sürmek, türbeye para bırakmak, türbeye kadın veya çocuğu satmak, taşı ağrıyan yere sürmek, öpmek, yalamak, taş üzerine oturmak, kuvle adı verilen delikten bakmak, kutsal sayılan suyun içine para ya da demir parçaları atmak, türbenin anahtarını dilsiz çocuğun ağzına koyup çevirmek, türbenin toprağını su ile karıştırıp içmek, türbede yatmak, ağaca çivi, nal çakmak, kovuğuna mum yakıp koymak, sarılmak, öpmek, ağaç içinden geçmek, etrafında dönmek vb. gibi birtakım ritüeller gerçekleştirilmektedir (Günay, 2003: 19).

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim'in yazmış olduğu Dün, Bugün, Yarın bölümü, Dördüncü Şarkı'nın 412 ile 419. mısraları arasında türbenin parmaklıklarına çaputların düğümlendiği belirtilir. Çocukların yere uzanması da türbedeki taş tabuta benzetilir.

“Türbenin parmaklıklarına düğümlenmiş çaputları.

Sudan çıkarılmış bir ölünün parmaklarına takılı

Yosunlar gibi görürdüm. Ve duvarın önündeki kara çalı,

Bana ölümün taştanlığını anlatan bir hocaydı

kara sakallı

Çarpık mezar taşları arasında,

Ölülerin beslediği çimenlerin ortasında

Türbedeki taş tabutlar kadar

Kayıtsızca uzanmış çocuklar.” (s. 129)

Türbe çevresinde yapılan batıl inançların en fazla kullanıldığı eser Talip Apaydın'ın *Tütün Yorgunu* romanıdır. Bu romanda neredeyse her şey en ince ayrıntısına kadar anlatılır. Yazarın buradaki asıl amacı halkın körü körüne inandığı bu inançları eleştirmektir. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* ve *Tehlikeli Oyunlar* romanlarında insanların türbe etrafında yaptıkları birtakım ritüellerden yardım ummaları ironik bir biçimde dile getirilir.

4. 2. Muska

Muska, bazı hastalık ve âfetlerden koruduğuna ya da bunları giderdiğine inanılarak üstte taşınan, suda eritilerek içilen veya yakılıp tütsülen yazılı kâğıda denir. Muskacılıkta muska yazan hocanın, muskaya malzeme teşkil eden yazı ve nesnelerin veya kendisi için muska hazırlanan kişinin etkinliği söz konusudur. Muskalar genellikle büyüün bozulması, iki kişi arasında muhabbet sağlanması, eşleri birbirine ısıdırma veya soğutma, kismetin açılması; sebebi belirsiz korku, baş ve karın ağrısı, sara gibi hastalıkların tedavisi; kıymetli şeylerin çalınmaktan korunması, yitiklerin bulunması; zararlı hayvanlardan, eşkıya ve zorbalardan korunma, ziraat ve ticaretin hareketlendirilmesi gibi amaçlarla yapılır. Muskanın nazara karşı korunmak için takılması da söz konusudur (Çelebi, 2020: 267).

Kemal Bilbaşar'ın *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanında köylüler Doktor Murat'ın gelmesiyle eski alışkanlıklarını bir kenara bırakır, çare bulması için artık ona gelirler. “*Evliyaya adak adayanlar, muskadan şifa umanlar, şimdi hastalarını hayvana yüklüyor, Fatma Bacı'nın kapısından derman aramaya koşuyorlardı.*” (s. 106) Muska, nazardan korunmak ve kurtulmak için yapılır. Nazar, mala, canlıya ve imrenilen her türlü varlığa vurabilir.

Ferit Edgü'nün *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında anlatıcı; Pir köyündeki çocukların, ardından da hayvanların ölmesi, yetkililere yazdığı dilekçelere karşılık verilmemesi, ilaç, hekim, hemşire gönderilmemesi üzerine köylülerin perişanlığına bir çare bulmaya çalışır. Köylüler okumuş birisi olduğu için onun hastalıklara çözüm bulabileceğini, hastaları tedavi edebileceğini düşünürler. Anlatıcı kentteki tek kitapçı olan Süryani'nin verdiği tılsım mührünü ve kitapları portakal sandığından çıkartır.

“Balıklar, akrepler, sayılar,

ve Tanrı'nın sıfatları:

KÂFÎ / Her şeye yeten.

ÂFÎ / Bağışlayan.

ŞÂFÎ / Sağlık veren.

Sağlık ver Tanrım! Bağışla Tanrım! Sen her şeye yetensin, bize de yet! Çaresizliğimize de yet Tanrım!

Bir Ortaçağ dervişi gibi dağ başındaki köye sürülmüş biri olarak değil, teknesi batmış kazazede bir gemici olarak değil, kendini kurtarmak için burayı, bu yörenin en yüksek köyünü seçmiş, çilesini burda çekecek bir derviş gibiydim o gece.

Elim-kolum bağlı.

Başkaldırmanın yerini boyun eğme almış.

Çaresizlikte bir umut yaratma çabası-

her ak kâğıdın üstüne bastığım mühür.

Yarın dağıtacağım bunları isteyenlere.

Katlayacağım. Birer muska yapacağım, ilâç veremediğim, hekim bulamadığım, derman bulamadığım bu insanlara dağıtacağım. Alın. Kâfi. Şâfi. Âfi'yi, bir meşine sarın, boynunuza, kolunuza, karnınıza asın. Size verecek başka hiçbir şeyim kalmadı, diyeceğim.” (s. 211-212)

Kemal Tahir'in *Karılar Koğuşu* romanında cezaevinde kalan mahkûmlar insanların olağan hayatını etkilemeye yönelik yaptıkları işleri Murat'a anlatırlar. Gardiyan Vahap Çavuş'un yaptığı kâğıt yazdırma hadisesi bunlardan biridir. Ayrıca gerdek gecesi gelin ve damadın dileklerinin geri çevrilmeyeceği inancı batıl inanışlar arasında yer alır.

“‘Kâğıt yaptır, yedireyim de gönülleriyle versinler,’ dedi. Otuz kırk mecdiye saydık. Şeyh Osman'a bir kâğıt yaptırdık. Dünyayı bize getiren Şeyh Osman bizim kaynata olacağı mümkünü yok, yola yatıramadı. Kız, bir tencereye yoğurt kurdu, içine iki topak yağ attı, kâğıdı da koydu. Babasına anasına yedirdi. Ayran çalkadı içirdi. Anamı bir daha yolladım. Metelik etmez. Faydasız. Gerdek gecesi dilekler kabul olur diye evlenenlere yalvardık. Ben erkeğe, kız karıya... Dua ettiler. Allah kulak asmadı.” (s. 122)

Cezaevindeki Gardiyan Hasan oradaki insanların saf duygularından yararlanarak muska yazdıracağını söyler ve onlardan para alır. Muska diye insanlara verdiği kâğıtları bir hoca veya şeyh yazmamakta kendisi yazmaktadır. Gardiyan Hasan olanları İstanbullu Murat'a açıklamak zorunda kalır.

“Muskaların foyası meydana çıktı. Karı bize inanmaz. Benim hesabımda, muskalar daha çok iş görecekti.’

‘Sakin kâğıtları karalayıp karalayıp fukaraya mı yutturdun?’

‘Allah günah yazmasın... Öyle bir şey yaptık. Evde, bir gün ekmek yoktu beyim... Mahpushaneyi taradım. A-ah... Metelik veren çıkmadı. Hubuş’a yanaştım. ‘Hubuş Hatun, Ayıntap taraflarından buraya bir Arap uleması sürmüşler. Sıtmaya kâğıt yazıyormuş. Benim büyük kız kötüledi. Muska yaptıracağım. İki lira lazım. Sen bilirsin. Yarın öderim,’ dedim. Muska, Arap uleması laflarını duyunca akli tarumar oldu fukaranın, parayı şıpır şıpır saydı. Ertesi gün daha aylık alamadığımızı söylemeye davrandımdı, beni kenara çekti. Bir güzel konuştuk. Gittim geldim, gittim geldim. Arap uleması, yani, ‘Ben korkarım. Mübarek kelamı kadimi zina işlerine zinhar karıştıramam,’ diyesi... Ayak direyesi... Bir taraftan da bilenler yemin ediyorlar ki: ‘Bu Arap uleması, Şeyh Kazım Efendi’den yukarı değilse de, ondan aşağı da kalmaz. Bir muskada, Fransız paşasının karısını çekip çadıra getirmiş de, o sebepten buralara sürgün sürülmüş.’ Hubuş’u bir dert aldı beyim... Elimini bırakıp ayağımı öpüyor. ‘Tek on lira vereyim. Tek yirmi lira vereyim. Bir çare...’ diyerek.’

‘Yirmi lira mı aldın insafsız?’

‘Yirmi liraya kurtuluyor mu? Biz kışın odunu nerden bulacaktık. Otuz lirasını Hubuş Bacı verdi. On iki lirasını da Allah bir taraftan yolladı.’

‘Dur, şimdi anladım rezil! On iki lirayı da Telgrafçı Abdurrahim Bey’den sızdırdın... Doğru söyle...’

‘Telgrafçı verdi. Bir kâğıt da ona getirdim. Senin kâğıtlar uğurlu kâğıt, bey... Şu yeşil ince kâğıtlar...’

‘Yanık yanık mektup kâğıdı istemenin sebebi bu muydu? 42 liraya karşı iki kuruş verip Abu’dan bir kâğıt da mı almadın?’

‘Artık hocalığa başladık ya... Hoca kısmı ‘Hep bana,’ diyecek. Bunun da âdeti böyle...’

Başgardıyan Ali Efendi, dargın dargın başını çevirdi:

‘Olur olmaz şeyi eğlence ettiğimizden değil mi? Muska da eğlence olmuş. Tövbe Yarabbi! İşte gördün mü? Sonunda bir muska da sana lazım.’” (s. 337-338)

İstanbul Murat’ın cezaevinde tanıştığı Büyücü Hoca da senenin altı ayını dışarda altı ayını içerde geçirmektedir. Son yıllarda üfürükçülüğün cezası üç aya indiği

için bu durum onun dışarda ve içerde geçirdiği zaman dilimini de etkilemiştir. Asıl adı Nazmi Topçu olan bu adama Büyücü Hoca adını Murat takmıştır. Giyimiyle kıyafetiyle daha çok bir memuru anımsatan bu adam kavminin Arap olduğunu, Mekke'den Malatya'ya geldiklerini çevresindekilere etkili bir şekilde anlatarak onların hayranlığını kazanmıştır. İsmet Paşa'ya kötü bir söz ettiği için cezaevine girmiştir. Cezaevinden nasıl kurtulabileceğini Murat'a sorar. O da İsmet Paşa'ya büyük bir şiir yazmasını önerir. Nazmi Topçu geçimini muska yazmak gibi çeşitli işlerle temin etmektedir.

“Son defa, uygunsuz kadınlardan birisine muska yazarken cürmü meşhut halinde yakalanıp iki buçuk aya mahkûm edilmiştir. Her gelişinde, kadın koğuşundakilerden istifade etmek için alt sol koğuşun birinci penceresi önüne, yüksek bir kerevete yatağını serer, buradan kadınların mektuplarını, istidalarını ve muskalarını yazarak alâ-külli hal geçirir.” (s. 12)

Hacı Abdullah'ın Murat'a anlattığına göre muska yazarlardan birisi de Şeyh Osman Efendi'dir. Alacadağ tarafı ona büyük bir saygı duymaktadır. Bu adam muskacılıktan üç ay kadar mahpus da yatmıştır. Kadınların göbeğine yazı yazan bu kişi, kendisine Cebrail'in geldiğini de iddia etmektedir. *“Konuşurken konuşurken durur, gözlerini kapatır, vücudunu bir titreme alır, kendi kendine ‘Olmaz... Hâşâ... Emrin başımla beraber,’ diye söylenirdi. Cebrail gelirmiş de Rabbimden haber getirirmiş.”* (s. 61)

Kemal Tahir'in batıl inanışlara bakışı, dine olan yaklaşımına göre şekillenmektedir. Ona göre, dinî anlayışlara bağlı olarak ortaya çıkan batıl inanışlar, insanların hayatlarını şekillendirmiş, onları bağlamış, onların hayatla ve tabiatla ilişkilerini düzenlemiştir. Batıl inanışlar, köylüyü tahlil etmenin yanı sıra metafizik sistemi eleştirmenin de bir yolu olarak kullanılır (Bulut, 2016: 104).

İlahi korumaya başvurmak, kişinin doğuştan gelen yeteneklerini geliştirmek veya bir arzuyu gerçekleştirme şansını artırmak için muska ve tılsımları kullanması zamandan ve kültürden bağımsız olarak değişim gösterir. Örneğin; Eski Mısır'da muskalar genellikle altın, gümüş ve değerli taşlar gibi malzemelerden yapılmaktaydı ve takan kişiyi kötü ruhlardan koruduğuna, ona iyi şans getirdiğine inanılırdı. Eski Yunanlılar ve Romalılar da hastalığa karşı korunmak ve iyi şans getirmesi için

genellikle küçük heykelcikler veya madeni paralar şeklinde muska kullanmışlardır. Muskalar; kutsallık atfedilen nesnelerden veya nesnelerin bir araya getirilmesinden grafik, numerolojik ve metinsel öğeler içerebilen ayrıntılı bir şekilde oluşturulmuş belgelere kadar biçim ve doğa bakımından büyük farklılıklar göstermektedir. Gerek Batı gerekse Doğu kültürlerinde büyüün ve nazarın olumsuz etkilerine inanma ve bu etkilere karşı tedbir amaçlı uygulamalar eski dönemlerden beri vardır (Koşay, 1956: 86-87). Kültürel özelliklerin muskaların şekilleri ve kullanılma biçimlerinde hayli etkin olduğu görülür. Zaman içerisinde benzer farklılıkların olduğu söylenebilir.

Muskanın kökeni insanın korkma, savunma ve anlama süreçleriyle başlamıştır, denilebilir. Bilim tarafından henüz izah edilemeyen durumlarla karşılaştığı tarih öncesi dönemlerde ilkel insan; yaşamındaki hastalık, ölüm, doğal felaket gibi olaylara bir açıklama getirmeye çalışmış ve bu durumların inandığı üstün güçlerin işi olduğunu düşünmüştür. Bu perspektifte, bu güçlerin saldırgan olduğunu düşünerek kendini koruma ihtiyacı hissetmiş ve buna yönelik uygulamalar geliştirmiştir. Büyünün koruyucu bir biçimi olarak kabul edilen muska; böyle bir öneme sahip olmuş, arzu edilen yaşamı elde etmeye yönelik bir ritüel olarak algılanmış ve bu yönde evrilmeye devam etmiştir (Demirci, 2006: 266). Muska, genellikle bir kâğıda veya başka bir maddeye yazılan veya çizilen sembol, işaret, harf, rakam, dua veya ayet gibi unsurlardan oluşur. Yazılı olan muskalar genellikle üçgen şeklinde yapılır. Bazı muskaların içerisinde bir iki ayet yer alırken bazılarında ise *Kur'an*'ın tüm metni yer almaktadır.

Sümerliler M.Ö. 3000'li yıllarda daha sonraki Babilliler gibi hastalıkların nedenini bedene giren kötü ruhlara atfediyorlardı. Bu yüzden hastaları iyileştirmek için büyü sözleri okuyarak veya cin çıkarma ritüelleri yaparak bu ruhları uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Bu tür uygulamaların yapıldığına dair kanıtlar, büyü sözlerinin yazılı olduğu ve yazarlarının da bunu doğruladığı altmış kadar küçük kil tablette bulunuyor (Kramer, 2002: 90). Tarihî süreç içerisinde toplumların muskaya kendilerine göre farklı anlamlar yüklediği görülür.

Eski Türk topluluklarında, “ruh” kavramının temel alındığı muska ve muskacılık uygulamalarına sık rastlanmaktadır. Bu uygulamalar, koruyucu ruhlarla

ilişkilendirilen ve kötü ruhları uzaklaştırmak ya da bu ruhlardan kaynaklanabilecek zararları önlemek için kutsal sayılan çeşitli nesne ve varlıkların kullanılmasına dayanır. Vahşi hayvanlardan yapılan muskalar, ilkel insanların bu hayvanların bazı özelliklerini kendi üzerine aktarmak istediğini ifade etmenin de bir yolu olarak kabul edilmektedir (Öger, 2017: 55).

Özellikle hayvanların vücut parçalarının muska olarak kullanıldığı Altay Türklerinde koruyucu olarak kuş tüyünün taşındığı, şahin kemikleri ve kurt dişlerinin insanlar tarafından taşındığı, ayrıca tanrıça Umay'ın resimlerini içeren imgelerin kolye olarak boyunda taşındığı Eski Türk kültüründe ve geleneklerinde muskanın popülaritesini ve yaygınlığını gösteren ritüeller olarak görülmektedir (Demirci, 2006: 267). Örneğin, kurdun aşık kemiği Uygurlar için uğur ve koruma sembolüdür. Bebeklerin beşiği ve sıkça bulundukları ortamlar bu kemikle donatılır. Uygurlar, kurdun aşık kemiğinin kötü olaylara ya da kötü ruhlara karşı koruyucu bir güç olduğuna inanır. İnanca göre aşık kemiği, kötü ruhları haneden ve çocuklardan uzak tutar ve uğur getirir (Rahman, 1996: 139). Bu durum muska olarak kullanmada hayvan parçalarının çok önemli olduğunu gösterir. Özellikle kemikler, dişler ayrı bir yer tutar. Bunların insanlar tarafından atfedildiği tabiatüstü bir güç muhakkak vardır.

Şifa araçlarından biri olarak da kullanılan muskalar; üzerine çizilen işaretler ve yazılarla genellikle kara güçleri ve iblisleri defetmek ve onların büyü gücünü etkisiz hale getirmek için kullanılmıştır. Bu eylemler, özel bir dünya görüşü temelinde gerçekleştirilmiştir. Bir grup iblis; insanların istemeyerek tabuları ihlal etmeleri, suç işlememeleri için her türlü kötülüğün, zararın ve hastalığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğerleri de büyücülüğü ve büyüleri kullanabilirken falcılar ve büyücüler, büyü devler ve büyü güçlerinden gelecek zararları etkisiz hale getirebilmekte muskanın faydalı olduğuna inanmışlardır (Tanyu, 1992: 503). Günümüzde de muska takmanın kötü güçlerin insana zarar vermesinin önüne geçeceği inancı Anadolu'da devam etmektedir. Bu, kötü ve yıkıcı güçlere karşı bir kalkan gibi düşünülür. Muska, Türk halk kültüründe hem fiziksel hem de ruhani dünyada koruma sağlar ve genellikle güç, koruma, şans ve bereketi simgeler.

Günümüz Anadolu'sunda at nalı muskası, at nalının iyi şans getirdiğine inanılan geleneksel bir uygulamadır. Anadolu'da evlerin dışına genelde nal asılır. Çoğunlukla atların ayaklarından alınan kullanılmış eski nallar tercih edilir. Nalın; atın ayağından alındığı için uğur ve bereket getirdiğine, şekliyle de gözü andırdığı için nazarı ve kötü ruhları uzaklaştırdığına inanılır (Begiç, 2022: 177). At nalı, hilal şekline benzeyen bir metal parçasıdır. Hilal; eski çağlardan beri bereket, bolluk ve koruma sembolü olarak kabul edilmiştir. At nalı bu sembolün gücünü taşır ve kötü enerjileri uzaklaştırır. Anadolu'da hâlen at nalının; kötü büyüleri uzaklaştırdığına, evleri, ahırları, çeşitli mal ve mülkleri koruduğuna inanılır. Bu, yeni doğan çocukları ve lohusa kadınları bazı rahatsızlıklardan korumak için ya da tedavi etmek için Anadolu'da başvurulan bir muska uygulamasıdır (Özkarslı, 2000: 169- 170).

Üzerlik muskası, Türk kültüründe çok eski bir geleneğe sahip olan bir nazarlık türüdür. Üzerlik bitkisi, kötü enerjileri ve nazardan kaynaklanan hastalıkları uzaklaştırdığına inanılan bir bitkidir. Bu yüzden üzerlik bitkisinin tohumlarından yapılan muskalar, insanların kendilerini ve sevdiklerini korumak için kullandıkları bir araçtır. Yapılışı çok basittir. Öncelikle, üzerlik bitkisinin tohumları toplanır ve kurutulur. Kuruyan tohumlar, iplere dizilerek bir kolye veya bileklik gibi takılabilir hâle getirilir. Bu sırada muskaya renk ve güzellik katmak için nazar boncuğu, renkli boncuklar veya kurdeleler de eklenebilir. Üzerlik muskası tamamlandığında evin girişine, araçların içine, çocukların boynuna veya istenilen yere asılır. Böylece üzerlik muskası hem bir süs eşyası hem de bir koruyucu tılsım olarak işlev görür. Farklı bir uygulamada ise, bir bireyin nazar etkisine maruz kaldığı varsayılıyorsa onun iyileştirilmesi için bir tava ya da tencere ateş üzerinde ısıtılır. Ardından içerisine üzerlik tohumları atılır. Tohumlar genleşip parçalanmaya başladığında tava ateş üzerinden alınır ve yanma sonucu oluşan tütsüler göz değdiği düşünülen bireyin vücuduna temas ettirilir. Bu noktada üzerlik tohumlarının çıkardığı ses, nazarın şiddetini ölçmek için bir gösterge olarak kullanılır. Son olarak yanan tohumlardan çıkan duman, evin içerisinde gezdirilerek ortamın temizlendiği düşünülür (Begiç, 2022: 185). Üzerlikten yapılan süs eşyalarına Anadolu köylerinde rastlanabilir. Köylerde çoğunlukla duvara asılan üzerliklerin kötülöklere mani olduğuna inanılır.

Muska ve benzeri inançlar en gelişmiş ülkelerin vatandaşları arasında yaygın bir gelenek olarak devam eder. Örneğin, ABD’de bir grup dinin, maneviyatın zihin ve fizik üzerindeki etkisi üzerine bir araştırma yapar. New Age (Yeni Çağ) hareketi adıyla duyulan bu grup kişisel gelişim üzerinde etkili olmuş ve meditasyon, yoga gibi pratiklerle zihinsel ve ruhsal aydınlanmayı teşvik etmiştir. Bu tarz uygulamalara çoğu inanç sistemlerinde Orta Asya Şamanizm’inde, Budizm’de ve hatta eski pagan inançlarında da rastlanmaktadır. Araştırmanın sonucuna göre bel ağrısının sebeplerinden birisi stres ise olumsuz enerji olumluya döndürüldüğünde bel ağrısı ortadan kalkmaktadır. New Age hareketi, alternatif tıp ve şifa yöntemleriyle oldukça ilgilidir (Hanegraaff, 1998: 46). Bu durum insanların tedavisinde geleneksel yöntemlerin çok etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca birçok insan da bazı şifaların inanç yöntemlerinden birisi ile gelebileceğini düşünmektedir.

İncelenen eserler içerisinde Kemal Tahir’in *Karılar Koğuşu* romanında muska yazmanın bir batıl inanç olarak işlendiği ve bazı insanların bu yolla maddi çıkar elde ettiği için eleştirildiği görülür. Batıl inançlara geniş şekilde yer verilen eserde saf insanların kandırılma şekilleri de anlatılır. Az da olsa muska konusuna değinen diğer romanlar Ferit Edgü’nün *Hakkâri’de Bir Mevsim*, Kemal Bilbaşar’ın *Başka Olur Ağaların Düğünü* eserleridir.

4. 3. Fal

Fal, çeşitli tekniklerle gelecekte ve bilinmeyenden haber verme, gizli kişilik özelliklerini ortaya çıkarma sanatıdır. Fal genelde ya bazı âlet ve vasıtalarla ya da bazı yöntemlerle tahminlerde bulunma, içinde bulunulan zamanla ve gelecekle ilgili yorumlar yapma işidir. Falcı bazı teknikler, kurallar ve söz kalıplarıyla belirli şeylerden anlamlar çıkarıp olumlu veya olumsuz sonuçlara ulaşır. Falda şimdiki zamanla veya gelecekle ilgili bir tahmin söz konusudur. Tarihin muhtelif devirlerinde çeşitli kültürlerde bilinen ve uygulanan başlıca fal türlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Yıldız falı, insanın doğduğu günü dikkate alarak o günkü göğün durumu, yıldızların konumu ve insan üzerindeki etkilerinden hareketle onun kaderi hakkında yorum yapma işidir. Falın bu çeşidi, yıldızların konum ve tesirlerini inceleyerek

insanın kaderini önceden bilmeyi amaçlayan astrolojiyle yakından ilgilidir. El falı, eldeki çizgilerden kişinin geleceğini okuma işidir. Kuş falı, kuşların uçuş şekli ve seslerinden bir anlam çıkarmak suretiyle gelecek hakkında bilgi verme işidir. Kâğıt falı, üzerinde çeşitli şekil ve semboller bulunan kâğıtların muhtelif tekniklere göre açılıp dağıtılması ile ortaya çıkan sonucun yorumlanması işidir (iskambil ve tarot falı gibi). İç organlar falı, bazı hayvanların iç organlarına bakarak yorum yapma işidir (Karaciğer falı, bağırsak falı gibi). Kum (toprak) falı, kum, toprak, toz ve çakıl taşları ile tesadüfen tespit edilen belli noktalar ve bunların şekilleri üzerine yapılan yorumdan ibarettir. Zar falı, taşlarla veya zarla yapılan faldır. Kitap falı, belli bir dilek ve niyetle bilhassa kutsal kitapları açıp bulunulan yerdeki ifadeleri yorumlama işidir (Aydın, 1995: 134-138).

Falcılar insanların göremediklerini gördüklerini, gelecekte yaşanacakları bildirdiklerini (Remil) iddia ederler. İnsanlar falcıların özel kişiler olduklarını düşünerek onlardan yardım umarlar. Onların da birtakım esrarengiz araç gereçler kullanması insanların inanmalarını kolaylaştırır.

İrk sözcüğü “falcılık, kâhinlik, bir kimsenin gönlündekini bilmek” anlamlarına gelmektedir. İslamiyet öncesinde Türklerin fala hayli önem verdiği bilinmektedir. Onlara ait “İrk Bitig” adında eski bir fal kitabı bulunmaktadır. Tölge kelimesini de fala karşılık kullanmışlardır (Tekin, 2004: 30-31). İslam öncesinden gelen bu inanış yok olmamış belki inanan insan sayısı azalmıştır. Fakat ona olan umut bağlama günümüzde de devam etmektedir.

İnsanoğlunun fitratında merak duygusu bulunmaktadır. İnsanlar kendilerinin ve çevrelerindeki insanların başlarına gelecek şeyler hakkında bilgi sahibi olmak istemişlerdir. Bunun için rumî, hicrî, miladî gibi çeşitli takvimlerdeki yılbaşının denk geldiği günden hareket ederek söz konusu yılın, o takvimi kullananlar için nasıl geçeceğine dair -astrolojinin ilkelerini de kullanarak- çeşitli kehanetlere umut bağlamışlardır (Boyras, 2006: 95-97).

Kimsenin bilmediğini bilmeye çalışmak, gelecekle ilgili beklentilerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öğrenebilmek için merak duymak birçok insanın fala

başvurmasına neden olmuştur. İnsanlardaki bu duyguyu tatmin edebilmek için de falcılar ortaya çıkmıştır. Fal bakmak için birçok farklı nesneden yararlanılır. Bir elmasın parıltısı, yapraklar, yılanlar, köpekler en çok bilinenlerdir. Ayrıca su falı, ayna falı, kahve falı, iskambil falı en çok tercih edilen fal çeşitlerindendir.

İlk insandan bu yana insanoğlu sürekli merak içindedir ve merakını cezbeden en büyük konu da gelecekleridir. Yapılacak herhangi bir işin sonucunun nasıl olacağını önceden bilmek, bir insanın yazgısını öğrenmek insanları tarih boyunca meşgul etmiştir. İnsanların hayatları boyunca başarılı ve mutlu olmak istemeleri sonucunda fal, yüzlerce çeşit kazanmıştır. Kullanılan çeşitli araçlar ve yöntemler ile fal çeşitleri günümüzde oldukça genişlemektedir. Sürekli bir arayış içinde olan insan zihni, farklı yaklaşımlar ile geleceklerini öğrenmek adına falı ve falcıları hayatın vazgeçilmez bir parçası hâline getirmiştir. Ağaç, at, ateş, balık, balta, bağırsak, bina, buğday, çakıl, defne, duman, el, harf, hava, horoz, insan bağırsağı, kafatası, kap, kaplumbağa, karaciğer, karga, keçi, kemik, kristal, kuş, lamba, mum, omuz kemiği, rüzgâr, saç, sayı, soğan, tuz, un, yaprak, yüz, yüzük, zar, aşık kemiği, billur çubuk ve ok, fizyonomi ve göz, grafoloji, kitap, köpük, kulak, kum/toprak, kumalak, kura, kürek kemiği, mâni, papatya, sakız, tespih, tükürük, yıldız falları bilinen diğer fal çeşitleridir (Dulger, 2011: 99).

Fal denildiğinde ilk akla gelen fal çeşitlerinden biri olan kahve falı, daha çok Akdeniz ülkeleri ve Orta Doğu'da tercih edilir. Avrupa'ya ilk olarak XVII. yüzyılda ulaştığı ve Floransalı falcı Tommaso Tomponelli tarafından fala bakıldığı söylenmektedir. O dönemde bakılan kahve falı bugünkünden farklıdır. O dönemde fala başlamadan önce kahve telvesi iyice yıkanmış sonra ise bu telve düz bir tabağa akıtılarak tüm yüzeye yayıldıktan sonra telvenin aldığı şekil yorumlanmıştır (Scognamillo, 1999: 41). Günümüzde kahve falına baktırmak isteyen kişi kahvesini içtikten sonra fincanı tabağa ters çevirir. Fincan soğuyunca dibindeki telvenin gösterdiği şekiller yorumlanır.

En eski fal çeşitlerinden biri olan el falı günümüzde halen kullanılmaktadır. Üç bin yıl öncesine ait Hint kaynaklarında, Vedalarda yer alır, Orta Çağ'dan kalma el yazması eserlerde de rastlanır. Avuç içinde görülen işaretlerin, çizgilerin

yorumlanmasına yönelik bir fal çeşididir. Bütün kültürlerde bu çizgiler yaşamsal bir hiyeroglif sayılmış ve insanın kişiliğini, hayatının gidişatını anlamak ve anlatmak için kullanılmıştır. Tarot falı da oldukça yaygın olarak bilinen bir fal çeşididir. Başlangıcının ne zaman olduğu tam olarak bilinemese de XIV. yüzyıldan kalma tarot desteleri olduğu bilinmektedir. Gizemci geleneğe göre Mısır'dan gelmiştir ve bir kutsal kitabın, tanrı Toth'un kitabının özetlenmiş şeklidir. Tarot kartlarının bir fal aracı olarak kullanılması XVIII. yüzyıldan sonradır. Her bir resimli kartın kendine has bir anlamı vardır. Bu kartlara göre anlamlar çıkarılarak fala bakılmaktadır (Scognamillo, 1999: 29-30).

Romanlarda karakterler çeşitli fallara bakıp, baktırıp onları yorumlarlar. İnsanın geleceğe dair ister hayır olsun ister şer olsun bir haber almak istemeleri roman karakterlerinin düşüncelerine de yansımıştır. Kadınların fala daha düşkün oldukları hatta ekseri onların fala baktırdıkları görülür. Romanlardaki falların kurgunun akışına göre şekillendiği söylenebilir.

Mehmet Seyda'nın *İhtiyar Gençlik* romanında başkahraman Osman'ın annesi zaman zaman fal baktırmaya gitmektedir. Bir akşamüzeri komşusunun gelini de ona katılır. Kasabanın kıyısından uzaktaki toprak damlı bir eve yürürler. Osman'ın babası evden gideli bir aya yakın bir zaman olmuştur ve anne onu merak etmektedir. Geceleri kötü düşler görmekte sabahlara kadar uyuyamamaktadır. Anne nihayet kurumuş, kararmış, beli bükülmüş bir kocakarıya fal baktırmaya karar verir.

“Beş kuru bakla. Kenarı siyah, arası beyaz, ortaya doğru sarı, tam ortası gene siyah, yuvarlak, göze benzer bir taş parçası. Kocakarı işini bunlarla yürütmekte, elinin bir savullamasıyla hepsini saçıp serpelemekte, gördüklerini yorumlamaktaydı:

“Yakın, çok yakın bir zamanda bir haber alacaksın kadının. Devlet kuşu başa konmuş. Hep sevinecek, düğün bayrak edeceksiniz. Senin bilemediğin gizli bir düşmanın var. Gözü hep sendedir. Lakin bir kötülüğü dokunamıyor. Merak etme, sıkıntıyı, kederi üzerinden atıyor, feraha, aydınlığa çıkıyorsun. Aklında tut bu sözümü, benim fal yalan söylemez.” (s. 47-48)

Kocakarı gelinin falına bakmak için bir miktar para alır. Falcı iki elini kapatıp sallar ve baklaları bırakır. “*Gam kasavet çekmeyesin. Şoraya bak, iti gördün mü? Kıskançlığından çatlıyor. Eline geçsen öldürür, heç bakmaz. Lakin temiz kalbin*

dolayısıyla ilişemiyor. Hep tepesinde, eziyon onu, bunalmış.” (s. 49) Bu sözleri duyan gelin çok sevinir ve beş kuruş daha verir falcıya. Hem Osman’ın annesi hem de genç gelin falcının her şeyi bildiğini düşünmektedirler. Falcı, gelin ve kocasının çocuk istediklerini söyleyince gelinin yüzü biraz düşer. Ardından taşlarını toplayıp teneke kutuya koyar falcı kadın. Bir daha ki gelmelerine bir ölçek buğday istemekten çekinmez. *“Aradan iki ikindi geçecek, geçmeli. Gelirken bize çok bir şey istemez, bir ölçek buğdayımı unutma, yeter.”* (s. 51) Anne ve gelin onun bu isteğini canı gönülden kabul ederler. Bir müddet sonra kocasından sevindiren bir mektup alan ve onun yanına gitmek için çocukları ile trene binen Osman’ın annesi falcı kadının dediklerinin aynen çıktığını söyler. *“‘Gördünüz mü, falcı kadının bütün dedikleri bir bir çıkıyor..’ dedi. ‘Keşke, kocam için başka şeyler de gidip sorsaydım.’”* (s. 62) Kadın bir fırsatı teptiği için üzülür.

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Selim, Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi yazar. Bu bölümde yaşamı anlatılanlardan Nazmiye Erdoğan’a fala inanan birisidir.

“Yaşlı kadınların bazı toplantılarına katılıyordu. Fala inanıyordu. ... Toplantıları idare eden Lütüye Hanım, onun falına bakmış ve üç kere evleneceğini söylemişti. Bu konuda Türkçe kitapların yetersiz olduğunu görerek İngilizce öğrenmeye başladı.” (s. 682)

İncelenen romanlarda fala bakmanın, baktırmanın çok az yer aldığı görülür. Bu da yazarların bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Kurgu içerisinde fala baktırmanın doğru veya yanlış olduğu konusunda ise bir kanıya varılmaz. Yahut dinin bu konuya yaklaşım biçimine değinilmez. Mehmet Seyda’nın *İhtiyar Gençlik* ve Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında az da olsa fala yer verilir.

4. 4. Büyü

Büyü, tabiatüstü güçler yardımıyla tabiatı etkileyerek olağanüstü sonuçlar elde etme esasına dayanan faaliyetler için kullanılan bir terimdir. Büyü, “tabiatüstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğu inanılan bazı tabii nesneler kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek

için yapılan işler” şeklinde tarif edilebilir. Kutsalla ilişkisinin bulunmaması ve ahlakî amaç taşınamaması büyüünün en temel özellikleridir; başlıca gayesi ise daima çıkar sağlamaktır. Büyünün asıl amacı insana ve olaylara etki ederek bol ve çok avlama, balık tutma, hayvan yetiştirme, düşmanı yenme, zarara uğratma veya öldürme, çocuk, ürün ve mal çoğaltma, kadın elde etme, hastalıktan kurtulma, kısacası bitkileri, hayvanları, insanları, tabiat olaylarını ve güçlerini kontrol ederek şu veya bu kişi yahut kişilere iyilik ya da kötülük etmek suretiyle bir menfaat sağlamadır. Büyü, olağanüstü etkileyici bir güç veya bilgiye sahip olduğuna inanılan bazı insanlara yaptırılır. Bunlar büyücü, şaman, sihirbaz, hekim gibi toplumlara göre adları değişen kimselerdir. Bunların güçlerini iyiye de kötüye de kullanabileceklerine inanılır. Büyüde araç olarak ruhlar, cinler, şeytanlar, canlı veya ölmüş bazı hayvanlar, cisimler, şekiller, hatta adlar kullanılır (Tanyu, 1992: 501).

Büyü ile uğraşan kişiler doğaüstü güçlerin varlığını kabul etmiş olurlar. Bu güçlerden birtakım işlerde yararlanabileceklerini düşünürler. Ya da bu sayede doğa üzerinde birtakım yaptırımlarda bulunabileceklerine inanırlar. Bu anlamda büyü ile dünyanın birçok yerinde ve çok uzun zamandır insanların uğraştığı söylenebilir.

Büyüde dinde olduğu gibi bir kutsallık bulunmaz. Büyücüler birtakım iyi veya kötü varlıkları kendi amaçları için kullanan, olağanüstü teknik ve usulleri, tılsımlı sözleri, iksirleri, muska gibi konuları bilen ve kullanan kimselerdir. Büyücülerin esas maksadı çıkar sağlamak, menfaat elde etmektir. Dindeki gibi manevi bir hazzın peşinde değillerdir. İlahi olanla ilgilenmezler.

Pertev Naili Boratav büyüü şu şekilde tanımlar: *“İyi veya kötü sonuç almak için tabiat öğelerini, yasalarını etkilemek ve olayların olağan düzenlerini değiştirmek için girişilen işlemlerin topuna birden büyü diyoruz.”* (Boratav, 2013: 121)

Büyü, çoğunlukla insanların içinden çıkamadıkları meseleleri çözmek için başvurdukları yollardandır. Zaman zaman hayat karşısında aciz kalan insan zorluklarla mücadele etmek için doğaüstü güçlere başvurur. Bu şekilde hayatın akışını değiştirebileceğini düşünür.

Büyü bozma geleneklerinden en iyi bilineni, yapılmış olan büyü ile ilgili materyalleri yakmaktır. Her büyü tarzına göre çeşitli figürler mevcuttur. Bunlar pişmiş topraktan, yağ veya balmumu gibi maddelerden yapılmışlardır. Büyü uygulaması yapılırken bu figürler ya yakılmış ya da eritilmişlerdir. İşlem sırasında bunlar nasıl eriyip yok oluyorsa, yapılmış olan büyüün de öyle yok olması hedeflenmiştir. Büyüyü bozmadan önce, yapılan büyüün mahiyetinin bilinmesi gerekmektedir. Büyülenmiş bir kimse büyüü bozmak için birçok yöntem kullanmıştır. Onun yaptıkları bilinmediği için büyücülerin artık yapılarına etki edemeyeceğine inanılır. Bazı pagan ve politeist toplumlarda büyüü bozacak kişi yaptığı şeylerin gizli kalması için gece ve yer altı tanrılarına başvurmuştur. Bu şekilde yaptığı büyü bozma işleminin gizli kalacağına ve daha etkili olacağına inanmıştır (Mandacı, 2016: 219).

Büyü ve büyü ile tedavi konusunda Türkler, diğer milletlerden ve Şamanizm'den etkilenmişlerdir. Büyü yapılırken dua, kutsal su, büyü yapılacak kişi veya nesneye ait bir eşya, kutsallaştırılmış obje gibi dinsel malzemeler kullanılmıştır. Türk Halk inanışlarında sadece büyüden kurtulmak için değil, diğer rahatsızlıkların tedavisinde de yararlanılan ve şifa için kullanılan pek çok malzemenin toplumsal ve mitolojik anlamları vardır. Bunların genel olarak ifade ettikleri anlamlar şunlardır: Toprak: Güzellik, besleyici bolluk, doğuş, yenilik, tevazu, manyetik çekim, durağanlık, sabitlik, güven, merkez, sarı/kahverengi, verimlilik, aile ve canlılıktır. Demir: ifade, sağlamlık, sağlık, soyluluk, yardımseverlik, direnç, korunma, işlevsellik, iş, amaç, gençlik, kut, ak renk ve batı yönüdür. Su: Ruhsal güç, sezgi, duygu, bilinç, dünyevi haberler, zorlukları aşmak, kararlılık, hürlük, odak, yazgı, evrimsel döngü, tazelik, ferahlık, yatay hareket ve yolculuktur. Ağaç: iletişim, eğitim, öğretim, zekâ, yaşam, tekâmül, deneyim, olgunluk, sabır, bilinmeyene merak, yeşil, azim, dostluk, zorluklarla mücadele ve doğu yönüdür.⁷ Hava: Hayat, can, rüzgâr, gök, habercilik, şeffaflık, dürüstlük, ses, ruhani haberler, gökçe rengi, merkezdir. Ateş: Tutku, cesaret,

⁷ Ağaç Türk mitolojisinde merkezi simgeciği ifade eden en önemli araçlardır. Türkler geçmişten günümüze değin ağaca pek çok anlam yüklemişlerdir. Türkler için ağaçlar ölümsüzlüğü simgeler, kendilerini korur, toplumsal bütünlüklerini sağlar, isteklerinin yerine getirilmesi için aracı olur, ölümlerini korur ve kötü iyelerin etkisini uzaklaştırmada da etkili eşyalardandır. Bu bilgiler toplumda bir sonraki nesle farklı yollarla aktarılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Seher Aslan, "Türklerde Ağaç Kültü ve "Hayat Ağacı", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 2014, 63.

iman, can, nefis, dönüşüm, aşk, merhamet, şifa, sevgi, neşe, dikey hareket, dinamiklik, kıvılcık renk ve güney yönüdür (Mercan, 2018: 148-149).

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi yazar. Bu bölümde bazı isimlerin yaşamlarına yer verir. Nazmiye Erdoğan da onlardan biridir. Bu kişinin İngilizce fal kitapları okuduğu için boksör sevgilisi ile arası açılır ve ayrılırlar. Onun tekrar kendisine dönmesi için büyüye başvurur. *“Oysa boksörü seviyordu. Genç adamın kendisine dönmesi için büyüler yaptırdı.”* (s. 682)

Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* romanında Kenan'ın başka bir kadınla ilişkisi olduğunu sezen karısı Nermin evlerindeki mutluluğun bozulmasını kocasına büyü yapılmasına bağlar. *“Ben inanmam böyle şeylere bilirsin, dedi. Neye inanacağımı da bilmiyorum artık...”* (s. 338) Nermin hayatlarında bir olumsuzluk olduğunda bunu hemen büyüye yormuştur. Nermin insanların mutluluğunu kıskanan alçakların olduğunu söylese de Kenan büyüye inanma konusunu bir yerlerden duymuş olabileceğini düşünür. Tahmin ettiği gibi bu düşüncüyü onun kafasına sokan arkadaşı Rasim'in karısı Refiş ile kayın validesi Melahat Hanım'dır.

“Herkes söylüyor. Biliyorum küçümsüyorsun beni... Ne yapacağımı bilmiyorum ki... Kalmadı başka çarem...”

Tutamadı kendini. Tekrar hıçkırıklarla ağlamaya başladı.

-Eyüp'e bile gittim, dedi, adaklar adadım. Büyücülere de...” (s. 339)

Kenan karısının büyüye ve batıl şeylere inanmasını son derece gülünç bulur. *“İçinden gülmek geliyordu Kenan'ın. Eşek kulağı, köpek pisliği filan yedirmiştir bu kadın belki de bana, büyüü bozmak için.”* (s. 340)

Romandakine benzer şekilde iki kişinin arasını açmak için yapılan büyü şu şekildedir: Afyon Bolvadin'de yöre insanının genel inancına göre büyü en çok birbirini seven kadın ve erkeği ayırmak için yapılır. Bu durumdaki insanların olumsuz durumlarını gidermek için genç kız bir hamama götürülüp saçından bir tel alınır. Büyü işleri ile uğraşanların Reşat ayeti dedikleri Cin suresinden on yedinci ayet bir kâğıda

yazılır. Daha sonra kâğıt üçgen şeklinde sarılır ve kızın saç teli kâğıdın arasına konulur. Muska bu şekilde oluşturulduktan sonra balmumuna bastırılmış bezle bağlanır kızın evinin eşiğine ya da varsa ocağa gömülür. Bu şekilde olumsuzluk oluşturulup insanların ayrılmasının sağlanacağına inanılır. Bu tür büyüleri bozmanın yolu da hocalara giderek okutturup muska yazdırmaktır (Güldemir, 2008: 46-47).

Türk halklarında kadının büyüden korunması için dökülen saçlar ulu orta yere bırakılmaz. Saçlar toprağa gömülür ya da bükülerek duvarın taşılığına konulur. Saçlar her yerde taranamaz. Saç tellerinin büyü yapanların eline geçmesinden çekinilir.

Erzurum'da büyü ve bozma çeşitlerine yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır. Yörede büyü yapma çeşitleri olarak uyku, erkeklik ve sidiklik bağlama için yapılan büyülere inanılır. Bunları bozmak için ise yedi dükkân süprüntüsü, leylek tersi, maydanoz tohumu yakılır ve bununla ısınan suda yıkanılır. Kırlangıç pisliği kahveye katılıp büyüye uğrayan kimseye içirilir (Açar, 2015: 117). Bazı yörelerde ise büyüü bozmak için tuz kullanılır. Hatta eve gelen misafir bile tuzla karşılanır. Bu durum Türk halklarında tuzun kutsal kabul edilmesinden geliyor olmalıdır.

Sivas Yıldızeli İlçesi Kurşunlu bölgesinde nazar ile büyü ve sihrin etkisinden kurtulmak için yatır ziyaret edilir. Bu rahatsızlıkları yaşayanlar mum yakarlar orada bulunan kuşburnu ağacına çaput bağlandıktan sonra oradan alınan bir miktar toprak evin giriş ve çıkış eşiğine serpilir. Yöre insanı bu şekilde manevi hastalıklardan kurtulacaklarına inanır (Gökbel, 2002: 92). Yatırların topraklarının bile kutsal kabul edildiği inancı Kurşunlu bölgesinde de vardır. Oradan alınan toprağın bir nevi koruyucu gücünün olduğu düşünülür.

Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* romanında Halo Dayı'nın altmış üç yaşına gelmesine rağmen öküz alma sevdasına kapılmasını karısı hoş karşılamaz. Ona birilerinin büyü yaptığına inanır.

“Kadın: -Eee vallaha sana cazılar bügü yapmışlar, dedi.

-Bügü ha...

Halo Dayı için için güldü.” (s. 17)

Bağlama, bir büyü olayıdır, bağı açmak ise büyüden kurtulmak, büyüü bozmak demektir. Bağlamanın çeşitli türleri vardır. En sık yapılanı ipe düğüm atarak ipe bağlamak ve çözmektir. Farklı amaçlarla farklı şeyler bağlanabilir. Düşman ağzı, salgın hastalığa yol açan mikrop da buna örnektir. Anadolu kırsalında kız istemeye giden oğlan evi, kız evinin ağzını bağlayarak onların olumsuz hareket etmelerine engel olmak ister (Kalafat, 2020: 36). Bağlama büyüünde kurtağzı bağlama geniş yer tutar. Kurt, halk inançlarında hangi boyutta olursa olsun az çok büyü ile ilgili bir içeriğe sahiptir.

Dursun Akçam'ın *Kanlıdere'nin Kurtları* romanında çobanın öküzleri kaybetmesi üzerine Telli Kadın hayvanları aramaya çıkmadan önce kurtağzı bağlama duasının edilmesini ister. Çünkü bu dua edilirse kurtların ağzının bağlandığına, çenelerinin kilitlendiğine, öküzlere dokunamayacaklarına inanılır. Söz konusu duayı köydeki herkes bilir fakat her isteyen kurdun ağzını bağlayamaz. Bu duayı yapmak hüner gerektirir. Uzun olan duanın baştan sona tek solukta okunması zorunludur. Arada az da olsa soluk kaçarsa dua kabul olmayacaktır. *“Anam zaman geçirmeden duaya başladı. Bir solukta iki kez okudu kurt duasını. Kara saplı bıçağı kapamakla yetinmedi, kara ipliğe yedi yerden düğüm attı. Bir de sesli okudu: ‘... Kurt geldi kurbana, koyma ha!’”* (s. 126)

Kurtağzını bağlayan kişi hayvanı ahıra girdiği zaman kurdun ağzını açmak zorundadır. Kurdun ağzı bağlanırken evcil hayvanın bölgenin hangi mıntıkasında olabileceği bağlayan tarafından belirtilir. Zira bütün kurtların ağzı bağlanmaz. Romandakine benzer bir bağlama halk arasında uygulanmaktadır. Bağlamayı bilen kişi, bir çakı bıçağına o açık iken okur üfler, dağdaki hayvanların bulunduğu çevreyi tanıtan bir açıklama yapar sonra bıçağı kapatır. Sabah olup da hayvanlar çiftliklerine döndüklerinde bıçağın ağzı açılır. Kurtağzı bağlama Türk kültür coğrafyasında bir kült oluşturmuştur. Bir büyü olarak düşünülebilir. Zira bağ, bağlamak, bağı çözmek büyü tanımlamalarıdır. Uygulama, geneli ile kurt mitolojisi kapsamında düşünülebilir (Kalafat, 2020: 188). Kurtağzı bağlamaya gösterilen özenin nedeni, haksız yere kurtların gerektiğinden fazla aç kalarak acı çekmesinin insanların vicdanını rahatsız

etmesidir. Sadece bir bölgedeki, hayvanlara zarar verebilecek kurtların ağzı bağlanır. Bu da gösteriyor ki bu konuda hassas davranılıyordur.

Büyü, dönemi kapsayan yıllarda yayımlanan romanlarda çeşitli biçimde fakat az sayıda karşımıza çıkmaktadır. Anadolu halkının inanış biçimine benzer şekilde büyü'nün kurgu içerisinde kullanıldığı da olmuştur. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*, Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına*, Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz*, Dursun Akçam'ın *Kanlıdere'nin Kurtları* romanları büyüye geniş biçimde olmasa da en azından değinen eserlerdir.

4. 5. Diğer Batıl İnançlar

1971- 1980 yılları arasında yayımlanan romanlarda çok çeşitli batıl inançlar yer almaktadır. Halk arasında bazı günlerin veya sayıların uğursuz olduğuna dair yaygın bir inanç vardır. Latince augur'dan gelen uğur kavramının anlamı biraz değişmiştir. Latin dilinde falcı, bilici, gizli bilgileri bilen, gizli ülkelerden bildirilen, getiren kimseye “augur” denir. Eski Roma'da bu bir görevdir. Tapınaklarda büyü, fal işleriyle uğraşan, devletin birçok işinin onlara danışılarak yapıldığı özel görevliler, yetkililer vardır. Özellikle savaşlarda, savaş açmalarda üstünlüğün sağlanıp sağlanamayacağı bu augurlara sorulur, onlar da fal açar, gelecekteki durumu bildirirlerdi. Sonradan bu kavram Türklere, Asya'ya geçti. Eski Türkçede “uğur” sözü bugünkü anlamda kullanılmazdı. Mutluluk, yücelik, devlet gibi değişik anlamları vardı. Uğur, bir işin, bir eylemin sağladığı sevinç, mutluluk, işin yolunda gitmesi, çıkar anlamına gelir. Sonu yıkımla biten bir eylem, bir davranış uğursuz; çıkarla, mutlulukla biten ise uğurlu sayılır. Uğur, kavram olarak değil de eylem, görev olarak en eski Anadolu dinlerinde de vardır (Eyüpoğlu, 1987: 152).

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Hadisat Bab 27 başlıklı kısımda İlmihal'in en salahiyyetli tefsircisi İmam-ı Kamburî tarafından işlerin yedi güne bölündüğü söylenir. Fakat salı günü işe başlanmaz çünkü o gün uğursuz sayılmıştır. Salı günü iş yapmanın yahut o gün yolculuğa çıkmanın uğursuzluk sayılması batıl bir inançtır. “Pazartesi, Heyet-i Peygamberiye toplanır ve Orkan, heyet azalarına lazım

gelen direktifi verir. Salı günü işe başlamak uğursuz sayıldığından yalnız, Yılın'ın murakabesi altında beden talimleri yaptırılır.” (s. 207)

Bazı Hristiyanlar salıyı uğursuz sayarlar. Bu uğursuzluk İstanbul'un salı günü Türklerin eline geçmesinden dolayıdır. Ortaçağ'da İstanbul, Hristiyanlar için kutsal bir şehir sayılırdı. Bütün Hristiyanlar bu şehrin Türklerin eline geçtiği günü, büyük bir acı günü, üzüntü günü diye kutsuz, uğursuz sayarlar. O gün Anadolu Rumlar pek iş yapmazlar. Zamanla bu inanç Anadolu'da yan yana yaşayan Hristiyanlardan Müslümanlara geçmiştir. Bugün Anadolu'da salı gününün gerçekten uğursuz olduğuna inanılır (Eyüboğlu, 1987: 75). *Tutunamayanlar* romanında salı günü işe başlanmaması da Hristiyanlardan Türklere geçen batıl bir inançtır.

Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında batıl inançlara hayli yer verildiği görülür. Nurhayat Hanım'ın oğlu Hidayet askerde küçük bir piyes yazmış ve annesine yazdığı mektupla birlikte göndermiştir. İsteddiği Hikmet'in piyesi okuması ve yorumlamasıdır. Generalle konuşan asker kulaktan duyduğu sözler de inanmaktadır. *“Horozun sesi duyuluncaya kadar insan bir tedirgin olur. Derler ki o zaman ruhlar, mezarlarındaki yataklara girerlermiş.”* (s. 42) Askerin bu sözlerine general katılmaz ve bu gibi inanışların batıl olduğunu düşünür. Horozlar sabah vaktini bildirmek için öterler. Güneş doğmadan hemen önce ve güneş doğduktan sonra onların sesleri duyulur. Bir hadiste *“Horozların öttüğünü işittiğiniz vakit, Allah'tan lütf ve ikramını talep edin. Zira onlar bir melek görmüştür.”*⁸ denilmiştir. Horozlar sezgi güçleri kuvvetli hayvanlardır. İnsanların üzerine inmekte olan iyilikleri veya musibetleri sesler çıkartarak haber verirler. Bu durumda insana düşen Allah'a sığınmaktır. Horoz sesinden sonra ruhların mezarlara gireceği düşüncesi ise muhtemelen halk arasındaki veya bir kısım insanların söylediği bir inanıştır.

Sevgi babasıyla parası için evlendiğinden annesinin ve kendisinin başında bir uğursuzluk dolandığını, bu yüzden cezalandırıldıklarını düşünür. Temiz ruhlar saf kalabilmek için dünyanın pisliklerine bulaşmamalıdır. Hepimiz büyük bir kaderin

⁸ Buharî, Bed'ü'l-halk 15; Müslim, Zikr 82 (2729); Ebu Davud, Edeb 115, (5102).

oyuncaklarıyız, der ve babasından nefret etmemeye karar verir. Bunun için de kötü düşüncelerden uzaklaşmayı, kalbine iyi düşüncelerin yerleşmesini ister.

“Yeni düşüncelerin kalbine yerleşmesi, onları benimsemesi için gerekli olan bütün gizli işaretlerini yaptı; yatık duran kitapları düzeltti, matematik ve fizik kitaplarının son sayfalarından küçük birer parça kopardı ve çiğneyerek yuttu.

Üç gün sonra annesiyle gittiği bir evde, büyüün dine karşı bir hareket olduğunu duyunca hemen eve koşarak odasındaki büyü düzenini bozdu: Kitapları dağdı, yatağının altından babasının resmini çıkardı ve o günden sonra hiçbir zaman, evin önündeki dört basamağı ikişer ikişer çıkma meselesine önem vermemeye çalıştı.” (s. 173)

Büyü, çağımızın ve yüzyıllar öncesinin vazgeçilmezi, düşün gerçek olması temennisiyle çıkılan ritüel bir yolculuktur, umutsuzlukların tetiklediği bir eylemdir. Ayrıca bilinen yollarla sağlanamayan şeyleri elde etmek, birine zarar vermek ya da zarardan korunmak için birtakım gizli “güçleri” kullanarak doğayı ve doğa yasalarını zorla etkileme amacını güden işlemlerin tümüne büyü denilmektedir (Örnek, 1971: 135). Büyüye olan inanış insana kısa zaman için de olsa bir güven verir, onu mutlu eder.

Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında Nursel Hanım hurafelere önem veren, onlardan etkilenen birisidir. Bir gençle bir süre ilişki yaşar ardından genç onu terk eder. Nursel Hanım bilinmeyen yerlerden fısıldanan sesleri dinlemediği için kendine kızar. “*Dul kadın biraz yatışınca, kabahatin kendisinde olduğunu, boşluktan duyduğu sesler ona bu genci bırakmasını söylediği halde bu kutsal uyarıyı dinlemediğini, belki bu seslerin rahmetli kocasına ait olduğunu anlattı.*” (s. 229)

Hikmet Benol’un kaldığı gecekondudaki komşusu Nurhayat Hanım, onun çok iyi bir insan olduğuna inanır ve kem gözlere karşı bir kurşun döktürmenin faydalı olacağını söyler. (s. 307) Kurşun dökme, eritilmiş kurşunun soğuk bir suya dökülmesiyle çıkan buhar/duman neticesinde kötücül gücün ortadan kalktığına olan inançtır. Kimi yörelerde suyun içine ekmek, soğan sarımsak gibi malzemeler de atılır.

Türk dünyasında ve dünyanın pek çok yerinde gerçekleştirilen kurşun dökme, umumiyetle nazarı veya birtakım kötücül güçleri def etmekte kullanılan geleneksel ve

kadim bir yöntemdir. Türkçede göz değmesi olarak kullanılan kelime, halk ağzında “*Kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle bir kişiye, bir hayvana ya da bir nesneye bakmakla, canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm; nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi*” anlamında kullanılır (Artun, 2014: 379). Herhangi bir hastalığa tutulan, kötü güçlere karşı koymaya çalışan kişiler; korunmak veya tedavi olmak maksadıyla kurşun döktürürler. Bu şifa bulma yöntemi yöreler arasında farklılık arz eder.

Niğde’de derin veya bakır bir kap içine su doldurulur ve kaba da iğne, para, soğan, sarımsak kabuğu, ekmek ve üzerlik atılır. Başka bir kabın içinde ise kurşun eritilir ve kurşun dökülen kişiye sıçramaması için kişinin başının üzerine bir örtü serilir. Eriyen kurşun, kabın içine üç kere döküldükten sonra, hastadan sudan tiksindenmeden içmesi istenir (Çolak, 2015: 70). İstanbul’da cin ve perilerden korunmak maksadıyla kurşun döküldüğü; kurşun dökülen suya ekmek doğranarak bu ekmeğin dört yol ağzında köpeklere verildiği ve suyun da olağanüstü varlıklara ikram edilmek üzere تنها bir yere saçıldığı görülür (Bayrı, 1972: 101). Kurşun dökme, hem büyüsel hem de okunan ayetlerden dolayı dinsel nitelik kazanmış bir yöntemdir.⁹

Abdülkadir İnan’ın belirttiğine göre bilhassa Anadolu sahasında hastaları tedavi etmek amacıyla gerçekleştirilen parpı, alazlama, tütsü, kurşun dökme gibi tedaviler doğrudan ateş kültü kökenlidir: İlkel kişi ateşe kurban sunar, yanan kurban dumanının daha yüksek tanrıya ulaşacağına inanırdı. Dumanın iyi kokulu olması için,

⁹ Antik Yunan’da molybdomancy (molybdos “kurşun” ve mancy “kehanet”) veya oomancy (oo “yumurta” – mancy “kehanet”) adıyla bilinen pratik, özellikle Ortaçağ’da avcıların büyüye uğrayıp uğramadıklarını ve hastalığın sebebini tayin etmek maksadıyla kullanılırdı. Günümüzde özellikle Slovakya, Almanya, Finlandiya ve Fransa’da Noel arifesinde ve dolayısıyla yılda bir kere olmak üzere gerçekleştirilir. Kehanette bulunma, yılın uğurlu geçmesi ve evlenilecek kişinin özelliklerini tayin etmek sebeplerine bağlı olarak uygulanan pratik, genellikle rahipler tarafından ve kutsal su kullanılarak icra edilir. Burada belirtilen geleneksel uygulamalar dışında, nazar inanışı pek çok toplumun halk inanışları arasında yer alır ancak nazar veya kötücül güçleri bertaraf etmeye yönelik kurşun dökme geleneği, nazar inanışı bulunan her toplumda görülmemektedir. Örneğin Yahudilikte nazardan kurtulmak/korunmak için süs aynası, kırmızı veya mavi renkler ve muska gibi yöntemler kullanılırken; Sudan’da bir koyunun gözlerini kör etmek; İran’da kurutulmuş koyun gözü; İngiltere’de deniz kabuğu, üzerinde delik bulunan bir taş ve nazarlıklar kullanılır. Bununla beraber başta gümüş, altın, bronz ve demir olmak üzere, bakır ve kurşundan yapılmış muskaların da dünyanın pek çok yerinde nazara karşı kullanıldığını belirtmek gerekir (Akt. Polat; Elliott 2016; Skolnik 2007: 585; Joshi 2007: 691; Dunwich, 1997: 78-79).

kurbanın yağlarıyla beraber hoş kokulu bitkiler, bitki tohumları da ateşe atılırdı (İnan, 1976: 225).

Ateşin arındırıcılık özelliği kurşun vasıtasıyla yerine getirilir. Kurşunun önce ateşte eritilmesi, sonra soğuk suya temas ettirilip çıkan buharın tedavi edici olduğuna inanılması Anadolu halkı için önemlidir. Kurşun dökme, Türk kültür dünyasının en erken dönemlerinden itibaren ateş kültürüyle beraber yaşayagelmıştır.

Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* romanında Günsel çocukluğunda yaşadığı bir olayı şöyle anımsar: Necmiye Abla dediği birisini kocası kısır diye boşar fakat gerçekten kısır olan kocasıdır. Kadın bir başkasıyla evlenir ve bir sene sonra ikiz bebek doğurur. Çocukları için mevlit okutulur. Annesi Günsel'i de oraya götürür. Kadınlar birbirlerinin sırtını sıvazlar ve bunun doğum yaparken kolaylık sağlayacağını düşünürler. Ak kanatlı bir kuşun bulundukları yere geldiğine ve kanadıyla annelere mutluluk getirdiğine inanırlar. Mevlit okunurken yapılan bu hareket Hz. Muhammed'in doğumunun kolay olması için Süleyman Çelebi'nin eserinde yer alan mısraların halk arasında uygulanmasıdır.

“Ne güzel olurdu mevlitler; kalaylı bakır kâselerle şerbet verirlerdi. ‘Sundular bir cam dolusu şerbeti!...’ Herkes kalkıp birbirinin sırtını sıvazlardı. Büyüklerle oynadığımız ne güzel oyundu... Kulağım mevlitçinin ağzında, bellemiştim yerini. Hiç de çıkmaz belleğimden. ‘Geldi bir kuş ak kanadıyla revan. Arkamı kuvvetle sıvadı heman.’ Ayağa kalkılır, başlar herkes birbirinin sırtını sıvazlamaya. Çok sonraları öğrendimdi bunun kolay doğum dilemek olduğunu. Erkek çocukların da sırtını sıvazlardık; gülerdi kadınlar. Geldi denince herkesin saygı ile ayağa fırladığı ak kanatlı kuşu da ne çok düşünür, ne çok düşlerdim. Kanadıyla annelere mutluluk getiren, acılarını dindiren ak kuş!... Bir kez de gerçekten düşüme girmişti.” (s. 475)

Kemal Bilbaşar'ın *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanında yıldız kaymasına anlam yüklenir, yıldız kayarken bir şey istenirse Hızır Aleyhisselâm'ın bu dileği gerçekleştireceği inancı vardır. Tahir ve Menekşe'nin düğün için tuttukları otelde hizmetlerine bakarken Tahir tarafından horlanan garson Bekir, köyde yaşadığı dönemlerde bu şekilde dilek dilemeyi çok kez denese de zamanını tutturamaz.

“Köyde her insanın bir yıldızı olur derlerdi. Kim bilir kendi yıldızı hangisiydi? Olsa olsa şu sönük yıldızlardan biriydi. Düşenlerden birinin Tahir’in yıldızı olmasını diledi. Birden hatırladı: Yıldız kayarken bir şey istenirse Hızır Aleyhisselam bu dileği yerine getirir, derlerdi. Köydeyken çok çalışmışlardı, ama hiçbiri yıldız kayasıya dileğini söyleyememişti. Bir kez daha sınayacaktı. Şu Tahir dürzüsünün tepetaklak olmasını dileyecekti. Belki başarırdı. Başını gökyüzüne kaldırdı, yıldızlardan birinin kaymasını kollamaya başladı. Ayın arkasından bir yıldız aktı, denize düşer gibi hızla indi. Ama Bekir ağzını bile açmaya fırsat bulamadan yıldız denizin karanlıklarında kayboldu. Birkaç fırsat daha verdi Hızır Aleyhisselam, fakat Bekir dileğini bir türlü ulaştıramadı ona.” (s. 238)

Bir süre sonra eline geçen bir fırsatı ise Bekir, Hızır Aleyhisselam’ın kendisine hediye ettiğine inanır. (s. 239)

Dursun Akçam’ın *Kanlıdere’nin Kurtları* romanında Çeşmir köyü kuraklık yaşamaktadır. Hayvanlar otsuz ve açtırlar, insanlar bir damla yağmura hasret kalmışlardır. Köyde hiç kimse ile evlenmediği için Allah’ın kızı olarak bilinen Maviş öfkeli bir şekilde şunları söyler:

“Kurbansız yağmur yağmaz anam, yağmaz. Kırk gün kırk gece çırpınsınlar, arşı kürsü bir araya getirsinler gene yağmaz. Yağmaz inşaallah! Kirasız kilim ucu tutulur mu? Boş torbaya at gelir mi? Evliya hazretleri demez mi hani kurban? Beni kandırmak mı istersiniz, demez mi? Allah babamı kandır, Peygamber efendimizi kandır, melekleri kandır, sonra da Evliya Hazretlerini...” (s. 8)

Aynı romanda yağmur yağması için başka batıl inançların da olduğu görülür. Boş tabutu içinde ölü varmış gibi sırtlayarak suyun içine bırakıp yağmur yağana kadar orada beklemesi gerektiğini düşünmek bunlardan biridir. Bir diğer inanç ise şöyle anlatılır: “Üzeyir isteksiz yollandı. İt boku bulacaktı, güneş altında kurumuş, taşlaşmış it boku. Bulabilirse Çeşmir Çayı’na atacaktı. Pislik suda eriyecek, yağmur yağacaktı! ‘Züğürt tesellisi!’ dedi Şahbaz.” (s. 24)

Yağmurun yağmaması doğal düzeni olumsuz yönde etkiler. Bu durum insanların kaygılanmasına ve beklenti içerisine girmesine neden olur. İnsanlar ilahi bir güce dayanarak o güçten yağmur talep eder. Bu talep esnasında ortaya çıkan bazı pratiklerin belirli bir düzen içerisine girip tekrarlanması, “yağmur duası” olarak adlandırılan ritüelleri kazandırmıştır (Şişman, 2002: 86).

Yağmur duası ekim-dikim zamanında yapılır. Mevsim kurak geçmişse ilahi varlıktan yardım istenir. Tarımla uğraşan, geçimini tarımdan sağlayan toplumlarda yağmur rızık edinmekle eşdeğerdir. Bundan dolayı birtakım söz ve hareketlerle Tanrı'ya yalvarılır.

Yağmur duası ritüeli, bir imamın öncülüğünde topluca kılınan iki rekât yağmur duası namazı ile başlamaktadır. Namaz sonrası topluluk ayakta dua eder. Bu dua, avuç içleri aşağı çevrili ve parmaklar toprağı gösterecek biçimde gerçekleştirilmektedir. Bunun yağmurun toprağı inişini sembolize ettiğı düşünülebilir. İslami kaynaklarda afetlerden, kuraklıktan, kötülükten kurtulmak için bir temenni amacıyla da ellerin ters çevrilerek dua edilmesi tavsiyesi bulunmaktadır (Dikmen, 1983: 340).

Halk inanışında yağmuru verecek olan Allah'tır. O'nun insanlara rahmet göndermesi için ise insanların birtakım ritüelleri yerine getirmeleri gerekir. Kurban kesme bunların en başında gelir. Allah rızası için kurban kesilecek ve köylülere dağıtılacaktır. Bazı bölgelerde bu yapılmazsa yağmurun da yağmayacağına dair kesin inanç vardır.

Yaşar Kemal'in *Yılanı Öldürseler* romanında batıl inançların oldukça geniş yer tuttuğı görülür. Özellikle Hasan'ın annesi Esme'yi öldürmesi için köylüler ve büyükana birçok ikna edici olay uydurur ve etrafa yayarlar. Hasan'ın Mustafa amcası da onlardan farklı değildir. Yeğeni ile karşılaştıklarında onun aklını bulandıracak cümleler kurar. Hortlak miti romanda çok fazla kullanılır.

“O, bilmez mi ki kanı yerde kalan bir insan mezarında kalamaz hortlar... Kanı yerde kaldığından beri her gece, her gece, kardeşimi ak kefene bürünmüş, avluda dolaşırken gördüm. Gördüm kimseye demedim. Bir gece kalktım ki, dağ taş inliyor, dışarıya çıktım baktım ki kapısının önünde bir ak kefen duruyor. Baktım inleme ak kefenden geliyor. Yanına yaklaştım, yaklaştığım kişi benim kardeşim, yüzü solmuş, apak olmuş. Kardeşim, kardeşim dedim. Kardeşim Halil. Hiçbir şey demedi, süzüldü gitti mezarlığa doğru. İnilti arasında bir ses duydum, oğlum Hasan'a söyle, benim kanımı yerde komasın. Benim kanımı anası olsa da bir kadının boynunda komasın... Toprağın açıldığını, Halil'in mezarına girdiğini, mezar kapandıktan sonra iniltinin kesildiğini duydum.” (s. 48)

Ardından da söylediğine pişman olmuş gibi davranır. Çünkü Hasan daha bir çocuktur ve öldürmesi gereken kişi öz annesidir. *“Neden söyledim bunu çocuğa, tuh, ben de adam mıyım ki, tutamadım kendimi de babasının hortladığını, kanı yerden kalkıncaya kadar da hortlayacağını çocuğa söyledim, tuh.”* (s. 48) Bu söylenti kısa sürede tüm köye yayılır. Hasan durumu annesine haber vermekte de gecikmez. *“... usulca, kulağına eğilip, ‘babam hortlamış,’ dedi. ‘Emmim görmüş, köyün hepsi de görmüş. Görmeyen kalmamış. Ak bir kefene bürünüp de mezarından dışarıya uğramış. İnildeyip duruyormuş.”* (s. 50) Annesinin şaşırması hali karşısında anlatmaya devam eder. *“Ne yapalım onu, her gece kapımıza geliyormuş. Geldiği doğru. Bir gece de ben duydum iniltisini, uzak uzak durmuş iniliyordu babam.”* (s. 50)

Anne oğul eve geldiklerinde insanların avluyu doldurduğunu görürler, hiç kimseden ses çıkmamaktadır. Esme’yi gördüklerinde kalabalıktan bir homurdanma yükselir. İçlerinden yaşlı birisi Esme’ye bağırmaya başlar. *“Ocağı batası Esme, Halil hortlamış, Halil hortlamış. Görmeyen kalmadı onun hortladığını köyde. Yerde kalan kanını istiyormuş. Verin Halil’in kanını. Verin kanını. Kanını vermezsen eğer Halil’in kanını, hortlak oğlunu alır da gider, alır da gider.”* (s. 51)

Bir ara köy durulur. Köylüler Hasan’ı, Esme’yi, hortlağı unutmuşlardır. Bu süre anlatıcının aktardığına göre altı aydır veya bir yıldır. Esme bu sessizlikten korkar ve oğlunun başına bir iş gelebileceğini düşünür. Nihayet bir gün seferberlik kaçkını olan Kerim hortlak meselesini yeniden hatırlatır.

“Gördüm,’ diyordu uzun boynunu sündüre sündüre. ‘Halil’i gördüm dün gece, kayalıklardan inerken. Alikesiğinin üst başında, başımı bir de kaldırdım ki, ne görem, ak kefenli, uzamış gitmiş, karanlıkta parıl parıl eden bir kişi, gözleri de ışık gibi yanıyor, yolumu kesmiş. Yolumu kesen kişi üstüme eğilmiş, uzaktan bana bakıyor. Boyu kavak gibi uzadıkça uzamış. Dur, yaaaaaaa Kerim, dedi bana. Beni tanıdın mı ya Kerim? Sesini tanıdım, tanıdım, dedim, yaaaa Halil, Çolakoğlu Halil değil misin? Benim, ben, dedi. Benim ben, ben hortladım... O kansız, o Allahsız anamın, o soysuz sütsüz kardeşlerimin, üstelik de boy atmış o sümüklü oğlumun, o kanlım olan avradımın yüzünden. Anam yok benim Kerim, var söyle ona. Kardeşlerim yok benim, var git söyle onlara. Oğlum Hasan büyümüş ya, keşki büyümez olaydı, ben hortladıktan, mezarımda duramadıktan sonra, zebaniler beni onun yüzünden gece gündüz dağlarlarken, keşki bir oğlum olmayaydı. Sonra Halil durdu ağlamaya başladı. Sorma halimi Kerim, dedi, sen beni şimdi minare boyunda ak kefene bürünmüş bir adam görüyorsun ya,

inanma. Zebaniler beni her gün her gün kılıktan kılığa, dondan dona koyuyorlar. Bir gün bakmışsın köpek oluyorum, bana köpek yalı veriyorlar. Ben köpekler gibi şu dağlarda sabahlara kadar uluyorum, leş yiyorum. Bir bakıyorum beni kartal etmişler, gelip evimin kapısına konuyorum, o iflahsız oğlumu görüyorum. Eli de tüfek tutuyor oğlumun üstelik. Kuşları, kartalları vuruyor, tavşanları, tilkileri vuruyor. O ağzı var dili yok hayvancıkları vuracağına, vursa da ötekini, babasını hortlaklıktan kurtarsa ya, babasını yılan olmaktan, çıyan, kedi, kedi olmak çok iyi ya... Bir keresinde zebaniler beni kedi yaptı. Zebaniler beni kedi yapınca, bir kedi ne işler ki, ben de doğru evime geldim... O karım olacak var ya, gözlerime baktı, bu kedi Halil'e benziyor, dedi, bana bir tekme savurdu ki... Bir de sopayla vurdu başıma, başımı daha tutamıyorum, kaçmasam beni öldürecekti. Kaçtım da kurtuldum, o kanlımın elinden. Anam, kardeşlerim, oğlum adam olmadı ya Kerim, sana söylüyorum ya Kerim, karıma söyle, git de söyle ona, beni kurtarsın, onu kimse öldüremiyor, ne anam, ne kardeşlerim, ne akrabalarım, ne oğlum, hiç kimse, ne arkadaşlarım, dostlarım, onu hiç kimse öldüremiyor, bari o kendini öldürsün. Kendi kendini öldürsün de beni hortlaklıktan kurtarsın... Bunca yıllık o benim ayalım değil mi, o korkak, o kanı ciğeri beş para etmez oğlumu o bana doğurmadı mı, oğlum adam olmayacak, oğlum beş para etmedi, bu beş para etmez oğlanı o doğurmadı mı, bunca suç onda değil mi, kurtarsın oğlunu da beni de bu şerefsizlikten. O kendi kendini öldürmeyince, ben kıyamete kadar böyle hortlak gezeceğim, ben hortlak gezince de benim kanımı yerde koyan oğlum da onursuz, insanlar gibi insan içine çıkamayacak. Öldürsün kendini de oğlunu onursuzluktan kurtarsın. Esme'ye söyle ki benim de halim yaman... Oğluma söyle ki, anama, köylüme söyle ki, bu zebanilerin elinden halim yaman, hemi de duman, beni zebaniler bir gün solucan, bir gün yılan, bir gün kurbağa, bir gün sümüklüböcek ediyorlar. Yalvarıyorum, benim yakamı bırakın eeey zebaniler diye, zebaniler benim üstüme gülüyorlar, biz daha sana acıyoruz hey ağa, diyorlar... Hey ağa biz seni öyle bir şey yaparız ki, öyle, yüz bin tane küçücük düğme kadar sümüklüböcek yaparız, dünyaya dağıtırız, bizden sonra gelecek zebaniler de kıyamet günü seni toplayıp insan yapamazlar, sen Allah'ın huzuruna yüz bin tane sümüklüböcek hortlağı olarak çıkarısın, öteki dünyada da hortlak olarak ömür sürdürürsün. Bir insanın kanının yerde kalması zor zor, zor imiş. Yaaaaa, Kerim Allah başa vermesin... Benim elim ayağım çözülmüş, korkudan titrerken bir baktım, bizim uzun Halil hortlağı yok. Bir baktım, Halil kedi olmuş ayağıma sürünüyor, bir baktım, kedi yok. Kedi bir baykuş olmuş karşı kayada ötüyor. Bir baktım, baykuş silindi, bir çingiraklıyılan çıktı karşıma. Karşıma çingiraklıyılan çıkınca ben de aldım yatırdım Alikesiğinin üstünden ki, kendimi attım yola... İşte elim ayağım böyle yırtıldı. Kan içinde kaldım. Eve geldim sağlıkçıya gittim, sağlıkçı yaralarımı sardı. Bana da dedi ki, amanın Kerim, sen sen ol, Halil sana güvenip yoluna çıkmış, kendini sana emanet etmiş, boynunda borç kalmasın amanın Halil, bul anasını, bul avradını, oğlunu, kardeşlerini, akrabalarını, köylülerini herkese Halil'in acıklı durumunu söyle Kerim söyle. Yazıktır Halil'e, söyle. Kıyamete kadar şu dünyayı pis sümüklüböcekler olarak dolaşmasın... Eğer bu vebal söylemez de boynunda kalırsa sen de iflah olmazsın...'

Aylar geçmesine rağmen köylü hep bunu konuşur. Hasan bir gün amcalarına, büyükanasına gider ve deli gibi bağırır: Kendi isteğiyle kaçtığını ve babasını görmediğini, söylenenlerin hepsinin yalan olduğunu söyler. Fakat köylüler arasında dedikodular artarak devam eder.

“‘‘Kanı yerde kalan hortlaklar, oğulları biricik de olsa çalarlar onları...’

‘Hortlaklar hortlaklıktan kurtulmak için her şeyi yaparlar.’

‘Allah kimseyi hortlak etmesin... Allah kimsenin başına vermesin hortlaklığı...’ ‘Hortlaklık zor.’

‘Kanı yerde olan hortlak ki, birinci hortlaktır.’

‘Şimdi şu anda Esme eceliyle ölse, artık Halil kıyamete kadar hortlak hortlak sürünür, hem dünya cehenneminde, hem de Allah cehenneminde.’

‘Eceliyle ölmez inşallah, yazık Halil’e...’

‘Allah böyle oğul vereceğine, yerine bir kara taş verseymiş daha iyi olurmuş.’” (s.71)

Bir süre sonra Hasan dayanamaz ve kendisini bu sözlerin büyüüne koyuverir. Artık köy içine çıkıp da konuşulanları dinlemeden edemez. Bu sözler onun yaşaması için bir koşul haline gelir. Kim anasından babasından söz ediyorsa onun yanına gider. Uydurulan sözler Hasan’ı, anasını ve tüm köylüyü etkisi altına almış, artık herkes bu sözlere inanır hale gelmiştir. Hasan’a söz söyleyen kişinin sayısı belli değildir. Onun kafasını karıştırmak için binbir çeşit söz taşınmaktadır.

“‘Susup babasının hortlaklığını, anasının orospuluğunu, deliliğini, kanının yerde kaldığını, babası üstüne binbir hikâyeyi bir arada, dinliyor dinliyordu. Yeni bir hikâye kalmamışsa Halil hakkında, bu sefer kendisi yaşıyor, kendisi uyduruyordu. Hem de inanarak. Düş mü gerçek mi, düşü gerçeği unutup gitmişti. Hortlak babasını, dünya güzeli anasını sarmış bir düş dünyasına taşıyıp duruyordu. Köylü de onun gibi olmuştu. Onlar da durmadan bir şeyler uyduruyorlardı. Hem uyduruyorlar, uydurduklarını bile bile, az sonra da uydurduklarını gerçeğe çevirip inanıyorlardı. Esme de inanıyordu artık her uydurulana. Bu sefer oğlunu da verseler ona, verseler de haydi git deseler, gidemezdi Esme. Vay Esme, olan olmuştu ona. Hasan, köylüler, büyükana, Esme bir büyüdeydi.’” (s. 72)

“Babanı gördüm babanı... Babanı gördüm Hasanım... Sarı bir it geliyordu ardımdan, ay ışığı vardı orada, gün doğmuş gibi, sarı itin dili bir karış dışarda. Arada sırada sarı it kışının üstüne oturup başını havaya kaldırıyor aya karşı uluyordu. Alikesiğine girince benim yüreğime bir korku düştü. Sarı it baktım bir adam donuna, bir it donuna girip girip çıkıyor. Bir bakıyorsun karşında ak kefene bürünmüş bir adam, bir bakmışsın bir sarı it aya karşı ürüyor. Bir bakmışsın... Baktım sarı it de, adam da yitmiş gitmiş. Karşıma kırmızı bir yılan çıktı, kırmızısı geceyi ısıttı. Kayalar, yollar, ekinler, tarlalar, kamışlıklar gecenin ortasında kıpkırmızı oldular. Kıpkırmızı bir kan seli haldır haldır boşandı Anavarza kayalığından, önüne geleni alıp götüren, kayaları önüne katıp giden... Birden de yer sarsıldı. Baktım, Halil bir ak kefene bürünmüş, yüzü de sapsarı karşımda... Ellerime sarıldı... Beni iyi dinle Molla Hüseyin, dedi. Beni dinle kardaşlık. Beni iyi dinle heeey, birader. Çok kötüyüm. Cehenneme bile kurban olayım... Üç gün önce fıkara bir köylünün eşiğiydim. Geçen günde domuz oldum şu dağda... Bir ay önce de düşmanım Abbasın anasının iti oldum. Sonra çekirge oldum. Çekirge olunca da beni yaktılar. Bir tek çekirge olarıktan sıçraya sıçraya kurtulabildim...” (s. 79)

“Köy gene konuşuyordu. Herkes herkes, yediden yetmişe kadar konuşuyorlardı. Esme dillerindeydi. Halil gelmiş. Bütün köylü tek mil Halil’le konuşmuş. Önce anasına gelmiş. Anasına çok konuşmuş. Edememiş sonra da köye gelmiş, oturmuş ağacın altına. Ortalık da portakal kokuyormuş. Bir bağırılmış, bir bağırılmış köyün ortasında: ‘Kırmızı yılanlara çoban oldum çoban... Daha sonra uzun, saydam kırmızı bir yılan olacağım. Beni yılan etmeyin, yılanı öldürseler, yılanı öldürseler.’

Sonra çat diye çatlamış ortasından, köyün üstüne kırmızı yılanlar yağmaya başlamış.” (s. 92-93)

Eski bir inanca göre yer altı kötülüklerin kaynağıdır, karanlık güçlerin bulunduğu yerdir. Yerin altında korkutucu varlıklar yaşar. Günah işleyen kötü insanlar yerin altına indiklerinde dünyada yaptıkları kötülüklerden dolayı azap çektiğine inanılır. Yer altında azap çeken insanlar sık sık hortlayarak yeryüzüne gelirler ve yaşayan insanları korkuturlar. Ölüyü tanıyan yaşlı insanlar bir araya gelerek bazı dualar ve efsunlu sözler söyler ve onları tekrar yer altına göndermeye çalışırlar. Şamanizm’de de ölmüş kişilerin ruhlarıyla ilgili benzer uygulamalar vardır. Eski Türklerde bu işi Şamanlar yaparlardı (Akt. Kalafat, Erol, 2020: 178).

Hasan söylenilenlerden bunaldıkça Anavarza kayalıklarına kaçıp, derin düşüncelere dalar. Çoğu zaman kendinden geçmiş biçimde kendini toprağın üstüne bırakır. Her ne kadar gerçek hayatta söylenilenlerden kaçmaya çalışsa da rüyasında

yine ortada dönüp duran dedikodulara benzer şeyler görür. Rüyasında babası, içine düştüğü durumu uzun uzun anlatmakta ve kendisini içine düştüğü durumdan kurtarmasını istemektedir.

“Ak kefenli gelmişti. Önünde bir sürü kırmızı yılan... ‘Hasan,’ diyordu, ‘Hasan, sen oğlum değil misin? Sen benim zürriyetimden olmadın mı Hasan? Kurtaramaz mısın babanı? İşte önümde yüzlerce kırmızı yılan, bunlar yılan değil, kanı yerde kalmış insanlar. Öldürülmüşler de öçleri alınmamış. Kırmızı yılan olarktan hortlamışlar. Beni bunlara çoban yaptılar zebaniler. Benim de kanım yerde kalırsa, beni de böyle göttürecekler. Babanın bu haline nasıl dayanıyorsun Hasan? Oğlum değil misin, acımıyor musun bana Hasan? Ben kırmızı bir yılan olup kıyamete kadar böyle sürünmeye layık mıyım Hasan’ım, yavrum... Aaaaah, yılanı öldürseler, yılanı öldürseler Hasan... Aaah, Hasan...’

Bir uyandı ayıktı, duvarlar, kayalar, kırlangıçlar, yalımlar tepesine dökülüyorlardı. Hasan kaçıyor, yılanlar, kırlangıçlar, kartallar, kırmızılar onu kovalıyorlardı.” (s. 92)

Yılanı Öldürseler romanında Türk geleneğinin önemli motiflerinden olan “Don Değiştirme” figürünün kullanıldığı görülür. Terim olarak “*canlı veya cansız varlıkların kendilerine has niteliklerini (bazen geçici olarak) kaybederek cansız veya canlı varlık haline dönüşmesi*” (Boratav, 1994: 62) şeklinde tarif edilen bu motif İslam öncesi dönemden beri var olmuş, İslamiyet’in kabulü ile de yaşamaya devam etmiştir. Don, genel anlamda elbiseyi, kıyafeti ifade eder. Don değiştirme de kıyafeti değiştirmek anlamındadır. Fakat Türk geleneğinde don değiştirme ile fiziksel görünüşün değişmesi de kast edilebilmektedir.

Don değiştirme, “canlı veya cansız varlıkların ‘Yüce Varlık/Üstün Güç’ tarafından ceza veya ödül olarak mevcut durumdaki yapıdan farklı bir yapıya dönüştürülmesidir.” Bir şuurun, ölümsüzlüğe erişmişlerin dilediği sığata, şekle bürünmesi veya dilediği şekille/sıfatla özdeşleşmesi olarak tasavvufi anlamda da yorumlanmaktadır. İnsanın bilinçaltındaki beklentilerinin, arzularının efsanelere yansımalarının bir örneğini oluşturan don değiştirme motifindeki değişim/dönüşüm, kahramanın iradesi dâhilinde veya iradesi dışında gerçekleşebilir. Bu dönüşümde, hem ceza hem de muhtemel tehlikelerden korunma veya hedefe ulaşma isteği/arzusu vardır. Ancak masallarda kahraman don değiştirmesi durumunda eski haline dönebilir, bu geçici bir durumdur. Efsanelerde/destanlarda ise kahraman eski haline dönemez, bu

dönüşüm kalıcıdır. Bununla birlikte “taş kesilme” şeklindeki motiflerde eski hale dönüşler görülmeyebilir. Türk geleneğine göre don değiştirme; Orta Asya’da da, Anadolu’da da yapılan işin mahiyetine göre değişiklik gösterebilir. Örneğin bir şaman; ölüm veya hastalık ile ilgili hususlarda kuş başta olmak üzere çeşitli hayvan donlarına bürünmektedir. Anadolu’da da velilerin; ölüm, savaş ve diğer şartlarda genellikle çeşitli kuş donlarına girdiği görülmektedir (Ocak, 2002: 191, 206, 219). Alevilerde ruhun beden değiştirmesine “sır” adı verilmektedir. Türk destanlarında veya masallarında, koruyucu ruhlar şekil değiştirerek kahramana yardımcı olur.

Ayrıca don değiştirme, “kahramanların kendilerini saklayabilmeleri veya koruyabilmeleri amacıyla bir yaratık, insan, hayvan veya bitki suretine dönüşmesi şeklindeki evrensel bir motif ” olarak da tanımlanmaktadır. Türk geleneğinde don değiştirme; insan, hayvan donuna girme ve nesneye veya tabiat unsuruna dönüşme şeklinde üç aşamada vuku bulmaktadır. İnsan donuna bürünmede, bir kahramanın veya hayvanın, insan suretinde meydana gelen değişimi söz konusu olabilmektedir (Ögel, 1995: 133, 139). Halil’in hortlayarak çeşitli hayvanlara dönüşmesi, ardından bu hayvanların suretinde köylüye sık sık görünmesi insanın hayvan donuna bürünmesine örnektir.

Bazı Aleviler arasında, Hz. Ali’nin don değiştirmiş şekli olduğuna inanılan Hacı Bektaş’ın; doğan, güvercin ve şahin donuna girdiği, gerektiğinde yeniden insan şekline dönüştüğü hatta bir anda birçok yerde görülebildiği dile getirilmektedir (Güngör, 2007: 128-129).

Don değiştirme motiflerinde, iki unsur ön plandadır. Bunlardan birincisi, kahramanların kendi rızasıyla, isteğiyle hayvanlara veya herhangi bir nesneye dönüşmesidir. Diğeri ise sihir/büyü yapma gücüne/etkisine sahip olan etkin ve yetkin birinin sihir/büyü gücü neticesinde kahramanların rızası/iradesi dışında meydana gelen dönüşümdür. Kısaca don değiştirme olayında kurtulma veya cezalandırma unsurları dikkat çekmektedir (Ergun, 1997: 191-192).

Uzun yıllar Türkler arasında inanılan bir motif olan don değiştirme bir nevi ölümden sonra hayatın devam edeceğine olan inancı da ifade eder. Zaten eski Türk

geleneğinde ölüm bir son değildir, yeni bir yaşamın başlangıcıdır. Ruhun bedenden sıyrılıp Tanrı'nın yanına gitmesidir. Ruh böylece değişik bedenlere girerek yolculuğuna devam etmektedir.

Türk geleneğinde, ölüm ile ruh arasında bir bağ kurulmuş ve ruhlar genel olarak kuş ile sembolize edilmiştir. Ruhların, bedene girmeden önce gökte kuş olarak yaşamakta iken ölüm sonrasında kuş olup uçtuğuna inanılmaktadır. Tatarlar, kırmızı bir kelebeğin pencereden içeriye girmeye çalışmasını, yakın akrabalarından birisinin ruhunun kelebek donuna girmesi, şeklinde yorumlarlar (Kalafat, 2006: 57). Türklerde ölüm uçmak kelimesiyle dile getirilir. Bu, canın, ruhun bir kuşa benzetilmesinden, öyle düşünülmesinden ileri gelmektedir. Tasavvufta bedenin kafese, ruhun kuşa benzetilmesi de ayrıca önemlidir.

Şamanlar ayin esnasında vecd içerisinde transa geçebilmekte, bu süreçte don değiştirebilmektedirler. Özellikle kuş motifi öte dünyaya yolculukta ön plana çıkar. Kuş donuna girme, şamanın hayatta iken göğe yükselebilmek ve öte dünyaya yolculuk edebilme meziyetinin de bir göstergesidir. Şamanların vecd/trans konumunda iken hayvan suretine bürünmeleri, “Ana-hayvan” veya “Emeget” adı ile zikredilmektedir. Şamanlar, söz konusu bürünme/değişim sürecinde; kurt, boğa veya ayı başta olmak üzere birçok hayvanın donuna bürünerek onları andıran kıyafetler/kostümler ile ruhlar âleminde seyahat etmektedirler. Şaman, temsil ettiği hayvanın suretine bürünerek onun gücünden faydalanmaktadır. Onlar, bu donlarla çeşitli mekânları dolaşabilmekte hatta hasta ruhları bularak terk ettikleri bedene dönmelerini sağlayabilmektedir. Örneğin yardımcı ruhu yılan olan şaman, ayin esnasında yılan gibi davranışlar sergilemektedir. Şamanın yılan şeklindeki davranışı, onun yılan donuna girdiğinin göstergesi kabul edilmektedir (Eliade, 1999: 120-127). Tasavvufta da veli kişilerin ruhlarının bedenlerini geçici olarak terk ettiklerine inanılır. Onlara göre cesetten ayrılan ruhlar yüce bir âleme gitmektedir.

Don değiştirme, yüce bir varlık veya üstün bir güç ile birlikte cadı ve evliya gibi üstün meziyetlere, yeteneklere sahip kimseler tarafından bir iyiliğe karşı ödül (olumlu) veya bir kötülüğe karşı ceza (olumsuz) şeklinde meydana gelen bir değişim olarak dikkat çekmektedir (Ocak, 2002: 206). Benzer şekilde masallarda da kahraman

iyiliklerde bulunduğunda sevilen bir hayvana, kötülükler yaptığında kötü bir hayvana dönüşmektedir.

İnsan iken hayvan suretine dönüşme şeklindeki don değiştirme motifinde köstebek, maymun ve tavşan gibi hayvanlar dikkat çekmektedir. Buna göre köstebeğin aslının insan olduğu ancak Yahudi ile Müslüman arasındaki toprak kavgasında yalancı şahitlik neticesinde Allah'ın yalancı şahidi köstebeğe dönüştürdüğüne inanılmaktadır. Benzer şekilde maymunun da boyacılık yapan bir insan olduğu ancak yalan söylemesinden dolayı maymuna dönüştüğü rivayet edilmektedir. “İnsandan hayvana” dönüşme ile birlikte “hayvandan hayvana” dönüşme biçiminde don değiştirme motifi de söz konusudur. Bu bağlamda tavşanın esasen bir eşek olduğuna, insanlardan gördüğü eziyet sonucunda Allah'tan kendisini kurtarmasını istediğine ve duası çerçevesinde tavşan olarak don değiştirdiğine inanılır (Mollaibrahimoğlu, 2008: 29-30). Halk arasında ceza olarak beden değiştirdiğine inanılan karga, baykuş pek sevilmez, onların uğursuzluk getirdiğine inanılır. Bunun yanında ödül olarak güvercine dönüştüğü düşünülen canlı ise sevilir, hoş karşılanır.

Yılanı Öldürseler romanında Halil, çoğunlukla çirkin yüzlü, korkutucu biçimlerde görünür. Bu durum onun mezarda rahat uyuyamamasından, intikamının alınamamasından, kanının yerde bırakılmasından ileri gelir. Köydeki yedisinden yetmişine kadar herkes -ihtiyar Dursun hariç- Halil'in hortladığını vurgular durur. Öcü alınmazsa Halil, kıyamete kadar sümüklü böcek, baykuş gibi kötü hayvanların bedeninde yaşayıp gidecektir. Babasının aşağılık görülen hayvanların kılığında sonsuza kadar yaşayacak olmasını çocuk hazmedemez ve bu don değiştirmelerin sorumlusu olarak gördüğü annesini romanın sonunda öldürür.

Sözlükte “bakmak, görmek; düşünmek” anlamındaki nazar kelimesi Türkçede “beğenilen bir şeye kıskançlıkla bakmak ve zarar verecek şekilde onu etkilemek” manasında nazar etmek, göz değmek şeklinde kullanılır. Nazardan etkilenen varlıkların etkilenme şekillerinin ve derecelerinin de farklı olduğu kabul edilir. Nazarın genel manada her şeyi etkileyebileceğine inanılmakla beraber, pratik hayat içerisinde etkisinin en çok annenin veya dişi hayvanın sütünün kesilmesine, çocukların hastalanıp ölmesine, ekinlerin ve ağaçların kurumasına sebep olduğu kabul edilir.

Nazardan daha çok sıvı yoğunluklu varlığa sahip ya da yoğun sıvı salgılayan varlıkların etkilendiğinin kabul edilmesi, bazı yerlerde ve zamanlarda nazarın hayat kaynağı olan sıvıyı yok ederek tesirini gösterdiği, bedeni veya ruhu kuruttuğu inancına götürmüştür. Bebeklerin, çocukların, gelinler ve hamile kadınların, besili çiftlik hayvanlarının, meyve veren ağaçların ve ekinlerin yeni eşya veya binaların üzerinde daha etkili olduğu, yaşam içindeki tecrübelerle anlaşılmış ve bu şekilde kabul edilmiştir (Gürkan, 2006: 443-444). Canlı bir varlıktaki manyetik alanın oluşturduğu enerji çeşitli olumsuz duyguların ve zihinsel aktivitenin tetiklemesiyle yükselerek yoğunlaşır. Zihin ve göz bir varlığa odaklanır ve onu olumsuz etkiler.

Başkalarında bulunmayan bir özellikten, nitelikten dolayı kıskanılan, imrenilen insan, hayvan çarpılır. Sadece canlı varlıklara nazar değmez, cansız varlıklar için de bu durum geçerlidir. Bol yemiş veren ağaçların bile çarpıldığına, onlara nazar değdiğine inanılır (Eyüboğlu, 1987: 101). Nazara gelmek, nazar çarptı gibi ifadeler İslam dini ile de ilgilidir. Nazar, batıl bir inanç değildir fakat nazara karşı mavi boncuk takmak, kurşun döktürmek, yüze veya çevreye tükürmek gibi davranışlar hurafe inançlardır.

Nazar inancı insanlık tarihi ile başlamış, İlk Çağ toplumlarında olduğu gibi, günümüz modern toplumlarında da varlığını sürdürebilmiştir. Çarpılma, nazar değmesi gibi rasyonel gerçeklikle açıklanamayacak olayların varlığına duyulan bu evrensel inancın yayılmasında üç ana etken belirleyici olmuştur. Birincisi, çağdan çağa geçerek günümüze kadar gelen eski, karanlık dönemlerden kalma inançlar; ikincisi tek tanrılı dinlerin doğuşundan sonra ortaya çıkan, özlerinde eski çağ inançlarının kalıntısı bulunan inançlar; üçüncüsü ise değişik göçlerle Anadolu'ya gelen ve yerli halkla kaynaşan göçmenlere özgü inançlardır. Bu üçüncü etken, Anadolu'nun yerli halkı tarafından özümlemiş, yeni bir nitelik kazanarak Anadolu'nun kimliğine bürünmüştür. Bu özümlemeyi sağlayan da, Eski Çağ Anadolu inançları olmuştur. Uğursuz gözden çıkan fenalığı uzaklaştırmak için kullanılan el şeklinde muskalar, Mısırlılar, Fenikeliler, Yunanlılar, Romalılar tarafından kullanılmıştır (Westermarck, 1961: 36).

Nazarın etkileme derecesi, bir şeye hasetle, kıskançlıkla, beğeni ve hayranlıkla bakma ve ilgilenme halinde ortaya çıkan psikolojik durumla, duygu yoğunluğuyla, bu duyguların o andaki şiddet dereceleriyle doğru orantılıdır. Bunun iradeli oluşmasıyla istem dışı oluşması arasında fark yoktur. Kendisinde bulunan elektrik enerjisini parmak uçlarında toplayarak ampülü yakabilen kişi gibi, nazarı etkili olan kimse de, istediğinde hedefi etkileyecek o enerji yoğunluğunu, odaklanarak kendisinde toplayabilir ve isteyerek nazarıyla etkileyebilir. Kıskançlıkla oluşan nazarın, hayranlık duygusuyla oluşan nazardan daha etkili ve yıkıcı olduğu; kasıtlı, iradeli olarak yapılan nazarın, kasıtsız olana nispetle, özellikle sözlerle desteklendiği zaman daha yıkıcı olduğu bilinmektedir (Türk, 2017: 23).

Bakışlarında zararlı bir güç taşıyan insanlar herhangi bir nesneye, varlığa hastalık, sakatlık gibi zarar verebilirler. Olumsuz etki meydana getiren kişideki özellikler kıskançlık, çekememezlik, hasettir. Savunmasız durumdaki varlıklara zarar veren bakışlardan kötü bir kuvvet yayılır. Bu kuvvetin gözlerden fıskırmasından dolayı ona karşı koymak için biçimi gözü andıran nazarlık adı verilen nesneler takılır. Böylece nazarın uzaklaştırılacağına inanılır. Kem gözlerin etkisinin azaltılması ya da yok edilmesi amaçlanır. Nazarlık taşıyan kişi böylelikle içsel bir huzur duyar.

Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* romanında nazara inanmayla ilgili örnek mevcuttur. Nazar, bir insan bir işi eksiksiz yaptığında veya yaşamında mutlu olduğunu hissettiği zamanlarda gerçekleşir.

“- Nerden biliriz, dedi, insanların mutluluğunu kıskanan az mı alçaklar var?

Bir zamanlar nasıl sevmişim bu zavallı kadını ben?

- Nazar değdi belki de, dedi Kenan.

Nermin konuşmanın sürmesinden umutlanmış, öylesine sevinçliydi ki, Kenan'ın sesinde, deyişinde acı alayı anlamamıştı bile.

- Olamayacak şey mi? dedi... Biliyorsun ben de inanmam böyle şeylere, ama öylesine kıskançlıklarla dolu ki çevremiz...” (s. 339)

Kişinin kendisine veya kendisi ile ilgili varlıklara nazarının değmesi şöyle açıklanabilir: Sahip olunan güzelliğin yok olacağı düşüncesinden kaynaklanan şiddetli korku sebebiyle oluşan enerji, kalbin derinliklerine hapsolup sıkışır. Bundan dolayı kalp ve ruh ciddi bir sıkıntı yaşar. Bu enerji organizmayı sarsacak şekilde birikir ve yükselir. Başkasına ya da başkasıyla ilgili varlıklara nazarın değmesi de şu şekilde izah edilebilir: Özellikle kem gözlü diye tabir edilen kişinin, düşmanında ya da kışkırdığı kişide bu güzelliklerin varlığını görmesi veya öğrenmesi durumunda o kişide şiddetli bir hüznün meydana gelir. Bu da ruhun sıkışmasına ve kuvvetli bir hasedin ortaya çıkmasına sebep olur. Her iki durumda da zihin gücünün de etkisiyle bedendeki, gözdeki enerji ve şualar ısınır kendini veya başkasını olumsuz şekilde etkiler (Akt. Türk, Âlusi, 1987: 17-18).

Halk kimi sayılara özel bir önem verir, bu durum onların sık sık kullanılmasından, tam ve gerçek rakam yerine, bildirilmek istenen miktarın böyle sayılarla gösterilmesinden anlaşılır (Boratav, 2013: 104). Bu sayılara örnek olarak 1, 3, 5, 7, 9, 40 verilebilir.

Sayıların kutsallığı Anadolu'nun evren anlayışı, yaşama koşullarına sıkı sıkıya bağlantılıdır. Ancak, bu bağlantıya dayanılarak bütün kutsal sayılar Anadolu kaynaklıdır da denemez. Yedi sayısı ile ilgili örnekler okununca bir kısmının Anadolu'ya dışarıdan geldiği görülecektir. Yedi ile bağlantılı inançların hepsinin değilse de bir kısmının Anadolu kökenli olduğu, bir kısmının da Anadolu'da yaşayan değişik inançlara bağlı topluluklarca benimsenip yaşatıldığı kuşkusuzdur. Yedinin kutsal bir nitelik taşıdığı inancı Anadolu ile onun komşularıyla olan ilişkilerinde ortaya çıkar. Mısır, Sümer, İran, Akad, Hind, Hitit, daha sonra Yunan, Roma uluslarının düşüncelerinde yedinin ayrı bir önemi, bambaşka bir yeri vardır. Bu sayının taşıdığı kutsallık, olaylarla, törenlerle, sözün kısası yaşanan gerçeklerle kökensel bir ilişki içindedir. Bu ilişkinin soyut inançlardan oluştuğu söylenemez. Olayın kaynağında doğayla insan arasındaki yaşam bağlantısı vardır. Bunu, güncel olayların akışı içinde, insan davranışlarını, eylemlerini etkileyen inançlardan anlıyoruz. Olaya, duygusal değil de bilimsel bir tutumla yaklaşılsa, doğada, yedinin, bu yedi sayısı ile ilgili

inançların kurduğu bağlantı ilkin Sümer uygarlığında ortaya çıkıyor. Onlardan sonra Mısır ile Hititler geliyor (Eyüboğlu, 1987: 197).

Her türlü sıkıntıların giderilmesi, bazı dileklerin yerine getirilmesi, genç kızların kismetlerinin açılması için bazı kutsal sayılan ağaçların yerle birleşerek köprü oluşturduğu durumlarda köprünün altından 3, 5, 7 defa geçilirdi (Erol, Akt. Kalafat, 2020: 178). Bu durum Delikli Taş'tan geçme inancı ile benzerlik taşımaktadır. Hacıbektaş ilçesinde de insanlar taştan geçerler ve yeni bir dünyaya ayak bastıklarına inanırlar. Delikli Taş'tan zorlukla geçenler günahlarının sıyrılıp düştüğü, geride kaldığını düşünürler.

Hurûfilîğe göre, insanlar ve âlem harflerle yaratılmıştır. Her peygambere inen harfler kademeli nuzul etmiştir. Hz.Adem 9 harfle, Hz.İbrahim 14, Hz.Musa 22, Hz.İsa 24, Hz. Muhammed 28, Fazlullah Hurufi ise 32 harfle konuşmuştur. İnsan yüzünün her bir veçhesi her bir harfi ve ona tekabül eden sayıyı belirtir. Fazlullah, namaz, oruç, hac gibi tüm hükümleri sayılar ve harflere tatbik etmiştir (Yücer, 2010: 288). Harflere sayısal değer verme denince akla Hurûfilik gelir. Hurûfilîğin temeli, eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışa dayanır.

Kısmeti kapanan kızların, kismetini açmak için, düğünü olan bir kızın gerdek gecesi duvağından bir tel kopararak, onunla kendisine büyü yaptırması gerekmektedir. Büyü yaptırmak isteyen kız, gelinin odasına girerek duvağından aldığı teli üç gün içerisinde cinlerle irtibat kurduğuna inanılan bir büyücüye götürür. Cinci de teli aldıktan sonra üzerine üç düğüm vurarak uçlarını boş bırakır. Her düğümün üzerine büyü yaptıranın adını 7 kez söyleyip üfler. Kızın saçından da 3 tel alarak onları duvak teli ile birbirine dolaştırarak sarar ve 7'ye bükerek bağlar. Üç gün, günde yetmiş kez “euzübillah” diyerek yere tükürür. Üçüncü günün sonunda telleri üç kat muşambaya, muşambayı da yeşil bir yamaya sarar. Bunları 33 dikişle diker, her dikişte büyü yaptıran kızın adını söyleyerek, “fâtihul-kısmet” der. Bu şekilde yapılan muskayı kismetli bağlı olan kız, boynuna asarak taşır. 40 gün içinde onun da bir isteyeninin çıkacağına, yani kismetinin açılacağına inanılmaktadır. Bu büyüyü yalnızca yaptıran

kızla yapan kişinin bilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu uygulamayı yapanın büyüü bozacağı ve tutmayacağı kabul edilmektedir¹⁰ (Eyüboğlu, 1989: 209-210).

Ölümle ilgili sayı sembolizmi uygulamalarında 3, 7, 40, 52 sayıları çok önemlidir. Halk inançlarında sayılar kişilerin ölümünü takip eden günlerdeki anma günlerinde karşımıza çıkar. Bunların başında ölünün “kırkıncı”, “elli ikinci” günleriyle “yılı” gelmektedir. Daha seyrek olmakla beraber “üçüncü” ve “yedinci” günlerde de ölen kişi belli şekillerde anılmaktadır.

Kam-Şaman inanışında “yedi kişi”, “yedi engel”, “yedi dolaşma”, “yedi demir”, “yedi pınar”, “yedi değirmen oluğu”, “yedi sarı kız” gibi motifler görülür. Bu inanışlara göre; Tanrı Ülgen’in yeryüzünde önce yedi kişiyi yaratır. Tanrı Ülgen’in katına ulaşabilmek için yedi buuddaki (yedi engeli) aşmak gerekir. Şamanlar, büyü / üfürük yaparken, demir kızdırarak yedi pınardan, yedi değirmen oluğundan aldıkları yedi suya atarlar. Beltir, Sagay adlı Türk topluluklarında kamların davullarında yedi sarı kız resmi bulunur. Yakut Türklerine göre Yenisey ırmağı kaynağını göğün yedinci katından almaktadır. Altay Türklerine göre ay tutulmasının sebebi yedi başlı devdir. Kırgız Türklerinde “büyük ayı”, “yedi bekçi” olarak geçer. Büyük ayının yıldızları “yedi dağ koyunu” olarak da düşünüldüğü için “yedi arkar” adını alır. “Büyük ayı” burcuna diğer Türk boyları arasında verilen adlarda da “yedi” vardır: “yedi kor”, “yedi eşek”, “yedigen”, “yedi at”, “yedi kardeşler”, yedi vahşi köpek”, “yedi han”, “yedi hırsız”, “yedi kurt”, “yedi aygır” (Yüksel, 1980: 29).

İslam geleneğinde, Tanrı’nın Âdem’in çamurunu 40 gün yoğurduğu, dünyanın sonu yaklaştığında Mehdi’nin 40 yıl yeryüzünde kalacağı, yeniden dirilişte göklerin 40 gün boyunca dumanla kaplanacağı ve ayrıca dirilişin 40 yıl süreceğine inanılır. Kırk, yuvarlak sayı olarak da kullanılır. “Kırk sütunlu saraylar”, “kırk atlı kahramanlar”, “kırk macera”, “kırk düşman öldürme”, “kırk hazine bulma”, “kırk gün kırk gece” gibi kullanımlarda bu özellik görülür. “Bir acı kahvenin kırk yıl hatırı

¹⁰ Bkz., İsmet Zeki Eyüboğlu, “Cinci Büyüleri ve Yıldızname”, İstanbul , 1978, s. 187-188; “Sevgi Büyüleri”, İstanbul, 1989, s. 207-208.

vardır.”, “Kırk gün tavuk olarak yaşamaktansa bir gün horoz olmak daha iyidir.” gibi atasözlerinde benzer durum söz konusudur. “Kırklara karışmak” deyiimi “görünmez olmak” ya da “tamamen yok olmak” anlamlarına gelir. Kırklareli adlı şehrin adı da “kırklar” inancıyla ilgilidir. Zengin insanlar “kırk anahtarla doğmuş”tur. Her yeri bilen, her şeyden haberi olanlar “kırk evin kedisi” dirler. Elinden her iş gelen ya da küstah kişiler “kırk kapının mandalı” dırlar. Uzun bir sürede ancak yapılabilecek zor işler için “kırk fırın ekmek yemek gerekir”. Kendisini çok ucuza satan kimse “kırk kuruşa dokuz takla atar.” (Schimmel, 1998: 268-270).

İslam mistisizmine göre; Hz. Muhammed’in isminin (Arap harfleriyle yazılışında) başında ve ortasında bulunan “Mim” harfinin sayısal değeri 40’tır. İslam mistisizminde yine sufinin 40 günlük inzivaya katlanması şarttır. Bektaşilikte 40’lar vardır. Bunların kim oldukları adlarıyla kesin olarak söylenemez ya da pek bilinmez. Ancak varlıklarına ve kutsallıklarına inanılır¹¹ (Yalçın, 2000: 63).

Kutlu kişiler arasında halk geleneğinde en çok anılan Kırklar’dır. Herkese nasip olmayan, bir mutluluğa erişen kimi insanların ölmediğine, Kırklar’a karıştığına inanılır. Birçok sözlü anlatımlara göre ünlü hikâye kahramanı Köroğlu ölmemiş, Kırklara karışmıştır. 40 sayısı ayrıca kırklama; lohusanın kırkı; kırk gün beklemeyi gerektiren, hastalıkların bulaşmamasını sağlayan korunma tedbirler (karantina), vb. hallerde de önem taşır. Halk hekimliğinde ot, baharat gibi kırk çeşit nesneden yapılan ilaçlar; kimi törenlerde kırk çeşit yiyeceğin bulunması şartı; debdebeli düğünlerin, şenliklerin anlatılmasında özellikle masallarda kullanılan “kırk gün, kırk gece” deyiimi de bu sayının önemini belirten örneklerdendir (Boratav, 1994: 91-93).

Halk arasında çeşitli amaçlarla ziyaret edilen türbe, ziyaret gibi kutsal sayılan yerlerin etrafında tutulan dileğin gerçekleşmesi için kırk defa dönme ya da bir şeyin kırk defa söylendiğinde gerçekleşeceğine dair inanışlar vardır. Yağmurun yağması ve fazla yağın yağmurun kesilmesi için yapılan ritüellerde kırk sayısı kullanılmaktadır. Kuru bir dereden kırk adet taş toplanır, toplanan taşlar okunarak torbaya konur. Bu

¹¹ Ayrıca Bk. Abdulkadir Karahan, “İslamiyette 40 Adeti Hakkında”, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul 1951, IV.,

torba dere veya çayda suya atılırsa yağmur yağar. Yağmur çok yağarsa, çakıl taşı torbasının sudan çıkarılması ile yağmur kesilir. Başka bir törende uzunca bir iplik alınır, her defasında bir kelin adı söylenerek bir düğüm atılır. Düğümler atılırken dua okunur. Kırk kelin adı sayıldıktan yani kırk düğüm atıldıktan sonra iplik saklanmak üzere sandığa konursa yağmur kesilir (Başar, 1972: 208).

Kimi yerlerdeki uygulamalara göre çocuğu olmayan kadın, Muharrem ayının ilk Çarşamba günü, hiç kimse hamama girmeden sabah namazı hamama girerse ve on gün ilk akıtılan sudan kırk tas su dökerek yıkanırsa çocuğu olacağına inanılır. Kimi yerlerde ise yedi renkli iplik bürük (sarma, katlama) yapılarak çocuğu olmayan kadının beline bağlanırsa, çocuğu olacağına inanılır (Taş, 1992: 188-189).

Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* romanında bu rakamları ara ara kullandığı görülür.

“Akıllı kıza benziyor. Şimdi üç çocuk doğurturlar üst üste, gör!” (s. 235).

“Ulan Sait ne yedi canlıymışsın be!..” (s. 59)

“Kırk yıllık tiryaki gibi derin bir soluk çekti sigaradan.” (s. 56)

“Nermin gülmeye çalışıyordu. Acılığını saklayamadığı bir şakayla kesti.

- Canı sağ olsun!.. Felekten bir gece çalmış kırk yılda bir...” (s. 75)

“Kaz uçar da Laz uçmaz mı fıkrası. Eşşeğe Kürt demişler kırk gün yem yememiş ağbi!” (s. 321)

Gaipten haber vermeyle ilgili birçok yöntemden biri olan ruh çağırma ölen kimselerin ruhlarını büyü yoluyla çağırarak onlarla ilişki kurma metodudur. Ölen kimselerle bu şekilde haberleşmeye çalışmanın başlıca amacı bilinmeyen sebeplerin açığa çıkarılmasını sağlamaktır. Yahut olayların gelecekteki seyrini öğrenme isteğidir. Ruh çağırma, ölümden sonraki hayatın varlığına ve ölen kimselerin yaşayanların işleriyle ilgilenmeye devam ettikleri gibi geleceğin bilgisine de sahip olduklarına inanmayı gerekli kılar. Ölümlerin ruhlarını büyü yoluyla çağırma uygulaması ile sınırlı

olan ruh çağırmada spiritüalizm (ispiritizma) veya ruhçuluktan farklı olarak araçlar yoluyla haberleşme olmadığı gibi şamanların ruh seyahatlerine ilişkin tecrübelerinin aksine ölülerin ruhlarıyla karşılaşma, hayaletlerin görüntüleri veya rüyada haberleşme de yoktur. Orta Çağlarda ruh çağırma “büyü” manasında kullanılmaya başlanmış, çoğunlukla büyü, sihir ve büyücülüğe benzer kabul edilmiştir (Güç, 2008: 200).

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Selim, Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi yazar. Bu bölümdeki isimlerden Nazmiye Erdoğan, hem fala inanan hem de ruh çağırma oturumlarına katılan birisidir. “*Fala inanıyordu ve ruh çağırma oturumlarına katılıyordu. Gözlerinin rengi koyu olduğu için onu medyum yapmıyorlardı ve buna üzülüyordu.*” (s. 682)

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanının on yedinci kısmında Turgut evden ayrılmak üzere çıkar. Arabasını çalıştırır, hareket eder. Yavaşça sokağı geçtikten sonra köşeyi döner. Bu esnada iç sesi olan Orluc’le konuşmaya başlarlar: “*Belki arkamızdan su döküyorlardır. Arabayı hızlandırdı. Uğurlar olsun Orluc. Uğurlar olsun efendimiz. Tanrı efendimizi korusun.*” (s. 566)

Yusuf Atılgan’ın *Anayurt Otel*i romanında Zebercet parkın içerisinde kasketli, atkılı, kırışık yüzlü yaşlı bir adamın bir oturakta oturduğunu, kendi kendisine bir şeyler mırıldandığını görür. Onun yanına gelir, adam kendisinden sigara ister. Sigarayı uzattıktan sonra yaşlı adam Zebercet’in parmaklarındaki siğillerin geçmesi için bir kişiye okutmasını önerir.

“Sigarayı yakarken gözüme ilişti, parmağınızda siğil var. Kunduracı Hikmet Usta’ya okutun, hemen geçer. Bir de küçük hayıt çubuğu götürün giderken. Kunduracılar çarşısında dükkânı; kime sorsanız gösterir. Babası Ramazan Usta da okurdu siğile; arkadaşımı.” (s. 77)

Siğil ile ilgili Anadolu’da uygulanan yöntemlerden birisi de okumadır. Bafra’da, siğiller okunarak sayısınca incir dalı kesilir. Bununla siğillerin de geçeceğine inanılır. Bölgedeki diğer bir uygulamada siğillerin etrafı çizilir ve hastaya bir hafta boyunca ekşi yiyip içmemesi söylenir ve işlem mümkün olduğu kadar çok sabahları yapılır. Rahatsızlığın durumuna göre eğer hastalık geçmezse üç cumartesiye kadar işlem tekrar edilir. Balıkesir yöresinde siğil tedavisi için arpa ile okuma yöntemi

vardır. Ocaklı veya duasının kabul olduğuna inanılan birisine arpa getirilir. Bu kişi arpaya okur ve siğil rahatsızlığı olan hasta okunan arpaları toprağa gömer. Toprakta arpalar çürüdükçe siğillerin de geçeceğine inanılır. Siğil tedavisi için Adana'nın farklı bölgelerinde değişik uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri de ocaklarda okutularak yapılanıdır. Vücudunda siğil çıkan hasta, ocaklı olan birisine gider. Ocaklı olan kişi gül ağacından alınan bir dal parçasını önce siğile sonra yumuşak bir elmaya batırır. Siğil sayısınca işlem tekrarlanır. Bu işlem yapılırken ocaklı tarafından belirli sureler okunur. Okuma işlemi bittikten sonra elma çamurlu ya da bataklık bir alana gömülür. Burada çürüyen elma ile beraber ciltteki siğillerin de kuruyacağına inanılmaktadır. Adana Yüreğir'de siğil tedavisi için uygulanan işlem şu şekildedir. Siğil rahatsızlığı olan kişi ocaklıya gelir o da siğillerin etrafını çizerek belirli dualar okur. Duaları okuma ve siğilleri işaretleme işlemi okumanın yedi veya kırk kere tekrarlanması ile sona erer. Okuma işlemi bittikten sonra malum rahatsızlığın geçeceğine inanılır. Eskişehir Sivrihisar ilçesinde siğil tedavisi için okumaya dayalı uygulamalar yapılır. Siğil çıkınca ocağa gidilir. Ocaklı kişi siğilin etrafını iple bağlar ya da bir kalemlle çizer. Daha sonra bir ata ait parçasına ya da bir ota okur. Bunları siğilin üzerine sürer ve hastaya dua okur ve hastanın yüzüne ya da ağzına tükürür. Et ya da otu hastaya verir. Ocaklı hastadan bir yere asmasını ya da saklamasını ister. Yöre insanları tarafından bu et ya da otun kuruyunca siğilin de geçeceğine inanılır (Erten, 2020: 58-62). Halk hekimliğinde siğil hastalığının geçmesi için genellikle dua okuma, efsunlama ve büyü niteliğindeki uygulamalarla tedavi yönteminin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Ferit Edgü'nün *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında anlatıcı bir akşam odasında kentteki Süryani kitapçının dost olarak nitelendirdiği kitaplardan birisini eline alır. Muhammed bin Muhammed Kazvinî'nin yazmış olduğu *Acaip al Mahlûkat* isimli deri kaplı ince bir kitaptır bu. Kitapta bitkiler ve hayvanlar anlatılıyor ama insanlar anlatılmıyordur. Anlatıcı hurma ağacı hakkında yazılanları bir köşeye not eder.

“Bu mübarek ağaç yalnız İslâm ülkelerinde yetişir. Peygamber efendimiz (S.A.S.) bu ağaçtan söz ederken, Hurma ağacına iyi gözle bakın, o sizin halanızdır, demiştir. Zirâ, Âdem peygamberin yaratıldığı limonun kalıntısından doğmuştur hurma. Hurma ağacı (ki bir palmyedir) düz ve dik gövdesinin alımıyla, dişi ve erkek olarak iki karşıt cinse ayrılışıyla ve

bir tür çiftleşme sonucu ürün vermesiyle, insanoğluyula şaşırtıcı benzerlik gösterir. Hurma ağacının tepesi kesilecek olsa, ölür. Çiçekleri ise yoğun bir sperma kokusu salar...” (s. 177)

İncelenen dönem içerisinde farklı romanlarda değişik batıl inançların anlatı içerisinde kullanıldığı görülür. Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında ironik biçimde salı günü işe başlamanın uğursuzluk getireceği söylenir. Ruh çağırma olayından, gidenin arkasından su dökmekten bahsedilir. *Tehlikeli Oyunlar* romanında horoz sesiyle ruhların mezarlarına girdiği, parası için birisiyle evlenmenin uğursuzluk getireceği, bilinmeyen yerlerden duyulan seslere inanılması gerektiği, kurşun döktürmenin faydalı olacağı anlatılır. Vedat Türkali’nin *Bir Gün Tek Başına* romanında kadınlar birbirlerinin sırtını sıvazlarlar ve bunun doğum yaparken kolaylık sağlayacağını düşünürler. Eserde nazar değmesinden bahsedilir; 3, 7, 40 gibi rakamların ara ara kullanıldığı görülür. Kemal Bilbaşar’ın *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanında yıldız kaymasına anlam yüklenir, yıldız kayarken bir şey istenirse Hz. Hızır’ın bu dileği gerçekleştireceği inancı vardır. Dursun Akçam’ın *Kanlıdere’nin Kurtları* romanında kurban kesilmezse yağmurun yağmayacağı veya köpek pisliği suda eritilirse yağmurun yağacağı düşünülür. Yusuf Atılgan’ın *Anayurt Otel* romanında ise siğilleri okutmaktan bahsedilir. Yaşar Kemal’in *Yılanı Öldürseler* romanında batıl inançlar eserin tamamını kaplar, bu inançlara çok geniş biçimde yer verilir. Hortlak miti, don değiştirme motifi roman boyunca okurun karşısına çıkar. 1971-1980 yılları arasında yayımlanan romanlar içerisinde batıl inançların en yoğun işlendiği eser *Yılanı Öldürseler*’dir.

SONUÇ

İnanma anlayışında kutsala yer veren din, insan var olduğundan beri onun hem bireysel hem de toplumsal yaşantısını etkilemiştir. Bir nevi insanın içine dönmesini, kendini bilmesini ardından dünyayı, kâinatı anlamasını istediğinden daha çok metafizik alanla, insanın ifade etmekte zorlanabileceği alanlarla ilgilenmiştir. Aynı zamanda inananlara bir hayat biçimi sunduğundan onların eylemlerini, davranışlarını şekillendirmiştir.

Din, insanın tercih ettiği yaşam biçimidir, yaşam tarzıdır denilebilir. Edebiyat bir sanat dalı olduğundan sanatçının kendi isteğiyle belirlediği özgün alanı ifade eder. Okurları ile kendi zihinlerinde oluşturdukları dünyayı üslup, anlatım kaygısı taşıyarak paylaşan yazarlar, eserlerini meydana getirirlerken az veya çok dinlerin, inançların etkisinde kalmışlardır. İnsanda var olan dinî duyguları yok saymamışlardır.

İnsanoğlu var edileli beri bir varlığa inanma ihtiyacı duymuş, içindeki bu eksikliği gidermeye çalışmıştır. Soyut olan ve doyurulmaya çalışılan bu ihtiyaç bireyi ister istemez kendi içine yöneltmiştir. İnsanın içindeki duygular, gelgitler, çatışmalar, bunalımlar, kendisini ve dışarıdaki dünyayı anlamlandırma isteği, sürekli değişen düşüncelerinin bir noktada, zihninde kalmayıp taşması insanın tüm bunları ifade etme neticesini doğurmuştur. İlk sanat ürünlerinin ilkel dönemde mağaralara çizilmesi bir dışavurum biçimidir. Dilin oluşması ile ifade yeteneği hem gelişmiş hem de kolaylaşmıştır. Edebiyat, kâinatı anlamlandırma isteği taşıyan insan için bu noktada vazgeçilmez bir ifade şekli olmuştur.

Roman türünün ortaya çıkışından beri verilmek istenen mesajlar kurmaca karakterlerin ağzından, belirli bir anlatım biçiminden yararlanılarak, uzun metinlerin arasına serpiştirilerek başka insanlara ulaştırılmıştır. Romanlar insanların okurken hem zevk almasını hem de yeni bakış açıları kazanmalarını sağlamıştır. Dinler ve inançlar da birçok büyük yazar tarafından malzeme olarak kullanılmışlar, roman kurgularının,

anlatımlarının içerisinde kendilerine yer bulmuşlardır. Dünya edebiyatındaki bazı büyük yazarların Hristiyanlıktan, kutsal kitaplardan, Hz. İsa'dan yararlanarak bütün insanlara bir mesaj verdikleri görülür. Aynı şekilde din ve inançla ilgili unsurlar roman türünün edebiyatımıza girmesinden beri romanlarımızda işlenmiştir. Kimi yazarlar dine eserlerinde fazla, kimileri de sınırlı biçimde yer vermişlerdir.

İlk Türk romanlarında başlangıçta sosyal fayda amacının güdüldüğü görülür. İlk yazarlar romanlarında din konusunu geniş biçimde işlerler. Onların eserlerinde Batı'nın karşısında İslam ahlâkının üstün olduğu savunulur. Dolayısıyla ideal dindar kişilikler vardır. Sonraki yıllarda pozitivizm ve materyalizmin etkisiyle romanlarda din konusu kendine daha az yer bulur.

1971-1980 yılları arasında yayımlanan romanlarda çeşitli roman teknikleri kullanılmıştır. Bu dönem romanı belirli bir olgunluğa erişmiştir. Elbetteki yüksek seviyede bir roman kurgusu, anlatımı tüm yazarlar tarafından meydana getirilmez. Ama ortaya çıktığı Avrupa ile ölçülebilecek seviyede nitelikli eserler bu yıllarda yayımlanmıştır.

1971-1980 yılları Türkiye'nin siyasi ve sosyal açıdan çok karışık olduğu bir dönemdir. Ordunun muhtırası ile başlayan, sürekli hükümetlerin değiştiği, kurulamadığı, iç olayların çıktığı, siyasi cinayetlerin işlendiği ve nihayet askerî darbe ile sona eren buhranlı yıllardır. 12 Mart Muhtırası'nın ardından bazı sivil gruplar menfaat devşirmeye çalışmış, siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için işçi sendikaları kapatılmış, halkın alım gücü düşürülmüştür. Liberal, sosyalist, sendikacı olan birçok isim tutuklanarak çeşitli cezalara çarptırılmıştır.

Muhtıradan bir süre sonra kurulamayan hükümet, koalisyon hükümetlerinin meydana getirdiği güvensizlik ortamı, laik-İslamcı çatışmaları, sağ-sol olayları, siyasi kavgalar ülkedeki istikrarı yok etmiş, halkı yoksulluğa mahkûm etmiştir. Sokaklarda asayiş ve güven bitmiş, devlet daireleri dâhil sağ-sol çatışmaları had safhaya ulaşmıştır. 1970'li yılların ortasından itibaren bir yanda devrimci silahlı örgütler diğer yanda milliyetçi gençlik hareketleri kanlı eylemlere başlamışlardır. Çorum, Yozgat, Kahramanmaraş gibi bazı illerde Alevi-Sünni çatışmaları da yaşanmıştır. Olayların

ardından birçok ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bir süre sonra ülkenin tamamında uygulanan sıkıyönetim de sokak olaylarını ve işlenen cinayetleri engelleyememiştir. Ülkedeki terör ve kargaşa ortamından dolayı hükümete uyarı veren komutanlar, anayasal kuruluşları göreve davet etmişlerdir. Ülkede güven ve istikrarın bir türlü sağlanamaması, yeni cumhurbaşkanının partilerin mutabakatıyla seçilememesi üzerine nihayet 12 Eylül 1980’de ordu yönetime el koymuştur.

İncelenen dönemde Türkiye’de meydana gelen olaylar yazarların anlatımını da etkilemiştir. Romancıların yaşananlardan hareketle konularını seçtikleri, yazarak toplumun içinde bulunduğu durumu dile getirmeye çalıştıkları söylenebilir. Bazı roman kahramanlarının inanç krizi yaşamaları sosyal olaylarla bağlantılı olabilir. Yaşanan karışıklık ve belirsizlikler kahramanların tutunacak bir dal bulamamasından dolayı dramatik bir hayat yaşamalarına, aynı şekilde ölmelerine neden olmuştur. İntihar etmek kahramanın çıkış yoludur. Kaderi, dini, hayatı sorgulamalar, şüpheler, isyana varacak söylemler, dünyaya ve yaşama olumsuz bakış açısı dönem romanlarında sık sık karşımıza çıkmaktadır. Romanda en çok kullanılan temalardan olan aşka bu dönem romanında çok az rastlanır. Aynı şekilde Batılılaşma, dindar veya modern yaşam tarzı, inanç esasları, kahramanların zihnen dönüşüm yaşayarak hayatlarının değişmesi çok az sayıdaki romanda karşımıza çıkar.

Cumhuriyet döneminde aydınlanmacı olarak nitelenen, yeniyi, Batılı bir yaşam tarzını savunan yazarların yanında köklü gelenekten kopmak istemeyen geleneğe bağlı yazarlar da vardır. İncelenen dönem içerisinde aydın yahut yarı aydın denilebilecek karakterler inanç bunalımı yaşarlar. Bunun nedenlerinden biri cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren rejimin din konusunda uyguladığı katı tutum olabilir. Türk aydını Batılılaşma hareketleriyle Avrupa’yı tanımaya başlamış ve şüphe kavramıyla tanışmıştır. Böylece din ve inanç konularına daha eleştirel yaklaşmıştır. Bu yaklaşım cumhuriyetin ilanından sonra etkisini daha da fazla göstermiştir. Bireysel anlamda meydana gelen boşluk duygusu incelenen dönem romanlarındaki karakterlerde görülmektedir. İnanma duygusunu tatmin edemeyen kişiler içsel olarak huzursuzluk yaşarlar. Neyin peşinde olduklarını bilmeden bir arayışın içerisine girerler. Din konusunda herhangi olumlu ya da olumsuz anlamda bir içselleştirme yaşayamazlar.

Cumhuriyetin ilk yıllarından bu döneme kadar süregelen zaman diliminde insanlar inanma mevzuunda bir tatmine ulaşamazlar. Bu durum Adalet Ağaoğlu, Kemal Tahir gibi yazarlar tarafından ironik biçimde eleştirilir.

İncelenen dönem içerisindeki romanlarda, köy enstitülü birkaç yazarın eserlerini hariç tutarsak, olumlu veya olumsuz tipler olan bir din adamı figürüne rastlanmaz. Enstitülü yazarların romanlarında ise küçük kişisel çıkarlarının peşinden giden din adamı tipleri vardır. Onlar hurafe ve taassuba esir olmuşlardır. Roman tekniğinin zayıf olmasının yanı sıra bu karakterler psikolojik derinlikten ve tutarlılıktan uzaktırlar.

İncelenen dönemdeki eserlerin çoğunda politikaya ve Türk toplumuna karşı eleştirilerin olduğu görülür. Yazarlar halkın içinde bulunduğu durumdan hoşnut değildir. Buna tepki göstermek, sitemlerini dile getirmek isterler. Eleştirel üslup bu yüzden öne çıkar. Yazarlar toplumun geri kalmışlığının, refah içerisinde olmamasının, sömürülmesinin sebeplerini ararlar. Başta siyasiler, bürokratlar, memurlar olmak üzere yaşadığı duruma sesini çıkarmayan halkın kendisi de zaman zaman eleştirilir. Topluma zararının dokunduğuna inanıldığı yerde din de eleştiriden payını alır. Batıl inançlar ve halkın yanlış din algısı bu anlamda ön plandadır.

Bu dönem romanında ülkedeki siyasi gelişmeler, öğrenci olayları, halkın ve yönetimdekilerin durumları yer yer işlenir. Dinle ilgili unsurları işleyen roman sayısı tarafımızca yeterli miktardadır. Hidayet romanı denilen türde bir iki eser ancak yayımlanmıştır. Dini istismar ederek, dinî hassasiyetleri kullanarak kazanç sağlayan kişilerin anlatıldığı eser sayısı da aynı şekildedir.

Dönem romanlarında bireyin yalnızlığı temasının hayli fazla kullanılması göze çarpmaktadır. Modernizmin de etkisiyle toplumdan, insanlardan kaçan karakterler kendi iç dünyalarına çekilirler. Kendi pencerelerinden toplumu ve dünyayı yorumlarlar. Ancak karakterler, bu yalnızlıkta herhangi bir din büyüğü ile tanışmazlar yahut bir dinî yaşantı içerisine girmezler. Din onların hayatlarını hiç etkilemez. Roman içerisinde yer yer kullanılan dinsel figürler de dönemin sosyal yaşantısı hakkında bilgi verme amaçlıdır. Dolayısıyla genel olarak karakterlerin hayatlarını din ve inanç

noktasında değiştirebilecek nitelikte etkili olumlu yahut olumsuz herhangi bir olayın yaşanmadığı görölür. Dönem içerisinde İslamî edebiyat denilebilecek bir roman külliyatı yoktur. İslam dininin bu dönemdeki eserlerde bariz bir etkisinin olduğu söylenemez.

1971-1980 yılları arasında yayımlanan romanların çoğunda din ve inançla ilgili unsurlar tespit edilmiştir. Eserlerde İslam dini ile ilgili unsurların diğeri dinlere oranla daha geniş yer tuttuğu görölür. Bunun yanı sıra *Tutunamayanlar* ve *Tehlikeli Oyunlar* romanlarında ise durumun tam tersi olduğu İsa Peygamber'e anlatı içerisinde çok önem verildiğı söylenebilir. 12 Mart 1971 askerî muhtırası ve ardından yaşananların, bazı gruplara yapılan kötü muamelelerin, işkencelerin ele alındığı romanlarda dinle ilgili unsurlar hem çok az kullanılmış hem de günlük hayattaki kullanımın ötesine geçmemiştir.

İncelenen romanlarda dinle ilgili çoğu kavramın günlük dildeki haliyle, sıradan biçimiyle yer aldığı görölmüştür. Eserlerde tasavvufa ait unsurlar, namazla ilgili unsurlar ve Allah kelimesi çok fazla kullanılmıştır. Romanların birçoğundaki ortak özellik; duygu ve düşünce aktarımlarında Allah Allah, ya Rabbi, Allah'tan, Allah rızası, maşallah gibi din diline ait göstergeleri içermeleridir.

Tasavvufa ait unsurlar; Tarık Buğra'nın şeyhlik makamının nasıl suistimal edilebileceğini gösteren *Gençliğim Eyvah* ve kasaba halkının manevi danışmanlık misyonunu yüklediğı Mevlana hayranı bir esnafın olduğu *Dönemeçte* eserlerinde romanın odak noktasını oluşturur. Münevver Ayaşlı'nın *Pertev Bey'in Torunları*, Halide Nusret Zorlutuna'nın *Aydınlık Kapı* eserlerinde tasavvufla ilgili unsurlar olumlu bir şekilde ele alınırken Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanında tasavvuf sert biçimde eleştirilir. Diğeri bazı eserlerde ise tasavvufa az da olsa yer verilir.

Namazın öncesi ve kılınışı ile ilgili unsurların romanlarda geniş biçimde ele alındığı görölür. Ezan, cami, hutbe, imam, abdest alma, besmele, kaza namazı, seccade, tespih, beyaz tülbent, cuma namazı, eğilip doğrulmak, diz çökmek, namaz sureleri gibi ifadeler karşımıza çıkar. Kemal Tahir'in *Karılar Koğuşu*, Fakir Baykurt'un *Kara Ahmet Destanı*, Aziz Nesin'in *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*

eserlerinde namaz kılanlar toplumsal hayattaki bazı yanlışlarından dolayı çeşitli şekillerde eleştirilir. Diğer eserlerde namaza yönelik ya olumlu bir hava hâkimdir yahut namazla ilgili unsurlar herhangi olumlu-olumsuz yoruma yer bırakmayacak biçimde kullanılmışlardır.

Roman içerisinde kahramanlar, üstesinden gelmekte zorlandıkları sorunlar karşısında dua edip Allah'tan yardım isterler. Kendilerine iyilikte bulunan kişilere değişik vesilelerle dua ederler. Romanların büyük bir kısmında dua ve beddua türündeki söz öbekleri, kahramanların kuvvetli iman duygusundan kaynaklı değildir; mahallî kullanımdan dolayıdır. Cennet veya cehennem sembolleri birer teşbih ögesi olarak kullanılmıştır. Anadolu insanının hayatında önemli bir yer tutan *Kur'an-ı Kerim* gerçek hayatta olduğu gibi romanlarda da ölümler ve hastalar için okunur. Çocuklar *Kur'an* öğrenmek için kurslara gönderilir.

Köy enstitülü olarak bilinen yazarların romanlarında din adamlarına yönelik olumsuz bakış açısı hissedilmektedir. Söz konusu yazarların eserlerinde cahil köylü batıl inançlara inanırken cami imamlarının buna herhangi bir karşı duruşu olmaz. Hatta köylülerle birlikte onlar da bu inançların peşinden giderler. İncelenen romanların hiçbirinde İslam dininin emrettiği şekilde yaşayan örnek bir imama veya din adamına rastlanmaz. Bazı romanlarda ise imam çok silik biçimde resmedilir.

Olay örgüsü köyde geçen romanlarda batıl halk inanışları geniş yer tutar. Yazarlar eserlerinin inandırıcılık yönünü kuvvetlendirmek için mümkün olduğunca batıl inançlardan yararlanmışlardır. Aynı zamanda bu, yazara anlatılan yöredeki halkın dine bakışını eleştirmek için bir fırsat da sunmuştur. Batıl halk inanışlarına ait eylemler toplumun bir kesiminin cahilliğini ve ilkelliğini yansıtmak için bir malzeme olarak kullanılmıştır. Hastaların iyileşmesi için türbelere götürülüp kurbanlar kesilmesi, kutsal mekânlarda mumlar yakılması gibi fiillerin abartılı biçimde veya değiştirilerek anlatılması buna örnek olarak verilebilir.

Romanlarda birbirinden farklı, çok çeşitli batıl inançlar yer almaktadır. Oğuz Atay bu inançlara ironik biçimde ve kendine özgü bir üslupla yaklaşır. Yaşar Kemal'in *Yılanı Öldürseler* romanında batıl inançlar eserin tamamını kaplar, bu inançlara çok

geniş biçimde yer verilir. Hortlak miti, don değiştirme motifi roman boyunca okurun karşısına çıkar. 1971-1980 yılları arasında yayımlanan romanlar içerisinde batıl inançların en yoğun işlendiği eser *Yılanı Öldürseler*'dir.

12 Mart Muhtırası'nın birey üzerindeki etkileri romanlara da yansımıştır. Kahramanlar çoğunlukla küçük burjuvalardır. Bu kişiler geçmişle yüzleşirler, iç hesaplaşmalara girerler fakat din onların hayatında neredeyse hiç yoktur. Doğru bildiklerini ne pahasına olursa olsun savunurlar. İktidar baskısına direnirler.

İncelenen romanların çok azında İslamiyet dışındaki dinlere sınırlı biçimde yer verildiği görülmüştür. Dönem içerisinde Hristiyanlık, Musevilik başlı başına kahramanların hayatında yer alan bir din olmamıştır. Hristiyan veya Musevi bir kahramana romanlarda rastlanmamıştır. Bu anlamda Oğuz Atay'ın yayımlanan iki romanı İsa Peygamber'e geniş yer vermesi, peygamberin kahramanların iç dünyalarını besleyen, duygu ve düşünce dünyasını belirleyen, karşılaştıkları olaylar karşısında tavırlarına yön veren sembol bir kişilik olması yönüyle diğer eserlerden ayrılır. Hristiyanlığın kutsal kitabı *İncil* için de aynı durum geçerlidir. *Kur'an-ı Kerim*'de olduğu gibi *İncil*'e de yazarlar eserlerinin estetik ve inandırıcılık yönünü kuvvetlendirmek için başvurmuşlardır. İki kutsal kitabın da isminin geçtiği görülür. Oğuz Atay, dönem yazarları içerisinde *İncil*'e atıf yapmasıyla dikkat çeker. Hz. İsa'nın annesi Meryem, romanlarda dinî anlamından çok estetik bir değer olarak kullanılır. Meryem, romanlarda güzelliğin, şefkatin, saflığın ve iyiliğin sembolüdür.

Kutsal metinlerin kullanımında yazarların ideolojik tutumları, Hz. Muhammed'e duyulan büyük saygı, onun hayatının metinlerarasılık olarak kullanılmak istenmemesi etkili olabilir. Modernizm ve postmodernizmin öne çıktığı romanlarda ironi, parodi, mizah, üst kurmaca görülür. Kutsal olarak tanınan kişiler, olaylar bu vesileyle yeniden üretilir, dönüştürülür.

Anadolu halk kültüründe Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve gösterilen saygı sembolik olarak romanlarda yer alır. Özel gün ve geceler kutlanır, mevlit okutulur, az da olsa onun hayatından kesitler aktarılır. Peygamber'i özel olarak anlatan bir roman yoktur. Eserlerde Peygamber'e olan inanç zayıftır. Yazarlar belirli bir mesaj verme

kaygısından uzak, silik bir Peygamber görüntüsü çizerler. *Karılar Koğuşu*, *Ruh Adam* gibi eserlerde Hz. Muhammed ve dönemi bazı yönlerden eleştirilir. Bu noktada Anadolu insanının Peygamber'e olan saygısı görmezden gelinir. Burada küçümser, alaycı bir üslubun kullanıldığı görülür. Yazarın, benimsediği ideolojiye uygun biçimde kendine ait duyguları, düşünceleri okura aktarmaya çalıştığı söylenebilir.

Romanlarda Yahudilikle ilgili kavramların Hristiyanlık kadar dahi yer kaplamadığı görülmüştür. Din yayma, insanların görüşlerini etkileme gibi misyonlara sahip bir karakter yoktur. Hristiyanlık ve Yahudilikle ilgili siyasi amaçlar güden bir din adamına rastlanmamıştır.

Araştırma kapsamında değerlendirdiğimiz 1971-1980 yıllarında dönemin siyasi koşullarının yayımlanan romanların birçoğunun üzerinde az veya çok etkisi olmuştur. 1960 askerî darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası bazı yazarların anlatımını şekillendirmiştir. Roman içerisinde din ve inançla ilgili unsurların siyasi bir mesaj veya propaganda malzemesi olarak kullanıldığı roman sayısı azdır. Tespit ettiğimiz kadarıyla romanlarda din ve inançla ilgili unsurlar daha çok insanların günlük hayatta kullandıkları biçimiyle yer almıştır. Yazarlar, eserlerinin inandırıcılık yönünü ve edebî değerini artırmak için dinî unsurlardan yararlanmışlar; fakat bu unsurları çoğunlukla herhangi bir siyasi maksatla kullanmamışlardır. Dönem romanlarının dinle ilgili öğelere yer verme durumu yazarların tercihinine göre değişmektedir. Kimi romanlarda bu unsurlar fazlaca yer almakta iken kimilerinde ise neredeyse hiç yer almamaktadır.

İncelenen dönem içerisinde din ve inançla ilgili unsurların siyasi bir maksatla ya da politik bir amaçla kullanıldığı eserler Leylâ Erbil'in *Tuhaf Bir Kadın*, Dursun Akçam'ın *Kanlıdere'nin Kurtları*, Tarık Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* ve *Dönemeçte*, Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına*, Füzûzan'ın *Kırk Yedi'liler*, Emine Işınsoy'un *Çiçekler Büyür ve Ak Topraklar*, Kemal Bilbaşar'ın *Başka Olur Ağaların Düğünü*, Fakir Baykurt'un *Kara Ahmet Destanı*, Münevver Ayaşlı'nın *Pertev Bey'in Torunları*, Rasim Özdenören'in *Gül Yetiştiren Adam*, Mustafa Miyasoğlu'nun *Kaybolmuş Günler*, Attilâ İlhan'ın *Sırtlan Payı* romanlarıdır.

Din ve inançla ilgili unsurlara hiç yer vermeyen eserler Oktay Akbal'ın *İnsan Bir Ormandır*, Samim Kocagöz'ün *Tartışma* romanlarıdır. Hristiyanlıkla bilhassa Hz. İsa ile ilgili unsurların baskın olduğu eserler Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* ve *Tehlikeli Oyunlar* romanlarıdır. Din ve inançla ilgili unsurlara günlük hayat içerisinde kullanıldığı biçimiyle yer veren eserler Ferit Edgü'nün *Hakkâri'de Bir Mevsim*, Pınar Kür'ün *Yarın Yarın*, Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı* ve *İki Öküz*, Abbas Sayar'ın *Can Şenliği*, Attilâ İlhan'ın *Sırtlan Payı* romanlarıdır. Din ve inançla ilgili unsurlara çok az yer veren eserler Melih Cevdet Anday'ın *İsa'nın Güncesi*, Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* ve *Bir Düğün Gecesi* romanları, Demir Özlü'nün *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları* ve *Bir Uzun Sonbahar* romanları, Ayla Kutlu'nun *Kaçış*, Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Otel*, Erdal Öz'ün *Yaralısin*, Sevgi Soysal'ın *Şafak*, Selim İleri'nin *Her Gece Bodrum*, Aysel Özakın'ın *Alnında Mavi Kuşlar*, Aziz Nesin'in *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, Necati Cumalı'nın *Acı Tütün*, Tahsin Yücel'in *Vatandaş*, Rıfat Ilgaz'ın *Sarı Yazma* romanlarıdır. Din ve inançla ilgili unsurları Türk mitolojisi ile birlikte Hüseyin Nihal Atsız *Ruh Adam* romanında kullanmıştır. Emine Işınsu *Ak Topraklar* romanında İslam dinindeki cihat anlayışını roman kurgusu içerisinde işlemiştir.

Batıl inançları yoğun biçimde işleyen ve dinî unsurlara eleştirel bakış açısıyla yaklaşan eserler Talip Apaydın'ın *Tütün Yorgunu*, Yaşar Kemal'in *Yılanı Öldürseler*, Kemal Bilbaşar'ın *Başka Olur Ağaların Düğünü*, Kemal Tahir'in *Karılar Koğuşu*, Mehmet Seyda'nın *İhtiyar Gençlik* romanlarıdır. İnsanların İslam dini ile tanışarak hidayete ermelerini işleyen eserler Münevver Ayaşlı'nın *Pertev Bey'in Torunları*, Halide Nusret Zorlutuna'nın *Aydınlık Kapı*, Mustafa Miyasoğlu'nun *Kaybolmuş Günler* romanlarıdır.

Dönem içerisindeki romanlarda genel itibariyle dinle ilgili unsurlar işlenen konunun tamamlayıcısı biçimindedirler yahut sosyal yaşantıyı vermek için romanda yer alırlar. Böylece mekânlar daha inandırıcı biçimde betimlenirler. Toplumsal sorunların, ahlâki bozulmanın sebebi din olarak görülmez. Yaşanan sıkıntıların çözümü de aynı şekilde dinde aranmaz. İslam dininin kurtarıcı bir özelliği yoktur.

Oğuz Atay, Tarık Buğra ve Emine İşinsu gibi yazarlar hem roman tekniklerinin sağlamlığı hem de romanlarındaki kurguları ve anlatımları ile ön plana çıkarlar. Romanlarında dine diğer yazarlardan ayrı biçimde yer vermesi yönüyle Oğuz Atay farklı bir konuma sahiptir. Atay'ın roman kurgusunu oluştururken baştan sona dinî unsurlardan yararlandığı görülür. Din, anlatımının temeline yerleşir. Roman karakterleri ad ve soyadlarını dinle ilgili sembollerden alırlar. Fakat yazar Anadolu'nun hâkim inancı olan İslam dininden daha fazla yararlanmak yerine Hristiyanlıkla ilgili unsurları, bilhassa Hz. İsa'nın yaşamını romanlarında kendine özgü bir kurguyla anlatmayı tercih eder. Din ve inançla ilgili unsurları romanın içerisine yerli yerinde serpiştirmesi ve anlatımının güzelliği Oğuz Atay'ı dönem içerisinde ön plana çıkartır. İncelenen romanlar arasında onun eserlerinin seviyesine yaklaşan başka bir roman kanaatimizce yoktur.

İslam dininin veya onun bütün yönleriyle insan, toplum, dünya görüşünün roman tekniği kullanılarak edebî bir anlatımla ele alındığı bir romana bu dönemde rastlanmamıştır. Yazarların böyle bir düşünce içerisine girmemeleri, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren süregelen dine mesafeli durma anlayışı ve Batılı olma amacı ile açıklanabilir. Bilindiği üzere Türk yazarları Tanzimat Dönemi ile birlikte büyük ölçüde yönlerini Batı'ya dönmüşlerdir. Türk modernleşmesi ikilik yaratmıştır. Bunun yanında bu durumun oluşmasında ülkedeki İslamî kesimin roman türünü gereksiz olarak görmesi de etkilidir. Söz konusu kesimdeki okuma yazma oranının düşüklüğü de eserlerin okunmasını imkânsız hale getirmiştir. Bu yüzden yazarlar böyle bir riske girmek istememiş de olabilir. İncelenen dönem içerisinde genel olarak din ve inanç unsurlarına beklenenden daha az yer verilmiştir.

Bu dönemde kültürel İslamcılığın olduğu görülür. Romanlarda İslam dininin devlet yönetiminde etkili olmasına dair bir görüş yoktur. Roman karakterleri, *Kaybolmuş Günler*, *Pertev Bey'in Torunları* gibi birkaç romandaki yüzeysel anlatımı saymazsak, dinle bir aydınlanma yaşamazlar. Ülkede şeriatın hüküm sürmesi için mücadele eden kimse yoktur. Bu yüzden dinle ilgili unsurlar gündelik yaşamda kullanıldığı kadarıyla romanlarda yer almıştır. Herhangi bir inanç biçimi derinlemesine anlatılmaz, okura bu anlamda bir mesaj verilmez.

Dönem romanlarında tasavvuf ile ilgili unsurların kişinin yaşamını değiştiren bir öğreti şeklinde işlenmediği görülür. Çok az romanda sınırlı biçimde tasavvuf büyüğünün düşüncelerine yer verilir. Bu da daha çok insanlara verilmeye çalışılan öğüt biçimindedir. 2000 sonrası görülen tasavvufa rağbetin bu dönemde neredeyse hiç olmadığı söylenebilir. İnsanların ve toplumun büyük bir boşluk içerisinde kaldığı, karmaşanın hüküm sürdüğü bu yıllarda insanın kendi içine dönmesi, içsel bunalımından sufi bir yaşantıya yönelerek kurtulmaya çalışması Türk romanını hayli zenginleştirmiş olurdu. Aynı şekilde tasavvuf büyüklerinin düşünce dünyaları romanın anlatım genişliği içerisinde eritilerek okura verilse idi Türk romanı daha ileri merhalelere taşınırdı. Özellikle roman tekniğini çok iyi kullanan yazarların bu konuya eğilmeleri edebiyatımızdaki konu yelpazesini de hayli genişletirdi.

Dönem içerisindeki *Ölmeye Yatmak*, *Kara Ahmet Destanı* gibi eserlerde taşradaki halkın geri kalmışlığının, ülkenin içinde bulunduğu karmaşanın nedenlerinden birisi olarak aydınların yeteri kadar sorumluluk almaması gösterilir. Fakat bu konuda derinlemesine analiz yapılmaz, olayların asıl sebeplerine inilmez. Köy Enstitülü yazarların eserlerinde batıl inançlara körü körüne inandığı ve yönetici kadroya yeteri kadar sesini çıkarmadığı için halk suçlanır. Bazı yazarların burada ön yargılı oldukları, klişe sözleri tekrarladıkları görülür. Halkın dini inançlarının anlaşılması için bir çaba sarf edilmez. Romancıdan beklendiği gibi karakterlerin davranışlarının arkasındaki sebeplere değinilmez. Yazarlar din vasıtasıyla halkla köprü kurmaya çalışmazlar. Örneğin köyde yaşananlara tarafsız bir gözlemci gibi de bakılmaz. Köylü, yazarın zihnindeki şablona göre konuşturulur, davranışlarında özgür değildir. Bu durum aydın ile halk arasındaki kopukluğun devam etmesine neden olmuştur.

Dönem romanında Batıcılık-din ilişkisi yeterince ele alınmamıştır. Türk insanının dinî yaşantısı Tanzimat sonrasında yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Batılılaşmanın ne olduğu veya Türkiye’de nasıl yaşanması gerektiğine dair bir fikir sunulmaz. Yazarların eserlerine yansıtıkları bir düşünceleri yoktur. Sol aydın olarak bilinen yazarların bu anlamda bir hesaplama içerisine girmedikleri görülür. 1971-1980 yılları arasındaki siyasi, toplumsal kargaşanın sebepleri dışarıda yahut Batı’dan

gelen değişikliklerde aranmaz. Bu durumun nedeni olarak yazarların eskici, gerici yaftalarına maruz kalmaktan çekinmeleri gösterilebilir. Çünkü dönem içerisinde insanlar kolayca hedef gösterilebilmekte, sağcı-solcu şeklinde etiketlenebilmektedirler.

Dönem içerisinde yayımlanan romanlarda herhangi bir ahlâk ölçüsü yoktur. İslamî olsun veya olmasın kişilerde toplumu mutlu edecek bir genel yaşantı görülmez. Burada kast edilen İslam'ın açık bir propagandasının yapılması değildir. Batılı büyük yazarlar Hristiyan dini ve kültürünü çok iyi bilirler fakat bunu romanlarında açıkça ifade etmezler, vaaz vermeye çalışmazlar. Bildiklerini metnin içerisine sindirerek, eriterek verirler. İnandıkları din veya inancın sözcüsü kesilmezler. Türk yazarları bunu idrak etmekten çok uzaktır. Dönem içerisinde İslamcı ya da gelenekçi olarak adlandırılan yazarların eserleri din konusunda direkt vaaz vermeyi bile beceremez. Romanlarında bir kompozisyon, bütünlük yoktur. Yazarların din bilgileri çok yüzeyseldir, yetersizdir. Bu, ülkedeki aydın olarak nitelenen kişilerin seviyelerini göstermesi açısından üzüntü vericidir. İnanç biçimleri bir noktada insanların yaşam biçimlerini şekillendirmesine rağmen romanlarda buna pek yer verilmez. Evrensel bir din olan İslam'ın ahlâk anlayışını ele alan bir romana rastlanmamıştır. Bu durum Türkiye'deki nitelikli okur sayısının azlığından da kaynaklanıyor olabilir. Dönem içerisinde tarafımızca yetkin olarak görülen Oğuz Atay, Tarık Buğra gibi yazarların kitap satışlarının azlığı Türk okuru tarafından anlaşılamadıklarını da gösterir.

Araştırma kapsamında değerlendirdiğimiz 1971-1980 yılları arasında yayımlanan romanlarda din ve inançla ilgili unsurların çeşitli biçimlerde yer aldığı görülmüştür. Bu unsurların çok az roman dışında yeterince derine inilerek işlenmediği gözlenmiştir. Dönemin çalkantılı siyasi ve sosyal olaylarının yazarlar üzerinde olumsuz bir etkisi olmuştur. Bu durum yazılan, yayımlanan eserleri de az veya çok etkilemiştir.

İNCELENEN ROMANLAR

Emine Işınsu, Ak Topraklar (1971), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2022.

Leylâ Erbil, Tuhaf Bir Kadın (1971), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022.

Oğuz Atay, Tutunamayanlar (1971), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Hüseyin Nihal Atsız, Ruh Adam (1972), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Kemal Bilbaşar, Başka Olur Ağaların Düğünü (1972), Cem Yayınevi, İstanbul, 1972.

Adalet Ağaoğlu, Ölmeye Yatmak (1973), Everest Yayınları, İstanbul, 2020.

Muzaffer İzgü, Halo Dayı ve İki Öküz (1973), Bilgi Yayınları, Ankara, 2016.

Oğuz Atay, Tehlikeli Oyunlar (1973), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Yusuf Atılgan, Anayurt Oteli (1973), YKY, İstanbul, 2006.

Erdal Öz, Yaralısim (1974), Can Yayınları, İstanbul, 2021.

Füruzan, Kırk Yedi'liler (1974), YKY, İstanbul, 2022.

Halide Nusret Zorlutuna, Aydınlık Kapı (1974), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Kemal Tahir, Karılar Koşuşu (1974), İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.

Mehmet Seyda, İhtiyar Gençlik (1974), Gendaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1992.

Melih Cevdet Anday, İsa'nın Güncesi (1974), Everest Yayınları, İstanbul, 2021.

Necati Cumalı, Acı Tütün (1974), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2013.

- Vedat Türkali, Bir Gün Tek Başına (1974), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2023.
- Attilâ İlhan, Sırtlan Payı (1975), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Dursun Akçam, Kanlıdere'nin Kurtları (1975), Literatür Yayınları, İstanbul, 2021.
- Mustafa Miyasoğlu, Kaybolmuş Günler (1975), Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.
- Oktay Akbal, İnsan Bir Ormandır (1975), Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- Sevgi Soysal, Şafak (1975), İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- Tahsin Yücel, Vatandaş (1975), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Talip Apaydın, Tütün Yorgunu (1975), Literatür Yayınları, İstanbul, 2023.
- Demir Özlü, Bir Uzun Sonbahar (1976), YKY, İstanbul, 2022.
- Münevver Ayaşlı, Pertev Bey'in Torunları (1976), Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- Pınar Kür, Yarın Yarın (1976), Everest Yayınları, İstanbul, 2013.
- Rıfat Ilgaz, Sarı Yazma (1976), Çınar Yayınları, İstanbul, 2022.
- Samim Kocagöz, Tartışma (1976), Literatür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Selim İleri, Her Gece Bodrum (1976), Everest Yayınları, İstanbul, 2023.
- Yaşar Kemal, Yılanı Öldürseler (1976), YKY, İstanbul, 2023.
- Aziz Nesin, Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz (1977), Nesin Yayınevi, İstanbul, 2022.
- Fakir Baykurt, Kara Ahmet Destanı (1977), Literatür Yayınları, İstanbul, 2022.
- Ferit Edgü, Hakkâri'de Bir Mevsim (1977), Everest Yayınları, İstanbul, 2022.
- Abbas Sayar, Can Şenliği (1978), Cem Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Aysel Özakın, Alnında Mavi Kuşlar (1978), Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

Emine Işınsu, Çiçekler Büyür (1978), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2018.

Adalet Ağaoğlu, Bir Düğün Gecesi (1979), Everest Yayınları, İstanbul, 2017.

Ayla Kutlu, Kaçış (1979), Bilgi Yayınları, İstanbul, 2002.

Demir Özlü, Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları (1979), YKY, İstanbul, 2022.

Rasim Özdenören, Gül Yetiştiren Adam (1979), İz Yayıncılık, İstanbul, 2023.

Tarık Buğra, Gençliğim Eyvah (1979), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2020a.

Tarık Buğra, Dönemeçte (1980), İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

KAYNAKÇA

- AÇAR, S. G. (2015). Erzurum’da Kadınla İlgili Halk İnanışları** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AÇIKGENÇ, A. (2018). Said Nursi.** Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 35: 565-572.
- ADAM, B. (2012). Tevrat.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 41: 40-45.
- ADEM, Ç. (1998). Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen,** Ankara: Vadi Yayınları.
- AĞIRMAN, F. ve BEKALP, B. (2012). “Hallac-ı Mansur’da Tanrı-Varlık ve Benlik Problemi”, Felsefe Dünyası.** 55.
- ÂLUSÎ, İmam Ebi’l Fadl Şihabüddin es-Seyyid Mahmud Bağdadî (v. 1270/1854), Ruhu’l Meânî Fî Tefsiri’l Kur’ani’l Azim ve Sebi’l Mesani,** Daru’l Fikir, 1987, Beyrut/Lübnan, VII, 17-18.
- AKÇAY, E. (2021). Veli Kültü Bağlamında İstanbul’da Bulunan Ziyaret Yerleri Ve Türbeler Üzerine Bir İnceleme.** Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AKDAĞ, M. (1979). Türkiye’nin İktisadi Ve İctimai Tarihi.** Ankara: Barış Yayınevi.
- AKSU, A. (2008). “Türkiye’deki Yabancı Okullar Üzerine Yapılan Çalışmalar”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** 6: 207-241.
- AKIN, M. H. ve ÇOŞKUN, F. B. (2017). “Türkiye Siyasi Kültüründe Sağ-Sol Ayrımı ve Milli Görüş Hareketi”, Turkish Studies,** 12:8.
- AKKOÇ, F. (2019). Rasim Özdenören’in Eserlerinde Müslüman Ahlâkı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKINCI, A. (2014). “Türkiye’nin Darbe Geleneği 1960 ve 1971 Müdahaleleri” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,** 9: 55-72.
- AKÜN, Ö. F. (1991). Atsız.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 4: 88.
- ANDAÇ, F. (2001). Yüzyılın Son Tanıkları-2,** İstanbul: Can Yayınları.

- ANTAKYALIOĞLU, Z. (2013). **Roman Kuramına Giriş**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- APAYDIN, H. Y. (2011). **Tesettür**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 40: 538.
- ARSLAN, F.(2013). **Ahmet Mithat Efendi**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.
- ARSLAN, H. (2021). **Mu'tezile'de İyilik ve Kötülük**, İstanbul: Endülüs Yay.
- ARTUN, E. (2014). **Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyat Sözlüğü (Terimler-Motifler-Kavramlar)**. Adana: Karahan Kitabevi.
- ATEŞ, S. (1999). "Kader", **Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi**. 2 : 50-51.
- ATSIZ, H.N. (1997). **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- ATSIZ, H.N. (2015c). "En Büyük Türk Kahramanı Kür Şad", **Makaleler II**. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- ATSIZ, H. N. (2017). "Türk Tarihinde Eylül", **Makaleler I**. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- ATSIZ, H.N. (2017). "Çanakkale Savaşı", **Makaleler I**. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- ATSIZ, H.N. (2015d). "Ülküler Taaruzidir", **Makaleler III**. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- ATSIZ, H.N. (2015d). "Milliyetçi Gençlik", **Makaleler III**. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- ATSIZ, H.N. (2015d). "Bir Felsefe Öğretmeninin Yanlışıları", **Makaleler III**. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- ATSIZ, H.N. (2015). "İlericiler", **Makaleler IV**. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- ATA, A. (2004). **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Dizin**. Ankara: TDK Yayınları.
- ATAY, O. (2020b). **Günlük**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- AYAŞLI, M. (1990). **Hatırlayabildiklerim: Avrupai Osmani Rumeli ve Muhteşem İstanbul**. İstanbul: Bedir Yay.
- AYDIN, M. (2006). **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul: Pınar Yayınları.
- AYDOĞAN, M. (2006). **Köy Eğitim Sistemi ve Köy Enstitüleri**, Ankara: Aydan Yay.
- AYDIN, M. (1995). **Fal**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 12: 134-138.
- AYDIN, M. S. (2000). **İnsan-ı Kâmil**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 22.
- AYDINER, M. (2012). **Aydın'da Halk İnançları** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Aydın Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYGÜNDÜZ, F. (1999). "Hüzünlü İnce Ayrıntılar", **Milliyet**, 28-29.
- AYHAN, H. ve Uzun M. İ. (1995). **Ezanın Türkçeleştirilmesi**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 12: 38-42.

- AYVERDİ, İ.** (2011). **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: Kubbealtı Lugatı.
- BABAOĞLU, A.** (1997). **Okkültizm**. BDS Yay.
- BAĞLIOĞLU, A.** (2022). Mehmet Akif'in Kader Bağlamında Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 27.
- BALIKCIGİL, Ş.** (2019). **Attilâ İlhan'ın Aynanın İçindekiler Roman Serisinde Toplumsal Değişme** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BARBAROSOĞLU, F. ve ŞİŞMAN N.** (2021). **Yeni Anne Babalar**. İstanbul: İnsan Yayınları.
- BARLAK, M.** (2022). **Hüsün-Kubuh İyilik ve Kötülüğün Kaynağı**. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- BAŞAR, Z.** (1972). **Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları**. Erzurum: Atatürk Üniv. Yay.
- BAŞAR, Z.** (1972). **İçtimai Adetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz**. Ankara: Sevinç Matbaası.
- BAYRAKTAR, İ.** (1992). **Bayram**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 5: 259-261.
- BAYDUR, M.** (1997). "Üniformalı Demokrasi", **Yeni Türkiye**, 17: 306-322.
- BAYRI, M. H.** (1972). **İstanbul Folkloru**. İstanbul: Eser Yayınları.
- BEGİÇ, H. N.** (2022). "Anadolu Nazar İnancı ve Nazarlıklar", **Hars Akademi** 5: 170-187.
- BELGE, M.** (1998). **Edebiyat Üstüne Yazılar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BELGE, M.** (2007). **Tutunamayanlar**. (Derleyen: Handan İnci). Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BIYIKLI, Ş.** "Yahya Kemal'in Din ve Metafizik Algısı 3: Yahya Kemal Deist miydi?" **Türk Dili Dergisi**, 752: 78.
- BİRİŞİK, A.** (2002). **Kur'an**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 26: 383.
- BİRİŞİK, A.** (2009). **Sûre**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 37: 538.
- BOZKURT, C.** (2017). 1968 Olaylarının Türk Siyasetine Etkisi Milliyetçi Hareketin Komando Kampları. **Türk Dünyası Araştırmaları**, 117: 67-84.
- BORATAV, P. N.** (1994). **100 Soruda Türk Folkloru**, İstanbul: Gerçek Yay.
- BOYNUKALIN, E.** (2013). **Yemin**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 43: 417-420.
- BOLAY, S. H.** (1988). **Âdem**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1: 358-360

BOYRAZ, Ş. (2006). **Fal Kitabı Melhemeler ve Türk Halk Kültürü.** İstanbul: Kitabevi Yayınları.

BOZKURT, N. (2001). **Kandil.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 24: 300.

BOZKURT, N. (1998). **Hurma.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 18: 391-393.

BUĞRA, T. (2020b). **Düşman Kazanmak Sanatı,** İstanbul: Ötüken Yayınları.

BUĞRA, T. (2018). **Edebiyatın Yolları Taştan** (Haz. Mehmet Tekin). İstanbul: Ötüken Yayınları.

BUĞRA, T. (1964). **Gençlik Türküsü.** Karabük: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı.

BULUT, A. (2013). **Rasim Özdenören Hakkında Bir Monografi Çalışması** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BULUT, A. (2016). “Kemal Tahir’in Romanlarında Batıl İnanışlar”. **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 34: 87-105.

BULUT, E. Ç. (2020). “İdeolojinin Türk Hukukuna Yansıması: Komünizm Örneği (1923-1960)”, **Akademik Bakış**. 14: 27.

BULUT, R. (2023). “Türk Modernleşmesi ve Din Ekseninde Gündelik Yaşam: Dönemeçte Romanı Örneği”. **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 67: 177-193.

CAN, C. (2016). **Hegemonya Ve Karşı-Hegemonya İnşasında Eğitimin Rolü: Köy Enstitüleri ve İmamhatip Okulları Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CAN, C. (2024). “Türkiye’de Sağ-Sol Ayrımını İnşa Eden Yatay ve Dikey İdeolojik Eksenler: Bir Siyasal Yelpaze Önerisi”, **İnsan ve Toplum**. 14(1): 60-89.

CEYLAN, S. (2009). **Semâ.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 36.

CİLACI, O. (1994). **Dua.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9: 529.

CİLACI, O. (1997). **Havâri.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 16: 513-516.

ÇAĞIRICI, M. (1992). **Beddua.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 5: 297.

ÇAVDAR, T. (2004). **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi.** Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

ÇELEBİ, İ. (1999). **Hüsün ve Kubuh.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 19.

- ÇELEBİ, İ.** (2020). **Muska**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 31: 267.
- ÇELEBİ, İ.** (2019). **Deccal**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9: 69-72.
- ÇELEBİ, İ.** (2010). **Şeytan**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 39: 99.
- ÇELTİKCİ, O.** (2014). “Türk Dünyasının Unsurlarından Çuvaş Türkleri ve Halk İnanışları ile İlgili Tespitler”, **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**.
- ÇETİN, A.** (1995). **Din**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 12: 36-38.
- ÇETİN, A.** (1995). **Ezan**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 12: 36-38.
- ÇIKLA, S.** (2004). “İnkılap Edebiyatı”, **Hece Dergisi**. 439: 90-91-92.
- ÇİL, H.** (2013). “Tarık Buğra’nın Romanlarında Muhafazakârlığın İzdüşümleri”. **Muhafazakâr Düşünce**, 37.
- ÇOBANOĞLU, Ö.** (2003). **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Ö.** (2009). “Türk Halk Kültüründe Şeytan Telakkisi Üzerine Tespitler”, **Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi**. 2: 3-4.
- ÇOLAK, F.** (2015). **Yazılı ve Sözlü Belgeler Işığında Niğde Halk Hekimliği**. Konya: Kömen Yayınları.
- ÇOŞKUN, S.** (2006). **Kemal Tahir - Şahsiyeti, Eserleri, Fikirleri** (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ÇOŞKUN, B.** (2010). **Halide Nusret Zorlutuna - Hayatı, Eserleri, Fikirleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- DEMİRCİ, K.** (2019). **Deccal**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9: 67.
- DEMİRCİ, K.** (2006). **Muska**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 31.
- DEMİRCİ, M.** (2004). **Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar**. İstanbul: Damla Yayınları.
- DEMİRCİ, M.** (2004). **Türk Tasavvuf Kültüründe Gül**, İstanbul: Kubbealtı Akademi Mecmuası.
- DEMİREL, T.** (2009). **1946-1980 Döneminde Sol ve Sağ: Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DEMİRLİ, E.** (2012). **Vahdet-i Vücûd**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 42.

- DEVELLIOĞLU, F.** (1984). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**. Aydın: Aydın Kitabevi.
- DİKMEN, M.** (1983). **İslam İlmihali**. İstanbul: Cihan Yayınları.
- DOĞAN, D. M.** (2014). **Büyük Türkçe Sözlük**. Ankara: Yazar Yayınları.
- DÖNMEZ, C. ve ILIMAN, A.** (2015). “12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Kurulan Koalisyonlara Örnek Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri”. **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 11:163-198.
- DULGER, E.** (2011). “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Fal” **Turkish Studies**. 6/4: 97-105.
- DURKHEİM, E.** (2010). **Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri** (Çev. Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.
- DURKHEİM, E.** (2013). **İntihar** (Çev. Zühre İlkelen), İstanbul: Pozitif Yay.
- DURSUN, D.** (2005). “Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler”. **Muhafazakâr Düşünce**, 3: 175-196.
- DÖNMEZ, H.** (2024). **Halide Edip Adıvar’da Toplumsal Bütünleşme ve Din** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DÜZDAĞ, M. E.** (2013). **Mehmet Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazları**, Ankara: DİB Yayınları.
- ECEVİT, Y.** (2017). **Ben Buradayım: Oğuz Atay’ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- EFENDİOĞLU, M.** (2009). **Selâm**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 36: 342.
- ELÇİN, Ş.** (1992). **Türk Dünyası El Kitabı**. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları. 3.
- ELİADE, M.** (1994). **Şamanizm** (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.
- ELİOT, T. S.** (1990). **Edebiyat Üzerine Düşünceler** (çev. Sevim Kantarcıoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ENGİNÜN, İ.** (2019). **Halide Edib Adıvar**. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ERASLAN, O.** (2021). **Havari Petrus ve Hristiyanlıktaki Yeri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERBAŞ, A.** (2012). **Tûbâ**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 41.
- ERBİL, L.** (2004). “Konuşan: Leyla Erbil” (haz. Selim İleri). **Adam Sanat Aylık Sanat Dergisi**, 221: 10-21.
- ERGUN, M.** (1997). **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.

ERGUN, P. (2011). Alevilik-Bektaşilikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökleri Üzerine, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**.

ERKOÇ, G. O. (2020). “Millî /Erkek, Gayr-ı Millî/ Kadın: Türk Romanında Yabancı Okullar ve Cinsiyetler Üzerine Etkileri”, **Uludağ Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**. 22(40): 421-460.

EROL, K. ve Erol, E. E. (2017). “Rasim Özdenören’in Gül Yetiştiren Adamında Kültürel Yabancılaşmaya Karşı Geleneksel Tepki”, **Türkiyat Mecmuası**, 27: 119-134.

EROL, G. (2006). **Emine Işımsu’nun Tarihî Romanları Üzerinde Bir İnceleme** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ERSÖZ, M. (1992). **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) Alevilik Bektaşilik**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları.

ERVERDİ, E. (2002). Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Ed. Ezel Erverdi). İstanbul: Dergâh Yayınları. 6.

ERTEN, R. (2020). **Türk Halk İnanışlarında Şifa**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ESEN, H. (2013). **Zina**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 44: 440.

EYÜPOĞLU, İ. Z. (1987). **Anadolu İnançları, Anadolu Mitolojisi, İnanç Söylence Bağlantısı**. İstanbul: Geçit Kitabevi.

EYÜPOĞLU, İ. Z. (1989). **Sevgi Büyüleri**. İstanbul: Der Yayınları.

FIĞLALI, E. R. (1997). **Hâricîler**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 16: 175-178.

GENCER, B. (2017). **İslâm’da Modernleşme (1839-1939)**. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

GÖKALP, Z. (1925). **Türk Medeniyet Tarihi**. İstanbul: Matbaa-i Âmire,

GÖKBEL, A. (2002). “Yıldızeli İlçesinin İnanç Coğrafyası ve Bu Yörede Yaşayan Alevilerde Yer-Su İnancının İzleri”, **Folklor/Edebiyat**. 2: 92.

GÖZE, E. (1975). **Münevver Ayaşlı İçimizden 30 Kişi**. İstanbul: Boğaziçi Yay.

GÖZETEN, B. (2011). **Denizli’de Manevi Halk İnanışlarının Din Fenomenolojisi Açısından İncelenmesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜÇ, A. (2002). **Kurban**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 26.

GÜÇ, A. (2008). **Ruh Çağırma**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 35: 200-201.

GÜMÜŞOĞLU, H. (2023). “İbnü’l-‘Arabî’nin Düşüncesindeki Değişim Temelinde Vahdet-i Vücutçuluğuna Eleştirel Bir Yaklaşım”. **MESNED İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, 14: 1.

GÜNAY, H. A. (2007). **Ramazan**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 34: 433-435.

GÜNAY, Ü. (2003). “Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri”, **Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15: 5-36.

GÜNALTAŞ, M. Ş. (1996). **Zulmetten Nura** (1915), Haz: Musa Alak. İstanbul: Furkan Yayınları.

GÜNGÖR, Ö. (2007). **Günümüz Alevi/Bektaşî Kimliğine Dair Sosyolojik Bir Araştırma Beypazarı/Karasar Yöresi Örneği** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜNGÖR, E. (1993) **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, İstanbul: Ötüken Yay.

GÜNGÖR, E. (2018). **İslâm Tasavvufunun Meseleleri**. İstanbul: Yer-Su Yay.

GÜLENDAM, R. (2002). Türk Romanında Dine ve Din Adamına Bakış, **Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı**, 65/66/67: 303-310.

GÜLDEMİR, M. K. (2008). **Afyon-Bolvadin Çevresi Halk İnanışları ve Uygulamaları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜLER, T. (2013). **Türk Romanında Tasavvuf (1980-2000)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜNDÜZ, Ş. (2003). **Mecûsîlik**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 28: 279-284.

GÜNDÜZ, Ş. (2019). **Yaşayan Dünya Dinleri**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

GÜNGÖR, H. (2010). **Tanrı**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 39: 570.

GÜRKAN, S. L. (2006). **Nazar**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 32: 443.

GÜRBİLEK, N. (2016a). **Kötü Çocuk Türk**. İstanbul: Metis Yayınları.

HANÇERLİOĞLU, O. (1977). **Felsefe Ansiklopedisi 2. Cilt**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

HANEGRAFF, W. J. (1998). “New age religion and western culture: esotericism in the mirror of secular thought”. New York: SUNY Press.

HANİOĞLU, Ş. (1992). **Batılılaşma**. TDV İslam Ansiklopedisi, 5.

- HARİKÇİ, V. (2017). Halide Nusret Zorlutuna'nın Din, Toplum ve Eğitim Görüşleri** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HARMAN, Ö. F. (1996). Günah.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 14: 278.
- HARMAN, Ö. F. (2000). İsa.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 22: 465-472.
- HARMAN, Ö. F. (2004). Meryem.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 29: 236-242.
- HARMAN, Ö. F. (2000). İncil.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 22: 270-276.
- HARMAN, Ö. F. (1998). Ahd-i Atık.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1: 494-501.
- HARMAN, Ö. F. (2007). Nuh.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 33: 224-227.
- HARMAN, Ö. F. (2013). Yusuf.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 44: 1-5.
- HARMAN, Ö. F. (1994). Davut.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9: 21-24.
- HAYİT, B. (2000). Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri,** İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- HÖKELEKLİ, H. (2012). Gençlik ve Din,** Ankara: Ankara Okulu Yay.
- HÜKÜM, M. (2016). Kemal Tahir Romanlarının Edebiyat Sosyolojisi Açısından İncelenmesi** (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İNAN, A. (1948). Eski Türklerde ve Folklerde Ant.** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 279-290.
- İNAN, A. (1976). Eski Türk Dini Tarihi.** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İPEK, D. (2024). "27 Mayıs Darbesi Öncesi Cepheleşme Hareketi: Vatan Cephesi Örneği (1958-1960)", Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 33: 391-409.**
- KABACALI, A. (1990). Yetmiş Beşinci Yaşında Aziz Nesin.** İstanbul: TÜYAP Yayınları.
- KAPLAN, M. (1998). Şiir Tahlilleri 1,** İstanbul: Dergâh Yay.
- KAPLAN, R. (1997). Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy** Ankara: Akçağ Yay.

KAYA, M. (1999). İbnü'l –Arabî. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 20.

KALAFAT, Y. (2006). Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV. Ankara: Berikan Yay.

KALAFAT, Y. (2007). Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I-II, Ankara: Berikan Yayınevi.

KALAFAT, O. (2021). Türk Demokrasi Tarihinde İlk Cepheleşme Hareketleri Güç Birliği- Vatan Cephesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KALAFAT, Y. (2020). Yaşayan Türk Halk İnançlarında Büyü 1. İstanbul: ASAM Yay. KAYA, A. (1997). Balıkesir'de Yatırlar Çevresinde Oluşan İnanç ve Gelenekler. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KARAGÖZ, İ. (2015). Dinî Kavramlar Sözlüğü (Yayıma hazırlayan İsmail Karagöz). Ankara: DİB Yayınları.

KARAUĞUZ, A. M. (2021). Türk Romanında Yönetim Olgusunun Temsili: Tarık Buğra Romanları Üzerinden Bir Değerlendirme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KARPAT, K. H. (2009). Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum (Çev: Onur Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları.

KARATAŞ E. (2009). “Türkiye’de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri”, Turkish Studies, 4/8.

KESKİN, Y. (2015). Mustafa Miyasoğlu Hayatı-Eserleri-Sanatı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KOCA, F. (2002). Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni. Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi.

KOÇ, H. (2019). Balıkesir’de Sağaltıcı Ocaklar ve Halk Hekimliği Uygulamaları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KODALAK, E. (2021). Münevver Ayaşlı Romanlarında Tasavvuf (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KOŞAY, H. Z. (1956). Etnoğrafya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailer. Türk Etnoğrafya Dergisi. 52: 86 -90.

KÖPRÜLÜ, M. F. (2005). Türk Tarihi Dinisi. Ankara: Akçağ Yayınları.

KÖSE, A. “Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Analiz”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 9: 3.

KÖSE, N. (1991). Türk Halk Hikâyelerinde And. **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**. VI: 169-182.

KRAMER, S. N. (2002). **Tarih Sümer’de Başlar** (Çev. H. Koyukan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

KÜÇÜK, A. ve Tümer G. ve Küçük M. A. (2022). **Dinler Tarihi**. Ankara: Berikan Yayınevi.

KÜÇÜKAŞCI, M. S. (2000). **İmam**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 22: 178.

MANDACI, E. (2016). “Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar ışığında Eski Mezopotamya Toplumlarında Büyü ve Büyücülük”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(16): 219.

MARSHALL, G. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü** (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

MARDİN, Ş. (1991). **Türkiye’de Din ve Siyaset**. İstanbul: İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (2015), **Türkiye Din ve Siyaset: Makaleler 3**, İstanbul: İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (2008). **Türk Modernleşmesi: Makaleler 4**. İstanbul: İletişim Yay.

MARX, K. ve Friedrich E. (2014). **Die deutsche Ideologie**. North Charleston: CreateSpace Independent Publishing Platform.

MARX, K. (2009). **Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**. (Çev: Kenan Somer). Ankara: Sol Yayınları.

MERCAN, T. (2018). **Şamanlık ve Şaman Şifacılığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MERT, R. (2021). “İslam Öncesi Türkler ve Türklerin İslamlaşma Süreci”. **Tokat İlmiyat Dergisi** 9/2: 655-678.

MOLLAİBRAHİMOĞLU, Ç. (2008). **Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

MOLLA CÂMÎ. (1971). **Nefâhâtü’l-üns** (Çev. Kâmil Candoğan-Sefer Mâlik). İstanbul: Bedir Yay.

MORAN, B. (2004). **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**. İstanbul: İletişim Yayınları.

MORAN, B. (2016). **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2**. İstanbul: İletişim Yayınları.

MUTLUAY, R. (1972). “Füruzan’ın Hikâyeciliği”, **Özgür İnsan**, 1.

NACİ, F. (1990). **100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- NACİ, F. (2012). **Yüzyılın 100 Türk Romanı**. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- NARLI, M. (2007). **Roman Ne Anlatır, Cumhuriyet Dönemi (1920-2000) Türk Romanı Üzerine Tematik Bir Tasnif ve Değerlendirme**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- NARLI, M. (2012). **Roman Ne Anlatır**, Ankara: Akçağ Yayınları,
- NAZLI, K. (2013). **Türkçe Yemin İfadeleri Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NAZLIGÜL, N. (2007). **Abbas Sayar'ın Romanları Üzerine Bir Araştırma** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ORMAN, İ. (2012). **Türbe**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 41: 464.
- OCAK, A. Y. (2002). **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**. İstanbul: İletişim Yay.
- OCAK, A. Y. (1983) **Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- OCAK, A. Y. (1989). **Alevî**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2: 368-369.
- ÖÇAL, Ş. (2000). **Kemal Paşazade'nin Felsefî ve Kelamî Görüşleri**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ÖGEL, B. (1995). **Türk Mitolojisi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ÖGER, A. (2017). "Uygurlarda Muskacılık Geleneği ve Çağatayca Yazılmış Bir Muska Kitabı". **Gazi Türkiyat**. 20: 55- 88.
- ÖNGÖREN, R. (2011). **Tasavvuf**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 40: 119.
- ÖNGÖREN, R. (2004). **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 29.
- ÖNKAL, A. ve Bozkurt N. (1993). **Cami**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 7: 46.
- ÖNGÖREN, R. (2010). **Şeyh**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 39: 50-51.
- ÖRNEK, S. V. (1971). **100 Soruda Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek**. İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.
- ÖZ, M. (2022). **Kerbelâ**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 25: 271.
- ÖZEL, A. (1988). **Adak**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1: 337.
- ÖZDENÖREN, R. (2017). **Müslümanca Yaşamak**. İstanbul: İz Yayınları.

ÖZKARSLI, Ş. Y. (2000). **Türk Kültüründe Tılsımlı Objeler** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZKÖSE, K. (2021). **Tasavvuf El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yay.

ÖZBOLAT, A. (2014). “Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**. 70: 121-138.

ÖZTÜRK, E. (2022). “Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu / DEV-GENÇ 1969-1971”, **Ankara Üniv. SBF Dergisi**, 77: 2.

PAKALIN, M. Z. (1993). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I- II**. Ankara: MEB Yay.

PAZAR, M. (2001). **Demokratik Eğitimde Bir Anıt Kurum: Köy Enstitüleri**. Ankara: Güldiken Yayınları.

PİR, SERHAT (2021). **Vedat Türkali’nin Romanlarında Folklorik Unsurlar** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

PLATON. (2014). **Şölen** (Çev. Eyüp Çoraklı). İstanbul: Alfa Yay.

PLOTİNUS. (2008). **Enneadlar** (Çev. Haluk Özden). İstanbul: Ruh ve Madde Yay.

POLAT, K. (2018). **Geleneksel Türk Dini İnançları**, İstanbul: Lisans Yayınları.

POLAT, İ. (2020). “Kurşun Dökme Geleneği Ve Ateş Kültü İle İlişkisi”, **Akademik Matbuat**. 4: 1.

PURÇAK, M. E. (2018). **Vedat Türkali’nin Hayatı, Eserleri ve Sanatı** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

RAHMAN, A. (1996). **Uygur Folkloru** (Çev. S. Yalçın, E. Emet). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

READ, H. (1960). **Sanatın Anlamı** (Çev. Güner İnal-Nuşin Asgari). Ankara: İş Bankası Yayınları.

ROUSSEAU, J. J. (2012). **Toplum Sözleşmesi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay. (Çev. Vedat Günyol).

RUSSEL, J. B. (2001). **Lucifer Ortaçağda Şeytan** (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Kabalcı Yay.

SAĞLAM, T. (2010). “Siyah Pelerinli Adam’da Faust”, **Tiyatro Araştırmaları Dergisi** 29: 1300-1523.

SANLI, F. S. (2010). **Türkçülük Akımında Din Olgusu Üzerine Aykırı Bir Yaklaşım: Hüseyin Nihal Atsız ve Fikirleri** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

- SAMSAKÇI, M.** (2021). **Siyaset ve Roman**. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- SERİNSU, A. N.** (2009). **Dinî Terimler Sözlüğü**. Ankara: MEB Yayınları.
- SCHİMMELE, A.** (1999). **Dinler Tarihine Giriş** (Haz. Recep Çınar). İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- SCHİMMELE, A.** (2001). **İslam'ın Mistik Boyutları**. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- SCHİMMELE, A.** (1998). **Sayıların Gizemi**. İstanbul: Kabalcı Yay.
- SCOGNAMİLLO, G.** (1999). **Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Fal** (Çev. Arif Arslan). İstanbul: Karizma Yayınları.
- SOMEL, S. A.** (2010). **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**. İstanbul: İletişim Yay.
- SÖNMEZ, S.** (2008). **Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tuva ve Şor Destanlarında Dağ** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SİNANOĞLU, M.** (2001). **İslâm**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 23: 1-2.
- SİNANOĞLU, M.** (2000). **İman**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 22: 212-214.
- ŞAHİN, E.** (2009). **Leyla Erbil'in Eserlerine Feminist Bir Yaklaşım** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞAHİN, M. S.** (1993). **Cennet**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 7: 374-376.
- ŞEN N.** (2006). **Füruzan'ın Hayatı ve Edebî Eserleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞENSOY, S.** (2008). **Osman Reşer**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 35.
- ŞENOCAK, A. E.** (2011). **Girard'ın Roman Kuramı Işığında Bir Oğuz Atay Uyarlaması: Tehlikeli Oyunlar** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞİMŞEK, E.** (2009). "Yakınma / Yakarışlar Dünyasında Felek ve Türk Halk Edebiyatına Yansımaları", **Millî Folklor**, 84.
- ŞİŞMAN, B.** (2002). "Samsun'da İcra Edilen Bir Yağmur Duası Ritüeli ve Türk Kültür Tarihi Bağlamında Düşündürdükleri", **Millî Folklor**. 56: 46-52.
- TAHİR, K.** (2016). **Notlar/Sanat Edebiyat 1** (Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: İthaki Yayınları.
- TAHİR, K.** (1989). **Notlar, Sanat Edebiyat 2** (Haz. Cengiz Yazoğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları.

- TANYU, H.** (1992). **Büyü.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 6: 501-506.
- TANYU, H.** (1980). **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı.** Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- TANRIVERDİ, H.** (2012). “Vahdet-i Vücûd- Panteizm Karşılaştırması”. **Dini Araştırmalar**. 15: 40.
- TAŞ, H.** (1992). “Erzurum’da Doğum ve Çocukla İlgili Eski Adet ve İnançlar” **Türk Halk Kültüründen Derlemeler**.
- TATAR, T. ve TATAR, H. C.** (2005). “Türk Kültüründe Töre Müessesesi”. **Dini Araştırmalar**, 8: 23.
- TATÇI, M.** (2013). **Yunus Emre.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 43: 600-606.
- TEKİN, T.** (2004). **İrk Bitig** (Eski Uygurca Fal Kitabı), Ankara: Öncü Kitap.
- TEKİN, N.** (2016). **Nihal Atsız.** İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- TİETZE, A.** (2002). **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı.** İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- TİMUÇİN A.** (2004). **Felsefe Sözlüğü.** İstanbul: Bulut Yayınları.
- TİMUR, K.** (2006). **Türk Romanında Dinler ve İnançlar(1872-1896).** Ankara: Elips Kitap.
- TOPALOĞLU, B.** (2007). **Rab.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 34: 372-373.
- TOPALOĞLU, B.** (1989). **Allah.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2: 471-498.
- TOPALOĞLU, B.** (2020). **Kur’an ve Sünnete göre Hz. Muhammed.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 30: 437-439.
- TOPALOĞLU, B.** (2022). **Kıyamet.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 25: 516.
- TOPALOĞLU, B.** (1993). **Cehennem.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 7: 227-233.
- TOPALOĞLU, N.** (2003). “Hazreti Peygamber’in Zatı ve Eşyası ile Teberrük Meselesi”. **Hadis Tetkikleri Dergisi**. 1: 36.
- TURAN, Ö.** (2003). **Balkan Türkleri ve Balkanlarda Türk Varlığı,** Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay.
- TURAN, M.** (2009). **Türk Romanında 12 Mart.** İstanbul: Dönence Yayınları.
- TUNCAY, M.** (1975). “Tek Değil”, **Milliyet Sanat**, 140.

- TÜMER, G.** (1994). **Din**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9: 312-320.
- TÜMER, G.** (2003). **Budizm**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 6: 352-360.
- UÇMAN, A.** (2007). **İnsanımızın Romanı: Tutunamayanlar** - Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının Oyun / Bozanı (Der. Handan İnci). İstanbul: İletişim Yayınları.
- UÇMAN, A.** (1977). "Münevver Ayaşlı ile Bir Konuşma II", **Hisar**, 17: 164.
- ULUDAĞ, S.** (1991). **Aşk**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 4: 11-17.
- ULUDAĞ, S.** (1998). **Hicab**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 17.
- ULUDAĞ, S.** (1997). **Hallâc-ı Mansûr**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 15.
- ULUTÜRK, M.** (2005). **Hıristiyanlıkta Havarilik** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UYANIK N.** (2004). "Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Kadınına Bakışı", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. 15:137-161.
- UZUN, M. İ.** (2000). **İlâhi**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 22: 64-68.
- UZUN, M. İ.** (1992). **Besmele**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 5: 538.
- UZUN, M. İ.** (2000). **İsa**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 22: 473.
- UZUNPOSTALCI, M.** (1994). **Defin**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9: 86.
- ÜZÜM, İ.** (2022). **Kızılbaş**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 25: 546-557.
- ÜLKEN, H. Z.** (1969). **Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- ÜLKEN, H.Z.** (2007). **Türk Tefekkürü Tarihi**. İstanbul: YKY.
- YALÇIN, A.** (2016). **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Türk Romanı 1946-2000**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YALÇIN, A.** (2000). **Numeroloji, Rakamlar Ne Diyor**. İstanbul: Geçit Kitabevi.
- YAYLAGÜL, Ö.** (2014). **Yunus Emre'nin Kavram Dünyası**. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. Eskişehir: TDKB.

- YAŞAROĞLU, M. K.** (2006). **Namaz**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 32: 350-357.
- YAVUZ, N.** (2000). **Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAVUZ, H.** (1977). “Romanda Çok Düzlemli Gerçeklik: Bir Gün Tek Başına”, **Roman Kavramı ve Türk Romanı**, İstanbul: Bilgi Yayınları.149.
- YAVUZ, Y. Ş.** (2018). **Ruh**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 35: 187.
- YAVUZ, Y. Ş.** (1993). **Cebrail**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 7: 202-204.
- YAVUZ, Y. Ş.** (2001). **Kader**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 24: 58-60.
- YAVUZ, Y. Ş.** (1989). **Akıll**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 2.
- YAVUZ, Y. Ş.** (1998). **Hurafe**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 18.
- YAVUZ, Y. Ş.** (2001). **Kader**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 24.
- YEL, A. M.** (1998). **Hurafe**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 18.
- YILDIRIM, S.** (2004). “Hz. Aişe'nin Evlilik Yaşı Etrafındaki Tartışmalar”, **İstem**. 4.
- YILDIZ, H.** (2009). **Münevver Ayaşlı Hayatı, Eserleri ve Sanatı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIZ, H.** (2013). “Eski Uygur Türklerde Şeytan Kavramı”, **Milli Folklor**, 100: 213-224.
- YILDIZ, K.** (2008). **Fakir Baykurt'un Romanlarında Sosyal Hayat** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YİĞİT, H.** (2022). “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Cebriyye'nin Tenkidi ve İnsan-ı Kâmilin Cebriliği”, **Sufiyye**. 13: 175-208.
- YİĞİT, İ.** (1995). **Emeviler**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 11: 90.
- YÖRÜKÂN, Y.Z.** (2019). **Türklerin Müslüman Olmadan Evvel Benimsediği Dinler ve Şamanizmin Bu Dinler Üzerinde Görülen Tesirleri**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- YUSUFOĞLU, K.** (2022). “Dövme Yaptırmayı, Kaş Aldırmayı ve Dişleri Ayırıp İnceltmeyi Yasaklayan Hadislerin, İlet ve Hikmet Açısından Değerlendirilmesi”, **Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi**. 13: 2.

YÜCER, H. M. (2010). “Geç Dönem Bektaşî Kaynaklarında Hurufiliğe Yöneltilen Eleştiriler ve Bunların Bir Değerlendirmesi”, I. Uluslararası Hacı Bektaşî Veli Sempozyumu, Çorum, s.288.

YÜKSEL, H. A. (1980). “Türk Folklorunda 7 Sayısı”, **Erciyes Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Dergisi**.

WADE, N. (2012). **İnanç İçgüdüsü** (Çev. Müge Sözen). İstanbul: Say Yayınları.

WATT, I. ve R. Barthes (2002). **Roman ve Gerçek Etkisi** (Çev. Mehmet Sert). İstanbul: Don Kişot Yayınları.

WEBER, M. (2012). **Din Sosyolojisi** (Çev. Latif Boyacı). İstanbul: Yarı Yayınları.

WELLEK, R. ve A. Warren (2021). **Edebiyat Teorisi** (Çev. Ö. Faruk Huyugüzel). İstanbul: Dergâh Yayınları.

WESTERMARCK, E. (1961). **Nazar Değmesi İnanç**. Ankara: Yeni Matbaa.